

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

До 30-річчя незалежності України

НАЦІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ ПРО СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

*За загальною редакцією
президента НАПН України В.Г. Кременя*

КИЇВ • 2021

Рекомендовано до друку
постановою Президії НАПН України
від 17 червня 2021 р. № 1-2/7-145

Редакційна колегія:

В. Г. Кремень (голова), **В. І. Луговий** (заступник голови), **О. М. Топузов** (заступник голови), **С. О. Сисоєва**, **О. І. Ляшенко**, **С. Д. Максименко**, **Н. Г. Ничкало**, **П. Ю. Саух**, **І. Ю. Регейло** (секретар)

Рецензенти:

Александрова О.С., доктор філософських наук, професор, Київський університет імені Бориса Грінченка;

Алещенко В.І., доктор психологічних наук, професор, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського;

Марусинець М.М., доктор педагогічних наук, професор, Закарпатська обласна державна адміністрація;

Мачинська Н.І., доктор педагогічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка;

Осадчий В.В., доктор педагогічних наук, професор, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.

Н 35 **Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні:** монографія / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), О. М. Топузов (заст. голови)]; за заг. ред. В. Г. Кременя. — Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. — 384 с. — Бібліогр.: с. 21. — (До 30-річчя незалежності України). DOI: <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>

ISBN 978-617-7724-74-1.

У виданні здійснено всебічний аналіз стану і розвитку національної освіти за 30-річний період незалежності України, визначено актуальні проблеми освітньої сфери, виявлено причини їх виникнення, запропоновано науково обґрунтовані шляхи модернізації вітчизняної освіти в умовах глобалізації, європейської інтеграції, інноваційного розвитку та національної самоідентифікації.

Розраховано на законодавців, державних управлінців, керівників закладів освіти, педагогічних і науково-педагогічних працівників, широку громадськість, усіх, хто прагне підвищення конкурентоспроможності української освіти в контексті цивілізаційних змін.

УДК 37(477)»1991/2021»

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Створення сучасної національної системи освіти як ключове завдання української держави: уроки тридцятиріччя	6
2. Динаміка громадської думки щодо стану та розвитку освіти	17
3. Модернізація освіти в умовах викликів інноваційного прогресу суспільства та становлення інформаційної цивілізації	28
4. Освіта дітей раннього і дошкільного віку: доступність і якість у нових умовах	34
5. Повна загальна середня освіта як основа безперервної освіти	41
6. Освіта осіб з особливими освітніми потребами: від рівних прав — до рівних можливостей	49
7. Позашкільна освіта: додаткові можливості для розвитку особистості дитини	58
8. Виховання активних і відповідальних громадян-патріотів України	67
9. Професійна (професійно-технічна) освіта для потреб особистості, економіки та суспільства	76
10. Сучасна фахова передвища і вища освіта — ключова умова конкурентоспроможності України	82
11. Освіта дорослих — невід’ємна складова освіти впродовж життя	87
12. Педагогічні та науково-педагогічні працівники: фахова підготовка і створення умов для ефективної діяльності	98
13. Психологічний супровід системи освіти як чинник особистісного та суспільного розвитку	106
14. Цифровізація освіти — імператив її розвитку	117
15. Європейська і світова інтеграція у сфері освіти — шлях до підвищення освітньої якості	134
16. Науковий і методичний супровід — базова умова модернізації освіти	143
17. Інформаційно-бібліотечне забезпечення освіти	150
18. Ефективне фінансування освіти — запорука її розвитку	157
Висновки та рекомендації: проєкція на майбутнє	164
Використані джерела	170
Законодавчі та нормативно-правові джерела	184
Додатки	195
Додаток А (графіки)	196
Додаток Б (статистичні дані)	351
Склад авторів	379

ВСТУП

Упродовж 1991-2021 рр. найбільша гуманітарна сфера України — сфера освіти — незмінно виступала ключовим суб'єктом націєтворення і державотворення в контексті становлення незалежної суверенної країни. Водночас держава та суспільство розглядали і підтримували освіту як провідний соціальний інститут, на який покладено головну відповідальність за інноваційний розвиток людини, формування конкурентоспроможного людського капіталу, зрештою — успішного майбутнього української нації.

Тож з-поміж перших національних законодавчих актів у 1991 р. прийнято Закон України «Про освіту», який унормовував освітню сферу, виходячи з поточних і перспективних інтересів українського народу, і давав старт розбудові цілісної системи освітнього законодавства відповідно до нових суспільних відносин, що утверджувалися в країні.

Етапною і знаковою подією стало утворення Указом глави держави у 1992 р. Академії педагогічних наук України (з 2010 р. Національної академії педагогічних наук України згідно з іншим президентським Указом), що заклало фундаментальні підвалини надійного наукового і методичного забезпечення освіти.

У 1992 р. за широкої участі освітян і вчених розроблено й обговорено та схвалено I з'їздом педагогічних працівників України Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»), яка у 1993 р. затверджена урядовою постановою.

Прийняття у 1996 р. Основного закону України конституційно закріпило склад і структуру національної системи освіти, визначило принципи її розбудови. Відповідного уточнення зазнав базовий Закон України «Про освіту».

Загалом понад третина 30-річного напруженого життя і діяльності незалежної України пішла на унормування всіх основних освітніх ланок, створення комплексу освітніх законів першого покоління, зокрема спеціальних законів: «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про вищу освіту» (2002 р.).

Водночас початок нового тисячоліття ознаменовано новими викликами людству, відтак і національним освітнім системам. Відповіді української освіти не забарилися, їх розглянуто у 2001 р. II з'їздом педагогічних працівників України і закріплено у схваленій освітянами та у 2002 р. затвердженій Указом Президента України Національній доктрині розвитку освіти. Цей перспективний документ не втратив актуальності й тепер.

Цивілізаційні зміни, інноваційний тип прогресу, його прискорення поставили на порядок денний проблеми людиноцентризму в освіті, безперервної освіти впродовж життя, зокрема актуалізували ранню дитячу освіту та освіту дорослих, посилення наукового і методичного супроводу освітньої сфери.

Всеохоплююча глобалізація зумовила процеси міжнародної взаємодії і разом із тим загострила міжнаціональну конкуренцію за лідерство. Постали питання рівного доступу до якісної освіти, посилення уваги до забезпечення і вдосконалення освітньої якості, взаємного визнання освітніх досягнень і кваліфікацій, визначення і формування в освіті ключових компетентностей для навчання впродовж життя, створення конкурентоспроможних освітніх систем, використання в них інформаційно-комунікаційних технологій.

У зв'язку з цим в Україні у 2001 р. розпочато перехід до нових структури і змісту, 12-річного терміну повної загальної середньої освіти, її інформатизацію, що відповідало прогресивним світовим і європейським практикам. У наступні роки за участі вчених НАПН України обґрунтовано впровадження компетентнісного підходу, парадигми вимірюваної якості та ефективних механізмів оцінювання успішності здобувачів освіти. У 2005 р. після великої підготовчої роботи Україна приєдналася до Болонського процесу зі створення привабливого і конкурентоспроможного Європейського простору вищої освіти.

Однак, не завжди освітній поступ країни був адекватним вимогам успішного розвитку. У 2010 р. необґрунтовано зупинявся (відновлений лише у 2017 р.) перехід на 12-річну загальну середню освіту, що негативно позначилося на якості освіти, індексі людського розвитку України.

Революційні події 2013-2014 рр., підписання Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом, конституційне закріплення курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, мобілізація українського суспільства на протидію російській агресії знову, як і на початку 90-х років, активізували увагу до модернізації освітньої сфери. У зв'язку з цим прийнято інноваційні закони України «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про фахову передвищу освіту» (2019 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.). Здійснюється підготовка законопроектів «Про професійну освіту», «Про освіту дорослих». На часі розроблення Закону України «Про дошкільну освіту». Слід зазначити, що новаторський Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015 р.) створив передумови для ефективного наукового супроводу різних суспільних сфер з освітою включно.

Законодавство нового покоління спрямоване на реалізацію міжнародно погодженої і прийнятної оптимальної організації освіти, усебічну європейську і світову інтеграцію національної освіти, міжнародне визнання наданих освітніх ступенів і кваліфікацій, упровадження на всіх рівнях освіти систем забезпечення та підвищення якості, а також компетентнісного підходу, розвиток і синергічне використання переваг формальної, неформальної та інформальної освіти для безперервного навчання впродовж життя, поширення в освіті цифрових технологій, формування цифрових компетентностей, зокрема важливих для віддаленого здобуття освіти, особливо в кризових умовах, як пандемія COVID-19, а крім того, надійну наукову і методичну підтримку освіти.

У Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти, присвяченій 30-річчю незалежності України, проаналізовано досвід становлення і розвитку національної системи освіти, її здобутки і невикористані можливості, нерозв'язані проблеми, теперішні сильні та слабкі сторони освітньої системи, а також сформульовано рекомендації щодо подальшого поступу в майбутнє.

Національна доповідь є цілісним аналітичним документом, підготовленим колективом вчених НАПН України, складається зі вступу, 18 розділів, висновків з рекомендаціями, додатків з ілюстраційними матеріалами (графіками, таблицями), що характеризують стан, процеси, тенденції розвитку освіти в Україні, Європі і світі впродовж 30-річного періоду.

Національна доповідь буде корисна освітянам, вченим, управлінцям, політикам, здобувачам освіти та їхнім батькам, зарубіжним фахівцям, усім тим, хто цікавиться місцем і роллю вітчизняної освіти у становленні суверенної, самодостатньої, сильної України, усебічним розвитком її громадян, суспільства загалом.

Президент Національної академії
педагогічних наук України,
дійсний член НАН України та НАПН України

В.Г. Кремень

1. СТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК КЛЮЧОВЕ ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: УРОКИ ТРИДЦЯТИРІЧЧЯ

Анотація. Досвід країн, які успішно долали економічні та соціальні проблеми шляхом визначення пріоритетною метою розбудову освітньої сфери, засвідчує, що такий підхід є потужним ресурсом державотворення та економічного і гуманітарного зростання. Цей фундаментальний освітній ресурс узято на озброєння від самого початку народження нової незалежної України, що повністю виправдало себе. Адже в сучасних умовах дедалі більше очевидно, що основним капіталом суспільства постає людина, здатна опанувати нові знання, компетентності, генерувати інноваційні ідеї, орієнтуватись на майбутнє, свідомо сприймати, передбачати, проектувати і творити його, знаходити нестандартні ефективні рішення в ситуаціях невизначеності та мінливості. У контексті цих настанов трансформуються очікування та ставлення суспільства до усіх видів і ланок освіти, що набуває засадничого значення в суспільному розвитку.

Історичні віхи створення сучасної національної системи освіти України в часи незалежності значною мірою визначалися Конституцією, законами України, іншими актами законодавства, що регулювали розвиток освіти упродовж 30 років.

На кожному з етапів 30-річного становлення освіта формувалася в умовах впливу на неї і водночас її вирішальної зворотної дії на перебіг таких базових трансформаційних процесів, як:

- утвердження незалежності, суверенітету і самодостатності великої країни — України;
- докорінна зміна, усебічна демократизація суспільних відносин та їх закріплення в Основному законі, зокрема в частині освіти;
- переведення економіки на ринкові засади;
- безумовна європейська і євроатлантична інтеграція;
- прискорення науково-технологічного прогресу і загострення глобальної конкуренції на інноваційній основі;
- інформатизація, цифровізація, інтелектуалізація усіх сфер життя;
- зростання суспільної напруженості через російську агресію і пандемію COVID-19, екологічну небезпеку;
- вирішальна і незмінна роль людини, людського потенціалу і капіталу в розв'язанні проблем розвитку людства.

У цьому контексті основоположним став перший Закон України «Про освіту» (1991 р.), який дав старт і орієнтири створенню цілісної системи освітнього законодавства незалежної України. Водночас цей базовий закон був скоригований у 1996 р. разом із прийняттям Конституції України.

У процесі розбудови української державності у 1993 р. Кабінет Міністрів України затвердив Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»), схвалена перед цим I з'їздом педагогічних працівників України у 1992 році. Програмою освіта визнавалася найважливішою ланкою «виховання свідомих громадян Української держави», а одним із її завдань — «формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати». Документом передбачалися також розроблення відповідних концепцій і оптимізація мережі закладів освіти. У 1995 р. Президентом України підписано Указ «Про Основні напрями реформування вищої освіти в Україні», у якому визначено орієнтири підвищення ефективності цієї освітньої ланки, зокрема необхідність удосконалення мережі її закладів.

Перший понад десятирічний етап освітньої реформи концептуально завершено у 2002 р. прийняттям комплексу спеціальних освітянських законів України: «Про професійно-технічну освіту України» (1998 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.) і «Про вищу освіту» (2002 р.). 3-поміж фундаментальних освітніх перетворень, визначених цими законами, — розпочатий у 2001 р. перехід на нові зміст, структуру і тривалість повної загальної середньої освіти.

Початок третього тисячоліття ознаменувався новими викликами людству в умовах глобальних цивілізаційних змін. У зв'язку з цим у 2001 р. на II з'їзді педагогічних працівників України прийнято та у 2002 р. Указом Президента України затверджено Національну доктрину розвитку освіти, яка й досі не втратила актуальності. У фокусі Національної доктрини — людина, її обдарування й здібності, освітні потреби. Зокрема йдеться про «виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється», а також «свідомого громадянина, патріота». Національною доктриною привернуто увагу до постаті вчителя, у 2002 р. прийнято Державну програму «Вчитель».

Важливими для розвитку освіти цього періоду і в подальшому були такі підзаконні акти: «Про запровадження 12-бальної шкали оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти на основі компетентнісного підходу» (МОН України, АПН України, 2000 р.), Концепція профільного навчання (МОН України, 2003 та 2009 рр.), Положення про загальноосвітній навчальний заклад (Кабінет Міністрів України, 2010 р.). Інноваційне впровадження більш диференційованої і точної шкали оцінювання учнівської успішності, з-поміж іншого, зменшила з 40 тис. до 5 тис. кількість учнів, яких залишали навчатись на другий рік. Важливим кроком реформування стало розроблення на початку 2000-х років зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), складання якого з 2008 р. є обов'язковим для вступу до закладу вищої освіти.

На урядовому рівні було прийнято низку державних програм щодо інформатизації закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), комп'ютеризації сільських шкіл у 2001-2003 рр.; інформатизації та комп'ютеризації професійно-технічних навчальних закладів у 2004-2007 рр.; інформатизації та комп'ютеризації закладів вищої освіти I-II рівнів акредитації у 2005-2008 рр.; інформаційних та комунікаційних технологій в освіті і науці у 2006-2010 рр.; забезпечення закладів загальної середньої, професійно-технічної і вищої освіти сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін (2005-2011 рр.).

Водночас, незважаючи на окремі прогресивні кроки (прийняття у 2010 р. Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року та у 2011 р. Державної цільової соціальної програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року, впровадження в освітній процес ЗЗСО інформаційно-комунікаційних технологій за програмою «Сто відсотків» (2011-2015 рр.), прийняття Національної рамки кваліфікацій (2011 р.), ухвалення Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.), загалом 2010-2013 рр. слід визнати періодом стагнації і навіть відкату назад в освітніх реформах. У 2010 р. необґрунтовано зупинено перехід на 12-річну повну загальну середню освіту, розпочатий у 2001 році. Також, хоча Україна після великої попередньої роботи ще у 2005 р. приєдналася до Болонського процесу, національне законодавство про вищу освіту не було своєчасно приведено у відповідність до норм Європейського простору вищої освіти, створення якого проголошено у 2010 р. Загострилися проблеми професійно-технічної освіти.

Революційні події 2013-2014 рр., підписання Угоди про асоціацію між Україною і ЄС, конституційне закріплення курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію спонукали до відповідної модернізації освітнього законодавства. Вища освіта виявилась найбільш чутливою і сприйнятливою до освітніх інновацій в Європі та світі. Першим законом нового покоління став Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.). У ньому враховано концепти Болонського процесу та Міжнародної стандартної класифікації освіти (2011, 2013 рр.).

Цей закон проторував дорогу до змін іншого освітнього законодавства, насамперед базового закону «Про освіту» (2017 р.). Базовий закон закріпив і розширив основні положення освітньої реформи «Нова українська школа» (НУШ), якій дано старт у 2016 р. Концепція «Нова українська школа» передбачає створення школи, «у якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, а й вміння застосовувати їх у житті». Законом України «Про освіту» розпочато новий перехід до 12-річної повної загальної середньої освіти, на всю освітню сферу поширено компетентнісний підхід, створення системи внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості освіти, унормовано особливості державно-громадського управління та партнерства, створення опорних закладів освіти. В умовах децентралізації опорний заклад має забезпечити рівний доступ до якісної освіти, особливо в сільській місцевості. У законі спеціальною статтею конкретизовано роль Національної академії педагогічних наук України у науковому і методичному забезпеченні освіти.

Закон України «Про освіту» доповнено спеціальним Законом України «Про повну загальну середню освіту» у 2020 році.

Роком раніше ухвалено Закон України «Про фахову передвищу освіту», яким чітко визначено статус технікумів, училищ і частини коледжів, які відтепер не є закладами вищої освіти. Віднесення цих закладів до вищої освіти із I і II рівнями акредитації не виправдало себе. Водночас вони відіграють важливу роль у реалізації профільної середньої освіти.

Що стосується структури освіти, то вона регламентована новим освітнім законодавством і нині включає: дошкільну освіту, повну загальну середню освіту (що містить початкову, базову середню і профільну середню), позашкільну освіту, спеціалізовану освіту, професійну (професійно-технічну) освіту, фахову передвищу освіту, вищу освіту, освіту дорослих включно з післядипломною освітою. Ця структура освіти разом з її формальним, неформальним та інформальним видами дає особі змогу реалізувати право на освіту впродовж життя.

З метою забезпечення здоров'я учасників освітнього процесу, на виконання Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо покращення здоров'я дітей» від 7 грудня 2019 р. № 894 розроблено Національну стратегію розбудови безпечного і здоро-

вого освітнього середовища у новій українській школі (Указ Президента України від 25 травня 2020 р. № 195), яка конкретизує основні напрями розбудови такого середовища відповідно до урядових рішень, Концепції «Нова українська школа» (2016 р.), Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 р. (2017 р.) та Національного плану заходів щодо неінфекційних захворювань для досягнення глобальних цілей сталого розвитку (2018 р.). Національна стратегія розроблена з урахуванням стратегічних документів Всесвітньої організації охорони здоров'я, передусім Глобальної стратегії охорони здоров'я жінок, дітей і підлітків на 2016-2030 рр., розробленої на підтримку Цілей сталого розвитку відповідно до Конвенції ООН про права дитини. Формування та застосування учнями компетентностей, необхідних для здорового та безпечного життя, сприятиме досягненню глобальних цілей сталого розвитку, проголошених Генеральною Асамблеєю ООН у 2015 р. і підтриманих Україною, зокрема Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 р.» від 30 вересня 2019 р. № 722.

Важливою подією стала перша участь українських учнів у Міжнародному дослідженні якості освіти PISA-2018, результати якого виявили сильні й слабкі сторони вітчизняної системи повної загальної середньої освіти. Узагальнення й осмислення підсумків участі у PISA-2018 стали новим поштовхом до подальшої модернізації повної загальної середньої освіти, вдосконалення її змісту, оновлення навчально-методичного й матеріально-технічного забезпечення, покращення післядипломної педагогічної освіти, посилення мотивації вчителів до підвищення кваліфікації тощо. У зв'язку з цим важливим є впровадження у 2020 р. Міністерством цифрової трансформації України національної онлайн-платформи з цифрової грамотності «Дія. Цифрова освіта».

Ураховуючи уроки PISA-2018, у серпні 2020 р. ухвалено Концепцію розвитку STEM-освіти до 2027 року. Основною метою концепції є формування новітніх компетентностей громадян, підготовка фахівців сучасної генерації, здатних до засвоєння знань і розроблення та використання прогресивних технологій. Концепція спрямована на модернізацію та широкомасштабне впровадження природничо-математичної освіти, встановлення партнерства, зокрема з науковими установами, для розвитку STEM-освіти.

2020/21 навчальний рік оголошено роком математичної освіти в Україні з метою реалізації права на рівний доступ українських школярів до сучасної та якісної математичної освіти, формування у них належного рівня математичної компетентності з урахуванням результатів участі у PISA-2018 (Указ Президента України від 30 січня 2020 р. № 31).

При Президентіві України створено Консультативну раду з питань сприяння розвитку системи загальної середньої освіти (Указ Президента України від 30 січня 2020 р. № 55).

У 2021 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України затверджено план заходів щодо популяризації природничих наук та математики до 2025 р. Ухвалене рішення має сприяти формуванню природничо-математичної освіти як фундаментальної основи сучасного інноваційного розвитку, підвищення конкурентоспроможності країни.

Відповідно до оновленого освітнього законодавства Урядом у 2018 р. затверджено новий Державний стандарт початкової освіти, який ефективно реалізується, зокрема завдяки розробкам вчених НАПН України.

30 вересня 2020 р. Кабінетом Міністрів України затверджено Державний стандарт базової середньої освіти, що створює умови для продовження реформи «Нова українська школа» у 5-9 класах з 2022 р. Документ визначає ключові компетентності, якими мають оволодіти учні по завершенню кожного з двох циклів — адаптаційного (5-6 класи) і базового предметного навчання (7-9 класи), та наскрізні вміння.

13 квітня 2021 р. Верховна Рада України в першому читанні ухвалила законопроект щодо вдосконалення механізмів формування мережі ліцеїв для запровадження якісної профільної середньої освіти.

Сучасні нормативно-правові акти, спрямовані на модернізацію системи освіти, розробляються з урахуванням основоположних для України документів, зокрема Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (2019 р.), Національної економічної стратегії на період до 2030 р. (2021 р.) та Стратегії людського розвитку (2021 р.).

Серед цілей сталого розвитку України звертається увага на: забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та можливості навчання впродовж життя для всіх; розширення партнерської взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу, науки, освіти та організацій громадянського суспільства; досягнення високого рівня науки, освіти та охорони здоров'я; децентралізацію та впровадження регіональної політики, яка передбачає гармонійне поєднання загальнонаціональних і регіональних інтересів; збереження національних культурних цінностей і традицій. У реалізації поставлених завдань у сучасних умовах децентралізація є однією з ключових трансформацій в освіті.

Актуальними для подальшого розвитку позашкільної освіти, національно-патріотичного, військово-патріотичного і громадянського виховання є закони України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (2016 р.), «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху» (2019 р.); укази Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» (2019 р.), «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України» (2018 р.); розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні» (2018 р.), «Про затвердження плану заходів на 2019-2022 роки з реалізації Концепції підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні» (2019 р.).

Упродовж усього 30-річного періоду діяльність вчених НАПН України, її наукових установ спрямовувалася на науково-методологічне обґрунтування та науково-методичний супровід розроблення та реалізації державної освітньої політики.

У сфері *дошкільної освіти* в непростих умовах її трансформації, пов'язаних насамперед із загостренням демографічних і економічних проблем, здійснювався пошук шляхів забезпечення доступності та якості цієї освітньої ланки, максимального охоплення нею дітей відповідного віку.

Вченими НАПН України обґрунтовано самоцінність дошкільної освіти, включно з освітою дітей раннього віку, як первинного етапу в безперервній освіті особистості впродовж життя.

З метою забезпечення якості дошкільної освіти законодавчо впроваджено концепт її Базового компонента як державного стандарту. Новий Базовий компонент дошкільної освіти розроблено за наукового керівництва академії і затверджено МОН України у 2021 р.

У 1996 р. Конституцією України держава зобов'язана забезпечити доступність і безоплатність дошкільної освіти. З початку 2000-х років істотно збільшено залучення дітей до дошкільної освіти. А вимога обов'язкового охоплення дітей старшого дошкільного віку дошкільною освітою відповідно до стандарту цієї освіти стала нормою освіти. Крім того, дістало наукового обґрунтування та практичного поширення інклюзивне навчання в закладах дошкільної освіти.

З метою реалізації державної політики у сфері дошкільної освіти вченими НАПН України підготовлено значний обсяг інноваційної науково-методичної продукції. Зокрема це програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» і «Впевнений старт», програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку «Україна — моя батьківщина», парціальні програми «Дошкільнятам — освіта для сталого розвитку», «Вчимося жити разом», «Дитина від 2 до 7», «Світ дитинства», програми для дітей з особливим освітніми потребами.

Особливо важливим інноваційним продуктом, створеним вченими НАПН України спільно з підкомітетом з питань раннього розвитку і дошкільної освіти Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, стала Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку. Концепція розроблена з метою розвитку в Україні первинної ланки освіти впродовж життя.

Загальна середня освіта впродовж років незалежності зазнала кардинальних трансформацій і змін, детермінованих ідеями побудови демократичного суспільства й утвердження людини як його найвищої цінності. З-поміж основних здобутків є такі:

- розроблення й утвердження методологічних засад загальної середньої освіти (дитиноцентризм, гуманізм, національний характер освіти, спрямованість на розвиток особистості, демократизм, відкритість освіти, деполітизація школи, утвердження педагогіки партнерства, компетентнісна спрямованість освітнього процесу), які науково обґрунтовано у низці теоретичних праць учених НАПН України та експериментально перевірено в освітній практиці;
- законодавче врегулювання функціонування і розвитку цілісної системи повної загальної середньої освіти на нових засадах (закони України «Про освіту» (1991, 1996, 2017 рр.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.);
- конституційне закріплення норми обов'язкової повної загальної середньої освіти для всіх громадян України та законодавче врегулювання її забезпечення впродовж життя;
- відхід від єдиної уніфікованої школи, формування системи закладів загальної середньої освіти різних типів і форм власності;
- формування нового змісту загальної середньої освіти на засадах стандартизації як чинника освітньої якості та збереження єдиного освітнього простору країни і водночас забезпечення можливості закладів освіти реалізувати ідею диференціації навчання;
- розгортання індустрії підручникотворення, створення фонду вітчизняних шкільних підручників кількох поколінь, а також забезпечення всебічного науково-методичного супроводу освітнього процесу, зокрема з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, цифрових ресурсних середовищ;
- законодавче встановлення 12-річного терміну здобуття повної загальної середньої освіти, що відповідає загальносвітовим і європейським тенденціям;
- об'єктивізація виявлення рівня успішності учнів і випускників закладів загальної середньої освіти на основі впровадження 12-бальної шкали оцінювання та системи зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО);
- упровадження профільного навчання академічного і професійного спрямувань на завершальному етапі здобуття повної загальної середньої освіти;
- розвиток інклюзивного навчання осіб з особливими потребами, інвалідністю.

Однак, залишаються гострими проблеми сільської малокомплектної школи та створення мережі закладів для ефективної реалізації профільної середньої освіти.

Створення наукового підґрунтя, інноваційного методичного та програмного забезпечення *позашкільної освіти* — інший важливий напрям розвитку освітньої системи та відповідної діяльності вчених НАПН України. Науковий і методичний доробок спрямовано на всебічний розвиток дитини в позашкільній освіті, формування базових компетентностей, творчих і дослідницьких навичок, ціннісних орієнтирів, зокрема екологічних, громадянських, моральних, допрофесійного досвіду.

Незважаючи на труднощі соціально-економічних перетворень, державна освітня політика в країні зорієнтована на забезпечення повною мірою конституційного права громадян на позашкільну освіту як в окремих закладах позашкільної освіти, так і в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти. Функціонування цієї освітньої ланки здійснюється на основі законів України «Про освіту» (2017 р.) та «Про позашкільну освіту» (2000 р.) зі змінами і доповненнями.

Вченими НАПН України впродовж 30 років незалежності України здійснено вагомий внесок у розроблення Концепції позашкільної освіти і виховання (1996 р.), законодавства про позашкільну освіту, «Державної цільової програми розвитку позашкільних навчальних закладів» (2002-2008 рр.), «Державної програми роботи з обдарованою молоддю» (2006-2010 рр.), «Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти до 2014 р.», розроблення й реалізація яких стали результатом синергії зусиль вчених НАПН України, фахівців МОН України та інших центральних органів виконавчої влади, педагогічної спільноти.

Серед сучасних проблем, які потребують розв'язання, — нерівномірність доступу до позашкільної освіти в містах і селах, різних регіонах країни, загальне скорочення мережі закладів позашкільної освіти, що негативно позначається на охопленні нею дітей і молоді.

Сучасна *професійна (професійно-технічна) освіта* України в умовах глибоких трансформаційних змін характеризується оптимізацією її організації за рівнями (початковий, базовий, вищий), децентралізацією управління, розширенням повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, створенням і збільшенням функцій регіональних рад професійної (професійно-технічної) освіти, диверсифікацією джерел фінансування, розвитком взаємодії зі стейкхолдерами у державно-приватному партнерстві, налагодженням системної взаємодії закладів з роботодавцями, поширенням інноваційних засад організації освітнього процесу, зокрема з використанням дуальної форми навчання та інформаційно-комунікаційних технологій.

Водночас не подолана подрібненість закладів професійно-технічної освіти, бракує популярності і привабливості цієї освітньої ланки.

За участю вчених НАПН України готується законопроект «Про професійну освіту», спрямований на приведення цієї освіти у відповідність до сучасних вимог.

Вища та фахова передвища освіта впродовж 30-ти років незалежності України розглядалися найважливішими соціальними інститутами, відповідальними за інноваційний поступ країни, досягнення нею реального суверенітету в конкурентному світі.

Нинішня структура вищої освіти приведена у відповідність до її організації в розвинених країнах, яка визначена ЮНЕСКО, ООН, Болонським процесом. Ця структура включає такі рівні вищої освіти:

- початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти;
- перший (бакалаврський) рівень;
- другий (магістерський) рівень;

- третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень;
- науковий рівень (до 2021 р.).

З метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти впроваджено первинний вступ до закладів вищої освіти (ЗВО) на основі ЗНО.

В Україні функціонують ЗВО таких типів: університет, академія, інститут, коледж — галузевий заклад вищої освіти або структурний підрозділ університету, академії або інституту, що проводить освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям вищої освіти на першому і другому її рівнях.

Здобуття вищої освіти на кожному з рівнів передбачає успішне виконання особою відповідної освітньої або наукової (до 2021 р.) програми, що є підставою для присудження відповідного ступеня вищої освіти: молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук (до 2021 р.).

Згідно з вимогами Європейського простору вищої освіти у вітчизняній сфері вищої освіти, ЗВО запроваджено системи внутрішнього і зовнішнього забезпечення освітньої якості. Реалізуються заходи щодо інтеграції українських ЗВО в Європейський дослідницький простір.

Слід зазначити, що державна політика по відношенню до вищої освіти не завжди була послідовною і виваженою, що призвело до кількісного зростання цієї сфери на шкоду її якості. Нині мережа ЗВО є розпорошеною і подрібненою, надмірно дубльованою і профільно неадекватною, ресурсно деконцентрованою. Відтак Україні бракує університетів світового класу, глобально конкурентоспроможної якості вищої освіти.

Це та інше покликана усунути Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки, що розробляється відповідно до Указу Президента України «Про вдосконалення вищої освіти» від 3 червня 2020 р. № 210.

Прорив до нової університетської якості має забезпечити проєкт «Президентський університет», що анонсований главою держави у 2021 р. і реалізується за участю вчених НАПН України.

Коледжі, технікуми, училища після їх майже тридцятилітнього функціонування у статусі закладів вищої освіти I і II рівнів акредитації Законом України «Про фахову передвищу освіту» (2019 р.) віднесено до фахової передвищої освіти. Це більшою мірою відповідає місцю і ролі таких закладів в економіці і суспільстві.

У контексті реалізації в Україні концепції безперервної освіти впродовж життя останніми роками набув актуальності розвиток *освіти дорослих* як складової цілісної системи національної освіти. Успішність відповіді на цей виклик залежить від усвідомлення в українському суспільстві цінності освіти дорослих, її потенційних можливостей для особистісного й професійного зростання кожної людини. Для цього за активної участі вчених НАПН України створено Концепцію освіти дорослих і розробляється законопроєкт «Про освіту дорослих».

За роки незалежності України істотно покращено забезпечення системи освіти *педагогічними і науково-педагогічними працівниками*. Збільшено університетську мережу підготовки цих кадрів, зросла їх кваліфікація, оплата праці. Нині понад 85 % педагогічних працівників у закладах загальної середньої освіти мають вищу освіту рівня спеціаліста, магістра. Понад 70 % наявних в Україні кандидатів і докторів наук за основним місцем роботи працюють у закладах вищої освіти.

Водночас проблема підготовки, утримання та вдосконалення кадрів освіти залишається до кінця не розв'язаною. Через диспропорцію підготовки педагогічних працівників в

окремих регіонах і ланках освіти та за окремими навчальними предметами (інформатика, іноземні мови), особливо в сільській місцевості, склався хронічний дефіцит висококваліфікованих педагогів. Педагогічна професія не набула необхідної престижності, за оплатою праці не є привабливою, що позначається на якості вступників на педагогічні спеціальності університетів. А в самих університетах через надмірне навчальне навантаження, неконкурентоспроможну заробітну плату, слабку навчальну, дослідницьку, інформаційну інфраструктуру не створено умов для реалізації потенціалу викладачів.

Частково подолати кадрову проблему в освіті покликана створена за участі вчених НАПН України, працівників педагогічних університетів і фахівців МОН України «Концепція розвитку педагогічної освіти» (2018 р.).

В Україні за провідної ролі НАПН України, її інститутів психології ім. Г.С. Костюка, соціальної та політичної психології, спеціальної педагогіки і психології ім. Миколи Ярмаченка та Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи створено систему *науково-методичного психологічного супроводу освіти*. Нині вітчизняна психологічна наука здатна забезпечити науково обґрунтоване розв'язання різноманітних проблем діяльності суб'єктів освітнього простору як на теоретичному, так і на практичному рівнях.

Учені НАПН України упродовж 30 років активно розробляють психологічні проблеми розвитку самодостатньої особистості, становлення її самосвідомості та громадянської спрямованості.

Психологічний супровід розвитку людини сьогодні зорієнтовано на підвищення емоційної стійкості, усунення психологічного дискомфорту, профілактику перевтоми й відновлення працездатності суб'єктів освітнього процесу. Доведено, що емоційна культура вирішальним чином впливає на успіх взаємодії, порозуміння, сприяє злагоді в шкільному колективі.

За умов глобалізації, багатовекторності інформаційних впливів, часто суперечливих, обґрунтовано рекомендації щодо формування у підростаючого покоління здатності до критичного осмислення та креативного опрацювання інформації, конструювання власного погляду на конкретні події, факти, вироблення внутрішнього спротиву усьому, що не відповідає нормам моралі, гуманістичним принципам.

Запропоновано гуманістичні поведінкові моделі, які передбачають взаємну повагу і взаємопідтримку індивідуальних і колективних суб'єктів взаємодії, їхні взаємозбагачувальні діалоги, полілоги.

З'ясовано брак комунікаційно-педагогічних компонентів у підготовці вчителя, що гальмує гуманізацію освіти, особистісну орієнтацію освітнього процесу.

Невід'ємною, інтегрованою в освіту її складовою нині стала система практичної психології, яка реалізується в закладах освіти професійними практичними психологами, соціальними педагогами і методистами. Зокрема, психологи сприяють подоланню суперечності, що постає через зіткнення вимог до вчителів як провідників засад демократизації та гуманізації навчання з практикою недостатньої затребуваності такої кваліфікації сучасною школою.

В Україні створено систему моніторингу і формування соціально-психологічного сприйняття реформ в освіті.

Національна освітня парадигма на кожному етапі свого становлення і вдосконалення враховувала здобутки освітньої, педагогічної теорії і практики, надбання психологічної науки. Зокрема, результатом осмислення освітньої дійсності на основі психологічного змісту діалектичної єдності навчання та розвитку людини в освітньому просторі стала зміна впродовж кількох десятиліть традиційного підходу (надання стандартизованих знань, умінь, навичок) на компетентнісний — формування системи (ключових, загальних і спеці-

альних) компетентностей включно із здатністю навчатися впродовж життя. Нині перспективною визнано освітню стратегію на основі взаємопов'язаних здатностей швидко орієнтуватися в стрімко зростаючому потоці інформації і застосовувати отриману інформацію. На ґрунті психологічних досліджень утвердились уявлення, що метою освітньої діяльності є не триада — «знання, уміння і навички», а сформовані компетентності як здатності до діяльності на основі розвитку відповідних психічних механізмів (потреб, здібностей).

Сучасна національна сфера освіти вибудовується в контексті таких психологічних складових:

- становлення суб'єкта учіння в процесі навчання, формування здатності до навчання впродовж життя, розуміння провідного значення освіти для людського існування, пріоритет позиції учня як активного суб'єкта, а не лише об'єкта педагогічної діяльності;
- гуманізація освітнього простору як передумова розвитку особистісного потенціалу, гарантування права вибору індивідуального шляху розвитку людини, джерело можливостей актуалізації індивідуальних самовизначень;
- пріоритетні форми організації освітнього процесу — діалог та полілог;
- формування в освіті суб'єкта діяльності, здатного активно включатись у суб'єкт-суб'єктну взаємодію на всіх рівнях соціальних стосунків.

Психологічно-педагогічні застереження на шляху створення сучасної системи освіти

1. Сучасне українське суспільство у процесі свого реформування, включно з освітою, зіткнулося з багатьма проблемами, серед яких і психологічні. Ці проблеми зумовлені змінами в засадах організації життя й діяльності людей. Під впливом нестабільності підвищується рівень тривожності, актуалізується «соціальний невроз», посилюються приховані (потенційні) та явні (актуальні) тенденції до агресії. Втрата життєвих орієнтирів і перспектив знижує стійкість людини, створює загрозу її особистісній і професійній безпеці. Відтак успіх у соціальних перетвореннях залежить не стільки від зусиль політиків, скільки від того, чи будуть ці зусилля сприйматися й усвідомлюватися людьми як справа прогресивних перетворень і чи стануть останні особистою справою кожного індивіда. У зв'язку з цим виникає необхідність проводити глибокий аналіз поведінки людей у суспільстві та заохочувати такі способи життя, які найбільше сприяють особистісному й суспільному розвитку.
2. Стандартизація, усереднення, уніфікація освіти, монополізація виробництва знань перешкоджають самореалізації особистості в освітньому просторі, вибудові індивідуальної освітньої траєкторії.
3. Привнесення в освітній простір елементів розваг часто є контрпродуктивною стратегією, що утверджує легковажне ставлення до діяльності учіння.
4. Окремої суспільної уваги потребує розповсюдження в освітньому просторі цінностей та установок конс'юмеризму (масового споживацтва), що актуалізує загрозу примітивізму, девальвацію цінностей якісної конкурентоспроможної освіти, культури лідерства.
5. Спокуса популяризації науки створює небезпеку домінування ідеї її спрощення, що веде до знецінення наукового знання, примітивізації вищих рівнів освіти, ставить під сумнів легітимність і професіоналізм науково-педагогічних і наукових працівників.
6. Віртуальний освітній простір та дистанційні форми навчання породжують новий вид комунікації і новий стиль мислення, що актуалізують необхідність ґрунтовних психологічних досліджень.

7. Подальшого розроблення потребують проблеми відходу від консервативного й утвердження розвивального навчання, усебічного та максимального розвитку особистості в освітньому процесі, з'ясування психологічних закономірностей оволодіння узагальненими способами дії, спільно-розподіленої навчальної діяльності, психологічного супроводу навчання з відповідним науково обґрунтованим інструментарієм.
8. На особливу увагу заслуговує комплекс принципово нових психолого-педагогічних проблем освіти дітей раннього і дошкільного віку, а також дорослих третього віку.
9. Одним із центральних завдань вітчизняної психологічної науки є розроблення проблем психологічної допомоги людині, зокрема терапевтичного і консультаційного її видів. Тут знаки даються складність і суперечливість сучасного суспільства, унаслідок чого чимало людей почуваються психологічно виснаженими, незахищеними, неспроможними справлятися зі складними життєвими ситуаціями, ставити цілі та успішно діяти. Слід продовжити розроблення й удосконалення методик і технологій психологічної реабілітації дітей і дорослих, постраждалих від військових дій у зоні АТО/ООС та складних життєвих обставин.
10. За стрімкого зростання попиту на психологічні послуги і розширення практики їх надання бракує теоретичного осмислення професіоналізму і професійної відповідальності у цій сфері.
11. Результативність управління в освітній сфері потребує врахування психологічних чинників, пов'язаних з індивідуальними психологічними особливостями людей та особливостями взаємодії в соціальних групах і організаціях.
12. Вагомим здобутком поєднання психологічної науки з практичною психологією є створення у системі освіти України психологічної служби, яка стала невід'ємною частиною освітньої сфери, однак потребує модернізації в умовах децентралізації управління в країні.

З-поміж *профакунків і уроків* 30-річчя насамперед слід зазначити такі:

- відсутність належної наступності у здійсненні реформ в освіті, недостатню послідовність і наполегливість у реалізації запланованих заходів. У 2010 р. Верховна Рада України на завершальному етапі (10-му році навчання) переходу до 12-річного терміну здобуття повної загальної середньої освіти безпідставно і всупереч європейській практиці скасувала його і відновила 11-річну тривалість шкільної освіти, що негативно вплинуло на освітню якість і більше ніж на десятиріччя загальмувало її розвиток;
- повільне створення умов рівного доступу до якісної освіти, зокрема через невідповідність вимогам часу навчально-матеріальної бази значної частини закладів загальної середньої освіти, насамперед у сільській місцевості; недосконалість освітньої мережі, особливо щодо забезпечення потреб у профільному навчанні; проблеми укомплектування закладів освіти, передовсім у сільській місцевості, висококваліфікованими педагогічними кадрами тощо;
- однобічне тлумачення державного стандарту загальної середньої освіти лише як вимог до обов'язкових результатів навчання без стандартизації неодмінних умов їх досягнення;
- відсутність об'єктивного системного моніторингу якості освіти всіх рівнів як основи коригування стратегії і тактики подальшого розвитку освітньої системи;
- недостатнє фінансування прийнятих державних програм з реформування освіти та інших кроків з розвитку її окремих складників, що унеможлиблює їх належну реалізацію.

2. ДИНАМІКА ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ЩОДО СТАНУ ТА РОЗВИТКУ ОСВІТИ

Анотація. Важливою умовою успішних перетворень у сфері освіти є їхня свідомість підтримка громадським загалом. Тому стратегічне планування і практична реалізація державної освітньої політики має спиратися на достовірне знання того, як до неї ставляться учасники освітнього процесу і широкі верстви населення.

Систематичне вивчення громадської думки засвідчує, що освіта належить до небагатьох інститутів, які є лідерами суспільної довіри — поряд з церквою, волонтерськими об'єднаннями, громадськими організаціями, Збройними Силами України. Тією чи іншою мірою освіти довіряє близько половини дорослого населення (47 %), не довіряє — менше третини (29 %).

Вагомою є також упевненість людей у потребі здійснення реформ з метою підвищення конкурентоспроможності національної освіти в сучасному високотехнологічному і швидкопрогресуючому світі. Водночас громадська думка відображає реальну суперечливість процесів, що відбувалися у сфері освіти впродовж тридцяти років державної незалежності України. Нерідко суперечливою є й сама громадська думка з питань освіти, подеколи обтяжена застарілими упередженнями та стереотипами. Одні освітні реформи та інновації переважною більшістю населення схвалюються (наприклад, запровадження зовнішнього незалежного оцінювання підтримує 53,2 %, а профілізацію старшої школи — 67,3 % громадян), інші ж, навпаки, сприймаються насторожено або й викликають спротив, що простежується, зокрема, в негативному ставленні більшості опитаних (65,1 %) до переходу закладів загальної середньої освіти на 12-річний термін навчання.

Такі настороженість і несприйняття пояснюються передусім недосконалістю інформаційно-просвітницького супроводу здійснюваних реформ з боку органів управління освітою. Отже, нагальним є завдання створення у сфері освіти дієвої системи вивчення громадської думки і формування в суспільстві готовності до кардинальних змін в організації освітнього процесу, до яких спонукають непрості виклики сучасного світу.

Громадську думку, яка є концентрованим виявленням поглядів, очікувань, почуттів та настроїв людей, можна порівняти з чутливим барометром, що відображає стан справ і перебіг подій в усіх сферах суспільного життя, внутрішній і зовнішній політиці держави. Проте було б помилкою зводити її роль лише до констатації наявного статус-кво. На відміну від авторитарних і тоталітарних режимів, де вона існує здебільшого у прихованих формах і приречена на глухе мовчання, за демократичного державного ладу громадська думка покликана бути дієвим політичним інститутом, що справляє істотний вплив на суспільні процеси, рішення урядовців та законодавців.

На жаль, в українському суспільстві, обтяженому спадщиною тоталітарного минулого, це покликання громадської думки ще недостатньо усвідомлюється. Бурхливий перебіг політичного життя в Україні, який протягом останніх півтора десятка років умістив

дві безпрецедентні за масштабом активних дій народних мас революції (Помаранчеву і Гідності), а також приголомшливу для політичних важковаговиків старої генерації перемогу на президентських виборах 2019 р. Володимира Зеленського, що небезпідставно дістала назву «електоральної революції», закономірно призвів до мало не сакралізації громадської думки у владних верхах. Проте повсякчасне проголошення органами державної влади меседжів про співпрацю з громадськістю й досі часто має наслідком вибіркоче залучення представників окремих об'єднань громадян до ухвалення державних рішень (програм діяльності, стратегій розвитку, законопроектів, нормативних актів тощо), а іноді супроводжується чи не цілковитим нехтуванням преференцій та аберацій свідомості великих соціальних груп і суспільства в цілому. Отже, проблема систематичного вивчення і своєчасного врахування громадської думки, що відображає ці процеси, набуває в Україні виняткової ваги.

Особливо гостро ця проблема постає в галузі освіти — як з огляду на потребу рішучого здійснення давно назрілих освітніх реформ, для чого слід заручитися підтримкою найширших верств населення, так і зважаючи на ту обставину, що освіта належить до сфер суспільного життя, які залишаються найбільш обійденими увагою таких традиційних інститутів відстеження та формування громадської думки, як провідні соціологічні центри і засоби масової інформації. Хоча освітянські справи і турботи зачіпають інтереси переважної більшості українських родин (близько 60 % громадян під час репрезентативних масових опитувань засвідчують, що в їхній сім'ї або в сім'ях їхніх батьків чи дітей є бодай один учень чи студент), увагу традиційних ЗМІ і тим паче нових медіа привертають переважно ті проблеми у сфері освіти, що мають присмак скандальності або конфліктності. Те ж саме стосується й провідних соціологічних центрів, у поле зору яких питання освіти потрапляють рідко, здебільшого тоді, коли їх вивчення щедро фінансується із позабюджетних джерел. Зрозуміло, це не дає змоги відтворити цілісну картину стану справ у сфері та призводить до вторинного викривлення його сприйняття суспільним загалом. Як наслідок, органи влади не мають змоги скласти адекватне уявлення про те, що потрібно зробити, аби громадянська позиція суспільних груп, так чи інакше причетних до освітнього процесу, сприяла його модернізації.

На тлі відсторонення згаданих інститутів від освітнього повсякдення винятком, що компенсує брак відповідної емпіричної інформації, є моніторинг громадської думки стосовно проблем освіти та заходів з її реформування, який, починаючи з 2000 р., здійснює Інститут соціальної та політичної психології НАПН України¹ в межах програм спільної діяльності академії з МОН України. Дані моніторингу покладено в основу цього розділу Національної доповіді, а також представлено в додатках до неї. Вони відображають, з одного боку, стан і динаміку розвитку освіти, її здобутки і «вузькі місця», з другого — проблеми формування самої громадської думки з приводу цих здобутків і «вузьких місць», яка не завжди є безпомилковою, що й природно. Адже суперечливість процесів, які відбуваються у сфері освіти, неминуче тягне за собою також певну розбіжність громадської думки. Поряд із прогресивними поглядами, справедливими наріканнями та інвективами вона містить і хибні судження, застарілі стереотипи та упередження, часом спрощено реагує на виклики сучасного світу. Усе це слід особливо підкреслити, оскільки з огляду на зазначене вище громадська думка з питань освіти формується в Україні переважно стихійно, в умовах дефіциту діалогу та зворотного зв'язку ініціаторів реформ з тими суспільними верствами, яких вони стосуються.

¹ Щороку опитуються не менше 2000 респондентів за вибіркою, що репрезентує населення України віком від 16 років і старше. Похибка вибірки не перевищує 3%. Починаючи з 2001 р., застосовується принцип опуклої вибірки, що дає змогу опитувати працівників освіти та учнів старших класів у квотах, достатніх для статистично коректних висновків.

Українське суспільство, як випливає з даних моніторингу, стабільно демонструє налаштованість на вдосконалення національної освіти шляхом реформ і високо оцінює її незаперечні надбання. Одним із таких надбань, повною мірою відображених громадською думкою, є успіхи, яких на системному рівні вдалося досягти за роки державної незалежності у подоланні корупційних ризиків в освітній сфері. Якщо у 2006 р. (рік першого заміру за цим показником) 16,4 % респондентів визнавали, що їм упродовж року доводилося давати хабаря вчителям чи викладачам, то у вересні 2018 р. такий прикрий досвід довелося пережити лише 5,6 % опитаних. Не менш значущим, на думку українських громадян, є скорочення корупційних ризиків під час вступу до закладів вищої освіти (ЗВО). Найпереконливішим у цьому плані постає той факт, що, за свідченням респондентів, чії діти чи онуки вступали до ЗВО, частка юнаків та дівчат, котрі отримали атестат про середню освіту і стали студентами без хабарів та блату, останніми роками становить понад 70 %, тобто є майже вдвічі більшою порівняно з 2008 р., коли вона становила 38,9 %. Тож, попри всю інертність громадської думки і її залежність від постійно мусованих уявлень про тотальну корумпованість усіх сфер державного і суспільного життя, у ній дедалі більше визріває впевненість, що корупції під час вступу до вищої школи в Україні не існує. Якщо у 2006 р. таку впевненість поділяв лише кожен десятий респондент (9,1 %), то у 2019 р. — кожен третій (32,2 %).

Антикорупційні успіхи в освіті значною мірою пов'язані із запровадженням зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), яке, за відгуками опитаних, належить до найвагоміших надбань державної освітньої політики. Якщо не брати до уваги «адаптаційний період» 2004-2012 рр., коли ЗНО проходило природні для початкового етапу цикли спроб та помилок і викликало неминучі в таких випадках нарікання, суспільна підтримка цього нововведення стабільно перевищує 50-відсоткову позначку. На момент останнього опитування (2020 р.) позитивно оцінювали запровадження ЗНО 53,2 % громадян загалом і зокрема 70,2 % тих, хто має в сім'ї учнів або студентів.

Незмінно позитивною є громадська думка й щодо профілізації старшої школи. «Питома вага» схвального ставлення до цього нововведення хоч і зазнавала певного зниження в середині 2000-х років, коли загострилися дискусії щодо його запровадження, зазвичай тримається на рівні 65-75 %. Станом на вересень 2020 р. профілізацію підтримували 67,3 % опитаних, у тому числі 75,8 % працівників освіти і 71,2 % батьків та інших членів сімей, у яких є учні або студенти.

Наочно засвідчують суспільну налаштованість на освітні реформи почуття задоволення та доброзичливості, з якими зустрічає зазвичай якщо не абсолютна, то принаймні відносна більшість українців появу в освітньому просторі законодавчих ініціатив реформаторського гатунку. Так, 38,2 % серед опитаних загалом і 52,0 % серед педагогічних працівників позитивно сприйняли ухвалення у 2017 р. нового Закону України «Про освіту». Радше негативно, ніж позитивно поставилось до нього значно менше респондентів — 28,3 % і 16,1 %, відповідно. Найбільшу підтримку (набагато істотнішу, ніж закон у цілому) при цьому отримали насамперед ті його положення, що стосуються практичної спрямованості змісту освіти (83,0 %), прозорості шкільних фінансів (79,1 %), орієнтації на учня (78,1 %), автономності освітніх закладів (78,1 %), мотивування вчителя до постійного професійного вдосконалення (73,6 %), педагогіки партнерства (72,1 %).

Позитивний вплив справляє на громадську думку щодо стану вітчизняної освіти наведення в галузі елементарного порядку, підвищення рівня її функціональної спроможності. Незважаючи на всі негаразди й хронічну нестачу матеріальних ресурсів, українська освітня система залишила далеко позаду організаційний хаос 90-х років, працює все більш чітко та злагоджено. І суспільство це відчуває. Недаремно ж, попри певні періоди знижен-

ня, загалом динамічно зростає частка опитаних, які цілком позитивно чи скоріше позитивно оцінюють стан готовності до чергового навчального року закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти. Якщо у 2003 р. вона становила лише 22,7 %, то у 2014 р. сягнула 57,4 %, а у 2019 р. — 61,6 %. Навіть у складних умовах, у яких розпочався 2020/21 навчальний рік, понад 51 % респондентів (а серед тих, у чиїх сім'ях є учні або студенти, — близько 63 %) позитивно оцінили готовність освітніх закладів до його початку. А загальна кількість негативних оцінок, як правило, не перевищує 20 %.

Проте моніторинг висвітлив чимало й проблемних аспектів у розвитку та реформуванні вітчизняної освіти. Наприклад, освітні інновації найбільш схвально сприймаються суспільством на рівні ідеї, а в міру їхньої практичної реалізації громадяни стають дедалі критичнішими у своїх судженнях. Цьому є принаймні два пояснення.

По-перше, дається взнаки накопичення загального розчарування діями політичного керівництва країни, якого не вдавалося уникнути жодній владній команді. Громадське ставлення до реформ в освіті значною мірою синхронізується зі ставленням до центральних органів державної влади. Це спостерігалось в «постмайданний» період, спостерігається й нині. Якщо восени 2019 р., коли в суспільстві ще тривало піднесення від швидкої зміни влади шляхом «електоральної революції», всі соціологічні центри фіксували рекордний рівень згоди громадян з тим, що ситуація в Україні розвивається в правильному напрямі, то такої ж думки дотримувались респонденти здебільшого й щодо розвитку освіти. На той час кількість опитаних, які вважали, що вітчизняна система освіти розвивається в правильному напрямі (42,2 %), значно перевищила частку тих, хто дотримувався протилежної думки (26,3 %). Коли ж у 2020 р. на хвилі певного розчарування діями нової влади почала зростати кількість українців, котрі сумніваються в правильності напрямку, в якому розвивається країна, то це, знову ж таки, позначилося відповідним чином і на оцінках напрямку розвитку, обраного вітчизняною освітою. Негативні оцінки (38,6 %) переважили позитивні (26,4 %).

По-друге, на формування громадської думки щодо освітніх реформ відчутно впливають наполегливість, цілеспрямованість та послідовність органів управління освітою у впровадженні реформ, здатність мислити та планувати у стратегічній перспективі, не піддаватися спокусі отримання бонусів від дешевого популізму. В історії незалежної України накопичилася критична маса епізодів, коли керманічі тих чи інших галузей на догоду новообраній владі та незрілим суспільним настроям починали діяти «з чистого аркуша», бездумно скасовуючи навіть цілком зрозумілі й доречні реформи своїх попередників. Прикладом з далекосяжними наслідками, які даються взнаки й сьогодні, може слугувати ситуація спершу із запровадженням, потім з абсолютно невиправданим скасуванням і, нарешті, знову з поверненням до переходу загальної середньої освіти на 12-річний термін навчання. Ці перепетії негативно позначилися на громадській думці. Нині цей аспект реформування освіти сприймається суспільством найбільш критично, його підтримка фактично стагнує в останні роки на рівні 15-18 %. Дві третини українських громадян (65,1 % станом на вересень 2020 р.) досі не готові погодитися з 12-річкою. І, що особливо прикро, негативно ставляться до неї і 57,4 % працівників освіти.

На значний суспільний спротив від самого початку наражається також проголошене у 2010 р. без належного інформаційно-просвітницького супроводу запровадження обов'язкового року передшкільного навчання для дітей п'ятирічного віку. Уже тоді його сприймали негативно близько 42 % респондентів, позитивно — лише 28,7 %. У подальшому негативне ставлення до цього нововведення поширювалось, і в 2015 р. його носії склали понад 54 %. Тож закономірно, що позитивні зрушення, які спостерігаються останніми ро-

ками у ставленні українців до передшкільного навчання п'ятиліток, ще докорінно не змінили співвідношення його негативних і позитивних оцінок. Станом на вересень 2020 р. це співвідношення лише повернулось до стартового рівня: негативні оцінки становили 41,1 %, позитивні — 27,9 %. Навіть серед працівників освіти частка негативних оцінок залишилася значною — 32,3 % (позитивні оцінки становлять 43,5 %).

Найдошкульнішого удару по вітчизняній освіті і відповідно по громадській думці щодо її стану завдала пандемія COVID-19. Унаслідок численних прорахунків і хаотичних рішень тодішнього керівництва МОН України, повільного реагування на запити педагогічного загалу українська освітня система навесні 2020 р. виявилась загалом неготовою до вимушеного переходу на дистанційну форму навчання. Як здобувачі всіх форм освіти, так і їхні вчителі та викладачі, залишені нерідко без необхідної технологічної та методичної підтримки, зіткнулися тоді з численними труднощами, з якими далеко не завжди вдавалося впоратись. Тому лише чверть українців (27,1 %) оцінює навчання учнів та студентів в онлайн-режимі певною мірою позитивно, а понад половина (55,7 %) — негативно, зокрема ледь не кожен п'ятий (18,8 %) — однозначно негативно.

Управлінські прорахунки освітянського керівництва в початковий період коронакризи не тільки дискредитували дистанційне навчання як одну з освітніх опцій сучасного світу, а й фактично відкинули громадську думку щодо стану та розвитку вітчизняної освіти щонайменше на п'ять років назад. Якщо частка громадян, які погоджуються з тим, що за роки державної незалежності України вітчизняна система освіти зазнала кардинальних змін на краще, поступово зростала, сягнувши у 2019 р. майже 22 %, то у 2020 р. вона скоротилася до 14,4 %, що приблизно дорівнює показникові 2013 р. (13,4 %).

Схожа тенденція простежується й у відповідях громадян на запитання «Як змінився за роки незалежності загальний освітній рівень населення України?». «Питома вага» тих, на чю думку населення стало більш освіченим, у попередні роки хоч і не дуже швидко, але зростала: 2013 р. — 17,0 %; 2016 р — 18,9 %; 2019 р. — 23,4 %. Проте у 2020 р. цей показник впав — до 14,2 %. Щоправда, кількість респондентів, які вважають, що загальний освітній рівень українців погіршився, суттєво не змінилася: 39,3 % у 2013 р. і 38,5 % у 2020 р. Решта дотримуються думки, що він залишився приблизно таким самим, або утруднюються з відповіддю.

Не применшуючи недоліків, які мають місце в організації освіти в Україні, все ж доцільно зауважити, що падіння освітнього рівня населення є глобальною проблемою сучасного світу, якої не оминають навіть найбільш розвинені країни. Як виявило дослідження навичок дорослих (The Programme for the International Assessment of Adult Competencies (PIAAC)) (OECD 2019), у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) 19,8 % осіб віком від 16 до 65 років мають так звану функціональну неписьменність (functional illiteracy), яка проявляється зокрема в нездатності сприймати, розуміти та виокремлювати змістові частини навіть у простих текстах. Ще однією гострою проблемою є поглиблення освітньої нерівності, що проявляється в зростанні розриву між рівнем освіти різних категорій населення — як на глобальному, так і на локальних рівнях. Через те переважна більшість держав приречена на постійне вдосконалення освітніх систем задля підтримання належних темпів гуманітарного та науково-технологічного розвитку.

Не випадково й українські громадяни виявляють дедалі більшу вимогливість до якості освіти, критично оцінюючи той її рівень, який наразі спроможна забезпечити вітчизняна освітня сфера. Частка опитаних, які вважають якість освіти в Україні високою, упродовж 2016-2020 рр. скоротилася майже вдвічі — з 8,8 % до 4,8 %. І хоча за цей час трохи зменшилася й кількість респондентів, які вважають якість національної освіти низькою (з 30,5 % у

2016 р. до 27,0 % у 2020 р.), це не знижує загального скепсису громадян щодо якості послуг, які пропонують вітчизняні заклади освіти. На думку понад половини опитаних (50,4 %), сучасна українська освітня система забезпечує середній рівень якості освіти, що скоріше за все відповідає дійсності. Адже такі оцінки перегукуються з результатами міжнародних досліджень. Так, згідно з рейтингом національних систем освіти, оприлюдненим авторитетною неурядовою організацією «International Organization for the Right to Education and Freedom of Education» (OIDEF) (Женева) у 2016 р., Україна посіла 63-тє місце серед 136 країн світу, тобто перебувала в середині списку — за Чорногорією і перед Ганою.

Отже, природно, що проблема доступності якісних освітніх послуг є в Україні доволі гострою. Цілком доступною якісну освіту вважають лише 5,5 % опитаних; скоріше доступною, ніж недоступною — 21,7 %, скоріше недоступною, ніж доступною — 36,6 %; зовсім недоступною — 22,7 %. Інакше кажучи, в доступності якісної освіти сумніваються загалом близько 60 % українців. І кількість таких респондентів є практично незмінною протягом останніх 5-7 років, хоча за цей час дещо й зменшилася частка тих, хто вважає якісну освіту абсолютно недоступною (з 26,8 % у 2014 р. до 22,7 % у 2020 р.). Тому актуальними є заходи, спрямовані на кардинальне поліпшення якості освіти, які передбачено в затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179 Національній економічній стратегії на період до 2030 року, де поставлено завдання запровадження моніторингу профільної середньої і професійної освіти. Важливо, щоб реалізація цих заходів супроводжувалася належною інформаційною підтримкою. За такої умови громадська думка сприятиме їхньому здійсненню, поступово позбуваючись наявного в ній скепсису щодо перспектив зростання рівня якості національної освіти.

Наразі ж у суспільстві, обтяженому негативними наслідками коронакризи, накопичуються сумніви стосовно перебігу освітніх реформ. Відповідаючи на запитання «Як ви оцінюєте хід реформування системи освіти в Україні?», 43,4 % опитаних засвідчили відсутність визначеної думки з цього приводу, обравши альтернативу «важко відповісти», що майже дорівнює сумарній кількості респондентів, які мають позитивну та негативну думку (45,8 %). Як наслідок, уперше громадська думка щодо перебігу реформ поляризувалася не за ознакою його схвалення чи несхвалення, а за ознакою наявності чи відсутності будь-якої сформованої позиції. Малоприємним симптомом у динаміці громадської думки з питань освіти є також убування впевненості громадян у тому, що освітня система України взагалі потребує реформування. Хоча переважна більшість українців (64,6 %) і сьогодні вважає, що реформи в освіті таки потрібні, цей показник найнижчий за останні п'ять років, протягом яких він тримався на рівні 72-76 %.

Однак, хоч як би поширювалися серед найрадикальніше налаштованих громадян критичні оцінки стану і досягнень вітчизняної системи освіти, вона все одно користується в суспільстві великою, як на українські реалії, довірою, незрівнянно більшою, ніж інші суспільні інститути — органи державної влади, правоохоронні структури, політичні партії тощо. Упродовж усього періоду спостережень, що здійснюються з 2000 р., сфера освіти мала, як правило, позитивний баланс довіри/недовіри. Вищими показниками довіри впродовж тривалого часу могла похвалитися лише церква, інколи до них наближались Збройні Сили України. Становище докорінно змінилося після Революції Гідності та початку воєнної агресії на сході країни. Коло суспільних інститутів, що мають позитивний баланс довіри/недовіри, істотно розширилося — поряд із церквою та Збройними Силами до нього увійшли волонтерські об'єднання та громадські організації. Але й за цих умов сфера освіти зберігає своє місце серед лідерів суспільної довіри: тією чи іншою мірою їй довіряє близько половини дорослого населення (47 %), тоді як не довіряє менше третини (29 %).

Підсумковий баланс довіри/недовіри до неї становить +18, що не набагато менше від аналогічних показників церкви та громадських організацій (+23).

Тенденція суспільної довіри до освітян яскраво проявилася в пандемічні часи. Дані опитування «Соціально-психологічні аспекти пандемії COVID-19 в Україні», проведеного Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України в онлайн-варіанті у квітні-травні 2020 р., зафіксували відчутне і цілком зрозуміле погіршення ставлення громадян до всіх центральних органів державної влади, про що повідомили близько 42 % респондентів. Натомість, втрачаючи довіру до владних верхів, люди почали зміцнювати горизонтальні зв'язки та кола довіри. І чи не єдиними представниками умовної «влади», яким, на думку громадян, варто було довіряти, виявилися медичні та педагогічні працівники. В умовах загальнонаціонального локдауну минулого року своє ставлення до них поліпшили відповідно 44,5 % та 32,6 % респондентів.

Дещо складнішим є питання про довіру до органів управління освітою. Протягом трьох десятиріч державної незалежності України очільники освітньої сфери та їхні команди неодноразово втрачали суспільну довіру. Скажімо, після Революції Гідності на хвилі позитивних очікувань громадян щодо реформування всіх сфер суспільного життя Міністерству освіти і науки України довіряли загалом 58,3 % педагогічних працівників і 38,8 % батьків дітей шкільного віку. Однак, ближче до закінчення каденції тодішнього Уряду (2018 р.) довіра педагогів до профільного міністерства впала до 39,0 %, а батьків — до 33,7 %. Тож можна стверджувати, що в «пореволюційні» роки керівний склад міністерства, хоч і зазнавав змін, пройшов завершений цикл зниження суспільної довіри, на що були свої причини. У цьому розумінні показовим є запровадження концепції Нової української школи. У 2017 р. більшість громадян (57,7 %) схвально зустріла її появу, проте надмірне захоплення керівників освіти зовнішньою стороною НУШ призвело до розчарувань і невдоволення. Провальна організація дистанційного навчання вже іншими керівниками міністерства поглибила цю тенденцію. У підсумку відбулося руйнування довіри як до попередніх міністерських команд, так і до їхніх наступників, яким доводиться нині долати цю сумну спадщину.

Негативний вплив на громадську думку щодо розвитку та реформування освіти справляють управлінські прорахунки не лише в організації освітнього процесу, а й у сфері інформування суспільства про цілі, напрями та очікувані результати здійснюваних реформ. Цілком або скоріше поінформованим про це станом на 2020 р. вважав себе лише кожен четвертий українець. Отже, незважаючи на помітну активізацію просвітницьких зусиль, органам управління освітою усе ще не вдається налагодити надійну комунікацію із широким суспільним загалом. Не вдається часом належно налагодити її і з освітянами, на яких покладається безпосередня реалізація нових проєктів.

У 2017 р. вченими НАПН України методом глибинного інтерв'ювання вчителів досліджено результати пілотного впровадження Державного стандарту початкової освіти (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87). Дослідження показало, що інформація про труднощі і проблеми реалізації держстандарту на місцях, яка підіймається адміністративними щаблями до керівництва галузі, може приховуватися, замовчуватися або прикрашатися з метою створення більш позитивної картини, ніж вона є насправді. Інформація ж, яка надходить у зворотному напрямі, може спиратися на хибні уявлення про реальний стан справ на місцях, актуальні потреби і можливості суб'єктів освітнього процесу. Іноді ці дані можуть навіть свідомо ігноруватися під час ухвалення стратегічних рішень як незначущі, що може спричиняти додатковий спротив та непорозуміння і, як наслідок, приховане саботування змін. Ці висновки було доведено

до тодішнього керівництва МОН України, однак, їх не було належною мірою враховано. Тим часом очевидно, що таке подвійне викривлення комунікації — знизу вгору та згори вниз — призводить до проблем, пов'язаних зі свідомим дистанціюванням суб'єктів освіти від освітніх реформ, цілковитим перекиданням усієї повноти відповідальності за їхні результати на ініціаторів змін. І ця пасивно-негативна позиція стає серйозною перешкодою на шляху реформування освіти. Її не можна одномоментно скасувати вольовим рішенням, вона може трансформуватись лише в процесі довготривалої еволюції в напрямі більшої терпимості до невизначеності та відкритості змінам, чому слід всіляко сприяти.

Отже, нарощування в суспільстві ресурсу дієвої підтримки освітніх реформ є надзвичайно важливим завданням державної освітньої політики, що потребує також значно більшої уваги до питань вивчення та формування громадської думки з проблем освіти. Ці питання ставились у національних доповідях про стан і перспективи розвитку освіти, підготовлених ученими НАПН України до 20-річчя та до 25-річчя незалежності Української держави. Проте реального наближення органів управління освітою до системної роботи з громадською думкою відтоді не відбулось. Тому важливо порушити їх знову.

Актуальним залишається завдання розбудови інфраструктури, необхідної для вивчення та врахування громадської думки з питань освіти. У МОН України, обласних і Київському міському департаментах та управліннях освіти і науки доцільно створювати і зміцнювати підрозділи зі зв'язків з громадськістю, а також центри відстеження громадської думки на регіональному рівні (координацію та методичне забезпечення їхньої діяльності може взяти на себе НАПН України), домогтись цільового фінансування відповідних організаційних, медійних та дослідницьких заходів, заснувати державні та недержавні фонди їх підтримки. До цього процесу слід активно долучати територіальні громади, які в міру здійснення в Україні політики децентралізації набувають дедалі більшої політичної ваги і суб'єктності.

При цьому слід мати на увазі, що *врахування громадської думки — процес складний і різноплановий*. Він може здійснюватися *шляхом коригування:*

а) *управлінських рішень, які різко розходяться з громадською думкою в окремих питаннях та/або поки що не можуть бути успішно втілені в життя через відсутність умов для їх реалізації*. Зокрема, цілком виправданим є відтермінування на законодавчому рівні до 1 вересня 2027 р. низки заходів з формування ефективної мережі ліцеїв для здобуття профільної середньої освіти, скасування норми про те, що їхніми засновниками можуть бути лише міські ради міст з населенням понад 50 тис. осіб, врегулювання питань діяльності у складі ліцеїв структурних підрозділів, які можуть забезпечувати здобуття дошкільної та початкової освіти тощо;

б) *негативної громадської думки стосовно рішень стратегічного рівня*. Це теж зрозуміло. Адже є рішення, поступитися якими означало б звести нанівець реформаторські зусилля. У такому разі громадську думку потрібно змінювати, цілеспрямовано її формуючи, роз'яснюючи суспільству сутність запроваджуваних реформ і той «виграш», який воно отримує від їх реалізації.

Найкращі умови для цілеспрямованого формування громадської думки складаються на етапі підготовки управлінських рішень. Публічний процес їх вироблення дає змогу заздалегідь збалансувати думки різних верств населення, завчасно нейтралізувати негативні суспільні настрої. Проте за українських реалій найважливіші рішення ухвалюються здебільшого в авральному порядку, коли з'являється слухна нагода або коли не ухвалювати їх уже просто неможливо. Тому формувати громадську думку доводиться переважно навздогін, що значно важче, але теж не безнадійно.

У якості основних напрямів формування позитивної громадської думки з актуальних проблем розвитку освіти можна виокремити:

- медіасупровід процесу впровадження освітніх інновацій, що передбачає відповідні інформаційні кампанії, соціальну рекламу, пресконференції, повідомлення в новинних випусках ЗМІ та спеціальні тематичні теле- і радіопередачі;
- поширення досвіду успішного реформування освіти, просування його позитивних зразків у публічному просторі, забезпечення необхідних для цього науково-методичних, організаційних та матеріально-технічних умов;
- заходи з використанням форм і методів так званого соціального втручання, інтерактивних та інших технологій (проведення зустрічей з громадськістю, громадських слухань, погодження із зацікавленими громадськими організаціями спільних планів дій, сприяння створенню ініціативних груп та об'єднань на підтримку реформ, започаткування громадських акцій просвітницького спрямування тощо).

Науково обґрунтований комплекс заходів і технологій формування позитивної громадської думки щодо освітніх інновацій розроблено в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України. Як необхідні структурні елементи до нього увійшли інформаційні (медійні), нетворкінгові (мережеві) та акціональні технології, а також технології рефлексивного управління та культуротворчості. Особливе місце серед них посідає авторська модифікація запропонованого американським ученим Дж. Фішкіним методу збагачення громадської думки, який можна розглядати водночас і як технологію її формування. Потреба використання цього методу зумовлена тим, що традиційні методи вивчення думок громадян (масові опитування, інтерв'ю тощо) нерідко характеризуються низькою валідністю, оскільки респонденти, як показано вище (згадаймо ступінь поінформованості населення з питань реформування освіти), інколи не мають чіткого уявлення про предмет дослідження. Отже, «сиру» громадську думку доцільно спершу «збагатити» шляхом спеціально організованих обговорень, а вже потім вивчати ті образи інновацій, які можуть у ній сформуватися.

Цей комплекс технологій пройшов апробацію під час всеукраїнського експерименту за темою «Формування позитивної громадської думки щодо освітніх інновацій», що здійснювався згідно з наказами МОН України від 4 березня 2016 р. № 219, від 8 серпня 2017 р. № 1128 та від 18 серпня 2017 р. № 1197. В експериментальній роботі взяли участь 55 закладів загальної середньої освіти з усіх регіонів України, представники батьківських спільнот, обласні заклади післядипломної педагогічної освіти, низка класичних та педагогічних університетів. Метою експерименту було розроблення та впровадження системи технологій роботи з громадською думкою, зорієнтованої на формування позитивного ставлення педагогічних працівників, учнівської молоді, батьків та широкої громадськості до освітніх інновацій: переходу старшої школи на 12-річний термін навчання, її профілізації, розширення практики громадсько-державного управління освітою. Учасники експерименту отримали можливість сформувавши мотивацію, уміння і навички організації громадських акцій, дискусій та інших форм публічного обговорення освітніх нововведень. Підвищилася спроможність педагогічних колективів та батьківських спільнот до управління закладами освіти.

Участь в експерименті прискорила позитивні зміни у сприйнятті всіма його учасниками (педагогами, батьками, учнями старших класів) заходів з реформування загальної середньої освіти, зокрема й найбільш контроверсійних, тих, які досі наражаються в суспільстві на нерозуміння і спротив (мається на увазі насамперед перехід до 12-річного терміну навчання). Застосування в експериментальних закладах освіти розроблених тех-

нологій не тільки істотно поліпшило ставлення до цих заходів, а й змінило на краще баланс позитивних/негативних думок щодо перспективи їх запровадження. Серед усього загалу учасників експерименту частка тих, хто позитивно ставиться до освітніх інновацій у цілому, зросла на більш як 34 % (і тим самим сягнула 58,5 %), а частка осіб з негативно-пасивним ставленням зменшилась у понад 2,5 раза — до 4,2 %. Суттєво змінилось і ставлення до окремих нововведень. Так, кількість респондентів з позитивним ставленням до 12-річки зросла до 48,3 % і, що важливіше, перевищила кількість тих, хто ставиться до неї негативно (39,3 %). Найбільшою мірою цей ефект проявився серед педагогів, які брали участь в експерименті. З-поміж них до його початку позитивну думку стосовно 12-річної школи мали 14,6 %, а по завершенні — 52,3 %. Таких зрушень вдалося досягти завдяки орієнтації технологічних рішень на експериментальне моделювання простору можливостей для зміни позиції учасників освітнього процесу як об'єктів реформування освіти на позицію активного суб'єкта, рівноправного учасника і співавтора реформ.

Аналіз результатів всеукраїнського експерименту дав змогу окреслити контури пропонуваної для широкого впровадження системи соціально-психологічного супроводу здійснюваних в Україні освітніх реформ. У якості послідовного ланцюга елементів цієї системи доцільно виокремити:

- 1) донесення до суспільного загалу і безпосередніх адресатів певної інновації достовірної інформації про неї, її цілі, завдання та очікувані результати, активацію зацікавленості цією інновацією, створення позитивного першого враження про неї;
- 2) залучення цільових аудиторій до інноваційного процесу, їхнє практичне входження в інноваційний процес;
- 3) налагодження діалогу та інших форм зворотного зв'язку між ініціаторами та адресатами інновації, координацію, контроль і корекцію динаміки образу інновації та перебігу інноваційного процесу загалом;
- 4) використання соціально-психологічних засобів оптимізації образу інновації у свідомості її адресатів та подолання спротиву інноваційним змінам;
- 5) оцінку ефективності інноваційного процесу всіма його суб'єктами (шляхом зіставлення очікуваних, отриманих і побічних результатів).

Упровадження пропонуваної системи набуває особливої актуальності сьогодні, коли реформування загальної середньої освіти переходить до свого найвідповідальнішого і в певному сенсі найреволюційнішого етапу, що передбачає докорінні зміни в засадах функціонування профільної школи. Усвідомлення неминучості цих революційних змін викликає закономірну стурбованість у консервативно налаштованих сегментах українського суспільства. Уже нині територіальні органи управління освітою небезпідставно заявляють, що найскладніше буде переконати в їх потребі батьків, багатьом з яких важко змиритися з тим, що їхні діти вже не закінчуватимуть тієї школи, до якої прийшли в перший клас, а вступатимуть до профільних ліцеїв, можливо, і в іншому населеному пункті. Тому на перший план висувається завдання завчасного проведення відповідних глибоко продуманих інформаційно-просвітницьких кампаній. До їх науково-методичного забезпечення готові долучитися вчені НАПН України, які мають експериментально перевірений досвід формування позитивної громадської думки з питань освіти.

Висновки. Громадська думка, чутливо реагуючи на зміни в державній освітній політиці, наочно, хоч інколи й суперечливо, відображає основні досягнення і втрати в розвитку вітчизняної освіти за роки державної незалежності України. Систематичне вивчення позиції громадян переконливо засвідчує, що українське суспільство загалом є стійко налаштованим на вдосконалення національної освіти шляхом реформ і високо оцінює її незаперечні надбання. Передусім ідеться про оновлене законодавство України про освіту, запровадження ЗНО, перспективи профілізації школи, успіхи в подоланні корупційних ризиків в освітній сфері. На думку українських громадян, з року в рік підвищується рівень функціональної спроможності закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти.

Водночас емпірично достовірним є той факт, що найбільш схвально освітні інновації сприймаються суспільством на рівні ідеї. Проте в міру їхньої практичної реалізації громадяни стають набагато критичнішими у своїх судженнях. Це спричинюється розчаруваннями діями органів управління освітою, яким іноді бракує цілеспрямованості, наполегливості та послідовності в упровадженні реформ, здатності мислити та планувати у стратегічній перспективі.

Українською негативною на суспільних оцінках актуального стану та перспектив розвитку вітчизняної освіти позначилася пандемія COVID-19 та пов'язаний з нею перехід закладів освіти на дистанційну форму навчання навесні 2020 р. Управлінські прорахунки тодішнього керівництва галузі призвели до зламу низки висхідних трендів у суспільних відгуках щодо успішності освітніх реформ. Ці прорахунки не лише дискредитували дистанційне навчання як одну з освітніх опцій сучасного світу, а й погіршили громадське ставлення до реформи освіти загалом.

Однак, попри втрати, що означились у громадській думці, вітчизняна сфера освіти користується в суспільстві величезною довірою. Довіра до неї є незрівнянно більшою, ніж до інших суспільних інституцій — органів державної влади, правоохоронних структур, політичних партій тощо. Цей потенціал довіри яскраво проявився в пандемічні часи, коли чи не єдиними представниками умовної «влади», яким, на думку громадян, варто довіряти, виявилися медичні та педагогічні працівники.

Для забезпечення найширшої суспільної підтримки освітніх реформ має бути створена дієва система вивчення та врахування громадської думки з питань освіти. Роботу з громадською думкою слід розглядати як невід'ємну складову державної освітньої політики. Ретельно враховуючи громадську думку, її потрібно водночас цілеспрямовано формувати, використовуючи для цього відповідні підходи і технології. Науково обґрунтований комплекс таких технологій розроблено в НАПН України. Він пройшов апробацію в процесі всеукраїнського експерименту, в якому взяли участь 55 закладів загальної середньої освіти з усіх регіонів України, і може бути рекомендований для широкого впровадження.

3. МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСВІТИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОГРЕСУ СУСПІЛЬСТВА ТА СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Анотація. З методологічного погляду інновація і традиція — дві закономірні та збалансовані основи освіти. Адже без інновації немає прогресу, а без відбору і фіксації прогресивних інновацій в традиції неможливий стійкий прогрес. Водночас інновація супроводжується новою інформацією. Відтак інноваційний за сутністю прогрес зрештою зумовлює безперервне накопичення інформації, цілеспрямовану між- та внутріпоколінну трансляцію якої покликана забезпечувати освіта. Зміни, що відбуваються в суспільстві, зокрема зростання обсягів інформації, об'єктивна затребуваність і поява ефективних способів і засобів (технологій) її опрацювання, засвідчують становлення інформаційної цивілізації.

У цих умовах для підвищення своєї місійної відповідності освіта як соціально організований транслятор і традиційної, фундаментальної, і новоствореної інформації також потребує безперервної модернізації, інноваційного вдосконалення.

Інноваційне народження незалежної України, формування нових суспільних відносин разом із глобальними змінами зумовлювали і зумовлюють відповідні інновації в національній освіті.

Тридцятирічний досвід функціонування і розвитку національної системи освіти у контексті цивілізаційних змін, утвердження концепції безперервної освіти впродовж життя та концепції людиноцентризму засвідчують актуальність таких освітніх інновацій, що потребують здійснення в Україні.

Посилення ролі *дошкільної та позашкільної освіти* у формуванні людини, особливо раннього віку:

- створення оптимальних умов для раннього освітнього розвитку дитини від народження до трьох років;
- осучаснення змісту, забезпечення якості дошкільної та позашкільної освіти відповідно до сучасних запитів і потреб дітей та батьків;
- забезпечення доступної за місцем проживання дошкільної та позашкільної освіти;
- створення інклюзивного освітнього середовища у закладах дошкільної та позашкільної освіти;
- підвищення соціального статусу педагогічних працівників закладів дошкільної та позашкільної освіти.

Нинішній етап непростого становлення незалежної української держави потребує підвищення ефективності *національно-патріотичного, військово-патріотичного та громадянського виховання* в системі освіти:

- створення ефективного науково-методичного забезпечення національно-патріотичного, військово-патріотичного та громадянського виховання дітей та учнівської молоді, формування у них національно-культурної ідентичності;
- модернізація загальнодержавної освітньої системи військово-патріотичного виховання;
- упровадження в освітній процес інноваційних особистісно орієнтованих технологій національно-патріотичного виховання;
- здійснення науково-методичної підтримки, передовсім в позашкільній освіті, дитячих та молодіжних громадських організацій щодо формування громадянина-патріота.

Вимушене соціальне дистанціювання, зокрема через пандемію COVID-19, та переведення освітнього процесу у цифровий простір посилюють такі ризики, як кібербулінг, поширення небезпечних флешмобів, деструктивних практик тощо. Ці супутні явища цифровізації зумовлюють необхідність переорієнтації векторів виховного процесу, створення оптимальних технологій і дієвих механізмів виховання у цифровому просторі, осмислення трансформації принципів та змісту виховної діяльності, дослідження її ефективності. Це потребує розроблення Концепції виховання дітей та молоді у цифровому просторі.

На рівнях *повної загальної середньої (початкової, базової і профільної середньої) освіти* інноваційними є Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р. та план заходів на 2017-2029 рр. з її запровадження, підтримані Урядом у 2016 році. Мета Концепції — проведення докорінної та системної реформи щодо нового змісту освіти, спрямованого на формування компетентностей ХХІ століття; формування нового шкільного вчителя, який володіє сучасними методиками викладання і здатний реалізовувати педагогіку партнерства; створення нової системи контролю якості освіти та сучасної системи управління й адміністрування школами.

Концепція «Нова українська школа» унормована новим рамковим Законом України «Про освіту» (2017 р.), який запроваджує 12-річне навчання, починаючи з 2018 р., а також спеціальним Законом України «Про повну загальну середню освіту».

За законом школи поділено на початкові (1-4 класи), гімназії (5-9 класи), ліцеї (10-12 класи). Профільні ліцеї матимуть два спрямування — академічне та професійне. Ліцеї академічного спрямування передбачають подальше навчання у закладах вищої освіти (ЗВО). Ліцеї професійного спрямування орієнтуються на ринок праці та професійну підготовку до нього, опанування професії. Здобуття освіти професійного спрямування не обмежує право вчитися далі на інших рівнях, зокрема й у ЗВО. Після кожного з рівнів освіти (початкова — базова середня — профільна середня) проводиться державна підсумкова атестація, за результатами якої учнів зараховують на інший рівень.

Закон вводить поняття територіальної доступності — кожна школа повинна прийняти на навчання дитину, яка живе на території обслуговування цієї школи. Гарантується право дитини з цієї території навчатися в державній чи комунальній школі. Але за бажанням батьки можуть віддавати дитину й в іншу школу.

Саме у сфері повної загальної середньої освіти найбільш гостро проявилася проблема *інноваційної цифровізації освіти*, що зумовлено кількома причинами.

По-перше, це стрімке становлення інформаційного суспільства, невідкладна потреба в опануванні цифрової компетентності, цифрових технологій, насамперед у закладах загальної середньої освіти.

По-друге, це виклики глобальних кризових явищ, зокрема пандемії COVID-19, які дистанціюють людей. Для України це також тимчасове відчуження територій та їх населення, яке потребує віддаленого навчання. Відтак затребуваними стають нова організація, форми і зміст освіти в змінених умовах, вивчення позитивного досвіду навчання в контексті кризових явищ як в Україні, так і за кордоном. Інноваційним має бути розвиток педагогічних технологій з урахуванням наявних досягнень у розвитку цифрової освіти і цифрової педагогіки.

По-третє, сучасні інформаційно-комунікаційні, цифрові технології дають змогу ефективно реалізувати особистісно орієнтоване навчання, інші завдання Нової української школи. Елементи дистанційного навчання мають бути введені у шкільну практику як обов'язкові на різних рівнях освіти. Особливого значення набувають процеси опосередкованої педагогічної взаємодії. Учні потребують постійного зворотного зв'язку з учителями, педагогічного моніторингу. Потребує посилення відповідальність педагогічних колективів за якість навчання учнів в умовах цифрового освітнього процесу.

Загалом за роки незалежності вітчизняна система повної загальної середньої освіти пройшла складний шлях від становлення як самостійної національної освітньої ланки до розбудови цілісної соціальної інституції, що забезпечує невід'ємне право громадян на освіту. Цей шлях сповнений різнобічними процесами як креативних інноваційних поступів (наприклад, упровадження у 2001 р. 12-річної української школи відповідно до світових тенденцій суспільного прогресу), так і прикрих відступів, як тимчасове скасування у 2010 р. 12-річного терміну здобуття повної загальної середньої освіти.

Українська школа на початку 90-х років ХХ ст. як складник минулої радянської системи освіти ще певний час залишалася частиною єдиної ідеологічно заангажованої школи, не мала свого національного стрижня і тому потребувала докорінної перебудови на нових засадах. Зокрема це стосується створення національно адекватного освітнього середовища, модернізації змісту освіти, насичення його історичними і культурними традиціями українського народу і водночас підвищення якості та оновлення структури освіти відповідно до кращих зразків світових освітніх систем. Отже, відбувалися поступовий перехід від трирічної до чотирирічної початкової школи, інформатизація і комп'ютеризація освіти, створення індустрії національного підручникотворення, розбудова мережі закладів загальної середньої освіти відповідно до освітніх і культурних потреб багатонаціонального українського народу, зміцнення матеріально-технічної бази шкіл тощо. Це супроводжувалось законодавчими ініціативами і державною підтримкою реформи освіти.

Наприкінці 90-х років ХХ ст. розпочато інноваційний процес стандартизації змісту загальної середньої освіти, результатом якого стали затверджені Урядом державні стандарти початкової загальної освіти (1999 р.) та базової і повної загальної середньої освіти (2004 р.). Стандартизація освітнього змісту триває й донині. У 2018 р. затверджено третє покоління Державного стандарту початкової освіти, а у 2020 р. — Державного стандарту базової середньої освіти, які побудовані на концептуальних засадах Нової української школи. Нині розпочато роботу над стандартом профільної середньої освіти. Нові стандарти спрямовані на формування в учнів ключових компетентностей ХХІ ст., зокрема тих, що містяться в рекомендаціях Європейського Союзу 2018 р., ґрунтуються на особистісно орієнтованому, діяльнісному і компетентнісному підходах до навчання, що відповідає європейським і світовим трендам розвитку освіти.

У 2008 р. суспільство позитивно сприйняло запровадження експериментально апробованого на початку 2000-х років зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) випускників шкіл під час державної підсумкової атестації та визнання його результатів при всту-

пі до ЗВО. Багатьма експертами воно визнано найбільш вдалою інновацією української освіти, що вже стала традицією. Нині ЗНО довіряє більшість громадян, його підтримка суспільством постійно зростає.

На нинішньому новому етапі реформування загальної середньої освіти відбувається її методологічна перебудова як соціального інституту, що забезпечує становлення людини нової формації — креативної особистості, здатної до життєдіяльності в умовах інноваційного суспільства, інноваційного типу прогресу. Водночас така інноваційна методологічна перебудова викликала низку різнопланових навчальних проблем, серед яких слід назвати такі:

- забезпечення доступу до якісної освіти незалежно від місця проживання (місто, село), економічного стану родини (підтримка дітей економічно незахищених родин);
- розширення вікових меж обов'язкової освіти у бік дошкільної освіти (на 1 рік) зі збереженням 12-річної тривалості здобуття повної загальної середньої освіти. Адже, як показали результати PISA-2018, діти, які відвідували дошкільні заклади освіти, мають вищі досягнення;
- оптимізація мережі закладів загальної середньої освіти, зокрема створення відокремлених багатопрофільних і однопрофільних ліцеїв у комплексі з гімназіями, зокрема наукових для обдарованих учнів, які спроможні забезпечити високу якість підготовки здобувачів освіти;
- підготовка педагогічних працівників у класичних університетах, особливо тих, хто працюватиме в академічних ліцеях;
- цифровізація навчального середовища, розроблення електронних освітніх ресурсів, забезпечення дітей засобами для дистанційного навчання, доступність Інтернету, особливо в сільській місцевості;
- створення умов для інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами;
- навчання дітей національних меншин і корінних народів, зокрема українською мовою, вивчення рідної мови, підготовка і випуск відповідної навчальної літератури.

Інноваційний розвиток *професійної (професійно-технічної) освіти* в сучасних умовах насамперед спрямований на модернізацію законодавчого забезпечення таких аспектів її діяльності: удосконалення структурної і мережної організації з метою укрупнення закладів професійної (професійно-технічної) освіти (ЗП(ПТ)О), розширення їх профілю й упровадження багаторівневої підготовки в них; підвищення ефективності управління й фінансування; стандартизації освітнього змісту на основі компетентнісного підходу та врахування динамічних змін на ринку праці; упровадження державно-приватного партнерства; розвиток у здобувачів цифрової, підприємницької, кар'єрної та інших компетентностей постіндустріального суспільства; розроблення та застосування нових форм (дуальна, дистанційна, змішана) і відповідних методів організації освітнього процесу; підвищення іміджу професійної освіти.

Науково-технічний прогрес в умовах інформатизації зумовив потужні інноваційні процеси цифровізації у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Це об'єктивно підвищує складність і гнучкість нових технологій, впровадження у виробництво інтелектуальних систем, замкнутих технологічних процесів, що також позначається на сфері праці, змінюючи її зміст і форми, а відтак і підготовки кваліфікованих працівників. Складні високоукладні технології спонукають до створення інтегрованих професій для різних економічних секторів, що потребують нових фахових компетентностей працівників і відповідної здатності ЗП(ПТ)О їх оперативно забезпечувати.

Зростання складності, інтелектуалізація праці вимагають забезпечення інноваційних виробництв висококваліфікованими кадрами, які володіють не лише спеціалізованими професійними компетентностями, а й широким спектром якостей, зокрема критичним мисленням, здатністю творчо підходити до професійної діяльності, бути ініціативними й підготовленими до змін на виробництві тощо. Формування у працівників різних економічних галузей цих наскрізних якостей уможливить перетворення пересічних виконавців на інноваційних працівників.

У 2019 р. відбулось інноваційне виокремлення *фахової передвищої освіти* зі сфери вищої освіти. Ця модернізація структури освіти пов'язана з потребою заповнення прогалини між робітничими кваліфікаціями і кваліфікаціями вищої освіти проміжними професійними кваліфікаціями, затребуваними сучасним виробництвом. Динамічні зміни на виробництві потребують посилення взаємодії та інтеграції закладів професійної (професійно-технічної) і фахової передвищої освіти, а також цифровізації освітнього процесу, що сприятиме забезпеченню підготовки висококваліфікованих кадрів, їхній своєчасній перекваліфікації та оновленню професійних компетентностей.

Модернізація вітчизняної *вищої освіти* у добу незалежності країни спрямовувалася на перетворення цієї освітньої ланки на рушійну силу суспільства, здатну забезпечити його випереджальний стійкий розвиток та інноваційний прорив у науково-технологічній, виробничо-економічній, соціально-гуманітарній сферах в умовах розбудови суспільства знань та інформаційного суспільства.

Прогресивними інноваційними змінами в українській вищій освіті за час незалежності є:

- кардинальне оновлення освітнього законодавства і нормативно-правової бази вищої освіти з метою її гармонізації з Європейським простором вищої освіти;
- інтеграція національної системи вищої освіти до Європейського простору вищої освіти, реалізація заходів щодо забезпечення якості відповідно до Європейських стандартів і рекомендацій та проекту Європейської Комісії «Гармонізація освітніх структур в Європі», а також на виконання 4-ї Глобальної цілі сталого розвитку «Якісна освіта», утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти;
- стандартизація вищої освіти на компетентнісній основі, демократизація, автономізація, інтернаціоналізація діяльності закладів вищої освіти, зростання суб'єктності студентів;
- упровадження нового механізму розподілу видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності.

Перспективи модернізації вищої освіти в умовах інноваційного прогресу суспільства та становлення інформаційної цивілізації полягають у перетворенні вищої освіти на ключовий фактор досягнення Україною Цілей сталого розвитку ООН до 2030 р., а університетів — на глобально конкурентоспроможні інституції.

Подальша модернізація структури та змісту вищої освіти у контексті її місійної тріади «освіта — дослідження — інновації» потребує:

- оптимізації мережі закладів вищої освіти шляхом їх укрупнення, консолідації і концентрації ресурсів у них та вдосконалення національного університетського рейтингування, розвиток інших механізмів оцінювання конкурентоспроможності освітньої якості, зрештою, створення університетів світового класу;
- забезпечення відповідності змісту вищої освіти поточним і стратегічним цілям країни; посилення наукоємності освітнього змісту шляхом розвитку навчання, базованого на

дослідженнях, зростання його зв'язку з потребами практики і спрямованості на створення та впровадження інновацій в системі «освіта — наука — бізнес»;

- оновлення освітніх програм на засадах посилення їх міждисциплінарності та випереджальності, відповідності потребам споживачів освітніх послуг; підвищення актуальності, доступності та гнучкості освітнього контенту;
- створення умов для реалізації дослідницько-інноваційного потенціалу науково-педагогічних працівників;
- створення індустрії інноваційних цифрових технологій та засобів навчання;
- розширення мережі центрів колективного користування науковим обладнанням університетів.

Важливою освітньою інновацією є модернізація завершальної освітньої ланки — *освіти дорослих* як складової освіти впродовж життя. Ефективність цієї ланки освіти дедалі помітніше впливає на інноваційний розвиток держави на трьох рівнях: індивідуальному, інституційному та суспільства загалом. Індивідуальний рівень уособлює сукупність позитивних змін, серед яких поліпшення здоров'я та відчуття благополуччя, зростання задоволеності працею, розширення можливостей працевлаштування й достойної оплати праці, кар'єрного зростання, самореалізації. На рівні інституції (підприємства, установи, організації) відбувається підвищення продуктивності праці, посилення відповідальності працівників за результати діяльності, підвищення адаптованості та креативності щодо інновацій на виробництві, покращення соціально-психологічного клімату у фірмах, компаніях, організаціях. На рівні суспільства — розширюються вікові межі трудової діяльності, економічна активність населення, його добробут, зростає економіка, прогресує суспільство в цілому.

З-поміж іншого інноваційна освіта дорослих сприяє подоланню інформаційної нерівності у суспільстві, задовольняючи потреби формування комп'ютерної, інформаційної, цифрової грамотності населення впродовж життя.

Серед важливих інновацій — розроблення *психологічних механізмів* формування суб'єктності дорослих та інших категорій населення у віртуальному просторі, зокрема у соцмедіа. Інноваційними є концептуальні засади проєктування та психологічного аналізу функціонування інтернет-ресурсів, спрямованих на розвиток інтелекту і суб'єктності особи, а також проєктування з цією метою віртуальних просторів, зокрема освітніх.

Дієвим шляхом формування конкурентоспроможної й успішної особистості, починаючи зі школи, є визначення структури професійної готовності людини до вимог сучасного та майбутнього інформаційного суспільства. Зокрема, на підставі всеукраїнського експерименту «Психолого-педагогічні засади інноваційних технологій розвитку особистості» Інститутом психології імені Г.С. Костюка НАПН України з'ясовано структуру особистісно-професійної готовності молоді до викликів сьогодення. Виокремлено перелік особистісно-професійних якостей, які мають активно формуватися в учнів під час шкільного навчання, аби в подальшому сприяти їх ефективній професійній підготовці та успішній соціально-професійній інтеграції в інформаційне суспільство. Створено також систему інноваційних методик діагностики мотивації до навчання в умовах сучасного інформаційного суспільства та побудовано модель технології активізації творчого мислення студентів.

Крім того, розроблено систему дистанційних навчальних курсів для інтелектуально-творчого розвитку, формування комунікаційної компетентності і вирішення конфліктів, розвитку суб'єктності та проєктного мислення усіх учасників освітнього процесу.

Отже, безперервна модернізація освіти в умовах викликів інноваційного суспільства і відповідного становлення інформаційної цивілізації є закономірною і такою, що забезпечує стійкий людський розвиток.

4. ОСВІТА ДІТЕЙ РАННЬОГО І ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ДОСТУПНІСТЬ ТА ЯКІСТЬ У НОВИХ УМОВАХ

Анотація. Освіта дітей раннього та дошкільного віку (далі — дошкільна освіта) є самоцінним первинним етапом безперервної освіти, що закладає підґрунтя розвитку особистості дитини для її подальшого навчання впродовж життя. Якісна дошкільна освіта сприяє гармонійному становленню дитини, її творчому самовизначенню та розвитку.

За період незалежності у вітчизняному дошкіллі сформувалися власні підходи, моделі та напрацювання щодо освіти дітей дошкільного віку. Зросло, особливо у містах, охоплення дітей відповідного віку, цією освітньою ланкою. Однак, ще близько 1 млн дітей віком до 5 років включно не охоплені первинною ланкою освіти, лише кожна 6-7 дитина віком до 2 років включно відвідує заклад дошкільної освіти. Водночас у концепції глобальної освіти впродовж життя виокремлено важливий етап раннього освітнього розвитку від народження людини до виповнення 3-х років. Це вимагає переосмислення традиційної дошкільної освіти, розроблення нових методів і змісту, адекватних віку дитини. У Національній економічній стратегії на період до 2030 року наголошено, що в дошкільній освіті України необхідні системні перетворення, зумовлені новим суспільним запитом щодо реалізації права на доступ до якісної освіти. Реалізація такого конституційного права перебуває в руслі стратегічних напрямів розвитку освіти дітей раннього та дошкільного віку. Такими є ранній освітній розвиток дитини від народження, вдосконалення мережі закладів дошкільної освіти державної, комунальної та приватної форм власності, реалізація державно-громадського, державно-приватного, батьківського партнерства в забезпеченні освітньої якості та її моніторингу, створення умов для фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я дітей, підвищення професійної компетентності і соціального статусу педагогічних працівників.

У контексті цивілізаційних викликів ефективно реформування дошкільної освіти, створення цілісної системи освіти дітей раннього та дошкільного віку можливе виключно на науково обґрунтованих засадах та з відповідним інноваційним науково-методичним забезпеченням і врахуванням прогресивного світового досвіду.

За роки незалежності в українському суспільстві в контексті цивілізаційних змін відбулися якісні світоглядні трансформації розуміння унікальності та самоцінності дитинства, усвідомлення провідної ролі освіти в становленні особистості. Це зумовило потужний соціальний запит на здобуття якісної освіти не лише на рівні повної загальної середньої та інших вищих рівнях освіти, а й у дошкільній освіті, від самого народження людини зокрема. Це також активізувало пошук ефективних шляхів і механізмів забезпечення конституційного права дитини на освіту.

Попри те, що дошкільна освіта, як і освіта України в цілому, розвивалася у не завжди стабільних соціально-економічних і соціально-політичних умовах, їй притаманні позитивні тенденції. Такими є функціонування широкої мережі різних типів закладів дошкільної освіти (ЗДО); осучаснення змісту освіти та освітнього процесу на засадах гуманної педагогіки з урахуванням сучасних принципів організації освіти; розроблення й оновлення програмно-методичного забезпечення згідно з вимогами державного освітнього стандарту; створення в ЗДО умов для розвитку дітей з особливими освітніми потребами, зокрема розроблення організаційних засад діяльності інклюзивних груп, індивідуальних програм для обдарованих дітей і для тих, які мають психічні й фізичні порушення розвитку; проведення моніторингових досліджень за фінансової підтримки ЮНІСЕФ.

Водночас Національною економічною стратегією на період до 2030 року з-поміж викликів у сфері дошкільної освіти визначено необхідність: забезпечення інфраструктури доступу до якісних та інклюзивних освітніх послуг, модернізації змісту дошкільної освіти та мотивації щодо створення та функціонування приватних ЗДО.

Дослідження вчених НАПН України засвідчили, що проблемне поле у сфері дошкільної освіти наразі є більш широким. У контексті глобального розвитку освіти, її актуалізації для всіх етапів життя потрібні: забезпечення раннього розвитку дитини від народження до трьох років, розвиток мережі ЗДО державної, комунальної та приватної форм власності; упровадження державно-громадського та державно-приватного партнерства в управлінні дошкільною освітою; мотивація батьківського партнерства; забезпечення якості дошкільної освіти та її моніторинг; створення умов для фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я дітей; підвищення професійної компетентності та соціального статусу педагогічних працівників ЗДО як умови якісної дошкільної освіти.

В економічно розвинених державах світу визнано, що першою інвестицією держави у формування людського капіталу країни є підтримка раннього розвитку дітей від народження до досягнення трьох років. Перші три роки життя є вирішальними у найбільш інтенсивному розвитку всього організму дитини, що є визначальним для подальшого становлення людини на всіх етапах її життя.

В Україні з 1 січня 1992 р. із внесенням змін до Кодексу законів про працю України для батьків створено можливості виховання дитини в умовах сім'ї: жінки можуть перебувати у відпустці по догляду за дитиною до виповнення трьох років. У зв'язку з цим до Закону України «Про дошкільну освіту» внесено відповідні зміни щодо віку прийняття дитини до ЗДО. Через такі зміни мережа груп дітей раннього віку почала стрімко скорочуватись, адже вихованням і розвитком дітей від народження до трьох років стала опікуватися сім'я. Тепер лише кожна 6-7 дитина віком до двох років включно відвідує ЗДО. Унаслідок дефіциту загальної й педагогічної культури окремих батьків рівень розвитку дітей цієї вікової категорії нині неповною мірою відповідає загальноприйнятим нормам.

Зокрема проблемою є передчасне, надмірне і неадекватне використання окремими батьками різноманітних електронних пристроїв як засобів навчання і розваги дітей, що робить малюків залежними від гаджетів, ускладнює адаптацію в реальному світі. Штучно форсується розвиток дітей без урахування психічних і фізичних вікових особливостей, що призводить до їх психологічного виснаження. Не враховуються особливості темпоритму життя малюків. Не здійснюється психолого-педагогічний патронат над розвитком дитини раннього віку. Таким чином, проблема освіти дітей від народження до досягнення ними трьох років потребує державної уваги.

Попри існування в Україні різних типів ЗДО, гостро відчутною є проблема доступності дошкільної освіти. На сьогодні залишаються стійкими тенденції перевантаження

груп у містах; скорочення ЗДО у сільській місцевості; фінансування дошкільної освіти з місцевих бюджетів за залишковим принципом, що супроводжується зменшенням фінансових нормативів на утримання однієї дитини.

За даними Держстату України, на кінець 2020 р. в Україні функціонувало 15,3 тис. (у міській місцевості — 6,1 тис., сільській — 9,2 тис.) ЗДО (юридичних осіб), у яких налічувались близько 1,2 млн дітей (у містах — 884,7 тис., в селах — 265,3 тис.). Простежується тенденція до скорочення мережі ЗДО у сільській місцевості та зростання в міській. Це зумовлено міграцією населення до великих міст і браком коштів на утримання закладів в об'єднаних територіальних громадах сільської місцевості.

Із загальної кількості дітей, які відвідують ЗДО, понад 1,1 млн (98 %) перебувають у державних і комунальних закладах; 22 тис. (2 %) — у приватних і корпоративних закладах. Також у групах спеціального призначення ЗДО перебувають 60 тис. дітей з особливими освітніми потребам, в інклюзивних групах — 74 тис. дітей.

За роки незалежності в Україні паралельно з розвитком державної і комунальної системи дошкільної освіти сформувався приватний сектор, який конкурує і доповнює її у сфері надання освітніх послуг. Поява приватного сектору дошкільної освіти зумовлена насамперед потребою у збільшенні ЗДО. Водночас недосконалість нормативно-правового забезпечення та політика певного несприйняття ЗДО приватної форми власності загальмували розвиток цього важливого сектору.

Відтак існує потреба у налагодженні державно-громадського та державно-приватного партнерства в управлінні дошкільною освітою. ЗДО зацікавлені у співпраці з громадськими організаціями, науковими установами згідно з політикою прозорості та інформаційної відкритості. Реформаційні процеси потребують тісного взаємозв'язку з наукою для обґрунтування модернізації місії, змісту й організаційних засад дошкільної освіти відповідно до цивілізаційних викликів, залучення потенціалу недержавних інституцій громадянського суспільства до підтримки освіти на державно-громадських засадах. Також існує потреба у вивченні міжнародного досвіду, опануванні прогресивних практик, налагодженні зв'язків із зарубіжними науковими установами, що досліджують особливості первинної освітньої ланки в контексті безперервної освіти впродовж життя, та закладами, які здійснюють підготовку та перепідготовку педагогічних працівників.

Актуальним є мотивування батьківського партнерства в дошкільній освіті, що зумовлено пріоритетним впливом родинних стосунків на особистісне становлення дитини раннього та дошкільного віку. Адже кожен із батьків дитини є відповідальним за її навчання, виховання і розвиток, збереження життя, зміцнення здоров'я, формування почуття людської гідності й усвідомленого ставлення дитини до здорового способу життя. Права та обов'язки батьків визначаються Конституцією України, Законом України «Про освіту». Здобуття дитиною освіти в ЗДО або іншому суб'єкті освітньої діяльності не звільняє батьків від обов'язку доглядати, розвивати і навчати дитину. Проте значною мірою втраченою є практика здійснення педагогічного патронату над дітьми, які з різних причин не відвідують ЗДО. Утім, патронат має особливе значення з огляду на низький рівень правової, медичної та психолого-педагогічної обізнаності батьків щодо специфіки підтримки й розвитку дітей раннього та дошкільного віку.

Сім'я є важливим соціальним інститутом й первинним освітнім середовищем, що виконує провідну роль у формуванні особистості дитини, забезпеченні її подальшого розвитку впродовж життя. У світлі цього в багатьох законодавчих і нормативних документах (Конституція України, закони України «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про запобігання та протидію

домашньому насильству», Сімейний кодекс України, Концепція «Нова українська школа» тощо) акцентується на необхідності активного використання освітнього потенціалу сучасної української сім'ї, посилення ролі батьків у формуванні особистості дитини як гідного члена суспільства, забезпеченні підготовки молоді до майбутнього сімейного життя, сумлінного виконання своїх батьківських обов'язків.

Ключова роль сім'ї в освіті дітей раннього та дошкільного віку потребує підвищення сімейного освітнього потенціалу, підготовки батьків до ефективного здійснення освітніх і виховних функцій. З огляду на це доцільним є створення при пологових будинках, а також при ЗДО шкіл або центрів відповідального батьківства, орієнтованих на психолого-педагогічну, соціальну та медичну підтримку молодих сімей, соціально незахищених верств, тих, хто неповною мірою володіє сучасною інформацією про народження, усебічний розвиток та гуманістичне виховання дітей. Метою діяльності таких шкіл або центрів має стати здійснення інформаційної, психолого-педагогічної та корекційної допомоги молодим сім'ям у період вагітності, пренатальному та перинатальному періоді, ранньому та дошкільному віці дитини. Це дасть змогу якісно підвищити батьківську компетентність та впровадити у сімейну освітню практику сучасні методи і форми догляду та розвитку дітей раннього та дошкільного віку. Закономірним результатом буде популяризація ідеї солідарної відповідальності держави, громади, родини, фахівців педагогічної освіти й інших професій за розвиток дітей.

Зміна цілей освіти, зміщення акцентів зі знаннєвого на компетентнісний підхід зумовлюють нове бачення якісної дошкільної освіти. Вона має відповідати світовим освітнім тенденціям, державним вимогам, соціокультурним цінностям країни, бути спроможною задовольнити вимоги та потреби українського суспільства, а головне — кожної окремої дитини.

Нині відповідно до Закону України «Про освіту» формується система внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості дошкільної освіти, що включає інструменти, процедури, заходи (стандартизацію, ліцензування, громадську акредитацію, інституційний аудит, моніторинг якості освітньої діяльності, атестацію та сертифікацію педагогічних працівників, громадський нагляд (контроль)). Усі ЗДО незалежно від форм власності мають дотримуватися вимог до рівня розвитку дитини дошкільного віку, визначених державним стандартом дошкільної освіти (Базовим компонентом дошкільної освіти).

Не менш важливим є розв'язання проблеми фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я дітей. Статистика свідчить, що нині майже 80 % дітей мають одне або кілька захворювань, лише 15-20 % дітей народжуються цілком здоровими, у кожній третій дитині фіксуються відхилення у фізичному або психічному розвитку. У дітей дошкільного та шкільного віку переважають захворювання органів дихання, травлення, серцево-судинної системи, опорно-рухового апарату, нервової системи тощо.

Провідні українські та зарубіжні вчені й практики вважають, що здоров'я дитини лише на 50 % залежить від різних зовнішніх чинників, а саме: готовності батьків передати здоров'я своїй дитині у внутрішньоутробний період її розвитку, а потім сформувати здоров'я малюка після народження. Інші 50 % здорового стану дитини залежать від того, як вона розуміє й усвідомлює, що таке здоров'я і здоровий спосіб життя.

Згідно з Національною доктриною розвитку освіти в Україні (2002 р.) перед педагогами та батьками постає пріоритетне завдання — виховувати в дитини відповідальне ставлення до власного здоров'я і здоров'я людей, що поруч, як до найвищої індивідуальної та суспільної цінності. Водночас упродовж останнього десятиріччя спостерігається загострення проблеми збереження здоров'я дітей у ЗДО. До цього призвели такі характерні

ознаки інтенсифікації освітнього процесу, як надмірне захоплення методиками «інтелектуального розвитку» та оволодіння комп'ютерною грамотністю, порушення балансу між фізичним, емоційним, соціальним та інтелектуальним розвитком, збільшення часу організованих регламентованих занять, їх одноманітність, порушення тривалості та якості сну дітей, скорочення перебування на свіжому повітрі, недостатність часу для вільних ігор та іншої діяльності дітей.

На сьогодні, попри позитивну динаміку змін, залишається відкритим питання підвищення соціального статусу педагогічних працівників ЗДО. Це зумовлює низький рівень їх умотивованості до роботи з дітьми та постійного професійного зростання, унеможливує успіх модернізації системи дошкільної освіти в Україні. Простежуються колізії між: не виправдано низькою заробітною платою педагогів і технічного персоналу (найнижчою в освітній сфері, яка взагалі не є високооплачуваною) та високим рівнем очікувань і вимог до них з боку суспільства, батьків; не престижністю професії, нерідко її негативним іміджем, що створюється і підтримується в медіапросторі, відсутністю широкої пропаганди серед населення досягнень дошкільної освіти і важливостю розв'язання освітніх проблем раннього та дошкільного дитинства.

Водночас необхідною умовою якісних змін у дошкільній освіті є підвищення професійної компетентності педагогічних працівників та рівня укомплектованості ними ЗДО. За даними Держстату України, на кінець 2020 р. кількість фактично зайнятих посад у ЗДО становила: педагогічного персоналу — 141,6 тис. осіб, технічного персоналу — 177,6 тис. осіб. З-поміж педагогічних працівників налічувалось 44,3 тис. осіб (або 1,3 %), які мали освітній (освітньо-кваліфікаційний) рівень «молодший бакалавр», «молодший спеціаліст»; з освітніми рівнями «бакалавр», «спеціаліст», «магістр» — 94,5 тис. осіб (6,8 %). Тож статистичні дані свідчать про необхідність розширення підготовки та перепідготовки педагогічних працівників дошкільної ланки освіти на більш високих освітніх рівнях, а також утримання висококваліфікованого педагогічного персоналу на посадах.

Нова генерація педагогів дошкільної освіти має бути готовою до побудови освітнього процесу в ЗДО, суголосного з принципами гуманістичної філософії, психології та педагогіки. Сучасна дошкільна освіта вимагає розвинених рефлексивних компетентностей вихователя, які мають бути сформовані вже на етапі навчання в закладах вищої освіти та проявлятися у врахуванні вікових та індивідуальних особливостей розвитку дітей, організаційних і змістових характеристиках освітнього процесу в різних групах ЗДО.

Освіта дітей раннього та дошкільного віку потребує фундаментального наукового супроводу. Зокрема, результати передових наукових досліджень у сфері медицини, педагогіки та психології не повною мірою впроваджуються у реальну практику життєзабезпечення дитини раннього та дошкільного віку і функціонування сучасної сім'ї. Відсутність ефективних механізмів взаємодії між наукою, владою, бізнесом і суспільством ускладнюють вирішення стратегічних питань та запровадження ефективних політик у сфері дошкільної освіти, розроблення й упровадження інноваційних технологій освіти дітей раннього та дошкільного віку.

Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179, чітко визначає першочергові завдання, на розв'язання яких буде спрямовуватися державна політика у сфері дошкільної освіти. Це — створення антидискримінаційного навчального контенту, відкриття додаткових місць у ЗДО, прийняття нової редакції Закону України «Про дошкільну освіту», затвердження методичних рекомендацій з питань формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти в закладах, розвиток їх мережі та її диференціація за

типами, формами власності, запровадження нової моделі фінансування дошкільної освіти з метою розширення її доступності, затвердження типової програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників, запровадження інституційного аудиту в ЗДО, розбудова сучасного, безпечного, інклюзивного та комфортного освітнього середовища в них.

Розв'язанню означених проблем, а отже і реалізації завдань у сфері дошкільної освіти, визначених Національною економічною стратегією на період до 2030 року, сприятиме:

- формування державної освітньої політики створення оптимальних умов життєдіяльності та розвитку дітей раннього віку як у сім'ї, так і в ЗДО;
- запровадження психолого-педагогічного патронату дітей раннього віку;
- створення системи консультативно-навчальних послуг майбутніх і молодих батьків;
- створення груп раннього розвитку з гнучким графіком роботи;
- запровадження інструментарію моніторингу якості раннього освітнього розвитку дітей з метою визначення наявних прогалин та потенційних можливостей;
- оновлення змісту дошкільної освіти в контексті завдань Нової української школи і впровадження моделей освітнього процесу, що будуються на принципах пріоритету пізнавального досвіду, партнерської взаємодії, активізації власних зусиль, особистісного залучення кожної дитини, діалогового формату освітнього процесу тощо;
- законодавче унормування діяльності ЗДО приватної форми власності, зокрема в частині створення належних санітарно-гігієнічних, психолого-педагогічних умов організації освітнього середовища, дотримання вимог Базового компонента (державного стандарту) дошкільної освіти, чинних програм і забезпечення належного контролю/оцінки якості освіти з боку відповідних органів, насамперед Державної служби якості освіти України;
- внесення змін до Закону України «Про дошкільну освіту», Бюджетного кодексу України в частині передбачення видатків на відкриття ЗДО або дошкільних відділень в інших закладах освіти;
- урізноманітнення механізмів діалогового функціонування, управлінської взаємодії адміністрації ЗДО із структурами влади, батьківськими громадами та піклувальними радами, громадськими об'єднаннями, недержавними організаціями на засадах партнерства в напрямках здійснення допомоги й підтримки сім'ям дітей з особливими освітніми потребами, неповним і малозабезпеченим сім'ям;
- надання благодійної допомоги у створенні якісних умов функціонування ЗДО;
- послідовність дій держави та суспільства для підвищення іміджу професії вихователя шляхом висвітлення досягнень дошкільної освіти; забезпечення гідної оплати праці працівників ЗДО, зокрема психологів, соціальних педагогів, логопедів, не нижчої, ніж учителів початкової школи; здійснення соціальної підтримки молодих фахівців; надання соціального захисту керівникам гуртків, які працюють у ЗДО.

Реалізація державної політики у сфері дошкільної освіти неможлива без відповідного науково-методичного супроводу. За останні п'ять років ученими Інституту проблем виховання НАПН України проведено дослідження, спрямовані на створення інноваційного програмного, навчально-методичного та технологічного забезпечення дошкільної освіти. Зокрема розроблено і впроваджено в освітній процес низку програм. Це програми національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку «Україна — моя батьківщина» (2016 р.), програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (2019 р.), програми «Впевнений старт» (2018, 2019, 2020 рр.), розроблені спільно з ученими Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

У сфері нормативного регулювання освіти вчені НАПН України стали співавторами оновленого державного стандарту дошкільної освіти — Базового компонента дошкільної освіти (2021 р.), який орієнтовано на результативність дошкільної освіти, зокрема відстеження динаміки особистісних досягнень старших дошкільників. Вчені долучилися до розроблення критеріїв освітньої якості та комплексу заходів з її досягнення, покращення і подальшого розвитку. Ці заходи стосуються структури дошкільної освіти, інноваційних методик оцінювання результатів надання освітніх послуг. Якість дошкільної освіти та догляду мусить базуватися на баченні того, як має навчатися і розвиватися в суспільстві кожна дитина.

Водночас для популяризації й узагальнення кращого досвіду приватних ЗДО, зокрема освіти дітей раннього віку, спільно з підкомітетом з питань раннього розвитку та дошкільної освіти Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій проведено вебінар «Забезпечення якості освіти дітей раннього та дошкільного віку у приватному секторі: наука і практика». За його результатами підготовлено рекомендації для Міністерства освіти і науки України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України щодо подальшого різноаспектного розгортання практико-орієнтованих досліджень із забезпечення якості освіти дітей раннього та дошкільного віку, зокрема у приватному секторі, розроблення нового законодавства у сфері дошкільної освіти.

У період пандемії COVID-19 провідними вченими Інституту проблем виховання НАПН України реалізовано цикл вебінарів для педагогічних працівників ЗДО, що сприяло оптимальному подоланню викликів, перед якими постала дошкільна освіта. Це вебінари: «Путівник в умовах карантину: діти, батьки, заклад дошкільної освіти», «Формування у старших дошкільників соціально-комунікативної компетентності», «Гармонізація дитячо-батьківських взаємин: модель свободи дитини», «Графічні організатори у навчанні дітей старшого дошкільного віку» тощо. Механізми подолання наслідків пандемії COVID-19 в дошкільній освіті були схарактеризовані в межах методологічного семінару НАПН України «Дошкільна освіта в контексті ідей Нової української школи», проведеного Відділенням загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України спільно з підкомітетом з питань раннього розвитку та дошкільної освіти Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, Міністерством освіти і науки України, Всеукраїнською асоціацією працівників дошкільної освіти.

Зростання свідомості освітян, об'єктивна необхідність оновлення принципів гуманізації цілей і завдань дошкільної освіти, оптимізації життя сучасної дитини відповідно до демократичних засад українського суспільства актуалізують проблему якості першої в житті людини освітньої ланки — освіти дітей раннього та дошкільного віку, що слугує підґрунтям для подальшого зростання особистості. Таким чином, модернізація дошкільної освіти є стратегічним напрямом розвитку системи національної освіти, реалізує її нові цінності й забезпечує наступність і безперервність освіти впродовж життя.

5. ПОВНА ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА ЯК ОСНОВА БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Повна загальна середня освіта займає особливе місце в національній системі безперервної освіти як за масовістю охоплених учасників освітнього процесу, так і за масштабністю і важливістю завдань, які покликана розв'язувати. За період незалежності ця освітня ланка зазнала кардинальних трансформацій і змін, утвердившись як демократична за характером і національна за змістом соціальна інституція, що забезпечує реалізацію конституційного права та обов'язку громадян щодо здобуття повної загальної середньої освіти.

У 2020/21 навчальному році в Україні функціонувало 14,9 тис. закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), у яких навчалися 4,2 млн учнів, зокрема початкову освіту здобували 1,7 млн, базову середню — 1,9 млн і профільну середню — понад 625 тис. осіб. У ЗЗСО працюють майже 440 тис. учителів.

Нині загалом створено необхідну законодавчу, нормативно-правову базу функціонування повної загальної середньої освіти; сформовано на засадах стандартизації її зміст, який оновлюється відповідно до суспільних вимог і світових освітніх тенденцій; все ширше утверджуються моделі освітнього процесу, орієнтовані на формування комплексу компетентностей здобувачів освіти на основі їх активної самостійної творчої участі у визначенні та досягненні освітніх цілей; сформовано і поповнюється на основі конкурсного відбору національний фонд вітчизняних шкільних підручників; розробляється і вдосконалюється науково-методичне забезпечення освітнього процесу. Триває робота із забезпечення рівного доступу до якісної освіти всіх громадян незалежно від національності, місця проживання, соціального статусу, матеріальної забезпеченості, створення кожному з них реальних умов для проектування і реалізації власної освітньої траєкторії на основі особистісно орієнтованої освіти, людиноцентрованого підходу в освіті.

Водночас проблемними залишаються питання досягнення належної якості повної загальної середньої освіти, що зумовлені, зокрема, недосконалістю її змісту, недостатнім забезпеченням навчально-матеріальної бази, низькою якістю частини підручників, певним дефіцитом висококваліфікованих педагогічних кадрів. Не розв'язано проблеми територіальної доступності здобувачів до якісної освіти, формування необхідної для цього освітньої мережі, подолання розриву між рівнями загальноосвітньої підготовки випускників закладів освіти сільської і міської місцевості тощо. Потребують значного поліпшення цифровізація освітнього процесу, створення електронних освітніх ресурсів, підвищення цифрової компетентності вчителів.

Повна загальна середня освіта є основною ланкою в системі безперервної освіти впродовж життя, що охоплює найтриваліший період становлення і розвитку особистості в дитячому віці.

За роки незалежності відбулося утвердження української школи на нових методологічних засадах — гуманізму і демократії, дитиноцентризму, поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, забезпечення якості освіти, доступності для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою. Зазнали істотної трансформації цільова спрямованість освіти, її зміст, організація освітнього процесу, дидактико-методичне забезпечення, підходи до оцінювання освітніх результатів, зокрема у напрямі посилення особистісної відповідальності і доброчесності. Це законодавчо закріплено Конституцією України, прийнятими законами України «Про освіту» (2017 р.) і «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), іншими нормативно-правовими актами.

Прогресивним кроком щодо підвищення рівня освіченості громадян України стала конституційно закріплена норма обов'язковості повної загальної середньої освіти для всіх її громадян (1996 р.), а також законодавче встановлення 12-річного терміну здобуття повної загальної середньої освіти (1999 р.), яке, однак, було необґрунтовано скасовано у 2010 р. Останнє негативно вплинуло на якість середньої освіти і фактично більше ніж на десятиріччя загальмувало її розвиток. Адаже однією із загальноосвітніх тенденцій в освіті є подовження термінів її здобуття. У Європі майже немає країн, де повну загальну середню освіту здобувають менше ніж за 12 років. Із прийняттям Закону України «Про освіту» (2017 р.), яким поновлено 12-річний термін здобуття повної загальної середньої освіти, ситуація поступово виправляється.

У добу незалежності здійснено відхід від єдиної, уніфікованої, однотипної школи. З метою створення умов для розвитку обдарувань, здібностей учнів, повнішого задоволення їхніх пізнавальних інтересів і освітніх потреб за ініціативи педагогів-новаторів, педагогічних колективів виникали і функціонували гімназії, ліцеї, колеґіуми тощо. Важливим здобутком у реалізації особистісно орієнтованого підходу в загальній середній освіті стало запровадження профільного навчання на завершальному етапі її здобуття. Створено значну частину дидактичного і методичного забезпечення такого навчання, в освітянській практиці триває пошук його раціональних моделей.

На розбудову національної української школи істотно вплинули засадничі документи, у створенні яких активну участь брали вчені НАПН України, її наукових установ: Закон України «Про освіту» (1991 р.) та відповідно Концепція середньої загальноосвітньої школи України (1991 р.) — перші вітчизняні законодавчі документи, що визначали засади діяльності школи в нових умовах творення незалежної Української держави; Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) (1993 р.); Закон України «Про загальну середню освіту» (1999 р.); Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.), а також Концепція гуманітаризації загальної середньої освіти (1994 р.); Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) (2001 р.), у яких з урахуванням попереднього досвіду становлення української школи і стратегічних завдань її розвитку визначено методологічні основи реформування початкової і загальної середньої освіти з 12-річним терміном її здобуття. Це також Концепція профільного навчання (редакції 2004, 2010, 2014 рр.); Концепція загальної середньої освіти України (2015 р.), покладена в основу Концепції «Нова українська школа» (2016 р.), що визначає модель випускника школи як цілісної, усебічно розвиненої особистості, здатної до критичного мислення; патріота з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення; інноватора, спроможного змінювати навколишній світ, розвивати економіку, конкурувати на ринку праці, навчатися впродовж життя. Остання концепція окреслює основні засади трансформації загальної середньої освіти на сучасному етапі її реформування.

Нинішня модернізація повної загальної середньої освіти відбувається відповідно до Плану заходів на 2017–2029 рр. із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа», схваленого урядом у 2017 р. Теперішнє реформування української школи ґрунтується на таких базових компонентах: 1) новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві; 2) умотивований учитель, який має свободу творчості і професійно розвивається; 3) наскрізний процес виховання, який формує цінності; 4) децентралізація та ефективне управління, що надає школі реальну автономію; 5) педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками; 6) орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм; 7) нова структура школи, яка дозволяє добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя; 8) справедливий розподіл публічних коштів, який забезпечує рівний доступ усіх дітей до якісної освіти.

Центральне місце в реформуванні української школи належить оновленню змісту освіти, приведенню його до потреб людини, яка живе і діє в сучасному інноваційному і глобалізованому світі, у суспільстві знань, високих технологій і швидкісного обміну інформацією. Відповідно до цього завдання передбачено створення нових стандартів освіти, які ґрунтуються на компетентнісному підході до навчання як сучасному тренді розвитку світових освітніх систем. На сьогодні розроблено і затверджено Кабінетом Міністрів України державні стандарти початкової (2018 р.) і базової середньої освіти (2020 р.), створено і впроваджуються типові освітні програми для 1–4 і 5–9 класів, розпочато роботу над проектом Державного стандарту профільної середньої освіти.

Згідно з чинним законодавством повна загальна середня освіта має три рівні: I рівень — початкова освіта (1–4 класи), II рівень — базова середня освіта (5–9 класи), III рівень — профільна середня освіта (10–12 класи), що відповідає Міжнародній стандартній класифікації освіти, прийнятій ЮНЕСКО в 2011 р. Законодавством передбачено здійснення поступового переходу до 12-річного терміну здобуття повної загальної середньої освіти: з 2018 р. за новим стандартом почала працювати початкова школа; з 2022 р. на новий зміст освіти переходять заклади загальної середньої освіти II рівня (гімназії); у 2027 р. такий перехід на нові стандарти відбудеться у закладах загальної середньої освіти III рівня (академічних і професійних ліцєях та коледжах).

Станом на 1 вересня 2020 р. в Україні функціонувало 14,9 тис. закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), у яких навчалися понад 4,2 млн учнів, зокрема початкову освіту здобували 1,7 млн, базову середню — 1,9 млн, профільну середню — понад 625 тис. осіб. У містах функціонує 5,6 тис. ЗЗСО, в яких здобувають освіту майже 3 млн учнів; у сільській місцевості — 9,3 тис., у них навчаються понад 1,2 млн учнів. Більшість закладів (95,6 %) працюють в одну зміну, проте ще понад 143 тис. учнів 641 школи навчаються у другу зміну. У 2020 р. успішно завершили освітню програму і одержали свідоцтва про базову середню освіту 345 тис. здобувачів освіти, повну загальну середню освіту здобули 222 тис. осіб.

Водночас навчально-матеріальна база значної частини ЗЗСО є недостатньою для надання здобувачам повноцінної освіти. Забезпеченість навчальних кабінетів засобами навчання і обладнанням у повній комплектації для якісного виконання освітніх програм далека від необхідної, у більшості випадків застаріла, а в частині закладів такі кабінети взагалі відсутні. На початок 2020/21 навчального року чверть ЗЗСО I–III рівнів не мають кабінетів математики, фізики — 22 %, хімії — 31 %, біології — 34 %, географії — 41 %.

У ЗЗСО у 2020/21 навчальному році працювали майже 440 тис. учителів, понад 250 тис. — у міській і близько 188 тис. — у сільській місцевостях. Кількість учнів у розра-

хунку на одного вчителя в денних ЗЗСО загалом складає 10 осіб; у міській місцевості цей показник дорівнює 12 особам, у сільській — 6 особам. Така диспропорція пояснюється тим, що в Україні більшість закладів у сільській місцевості малокомплектні. Слід зазначити, що спостерігаються тривожні тенденції в укомплектованості ЗЗСО педагогічними працівниками. Так, у 2016-2020 рр. середньорічна кількість офіційно зареєстрованих вакансій учителів становила понад 13 тис. і з кожним роком щорічно зростає в усіх регіонах країни. Частка вакансій вчителів інформатики збільшилась від 7,3 % у 2015 р. до 17,1 % у 2020 р., фізики — від 5,3 % до 7,2 %, англійської мови — від 5,3 % до 14,3 %. Педагогічні колективи недостатньо поповнюються молодими фахівцями. У 2017-2020 рр. лише близько 20 % від загальної кількості випускників педагогічних університетів пішли працювати у ЗЗСО. З року в рік цей відсоток продовжує зменшуватися, до того ж молоді фахівці не затримуються в школі.

Зазначену ситуацію зумовлює низка причин, серед яких зниження престижу учительської професії в державі та суспільстві, низька оплата праці педагогічних працівників у порівнянні із середньою по країні, прорахунки у формуванні і реалізації державного замовлення на підготовку відповідних фахівців. Першочерговими кроками, які слід здійснити в цьому напрямі, мають стати такі: реальне віднесення педагогічних професій до категорії високооплачуваних у країні; уведення дієвої системи прогресивної оплати праці педагогів залежно від рівня професійної майстерності і результатів роботи; створення необхідних умов (особливо в сільській місцевості) для успішної діяльності кожного вчителя. Доцільно також увести низку преференцій і стимулів для студентів, які здобувають педагогічний фах.

Згаданий дефіцит педагогів неминує позначається на якості освіти, яка залишається невисокою. Результати державної підсумкової атестації випускників шкіл у формі зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) останніх років стабільно свідчать, що з української мови і літератури та історії України майже половина здобувачів освіти, а з математики близько 60 % демонструють початковий і середній рівень підготовки, що за 12-бальною шкалою оцінювання відповідає бальному інтервалу оцінок від 1 до 6. Існує помітний розрив між результатами учнів міських і сільських шкіл. Зокрема, порівняння результатів ЗНО упродовж останніх п'яти років за показниками рівнів «достатній» і «високий» свідчить, що якість підготовки випускників міських шкіл перевищує якість підготовки випускників сільських шкіл у середньому на 10 %. Особливо значний розрив спостерігається у якості підготовки з математики (до 20 %).

Відповідно до законодавства мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. Водночас в Україні створено умови для реалізації права громадян на здобуття освіти рідною мовою. Особам, які належать до корінних народів і національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідного корінного народу чи національної меншини в ЗЗСО або через національні культурні товариства. Це право реалізується шляхом створення окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідного корінного народу чи національної меншини України поряд з державною мовою.

У 2020/21 навчальному році чинна мережа ЗЗСО (без урахування спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) і спеціальних класів) реалізує це право таким чином: переважна більшість учнів (95,9 %) навчаються українською мовою; російською мовою — 130,7 тис. (3,1 %) учнів, угорською — 17,6 тис. (0,4 %), румунською — 16,3 тис. (0,4 %), молдовською — 2,3 тис. (0,1 %), польською — 1,1 тис. (0,1 %), словацькою — 138 учнів, кримсько-татарською — 64 учні, болгарською — 46 учнів.

Істотних змін зазнала організація освітнього процесу. Все активніше в ЗЗСО утверджуються моделі навчання, спрямовані на набуття компетентностей ХХІ ст., зокрема на постійне залучення учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності, самостійного пошуку, інтенсивної багатосторонньої комунікації, обміну інформацією і результатами діяльності, роботи в команді, розвиток критичного мислення. Принципово новою і прогресивною стає орієнтація на формування компетентностей як універсальних здатностей здобувачів освіти успішно діяти у різноманітних життєвих ситуаціях, креативно розв'язувати проблеми, здійснювати усвідомлений вибір, приймати обґрунтовані рішення.

Водночас проблемним залишається питання ефективної реалізації ідеї профільного спрямування навчання на завершальному етапі повної загальної середньої освіти як щодо створення необхідної для цього навчально-матеріальної бази, так і його результативності. Результати ЗНО 2020 р. свідчать, що рівень предметних компетентностей випускників спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв загалом не істотно вищий від рівня, продемонстрованого випускниками інших ЗЗСО. Передбачена законодавча норма відокремленого функціонування ліцеїв як закладів, що надають профільну середню освіту, у нинішніх умовах не може бути повною мірою реалізована через нереальність виконання визначених законодавством окремих умов відкриття ліцею, забезпечення хоча б відносної територіальної доступності цих закладів для здобувачів освіти, особливо у сільській місцевості. Для комплексного розв'язання проблем профільного навчання з 2027 р. видається доцільним, урахувавши попередній досвід і сучасний стан реалізації ідеї, прийняття відповідної державної цільової програми з достатнім фінансовим її забезпеченням для створення необхідної матеріально-технічної бази, налагодження регулярного підвезення учнів на значні відстані або ж надання їм можливості проживання у ліцейних гуртожитках чи пансіонатах, яких фактично обмаль.

Для здійснення профільної освіти мають бути ширше і раціональніше використані можливості різних типів закладів освіти і їх об'єднань (монопрофільні комплекси «гімназія-ліцей», ліцейні класи в опорних закладах освіти, заклади професійної освіти тощо). Дієвим засобом розширення можливостей здобуття профільної освіти, особливо учнями сільських населених пунктів, може стати організація навчання окремих предметів і курсів в онлайн режимі, що доцільно забезпечити централізовано в масштабах країни. Не менш актуальною є проблема структурування, форм і методів реалізації змісту профільного навчання. На часі прийняття оновленої концепції профільного навчання, розроблення державного стандарту профільної середньої освіти, створення типових освітніх програм для різних типів закладів освіти, що її надають, розроблення навчально-методичного забезпечення для реалізації її змісту.

Одним з основних завдань сучасної загальної середньої освіти є пошук і психолого-педагогічний супровід обдарованих дітей, розвиток їхніх здібностей і обдарувань. У країні сформована ефективна система роботи з обдарованою молоддю, що охоплює різні сфери освітньої діяльності. Зокрема, з цією метою у національній системі освіти передбачена позашкільна і спеціалізована освіта різних спрямувань, які забезпечують виявлення і розвиток індивідуальних здібностей дітей за різними спрямуваннями: інтелектуальним, мистецьким, спортивним, технічної і художньої творчості тощо. Особливе місце в цій системі належить Малій академії наук (МАН) України, яка має територіальні відділення у всіх регіонах України, що забезпечують організацію та координацію науково-дослідницької діяльності дітей та молоді, створюють умови для їх інтелектуального, творчого розвитку і професійного самовизначення. У 2020 р. у МАН налічувалось понад 150 тис. учнів. Для задоволення інтересів і потреб дітей у дослідницькій діяльності в різних галузях науки й техніки МАН має 12 наукових відділень, в яких діють 65 секцій. У співпраці з Інститу-

том обдарованої дитини НАПН України цей унікальний науковий центр розробляє нові технології і методики роботи з обдарованими учнями, реалізує десятки науково-освітніх проєктів і заходів для обдарованої учнівської молоді, наприклад: «Відкрита освітня лабораторія», всеукраїнські літні наукові профільні школи, дитяча академія «Футурум», виставка-конкурс молодіжних інноваційних проєктів «Майбутнє України» тощо.

Зроблено істотні кроки щодо цифровізації освітнього процесу. У свій час позитивну роль у цьому напрямі відіграли цільові державні програми, спрямовані на оснащення шкіл комп'ютерною технікою, підключення споживачів освітніх послуг до Інтернету, поліпшення інформаційної компетентності учасників освітнього процесу. Сьогодні у 12,7 тис. (88,1 %) денних ЗЗСО є кабінети інформатики й обчислювальної техніки, в яких обладнано понад 21 тис. комп'ютерних класів на 202 тис. робочих місць. Створено значний обсяг навчального контенту. Однак, до цього часу проблемними залишаються питання забезпечення усіх учасників освітнього процесу повноцінною комп'ютерною технікою (57 % комп'ютерів придбано понад п'ять років тому), поповнення відповідного навчального контенту і його централізоване розміщення на єдиній комп'ютерно-технологічній платформі підтримки електронного навчання, забезпечення усіх закладів освіти якісним інтернет зв'язком (за даними Мінцифри 40 % шкіл такого зв'язку не мають).

В освітньому процесі не повною мірою використовуються можливості інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення його ефективності, що зумовлено низкою чинників технічного і методичного характеру. Також негативно позначається недостатня обізнаність педагогів з наявними освітніми онлайн ресурсами, низька здатність створювати власні ресурси і методично доцільно їх використовувати. Для поліпшення ситуації слід активніше розробляти якісний навчальний контент і розміщувати його на єдиній доступній комп'ютерно-технологічній платформі, здійснювати підготовку кожного вчителя — і нинішнього, і майбутнього — до проєктування і реалізації освітнього процесу з педагогічно доцільною комп'ютерною підтримкою.

Важливими стали заходи з об'єктивного виявлення рівня загальноосвітньої підготовки учнів і випускників ЗЗСО. Із 2000/01 навчального року у школах запроваджено 12-бальну шкалу оцінювання навчальних досягнень учнів. У 2008 р. в Україні повноцінно почала функціонувати апробована на початку 2000-х років система ЗНО рівня підготовки випускників ЗЗСО з окремих предметів, яка одночасно виконує функції державної підсумкової атестації випускників закладів загальної середньої освіти III рівня і вступних випробувань до закладів вищої освіти.

Ефективність функціонування національної освітньої системи передбачає оцінювання результатів її діяльності різними моніторинговими засобами, зокрема шляхом участі в міжнародних програмах оцінювання якості освіти. Результати таких моніторингових досліджень дають можливість поглянути на стан української системи загальної середньої освіти в порівнянні з освітніми системами інших країн, звірити поступ української школи зі світовими тенденціями розвитку освіти. Українські школярі за часів незалежності тричі брали участь у таких дослідженнях: у 2007 і 2011 рр. у міжнародній програмі оцінювання якості природничо-математичної освіти TIMSS (Trends International in Mathematics and Science Study) і в 2018 р. уперше у міжнародному дослідженні якості освіти PISA (Programme for International Student Assessment). За результатами TIMSS-2007 виявлено недостатню практичну спрямованість змісту шкільної природничо-математичної освіти, низький рівень сформованості в учнів умінь пояснювати природні явища в повсякденному житті, погану підготовку українських школярів до виконання тестових завдань. Аналіз результатів TIMSS-2011 показав, що шкільна природничо-математична освіта зорієнтована на репродуктивне формування знань: українські школярі відчули значні труднощі,

виконуючи завдання на порівняння та класифікацію, формулювання оціночних суджень, планування експерименту і прийняття рішень щодо реалізації його результатів, усвідомлене розуміння природи як цілісної системи.

Дослідження PISA-2018, орієнтоване на виявлення здатності 15-річних учнів застосовувати здобуті знання та вміння в життєвих ситуаціях за трьома компонентами — читацької, математичної і природничо-наукової грамотності, продемонструвало, що результати українських школярів нижчі за середнє значення по країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) в усіх галузях дослідження PISA, і вони поступаються своїм одноліткам з інших країн в усіх компонентах, особливо з математичної грамотності. Середнє значення результатів українських учнів з читацької грамотності становить 466, що менше за середнє по країнах ОЕСР на 23 бали, з математики — 453 (менше на 39 балів), з природничо-наукових предметів — 469 (менше на 22 бали). Ця різниця близька до еквівалента в один рік навчання. Показники України порівняно з показниками таких референтних країн, як Естонія, Польща, Угорщина, Білорусь, є нижчими із читання, математики та природничо-наукових предметів, які для цих країн є близькими до середніх значень по країнах ОЕСР. Натомість Грузія і Молдова мають нижчі, ніж Україна, значення за всіма трьома предметами. Українські учні випереджають учнів Словаччини в галузі читання і природничо-наукових дисциплін, але слабші за них у галузі математики. В Україні достатньо значний відсоток учнів, рівень читацької, математичної та природничо-наукової грамотності яких нижчий за базовий, і зовсім незначний відсоток тих, хто досягнув найвищого рівня грамотності принаймні в одній із галузей PISA. Так, досягли базового рівня сформованості читацької грамотності лише 74,1 % українських 15-річних підлітків, 64,0 % — математичної, 73,6 % — природничо-наукової.

Отже, за роки незалежності вітчизняна система загальної середньої освіти пройшла складний шлях свого становлення і розвитку як гуманної, демократичної й особистісно орієнтованої інституції, яка відрізняється національним характером, слугує важливим фактором відродження нації, є центром виховання вільної, патріотичної, самодостатньої особистості і відкрита для подальшої модернізації.

Слід зауважити, що в процесі реформування загальної середньої освіти на засадах Концепції «Нова українська школа» постає низка *проблем*, основними серед яких є такі.

1. *Модернізація змісту освіти* потребує завершення його стандартизації, зокрема створення Державного стандарту профільної середньої освіти, який би задовольняв потреби здобувачів такої освіти, котрі навчаються в закладах освіти різних типів — академічних і професійних ліцеях, закладах спеціалізованої освіти різних спрямувань (наукового, мистецького, спортивного, військового), закладах професійної (професійно-технічної) освіти, закладах фахової передвищої освіти тощо, а також розроблення відповідних типових освітніх програм, що враховують специфіку освітньої діяльності. Крім того, необхідне оновлення навчальної і методичної літератури (підручників, навчальних і методичних посібників, розробок і рекомендацій) та електронних освітніх ресурсів, які побудовані на компетентнісних засадах і реалізують особистісно орієнтований і діяльнісний підходи до навчання. Конкурсний відбір, що нині застосовується у формуванні підручничого фонду, має доповнитися ринковими економічними механізмами комплектування закладів освіти навчальною літературою. Потребує вдосконалення система критеріїв експертного оцінювання рукопису майбутнього підручника з чітким визначенням відповідних показників, які можна однозначно виміряти, а також здійснення сертифікованої підготовки кваліфікованих експертів навчальної книги, передбачення попередньої апробації майбутнього підручника в освітньому процесі як обов'язкового етапу його експертизи.

2. Професійний розвиток і самовдосконалення учителів мають бути спрямовані на підвищення якості освітнього процесу, вдосконалення педагогічної майстерності вчителів, зокрема в питаннях методики і технологій формування ключових і предметних компетентностей учнів, реалізації інтегративного підходу в навчанні, опануванні інструментарію оцінювання результатів навчання учнів на компетентнісній основі, використання змішаного навчання в умовах обмеженого доступу здобувачів освіти до освітніх локацій. Водночас держава має забезпечити підвищення престижності педагогічної професії, створення належних умов для здійснення освітньої діяльності, надання вчителю академічних свобод у проектуванні змісту освіти, виборі форм і методів навчання відповідно до освітніх потреб здобувачів освіти.

3. Оптимізація наявної мережі закладів загальної середньої освіти, особливо для профільної середньої освіти, виходячи з необхідності раціонального забезпечення доступу громадян до якісної освіти незалежно від місця проживання (місто чи село), задоволення їхніх освітніх потреб якісними послугами. Потребує вдосконалення законодавство щодо взаємодії громад у вирішенні питань об'єднання зусиль і фінансових ресурсів для підвезення дітей і вчителів до місць навчання, спільного утримання закладів освіти, підтримки дітей економічно незахищених родин тощо. Гасло «Школа заради збереження громади» повинно змінитися на протилежне — «Громада для розвитку дитини і школи».

4. Цифровізація освітнього процесу стає вимогою часу, оскільки здобуття освіти поза електронною комунікацією, пошуком і обробкою інформації на основі ІКТ і мережних технологій стає анахронізмом. Насамперед є необхідність у розробленні якісних електронних освітніх ресурсів і створення спеціальних інформаційних освітніх платформ, завдяки яким вони стануть доступними незалежно від місця проживання (місто чи село) для всіх учасників освітнього процесу. При цьому комп'ютерна база закладів освіти потребує оновлення, насичення її сучасними мобільними пристроями, новими засобами візуалізації та інтерактивного відтворення. Наявність у більшості населення засобів мобільного зв'язку і планшетів створює передумови до широкого використання хмаро орієнтованих інформаційних середовищ в освітньому процесі, формування і розвитку цифрової компетентності вчителів та підвищення їхньої інформаційно-комунікаційної культури.

6. ОСВІТА ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ: ВІД РІВНИХ ПРАВ — ДО РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

Анотація. У період розбудови незалежної України у фокусі постійної уваги перебувають освіта осіб з особливими освітніми потребами, сприяння реалізації прав на особистісний розвиток, пошук ефективних стратегій втілення теоретичних та практичних засад рівного доступу до якісної освіти таких громадян, більшість з яких має інвалідність.

Нині освіта дітей з особливими освітніми потребами є одним із головних пріоритетів сучасних освітніх реформ, які визначено законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», Концепцією «Нова українська школа» та ін.

Принципово змінено підходи до здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами. Нині такі особи мають право здобувати освіту відповідного рівня у закладах дошкільної, загальної середньої освіти, зокрема у спеціальних закладах (спеціальних школах, навчально-реабілітаційних центрах), а також у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої і вищої освіти. У 2020/21 навчальному році в Україні функціонувало 319 спеціальних закладів освіти з контингентом у 42,3 тис. учнів.

Поширюється практика інтегрування дітей з особливими освітніми потребами до загальноосвітнього простору, відповідно активізуються наукові дослідження, спрямовані на обґрунтування науково-теоретичних та науково-методичних засад інклюзивного навчання.

У 2016/17 навчальному році інклюзивно навчалися 4,2 тис., у 2018/19 — 12,3 тис. учнів. З початку 2020/21 навчального року в інклюзивних класах розпочали навчання 25,1 тис. учнів. Тож, перед освітньою системою України постає завдання: з одного боку, забезпечити кожній дитині з особливими освітніми потребами доступність навчання, альтернативність форм та закладів освіти, здобуття у подальшому бажаного освітнього рівня і водночас надати корекційно-реабілітаційний та психолого-педагогічний супровід, а з іншого — запровадити інноваційні передові технології, що відповідають кращим європейським стандартам.

У розділі «Спеціальна освіта: від рівних прав — до рівних можливостей» охарактеризовано ключові аспекти розвитку освіти осіб з особливими потребами в Україні за останні тридцять років. Водночас окреслено коло актуальних проблемних питань щодо психолого-педагогічного та корекційно-розвивального супроводу цієї найвразливішої категорії громадян України, а також шляхів їх вирішення.

З часу набуття незалежності одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики України стало сприяння реалізації прав на особистісний розвиток, рівний доступ до якісної освіти громадян з особливими освітніми потребами, значна частина яких має інвалідність.

Відтак для України як держави, що позиціонує себе як демократична, європейська країна, першочергової і виняткової ваги набуло створення законодавчої бази щодо підтримки та реалізації рівних прав і можливостей осіб з інвалідністю.

У цьому контексті Конвенція ООН про права дитини (1989 р.) стала першим офіційним міжнародним документом, в якому окреслено права дітей з інвалідністю, і який Україна у 1991 р. ратифікувала. Як результат, з'явилася низка ухвал, указів, постанов, концепцій та законів, що передбачають поступову інтеграцію дітей з інвалідністю у загальноосвітній простір.

Право на освіту громадян України, включно з дітьми з особливими освітніми потребами, закріплено в законах «Про освіту» (1991, 1996 рр.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), якими визначено право всіх громадян на безкоштовну освіту в державних освітніх закладах незалежно від стану здоров'я, створення умов для навчання відповідно до здібностей та інтересів. Також у законах України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991 р.), «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про соціальні послуги» (2003 р.), «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2006 р.) регламентовано надання освітніх, медичних, соціальних послуг особам з обмеженими можливостями здоров'я, зокрема дітям з особливими потребами.

Важливу роль відіграли Концепція ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів (2000 р.), Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» від 1 червня 2005 р. № 900.

Зазначені законодавчі документи передбачали створення умов для здобуття якісної освіти такими особами, а саме: забезпечення доступності та безоплатності різних форм освіти в державних і комунальних закладах; формування мережі закладів, здатних надавати якісні освітні послуги; створення закладів дошкільної освіти різних типів, профілів і форм власності; оптимізацію структури закладів загальної середньої та позашкільної освіти для однозмінного, профільного, екстернатного, дистанційного навчання.

Відбулися зміни в державоцентристській системі освіти, яка мала на меті формування особистості за певними еталонами з підпорядкуванням власних інтересів державним, основною ознакою якої була жорстка регламентація освітнього процесу. На заміну їй прийшла гуманістична дитиноцентристська освітня система, орієнтована на інтереси дитини, на задоволення її особистих потреб.

Слід зазначити, що упродовж багатьох років в Україні більшість дітей з особливими потребами здобувала освіту у спеціальних закладах, які до останнього часу залишалися для них традиційною та провідною формою навчання. У 90-х роках бачення стратегії розвитку системи спеціальної освіти зводилося до альтернативи: продовжувати вдосконалення існуючої системи спеціальної освіти дітей з особливими потребами або повністю відмовитися від сформованої системи й перейти до пошуку її принципово нових засад та організаційних структур, орієнтуючись на західні моделі.

На цьому тлі наприкінці 90-х років спеціальні заклади освіти для дітей з особливими потребами зазнавали змін. Через скорочення населення, недостатнє фінансування частину закладів було перепрофільовано, інші — скорочено і, як наслідок, значно зростала кількість дітей з особливими потребами, які навчалися в умовах масових загальноосвітніх закладів за так званого стихійного інтегрування.

У період 1991-2000 рр. скоротилася мережа спеціальних шкіл та їх наповнюваність (у 1992 р. в Україні функціонувало 409 таких закладів, у яких навчалися 78 тис. учнів; у 2000 р. — 308 закладів з 69 тис. учнів).

Водночас у період 2001-2010 рр. відбулася модернізація функціонуючої упродовж тривалого періоду інтернатної системи навчання. Зокрема створено умови для залучення до спеціальних закладів освіти дітей з інтелектуальними порушеннями помірного ступеня та дітей зі складними і комбінованими порушеннями розвитку.

Слід зазначити, що нині в Україні функціонує розгалужена й диференційована мережа закладів освіти, де можуть здобувати освіту діти з особливими потребами (заклади дошкільної освіти компенсуючого типу, спеціальні заклади загальної середньої освіти — спеціальні школи та навчально-реабілітаційні центри, заклади середньої освіти з інклюзивним навчанням, заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти).

Спеціальні заклади освіти для дітей з особливими освітніми потребами реалізують програми початкової, базової та профільної середньої освіти, складені на основі Державного стандарту спеціальної освіти. Ці освітні осередки мають значні досягнення, належну матеріально-технічну базу, професійні кадри, відповідні умови для надання кваліфікованої корекційно-розвивальної допомоги, організації професійної підготовки, навчання та відпочинку.

Освіта осіб з особливими освітніми потребами в Україні представлена такими типами спеціальних закладів:

- для дітей з порушеннями слуху;
- для дітей з порушеннями зору;
- для дітей з тяжкими порушеннями мовлення;
- для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату;
- для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

У 2020/21 навчальному році в Україні налічується 319 спеціальних закладів освіти з контингентом у 42,3 тис. учнів.

Відповідно до взятих Україною зобов'язань однією із стратегічних цілей державної політики у сфері захисту прав осіб з інвалідністю є створення суспільного середовища рівних можливостей для таких осіб та їх інтеграція у суспільне життя, переосмислення поточних освітніх і соціальних послуг для створення системи підтримки, що забезпечить суспільну активність та незалежність осіб з інвалідністю.

На виконання вимог Конвенції постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2012 р. № 706 затверджено Державну цільову програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2020 року», яка спрямована на заохочення, захист і забезпечення особам з інвалідністю прав людини та основоположних свобод в усіх сферах суспільного життя, а також формування в суспільстві шанобливого ставлення до них.

Починаючи з 2009 р., для вдосконалення функціонування та інноваційного розвитку освіти, підвищення її якості та доступності, інтеграції до європейського освітнього простору Україною прийнято низку законопроектів, спрямованих на забезпечення дотримання прав людини/дитини, зокрема права на безперешкодне здобуття освіти шляхом створення сприятливих умов для всіх категорій дітей та молодих людей, запровадження та поширення інклюзивної освіти, що може розглядатися як окремих освітній напрям.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року» від 3 грудня 2009 р. № 1482-р визначено навчально-методичне забезпечення закладів освіти з інклюзивною формою навчання; необхідність включення у навчальні програми закладів вищої освіти педагогічного профілю предметів з вивчення інклюзивної форми навчання.

У Концепції розвитку інклюзивного навчання в Україні (наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 1 жовтня 2010 р. № 912) зазначено, що «Інклюзивне навчання — це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їхнього навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей».

Важливим кроком з організації інклюзивного навчання стало прийняття Кабінетом Міністрів України постанови «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 15 серпня 2011 р. № 872, після чого в закладах освіти почали активно відкриватись інклюзивні класи.

Водночас тривало вдосконалення нормативно-правової бази. Указом Президента України «Про заходи щодо розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями» від 19 травня 2011 р. № 588 унормовано впровадження інклюзивного та інтегрованого навчання дітей з особливими потребами в закладах дошкільної та загальної середньої освіти; створення у закладах вищої та післядипломної педагогічної освіти структурних підрозділів для науково-методичного забезпечення інклюзивного й інтегрованого навчання таких осіб.

Наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 року» від 23 липня 2013 р. № 1034 передбачено внесення змін до регіональних програм розвитку освіти із впровадження інклюзивного навчання у закладах дошкільної та загальної середньої освіти впродовж 2013–2015 років; забезпечення проходження курсів підвищення кваліфікації педагогічними працівниками, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами в закладах дошкільної, загальної середньої освіти; забезпечення організації системної корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з особливими потребами, які навчаються в групах/класах з інклюзивним навчанням шляхом налагодження співпраці згаданих закладів з навчально-реабілітаційними центрами та спеціальними закладами освіти; забезпечення доступності закладів та транспортування дітей до місця навчання за необхідності; уведення ставок асистентів вчителів до штатних розписів шкіл з інклюзивними класами; вивчення навчальної дисципліни «Основи інклюзивної освіти» у всіх закладах вищої освіти, які здійснюють підготовку педагогічних працівників.

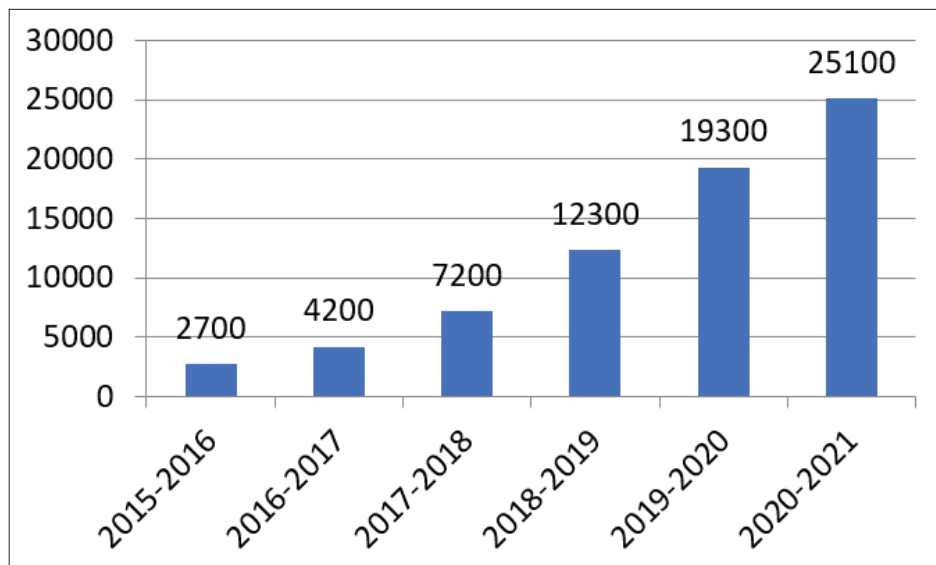
Слід відзначити, що за останні роки в Україні прийнято цілу низку законодавчих та нормативних актів, що регламентують особливості впровадження інклюзивного навчання, а саме: Концепцію «Нова українська школа» (2016 р.), закони України «Про освіту» (2017 р.) та «Про внесення деяких змін до законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» (2018 р.), Державний стандарт початкової освіти (2018 р.), наказ МОН України від 8 червня 2018 р. № 609 «Про затвердження примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти», наказ МОН України від 11 травня 2018 р. № 414 «Про затвердження Типового переліку допоміжних засобів для навчання (спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку) осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в закладах освіти» та ще низку постанов, розпоряджень, наказів, листів та рекомендацій Міністерства освіти і науки України.

Важливим кроком у розвитку інклюзії в Україні стало прийняття у 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг». Відтак діти з особливими

освітніми потребами отримали повне право здобувати освіту в усіх закладах освіти, зокрема й безоплатно в державних та комунальних, незалежно від «встановлення інвалідності». Також для цієї категорії осіб передбачено можливість запровадження дистанційної та індивідуальної форм навчання, отримання психолого-педагогічної та корекційно-розвивальної допомоги, створення інклюзивних і спеціальних груп (класів), передбачено облаштування навчального середовища відповідно до потреб, здійснення відповідних архітектурних перепланувань, наймання додаткових працівників (тьюторів, корекційних педагогів, психологів), адаптацію навчальних планів і програм, методів та форм навчання, використання ресурсів спеціальної освіти, партнерство з громадою тощо.

За даними Міністерства освіти і науки України, у 2015/16 навчальному році в інклюзивних класах навчалися 2,7 тис. дітей з особливими освітніми потребами або 5,8 % від їх загальної кількості. Станом на 1 січня 2020 р. в інклюзивних класах навчали 19,3 тис. учнів, а у 2020/21 навчальному році в таких класах розпочали навчання 25,1 тис. учнів з особливими освітніми потребами. Кількість учнів з особливими потребами, які навчалися інклюзивно, за роками представлено на графіку (рис. 6.1).

Рис. 6.1. Кількість учнів з особливими освітніми потребами, які навчалися інклюзивно

На початок 2020 р. в Україні функціонувало 13,8 тис. інклюзивних класів, їх кількість у 2021 р. зросла до 18,7 тис.

Із затвердженням Порядку організації діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2019 р. № 530) збільшилась кількість таких дітей у закладах дошкільної освіти. Так, станом на 1 січня 2020 р. здобували освіту в умовах інклюзії 4,7 тис. вихованців з особливими освітніми потребами дошкільного віку.

Постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 636 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти» урегульовано організаційні засади інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти незалежно від форми власності та підпорядкування з метою реалізації права осіб з особливими освітніми потребами на здобування якісної освіти, перепідготовки та підвищення кваліфікації з урахуванням їхніх потреб і

можливостей. У 2019/20 навчальному році в закладах професійної (професійно-технічної) та вищої освіти здобували освіту 1,3 тис. таких осіб.

Важливим кроком на шляху розвитку інклюзивного навчання стало створення сучасної мережі інноваційних установ — інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), які замінили психолого-медико-педагогічні консультації (ПМПК). Метою діяльності ІРЦ є проведення комплексної оцінки розвитку дитини та визначення її особливих освітніх потреб на основі сучасних діагностичних методик. Функції згаданих установ багато у чому збігаються, утім спектр послуг, які надають центри, набагато ширший.

При цьому саме на інклюзивно-ресурсні центри покладаються важливі обов'язки і великі сподівання — адже йдеться не лише про діагностування, а й про надання системного корекційно-реабілітаційного супроводу кожній дитині незалежно від освітнього закладу і форми навчання, а також про систему методичної допомоги як її батькам, так і педагогам закладів, у яких впроваджується інклюзивне навчання.

ІРЦ у своїй діяльності керуються спільними цінностями, а учні можуть навчатись різними способами та у різному темпі, отримувати якісну освіту та додаткові освітні послуги в процесі навчання.

За даними Міністерства освіти і науки України, станом на травень 2021 р. в Україні створено та працюють 633 інклюзивно-ресурсні центри. Вони є в усіх областях України, тож діти з особливими освітніми потребами та їхні батьки можуть отримати відповідні послуги за місцем проживання.

Багато змін, пов'язаних з Концепцією «Нова українська школа» та реалізацією нових освітніх стандартів, здійснено на рівні початкової школи.

Принципово важливим є оновлення змісту навчання дітей з особливими освітніми потребами і впровадження в освітній процес сучасних інноваційних технологій, розроблення навчальних програм за новою структурою у комплексі з методичними рекомендаціями, підручниками, реалізація принципів особистісно орієнтованої освіти, спрямованої на формування в учнів компетентностей, які є життєво необхідними для соціалізації особистості на післяшкільному етапі (трудовах, творчих, громадянських, правових тощо).

При цьому Інститутом спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України спільно з Міністерством освіти і науки України систематично і системно розробляється й оновлюється на державному рівні навчально-методичне забезпечення як спеціальних шкіл та навчально-реабілітаційних центрів, так і закладів освіти дошкільної ланки, загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання з урахуванням корекційно-розвивальної складової. Показовою у цьому сенсі є підготовка типових освітніх програм, критеріїв оцінювання успішності учнів з особливими освітніми потребами, підручників, зокрема шрифтом Брайля, та навчально-методичних посібників для батьків таких дітей тощо.

Важливим кроком для оптимізації освітньої сфери, включно з освітою для осіб з особливими потребами, стає модернізація управлінських механізмів у державі, формування державно-громадської моделі управління.

Змінюється і послідовно підвищується фаховий потенціал кадрового забезпечення навчально-реабілітаційної роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку. У контексті сприяння підвищенню кваліфікації педагогічних працівників інклюзивних і спеціальних закладів освіти та фахівців інклюзивно-ресурсних центрів вченими інституту розроблено сучасні програми: «Інноваційні технології моделювання мовлення в умовах психолінгвістичного дефіциту», «Сучасні технології психолого-педагогічного супрово-

ду дітей з особливими освітніми потребами», «Індивідуальна освітня траєкторія дитини з особливими освітніми потребами», «Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах «Нової української школи» та ін.

За обставин особливого навчального року, що зумовлено введенням карантинного режиму в країні, спричиненого наслідками пандемії COVID-19, надзвичайно важливим є розроблення дистанційної моделі психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами і їхніх родин. У цьому контексті створено матеріали дистанційного психолого-педагогічного супроводу, а відповідна інформація систематично надається педагогам, психологам, батькам. Упроваджено низку дистанційних заходів щодо підготовки фахівців до надання психологічної допомоги сім'ям, які виховують зазначених дітей, створено онлайн курс «Робота вчителя початкових класів із дітьми з особливими освітніми потребами». Курс розрахований на вчителів початкових класів, які у режимі онлайн опановують теоретичні знання та практичні вміння щодо роботи в інклюзивному класі.

Відчутну допомогу в контексті фахового зростання отримують практичні працівники за результатами проектної діяльності вчених. Започатковано соціальний проєкт «Психологічний супровід родин дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах соціальної ізоляції», метою якого є розроблення цілісної та апробованої системи надання психологічної допомоги родинам дітей з особливими потребами дошкільного віку в умовах кризових ситуацій тощо.

Слід зазначити, що Міністерством освіти і науки України, місцевими органами влади вживаються важливі заходи з підготовки навчальної та матеріальної бази як спеціальних закладів освіти, навчально-реабілітаційних центрів, так і закладів загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням. Ефективність цієї роботи визначається наявністю у закладах освіти технічних засобів та пристосувань спеціального призначення і методами їх застосування. При школах функціонують кабінети інтерактивних освітніх, медичних, корекційно-компенсаторних технологій, професійного самовизначення, фізичної реабілітації, лікувальної фізичної культури тощо.

Ключові проблеми та шляхи їх вирішення. Поряд із позитивними змінами, які відбулися в системі освіти в останнє десятиріччя, існують нерозв'язані проблеми.

В Україні ще не склалася система безперервної освіти осіб з особливими освітніми потребами, не забезпечена наступність та послідовність освіти: дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої, післядипломної. Характерною негативною тенденцією сьогодення є певна стихійність, поспішність, а то й волонтаризм у збільшенні кількості учнів, охоплених інклюзивним навчанням, без одночасного впровадження спеціальних (адаптованих) програм, методик навчання, розширення діапазону освітніх послуг.

Однією з проблем у сфері освіти дітей і молоді з особливими освітніми потребами є відсутність ефективного фахового адміністрування цього напрямку на рівні держави, зокрема — непідготовленість педагогів та викладачів до роботи з особами означеної категорії, неукомплектованість сучасними засобами навчання та реабілітації, обмеженість фінансування виготовлення та придбання спеціальної навчально-методичної літератури та наочних дидактичних посібників для дітей з особливими освітніми потребами, зокрема із сенсорними порушеннями.

В Україні донині відсутнє законодавче закріплення контролю за дотриманням закладами вищої освіти законодавства щодо студентів з інвалідністю, зокрема у питаннях доступності до відповідної інфраструктури, навчально-методичного забезпечення, що є перепорою на шляху до реалізації права таких осіб на здобуття вищої освіти.

Є потреба у формуванні толерантного ставлення до осіб з особливими потребами (інклюзивне навчання передбачає зміну ставлення до них).

Існує проблема у професійно-педагогічній підготовці науково-педагогічних працівників в умовах інклюзивного навчання (організація і проведення університетських методологічних семінарів для викладачів з питань інтеграції студентів з особливими потребами в освітній процес).

Важливо сформувати банк даних передового педагогічного досвіду, результатів теоретичних та експериментальних досліджень зі спеціальної педагогіки і психології, що, безумовно, сприятиме виявленню ефективних форм та дієвих стратегій роботи з дітьми з особливими потребами.

Доцільним видається також створення координаційного центру для надання підтримки, координації та моніторингу стану системи інклюзивного навчання осіб з особливими потребами у закладах вищої освіти.

Донині частина здобувачів з особливими потребами не отримує якісної освіти і не має змоги задовольнити свої навчальні потреби, а ледь не половина випускників зазнає істотних труднощів, вступаючи до самостійного життя.

Це пов'язано з проблемами, що мають як загальнодержавне, так і локальне походження. До прикладу, відсутній державний статистичний облік та єдиний категоріальний класифікатор дітей з особливими освітніми потребами; на незадовільному рівні знаходиться діагностування розвитку таких дітей; відсутній ліцензійний психолого-педагогічний інструментарій оцінки розвитку дітей, що утруднює комплектування спеціальних класів і груп, включно з інклюзивним навчанням, потребує перегляду перелік професій для підготовки осіб з особливими освітніми потребами та ін.

Гострою залишається проблема повного охоплення спеціальним навчанням і необхідним корекційно-розвивальним і психологічним супроводом дітей зі складними та комбінованими порушеннями, з розладами аутистичного спектра.

Існує проблема працевлаштування випускників спеціальних закладів освіти, оскільки на державному рівні цей процес недостатньо контролюється, не забезпечується бронювання робочих місць, відсутні відповідні дані тощо.

Необхідним є запровадження профільного навчання як на рівні спеціальних й інклюзивних закладів, так і в окремих класах (групах) на основі особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів.

Потребує перегляду перелік медичних протипоказань, що є суттєвою перепорою при виборі особами з особливими освітніми потребами професій.

На окрему увагу заслуговує створення системи багатоаспектної допомоги батькам таких дітей (психологічної, педагогічної, соціальної) на базі наукових установ, ІРЦ, освітніх закладів.

З огляду на вимоги часу нагальним є розвиток та навчально-методичне забезпечення дистанційного навчання.

Отже, державна освітня політика України наразі зазнає активного реформування відповідно до вимог часу, впливу на сферу освіти зовнішніх і внутрішніх об'єктивних та суб'єктивних чинників. Адже освітня політика є складовою внутрішньої політики держави, інструментом забезпечення фундаментальних прав і свобод особистості, підвищення темпів соціально-економічного та науково-технічного розвитку, гуманізації суспільства, рівня культури громадян.

Доцільно зазначити, що інституційні зміни в освіті та впровадження інклюзії є стрижнем змін у навчанні дітей з особливими потребами. Але для дітей, які не можуть чи не бажають в силу різних причин навчатися в умовах інклюзії, потрібно створювати найбільш доцільні умови освіти. У цьому питанні необхідна консолідація зусиль, зокрема підтримка педагогічної громадськості, фахівців, урядовців, батьків тощо. Вкрай важливо зосередити зусилля вчених, органів управління, практичних працівників на виробленні ефективних моделей інтеграції дітей і молоді з інвалідністю в українське суспільство.

Реальне здійснення роботи за означеними напрямами дасть змогу, з одного боку, наблизити освітні вимоги до загальноприйнятих освітніх стандартів, а з іншого — забезпечити можливість усім дітям з особливостями психофізичного розвитку здобувати освіту бажаного рівня за умов альтернативного вибору форми навчання та типу освітнього закладу.

7. ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА: ДОДАТКОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Анотація. Позашкільна освіта має унікальне значення для цілісної освітньої сфери України. У закладах позашкільної освіти створено потужне середовище неформальної освіти, в якому формується особистість дитини. Крім того, позашкільна освіта ефективно і масово реалізується в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти шляхом організації гуртків, секцій, клубів, об'єднань, проведення позаурочних заходів. Особливо це актуально для сільської місцевості. Саме в позашкільній освіті дитина має змогу додатково і діяльнісно задовольнити власні пізнавальні інтереси, інші освітні потреби, розвинути здібності, компетентності.

Сучасний етап розвитку позашкільної освіти вирізняється динамізмом інноваційних перетворень, водночас демонструє й ряд гострих проблем. З-поміж проблем — нерівномірність доступу до позашкільної освіти в містах й у сільській місцевості; тенденція до скорочення мережі закладів позашкільної освіти, що супроводжує реформу місцевого самоврядування та децентралізацію влади; цифрова трансформація позашкільної освіти не відповідає суспільним запитам у контексті сучасних викликів.

Це вимагає здійснення системної модернізації позашкільної освіти, її оновлення відповідно до сутнісної ролі в контексті безперервної освіти впродовж життя, посилення державної підтримки та наукового супроводу.

За роки незалежності позашкільна освіта України пройшла складний шлях розвитку. Період 90-х років характеризувався негативними тенденціями істотного скорочення фінансування освіти, що насамперед позначилось на її позашкільній ланці. У зв'язку з цим відбулися закриття, перепрофілювання, реорганізація значної кількості закладів позашкільної освіти (ЗПО), втрата навчально-матеріальної бази, земельних ділянок, спортивних майданчиків, навчальних і технічних приміщень особливо закладів міської та районної ланок, значного відтоку педагогів з вищою освітою. Ці негативні явища були наслідками системної соціально-економічної, демографічної, внутрішньополітичної та управлінської кризи в державі.

Водночас для цього етапу характерні й певні позитивні зрушення. Серед них — розроблення і затвердження у 1997 р. Концепції позашкільної освіти і виховання, у наступному році — нового Положення про позашкільний навчальний заклад; створення у 1996 р. у складі НАПН України науково-дослідної лабораторії діяльності позашкільних закладів, що дало змогу за короткий час започаткувати наукові дослідження і підготувати важливі нормативно-правові, науково-методичні документи. За ініціативи вчених НАПН України спільно з МОН України здійснено перший «Всеукраїнський огляд регіональних програм

збереження та розвитку позашкільних закладів», що позитивно вплинуло на стан і якість позашкільної освіти в усіх регіонах країни.

У 2000-х роках з'явилися тенденції відновлення і розвитку системи позашкільної освіти. Цьому сприяло прийняття розроблених за участі вчених НАПН України і фахівців МОН України Закону України «Про позашкільну освіту» (2000 р.), постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад» (2001 р.), «Про вдосконалення організації роботи з виховання дітей та молоді у позашкільних навчальних закладах» (2003 р.), які стали важливим підґрунтям реалізації державної політики у сфері позашкільної освіти, її правових, організаційних і освітніх засад.

У цей період різноманітна за змістом і якістю позашкільна освітня робота набувала наукового обґрунтування й практичного вдосконалення. Це давало можливість залучати вихованців як до індивідуально, так і соціально значущої навчально-пізнавальної, пошукової, дослідницької і творчої діяльності та суспільно корисної масової природоохоронної роботи у вільний час.

Сьогодні державна політика у сфері позашкільної освіти визначена законами України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», «Про охорону дитинства», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» та ін. Істотно вдосконалено позашкільну освіту змінами і доповненнями до спеціального Закону України «Про позашкільну освіту» у 2020 р., зокрема:

- для розширення можливості навчання дітей у ЗПО за різними напрямками до статті 15 закону включено пластовий, скаутський напрям позашкільної освіти, який забезпечує громадянську освіту вихованців (учнів) і слухачів під керівництвом пластових виховників, скаутлідерів за пластовим або скаутським методом та/або пластовою, скаутською освітньою (навчальною) програмою;
- уведено новий напрям позашкільної освіти — мистецький, який забезпечує набуття здобувачами спеціальних мистецьких виконавських компетентностей у процесі активної мистецької діяльності;
- розширено вікові межі вихованців, учнів і слухачів ЗПО (від 3 років);
- уточнено роль позашкільної освіти в частині створення додаткових умов для самовизначення, саморозвитку, самореалізації, професійної орієнтації особистості, формування її соціально-громадського досвіду, ціннісних орієнтацій, моральних якостей.

Тепер ЗПО в Україні функціонально поділяються на комплексні (багатопрофільні) — палаци, будинки, культурно-оздоровчі центри, центри дитячої та юнацької творчості, дитячі парки тощо та профільні включно із спеціалізованими — центри, станції і клуби юних техніків, натуралістів, туристів, екологів; музичні, художні, хореографічні, спортивні школи; клуби юних моряків; школи мистецтва, космонавтики та ін.

За даними державної статистики, в Україні у сфері управління МОН України діє 1389 ЗПО (будинки, центри, клуби, станції дитячої творчості тощо), у яких функціонують 73,7 тис. гуртків (творчих об'єднань, секцій, студій тощо), які відвідують майже 1,2 млн дітей. Із них майже 9,5 тис. — діти з особливими потребами; 8,2 тис. — діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування; 41,7 тис. — діти із малозабезпечених сімей. Як свідчить статистика, найбільше в ЗПО дітей віком від 8 до 11 років включно (40 %), найменше — 17-18-річних (3 %). Освітній процес у ЗПО забезпечують 35,2 тис. педагогічних працівників, з них 21,8 тис. — за основним місцем роботи. Серед педагогічного персоналу 77 % становлять жінки.

За законодавством до системи позашкільної освіти належать також гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти.

За даними Міністерства освіти і науки України, питома вага дітей, охоплених різними формами позашкільної освіти, становить 63,1 % від загальної кількості дітей шкільного віку без урахування ЗПО сфери культури і спорту та без дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ) системи МОН України. Найбільше дітей охоплено позашкільною освітою в Сумській, Харківській, Черкаській, Кіровоградській, Полтавській областях і м. Києві.

Розподіл ЗПО за областями нерівномірний. Зокрема у Дніпропетровській області функціонує найбільше закладів (119), найменше — у Чернівецькій, Закарпатській та Луганській областях (30, 29 та 24 відповідно). Кількість ЗПО корелюється з чисельністю дитячого населення і водночас є результатом реалізації державної політики у сфері позашкільної освіти на місцевому рівні.

Спостерігається диспропорція в доступі до позашкільної освіти у містах і в сільській місцевості. Близько 91 % дітей здобувають позашкільну освіту у містах і лише 9 % — у сільській місцевості.

Останніми роками відбувається оптимізація мережі ЗПО шляхом злиття, об'єднання невеликих профільних центрів. У минулому році за рішеннями місцевих органів влади реорганізовано 14 та ліквідовано 5 закладів.

Найбільш уразливими в умовах скорочення ЗПО стають діти у малонаселених пунктах, яким за відсутності відповідного закладу органи місцевої влади не пропонують альтернативних варіантів здобуття позашкільної освіти. Однією з причин такого розриву в охопленні дітей позашкільною освітою в містах і сільській місцевості є реформа децентралізації, яка наразі триває та передбачає зміну фінансування позашкільної освіти, якою з 2015 р. опікується місцева влада. Це зумовлює нерівномірне фінансування позашкільної освіти в різних регіонах. Брак фінансів у місцевих бюджетах, а водночас і досвіду ефективного менеджменту позашкільної освіти, відсутність бачення перспектив та можливостей її розвитку, вузьке сприйняття як способу проведення дозвілля, а не як потенціалу для розвитку особистості та набуття життєво важливих компетентностей, способу інвестування в людський капітал, спричиняють ставлення органів місцевого самоврядування до позашкільної освіти як до другорядної та спонукають місцеву владу йти на непопулярні кроки з оптимізації мережі закладів шляхом їх ліквідації. Тому постає питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам для забезпечення реалізації права дітей на позашкільну освіту. У той же час в об'єднаних територіальних громадах, де розуміють значення цієї освіти, за останній рік відкрито 15 таких закладів, зокрема у сільській місцевості.

Законом України «Про позашкільну освіту» (2000 р.) визначено, що систему позашкільної освіти складають як ЗПО, так і різноманітні фонди, організації, асоціації тощо незалежно від підпорядкування, типів і форм власності. Клубні установи, зокрема будинки культури та сільські клуби, є головними осередками, навколо яких відбувається культурне життя в сільській місцевості. Їх мережа в сільській місцевості становить понад 16 тис. установ, 80 % з яких — сільські клуби. На базі будинків культури функціонують різноманітні гуртки, найчастіше це — вокальні, хореографічні, театральні, художні. Часто вони є єдиним місцем дозвілля та творчого розвитку дітей.

Нагальним соціальним та освітнім викликом, з яким стикаються села, селища та маленькі міста, є відсутність кваліфікованих кадрів. Низька заробітна плата та відсутність професійних перспектив у сільській місцевості не сприяє залученню фахівців до роботи.

Проблемними питаннями для освітньої діяльності більшості сільських територіальних громад постають:

- матеріально-технічне забезпечення для створення сучасного освітнього середовища;
- кадрове забезпечення гуртків, творчих об'єднань кваліфікованими фахівцями;
- збереження балансу традиційних напрямів позашкільної освіти та сучасних напрямів освітньої діяльності (IT, STEM/STEAM-освіта, LEGO-конструювання, робототехніка).

Відтак діти з сільської місцевості не мають змоги отримати якісної позашкільної освіти. З огляду на зазначене варто вжити невідкладних заходів для:

- приведення інфраструктури позашкільної освіти сільських територіальних громад у відповідність до освітніх запитів, потреб та інтересів дітей;
- розбудови мережі гуртків, секцій, клубів, об'єднань на базі закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти;
- створення кластерів опорних ЗПО у структурі освітнього округу та інтеграції в них мережі гуртків;
- формування позитивного іміджу ЗПО та його гуртків у місцевій громаді;
- розбудови цифрового середовища ЗПО, розширення онлайн послуг з надання позашкільної освіти.

Сучасна позашкільна освіта взаємопов'язана із загальною середньою освітою в рамках Концепції реалізації державної освітньої політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» (2016 р.). Це реалізується шляхом: упровадження компетентнісного підходу до навчання в позашкільній освіті та формування наскрізних умінь і навичок, необхідних у ХХІ столітті; оптимізації комунікації, інтеграції освітніх процесів та освітніх програм закладів загальної середньої і позашкільної освіти незалежно від організаційно-правової форми та форми власності; наскрізного процесу виховання, який формує ціннісні ставлення і судження, що слугують базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії у суспільстві.

Позашкільна освіта не має освітніх стандартів. Основним принципом відбору її змісту є інтерес дітей і побажання батьків. Соціальна значущість навчальних програм позашкільної освіти забезпечується комплексом цілей розвитку особистості, серед яких можна виділити загальнокультурний, пізнавальний, творчий, соціальний, фізичний, психічний розвиток.

Дослідження, проведене вченими Інституту проблем виховання НАПН України з метою з'ясування стану програмного забезпечення у ЗПО, дало можливість виокремити декілька істотних проблем.

По-перше, в освітній практиці ЗПО співіснує велика кількість програм різного змісту, інколи і якості.

По-друге, існує різний ступінь готовності педагогів до розроблення навчальних програм, розуміння програми як освітнього документа.

По-третє, педагоги-практики не володіють необхідною мірою прийомами аналізу, оцінювання, структурування, подачі інформації перш за все тому, що раніше їх практична діяльність цього не вимагала. Водночас ця проблема частково розв'язується шляхом організації і проведення ліцензованих курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників ЗПО (як приклад — таку роботу проводить Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді МОН України спільно з Інститутом проблем виховання НАПН України).

Пандемія COVID-19 суттєво вплинула на позашкільну освіту в Україні, зокрема в умовах переходу до дистанційного режиму роботи. Адже дистанційне навчання не забезпечено нормативно-правовими документами, зокрема визначеністю підстав для переведення на дистанційний режим або створення класів, груп з дистанційною формою навчання тощо. Тому наразі відбувається лише реалізація освітнього процесу з використанням технологій дистанційного навчання. Для цього педагогічні колективи використовують онлайн платформи Zoom, Skype, Instagram, Google Hangouts тощо включно з рекомендованими МОН України для проведення занять, консультацій, нарад, а також заходів різного рівня (міжнародні, всеукраїнські та ін.).

Водночас:

- розширюється формат роботи ЗПО;
- збагачується асортимент освітніх послуг позашкільної освіти;
- значна частина роботи комп'ютеризується;
- за рахунок напрацьованої за час карантину бази онлайн уроків і консультацій автоматично розширюється та зростає аудиторія споживачів послуг позашкільної освіти. Тепер заклади можуть працювати онлайн з тими вихованцями, які раніше не мали фізичної можливості відвідувати заняття за станом здоров'я чи територіальною недоступністю;
- перехід до онлайн-навчання у позашкільній освіті каталізує створення більш ефективних освітніх технологій для набуття здобувачами загальних навичок — здатності працювати з інформацією, критичного її осмислення і творчої адаптивності до змін, до співпраці тощо, важливих для успіху в майбутньому;
- після завершення карантину можливе ефективне використання педагогами-позашкільниками сучасних інноваційних систем викладання — змішаного навчання (blended learning), коли поєднуються інтернет-можливості та традиційні підходи до навчання, та «перевернутого уроку» (flipped classroom), за якого засвоєння нового матеріалу відбувається переважно вдома, а під час занять у режимі реального часу здійснюється практичне виконання завдань, вправ, досліджень, педагогами надаються індивідуальні консультації тощо. Методика передбачає створення викладачами свого авторського відео- чи аудіоматеріалу, коротких роликів, адресованих учням при вивченні конкретної теми на занятті;
- в позашкільному освітньому процесі використовуються елементи гейміфікації, що підвищує зацікавленість учнів та їх мотивацію, сприяє емоційній залученості та соціальній взаємодії між однолітками, активізує їх пізнавальну діяльність;
- ЗПО можуть частково перейти на самоокупність, а надання платних онлайн освітніх послуг може увійти у постійну практику роботи.

Незважаючи на те, що проведення заходів у форматі дистанційного навчання є перспективним і успішним, наявні певні ризики:

- не всі напрями позашкільної освіти можуть повноцінно перейти на дистанційний режим, оскільки багато гуртків, секцій та інших дитячих творчих об'єднань потребують проведення занять саме у закладі, який має необхідне навчально-методичне забезпечення та обладнання;
- постає питання соціального захисту педагогічних працівників, збереження кадрового потенціалу позашкільної освіти, належного фінансування, утримання матеріально-технічної бази;

- здобувачі втрачають мотивацію до позашкільної освіти в дистанційному режимі, адже в умовах карантину вони багато працюють за шкільною програмою на онлайн-уроках, а потім виконують домашні завдання теж за комп'ютером;
- відсутність рівного доступу до позашкільної освіти через так звану цифрову нерівність, оскільки не в усіх удома є доступ до техніки та мережі, неоднаковими є можливості батьків допомагати в навчанні, наявна загальна невідповідність до дистанційного навчання всіх учасників освітнього процесу;
- в умовах соціального дистанціювання педагоги витрачають значно більше часу на підготовку до проведення навчальних занять. Адже заняття в дистанційному режимі відрізняється від очних занять, і тому педагоги мають оволодівати інструментами, які допомагають організувати дітей, умотивувати їх, знайти відповідні способи організації зворотного зв'язку. Виникає потреба удосконалення методики освітнього процесу із застосуванням дистанційних технологій задля підвищення якості онлайн-навчання;
- діти різного віку потребують відмінних підходів до організації онлайн-навчання, зокрема організація освітнього процесу для молодших школярів потребує адаптації методики викладання та зменшення обсягу початкових матеріалів відповідно до вікових можливостей дітей;
- у дистанційному режимі ЗПО не можуть повною мірою забезпечити заняття дітей дошкільного віку;
- відсутність спеціальних заходів для дітей з особливими освітніми потребами унеможливає їх повноцінну соціалізацію засобами позашкільної освіти, яка відіграє важливу роль у розвитку та професійній орієнтації таких дітей;
- під час карантину велика кількість освітніх хабів та культурних просторів безкоштовно виклали у відкритий доступ багато курсів, онлайн уроків, у зв'язку з чим конкурентоспроможність ЗПО знизилась. Тепер закладам необхідно створювати нові привабливі освітні продукти та пропозиції, які зможуть конкурувати на освітньому ринку;
- кількісно може зменшитись педагогічний персонал (особливо старшого віку) через неспроможність пристосуватися до нового формату роботи.

Внесені зміни і доповнення до Закону України «Про позашкільну освіту» також регулюють організацію інклюзивного навчання. Зокрема, організація навчання майже 9,5 тис. осіб з особливими освітніми потребами в ЗПО включає забезпечення безперешкодного доступу до будівель, споруд і приміщень згідно з будівельними нормами, державними стандартами та правилами; принципи універсального дизайну в освітньому процесі; розумне пристосування (за потреби); відповідну матеріально-технічну та навчально-методичну бази включно з інформаційно-комунікаційними технологіями, навчально-дидактичним обладнанням та матеріалами, допоміжними засобами навчання (за потреби); доступність інформації в різних формах (шрифт Брайля, збільшений шрифт, електронний формат тощо); індивідуалізацію освітнього процесу для вихованців, учнів, слухачів з особливими освітніми потребами, зокрема складання індивідуальної програми розвитку.

Таким чином, у ЗПО для дітей з особливими освітніми потребами створюються спеціальні та інклюзивні групи, а також клуби для батьків, реалізуються різноманітні проекти.

Загалом слід відзначити позитивну тенденцію створення інклюзивного середовища у значній кількості ЗПО України. Водночас, попри значний досвід, на сьогодні частина питань організації роботи з дітьми з особливими освітніми потребами залишається невирішеною (створення безбар'єрного середовища, забезпечення асистентами педагога та

іншими фахівцями, створення сучасних навчальних програм тощо). Лише в 710 закладах організовано безперешкодний доступ до 1-го поверху, у семи — до 2-го поверху, у чотирьох — до 3-го поверху. У 34 ЗПО, основна будівля яких має чотири і більше поверхів, безперешкодний доступ до 4-го і наступних поверхів відсутній.

Ключовими проблемами, які залишаються нерозв'язаними, є: відсутність ЗПО, наближеного до місця проживання чи навчання дитини; невідповідність між сучасними запитами і потребами дітей і батьків та якістю освітніх послуг, їх матеріально-технічним забезпеченням; часткова доступність системи позашкільної освіти для дітей з особливими освітніми потребами; фінансова неспроможність батьків скористатись наявними платними освітніми послугами задля реалізації права дитини на позашкільну освіту; фінансова неспроможність громад утримувати ЗПО; відсутність єдиного інформаційно-комунікаційного простору для потенційних здобувачів позашкільної освіти, який би інформував про можливості та формував суспільне сприйняття позашкільної освіти як необхідної освітньої ланки; низький рівень оплати праці педагогічних працівників та їх мотивації до професійного розвитку.

Крім того, серйозною проблемою є слабкість, особливо в сільській місцевості, мережі гуртків, секцій, клубів, об'єднань на базі закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної) і фахової передвищої освіти.

Розв'язання цих проблем можливе шляхом:

- посилення розуміння відповідальності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за дотримання норм Закону України «Про позашкільну освіту», збереження інфраструктури позашкільної освіти, недопущення вилучення земельних ділянок, спортивних і спортивно-оздоровчих приміщень та передачі їх, наявного обладнання і техніки в оренду;
- сприяння розробленню та впровадженню регіональних комплексних програм зі зміцнення освітньо-розвивальної і матеріально-технічної бази ЗПО шляхом поліпшення їхнього ресурсного забезпечення за рахунок місцевих бюджетів;
- сприяння вирішенню питання забезпечення умов для здобуття позашкільної освіти різними заходами, зокрема створенням нових ЗПО через організацію філій, роботи гуртків, секцій, клубів, об'єднань на базі закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної) і фахової передвищої освіти, залученням на договірній основі закладів, розташованих на території інших громад;
- створення умов для повноцінного розвитку здобувачів з особливими освітніми потребами, сприяння зростанню творчих учнівських об'єднань у сільській місцевості;
- визначення нових економічних моделей ресурсного забезпечення ЗПО, зокрема в межах державно-приватного партнерства;
- удосконалення співпраці органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадськими об'єднаннями, установами й організаціями щодо розвитку позашкільної освіти в умовах децентралізації її управління та фінансово-економічного і матеріально-технічного забезпечення;
- оновлення чинного законодавства, фінансово-економічних і правових засад діяльності ЗПО;
- актуалізації наукового і методичного супроводу позашкільної освіти, сприяння розробленню, публікації і впровадженню сучасного науково-теоретичного та якісного програмно-методичного її забезпечення;
- розвитку і підтримки інноваційних педагогічних технологій, дослідницько-експериментальної роботи, педагогічного проектування, спрямованих на розроблення ефективних моделей ЗПО;

- висвітлення проблемних питань позашкільної освіти у ЗМІ з метою подальшого підвищення її престижу та ролі у формуванні особистості юних громадян України;
- створення цифрових екосистем ЗПО;
- підвищення кваліфікації педагогічних працівників за напрямом використання інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій в освітньому процесі.

Для виконання зазначених завдань вчені НАПН України проводять наукові дослідження та експерименти всеукраїнського рівня, що дає змогу створювати інноваційні педагогічні технології, методики, форми і методи освіти дітей та впроваджувати їх у діяльність ЗПО. Зокрема вченими Інституту проблем виховання НАПН України розроблено й впроваджено у практику нові підходи до організації освітньої діяльності закладів різних напрямів і форм власності. За результатами досліджень підготовлено і впроваджено монографії «Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах», «Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей у процесі пізнавально-практичної діяльності», «Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах»; посібники «Соціально-педагогічні основи діяльності позашкільних закладів в сучасних умовах», «Педагогічні засади розвитку творчої особистості учнів у позашкільних навчальних закладах», «Формування в учнів допрофесійного досвіду в умовах позашкільних навчальних закладів», «Організаційно-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу», «Екологічне виховання учнів у процесі дослідницької роботи», «Дослідницька робота учнів з екології в позашкільних установах», «Екологічне виховання учнів початкових класів у позашкільних навчальних закладах», «Екологічне виховання учнів 5-9 класів у позашкільних навчальних закладах», «Компетентнісний підхід у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу», «Ціннісні орієнтири навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах» тощо.

Крім того, останнім часом вченими Інституту проблем виховання НАПН України розроблено та впроваджено у практику різномірний й багатопрофільний зміст позашкільної освіти, створено ряд навчальних програм для позашкільної освіти: «Соціальне становлення людини: свідомий вибір цінностей та пріоритетів», «Школа педагога», «Петриківський розпис», «Декоративно-ужиткове мистецтво», «Валяння вовни», «Витинанка», «Плетіння та аплікація соломкою», «Народні ремесла України», «Кераміка»; навчальну програму для гуртка «Англійська мова» тощо. Навчальним програмам надано гриф МОН України «Схвалено для використання в позашкільних навчальних закладах».

З метою реалізації державної політики у сфері позашкільної освіти вчені НАПН України беруть активну участь у відповідних робочих групах та комісіях МОН України: із внесення змін до Закону України «Про позашкільну освіту»; з розроблення критеріїв якості освітньої послуги в системі позашкільної освіти та порядку проведення моніторингу якості позашкільної освіти; з розроблення проекту Типової освітньої програми закладу позашкільної освіти; з питань впровадження STEM-освіти в Україні; науково-методичній комісії з позашкільної освіти Науково-методичної ради МОН України; в організації та проведенні Всеукраїнського конкурсу майстерності педагогічних працівників ЗПО «Джерело творчості» і Всеукраїнського конкурсу рукописів навчальної літератури для закладів позашкільної освіти; в організації і проведенні курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників ЗПО України (спільно з Національним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді МОН України).

Освітні виклики, зумовлені пандемією COVID-19, спонукали вчених Інституту проблем виховання НАПН України спільно з партнерами (Національним еколого-натуралістич-

тичним центром МОН України, Центром технічної творчості та професійної орієнтації шкільної молоді Дарницького району м. Києва та Центром науково-технічної творчості молоді Дніпровського району м. Києва) до системного консультування педагогів ЗПО щодо організації освітнього процесу в умовах соціального дистанціювання. Проблема модернізації освітнього процесу в умовах пандемії, механізми дистанційного навчання та адаптації навчальних програм у сфері позашкільної освіти висвітлювалися під час конференцій, семінарів, круглих столів, майстер-класів та педагогічних рад, зокрема: всеукраїнської онлайн-конференції «Ефективна дистанційна педагогічна діяльність: від теорії до практики»; онлайн-відеоконференції «Позашкілля — вибір майбутнього», у рамках щорічного проєкту «Педагогічний пошук — ED Profi Ukraine»; семінару-практикуму «Пріоритетні напрями роботи з учнями та педагогами в сучасних закладах позашкільної освіти»; регулярних онлайн-нарад з директорами закладів позашкільної освіти, завідувачами відділів палаців, будинків дітей та юнацтва.

За 30 років незалежності України позашкільна освіта пройшла еволюційний шлях становлення й утвердження. Її подальший розвиток знаходиться у площині системних перетворень відповідно до актуальних суспільних запитів і наукового розуміння унікальності впливу позашкільної освіти на становлення і розвиток особистості, її потреб та інтересів.

8. ВИХОВАННЯ АКТИВНИХ І ВІДПОВІДАЛЬНИХ ГРОМАДЯН-ПАТРІОТІВ УКРАЇНИ

Анотація. Виховання активних і відповідальних громадян-патріотів покликане дати новий імпульс становленню й згуртуванню української нації, формуванню в Україні громадянського суспільства, що передбачає трансформацію моральної, правової культури особистості, розквіт національної самосвідомості. Виховна діяльність повинна сприяти розвитку суспільства, яке ґрунтується на визнанні людини найвищою цінністю і функціонує на засадах гуманізму, свободи, верховенства права, соціальної справедливості.

Перед українською освітою та наукою як формою суспільної свідомості постає місія продукування нових смислів та цінностей як основи становлення громадянина-патріота, готового самовіддано розбудувати суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну українську державу, зміцнювати її національну безпеку, сприяти громадянському миру й злагоді в суспільстві. На часі формування громадян-патріотів України, підготовлених до життя, з високою національною свідомістю, здатних побудувати громадянське суспільство, в основу якого закладені та постійно втілюються загальнолюдські, європейські цінності.

Національно-патріотичне виховання як пріоритет держави. Національно-патріотичне виховання є стратегічним пріоритетом державної політики, оскільки спрямоване на формування національної ідентичності і є консолідуючою основою розвитку українського суспільства, генералізує засадничу ідею розвитку української державності й прагнення народу до суверенності та незалежності.

Геополітична ситуація, в якій опинилася Україна, та супутні виклики (необхідність відстоювання власної територіальної цілісності, суверенності та незалежності, консолідації суспільства, відстоювання національних політичних, економічних і культурних інтересів) посилюють суспільну увагу до проблем виховання підростаючого покоління. Зокрема актуалізують питання національно-патріотичного виховання, його нормативно-правового регулювання і науково-методичного супроводу.

Про потребу активізації уваги до національно-патріотичного виховання йдеться в законах України «Про освіту», «Про культуру», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», указах Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері», «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України», «Про Стратегію національно-патріотичного виховання», постанові Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року й інших нормативно-правових актах.

Уперше в історії незалежної України розпорядженням Уряду від 9 жовтня 2020 р. № 1233-р схвалено Концепцію Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року, якою визначено основні пріоритети сфери національно-патріотичного виховання: формування української громадянської ідентичності; військово-патріотичне виховання; розроблення науково-методологічних і методичних засад національно-патріотичного виховання; підтримка та співпраця органів державної влади та органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства щодо національно-патріотичного виховання. Наразі в Україні створено та працює понад 100 координаційних рад з питань національно-патріотичного виховання на різних адміністративних рівнях.

Серед негативних чинників у національно-патріотичному вихованні школярів слід визнати російську інформаційну війну з Україною, у ході якої перекручуються історичні факти, заперечується автентичність української мови і культури та саме існування нації; точиться боротьба за утвердження російської мови як другої державної та витіснення української мови з медіаринку; використовуються політтехнології з метою штучного розмежування регіонів України, зіткнення інтересів з використанням відмінностей та поглиблюються суперечності; культивується ностальгія за радянським минулим. Опитування, проведене 16 березня 2021 р. Info Sapiens на замовлення Школи аналітичної політики Національного університету «Києво-Могилянська академія» в межах Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні, яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні, засвідчило налаштованість населення на протидію агресивним діям Росії: більшість респондентів (54,1 %) переконані в тому, що держава має захищати своїх громадян від шкідливого впливу дезінформації, частково погодилися з такою думкою 19,4 %, частково не погодилися 6,9 %, відповіли «і так, і ні» 10,1 %, не визначилися з відповіддю 9,2 %, абсолютно не згодні 2,1 %.

Упродовж 2014-2015 рр. ученими НАПН України розроблено ряд важливих документів у сфері національно-патріотичного виховання. Серед них: Концепція та Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді, «Національна ідея в становленні громадянина-патріота України», Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах, Програма виховання «Нова українська школа» у поступі до цінностей» та інші.

У 2016-2019 рр. колективом Інституту проблем виховання НАПН України проведено дослідження «Особистісно орієнтовані технології патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях», «Формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах», у ході яких обґрунтовано та впроваджено педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності.

Відтак важливим аспектом національно-патріотичного виховання є формування національно-культурної ідентичності дітей та молоді як важливої умови консолідації українського суспільства, його безпеки та розвитку в умовах глобалізаційних викликів. Формування національно-культурної ідентичності сприяє становленню громадянина-патріота України, який усвідомлює свою приналежність до українського народу, причетність до долі країни, її ролі у світовому співтоваристві, а також є носієм української культури, мови, береже історичну пам'ять, цінує культуру, традиції, готовий боронити, розбудувати Україну як суверенну і незалежну державу.

Військово-патріотичне виховання як відповідь на вимоги сьогодення. Державний курс України на євроатлантичну інтеграцію, реформування Збройних Сил України згідно із стандартами країн НАТО — фактори, що зумовлюють запит суспільства на виховання громадянина-патріота, захисника України, готового надійно боронити країну.

Як відповідь на виклики сьогодення Радою національної безпеки і оборони України, Міністерством оборони України, Міністерством освіти і науки України, Міністерством молоді та спорту України, установами НАПН України, зокрема Інститутом проблем виховання НАПН України, розроблено та реалізовано ряд програмних документів (стратегій, концепцій, програм, проєктів з військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді), які склали основу нормативно-правового та організаційно-методичного забезпечення виховання громадянина-патріота, захисника України.

Нормативний супровід військово-патріотичного виховання чи його окремих аспектів здійснюють такі нормативно-правові документи, як Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання.

Організаційно-методичне забезпечення військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в закладах освіти реалізується через: Концепцію вивчення навчального предмета «Захист України» в закладах загальної середньої освіти (НАПН України, 2019 р.); навчальну програму з предмета «Захист України» (рівень стандарту, 10-11 клас, МОН України, 2020 р.); навчальну програму з предмета «Захист України» (профільний рівень, 10-11 клас, МОН України, 2020 р.); навчальні посібники «Методика формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни в різних типах закладів освіти» та «Методичний інструментарій формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни» (НАПН України, 2019 р.); методичні рекомендації «Форми і методи формування в учнів готовності до захисту Вітчизни» (НАПН України, 2019 р.).

Однак, незважаючи на наявність нормативного та методичного супроводу, в сучасних умовах військово-патріотичне виховання ще не стало повною мірою пріоритетом державної політики України. Воно не набуло стану цілісної виховної системи з чітко законодавчо визначеним механізмом взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, наукових установ, закладів освіти, інститутів громадянського суспільства з розподілом повноважень, обов'язків і сфер відповідальності.

У закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) основним навчальним предметом, у процесі навчання якого здійснюється військово-патріотичне виховання, є «Захист України». На його вивчення відводиться 105 годин (10-11 класи), 18 годин відведено на навчально-польові заняття. Водночас у країнах Євросоюзу, зокрема у Франції, початкова військова підготовка триває близько 300 годин на рік. В Англії через систему позавійськової підготовки значною мірою комплектується офіцерський, молодший командний склад збройних сил країни. Також щорічну підготовку до військової служби проходять понад 150 тис. студентів та учнів закладів освіти.

Надзвичайно гострою і нерозв'язаною залишається проблема забезпечення фахівцями викладання предмета «Захист України» в ЗЗСО. Переважна більшість учителів цього предмета — це вчителі-сумісники предметів гуманітарного циклу та фізичної культури. Звідси походить проблема якісної фахової підготовки (перепідготовки) викладачів предмета. Залучення до викладання предмета «Захист України» в ЗЗСО патріотично налаштованих військовослужбовців, які мають досвід служби в ЗСУ або в інших військових формуваннях, а також залучення бійців, які брали участь в антитерористичній операції та

операції об'єднаних сил у Донецькій і Луганській областях, сприятиме розв'язанню проблеми.

Принципове значення має показник готовності громадян захищати свою країну. За результатами соціологічного опитування, проведеного Українським центром Європейської політики у 2020 р. («Світове дослідження цінностей 2020 в Україні»), кількість громадян України, які готові захищати свою країну, збільшилася на 16,6 % у 2020 р., і відповідно зменшилась кількість громадян, які не готові захищати свою країну, — на 4,3 % порівняно з результатами соціологічного опитування за цими показниками, проведеного в 2011 р.

Перспективним є звернення до кращого зарубіжного досвіду країн Євросоюзу та країн-членів НАТО з побудови загальнодержавної системи військово-патріотичного виховання молоді. Зокрема у Франції та Великій Британії складовими загальнодержавної системи військово-патріотичного виховання в ЗЗСО є: початкова військова підготовка, військова підготовка на навчально-польових зборах, навчання у вигляді військових ігор, походів тощо. Крім того, в усіх британських університетах, а також у багатьох політехнічних інститутах та коледжах здійснюється військова підготовка молодшого офіцерського складу для збройних сил країни, а також військово-патріотичне виховання — в державних і громадських організаціях (об'єднаннях, клубах, гуртках, спортивних секціях тощо).

Інститут проблем виховання НАПН України системно здійснює дослідження методики формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни у різних типах закладів освіти та військово-патріотичного виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації. Основна наукова ідея цих досліджень ґрунтується на комплексному й цілісному підходах щодо розроблення сучасних концептуальних засад і науково-методичного забезпечення формування у старшокласників готовності до захисту України в закладах освіти різних типів. Ряд наукових розробок учених НАПН України спрямовано на розв'язання цієї проблеми. У ЗЗСО впроваджено «Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Захист Вітчизни» у 2018/19 навчальному році» та «Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Захист України у 2019/20 навчальному році».

Громадянське виховання в контексті цивілізаційних викликів. Відкритість і готовність соціальних інститутів до взаємодії та партнерства є важливою ознакою демократичного громадянського суспільства. Водночас актуальність громадянського виховання зумовлюється посиленням глобальних цивілізаційних трансформацій, що спричинюють динамічні зміни в мисленні, ціннісних орієнтаціях, моралі зростаючого покоління.

Відтак докладання зусиль з боку держави, суспільства та педагогічної спільноти у контексті громадянського виховання має концентруватися на наступних аспектах.

Важливою є оптимізація міжсекторальної співпраці на засадах соціального партнерства, зокрема через залучення підростаючого покоління до діяльності дитячих та молодіжних громадських організацій.

За даними дослідження «Відсотковий механізм для фінансування організацій громадянського суспільства в Україні — 2020», проведеного соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», низькою є обізнаність українських громадян з організаціями громадянського суспільства, які своєю діяльністю розв'язують проблеми країни, — про це знають лише 15 %. Ще 44 % не знають про громадські та благодійні організації, але хочуть знати більше про їхню діяльність. Залученість громадян до роботи громадських організацій досі є низькою для переважної

більшості українців. Лише 4 % респондентів зазначили, що брали активну участь у їх діяльності, ще 13 % вказали, що зрідка долучалися до заходів громадських організацій.

Також для розвитку громадянського суспільства в Україні має відбуватися змістовна і широка міжсекторальна взаємодія партнерів, що дає змогу вирішувати складні завдання, які стоять перед державою.

Кожен сектор (партнер) привносить у партнерство ті пріоритети, цінності та якості, які лежать в основі його діяльності, примножуючи їх. Тож очевидними є переваги, які отримують усі учасники соціального партнерства. Таке партнерство сприяє розширенню меж співпраці закладу освіти з батьками, інститутами громадянського суспільства, закладами культури, сфери бізнесу, передбачає відповідальне співробітництво різноманітних установ і партнерів.

Задля реалізації даного аспекту вченими Інституту проблем виховання НАПН України обґрунтовано типи моделей соціального партнерства закладів освіти та дитячих і молодіжних громадських організацій з різними типами секторів (партнерів): 1) модель партнерства з державним сектором (органами державної влади та органами місцевого самоврядування); 2) модель партнерства із закладами освіти різних типів (ЗДО, ЗЗСО, ЗПО, ЗП(ПТ)О, ЗВО); 3) модель партнерства з комерційним сектором (бізнес-структурами); 4) модель партнерства з громадським сектором (громадськими об'єднаннями та організаціями різного типу: дитячими, молодіжними громадськими організаціями, благодійними організаціями, професійними асоціаціями); 5) модель партнерства із засобами масової інформації, мас-медіа (преса, радіо, телебачення, інтернет-ЗМІ, соціальні медіа).

За даними дослідження зазначеного інституту, що здійснювалося впродовж 2019-2021 рр., 96,6 % педагогів закладів освіти різних типів та дорослі лідери дитячих громадських об'єднань взаємодіяли тим чи іншим чином з різними організаціями та установами: освітніми закладами (79,3 %), громадськими організаціями (68,9 %), органами державної влади (62,0 %), благодійними фондами (44,8 %), закладами культури (55,1 %), бізнес-структурами (24,1 %) тощо. Відтак в освітній сфері наявний різноманітний та широкий досвід соціального партнерства з іншими організаціями (компаніями). Втім, варто розширювати поле соціальної взаємодії з організаціями різних типів та напрацьовувати досвід спільної діяльності, який буде суспільно значущим.

Значну роль у формуванні громадянина-патріота може відігравати дитячий і молодіжний рух України, виховний потенціал якого не використовується повною мірою. За даними ЮНІСЕФ, більшість дітей і молоді в Україні позбавлені дозвілля (59 %), практично кожен третій із них позбавлений доступу до комунальних послуг (30 %) та кожен сьомий — чистого навколишнього середовища.

На сьогодні, за даними Державної служби статистики, в Україні зареєстровано 26 тис. громадських організацій, серед них понад 1,3 тис. — дитячих.

Дитячі та молодіжні об'єднання привертають все більше уваги суспільства та держави, оскільки на практиці доводять спроможність до ефективних суспільних перетворень. За даними Інформаційного бюлетеня «Цілі сталого розвитку — 2020», національна система Цілей сталого розвитку (ЦСР) в Україні складається із 86 національних завдань. Одним із таких завдань є підвищення ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. За наявною статистикою, Україна посідає 104 місце у рейтингу Global Competitiveness Report за субіндексом «Інституції (державні та суспільні установи)», що є певним прогресом у порівнянні з минулими роками (130 місце у 2015 р., 129 — у 2016 р., 118 — у 2017 р., 110 — у 2018 р.).

Відтак громадські дитячі організації та об'єднання є важливим і самостійним соціальним інститутом в українському соціумі, здатним відповідати на запити суспільства та виклики сьогодення. Взаємодія на партнерських засадах з державними органами й установами, суспільними рухами робить їх дієвим партнером інших соціальних інститутів у розбудові громадянського суспільства та вихованні сучасних дітей.

Дитячий та молодіжний рух незалежної України має певний історичний досвід і відповідне правове забезпечення його функціонування. У країні діє відповідна нормативно-правова база, яка визначає правові засади створення, права та гарантії діяльності інститутів громадянського суспільства, зокрема громадських організацій та об'єднань (закони України «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про асоціації органів місцевого самоврядування»).

Зазначені законодавчі документи регулюють особливості функціонування дитячих і молодіжних громадських організацій та об'єднань на загальних засадах та принципах діяльності. У 2019 р. ухвалено Закон України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху». Закон визнає історичний внесок пластового руху в громадянську освіту дітей та молоді, здобуття і становлення української державності та створює засади державної політики щодо сприяння розвитку цього руху.

Водночас багато із передбачених у нормативно-правових документах державних заходів залишаються нереалізованими в повному обсязі. Це створює низку проблем і соціальних загострень у сфері розвитку дитячих та молодіжних громадських організацій.

Задля їх урегулювання колективом Інституту проблем виховання НАПН України ініційовано створення Концепції підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні. У співпраці провідних учених НАПН України, фахівців Мінмолодьспорту України, МОН України, Мінсоцполітики України у 2016 р. розпочато розроблення Концепції щодо державного сприяння розвитку і підтримки дитячих організацій та об'єднань як дієвих партнерів держави. Така співпраця довела свою ефективність: у 2018 р. видано розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні». У 2019 р. урядовим розпорядженням затверджено План заходів на 2019-2022 роки з реалізації Концепції.

Таким чином, соціальний запит на національно-патріотичне, військово-патріотичне та громадянське виховання є актуальним. Його осмислення, оновлення та здійснення реалізуються на двох рівнях: нормативно-правовому та змістово-процесуальному.

За 30 років незалежності України відбулося оновлення та переосмислення нормативно-правового забезпечення національно-патріотичного виховання дітей та молоді:

- затверджено Стратегію національно-патріотичного виховання, згідно з якою цей аспект визнано одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції, законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей;
- ухвалено закони України, спрямовані на визнання учасників боротьби за незалежність, шанування їх мужності та героїзму, утвердження в Україні ідеалів свободи і

демократії, збереження та донесення до сучасного і майбутніх поколінь об'єктивної інформації про доленосні події в Україні;

- прийнято законодавчі акти, які визначають особливості організаційних і правових засад утворення та діяльності молодіжних і дитячих громадських організацій та державні гарантії забезпечення їх діяльності;
- затверджено Концепцію підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні, метою якої є створення умов для його подальшого розвитку, забезпечення права дітей на об'єднання, участі у житті суспільства, сприяння реалізації їх інтелектуального, фізичного, творчого потенціалу, а також план заходів з реалізації Концепції;
- прийнято документи, спрямовані на вжиття заходів щодо зміцнення національної єдності та консолідації українського суспільства, визначення основних напрямів удосконалення допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді (рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності»; Указ Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері»);
- видано Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання»;
- затверджено Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України у редакції від 29 липня 2019 р., яка визначає метою національно-патріотичного виховання становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин;
- розроблено програму виховання «Нова українська школа» у поступі до цінностей», яка визначає чіткі пріоритети у вихованні особистості дитини із сформованими компетентностями, які допоможуть учнівській молоді відбутися у житті як порядним, високоморальним, професійно успішним, здоровим і щасливим людям.

Змістово-процесуальне забезпечення виховання активних і відповідальних громадян-патріотів для майбутнього України має реалізовуватися у декількох аспектах, зокрема: налагодження партнерської взаємодії між соціальними інститутами, які займаються вихованням зростаючої особистості; забезпечення освітянської спільноти дієвим інструментарієм виховання сучасних дітей та надання їм досвіду участі у прийнятті рішень і житті суспільства тощо. Відтак актуальними є:

- розроблення ефективних форм освіти дорослих з наголосом не лише на професійну перепідготовку кадрів, а також на формування соціально-етичних навичок, на розширення знань (зокрема в галузі миротворчої освіти) та формування суспільної культури оволодіння такими знаннями;
- упровадження кращих практик формальної та неформальної освіти, спрямованих на миротворчу освіту, з урахуванням навчальних програм культурного, історичного, соціально-економічного і політичного контексту країни або регіону;
- налагодження ефективного управління освітою, створення дієвої моделі державно-громадського управління; сприяння посиленню попиту громадських активістів на опанування компетентностей у сфері миротворення; мотивація комунікацій між громадами регіону та країни в цілому;

- методичний супровід оновлених навчальних програм з предмета «Захист України» (рівень стандарту, профільний рівень, 2020 р.) на основі компетентнісного підходу; обґрунтування його теоретико-методичних засад, а також психолого-педагогічних і методичних умов формування в учнів старших класів ключових та предметних компетентностей у процесі вивчення предмета «Захист України» згідно з положеннями Концепції Нової української школи;
- збагачення змісту оновлених навчальних програм з предмета «Захист України» історією героїчної боротьби учасників революційних подій в Україні у 2004, 2013-2014 рр., Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій і Луганській областях, спротиву окупації та анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією з метою формування в учнів старших класів образу патріота, героя-захисника України, стійкого до ворожої пропаганди і готового боронити свою країну;
- розгортання фундаментальних і прикладних досліджень у напрямі пошуку нових, відповідних викликам часу методологічних підходів, принципів та засобів національно-патріотичного, військово-патріотичного і громадянського виховання дітей та учнівської молоді, які підсилюють виховний потенціал освітньо-виховного середовища закладів загальної середньої та позашкільної освіти, громадських організацій в умовах ідейно-світоглядної конфронтації, що склалася в результаті збройної та інформаційної війни проти України;
- розроблення загальнодержавної системи військово-патріотичного виховання, яка передбачає охоплення цим процесом не тільки учнівської молоді допризовного віку, а й студентської молоді та людей віком до 45 років. Ця ідея закладена в положеннях документа «Про Стратегію воєнної безпеки України» (затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 р. № 121), де вказано на необхідність створення в країні потужної територіальної оборони, що сприятиме підвищенню рівня обороноздатності держави, згуртуванню суспільства, військово-патріотичному вихованню громадян, наданню обороні України всенародного характеру та готовності населення до оборони держави;
- забезпечення виконання положень Стратегії воєнної безпеки України, щодо обґрунтування нових моделей військово-патріотичного виховання учнівської і студентської молоді в закладах загальної середньої та вищої освіти, а також науково-методичного забезпечення військово-патріотичного виховання дітей, учнівської та студентської молоді в закладах освіти, державних і громадських організаціях (об'єднаннях, клубах, гуртках, спортивних секціях тощо) на основі ефективного використання національних традицій та сучасного світового досвіду країн Євросоюзу та НАТО;
- залучення організацій-партнерів для розширення виховних впливів (партнерство з державним сектором, закладами освіти різних типів, комерційним сектором (бізнес-структурами), громадським сектором, засобами масової інформації);
- використання сучасного виховного інструментарію для роботи з дітьми (ситуаційно-рольова гра, гра-драматизація, мандрівка, квести, майстер-класи, інтелектуальні аукціони, метод аналізу соціальних ситуацій, кейс-стаді, створення ситуацій успіху, етичні та сократівські бесіди, дискусії, диспути, метод «Open space», метод «Світове кафе», добродійні проекти, раптівки (флешмоби), форуми, скайп-конференції, онлайн-спілкування, перформанси, майстер-класи, гайди та інше). Форми і методи роботи можуть творчо доповнюватись і наповнюватись змістом, актуальним щодо потреб вікового і морально-духовного розвитку дітей з урахуванням їх індивідуальних особливостей.

Отже, наразі в Україні відбувається смислове оновлення процесу національно-патріотичного, військово-патріотичного та громадянського виховання в усіх ланках освіти, пошук інноваційних методів, форм і технологій виховання та становлення свідомого громадянина й патріота. Узгодження нормативної бази, її відповідність запитам інституцій громадянського суспільства, реалізація означених методичних і процесуальних аспектів стануть запорукою ефективного виконання поставлених виховних завдань.

9. ПРОФЕСІЙНА (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА) ОСВІТА ДЛЯ ПОТРЕБ ОСОБИСТОСТІ, ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Розвиток ринкової економіки в Україні потребує конкурентоспроможних кваліфікованих робітників, підготовка яких здійснюється в системі професійної (професійно-технічної) освіти (далі — П(ПТ)О). Сучасна система П(ПТ)О характеризується розгалуженою мережею закладів різних типів і форм власності. За роки незалежності набула утвердження тенденція до зменшення мережі закладів П(ПТ)О (далі — ЗП(ПТ)О) та контингенту учнів.

У сучасних умовах відбувається децентралізація управління системою П(ПТ)О, передача закладів у комунальну власність, розширення їх автономії; розвиток державно-приватного партнерства; запровадження дуальної форми здобуття освіти; відкриття навчально-практичних, кваліфікаційних центрів, центрів професійної досконалості.

Основними проблемами функціонування вітчизняної системи П(ПТ)О є: значне зменшення кількості ЗП(ПТ)О, а ще більшою мірою контингенту здобувачів у них; невідповідність якості підготовки кваліфікованих робітників зрослим вимогам роботодавців; недостатня мотивація соціальних партнерів до участі в модернізації П(ПТ)О; низька престижність педагогічної праці та недостатня якість підготовки педагогів професійного навчання і майстрів виробничого навчання.

Відповідно до Національної рамки кваліфікацій у 2015-2021 рр. розпочато розроблення професійних та освітніх стандартів; запроваджено інноваційні форми здобуття професійної освіти; розширено співпрацю ЗП(ПТ)О з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування і роботодавцями; створено регіональні ради П(ПТ)О; започатковано впровадження технологій проектного менеджменту тощо.

Для інноваційного розвитку вітчизняної П(ПТ)О важливе значення має: невідкладне прийняття Закону України «Про професійну освіту»; оновлення нормативно-правової бази щодо дуальної форми здобуття освіти, а також пільгове оподаткування роботодавців, які беруть участь у підготовці кваліфікованих робітників; запровадження сучасних механізмів оплати освітніх послуг і мотивації до навчання (освітні ваучери, гранти, іменні стипендії тощо); створення багаторівневих і багато-профільних професійних коледжів за територіальним та галузевим принципами; надання провідним закладам освіти статусу центрів професійної досконалості; запровадження менеджменту якості (TQM) з подальшою сертифікацією щодо відповідності міжнародним стандартам (ISO).

Професійна освіта має більшою мірою спрямовуватися на задоволення індивідуальних потреб особистості у здобутті затребуваних на ринку праці кваліфікацій, забезпечення підготовки конкурентоспроможних фахівців, професійний розвиток виробничого персоналу підприємств.

Сучасний стан професійної (професійно-технічної) освіти України. Система П(ПТ)О України перебуває у стані реформування й характеризується розгалуженою мережею освітніх закладів різних типів і форм власності. За тридцять років їх кількість зменшилася майже удвічі (з 1285 у 1991 р. до 711 у 2020 р.). Сучасна система П(ПТ)О охоплює: 3 професійні коледжі, 157 вищих професійних училищ, 7 вищих художніх професійних училищ, 90 центрів П(ПТ)О, 312 професійних ліцеїв, 1 професійний ліцей художнього профілю, 66 професійно-технічних училищ, 1 художнє професійно-технічне училище, 1 професійне училище, 60 навчальних центрів при установах виконання покарань, 13 закладів, що є структурними підрозділами закладів вищої освіти. У них здійснюється підготовка за 430 робітничими професіями. Освітній процес забезпечують майже 34 тис. педагогів, із них понад 14 тис. — старших майстрів і майстрів виробничого навчання.

Контингент учнів зменшився більше ніж у два з половиною рази (з 648 тис. у 1991 р. до 247 тис. у 2020 р.). У 284 ЗП(ПТ)О чисельність здобувачів освіти складає менше ніж 300 осіб. У 35 малокомплектних закладах кількість учнів не перевищує 100 осіб. Натомість у професійних коледжах системи П(ПТ)О контингент здобувачів значно більший і становить понад 1000 осіб, у вищих професійних училищах і центрах П(ПТ)О, об'єднаних з іншими закладами, — 800-1300 осіб. Недостатньою є наповнюваність гуртожитків: у середньому по Україні вони заповнені лише на 39 %. Цей показник найнижчий у Кіровоградській області (12 %), найвищий — у м. Києві (79 %), Рівненській (78 %) і Волинській (68 %) областях.

Прийняття у 2018 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» стимулювало створення в ЗП(ПТ)О комфортного освітнього середовища, відповідної матеріально-технічної бази, освітніх програм і навчальних планів, що уможлиблює реалізацію індивідуальних освітніх траєкторій. Відбулося зростання кількості учнів з особливими освітніми потребами (з 1,7 тис. у 2018 р. до 4,6 тис. у 2020 р.).

З 2016 р. за участі органів державної влади та органів місцевого самоврядування, роботодавців створюються інноваційні структурні підрозділи (навчально-практичні центри за галузевим спрямуванням, центри кар'єри та кваліфікаційні центри). Їх діяльність спрямовується на: вдосконалення практичної підготовки здобувачів П(ПТ)О; підвищення кваліфікації та стажування педагогічних працівників, фахівців підприємств, організацій, установ, які беруть участь в освітньому процесі; обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення змісту освітніх програм, розроблення навчально-методичних комплексів професійної підготовки; впровадження в освітній процес новітніх виробничих технологій; проведення семінарів-практикумів, майстер-класів, тренінгів та інших заходів. У 2016-2021 рр. за кошти державного бюджету створено 194 навчально-практичні центри та 180 — за підтримки соціальних партнерів.

Створення центрів сприяє підвищенню якості підготовки кваліфікованих робітників, що позитивно впливає на їхнє працевлаштування за професією у різних галузях економіки. За даними Державної служби статистики України, у 2020 р. основними галузями працевлаштування випускників ЗП(ПТ)О були: промисловість (11 %), сільське господарство (4,5 %), транспорт (5,8 %), будівництво (4,1 %), торгівля і громадське харчування (7,5 %), житлово-комунальне господарство (3,6 %). Стовідсотково працевлаштовуються випускники за 24 професіями, зокрема інтегрованими (електрогазозварник/газорізальник/водій автотранспортних засобів; столяр будівельний/паркетник/водій автотранспортних засобів; електрозварник/слюсар-ремонтник/водій автотранспортних засобів тощо), здобуття яких підвищує мобільність та успішність на ринку праці.

В Україні 70 % учнів ЗП(ПТ)О поряд із первинною професійною підготовкою здобувають повну загальну середню освіту відповідно до освітнього стандарту, що визначений як обов'язковий для всіх закладів освіти. Такий підхід забезпечує рівний доступ до загальноосвітньої підготовки здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, можливість за результатами зовнішнього незалежного оцінювання продовжити навчання у закладах вищої освіти. Щороку понад 10 % випускників ЗП(ПТ)О стають студентами, продовжуючи навчання на вищих рівнях освіти. Водночас недостатнє фінансування, припинення централізованого постачання необхідного лабораторного й демонстраційного обладнання та електронних засобів для кабінетів природничо-математичних та інших дисциплін негативно впливає на їх оснащення (20 % від потреби). З кожним роком ця ситуація погіршується, що спричиняє зниження рівня освітніх послуг у сегменті загальної середньої освіти.

З 2015 р. в Україні розпочато експеримент з упровадження елементів дуальної форми навчання в освітній процес ЗП(ПТ)О міст Києва, Львова, Запоріжжя. Це сприяє зміцненню зв'язків з роботодавцями, зниженню витрат на матеріали й комунальні послуги, збільшенню фінансових надходжень, підвищенню якості підготовки кваліфікованих робітників та зростанню рівня працевлаштування до 97 %. Зокрема, у 2020/21 навчальному році елементи дуальної форми здобуття освіти впроваджено в 217 закладах з контингентом 12,4 тис. осіб. Найбільше здобувачів навчалися за такими кваліфікаціями: електрозварник, кухар, кухар/кондитер, кухар/офіціант судновий, кравець, кравець/закрійник, що є найбільш затребуваними роботодавцями. Розвитку дуальної форми здобуття освіти приділяється значна увага в ЗП(ПТ)О Львівської, Запорізької, Сумської, Одеської, Хмельницької, Вінницької областей та м. Києва.

У зв'язку з децентралізацією управління активізовано передачу ЗП(ПТ)О з державної форми власності у комунальну. Це відбувається з урахуванням галузевих і регіональних особливостей ринку праці та сприяє покращенню фінансування, модернізації матеріально-технічної бази, залученню різних груп стейкхолдерів до оновлення змісту підготовки кваліфікованих робітників та забезпечення якості П(ПТ)О.

Основні результати модернізації професійної (професійно-технічної освіти). З метою вдосконалення національної системи П(ПТ)О за участі вчених НАПН України підготовлено та ухвалено МОН України Концепцію реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року; розроблено Стратегію розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на період до 2023 року; триває робота над проектом Закону України «Про професійну освіту». У 2021 р. відповідно до Указу Президента України «Про пріоритетні заходи щодо розвитку професійної (професійно-технічної) освіти» від 31 березня 2021 р. створено Раду з питань розвитку професійної (професійно-технічної) освіти як консультативно-дорадчий орган, покликаний об'єднувати зусилля всіх стейкхолдерів, модернізувати галузь і надавати додаткові інструменти для якісної підготовки кваліфікованих робітників.

Оновлення П(ПТ)О спрямовується на вдосконалення її змісту відповідно до динамічних техніко-технологічних змін в економіці; розширення підготовки кваліфікованих робітників зі складних інтегрованих професій; реалізацію компетентнісного підходу до розроблення 169 професійних і 561 освітнього стандартів згідно з вимогами Національної рамки кваліфікацій; упровадження гнучких траєкторій здобуття повних і часткових кваліфікацій; професійне спрямування змісту предметів загальноосвітньої підготовки з урахуванням специфіки майбутньої професії.

Розпочато оптимізацію мережі шляхом: об'єднання малокомплектних закладів П(ПТ)О з метою створення в майбутньому потужних багатопрофільних і багаторівневих профе-

сійних коледжів з урахуванням запитів особистості та потреб національного й регіональних ринків праці; відкриття кваліфікаційних центрів, центрів професійної досконалості, центрів кар'єри та навчально-практичних центрів галузевого спрямування із застосуванням новітніх виробничих технологій.

Особлива увага приділяється модернізації ресурсного забезпечення ЗП(ПТ)О з урахуванням потреб національного й регіональних ринків праці; розробленню онлайн-платформ з навчальними та методичними матеріалами, SMART-комплексів навчальних дисциплін, програмного забезпечення для комунікації суб'єктів освітнього процесу в соціальних мережах, технологій дистанційного і змішаного навчання та проєктної діяльності; створенню цифрових профілів здобувачів П(ПТ)О для фіксування набутих компетентностей тощо.

Останніми роками вдосконалюється управління закладами П(ПТ)О на засадах державно-приватного партнерства, зокрема розширюються повноваження і функції місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування, регіональних рад П(ПТ)О; ЗП(ПТ)О популяризуються серед учнівської молоді й дорослих.

Науково-методичний супровід розвитку П(ПТ)О здійснює Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. Основою створеної ним наукової платформи є: тісна співпраця із закладами, навчально-(науково)-методичними центрами (кабінетами) професійно-технічної освіти в областях, стейкхолдерами, зацікавленими в осучасненні системи П(ПТ)О; комунікація з органами державної влади та органами місцевого самоврядування; розвиток міжнародної співпраці. Такий підхід уможливує широке впровадження педагогічних інновацій (концепцій, моделей, методик, технологій тощо). Підготовлена вченими інституту наукова, виробничо-практична, навчальна, довідкова та інша продукція сприяє вдосконаленню механізмів управління освітніми закладами, підвищенню якості підготовки, формуванню підприємницької та кар'єрної компетентностей, інтернаціоналізації освіти шляхом вивчення й поширення прогресивних ідей зарубіжного досвіду, впровадженню проєктного навчання, вдосконаленню підготовки педагогічних кадрів, формуванню в суб'єктів освітнього процесу цифрових компетентностей, розвитку дистанційної та дуальної форм здобуття П(ПТ)О тощо.

Ключові проблеми професійної (професійно-технічної) освіти, причини їх виникнення. *Якість підготовки випускників ЗП(ПТ)О не повною мірою відповідає вимогам роботодавців.* За даними огляду Світового банку «Навички для сучасної України», у 2018 р. понад 58 % опитаних працедавців зазначили, що випускники закладів освіти різних рівнів не володіють необхідними знаннями і компетентностями для професійної діяльності. Чотири з десяти фірм у ключових секторах української економіки констатують значний розрив між практичними навичками, якими володіють робітники, і навичками, потрібними фірмам для досягнення бізнес-цілей. Основною причиною цього є консервативність системи П(ПТ)О, її подрібненість та ресурсна слабкість. Організація підготовки кваліфікованих робітників за дуальною формою здобуття освіти потребує систематичного науково-методичного супроводу.

Викладачі і майстри виробничого навчання недостатньо володіють сучасними навичками, зокрема застосування інноваційних педагогічних технологій, розроблення й використання SMART-комплексів, розвитку кар'єрної, підприємницької, енергозберезувальної, здоров'язберезувальної, самоосвітньої та інших компетентностей, необхідних кваліфікованим робітникам в умовах сучасного ринку праці. Недостатня сформованість компетентностей і кваліфікацій педагогічних працівників спричинена застарілими підходами до професійної психолого-педагогічної підготовки, нерозвиненістю технологічної та цифрової культури, навичок освітнього самоменеджменту.

Істотно скорочується контингент ЗП(ПТ)О (з 648 тис. у 1991 р. до 247 тис. у 2020 р.). З 2010 р. кількість випускників 9-х класів, які продовжили навчання у ЗП(ПТ)О, зменшилася удвічі (зі 100,5 тис. до 52,0 тис.). З одного боку, це спричинено зменшенням кількості населення України на 10 млн осіб (з 51,8 млн у 1991 р. до 41,6 у 2021 р.) (значною мірою із втратою населення тимчасово окупованих Автономної Республіки Крим та м. Севастополя і непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей). З іншого, — істотним зростанням мережі закладів вищої освіти (зі 149 до 281). У 2020 р. здобути П(ПТ)О мали намір лише 23 % випускників закладів загальної середньої освіти (128 тис. з 550 тис. осіб). Це зумовило підвищений попит на кваліфікованих робітників і водночас ускладнило працевлаштування випускників ЗП(ПТ)О за професією, оскільки на їхні місця часто стали претендувати випускники ЗВО (у 2020 р. з 37,2 тис. резюме щодо пошуку роботи за робітничими професіями представили 18,1 тис. або 48,7 % осіб з вищою освітою і 2,1 тис. або 5,7 % — з незавершеною вищою). Для розв'язання цієї проблеми необхідно досягти оптимального співвідношення кількості закладів і контингенту професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, а також освітніх, освітньо-професійних та освітньо-наукових програм з урахуванням потреб економіки держави й регіонів.

Недостатня увага приділяється розвитку *державно-приватного партнерства*, низькою є мотивація соціальних партнерів до участі в модернізації професійної підготовки виробничого персоналу. Це зумовлює необхідність пошуку додаткових джерел фінансування, впровадження кращих європейських практик взаємодії закладів зі стейкхолдерами, сприяння професійній та академічній мобільності педагогічних працівників.

Існують труднощі у впровадженні дуальної форми здобуття освіти. В Україні застосовуються лише її елементи з відповідальністю здебільшого закладів, а не роботодавців. Це потребує внесення відповідних змін до законодавчих актів і нормативно-правових документів щодо діяльності ЗП(ПТ)О; розроблення нових нормативно-правових документів для чіткого розподілу прав і обов'язків усіх суб'єктів цього процесу; узгодження дуальної форми здобуття освіти з європейськими критеріями.

Сучасна система П(ПТ)О характеризується *недостатньо ефективним багаторівневим управлінням* з нечітким розподілом управлінських повноважень і функцій. Утворення регіональних рад П(ПТ)О має сприяти своєчасному прийняттю управлінських рішень та їх реалізації на регіональних/місцевих рівнях. Це потребує ефективного освітнього менеджменту.

Попри прийняття законів України «Про освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про вищу освіту», «Про повну загальну середню освіту», існує нагальна потреба прийняття Закону України «Про професійну освіту», що визначатиме сучасні підходи до управління, принципи і межі автономії ЗП(ПТ)О, механізми державно-приватного партнерства, джерела фінансування, мотивування педагогів до професійного розвитку і саморозвитку, а роботодавців — до активного включення у модернізацію системи П(ПТ)О.

Перспективи розвитку професійної (професійно-технічної) освіти. Перспективними напрямками модернізації вітчизняної П(ПТ)О є:

- оновлення законодавчого та нормативно-правового забезпечення розвитку професійної (професійно-технічної) освіти; створення потужних закладів на основі об'єднання малокомплектних ЗП(ПТ)О за територіальним та галузевим критеріями, розширення їх автономії та економічної самостійності; впровадження технологій маркетингового управління та проєктного менеджменту; надання провідним закладам освіти статусу центрів професійної досконалості; впровадження диверсифікованих моделей фінансування закладів — багатоджерельного фінансування, пільгового

оподаткування, освітніх ваучерів, кредитів на навчання, фінансування за результатами навчання тощо;

- розвиток державно-приватного партнерства (створення інноваційних структур — кластерів, хабів, технопарків, кампусів професій і кваліфікацій тощо); упровадження механізмів мотивації роботодавців до участі в освітньому процесі; розширення функцій регіональних рад П(ПТ)О; створення незалежних дорадчо-консультативних органів управління закладами на засадах державно-приватного партнерства — наглядових рад, консультативних рад зі спеціальностей, дорадчих комітетів; популяризація професійної освіти серед молоді й дорослих;
- створення необхідних умов для здобуття кваліфікованими робітниками повної загальної середньої освіти на основі поєднання загальноосвітньої і професійної підготовки з метою формування ключових і загальнопрофесійних компетентностей, освіченості і наукового світогляду та набуття досвіду застосування знань у професійній діяльності;
- забезпечення науково-методичного супроводу розроблення та реалізації на базі ЗП(ПТ)О освітніх програм профільної середньої освіти професійного спрямування;
- законодавче врегулювання і вдосконалення освітньо-професійних програм з підготовки в ЗП(ПТ)О фахових молодших бакалаврів з метою поєднання освіти з виробництвом і забезпечення кваліфікованими фахівцями первинних посад у відповідних галузях професійної діяльності;
- забезпечення якості П(ПТ)О (розроблення освітніх програм для підготовки кваліфікованих робітників з урахуванням універсальних компетентностей, громадянських цінностей та поваги до культурного різноманіття; формування змісту освіти на основі компетентнісного підходу; цифровізація й технологізація освітнього процесу; створення національної онлайн-платформи для комунікації суб'єктів П(ПТ)О з питань забезпечення освітньої якості; впровадження менеджменту якості (TQM) з подальшою сертифікацією на відповідність міжнародним стандартам (ISO);
- створення в ЗП(ПТ)О сучасного освітньо-культурного середовища з метою розвитку соціально активних, відповідальних та успішних кваліфікованих робітників з активною громадянською позицією і високими морально-етичними якостями, здатних до самореалізації, самовдосконалення та кар'єрного зростання.

10. СУЧАСНА ФАХОВА ПЕРЕДВИЩА І ВИЩА ОСВІТА – КЛЮЧОВА УМОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ

Анотація. В умовах прискорення суспільного прогресу на інноваційній основі сучасна фахова передвища і вища освіта є визначальними чинниками конкурентоспроможності України, її незалежності і суверенітету, самодостатності. Досягнення цього потребує високоосвіченого, компетентного і кваліфікованого людського капіталу. Відтак становлення національної сфери освіти спрямовувалося на посилення ролі в ній вищих освітніх ланок. З цією метою відповідно до Закону України «Про освіту» (1991 р.) технікуми, училища, коледжі набували статусу закладів вищої освіти I і II рівнів акредитації, здійснюючи підготовку молодших спеціалістів і частково бакалаврів переважно на базі повної загальної середньої освіти. Водночас було лібералізовано створення інститутів, академій, університетів різних форм власності, що мали III і IV рівні акредитації. Це розширило доступ до вищої освіти, збільшило мережу її закладів, особливо вищих рівнів акредитації.

Однак, швидке зростання кількості закладів вищої освіти, насамперед університетів, не супроводжувалося відповідним кадровим, матеріально-технічним, інформаційним, фінансовим та іншим забезпеченням, що негативно позначилося на якості підготовки. Чи не єдиним обмежувальним чинником недостатньо контрольованого зростання університетської мережі в умовах толерантного суспільного ставлення до невисокої якості та відсутності конкурентної боротьби за неї став демографічний чинник: наявність достатньої кількості вступників, які у більшості випадків самостійно оплачували навчання. Як результат, охоплення вищою освітою молоді відповідного віку досягло 73 %. Таке кількісне зростання підвищувало індекс людського розвитку, як і інші глобальні індекси України, хоча знижувало якість вітчизняної вищої освіти.

Міжнародні університетські рейтинги уможливили виявлення серйозних проблем у вищій освіті, конкурентоспроможності українських закладів. Крім того, віднесення технікумів, училищ, коледжів до вищої освіти призвело до втрати ними пріоритетної орієнтації на сучасне виробництво та перетворення значної їх частини в умовах дефіциту вступників на певні джерела постачання в університети на скорочені освітні програми здобувачів після основної школи, які неприродно одночасно опановували і середню, і вищу освіту.

Приєднання України у 2005 р. до Болонського процесу та Європейського простору вищої освіти актуалізувало проблеми національної вищої освіти. Значною мірою вони пов'язані з неоптимальною структурою вищої освіти та неефективною мережею відповідних закладів, яка нині є подрібненою і розпорошеною, надмірно дубльованою, профільно неадекватною, ресурсно деконцентрованою. Правову

основу для розв'язання цих проблем створено законами України «Про вищу освіту» (2014 р.) та «Про фахову передвищу освіту» (2019 р.), відповідно до яких розмежовано дві колишні ланки вищої освіти. Водночас кожна з них має набути сучасної специфічної досконалості як ключової умови конкурентоспроможності України. Це має враховувати Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки, що розробляється згідно з президентським Указом. Відповідна стратегія потрібна і для розвитку фахової передвищої освіти.

Сучасний стан фахової передвищої освіти України. Невід'ємною складовою вітчизняної системи освіти є фахова передвища освіта, що функціонує відповідно до Закону України «Про фахову передвищу освіту» (2019 р.). Згідно з цим законом, починаючи з 2020 р., українські коледжі, технікуми, училища надають фахову передвищу освіту і готують фахових молодших бакалаврів. Таким чином, завершено період певної правової невизначеності цього важливого складника освіти. Адже з часу введення в дію у 2014 р. Закону України «Про вищу освіту» коледжі, технікуми та училища, готуючи фахівців середньої ланки за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста, на практиці керувалися перехідними нормативно-правовими документами.

З 1991 до 2014 рр. та в перехідний період до 2019 р. нинішня фахова передвища освіта функціонувала як складова вищої освіти, заклади якої (коледжі, технікуми, училища) мали I або II рівень акредитації, готували молодших спеціалістів і частково бакалаврів, приймаючи в основному випускників закладів загальної середньої освіти. Ці заклади мали зберігати свою виробничу орієнтацію. Однак, через економічний спад та масовий вступ випускників 11 класів до університетів, академій, інститутів заклади I та II рівнів акредитації переорієнтовувалися переважно на випускників 9-х класів основної школи, посилили свою роль як профільної старшої школи. Крім того, ці заклади значною мірою інтегрувалися з університетами, проте послабили традиційні зв'язки з підприємствами.

За тридцять років незалежності мережа закладів фахової передвищої освіти (коледжі, технікуми, училища) (ЗФПО) зазнала істотних змін. Їх кількість скоротилася із 742 у 1990 р. до 338 у 2019 р., однак ще більшою мірою зменшився і студентський контингент: з 757 тис. до 173 тис. осіб.

Суттєве скорочення числа здобувачів у ЗФПО пов'язане як зі зменшенням кількості випускників закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), так і зі зростанням кількості університетів, академій, інститутів (ЗВО), у тому числі приватних. Для укомплектування контингенту здобувачів ЗВО значно послабили вимоги до вступників, що зумовило значний відтік абітурієнтів із ЗФПО. Таким чином, вітчизняна система освіти зазнала розбалансування, що позначилося на якості та ефективності підготовки.

Сучасна фахова передвища освіта зберігає низку позитивних особливостей, зокрема задовільну для ринку праці якість підготовки фахівців за окремими галузями знань («Охорона здоров'я», «Ветеринарна медицина», «Інформаційні технології», «Освіта/Педагогіка»), кадровий потенціал і матеріально-технічну базу.

З-поміж ключових проблем фахової передвищої освіти, окрім скорочення мережі ЗФПО, є їх подрібненість, переважно невелика наповнюваність (511 студентів на заклад у 2019 р.), що потребує їх укрупнення. У зоні найбільшого ризику знаходяться заклади з незначним контингентом (100-200 студентів). Відбувається також дублювання професійної підготовки за освітніми рівнями кваліфікований робітник і фаховий молодший бакалавр відповідно у закладах професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти, що підтверджує доцільність їх об'єднання в єдину, більш потужну освітню систему.

Перспективи розвитку фахової передвищої освіти. Подальший розвиток фахової передвищої освіти пов'язується з переходом національної економіки на новий технологічний уклад, поширенням інноваційних високотехнологічних систем, глобальними економіко-технологічними зрушеннями, євроінтеграційними процесами. Для вдосконалення якості фахової передвищої освіти в Україні важливо: гармонізувати національну систему забезпечення якості освіти з відповідною системою Європейського простору професійної освіти і підготовки (EAVET); розширити підготовку педагогічних працівників для ЗФПО; впровадити в управління цими закладами системи менеджменту якості (TQM) з подальшою сертифікацією щодо відповідності міжнародним стандартам (ISO); проводити зовнішнє оцінювання якості фахової передвищої освіти незалежними державними або недержавними організаціями (агенціями), що мають авторитет у роботодавців і відповідних професійних об'єднань; удосконалити науково-методичний супровід забезпечення освітньої якості; імплементувати Європейську кредитну трансферно-накопичувальну систему професійної освіти і підготовки (ECVET); сприяти міжнародній мобільності здобувачів і педагогічних працівників; формувати позитивний імідж ЗФПО, активізувати участь у всеукраїнських та міжнародних конкурсах фахової майстерності (World Skills International), поліпшити активність коледжів, технікумів, училищ у соціальних мережах. Але головне — необхідно створити сучасну мережу укрупнених закладів з урахуванням соціально-економічних, культурно-освітніх, демографічних, територіальних та інших особливостей розвитку регіонів, прогностичних потреб ринку праці, забезпечити умови для надання здобувачам, які не мають повної загальної середньої освіти, відповідних освітніх програм профільної середньої освіти професійного спрямування. Вдосконалення фахової передвищої освіти має бути скоординоване з розвитком різних секторів економіки, що сприятиме гарантованій і стабільній зайнятості випускників ЗФПО. Крім того, необхідним завданням є формування у найближчій перспективі єдиної системи професійної підготовки кваліфікованих кадрів шляхом інтеграції закладів фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти.

Вища освіта є важливою рушійною підсистемою суспільства, безпосередньо впливає на нього і водночас залежна від нього. Тож в аналізі стану і перспектив вітчизняної вищої освіти важливо враховувати таке:

- забезпечення конкурентоспроможності країни та її сфери вищої освіти потребує цивілізованого змагального середовища, інтегральним індикатором якого є позитивна соціальна селекція;
- у період четвертої промислової революції, прогресу інноваційного типу, попри всю лідерську сутність вищої освіти, її реальна роль нівелюється в країні, економіка і суспільство якої не орієнтуються на лідерів світового розвитку, зокрема у підтримці високотехнологічних складових економіки;
- вища освіта як соціальний інститут реагує на попит освітніх послуг з боку здобувачів, який формується в суспільстві, та потребу в якісній освіті;
- щодо внутрішніх резервів вищої освіти, то її конкурентоспроможність забезпечується необхідною і достатньою концентрацією в ній ресурсів: кадрових, матеріально-технічних, інформаційних, фінансових, організаційних;
- переважно екстенсивний тип росту вищої освіти в роки незалежності країни зумовив брак українських закладів вищої освіти (ЗВО) серед університетів світового класу, слабкий вплив їх випускників на зростання ВВП;
- низькоукладність економіки, що демотивує сферу вищої освіти, виявляється в рейтингу 50-ти найбільш затребуваних професій в Україні, у якому переважають професії, котрі не потребують вищої освіти.

Недостатність цивілізованого конкурентного середовища в українському суспільстві блокує мотивацію здійснення і здобуття вищої освіти конкурентоспроможної якості. Незважаючи на системні реформування у контексті Болонського процесу, якість вищої освіти в більшості університетів залишається невисокою.

Однак, сфера вищої освіти України зберігає великий сукупний університетський потенціал, який слід зосередити на ключових стратегічних напрямках розвитку цієї сфери.

Адже у сфері вищої освіти за основним місцем роботи працюють 70 % наявних в Україні кандидатів і докторів наук, щорічно ЗВО фінансуються в обсязі понад 40 млрд грн, за багато років у закладах створена значна матеріальна база. Основна причина негараздів — у розпорошеності цих та інших ресурсів і відсутності їх концентрації для генерування дійсно конкурентоспроможної якості вищої освіти. Нині мережа ЗВО подрібнена, надмірно дубльована, профільно неадекватна, ресурсно деконцентрована, і через це на її утримання хронічно не вистачає фінансових та інших ресурсів.

Порівняно з 1990 р. кількість ЗВО у 2019 р. зросла із 149 до 281, при цьому середня кількість студентів у них зменшилася з 5,9 тис. до 4,5 тис.

Отже, стратегія розвитку вищої освіти в Україні має насамперед полягати в укрупненні ЗВО на основі ідентифікації найбільш потужних і розвинутих та консолідації навколо них слабких закладів. Доцільно у більшості обласних центрів мати один потужний регіональний національний за своїм статусом університет, який об'єднав би існуючі в цих містах ЗВО.

Виявлення університетських лідерів як центрів концентрації можна зробити на підставі впровадження й використання національного рейтингу ЗВО. Такий підхід не потребує додаткових фінансових, кадрових й інших ресурсів, а, навпаки, істотно підвищить ефективність їх використання, як це рекомендує Світовий банк у своєму огляді по Україні за 2019 р.

Однак, надійна національна рейтингова система оцінювання ЗВО, що ґрунтується на засадах конкурентної змагальності, в українську практику не впроваджена всупереч передовому європейському і світовому досвіду. Акредитація освітніх програм, що активно здійснюється НАЗЯВО з 2019 р. з оцінюванням на початковому (базовому) рівні, проблему якості не розв'язує. Із розглянутих у 2019-2020 рр. 1400 освітніх програм лише 33 (2 %) відмовлено в акредитації.

Зменшена кількість кращих ЗВО призведе до посилення конкурсного відбору всіх учасників освітнього процесу — здобувачів, викладачів, керівників. Відпаде потреба в утриманні студентів, які нездатні або не прагнуть здобути якісну вищу освіту, а також у толерантності до різновидів академічної нечесності, корупції. Це дасть змогу підвищити частку ресурсно-ємних дефіцитних спеціальностей.

За даними РНБО України, серед загальної кількості випускників університетів, академій та інститутів у 2019 р. 57,5 % здобули освіту з найменш ресурсно-витратних спеціальностей, зокрема управління та адміністрування — 21,5 %, освіта/педагогіка — 13,2 %, право — 7,8 %, соціальні та поведінкові науки — 5,4 %, культура і мистецтво — 2,7 %, гуманітарні науки — 2,4 %, публічне управління та адміністрування — 2,1 %, міжнародні відносини — 1,0 %, журналістика — 0,5 %. Домінування соціогуманітарних напрямів підготовки зумовлено також відносно легшим у порівнянні з природничо-технологічними напрямками отриманням диплому про вищу освіту як формальної перепустки в соціальні ліфти.

Підвищення конкурентоспроможності ЗВО гальмується відсутністю необхідних умов для діяльності висококваліфікованого академічного персоналу: низьким престижем праці, неконкурентоспроможною її оплатою; великим навчальним навантаженням; слабкою

навчальною, дослідницькою, інформаційною інфраструктурою закладу; обмеженою можливістю для професійного вдосконалення.

Низька престижність науково-педагогічної діяльності, неухильне зниження частки фінансування науки не мотивує українську молодь до зайняття наукоємною діяльністю. З 2010 р. до 2020 р. кількість аспірантів в Україні, незважаючи на збільшення тривалості їх підготовки, скоротилась на 23,9 % і становить 26 тис. осіб, що дуже мало за світовими мірками. Зменшилась чисельність прийнятих в аспірантуру. Загальна кількість докторантів у 2019 р. стала меншою, ніж 1 тис. Невисокий рівень заробітної плати, відсутність соціальних гарантій та можливостей реалізації особистісного потенціалу призводить до відтоку талановитої молоді з вітчизняних ЗВО і наукових установ.

Отже, з-поміж невідкладних завдань:

- розвиток в українському суспільстві і сфері вищої освіти стійкого цивілізованого конкурентного середовища, що має мотивувати до досягнення вищих рівнів освітньої якості;
- створення системи механізмів (акредитаційних, класифікаційних, рамкових, рейтингових й інших) оцінювання якості вищої освіти, якими послуговуються передові регіони і країни світу, та інформування про реальний стан освітньої якості суспільства, усіх стейкхолдерів;
- у сфері вищої освіти, як і у суспільстві в цілому, мають діяти механізми позитивної соціальної селекції через цивілізовану конкуренцію.

Якраз на засадах конкуренції, змагальності, селекції насамперед має відбуватися оптимізація мережі вітчизняних ЗВО.

У кінцевому підсумку повинна продуктивно запрацювати модель взаємодії та розвитку українського суспільства та його сфери вищої освіти. *Для прискорення такої взаємодії мають здійснюватися позитивні зміни вітчизняної вищої освіти внутрішньоінституційного характеру.*

З цією метою необхідно:

- продовжити реформування системи вітчизняної вищої освіти, всебічно (нормативно-процесуально, структурно і змістовно) наближати її до параметрів і вимог Європейського простору вищої освіти, Європейського дослідницького простору, інших лідерських освітньо-наукових просторів світу;
- розширити автономію конкурентоспроможних вітчизняних ЗВО;
- створити ефективну модель прогнозування освітніх і професійних кваліфікацій на ринку праці;
- посилити конкурсність вступу до ЗВО з метою відбору найкраще вмотивованих і підготовлених осіб, які здатні здобувати вищу освіту високої якості;
- перетворити українські ЗВО на ефективні осередки культивування загальнолюдських і європейських цінностей;
- поширити системи об'єктивного електронного моніторингу якості вищої освіти;
- з огляду на об'єктивність, валідність, вірогідність, зрозумілість, прозорість удосконалити показники рейтингового оцінювання ЗВО, посилити прогностичну функцію рейтингування;
- впровадити механізми ефективного розподіленого врядування в управлінні ЗВО, що має демократизувати їхні соціальні середовища, розкріпачити ініціативу суб'єктів діяльності та підвищити персональну відповідальність за результати роботи, сприяти розвитку особистісного потенціалу всіх учасників освітнього процесу, а відтак і системи вищої освіти в цілому.

11. ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ – НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ОСВІТИ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Анотація. Зміни, що відбулися в українському суспільстві на початку ХХІ ст., актуалізували освіту дорослих як невід'ємну складову освіти впродовж життя. До Закону України «Про освіту» (2017 р.) включено статтю 18 «Про освіту дорослих». Підготовлено проєкт Закону України «Про освіту дорослих». До Національного класифікатора професій ДК 003:2010 введено професію «Андрагог» (2018 р.). Активізовано діяльність громадських організацій, зокрема Української асоціації освіти дорослих та Української асоціації міст, що навчаються.

Посилено увагу до розв'язання проблеми соціального виключення окремих категорій населення, зокрема реалізації різновекторних програм перенавчання, перепідготовки, формування нових професійних і соціальних компетентностей безробітних, тимчасово переміщених, мігрантів, літніх людей тощо. Започатковано створення центрів з визнання результатів неформальної та інформальної освіти. У 2020 р. Україна вперше взяла участь у підготовці п'ятого Глобального звіту ЮНЕСКО з навчання і освіти дорослих.

Водночас невідкладними є питання: необхідності прийняття Закону України «Про освіту дорослих»; внесення змін і доповнень до чинного законодавства, що регулює підвищення кваліфікації, перенавчання, надання додаткових освітніх послуг, державно-громадське управління освітою дорослих, її фінансування; розроблення механізмів стимулювання й заохочення громадян до навчання впродовж життя, а також щодо участі роботодавців у навчанні працівників; підвищення інвестиційної привабливості освіти дорослих.

Динаміка соціально-економічного і науково-технічного прогресу, демографічні зміни, що відбуваються у світовому просторі на початку ХХІ ст., а також інноваційні зміни у змісті й характері праці, нагальна потреба у розвитку ключових компетентностей, здатності до постійного навчання впродовж життя, збільшення вільного часу та розширення можливостей його раціонального використання істотно посилили роль освіти дорослих у розв'язанні базових проблем життєдіяльності людини.

Сучасна освіта дорослих стає універсальним цивілізаційним ресурсом, що уможливорює розвиток потенціалу кожної особистості, створюючи синергетичний ефект позитивного впливу на суспільні зміни. Вона сприяє підвищенню рівня соціального порозуміння, взаємодії та співпраці, знижуючи суспільну напруженість і конфліктогенність, виконує важливу роль як у підвищенні професійної кваліфікації, так і в індивідуальному розвитку людини, громади, суспільства.

Освітня політика України, відображаючи національні інтереси у сфері освіти дорослих, зорієнтована на інтернаціоналізацію та світові тенденції її розвитку. На сучасному етапі розвитку освіти дорослих її провідною тенденцією стала реалізація системного під-

ходу, зокрема у виконанні сукупності завдань: по-перше, формування готовності до адаптації у швидкозмінюваному світі, що вимагає постійного підвищення кваліфікації дорослих в умовах формальної та неформальної освіти; по-друге, формування і вдосконалення ключових компетентностей, затребуваність яких значно зросла в умовах технологічного прогресу, інформатизації і цифровізації суспільства, динамічно змінюваного бізнес-середовища; по-третє, навчання і перенавчання соціально вразливих верств населення, зокрема безробітних, мігрантів, інвалідів, осіб літнього віку, чисельність яких зростає в усьому світі.

Необхідність розв'язання цих проблем певною мірою спонукала до підготовки Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 р. (2021 р.), у якій наголошується, що доросла людина зможе упродовж життя отримувати нові навички, актуальні знання, за потреби швидко змінювати професію та залишатися конкурентоспроможною на ринку праці. Йдеться про розвиток гнучкої системи безперервної освіти дорослих, що реагує на сучасні виклики суспільства загалом і запити конкретних верств населення зокрема. За розрахунками вчених, збільшення в середньому тривалості освіти дорослого населення лише на один рік у довгостроковому вимірі уможливає економічне зростання на 3,7 % та підвищення прибутків на душу населення на 6 %. Освіта і навчання дорослих часто виходять за межі соціально-фінансової сфери, зокрема підвищення кваліфікації, перепідготовки або кар'єрного зростання.

Цілісне усвідомлення фундаментальної ролі освіти дорослих у сучасному соціумі можливе за умови її комплексного сприйняття як системи. Існують різні точки зору щодо системотвірного компонента системи освіти дорослих. Зокрема, це можуть бути освітні програми, мережа закладів освіти дорослих, а також відповідні органи управління освітою дорослих.

Однією з важливих умов розвитку системи освіти дорослих є рівень її *законодавчого і нормативно-правового забезпечення*. Розвинені країни світу мають розгалужене законодавство у сфері освіти дорослих. Україна залишається однією з небагатьох європейських країн, в якій відсутнє цілісне законодавче забезпечення освіти дорослих, що гальмує її розвиток. Загальні правові підходи до освіти дорослих викладено в окремих статтях Конституції України. Певні норми, що стосуються освіти дорослих, містяться у Законі України «Про зайнятість населення» (2013 р.), аспекти освіти дорослих регулюються Законом України «Про професійний розвиток працівників» (2012 р.).

Наразі в українській державі здійснено важливі кроки щодо законодавчого забезпечення освіти дорослих. По-перше, до Закону України «Про освіту» (2017 р.) включено ст. 18 «Освіта дорослих», у якій визначено, що освіта дорослих є складовою освіти впродовж життя і спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки, визначено її форми (формальна, неформальна та інформальна). До складників освіти дорослих віднесено післядипломну освіту, підвищення кваліфікації, професійне навчання та професійний розвиток працівників, а також будь-які інші складники, що передбачені законодавством, запропоновані суб'єктом освітньої діяльності або самостійно визначені особою. Водночас на законодавчому рівні закріплено неформальну освіту як окремий вид освіти поряд із формальною та інформальною. По-друге, підготовлено проект закону України «Про освіту дорослих» (2020 р.), відповідно до якого передбачено встановлення основних правових, організаційних, фінансових засад функціонування освіти дорослих, створення умов для ефективної співпраці здобувачів освіти, органів державної влади та місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, суб'єктів

освітньої діяльності, роботодавців, інших зацікавлених сторін з метою забезпечення права дорослої особи на освіту впродовж життя. Законопроект містить розділи і статті, що передбачають унормування питань, які раніше не входили до законодавчого поля, зокрема статистики та досліджень у сфері освіти дорослих тощо.

Сучасна система управління. Центральним органом виконавчої влади, що відповідає за сферу освіти дорослих, є Міністерство освіти і науки України. У 2016 р. у структурі МОН України створено директорат вищої освіти і освіти дорослих (від 2020 р. — фахової передвищої, вищої освіти). У структурі Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій діє підкомітет з питань освіти впродовж життя та позашкільної освіти. У 2021 р. утворено Комітет з освіти дорослих Громадської ради при Міністерстві освіти і науки України як тимчасовий консультативно-дорадчий орган.

Фінансування освіти дорослих. Фінансування освіти дорослих відбувається за рахунок державного бюджету України, а також за підтримки українських і зарубіжних організацій, приватних осіб. При цьому видатки на освіту дорослих не є захищеними, тобто можуть бути скорочені, а сучасні процедури та механізми фінансування не забезпечують рівних можливостей для всіх суб'єктів освітньої діяльності, що надають освітні послуги для дорослих, незалежно від форми власності.

Поряд з удосконаленням нормативно-правового регулювання та управління освітою дорослих серед інших позитивних змін, що відбулись упродовж 2016-2021 рр., доцільно виокремити такі: введення до Національного класифікатора професій ДК 003:2010 професії «Андрагог» (2018 р.); здійснення наукових досліджень з проблем навчання різних категорій дорослого населення, що сприяло поступовому формуванню андрагогічної наукової школи; відкриття у закладах вищої освіти України перших кафедр андрагогіки, що займаються науковим аналізом та теоретичним обґрунтуванням інноваційних технологій і методик освіти дорослих; створення на базі закладів вищої і післядипломної освіти центрів андрагогічної майстерності викладачів; введення до програм підготовки фахівців педагогічних спеціальностей нових навчальних дисциплін, з-поміж яких — «Андрагогіка», «Основи андрагогіки», «Корекційна андрагогіка» тощо. У 2020 р. Україна вперше взяла участь у підготовці п'ятого Глобального звіту ЮНЕСКО з навчання і освіти дорослих.

Організаційно-координаційну, моніторингово-дослідницьку, науково-методичну, освітню (зокрема тренінгову), просвітницько-інформаційну, енциклопедичну, експертну, консультаційну, проєктну, міжнародну діяльність з питань освіти дорослих здійснює Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. У 2016-2021 рр. під керівництвом вчених інституту захищено понад 20 дисертаційних досліджень з питань освіти різних категорій дорослих у національному й зарубіжному освітньому просторі. В інституті впроваджено унікальну освітньо-наукову програму у галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» з проблеми «Педагогічна освіта і освіта дорослих в Україні і зарубіжжі» («Pedagogical and Adult Education in Ukraine and Worldwide») для підготовки майбутніх докторів філософії. Інститут є засновником єдиного в Україні збірника наукових праць «Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи», який включено до Переліку наукових фахових видань України у галузі «Педагогічні науки» (категорія «Б»).

Сучасний стан освіти дорослих. Проблеми післядипломної освіти і шляхи їх вирішення. Післядипломна освіта (ПО) є невід'ємним складником освіти дорослих. ПО забезпечує безперервний професійний розвиток фахівців різних галузей відповідно до вимог державної освітньої політики, запитів роботодавців і стейкхолдерів, а також потреб споживачів освітніх послуг. Мережа закладів і установ ПО є достатньо розгалуженою.

Зокрема згідно із ст. 60 Закону України «Про вищу освіту» післядипломну освіту здійснюють заклади післядипломної освіти або відповідні структурні підрозділи закладів вищої освіти і наукових установ. У ст. 33 цього закону зазначено, що підрозділи перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, інститути післядипломної освіти є структурними підрозділами закладу вищої освіти. Педагогічні і науково-педагогічні працівники підвищують кваліфікацію та проходять стажування в Україні і за кордоном не рідше одного разу на п'ять років зі збереженням середньої заробітної плати. Відповідні видатки для державних і комунальних закладів фінансуються за рахунок державного бюджету. В окремих випадках державний бюджет передбачає спрямування коштів на підвищення кваліфікації за окремими освітніми програмами. Зокрема, це програми за кодами: 1201060 «Підвищення кваліфікації фахівців агропромислового комплексу»; 2201250 «Підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників, керівних працівників і спеціалістів харчової, переробної промисловості та агропромислового комплексу, медичних та фармацевтичних кадрів»; 2501060 «Підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи та інших працівників системи соціального захисту» тощо.

Оскільки підготовка фахівців у системі вищої освіти є етапом їхнього професійного становлення впродовж майже 5 років, а професійна діяльність фахівців триває 30-40 років і більше, ПО надає можливість здобуття нових компетентностей з урахуванням динаміки затребуваності фахівців певних спеціальностей.

Сучасною тенденцією розвитку ПО є утвердження людиноцентрованого підходу, що враховує особистісні і професійні запити суб'єктів освітнього процесу; сприяє формуванню здатності фахівців працювати в інноваційному середовищі та оволодінню методами самостійного здобуття компетентностей, необхідними для підготовки андрагогів для закладів післядипломної освіти, впровадженню варіативних моделей професійного розвитку, розширенню можливостей їх вибору тощо.

Особливу місію виконує система післядипломної педагогічної освіти (ППО), діяльність якої спрямована на професійний розвиток педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів освіти. До системи належать: Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти» НАПН України, у структурі якого діють Центральний інститут післядипломної освіти, Навчально-науковий інститут менеджменту та психології, Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти, і 25 регіональних закладів ППО комунальної форми власності, а також відповідні структурні підрозділи університетів. Університет забезпечує наступність професійного розвитку керівних кадрів освіти в магистратурі, у процесі підвищення кваліфікації, є осередком навчально-методичної, науково-дослідної і науково-методичної діяльності з визначення та реалізації державної політики у сфері післядипломної освіти, сприяє впровадженню в освітню практику ідей андрагогіки, акмеології, педагогічної інноватики.

За роки незалежності України заклади ППО подолали ідеологічну заангажованість радянського спрямування та перейшли до цілісного забезпечення професійного розвитку педагогічних кадрів і науково-методичного супроводу освітніх реформ. У ході реформування система підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів освіти зазнала істотних змін. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Порядок підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників» від 21 серпня 2019 р. № 800 створено передумови для диверсифікації ринку освітніх послуг у системі післядипломної освіти та усунення суперечностей між формальною (з наданням освітніх ступенів і кваліфікацій і зазвичай спрямованою на виконання державного, регіонального, галузевого замовлення, з фінансуванням бюджетів відповідних рівнів) і *нефор-*

мальною післядипломною освітою (зорієнтованою на задоволення особистісних освітніх запитів слухачів, більш гнучкою, динамічною, диференційованою).

Особливостями сучасної ППО є впровадження варіативних моделей організації освітнього процесу, ефективне поєднання формальної, неформальної та інформальної самоосвіти дорослих, розвиток міжнародного співробітництва.

Сучасні стратегічні напрями діяльності закладів ППО спрямовано на реалізацію Концепції «Нова українська школа» (2016 р.). З метою її підтримки розроблено Порядки організації і проведення підготовки вчителів початкових класів до роботи в умовах Нової української школи; Положення про сертифікацію педагогічних працівників; програми підготовки тренерів для вчителів початкових класів, заступників директорів шкіл. З 2021 р. провідним завданням ППО стає підвищення кваліфікації педагогічних і керівних кадрів щодо впровадження Державного стандарту базової середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. Для відповідної підготовки педагогічних працівників згідно з наказом МОН України від 23 квітня 2021 р. № 457 для закладів ППО розроблено Типову програму підвищення кваліфікації, дистанційні курси, створено інструментарій оцінювання результатів підвищення кваліфікації на основі компетентнісного підходу та формування наскрізних умінь (soft skills).

Проблеми післядипломної освіти і шляхи їх розв'язання. Система післядипломної освіти (ПО), зокрема підвищення кваліфікації, ще не повною мірою пододала застарілі підходи до професійного розвитку фахівців різних галузей, а саме: надмірну формалізацію, недостатню наступність з вищою освітою, недостатнє врахування запитів слухачів, роботодавців та стейкхолдерів. Це зумовило відсутність впливу результатів підвищення кваліфікації на якість професійної діяльності, на атестацію та професійну кар'єру споживачів цієї освітньої послуги. Розв'язання проблеми потребує врахування сукупності таких чинників, як узгодженість основних напрямів державної політики у сфері післядипломної освіти, соціального запиту, державного, галузевого і регіонального замовлення, вимог стейкхолдерів, особистісних запитів; наближення навчання до потреб практики, зорієнтованість на конкретний результат; безперервність професійного розвитку фахівців тощо. Іншою проблемою є обмежений доступ до ПО споживачів освітніх послуг, недоліки у володінні цифровими навичками учасників освітнього процесу в умовах карантину. Вирішення цієї проблеми можливе на основі міжгалузевої взаємодії, зокрема з Міністерством цифрової трансформації України, долучення закладів ПО і учасників освітнього процесу до національного проєкту з розвитку цифрової грамотності українців «Дія».

Неформальна освіта дорослих як складова освіти впродовж життя сприяє взаємодії громадянського суспільства, громадських організацій та органів виконавчої влади і закладів формальної освіти, а також залученню в освітній процес різних соціальних груп (зокрема таких, що потребують особливої уваги) та різних вікових категорій (від молодих дорослих до людей категорії «60+»), які не мають на меті отримати новий освітній ступінь або певну кваліфікацію.

У 2016-2021 рр. в Україні посилено увагу до розв'язання проблем соціального включення окремих категорій населення, зокрема безробітних, тимчасово переміщених осіб, мігрантів, літніх людей та ін. Окрему категорію дорослих людей, для яких навчання у дорослому віці відіграє важливу роль, становлять безробітні, зростання кількості яких є однією із загальносвітових тенденцій. У цьому сенсі Україна не є винятком. За оцінками Торгово-промислової палати України, кількість безробітних у 2021 р. становила 2,5-2,8 млн громадян (13,7-15,4 % населення) і є найвищим показником за останні 15 років. У зв'язку з цим *професійне навчання безробітних* стає дієвим механізмом розв'язання проблеми

безробіття. Навчання здійснюється у закладах вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти, у закладах Державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах та організаціях, безпосередньо у роботодавців. У структурі Державної служби зайнятості діє 11 центрів, де відбувається підготовка безробітних різних вікових і соціальних категорій за широким спектром ліцензованих професій і напрямів. Загалом фахівців готують за 95 робітничими професіями та 240 курсами цільового призначення. Упродовж останніх років зростала кількість безробітних, які звернулися для навчання до центрів зайнятості, видатки на їхнє навчання також збільшувалися. У 2021 р. на це планується використати понад 250 млн гривень.

Освіта дорослих з інвалідністю є поширеною світовою практикою. В Україні щорічно зростає кількість людей з обмеженими можливостями (2,7 млн на 1 січня 2020 р.), майже 80 % з них — це молоді люди працездатного віку. З 2019/20 навчального року інклюзивне навчання запроваджено у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, де навчаються понад 1,3 тис. здобувачів освіти з особливими освітніми потребами.

Станом на 1 січня 2020 р. в Україні функціонувало 9 центрів професійної реабілітації (5 — державної та 4 — комунальної форми власності) для осіб з обмеженими можливостями, в яких поряд з професійною реабілітацією здійснюється професійна підготовка за групою професій: оператор комп'ютерного набору, секретар керівника, перукар, бджоляр тощо. Міністерством соціальної політики України підписано Меморандум з Асоціацією «Інформаційні технології України» та громадською організацією «Прометеус» щодо безкоштовного онлайн навчання професії ІТ-фахівця та подальшого працевлаштування осіб з інвалідністю.

Освіта і навчання людей третього віку. В Україні, як і в багатьох розвинених країнах світу, в останні десятиріччя утвердилася тенденція зростання кількості людей літнього віку. До старшого покоління сьогодні належить кожний п'ятий українець, що забезпечило Україні місце у рейтингу 30 «найстаріших» країн світу. Згідно з національним демографічним прогнозом у 2025 р. частка осіб віком від 60 років і старше становитиме 25 %. Отже, категорія людей 60 + потребує особливої підтримки.

Одним із ключових напрямів «Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року» (2018 р.) є залучення громадян похилого віку до участі в освітніх процесах, розширення можливостей опанування нових професійних та загальноосвітніх навичок, а також забезпечення їхньої активної участі в суспільному розвитку, підвищення якості життя, захист прав.

У 2016-2019 рр. у територіальних центрах соціального обслуговування України працювало понад 350 університетів третього віку (як соціально-педагогічна послуга), в яких пройшли навчання понад 30 тис. осіб старшого віку. Серед них понад 50 % слухачів з середньою освітою, 47,6 % — з вищою, що свідчить про високий рівень освіти слухачів, які бажають навчатися впродовж життя. На засадах партнерства відбувається консолідація зусиль органів державної влади, громадських організацій, громад і бізнесових структур задля надання доступних, якісних освітніх послуг.

Освіта у пенітенціарних установах як загальноосвітня тенденція. Конституційне право на освіту громадян, які перебувають у місцях позбавлення волі, забезпечується закладами загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти, що функціонують при 103 установах виконання покарань і слідчих ізоляторах. Така освіта сприяє подальшій соціальній адаптації, професійному становленню, психологічній стійкості, запобіганню рецидивній злочинності у країні. Законодавство передбачає, що засудженим,

які бажають підвищувати свій загальноосвітній рівень, незалежно від віку створюються умови для самоосвіти, надається можливість навчання в загальноосвітніх закладах колоній. Засудженим, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в колонії, надається можливість підготовки на курсах професійного навчання. У 2019/20 навчальному році 918 засуджених здобули повну загальну середню освіту.

Якість освітніх послуг для дорослих у *неформальній освіті* значною мірою залежить від провайдерів освітніх послуг. У європейській практиці ці функції здебільшого покладаються на центри освіти дорослих (далі — ЦОД). Наразі в Україні набуває розвитку мережа таких центрів як складова неформальної освіти. Доцільність їх створення зумовлена передусім нагальною потребою розширення сфери освітніх послуг для різних категорій дорослого населення. Як заклади неформальної освіти провайдер або об'єднання провайдерів освітніх послуг ЦОД є осередками соціальної інтеграції громадян. Вони допомагають опанувувати нові соціальні ролі, сприяють особистісному й професійному зростанню, а також розвитку громад, посиленню їх освітнього, соціально-культурного потенціалу. В Україні ЦОД належать до приватної та комунальної форм власності, функціонують як юридичні особи, асоціації, громадські об'єднання, благодійні організації тощо.

На сьогодні в усіх регіонах України функціонують центри освіти для різних категорій дорослих, що взаємодіють з іншими закладами освіти і культури для молоді і дорослих та громадськими організаціями. Прикладами таких успішних практик є Центр освіти дорослих на базі Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (м. Київ), Центр освіти впродовж життя Сумського державного університету (м. Суми), Центр освіти дорослих при комунальному закладі «Нікопольська міська школа мистецтв № 1» (м. Нікополь) тощо. Розширюється мережа сільських центрів освіти дорослих (Центр освіти дорослих Галичинівської ОТГ (Миколаївська обл.), Громадська організація «Центр освіти дорослих Волоківської ОТГ» (Чернівецька обл.) тощо).

Традиційно громадськими організаціями, що займалися освітою дорослих в Україні, були Товариство «Знання» України і Товариство «Просвіта». Нині в Україні активно діють багато інших громадських організацій, які за підтримки донорів, зокрема й зарубіжних, здійснюють активну просвітницьку діяльність серед різних категорій дорослого населення.

Набуває поширення *самоосвіта* як важлива складова безперервної освіти та один із основних способів реалізації інформального навчання. Незаперечним є той факт, що самоосвіта сприяє особистісному й професійному зростанню людини впродовж життя шляхом задоволення різноманітних культурно-освітніх потреб. Оскільки самоосвіта є яскраво вираженим особистісно орієнтованим процесом, у сучасному суспільстві знань посилилася потреба у фахівцях, які володіють самоосвітньою компетентністю. Така компетентність уособлює готовність і здатність особистості неперервно здійснювати ефективну самоосвітню діяльність в умовах динамічних змін з метою соціальної адаптації, професійного самовдосконалення, духовного розвитку тощо.

У цих умовах зростає попит на навчання з використанням відкритих освітніх ресурсів для задоволення культурно-освітніх потреб різних категорій дорослих громадян. Серед українських проєктів, які переважно є некомерційними, особливої популярності набули Освітній хаб м. Києва, EdEra, Prometheus, ВУМ online, WiseCow. Наприклад, Освітній хаб м. Києва як відокремлений підрозділ Комунального некомерційного підприємства «Освітня агенція міста Києва» Київської міської державної адміністрації на освітній платформі безкоштовно розміщує онлайн-курси, зокрема у міжнародному SCORM-форматі, зміст яких спрямовано на оволодіння знаннями та необхідними практичними навичками XXI

століття. Цільовою аудиторією Освітнього хабу, окрім молоді, є дорослі активні кияни, освітяни, державні службовці. Особливу категорію дорослих становлять представники незахищених верств населення. ВУМ online — одна з найбільш успішних дистанційних платформ громадянської освіти, зорієнтована на поширення ідей і сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні шляхом формування громадянських компетентностей населення у рамках самоосвіти та саморозвитку в умовах неформальної та інформальної освіти, упровадження проєктів соціальної дії тощо.

Освіта дорослих — один із важливих напрямів діяльності сучасних *бібліотек*. Наразі функції бібліотек суттєво розширилися й поряд з наданням основних послуг вони стають провайдерами неформальної освіти, розвитку якої сприяють соціокультурні заходи, культурно-освітні проєкти, тренінги, конкурси, майстер-класи, спрямовані на організацію освіти дорослих.

Важливу роль в освіті дорослих відіграють *документи*, в яких відображено її стан і перспективи розвитку. Такі документи є інструментами реалізації державної регіональної політики, а їх розроблення здійснюється з урахуванням стратегій розвитку міст, селищ та сіл, стратегічних пріоритетів розвитку районів відповідного регіону. Упродовж 2016-2021 рр. у стратегічних документах щодо розвитку освіти з'явилися тематичні підрозділи, сфокусовані на освіті дорослих, післядипломній освіті: підпрограма «Підготовка фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів за регіональним замовленням» («Міська комплексна цільова програма «Освіта Києва. 2019-2023 рр.» (2018 р.), блок «Післядипломна педагогічна освіта» у «Програмі розвитку освіти Львівщини на 2017-2020 рр.» (2017 р.), стратегічні цілі «Популяризація та розвиток освіти впродовж життя» у «Стратегії розвитку міста Суми 2030» (2019 р.). До таких стратегічних документів, що стосуються освіти дорослих, слід додати і міські програми «Освіта дорослих в м. Нікополі на 2019-2021 рр.» (2018 р.), Комплексну міську програму «Розвиток освіти дорослих у м. Мелітополі Запорізької області на 2021-2025 рр.» (2021 р.).

Європейська практика розвитку міст і регіонів, що навчаються. Важливою сучасною тенденцією стало долучення українських міст до Глобальної мережі ЮНЕСКО міст, що навчаються (Global Network of Learning Cities). У таких містах ефективно використовують ресурси в кожній зі сфер діяльності, які спрямовуються на: сприяння інклюзивному навчання на всіх щаблях від базової до вищої освіти; відродження навчання у родині та громаді в цілому; розвиток професійної підготовки та навчання на робочому місці; розширення використання сучасних технологій навчання; формування культури навчання впродовж життя. В Україні поступово розширюється мережа міст, що навчаються. Станом на квітень 2021 р. членами Глобальної мережі ЮНЕСКО міст, що навчаються, є Мелітополь, Токмак, Новояворівськ, Павлоград, Нікополь, Суми, Полтава, Львів. У 2019 р. Мелітополь здобув премію ЮНЕСКО «Міста, що навчаються», ставши одним із ТОП-10 міст світу, які розвивають навчання впродовж життя.

Прорахунки й упущення. Освіта дорослих в Україні має низку проблем, що гальмують її розвиток. У Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» (2017 р.) зазначено, що упровадження концепції безперервної освіти вимагає активізації участі населення в освітніх програмах. Наразі рівень участі населення віком до 70 років у формальних і неформальних видах навчання та професійної підготовки становить майже 9 %, що є набагато нижчим за показники розвинених країн світу.

В Україні ще зберігаються застарілі і неефективні механізми управління та фінансування освіти дорослих, що спричиняють нерівність можливостей як здобувачів освітніх послуг,

так і провайдерів. Не приділяється належної уваги цілеспрямованій реалізації державної політики і координації у сфері освіти дорослих. Не передбачено державної статистики з освіти дорослих, що унеможлиблює аналіз динаміки її розвитку, зокрема кількості здобувачів та провайдерів освіти дорослих. Не здійснюється системна підготовка викладачів, які працюють у сфері освіти дорослих, відсутні механізми їхнього соціального захисту.

Серед інших чинників діяльності соціальних інститутів, що спричиняють недосконалість цієї системи, слід назвати такі: відсутність поєднання лінійного нарощування компетентностей, вже набутих дорослою людиною, та її постійного розвитку (оновлення) з урахуванням вимог ринку праці, техніко-технологічного прогресу; виникнення нового дисбалансу, зумовленого суперечностями у розвитку вищої освіти в Україні: зростанням кількості фахівців з вищою освітою та невідповідністю рівня їхньої підготовки зростаючим вимогам ринку праці; швидке зростання освітніх пропозицій (збільшення провайдерів, різноманітність форм тощо) без урахування потреб споживачів цих послуг.

Ці та інші прорахунки й упущення є результатом того, що чимало важливих проблем залишилися поза увагою органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Це — джерела фінансування; механізми визнання результатів неформальної та інформальної освіти; професіоналізація освіти дорослих; система збору статистичної інформації; комплексне вивчення освітніх потреб різних категорій дорослих.

Для забезпечення якості навчання дорослих важливе значення мають фінансові інвестиції. У багатьох розвинених країнах світу надається систематична фінансова підтримка вразливим категоріям населення, зокрема: корінним народам, мігрантам, особам з особливими потребами, мешканцям сільських, віддалених районів тощо. В Україні інформація щодо фінансування навчання і освіти дорослих є дуже обмеженою, відсутня статистика щодо її фінансування.

1. Не передбачено *офіційної статистики щодо освіти дорослих*. В органах державної влади та управління освітою різних рівнів немає компетентного персоналу, відсутні відповідні структурні підрозділи, а в департаментах та управліннях освіти і науки обласних, міських і районних державних адміністрацій бракує працівників, відповідальних за цю сферу. Частково ці функції виконують методисти науково-методичних і навчально-методичних центрів професійно-технічної освіти в областях.

2. Упродовж останніх років неформальна та інформальна освіта, визнання результатів навчання, здобутих поза формальною освітою, є факторами, що мотивують до продовження навчання. В Угоді про Асоціацію між Україною та ЄС (2014 р.), а також рекомендаціях Європарламенту та Ради ЄС (2008 р.) підкреслено важливість створення європейської кваліфікаційної системи для можливості здобувати освіту впродовж життя та передбачено визнання Європейської рамки кваліфікацій і системи забезпечення якості кваліфікацій, що дає змогу визнавати кваліфікації, здобуті, зокрема, шляхом неформальної освіти. В Україні досі не визначено механізми визнання *неформальної та інформальної освіти*.

Наразі в Україні приділяється увага проблемам визнання результатів неформальної академічної освіти. У ЗВО розробляються і впроваджуються відповідні положення, що затверджуються вченими радами і визначають механізми визнання результатів навчання, здобутих в умовах неформальної та інформальної освіти.

3. *Професіоналізація освіти дорослих*. Урізноманітнення категорій дорослих людей, які активно включаються в систему освіти дорослих, зростання загальної кількості дорослих у віці від 25 років до 65 і старше, які беруть участь в освітніх програмах формальної та неформальної освіти, зумовлюють необхідність створення системи професійної підготовки педагогічного персоналу для роботи з дорослими. У зарубіжних країнах пріоритет

такої підготовки надається системі формальної освіти, зокрема вищій її ланці на магістерському рівні.

У 2021 р. освітні програми з підготовки андрагогів в Україні впроваджуються лише у трьох закладах вищої освіти, зокрема магістерські (освітньо-професійні) програми (ОПП) спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»: «Освіта дорослих» (з 2017 р. у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича); «Тьюторські технології», «Основи андрагогіки» (з 2019 р. у Донбаському державному педагогічному університеті); освітня програма «Педагогіка вищої школи» (з 2015 р. у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, до якої включено додаткову спеціалізацію «Андрагогіка», а з 2019 р. — магістерська освітня програма «Андрагогіка. Освіта дорослих» (спеціальність 011) зі спеціалізацією (кваліфікацією) «Андрагог» і додатковими спеціалізаціями «Герогог», «Коуч-медіатор в освіті дорослих»). Аналіз статистичних даних свідчить про те, що прийом слухачів на ці освітні програми не зростає. Ситуацію, що склалася, можна пояснити відсутністю у сучасному українському соціумі усвідомлення важливості освіти дорослих як складової освіти впродовж життя, необхідності підготовки педагогічного персоналу для сфери освіти дорослих, недостатністю поінформованості потенційних здобувачів освіти щодо напрямів професійної самореалізації андрагогів, слабкою мотивацією їх діяльності.

4. Серед прорахунків — відсутність комплексних наукових досліджень з вивчення культурно-освітніх потреб різних категорій дорослих. Окремі спроби вивчення попиту на освітні послуги та створення можливостей його задоволення здійснюються різними громадськими організаціями. Але вони сфокусовані на часткових аспектах і не дають можливості комплексно проаналізувати проблему.

Пропозиції щодо пріоритетних напрямів розвитку освіти дорослих в Україні:

- забезпечити законодавчу підтримку освіти дорослих, зокрема прийняти Закон України «Про освіту дорослих» та відповідні нормативно-правові документи, а також підготувати пропозиції щодо внесення змін і доповнень до чинного законодавства, яким регулюються можливості підвищення кваліфікації, перенавчання, надання додаткових освітніх послуг, що є обов'язковою складовою ефективності системи освіти дорослих;
- обґрунтувати напрями державної політики у сфері освіти дорослих, спрямованої на наближення її до кращих європейських практик; збільшити державні інвестиції в різні форми освіти дорослих, зокрема здійснювати перепідготовку й підвищення кваліфікації кадрів за новими професіями, упроваджувати освітні форми соціальної адаптації громадян, які в умовах ринкової економіки втрачають роботу або стають функціонально неграмотними;
- створити і впровадити законодавчі механізми фінансування освіти дорослих з державного бюджету України та коштів місцевих бюджетів, забезпечити рівний доступ провайдерів освіти дорослих до державного фінансування на конкурсних засадах;
- розробити стратегії розвитку освіти дорослих у регіонах з урахуванням їх соціально-економічних, демографічних, національних, культурних та інших чинників й особливостей;
- посилити партнерську взаємодію стейкхолдерів — представників органів місцевого самоврядування, закладів освіти, науки, культури, соціальної допомоги, охорони здоров'я, бізнес-середовища, громадського сектору, громадських організацій (загальнонаціональних, регіональних), комунальних підприємств — агентств (агенцій) розвитку міських рад тощо, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності

громадян, окремих громад і регіонів, держави в цілому, а також розширенню можливостей зайнятості, професійної самореалізації та безперервного вдосконалення особистості упродовж життя відповідно до індивідуальних інтересів і потреб регіональної економіки;

- створювати відповідні умови для збору й оприлюднення статистичної інформації щодо кількості суб'єктів освітньої діяльності в системі освіти дорослих;
- забезпечити економічну мотивацію для роботодавців різних галузей з професійного розвитку працівників та інвестування в освіту дорослих;
- створити Фонд підтримки розвитку освіти дорослих, завдання якого — сприяння реалізації проєктів у сфері освіти дорослих за пріоритетними напрямками; надання стипендій, грантів для навчання; підтримка інституційного розвитку провайдерів освіти дорослих;
- впровадити безкоштовні програми навчання різних категорій дорослих з використанням стимулів і заохочень, зокрема стипендій, ваучерів на навчання, звільнення від оплати за навчання, надання оплачуваної навчальної відпустки тощо.

12. ПЕДАГОГІЧНІ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРАЦІВНИКИ: ФАХОВА ПІДГОТОВКА І СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. В Україні 1,3 млн працівників освіти (за кількістю працюючих це найбільша гуманітарна сфера і друга — після промисловості), з них 0,8 млн (60 %) становлять педагогічні та науково-педагогічні працівники. За освітніми ланками вони розподілені так: 142 тис. — у дошкільній, 440 тис. — у загальній середній, 19 тис. — у позашкільній, 34 тис. — у професійній (професійно-технічній), 22 тис. — у фаховій передвищій, 135 тис. — у вищій, 20 тис. — у післядипломній освіті. Від їхньої професійної компетентності і кваліфікації, умов роботи, соціального статусу безпосередньо і насамперед залежать якість та перспективи розвитку освіти, відтак суспільства в цілому.

За роки незалежності істотно покращився кваліфікаційний склад усіх категорій педагогічних і науково-педагогічних працівників. Нині в дошкільній освіті 67 % (24 % у 1990 р.) педагогів мають вищу освіту рівня бакалавра або магістра (спеціаліста), у початковій освіті понад 86 % (56 % у 1990 р.) вчителів з кваліфікацією магістра (спеціаліста), з-поміж вчителів, які викладають окремі предмети у закладах загальної середньої освіти, їх 86-97 % (70-97 % у 1990 р.). У 2015 р. осучаснено перелік спеціальностей галузі знань «Освіта/Педагогіка» з підготовки здобувачів фахової передвищої та вищої освіти. Підготовка за окремими спеціальностями зазначеної галузі — одна з найбільш популярних в українських вступників. Понад 70 % наявних у країні кандидатів і докторів наук за основним місцем роботи працюють у закладах вищої і фахової передвищої освіти.

Водночас аналіз кадрової політики в освіті впродовж 30 років незалежності України, стану педагогічної і науково-педагогічної освіти свідчить, що в освітній сфері існують нерозв'язані кадрові проблеми.

З огляду на кількість осіб, які систематично навчаються (8,1 млн у 2020 р.), та з урахуванням практики розвинутих країн в Україні існує формальний надлишок педагогічних і науково-педагогічних кадрів: співвідношення здобувачі/викладачі дорівнює приблизно 10, що істотно менше, ніж, наприклад, у середньому в країнах Організації економічного співробітництва і розвитку. З-поміж причин — неоптимальність мережі закладів освіти, часто її подрібненість і розпорошеність, а також неадекватна потреба структурна організація. Це утруднює розв'язання проблем фахової підготовки й кар'єрного утримання достатньої кількості висококваліфікованого персоналу, його добору і належної оплати праці, забезпечення інших соціальних гарантій та умов роботи. Це, у свою чергу, негативно позначається на престижі та соціальному статусі педагогічної і науково-педагогічної діяльності, зумовлює гендерний дисбаланс кадрів освіти, неможливість відмовитися від послуг педагогічного персоналу низької кваліфікації.

Спроби подолання кадрових проблем в освіті в межах виключно галузевої кадрової політики не призвели до очікуваних результатів, зокрема передбачених Законом України «Про освіту» (1991, 1996, 2017 рр.), Державною національною програмою «Освіта» (Україна ХХІ століття) (1993 р.), Національною доктриною розвитку освіти (2002 р.), Державною програмою «Вчитель» (2002 р.). Чинна Концепція розвитку педагогічної освіти (2018 р.) не враховує необхідності усунення серйозних диспропорцій у мережі закладів освіти взагалі, у структурі та змісті підготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів зокрема. Зрештою це зумовлює хронічний брак професійно компетентних педагогічних працівників, їх старіння, зниження інтересу молоді до педагогічної та науково-педагогічної кар'єри. Розв'язання комплексу питань кадрового забезпечення освіти потребує подальшого вдосконалення освітнього законодавства та послідовної його реалізації.

Педагогічний і науково-педагогічний персонал та відповідна педагогічна і науково-педагогічна освіта закономірно посідають центральне місце в освітній сфері, адже покликані фахово забезпечувати саму освіту. Крім того, ключове становище в освітній системі педагогічної і науково-педагогічної освіти та педагогічної і науково-педагогічної діяльності зумовлює їх форсайтну сутність. Тобто їх модернізація має бути випереджаючою (з баченням вірогідного майбутнього) відносно розвитку як освіти, так і суспільства, щоби слугувати ефективним прискорювачем суспільного прогресу.

На рубежі 80-90-х років ХХ ст. в Україні склалася певна система добору, підготовки, розподілу і підтримки педагогічних і науково-педагогічних кадрів. Упродовж трьох наступних десятиліть ця система загалом забезпечила покращення кваліфікації усіх категорій педагогічних працівників. Нині у дошкільній освіті 67 % (24 % у 1990 р.) педагогів мають вищу освіту рівня бакалавра або магістра (спеціаліста), у початковій освіті понад 86 % (56 % у 1990 р.) вчителів з кваліфікацією магістра (спеціаліста), з-поміж вчителів, які викладають окремі предмети у закладах загальної середньої освіти, їх 86-97 % (70-97 % у 1990 р.). Понад 70 % наявних у країні кандидатів і докторів наук за основним місцем роботи працюють у закладах вищої і фахової передвищої освіти.

Однак, за час, що минув, світ став більш глобалізованим, змінним, інноваційним, конкурентним, що зумовило нові виклики. Водночас для ефективної відповіді на них повною мірою не використано зменшення демографічного навантаження на освітню сферу України, інші можливості.

Зменшення впродовж 30 років майже на третину (з 11,9 млн до 8,1 млн) загальної чисельності молодого населення, яке систематично навчається, не супроводжувалось адекватним зменшенням кількості, натомість підвищенням якості вихователів, учителів, викладачів. Їх загальна чисельність зменшилася непропорційно мало, що залишило співвідношення діти/вихователь, учні/учитель, студенти/викладач у півтора-два рази меншим, ніж у багатьох розвинутих країнах. Загальне співвідношення дітей і педагогів у дошкільній (8 : 1), учнів і вчителів у загальній середній (10 : 1), студентів і викладачів у фаховій передвищій і вищій (8 : 1) освіті помітно відрізняється від норм розвинутих країн Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР): у дошкільній і середній освіті — 14 : 1, у вищій — 16 : 1. Така ситуація в Україні не забезпечує від посередньої результативності навчання, невисокої успішності вітчизняних учнів, зокрема за міжнародними обстеженнями та порівняннями, слабкої конкурентоспроможності випускників університетів. Навпаки — утруднює розв'язання проблем якісної підготовки необхідної кількості висококваліфікованого педагогічного персоналу, його добору та належної оплати праці, забезпечення інших соціальних гарантій і умов роботи.

З-поміж причин кадрових труднощів слід зазначити подрібненість і розпорошеність мереж закладів усіх ланок освіти, велику кількість малокомплектних освітніх інституцій: від дитячих садків і шкіл до професійно-технічних училищ і університетів.

Рівень кваліфікації *різних категорій* педагогічних працівників упродовж 30 років хоча в цілому поліпшився, однак не завжди є достатнім (не в останню чергу через потребу у великій кількості персоналу та недостатню престижність педагогічної роботи). Найсамперед це стосується педагогічного персоналу з вищою освітою рівня магістра (спеціаліста). Одна з причин — у застарілих, неадекватних сьогоденню підходах до кадрового забезпечення освіти. Зокрема й досі недооцінюється ключова роль висококваліфікованих педагогів у ранній дитячій освіті, у дошкільних закладах, початковій школі, концептуально допускається наявність педагогічних працівників без вищої освіти рівня спеціаліста або магістра взагалі, вищої педагогічної освіти цього рівня особливо.

У 2020 р. менше 70 % (а в сільській місцевості — 59 %) педагогів закладів дошкільної освіти мали вищу освіту рівня бакалавра, магістра, спеціаліста. У початкових класах працюють 86 % (81 % у сільській місцевості) учителів, які є магістрами, спеціалістами (а 220 учителів, переважно в селах, мають тільки загальну середню освіту). Серед учителів, які викладають основи наук, мови, літературу в закладах базової і профільної середньої освіти, таких висококваліфікованих фахівців 97 %, хоча й тут 270 учителів мають лише загальну середню освіту. З-поміж учителів, які викладають музику, образотворче мистецтво, фізичну культуру, захист Вітчизни (захист України з 2020 р.), трудове навчання, відповідний показник дорівнює 86 %, при цьому 350 вчителів здобули лише загальну середню освіту (тут і далі використано дані статистичної форми № 83 РВК). Для порівняння: у Фінляндії, яка стабільно посідає провідні місця (11-те у 2020 р.) серед 189 країн за індексом людського розвитку (ІЛР), а її учні демонструють одні з найкращих у світі результати успішності, для здійснення педагогічної діяльності у закладах освіти вимагається магістерський рівень. При цьому символічно концепцію фінської педагогічної освіти можна виразити кількома ключовими словами: «учитель — магістр» і «учитель — найпрестижніша професія».

У 1990-2020 рр. у відсоткових пунктах зберігається істотний розрив між міською і сільською місцевостями в забезпеченості педагогічними працівниками з вищою освітою рівня магістра (спеціаліста). Ця диспропорція в зазначений період у дошкільній освіті (з урахуванням бакалаврського рівня) зменшилась мало (без урахування бакалаврського рівня з 12 % до 10 %), як і в початковій школі (з 13 % до 9 %). Щодо вчителів, які викладають окремі предмети (основи наук, мови, літературу), то різниця в кваліфікації педагогів міських і сільських шкіл зменшилася з 2 % до 1 %, однак повністю не усунута. Для вчителів музики, образотворчого мистецтва, фізичної культури, захисту Вітчизни (України), трудового навчання відмінність у кваліфікації за цей час зменшилася (з 15 % до 8 %), проте є значною.

Водночас у 2020 р. у закладах загальної середньої освіти України працювало 847 (781 у 2015 р.) учителів лише із загальною середньою освітою.

Зберігається і значна регіональна розбіжність у забезпеченні закладів загальної середньої освіти педагогічними працівниками з кваліфікацією магістра, спеціаліста. Для вчителів початкових класів ця відмінність у 1990 і 2020 рр. у відсоткових пунктах становила відповідно 43 % і 21 %. У 2020 р. показник кваліфікації істотно відрізнявся навіть у таких територіально близьких областях, як Івано-Франківська (95 % вчителів — магістрів, спеціалістів), Чернівецька (83 %) і Закарпатська (74 %). Значне відставання Закарпатської і Чернівецької областей від Івано-Франківської, а також Чернігівської (93 %) областей та м. Києва (92 %), пояснюється передусім тим, що в останніх здійснюється необхідна і до-

статня підготовка вчителів початкових класів з вищою освітою рівня магістра (спеціаліста), а в перших — ні.

Подібна територіальна відмінність через наявність або відсутність відповідної підготовки спостерігається і для групи вчителів музики, образотворчого мистецтва, фізичної культури, захисту Вітчизни (України), трудового навчання: у м. Києві і Чернігівській області — 92 %, Сумській — 91 %, натомість у Чернівецькій — 76 %, Житомирській — 80 %, Закарпатській — 82 %. Загалом варіювання між територіями освітньої характеристики цієї групи працівників зменшилося вдвічі (з 29 % у 1990 р. до 15 % у 2020 р.), але зберігається істотним.

У той же час наявність у кожному регіоні підготовки вчителів основ наук, мов і літератури насамперед у класичних та педагогічних університетах зумовлює меншу територіальну розбіжність за часткою таких учителів з вищою освітою рівня магістра, спеціаліста: 4 % у 1990 р. та 3 % у 2020 р. Однак, для цієї категорії вчителів характерна різна кваліфікація залежно від предмета навчання. Діапазон коливань становить від 93 % (учителі інформатики) та 95 % (учителі іноземних мов) до 98 % (учителі історії, математики, фізики, біології, географії) та 99 % (учителі української та російської мов, хімії).

Зазначене свідчить, що випускники закладів вищої освіти переважно залишаються працювати в тих регіонах, де навчаються. Це слід урахувати у формуванні мережі підготовки педагогічних кадрів та державного замовлення, особливо в умовах децентралізації управління освітою. Крім того, якщо географічна мобільність випускників утруднена, то економічна міграція (відплив в інші галузі економічної діяльності), навпаки, останнім часом зберігається високою. Один із негативних наслідків цього — поступове старіння педагогічних і науково-педагогічних кадрів навіть за наявності вакансій.

Загалом немає жодного шкільного предмета, на 100 % забезпеченого вчителями-магістрами (спеціалістами). До того ж невизначеною залишається справжня якість педагогічної освіти, оскільки в Україні ще не повною мірою сформована і функціонує передбачена законами України «Про вищу освіту» (2014 р.) та «Про освіту» (2017 р.) національна система забезпечення якості вищої освіти. Адже не завершено розроблення стандартів вищої освіти за спеціальностями підготовки педагогічних кадрів на основі компетентнісного підходу, майже дві третини необхідних стандартів ще не затверджено. Відтак здебільшого стандарти, що визначають якість підготовки, та їх фактична реалізація належним чином змістовно не ідентифіковані та критеріально і процедурно не забезпечені.

За даними Єдиної державної електронної бази з питань освіти, у 2021 р. для вступу на бакалаврську і магістерську підготовку у галузі знань «Освіта/Педагогіка» пропонувалося понад 5,6 тис. освітніх програм та їх модифікацій. Водночас у 2019-2020 рр. Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти прийнято рішення з акредитації щодо 227 програм, з них 157 (69,2 %) — акредитовано, 65 (28,6 %) — акредитовано умовно, 5 (2,2 %) — не акредитовано, зразкових програм немає.

Стрімкий глобальний світовий розвиток освіти в цілому, її найнижчого рівня зокрема, особливо підрівня освіти дітей 2-х і менше років, а також найвищих докторського і постдокторського рівнів, актуалізація пріоритетів з формування ключових (загальних) і предметних (спеціальних) компетентностей людини зумовили зростаючу потребу не лише в оптимізації відповідної профілізації педагогічних і науково-педагогічних кадрів, але й у їх методологічному і методично-технологічному вдосконаленні. Сьогодні стає очевидним, що зміст педагогічної та науково-педагогічної освіти має включати такі гармонізовані основні складові підготовки, як предметна (досконале володіння предметом навчання); технологічна, зокрема цифрова (опанування ефективних способів навчання); психологіч-

на (здатність до взаємодії із здобувачами освіти, всебічного і глибокого розуміння їхніх індивідуальностей); культурологічна (осмислення стану і бачення тенденцій цивілізаційного розвитку, сучасного та вірогідного майбутнього контексту існування людини). Особливо високої випереджувальної компетентності потребують педагоги дошкільної та початкової освіти, що мають справу з дітьми, яким доведеться жити і працювати у докорінно відмінному від нинішнього інноваційному майбутньому.

За період незалежності України згідно з новими стандартами освіти, освітніми програмами, навчальними планами відбувся істотний перерозподіл складу вчителів, які викладають окремі предмети в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО). Зросла частка вчителів української (з 13 до 15 %), іноземної мови (з 10 до 16 %), основ інформатики (до 5 %), натомість зменшилася — з математики (з 15 до 11 %), російської мови (з 15 до 6 %). Серед учителів іноземних мов триває збільшення частки тих, хто викладає англійську мову (у 1970 р. — 51 %, у 1990 р. — 65 %, у 2020 р. — 83 %). У 2020 р. 37,4 тис. учителів, переважно в сільській місцевості, викладали 3 і більше предметів. Водночас більш як удвічі зменшилася кількість вихователів і педагогів-організаторів, що відбулося в умовах посилення уваги до морального, патріотичного, громадянського, екологічного й інших аспектів виховання. Натомість зросла роль таких категорій працівників, як практичні психологи, соціальні педагоги, асистенти в інклюзивних класах.

Суттєво погіршився склад педагогічних працівників за гендерною ознакою. Частка чоловіків з-поміж них у ЗЗСО знизилася з 19 % у 1990 р. (24 % у 1971 р.) до 13 % у 2020 р., що свідчить про зростаючу професійну непривабливість освітньої сфери для чоловіків. Це удвічі-утричі гірше, ніж в аналогічних закладах освіти успішних країн, зокрема ОЕСР.

Останніми роками безперервно збільшується частка педагогічних працівників пенсійного віку, які часто є носіями застарілого досвіду: відбулося більш як подвоєння їх кількості у ЗЗСО за досить короткий період з 8 % у 1996 р. до 17 % у 2020 р. Масове заповнення педагогічних посад особами пенсійного віку не сприяє модернізації педагогічних технологій, зокрема з використанням інформаційних та телекомунікаційних систем, змісту шкільної освіти.

Для поліпшення якісного складу педагогічних працівників за означеними вище характеристиками не використано зменшення кількості здобувачів освіти, пов'язане з істотним (більш як удвічі) падінням та лише частковим відновленням народжуваності дітей (793 тис. дітей в 1986 р., 376 тис. — у 2001 р., близько 300 тис. — останніми роками, без тимчасово окупованих Автономної Республіки Крим та м. Севастополя і непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей) і загальним скороченням населення країни. Адже це зумовлює зменшення необхідної чисельності педагогічних кадрів.

Незважаючи на скорочення за останні 30 років мережі закладів професійної (професійно-технічної) освіти з 1246 до 711 (або на 43 %) та багатократне зменшення кількості учнів у них, проблеми з укомплектуванням закладів педагогічними працівниками не розв'язані. Хронічними є вакансії старших майстрів та майстрів виробничого навчання, викладачів предметів професійно-технічного циклу та загальноосвітніх дисциплін. Незначна частина керівників закладів і викладачів предметів професійно-технічного циклу мають робітничу кваліфікацію.

Комплексною проблемою є професійна орієнтація і професійний добір на педагогічні спеціальності. За умов екстенсивного зростання національної вищої освіти окремі педагогічні заклади у змаганні за кількість студентів приймають по суті будь-кого, хто має формальне право вступати у заклад вищої освіти (ЗВО).

Частина провідних педагогічних ЗВО також переорієнтувалася на модель класичного університету навіть за відсутності національної або регіональної потреби в цьому. Тобто

утвердилася тенденція перетворення успішних педагогічних закладів на посередні класичні університети. Такі заклади дедалі більше налаштовуються на загальну різновекторну підготовку фахівців для різноманітних потреб економіки, не маючи кваліфікованих кадрів, наукових шкіл, матеріально-технічної, іншої фахової інфраструктури, традицій, досвіду. Така «універсалізація» педагогічних інститутів призвела до зменшення частки психолого-педагогічних дисциплін, педагогічної практики, зниження наукового потенціалу кафедр педагогіки тощо.

Водночас масштабність і стабільність ринку праці для педагогічних фахівців завдяки посиленню ролі освіти в сучасному суспільстві зумовлюватиме стійку потребу в педагогічних кадрах, а відтак необхідність у висококласних профільних педагогічних університетах.

Особливої уваги потребують педагогічні та науково-педагогічні кадри закладів фахової передвищої (раніше I і II рівнів акредитації) і вищої (III і IV рівнів акредитації) освіти. На початок 2020/21 навчального року у закладах фахової передвищої освіти (ЗФПО) працювали 22,1 тис. (у 2015/16 — 28,7 тис.) педагогічних і науково-педагогічних працівників. З них педагогічних — 19,7 тис. (89 %), науково-педагогічних — 2,4 тис. (11 %). У закладах вищої освіти (ЗВО) викладали 134,7 тис. (134,2 тис. у 2015/16 навчальному році) педагогічних і науково-педагогічних працівників. З них педагогічних — 23,6 тис. (18 %), науково-педагогічних — 111,1 тис. (82 %).

Серед викладачів ЗФПО налічується 1,6 тис. (7,8 %) (у 2015/16 навчальному році 1,1 тис. або 3,9 %) кандидатів чи докторів філософії і 68 або 0,2 % (121 або 0,5 %, п'ять років тому) докторів наук, а також 654 (3,0 %) доценти і 72 (0,3 %) професори. У ЗВО серед викладачів — 45 % кандидатів чи докторів філософії і 12,4 % докторів наук та 31,0 % доцентів і 9,5 % професорів.

Резерви подальшого підвищення кваліфікації викладачів ЗФПО і ЗВО невеликі, хоча й є. Адже у цих закладах вже працюють за основним місцем роботи понад 70 % кандидатів наук (докторів філософії) і докторів наук. Зберігається істотна міжрегіональна і особливо міжвідомча розбіжність в якісному складі науково-педагогічних працівників за забезпеченістю ЗФПО і ЗВО кандидатами наук (докторами філософії) і докторами наук та доцентами і професорами.

Основними формами підготовки висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів є аспірантура і докторантура. Однак, тут мають місце кількісні (за обсягом підготовки) і якісні (за ефективністю) проблеми. В Україні у 2020 р. у 408 аспірантурах (530 у 2010 р.) готувалося 25,7 тис. аспірантів (29,4 тис. у 2010 р.), більшість з них (91 %, у 2010 р. 85 %) — у закладах вищої освіти. Аспіранти становлять 2,2 % від усіх категорій здобувачів вищої освіти, що істотно менше, ніж у розвинутих країнах. За останніми даними, у 2019 р. функціонували 253 докторантури (283 у 2015 р.), у них готувалося 1,1 тис. докторантів (1,8 тис. у 2015 р.). Зокрема у ЗВО відповідно — 168 (66 %) і 0,9 тис. (84 %). Помітне зменшення кількості докторантів пов'язано із зменшенням тривалості їх підготовки з 3 до 2 років. У порівнянні з постдокторантами розвинених країн в Україні налічується невелика кількість докторантів. Стосовно аспірантур і докторантур у секторі вищої освіти, то проблемою є те, що часто їх відкрито у закладах, де відсутні наукові організації, відповідні дослідницькі лабораторії і центри з необхідним обладнанням. Наприклад, у 2019 р. у 281 закладі вищої освіти функціонували 133 наукові організації (науково-дослідні частини, сектори тощо), водночас — 226 (234 у 2015 р.) аспірантур та 168 докторантур.

Для ефективного функціонування освітньої сфери ключове значення мають рівні управлінської компетентності і кваліфікації керівників 33 тис. закладів освіти. Для здій-

снення якісної підготовки управлінців системи освіти необхідно більшою мірою використовувати можливості міжнародної співпраці, зокрема за програмами Європейського Союзу, а також підвідомчих установ Національної академії педагогічних наук України, насамперед ДЗВО «Університет менеджменту освіти», на базі якого створено консорціум, що охоплює 24 заклади післядипломної педагогічної освіти.

Системні проблеми у кадровому забезпеченні сфери освіти пов'язані з рівнем заробітної плати працівників. Незважаючи на періодичні заходи з підвищення оплати праці освітян, вона все ж істотно відстає від середньої в економіці (у 2020 р. становила 80 %) та в промисловості (73 %) країни. З 26 видів і підвидів економічної діяльності, за якими Державна служба статистики України наводить дані про середню заробітну плату, освіта у 2020 р. посідала 19-те місце. У 2014 р. рівень заробітної плати в освіті дорівнював 79 % від середньої в економіці (у 1990 р. — 72 %) та 69 % від середньої в промисловості (у 1990 р. — 63 %). Це не відповідає нормам законодавства про освіту. У 1965 р. востаннє середня заробітна плата в освіті перевищувала середню по народному господарству, що забезпечувало науково-технічний прогрес країни, і відтоді постала тенденція до систематичного відставання.

Не розв'язує проблему вимога подальшого відносного збільшення видатків на освіту заради підвищення заробітної плати освітян. Адже в Україні на освіту витрачається відносно багато: у 2020 р. — 6,5 % ВВП, тобто на рівні кращих світових практик. Відтак можливості держави і суспільства по суті вичерпано. Вихід — у раціональному використанні коштів, передусім в упорядкуванні мережі закладів освіти та більш оптимальній структурі освітньої сфери, що потребуватиме меншої кількості, але краще підготовлених кадрів.

У підготовці освітян необхідно реструктурувати велику кількість закладів вищої і фахової передвищої освіти, які готують педагогічних працівників, поставивши за мету забезпечити всі освітні рівні педагогами з якісною вищою освітою рівня магістра (спеціаліста). Самостійні педагогічні училища і коледжі доцільно залишити (на певний період) там, де без них нині не можна обійтись, — у сільській місцевості. Натомість у крупних містах, наприклад, у Запоріжжі, Одесі, Харкові, такі заклади навряд чи потрібні. Крім того, бакалаврську педагогічну підготовку як достатню можна тимчасово зберегти для позашкільної освіти, виховної роботи.

Також важливо запровадити перспективні моделі підготовки педагогічного персоналу, що використовуються у світовій практиці, а саме:

- інтегрованого магістра (раніше спеціаліста) з ранньою педагогічною спеціалізацією (у педагогічних університетах, академіях, інститутах) та ґрунтовною наскрізною педагогічною практикою в процесі навчання;
- двоциклової підготовки бакалавр — магістр з пізнішою педагогічною спеціалізацією (у класичних університетах) із запровадженням педагогічної інтернатури.

Обидві моделі важливо зберегти як взаємодоповнювальні, оскільки кожна має свої переваги: перша — ефективна у разі інтегрованої педагогічної освіти (для дошкільної, початкової освіти), друга — для викладання окремих предметів і дисциплін, особливо у профільній середній освіті.

Слід завершити розроблення освітніх і професійних стандартів і кваліфікацій на основі компетентнісного підходу у галузі знань «Освіта/Педагогіка», модернізувати освітній процес на засадах запровадження навчання через дослідження, розширення навчальної самостійності, посилення практичної підготовки на бакалаврському та магістерському рівнях вищої освіти.

Необхідно також забезпечити гнучкість й інтегрованість освітніх програм і навчальних дисциплін (курсів) безперервної педагогічної освіти (у ЗВО, що здійснюють підготовку педагогічних кадрів, і закладах післядипломної педагогічної освіти) шляхом їх модулювання та кредитування, акредитації та сертифікації, кодифікації за освітніми рівнями і галузями знань, спеціальностями та спеціалізаціями. Адже сама система педагогічної освіти має вибудовуватися на принципах безперервності, наступності, індивідуальної диференційованості та інтегральної узгодженості. Своєчасне фахове навчання мають проходити усі педагогічні та науково-педагогічні працівники з керівними кадрами включно, зокрема закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої і вищої освіти. Для професійного вдосконалення доцільно максимально використати науково-освітній потенціал НАПН України, її підвідомчих установ, Університету менеджменту освіти, зокрема досвід Інституту вищої освіти з навчання керівного персоналу та Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна із створення центрів педагогічної майстерності, інших наукових установ з розвитку мережі консультаційних центрів.

З метою покращення підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації доцільно переглянути мережу аспірантур і докторантур, зберегти й розширити її в тих ЗВО та наукових установах, де створено належні умови, здійснюється потужна дослідницько-інноваційна діяльність, функціонують визнані науково-педагогічні школи, існує розвинута інфраструктура, забезпечується міжнародна співпраця.

13. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОГО ТА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. В Україні в період державної незалежності всебічно розвивалася фундаментальна і прикладна психологічна наука, що спрямовувалася на вирішення освітніх завдань шляхом психологічного супроводу, який здійснюється у формі діагностичних, корекційних, консультаційних, просвітницьких впливів. Зокрема, посилено увагу до ресурсних можливостей забезпечення психічного розвитку особистості в процесі навчання, максимального використання досягнень психологічної науки. Закономірності психічного розвитку у навчанні набули статусу ключового чинника й основи побудови освітнього процесу. Зростає роль здатності особистості самостійно визначити власні освітні цілі та мету розвитку, орієнтуватись на власні інтереси та потреби, вибудовувати відповідні освітні траєкторії та освітній простір, брати на себе за це відповідальність. Діяльна самореалізація та самоздійснення, прагнення особистості до максимального розкриття свого творчого потенціалу стає вагомим тенденцією розвитку освітнього простору.

Упродовж останніх років освітній процес в Україні здійснюється в психологічно складних умовах пришвидшення суспільної перебудови та інтенсифікації безпекових загроз гібридної війни і пандемії COVID-19. Це виводить на перший план соціального запиту питання психологічної безпеки особистості — необхідності збереження її адаптивних можливостей, оновлення та підвищення життєвої активності в умовах кардинальних суспільних перетворень. Посилення психологічного супроводу освіти в умовах суспільних змін зумовлено також все більшою інноваційністю вітчизняної освітньої системи, збільшенням її відкритості глобальному світу, а отже, перетворенням на найважливішу підсистему відтворення людського потенціалу країни в XXI столітті.

Сьогодні вчені Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України та Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи спрямовують свою діяльність на реалізацію важливих завдань, які постали перед українською освітою, забезпечуючи системний науково-методичний супровід діяльності практичних психологів та психологічної служби системи освіти, а також усіх учасників освітнього процесу.

Мета психологічного супроводу. Психологічна наука в період державної незалежності України спрямовувала дослідницький пошук на вирішення освітніх завдань суспільства шляхом психологічного супроводу, який здійснюється у формі діагностичних, корекційних, консультаційних, просвітницьких впливів.

Мета психологічного супроводу освітньої сфери — сприяння засобами психологічної науки та практики ефективній діяльності людини в процесі учіння-навчання шляхом підвищення психологічної культури, психологічної компетентності суб'єктів освітнього простору. Наразі істотною є зміна акцентів в напрямі посилення уваги до ресурсних можливостей забезпечення психічного розвитку особистості в процесі навчання, актуалізовано потребу максимального використання досягнень психологічної науки.

Закономірності психічного розвитку особистості у навчанні отримали статус ключового чинника та основи побудови навчального процесу. Посилюються позиції особистостей, здатних самостійно визначити власні освітні цілі та мету розвитку, орієнтуватись на свої інтереси та потреби, вибудовувати відповідні їм освітні траєкторії та освітній простір, брати на себе за це відповідальність. Діяльнісна самореалізація та самоздійснення, прагнення особистості до максимального розкриття власного творчого потенціалу стає вагомим тенденцією розвитку освітнього простору. Це забезпечує успішну адаптацію особистості до суспільних трансформацій, мінливих умов ринку праці, цивілізаційних та культурних зрушень.

Реалізація важливих завдань, які постали перед освітою в сучасних умовах, вимагає послідовної гуманізації освітнього простору, що передбачає:

- особистісну орієнтацію освіти, тобто спрямованість її цілей, змісту, форм і методів на особистість здобувача, на мотивацію і гармонізацію його розвитку. При цьому особистість розглядається як така, що здатна до саморозвитку, самовизначення, свідомої поведінки та має унікальний і неповторний внутрішній світ. Важливим є врахування закономірностей психічного й особистісного розвитку; забезпечення для кожного вікового періоду умов збереження і зміцнення соматичного та психологічного здоров'я й водночас належного використання із розвивальною метою притаманної певному вікові специфічної сенситивності;
- демократизацію системи освіти, що означає передусім побудову стосунків учня (студента) і вчителя (викладача) на засадах взаємної поваги, визнання права на власну думку, творчої співпраці; запровадження демократичних засад в управлінні закладами освіти;
- сприяння самовизначенню особистості в духовній культурі — національній і світовій. Ця вимога стосується усіх рівнів освіти.

Для впровадження в освітню практику цих головних напрямів гуманізації освітнього простору необхідним є постійний психологічний супровід реалізації відповідних завдань — і на етапі визначення цілей освіти та способів їх досягнення, і безпосередньо в освітньому процесі.

Аналіз ключових проблем. Основні проблеми психологічного супроводу освітніх процесів наразі пов'язані із комплексом чинників, що центруються навколо актуальних соціальних викликів сьогодення, з-поміж яких наступні.

1. Необхідність через пандемію COVID-19 термінових змін в організації освітнього процесу; призупинення відвідування закладів освіти, перехід до «домашнього навчання», створення віртуального освітнього простору з притаманним йому видом комунікації, стрімке поширення дистанційних форм навчання.

До початку 2020 р. дистанційне навчання розвивалося разом з удосконаленням інформаційно-комунікаційних технологій, відбувалося його поступове становлення з урахуванням результатів відповідних досліджень. Однак, розрив поступовості, який спричинили пандемія і карантин та відповідна криза, не дав можливості учителям, учням, батькам, освітнім керівникам до кінця усвідомити, що дистанційне навчання потребує іншого, не

тільки інформаційно-технологічного (наприклад, використання платформ Zoom, Google Meet, Moodle тощо), але й психолого-педагогічного забезпечення.

У дистанційному навчанні відбувається перебудова психологічної структури діяльності всіх навчальних підсистем: учнів, вчителів, їхньої взаємодії тощо. Суттєвих змін набули психолого-педагогічні аспекти діяльності педагогічних і науково-педагогічних працівників: за змістом, методами, формами, психологічними механізмами навчання.

Першочергове завдання психологічного супроводу — охопити весь спектр психологічних аспектів організації діяльності, занять, структурування індивідуального простору, часу, траєкторії, форм педагогічної взаємодії в умовах дистанціювання (учень-педагог, учень-учень, батьки-діти, педагог-група тощо).

2. Проблеми технічного забезпечення дистанційного та онлайн навчання, значні відмінності якісних та кількісних показників інформаційного поля в різних регіонах країни, загроза руйнування принципу рівності у здобутті освіти.

Психологічний супровід у цьому контексті спрямовується на врівноваження, компенсацію інформаційного дефіциту, виявлення адаптаційних ресурсів особистості та встановлення міри їх залежності від навчальних впливів, використання потенціалу особистісних складових освітнього процесу, здатності здобувачів освіти до самовизначення, самореалізації та самодетермінації, побудови здобувачем освіти власної траєкторії, індивідуального поступу в освітньому просторі, персональної освітньої реальності, становлення персонального стійкого стилю, індивідуальних способів оволодіння компетентностями.

3. Поява нових технологій віртуального освітнього простору, можливостей швидкого отримання, перевірки, корекції інформації з усього світу, зміна способів отримання знань на тлі великої кількості джерел доступної, різноманітної інформації, ставлення отримувача до її джерела і транслятора, а також взаємодії в системі педагог-учень, учень-батьки.

У цьому разі психологічний супровід зумовлений потребами психологічного аналізу нових форм взаємодії учня-педагога з огляду на необхідність побудови діалогу, комунікації з учнями, які звикли до самостійного пошуку. Педагог змушений не лише більш ретельно добирати зміст навчання, але й докладати значних зусиль у способах подачі інформації, створювати специфічну організацію спільної навчальної діяльності та форм взаємодії в її процесі. Із традиційною формою організації уроку з використанням навчальної книги починають активно конкурувати різноманітні аудіо- та відеозасоби, мультимедійні продукти, анімація, електронні навчальні курси, презентації, тренажери, активні моделі та симулятори. На етапі контролю, перевірки та оцінки результатів навчання успішно використовуються різноманітні електронні, онлайн засоби, програми тестування та діагностики. Розширення засобами онлайн навчання кількісної присутності учасників посилює в освітньому просторі ефекти простору спільного навчання, спільно-розподіленої діяльності, спонукає учасників до спільної роботи, командної взаємодії, формує суб'єктність учасників, які оволодівають персональними окремими діями в загальній структурі навчальної діяльності.

4. У сучасному освітологічному дискурсі утвердились парадигми «безперервної освіти», «освіти впродовж життя» (Lifelong Education), розуміння стрижневого значення освіти для людського існування.

Психологічний супровід спрямовано на забезпечення завдань формування смислів і цінностей освіти, становлення особистості як суб'єкта в процесі навчання та як основи успішної цілеспрямованої діяльності впродовж життя людини; освітніх потреб учасників освітнього простору в усіх вікових сегментах.

5. Сучасна суперечлива, насичена непередбачуваними змінами реальність висуває до педагога нові складні вимоги, невідповідність яким унаслідок заблокованості його особистісних ресурсів (як і через середовищні чинники) породжує негативні переживання,

руйнівні для здоров'я. Через високу емоційну напруженість педагогічної праці, перевантаженість, професійне вигорання учителі як професійна група відрізняються невисокими показниками здоров'я, яке погіршується із збільшенням стажу роботи в школі. Чинниками перешкодами і внутрішнього дискомфорту є також низький соціальний і фінансовий статус учителів, загальна тенденція до «старіння» і фемінізації школи, а також нестабільність, зростання кількості стресогенних подій в сучасному суспільстві. Однак, питання професійного здоров'я педагогів часто залишається без належної уваги. Між тим психологічне неблагополуччя вчителів призводить до атмосфери психоемоційного дискомфорту в школі, збільшуючи ймовірність невротичних і психосоматичних проявів в учнів.

6. Проблема негативного впливу кризових, травматичних явищ у соціумі на світосприйняття його громадян, відчуття ними навколишнього середовища як край нестабільного та небезпечного. Психоемоційні, особистісні, соматичні наслідки такого впливу є надзвичайно актуальними в сучасному українському суспільстві.

У відповідь на виклики до найбільш пріоритетних наукових психолого-педагогічних досліджень НАПН України додано новий напрям — «Психологія національної безпеки і безпеки життєдіяльності».

Учені констатують, що наявні сьогодні соціокультурна, політична та економічна кризи в країні, зумовлені продовженням воєнних дій її на сході, пандемією COVID-19 та дефіцитом заходів з її долання, відображаються на становищі всіх сфер суспільства і, зокрема, на освіті. У зв'язку з цим ключовими проблемами освітнього середовища у контексті психологічного супроводу є: недостатність психоедукаційних заходів серед учителів, дітей, підлітків та їхніх батьків стосовно чинників надмірного стресу, його проявів у дітей та дорослих, з подолання дистресу, симптомів посттравматичного стресового розладу; відсутність в освітньому середовищі належних дієвих заходів щодо профілактики виникнення психотравм, розвитку негативних постстресових станів та збереження ментального здоров'я учасників освітнього процесу; дефіцит в освітніх програмах предметів, спецкурсів, спрямованих на формування у дітей та підлітків навичок психогігієни; брак розроблених програм, методичних рекомендацій та належного алгоритму їх застосування фахівцями у психологічному супроводі працівників освіти, дітей та підлітків в умовах школи.

7. Психологічна діагностика — поряд із психопрофілактикою, психокорекцією, консультуванням, психологічною просвітою — є важливим складником супроводу освіти. У сфері освіти психологічна діагностика покликана допомагати педагогам зрозуміти індивідуальність дитини, особливості її розвитку, притаманні саме їй інтереси і схильності, відслідковувати динаміку розвитку учня. Загалом підвищення ефективності освітнього процесу без правильного використання психодіагностичної інформації неможливе.

У практиці психологічної діагностики за останні роки накопичилася низка питань щодо якості методик, а саме: які методики дають можливість отримати достовірну інформацію про ті чи інші психологічні явища; якими є психодіагностичні можливості традиційних та інноваційних методик, особливості їхнього використання в сучасних умовах; обґрунтованість обраних емпіричних показників і наукових підходів до інтерпретації отриманих даних; особливості проведення діагностико-консультаційної роботи із сучасними дітьми та ін. Водночас особливо гострою в сучасному інформаційному суспільстві є проблема вікових норм і критеріїв розвитку дитини.

В Україні складності психологічної діагностики значно посилюються через: підпорядкованість шкільних психологів керівництву закладів освіти; заборону тестування дітей без дозволу батьків; відсутність планування фронтальної діагностики; невідповідність оплати праці психологів у закладах освіти складності виконуваних завдань; недостатню кількість психологів у закладах освіти.

Пріоритетні напрями та перспективи розвитку психологічного супроводу освіти.

Урахування досвіду перших років упровадження реформи згідно з концепцією Нової української школи, а також необхідність стрімких змін у формах організації освітнього процесу, актуалізують розгортання серії емпіричних досліджень у контексті нових теоретичних досягнень та соціальних викликів. Додаткова дослідницька увага має бути прикута до психологічної феноменології, що дає змогу описати характеристики особистості в освітніх реаліях поступової девальвації псевдоцінностей освіти, натомість утвердження цінностей пізнання та самореалізації, самоактуалізації особистості в освітньому просторі та в життєдіяльності.

Наразі психологічна наука отримала історичний шанс здійснення дослідницького пошуку, проведення емпіричних досліджень психології особистості в освітньому просторі в умовах стрімких, радикальних змін.

У сучасній педагогічній психології суттєво змінились уявлення про характер, зміст і механізми співвідношення психічного розвитку та навчання. Успішне психологічне забезпечення потреб практики освіти наразі актуалізує необхідність організації та проведення лонгітюдного дослідження, регулярних психологічних зрізів особливостей психічних процесів сучасної дитини в різних регіонах країни, уточнення критеріїв періодизації психічного розвитку.

Гуманістична, суб'єкт-суб'єктна парадигма освіти, створення безпечного освітнього середовища, означення важливості побудови конструктивної взаємодії між суб'єктами освітнього процесу актуалізують дослідження психологічних вимірів взаємодії його учасників в усіх її явищах і формах — як конструктивних, так і деструктивних — з метою виконання практичних завдань запобігання деструктивній взаємодії. Проблемний характер взаємодії в усіх підсистемах (вчитель-учень, учень-учень тощо) є суттєвою перешкодою для повноцінного розвитку особистісних новоутворень та академічної успішності. Продуктивним засобом, ресурсом запобігання негативним явищам взаємодії є її психологічний супровід, спрямований на процес спільної навчальної, педагогічної діяльності, на допомогу в організації такої діяльності, індивідуальної та групової активності учасників освітнього процесу, оптимізації їх виконавчих та управлінських дій. Здатність приєднуватись до взаємодії в різних видах діяльності, у відмінних спільнотах є ключовим умінням дитини в сучасному світі.

У сфері освіти як невід'ємній частині соціуму відображаються всі види та тенденції негативних соціальних проявів, побудованих на деструктивній взаємодії, що підсилюються помітним зростанням зовнішнього тиску на учнів, пов'язаного із академічною успішністю. Поведінка, стиль спілкування і взаємодія школярів з дорослими відчутно стають все більш розкутими, незалежними, провокативними, учні прагнуть спілкуватись з педагогами з рівних позицій, відтак це все вимагає від педагога ґрунтовних знань і вмінь організації продуктивної конструктивної взаємодії. В освіті деструктивна взаємодія — це форма прояву суб'єкт-суб'єктних протиріч професійних та міжособистісних стосунків учасників освітнього процесу, для якої характерним є від'ємне емоційне забарвлення діяльності, негативний вплив на процес досягнення її результату і розвиток особистості в процесі навчання, неадекватний, дефектний результат діяльності або відсутність результату.

Психологічні дослідження підтверджують, що проблема вимагає уваги, оскільки ситуація в освітній сфері значною мірою визначає подальший розвиток та становлення особистості. Учень засвоює, приймає паттерни «ініціатор агресії», «жертва», «сторонній спостерігач» і надалі може дотримуватись, використовувати їх впродовж життя. Завдяки психологічному супроводу зроблено вагомі кроки з використанням соціальних важелів

організації безпечного освітнього простору, гуманізації взаємодії в усіх його сегментах, а також на шляху правового розв'язання цієї проблеми. Прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (2018 р.). Водночас Закон України «Про освіту» доповнено пунктами щодо булінгу, відповідно внесено зміни до статей, що визначають права та обов'язки осіб, які залучаються до освітнього процесу.

Особливої уваги потребують проблеми психологічної підтримки дистанційного навчання. При переході на дистанційне і/або змішане навчання має смисл робити акцент не на реальних проблемах, які багато разів озвучені (недостатність «живого» спілкування учнів, неможливість для педагога працювати «очі в очі», відсутність миттєвого зворотного зв'язку при прояві активності учня тощо), а перевагах дистанційного формату — таких, наприклад, як можливість індивідуального підходу як за змістом, так і за часом занять, самостійного вибору періоду навчання, поглибленого засвоєння при змішаному (blended) навчанні.

У дослідженнях вчених Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України теоретично проаналізовано та експериментально підтверджено основні психологічні чинники ефективного дистанційного навчання. Серед них відповідна цифрова компетентність, співробітництво учнів та викладачів з багатьма ступенями самостійності учнів, умотивованість і зацікавленість учнів і викладачів, висока якість навчального контенту з урахуванням потреб учнів та розумінням чинників їхнього психологічного комфорту і дискомфорту. Дизайн курсів передбачає як асинхронність, так і синхронність, робить можливим спільне навчання і спеціально спроектовану взаємодію у малих групах, використання медіазасобів для управління учінням та для досягнення інших психолого-педагогічних цілей. Йдеться не про відеозаписи уроків навіть блискучих учителів, а про проєктування і створення інтерактивної психологічно обґрунтованої дистанційної системи навчання.

З метою усунення негативного впливу кризових, травмівних явищ у соціумі загалом та в освіті зокрема слід запровадити спеціальні програми психоедукації учасників освітнього процесу (учителів, батьків, дітей та підлітків) щодо:

- чинників надмірного стресу, його проявів у дітей та дорослих, шляхів подолання дистресу, симптомів посттравматичного стресового розладу;
- впровадження постійно діючих заходів психопрофілактики розвитку негативних наслідків впливу надмірних або хронічних стресових чинників в учасників освітнього процесу на кшталт: введення в освітній процес спеціальних антистрес-вправ, організації майданчиків психоемоційного розвантаження, можливостей для належної фізичної активності дітей на перервах; забезпечення доступності спеціалізованої психологічної допомоги дітям з проявами дистресу;
- впровадження спеціальних шкільних програм та курсів, спрямованих на проблему збереження ментального, психоемоційного здоров'я, у яких мають акцентуватися теми, що стосуються психопрофілактики та подолання негативних наслідків надмірного/хронічного стресу;
- розроблення методичних рекомендацій та практичних посібників для фахівців щодо психологічного супроводу працівників освіти, дітей та молоді в освітньому середовищі і впровадження їх в освітній процес.

Відповідна робота проводиться в наукових установах НАПН України психологічного профілю.

Рекомендації українських учених щодо психологічного супроводу суб'єктів освіти у вирішенні безпекових питань спираються на доказові методи і результати багаторічних

моніторингових досліджень тенденцій, динаміки суспільних змін та їхніх соціально-психологічних детермінант, рівня соціальної напруженості в суспільстві і довіри населення до різних суспільних інституцій, особливостей громадянського самовизначення і психоемоційного стану суб'єктів освіти на звільнених територіях Донецької та Луганської областей. Моніторинг освітнього інформаційного простору захоплених Росією територій цих областей (2017-2020 рр.), проведений вченими Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, засвідчив наявність у ньому значної частки ідеологізованих новинних повідомлень, спрямованих на формування у дітей та молоді специфічної соціальної ідентичності, яка за змістом є антиукраїнською, орієнтованою на штучне протистояння умовних соціальних груп населення окупованої Росією української території та решти населення держави Україна. Ці результати дають підстави для розроблення стратегії реінтеграції системи освіти захоплених територій після їхнього визволення, зумовлюють потребу подальшого моніторингового дослідження інформаційного простору і необхідність психологічного обґрунтування заходів з медіаінформаційної реабілітації молоді.

Аналіз динаміки масової політико-правової свідомості дав змогу запропонувати концепцію запобігання та протидії негативним психологічним явищам у політико-правовій сфері, пов'язаним зі збройним протистоянням на сході країни. Ученими інституту розроблено також концепцію соціально-психологічної реабілітації травмованої особистості, технології підвищення емоційної стійкості та відновлення її ресурсів життєздатності, оновлений зміст навчання фахівців доказових та ефективних інтервенцій, системи просвітницької роботи серед населення, а також практичні рекомендації щодо психологічної допомоги в долатті труднощів у складних соціальних ситуаціях гібридної війни, вимушеної міграції переселенців, соціальних і економічних трансформацій перехідного суспільства.

За комплексну наукову роботу «Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін», яка відображає основні результати фундаментальних досліджень, здійснених в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України протягом 2000-2017 років, присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки 2019 року.

Як зазначалося, вагомим чинником психологічного супроводу освітніх процесів є створення умов для збереження ментального здоров'я педагогів. В Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України запропоновано інтегративну модель психологічної підтримки професійного здоров'я вчителів, яка має бути спрямована на рефлексію та ревізію ірраціональних настановлень та переконань щодо учня, неадекватних форм мислення, на корекцію поведінки, зокрема стилю спілкування вчителя, розвиток здатності до саморегуляції; на освоєння професійно адекватних форм поведінки, формування конструктивного індивідуального стилю педагогічної взаємодії.

Психологічна підтримка вчителя також має бути спрямована на визнання цінності та унікальності його особистості, права на повагу і свободу, орієнтована на створення безпечної атмосфери, у якій він може вільно виражати свої почуття, прийняти новий досвід, осягнути своє покликання, віднайти смисл, відчути свободу власного вибору та екзистенційну сповненість. Поглиблене розуміння педагога, увага до нього з боку психологічної науки, сприяння його професійному здоров'ю через надання необхідної психологічної підтримки тісно взаємопов'язане з формуванням гуманізованого інформаційного діалогічно-творчого освітнього середовища.

З метою усунення труднощів в організації психологічної діагностики учасників освітнього процесу доцільно:

- організувати дослідження психологічних особливостей сучасних дітей. Зокрема, фронтальні обстеження мають виявляти депресивні стани дітей, зниження соціальної

адаптованості, схильність до девіантної поведінки. Особливу увагу слід звернути на психологічні аспекти розвитку здатності вчитися в умовах дистанційного навчання;

- вивести психологічну службу з підпорядкування дирекції шкіл;
- скасувати норму про обов'язкову згоду батьків на психологічне обстеження дитини (слід зазначити, що в багатьох західних країнах тестування в школі є обов'язковим, і відмова батьків від тестування дітей просто не допускається). Водночас варто наголосити на принципово важливому моменті: психологічна діагностика не повинна носити дискримінаційний відтінок, порушувати права особистості, не може використовуватися для відсіву дітей (під час прийому до школи) чи для селекції (під час формування класів);
- активно розвивати діагностичні дослідження, що базуються на сучасних нейробіотехнологіях, які дають змогу мінімізувати суб'єктивність психолога-дослідника, оскільки роблять можливим зчитування (фіксацію) підсвідомих реакцій мозку досліджуваного на аудіовізуальні подразники, зокрема із застосуванням нейроінтерфейсу — приладу, який з'єднує мозок безпосередньо з комп'ютером;
- забезпечити фінансування створення якісного сучасного психодіагностичного інструментарію (закуповування необхідних тестів, їхній переклад, адаптація, апробація та ін.). Для проведення зазначених заходів використовувати інтелектуальний потенціал експертів у цій галузі. Створити центри (зокрема на базі Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України), у яких психолог зможе отримувати в тимчасове користування якісно виготовлений, сертифікований діагностичний матеріал і набувати практичні навички щодо його використання;
- здійснити моніторинг забезпеченості закладів освіти психологами, соціальними педагогами, розробити заходи з покращення кадрової ситуації. Зокрема, збільшити кількість психологів у школах та значно підвищити оплату їхньої праці. У світлі сучасних викликів (стрімкого збільшення психологічних проблем у дітей всіх вікових категорій, необхідності швидкого подолання негативних психологічних наслідків пандемії і цифровізації суспільства) це стає задачею першочергової значущості.

Психологічний супровід освіти переважно зосереджується на профілактиці тих чи інших негараздів — допомозі суб'єктам освіти, які зазнають страждань, травматизації, інших психологічних небезпек, превенції психічних і поведінкових розладів, негативних наслідків перебування в несприятливих ситуаціях. У цілому достатнім є розроблення психологічних технологій і методик діагностики та додання проблем освітнього процесу. Водночас для набуття освітою все більшої відкритості і перетворення її на дієве середовище відтворення людського капіталу потрібні подальші психологічні розвідки, спрямовані на соціальне прогнозування і моделювання майбутнього країни, дослідження психології взаємодії людини з технологічними інноваціями (роботами, штучним інтелектом тощо), мережевими технологіями економічного зростання, інформаційно-цифровими перетвореннями суспільного життя, групових психологічних процесів і траєкторій особистісного розвитку.

Розглянуті напрями психологічного супроводу освітніх процесів мають бути використані у конструюванні змісту освіти, що ураховує сучасний соціокультурний контекст і спрямований на збереження ментального здоров'я його учасників; формування особистості, яка, окрім програмних знань і навичок, усвідомлює цінність ментального здоров'я, виокремлює стресові чинники та розпізнає ознаки їхнього впливу на психоемоційний та фізичний стан, здатна застосовувати навички психопрофілактики та подолання негативних наслідків впливу надмірного стресу. Це сприятиме не лише збагаченню когнітивної сфери особистості, а й формуванню здатності до самостійної відповідальної діяльності в мінливих умовах суспільного розвитку.

Психологічна служба у реформуванні системи освіти. У 1991 р. у сфері освіти України створено психологічну службу. Її становлення і розвиток упродовж 30 років є однією з найбільш вдалих освітніх реформ та найбільш суттєвим внеском вітчизняної психологічної науки у педагогічну практику. Діяльність психологічної служби забезпечує практичну реалізацію в освітньому процесі принципів гуманізму і дитиноцентризму, індивідуального і особистісного підходів до кожного здобувача освіти, сприяє захисту фізичного, психічного і соціального здоров'я та підвищенню психологічної культури суспільства в цілому.

Згідно з Положенням про психологічну службу у системі освіти України відповідна діяльність здійснюється практичними психологами, соціальними педагогами, методистами та директорами (завідувачами) навчально-методичних кабінетів/центрів/лабораторій. Працівники психологічної служби відповідають за надання психологічної допомоги і соціально-педагогічний супровід усіх учасників освітнього процесу в закладах освіти всіх типів і форм власності.

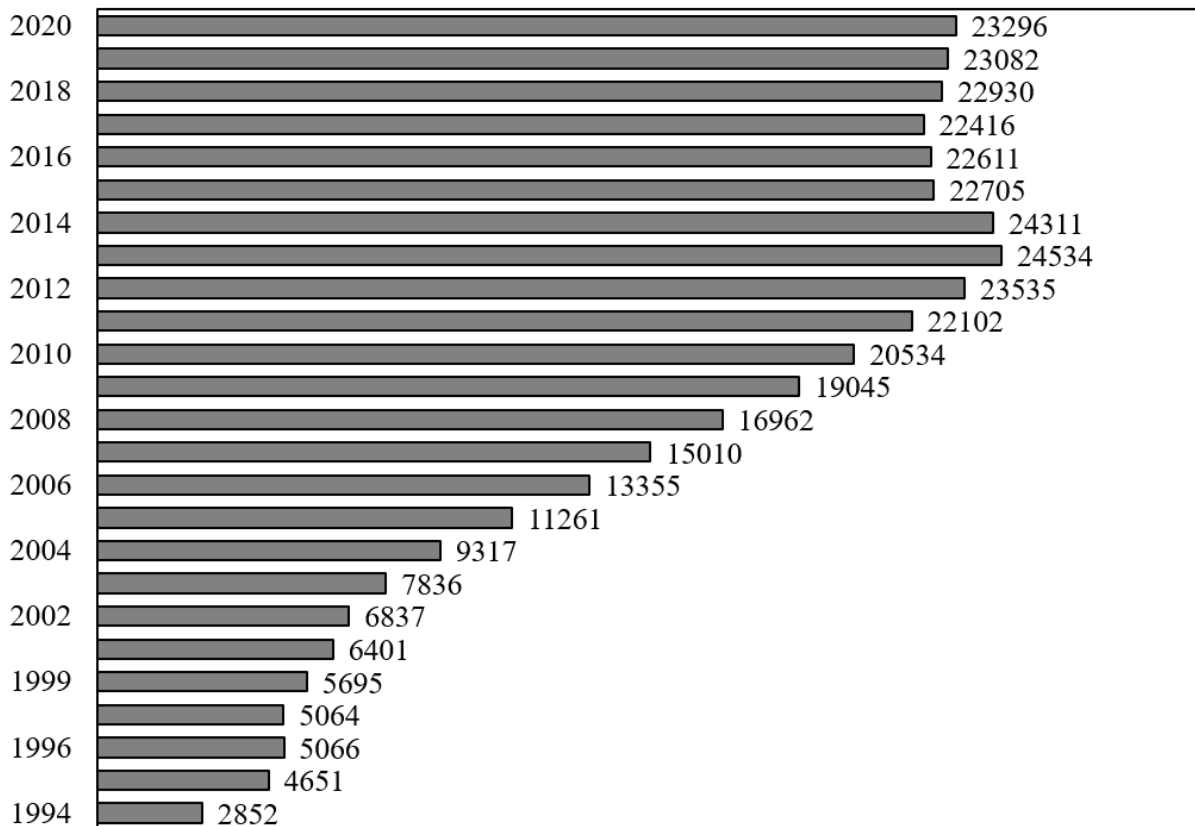
Починаючи з 1991 р., у регіональних закладах підвищення кваліфікації вчителів створювалися кабінети/центри/лабораторії психологічної служби, та до штату районних/міських методичних кабінетів вводилися посади методистів-психологів. В Інституті психології було створено новий підрозділ — центр психологічної служби, який здійснював організаційно-методичне керівництво її становленням. Методична структура психологічної служби в основному була сформована до 1994 р.

З метою вдосконалення методичного керівництва психологічною службою системи освіти спільним наказом МОН і НАПН України у 1998 р. створено Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи (центр), який нині функціонує у складі НАПН України. Наукові праці вчених центру спрямовані на науково-методичне забезпечення діяльності фахівців психологічної служби, психолого-медико-педагогічних консультацій, ресурсних центрів інклюзивної освіти, підвищення їхнього фахового рівня. З-поміж останніх розробок центру — Стратегія розвитку психологічної служби системи освіти в умовах децентралізації; методологія створення осередків громадянського суспільства в закладах освіти на основі децентралізації; моделі управління і науково-методичного забезпечення психологічної служби на рівнях «заклад освіти — територіальна громада», «територіальна громада — район», «район — область», програма соціально-психологічних тренінгів «З турботою про себе», програма дистанційного навчання для педагогічних працівників «Методичне забезпечення освітньої діяльності педагогічних кадрів в умовах інклюзивної освіти» та ін. Загалом за підсумками 2020 р. підготовлено 12 інноваційних психолого-педагогічних розробок.

За роки існування чисельність працівників психологічної служби збільшилася з 2,9 тис. у 1994 р. до 23,3 тис. у 2020 р., що свідчить про підвищення авторитету її працівників та розуміння значущості цієї роботи всіма учасниками освітнього процесу і передусім керівниками освітньої сфери (див. рис. 13.1).

Сьогодні психологічна служба являє собою розгалужену структуру навчально-методичних центрів/лабораторій, посад методистів, практичних психологів і соціальних педагогів закладів освіти усіх типів від дошкільної до вищої освіти.

За даними МОН України, у 2020/21 навчальному році кількість фахівців психологічної служби становила 23,7 тис. осіб. Із них практичних психологів — 15,6 тис., соціальних педагогів — 7,3 тис., методистів — 873 особи. У 2018/19 навчальному році забезпеченість практичними психологами закладів освіти (у ставках) становила 62,3 % від нормативної потреби, соціальних педагогів — 48,8 %. Середній показник від потреби наявних ставок працівників психологічної служби становив 57,3 %.

Рис. 13.1. Динаміка чисельності працівників психологічної служби (на початок відповідного року)

Найбільш забезпеченими є такі типи закладів освіти: спеціальні освітні заклади, заклади освіти, розташовані у великих містах, заклади освіти, що мають статус гімназії або ліцею, приватні та експериментальні заклади освіти. Традиційно гострою залишається проблема кадрового забезпечення закладів освіти, розташованих у сільській/гірській місцевості, закладів з низькою наповнюваністю, закладів позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти.

Необхідно зазначити, що психологічна служба сьогодні суттєво впливає на освітню сферу та забезпечує таким чином реалізацію освітніх реформ, оперативно реагує на соціальні проблеми, які виникають у суспільстві в цілому і в освіті зокрема.

Загалом у 2019/20 навчальному році різними видами психологічної і соціально-педагогічної діагностики було охоплено понад 5,7 млн учасників освітнього процесу, з яких індивідуальними формами — майже 1,4 млн осіб, а саме: близько 1,1 млн здобувачів освіти, понад 114 тис. педагогічних працівників та майже 168 тис. батьків; груповими формами — близько 4,5 млн осіб, а саме: здобувачів освіти — понад 3,5 млн, педагогічних працівників — більше 425 тис., батьків — понад 500 тис.

Важливим напрямом роботи працівників служби є профілактика негативних тенденцій у розвитку особистості здобувачів освіти та їх колективів. Особлива увага приділяється профілактиці неуспішності, формування шкідливих звичок і різного роду узалежнень. У 2019/20 навчальному році індивідуальними формами профілактичної роботи було охоплено понад 500 тис. здобувачів освіти, майже 100 тис. педагогічних працівників та близько 140 тис. батьків або інших законних представників; груповими формами — понад 2 млн здобувачів освіти, більше 300 тис. педагогічних працівників та понад 500 тис. батьків.

Останніми роками велика увага приділена профілактиці таких негативних явищ в учнівському середовищі, як мобінг, булінг, різні види насильства. Упродовж зазначеного

навчального року практичними психологами і соціальними педагогами прийнято майже 69 тис. запитів від учасників освітнього процесу щодо протидії домашньому насильству. Зокрема, від батьків надійшло майже 17 тис., педагогічних працівників — більше 18 тис., від дітей — понад 29 тис. та від інших зацікавлених осіб — більше 4 тис. звернень. Щодо протидії булінгу (цькуванню) у закладах освіти отримано майже 97 тис. запитів. Зокрема, від батьків — понад 31 тис. звернень, педагогічних працівників — більше 28 тис., від дітей — майже 30 тис. та від інших зацікавлених осіб — 7,5 тис. звернень. Усі звернення дістали належний відгук та були підставою для професійного втручання.

Працівники психологічної служби застосовують сучасні методики і технології соціальної і психологічної корекції розвитку здобувачів освіти, приділяючи особливу увагу профілактиці девіантної і делінквентної поведінки. Індивідуальними формами корекційної роботи охоплено понад 340 тис. здобувачів освіти, майже 24 тис. педагогічних працівників та близько 28 тис. батьків та інших законних представників; груповими формами — більше 1,2 млн здобувачів освіти, понад 52 тис. педагогічних працівників та майже 98 тис. батьків.

Психологічне і соціально-педагогічне консультування в умовах сьогодення залишаються пріоритетними напрямками роботи фахівців. Індивідуальними та груповими формами консультування охоплено близько 5 млн учасників освітнього процесу, з яких 2,7 млн осіб — у груповій формі, 1,9 млн осіб — індивідуально.

Психологічна просвіта всіх учасників освітнього процесу має на меті формування або підвищення рівня психологічної культури, поширення науково-психологічних знань. Цим видом роботи охоплено понад 3 млн здобувачів освіти, більше 700 тис. педагогів і майже 2 млн батьків.

Водночас, попри великий обсяг проведеної роботи, набуває усе більшої гостроти питання підвищення її якості. Так, за умови належної координації зусиль і якісного науково-методичного забезпечення психологічна служба здатна ефективно реалізувати вагомі освітні проекти. Зокрема такі, як «Сімейна розмова» (2011 — 2017 роки), «Мирна школа» (2019 — теперішній час) та ін.

Розвиток психологічної служби істотно вплинув на збільшення обсягів підготовки фахівців психології у закладах вищої освіти. Якщо у 1990 р. в країні три заклади вищої освіти щороку випускали близько 150 спеціалістів з дипломом психолога, то тепер, за даними Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, за спеціальністю «психологія» навчаються 31,5 тис. студентів.

Діяльність фахівців психологічної служби суттєвим чином вплинула й на розвиток української наукової психології. Активізовано наукові дослідження актуальних проблем соціальної і педагогічної практики, змісту, форм і методів професійної підготовки практичних психологів. Аналіз тематики наукових досліджень та захищених дисертацій показав, що близько третини з них присвячено змісту і методикам формування професійно значущих рис майбутніх практичних психологів у процесі їхнього навчання у закладах вищої освіти або у процесі підвищення кваліфікації, змісту роботи практичних психологів з окремими проблемами або категоріями клієнтів, теоретичним і методичним засадам розвитку прикладних проблем психології.

Отже, за 30 років державної незалежності України в результаті натхненної і відповідальної праці вітчизняних психологів у країні побудована унікальна система взаємозв'язків між психологічною наукою, фундаментальною і прикладною психологією та психологічною і освітньою практикою.

14. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОСВІТИ – ІМПЕРАТИВ ЇЇ РОЗВИТКУ

Анотація. Об’єктивні процеси становлення українського суспільства зумовлюють безперервне вдосконалення сфери освіти, пошук ефективних шляхів підвищення якості освітнього процесу, приведення її у відповідність до сучасних і перспективних потреб людини, суспільства, економіки, передусім забезпечення цифрових трансформацій та цифровізації національної освіти як визначального чинника її розвитку. Розв’язання проблем цифрової трансформації та цифровізації освіти України визначально впливає на забезпечення рівного доступу до якісної освіти впродовж життя широких верств населення, людей з різними віковими ознаками й освітніми потребами. Це насамперед потребує:

- створення українського сегменту відкритого світового інформаційно-цифрового науково-освітнього простору, його насичення комп’ютерно орієнтованими засобами, національними електронними освітніми ресурсами;
- забезпечення громадян якісним мережним доступом до освітніх послуг та електронних освітніх ресурсів, що дасть змогу подолати «цифрову нерівність» у різних регіонах України, міській і сільській місцевості, забезпечити «цифровий паритет» України в колі розвинутих країн світу;
- формування цифрової грамотності населення та розвиток цифрових компетентностей учасників освітнього процесу, розроблення й осучаснення комп’ютерно орієнтованих методик навчання, мотивації суб’єктів освітньої діяльності щодо використання прогресивних інформаційних систем і цифрових технологій;
- формування цілісної національної політики, вдосконалення законодавчої і нормативно-правової бази цифрової трансформації та цифровізації освіти;
- подолання невідповідності складу і структури наявного освітнього середовища для створення необхідних умов повноцінного використання та всеосяжного впровадження технологій і форм дистанційного навчання в глобальних, національних та регіональних надзвичайних кризових ситуаціях.

Ефективний розвиток освіти можливий лише за умови системного і комплексного розв’язання зазначених проблем, концентрації зусиль органів державної влади та органів місцевого самоврядування, консолідації усього українського суспільства довкола виконання завдань цифрової трансформації освіти.

Стартові позиції і нинішні здобутки незалежної України в інформатизації освіти насамперед відображені в системі освітнього і наукового законодавства 1991-2021 рр., що на всіх етапах розроблялося за активної участі вчених НАПН України, зокрема: законів України «Про освіту» (1991, 1996, 2017 рр.), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1991, 1998, 2015 рр.) «Про вищу освіту» (2002 і 2014 рр.), «Про Концепцію Національної програми інформатизації» (1998 р.), «Про Національну програму інформатизації» (1998 р.), «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» (2007 р.); розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концеп-

ції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» (2018 р.); постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» (2021 р.).

Загалом інформатизація освітньої і наукової сфер розвинулася до стану її ґрунтовного унормування у відповідних законах в останнє десятиріччя. До 2007 р. нормативно-правове забезпечення інформатизації здійснювалось здебільшого шляхом видання підзаконних актів.

Оскільки Закон України «Про освіту», ухвалений у травні 1991 р., не визначав повною мірою всі аспекти інформатизації освіти на початковому етапі становлення незалежної України, його доповнювали в частині інформатизації комплексна Програма розвитку народної освіти України на перехідний період (1991-1995 рр.), схвалена Міністерством народної освіти України у червні того ж року, а також Основні напрямки інформатизації народної освіти України у 1991-1995 роки та заходи з її реалізації, затверджені цим міністерством у серпні 1991 р.

Послідовна реалізація положень нормативно-правових актів з інформатизації освіти вимагала підвищеної уваги до інформатизації загальної середньої освіти, особливо у сільській місцевості, набуття інформаційної компетентності педагогічними працівниками, а також до дистанційної освіти. У зв'язку з цим ученими НАПН України підготовлено затверджену Міністерством освіти і науки України у 2000 р. Концепцію розвитку дистанційної освіти в Україні, а також затверджено урядом у 2001 і 2002 рр. відповідно Програму інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів, комп'ютеризації сільських шкіл на 2001-2003 роки і Державну програму «Вчитель».

Порівняння Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») (1993 р.), Національної доктрини розвитку освіти (2002 р.) і Державної програми «Вчитель» (2002 р.) у частині інформатизації освіти дає підстави для таких висновків.

У програмах і доктрині відображено розуміння того, що інформатизація освіти стає все більшим імперативом та пріоритетом розвитку і суспільства загалом, і окремої людини зокрема, і освіти особливо. Документи 2002 р. повною мірою спираються на концепції інформаційного суспільства, дистанційного навчання, ключової ролі педагогічних працівників в інформатизації освіти, посилення інформаційної комунікації. Національна доктрина розвитку освіти і Державна програма «Вчитель», які приймалися майже через 9 років після затвердження Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), закономірно були втричі більше насичені інформаційною термінологією і вперше передбачали широке впровадження дистанційного навчання.

Актуалізація проблеми інформатизації суспільства, людини, її освіти, реалізація програм і доктрини розвитку освіти зумовили розроблення комплексної спеціалізованої державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006-2010 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2005 р. № 1153. Ця державна програма разом з прийнятим через два роки Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» (2007 р.) узагальнювали тогочасні теоретичні і практичні напрацювання, зокрема здійснені вченими НАПН України, давали надійні системні фахові орієнтири і законодавчі підстави для подальшого розвитку інформатизації освіти та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній сфері України.

Наступний трирічний період 2008-2010 рр. характеризувався подальшими теоретико-методологічними дослідженнями та практичною реалізацією законодавчих актів щодо інформатизації освіти. На цьому етапі теоретично обґрунтовано і практично підтвердже-

но необхідність істотної інтенсифікації та диверсифікації інформатизації освіти і впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітню практику. У зв'язку з цим на новому етапі 2011-2018 рр. з урахуванням актуальних викликів ініційовано і прийнято важливі нормативно-правові документи щодо інформатизації, зокрема стратегію розвитку освіти, Концепцію «Нова українська школа».

Ними в нових умовах охоплено значно більший спектр питань та надано новий імпульс інформатизації освіти. Насамперед це стосується розвитку інформаційних мереж, сайтів, комунікацій, стовідсоткової відповідної підготовки педагогічних працівників з урахуванням тенденцій подальшого посилення інформатизації суспільного життя.

Питанням інформатизації відведено чільне місце в Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, схваленої Урядом в грудні 2016 р., а також Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та плані заходів щодо її реалізації 2018 р.

Як зазначається в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, цифровізація освіти є сучасним етапом її інформатизації і передбачає насичення інформаційно-освітнього середовища електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронного комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний освітній простір.

Характер прискореної інтенсифікації і диверсифікації інформатизації суспільства з освітою включно останніми роками ілюструє також Дорожня карта інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA) (2018 р.).

Упродовж 2017-2021 рр. процеси цифрової трансформації освітньої сфери урегульовано новими нормативно-правовими документами, з-поміж яких укази Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» від 2 червня 2021 р. № 225, Національна економічна стратегія на період до 2030 року. Законами України «Про освіту» (2017 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.) інформаційно-комунікаційні компетентності визначено ключовим, а дистанційна форма здобуття освіти — однією з основних.

На розвиток електронного навчання, створення електронних освітніх ресурсів і формування цифрових компетентностей учасників освітнього процесу спрямовані положення про Національну освітню електронну платформу (2018 р.), про електронний підручник (2018 р.), про електронні освітні ресурси (2019 р.), Концепція розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) (2020 р.), Опис рамки цифрових компетентностей громадян України (2021 р.). До формування й розвитку цифрової грамотності населення долучилися Міністерство цифрової трансформації України (проект «Дія. Цифрова освіта»), Міністерство соціальної політики України та численні громадські організації.

На успішне впровадження цифрових технологій в широку освітню практику визначально вплинули результати наукового доробку НАПН України. Упродовж останніх років розроблено низку концептуальних інноваційних підходів, технологій та методик. Серед них такі: розвиток інформаційно-цифрового навчального середовища української школи; хмаро орієнтовані системи відкритої науки в навчанні й професійному розвитку вчителів; використання цифрових технологій для реалізації змішаного навчання в закладах загальної середньої освіти; методологія формування хмаро орієнтованого навчально-научо-

вого середовища педагогічного закладу освіти; методологія педагогічного проектування комп'ютерно орієнтованого середовища навчання предметів природничо-математичного циклу в профільній школі; розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів в умовах хмаро орієнтованого навчального середовища; формування інформаційно-освітнього середовища навчання старшокласників на основі технологій електронних соціальних мереж; інформаційно-аналітична підтримка педагогічних досліджень на основі електронних систем відкритого доступу; комп'ютерне моделювання пізнавальних завдань для формування компетентностей учнів з природничо-математичних предметів; використання відкритих електронних науково-освітніх систем для розвитку інформаційно-дослідницької компетентності наукових і науково-педагогічних працівників; проектування інформаційно-освітнього середовища професійно-технічних навчальних закладів; особливості формування психологічної культури працівників освіти в інформаційному суспільстві; медіапсихологічні засоби профілактики та подолання наслідків деструктивних інформаційних впливів на дітей і молодь; науково-методичне забезпечення проектування і створення засобів інформаційно-комунікаційних технологій для діагностування обдарованості дітей та молоді.

Значну кількість дисертаційних досліджень у галузі педагогічних наук присвячено розробленню теоретико-методологічних та науково-методичних проблем застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті. Зокрема в НАПН України зі спеціальності «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті» захищено 58 докторських і кандидатських дисертацій.

Результати наукових досліджень з питань побудови і використання комп'ютерно орієнтованого освітнього середовища, інформаційно-цифрових технологій навчального, наукового й управлінського призначення, а також новітніх цифрових засобів освітньої діяльності та їх упровадження в освітню практику, висвітлює електронне наукове фахове видання «Інформаційні технології і засоби навчання» (рис. 14.1 — 14.3), що з 2015 р. внесене до міжнародної наукометричної бази Web of Science Core Collection (Emerging Sources Citation Index) та віднесене МОН України до категорії «А» у галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка». Як освітньо-наукова система відкритого доступу до результатів наукових досліджень НАПН України функціонує Електронна бібліотека НАПН України (рис. 14.4 — 14.7), що містить понад 24,7 тис. цифрових інформаційних ресурсів, підготовлених за результатами фундаментальних і прикладних наукових досліджень підвідомчих установ академії. Зазначені ресурси завантажені користувачами з багатьох країн світу понад 8 млн разів.

У закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) України здійснюється оновлення змісту інформатичної освіти. У 2017 р. оновлено програму навчання інформатики для основної школи, у якій посилено розділи з вивчення сучасних систем роботи з графікою і медіаконтентом. Створено модельні програми з інформатики як вибірково-обов'язкового предмета для 10-11 класів. У програмі рівня стандарту вперше застосовано модульний підхід, що зробило можливим адаптування освітнього процесу з інформатики до будь-якого профілю навчання, розроблення програми навчання інформатики для 10-11 класів (профільне навчання). Модельна програма рівня стандарту гармонізована з відповідною програмою технологічної галузі, у створенні якої та відповідних підручників брали участь вчені НАПН України. За їхньої участі розроблено програму курсу «Технічна творчість. Робототехніка» (5-9 класи) і програму курсу «Фізика для допитливих» (5-6 класи), застосування яких забезпечує повноцінну реалізацію STEM-підходу в освітньому процесі.

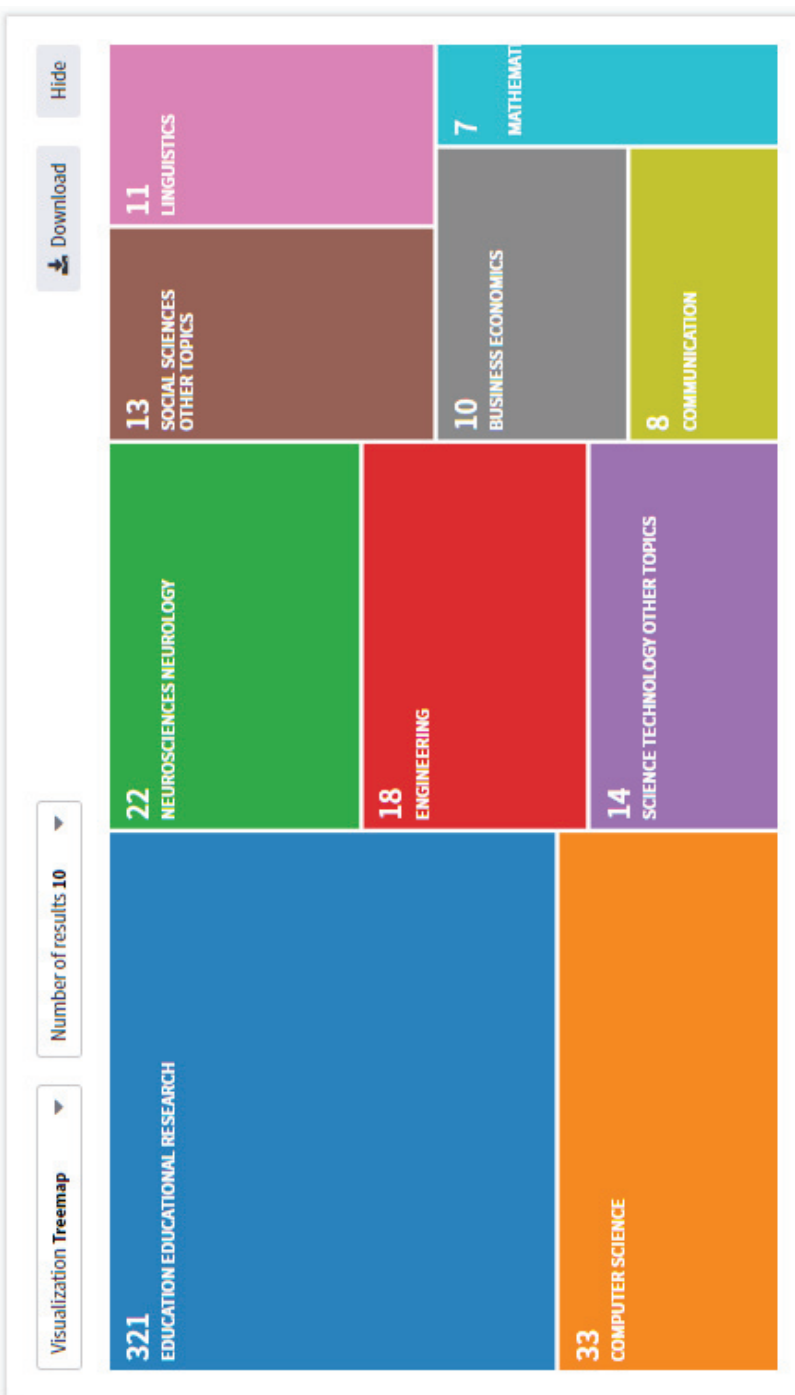
Web of Science

Results Analysis
 <<Back to previous page

Showing 432 records for Total Citing Articles: **НАЗВАНІЕ ПУБЛИКАЦИИ: (information technologies and learning tools)**

Research Areas	
Publication Years	
Databases	
Document Types	
Authors	
Authors - Arabic	
Authors - Chinese	
Countries/Regions	
Countries/Regions - Chinese	
Source Titles	
Source Titles - Arabic	

Рис. 14.1. Аналіз цитування статей журналу «Інформаційні технології і засоби навчання» за напрямками досліджень протягом 2015-2020 рр. (Топ 10)

Web of Science

Results Analysis
[Back to previous page](#)

Showing 432 records for Total Citing Articles: НАЗВАНІЕ ПУБЛИКАЦИИ: (information technologies and learning tools)

Visualization Treemap

Research Areas
Publication Years
Databases
Document Types
Authors
Authors - Arabic
Authors - Chinese
Countries/Regions
Countries/Regions - Chinese
Source Titles
Source Titles - Arabic

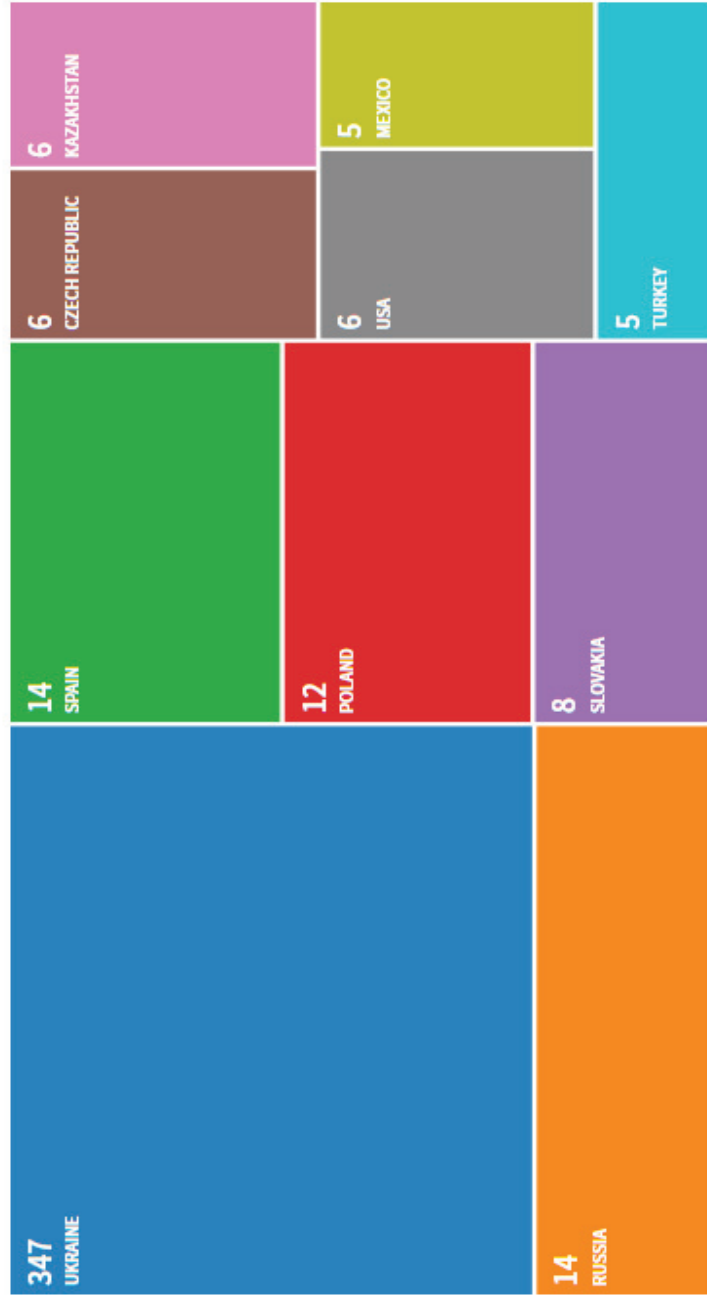

Рис. 14.2. Аналіз цитування статей журналу «Інформаційні технології і засоби навчання» за країнами протягом 2015-2020 рр. (Топ 10)

Електронне наукове фахове видання «Інформаційні технології і засоби навчання» - категорія «А», Web of Science Core Collection

За даними Google Analytics	Користувачів сайту журналу	Переглядів Сторінок
2018 р.	22 тис.	312 тис.
2019 р.	35 тис.	296 тис.
2020 р.	27 тис.	203 тис.
станом на січень 2021 р.	> 105 тис.	> 1058 тис.

Країн

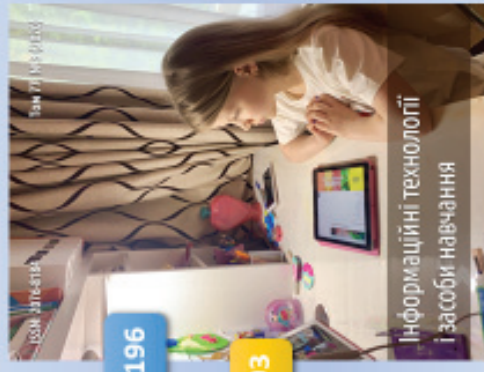
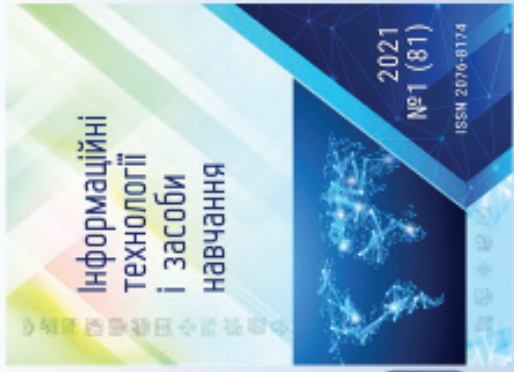

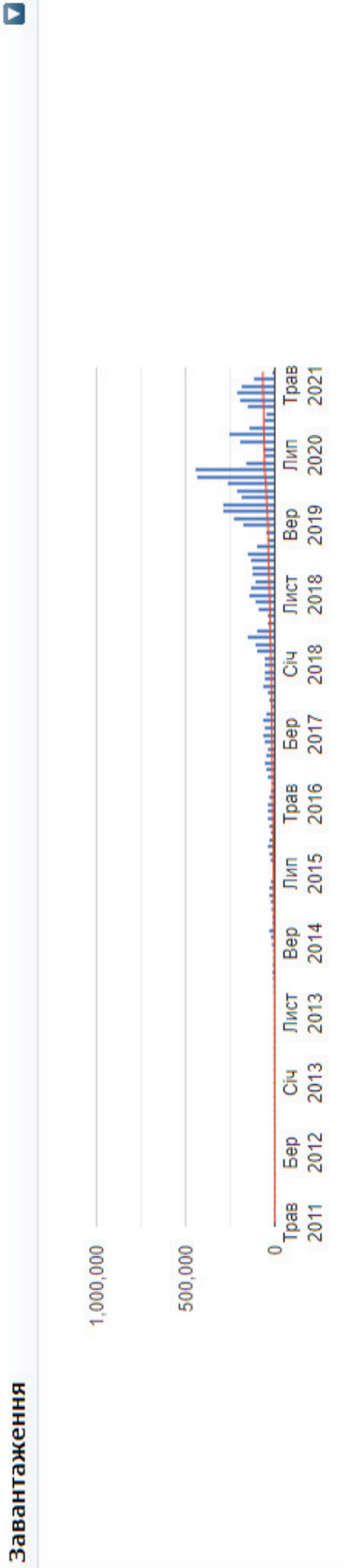
Рис. 14.3. Моніторинг використання журналу «Інформаційні технології і засоби навчання»

Статистичні звіти електронної бібліотеки

За всіма ресурсами

Оберіть звіт за Вкажіть термін звіту Оберіть вид звіту

Завантаження

Загальний огляд

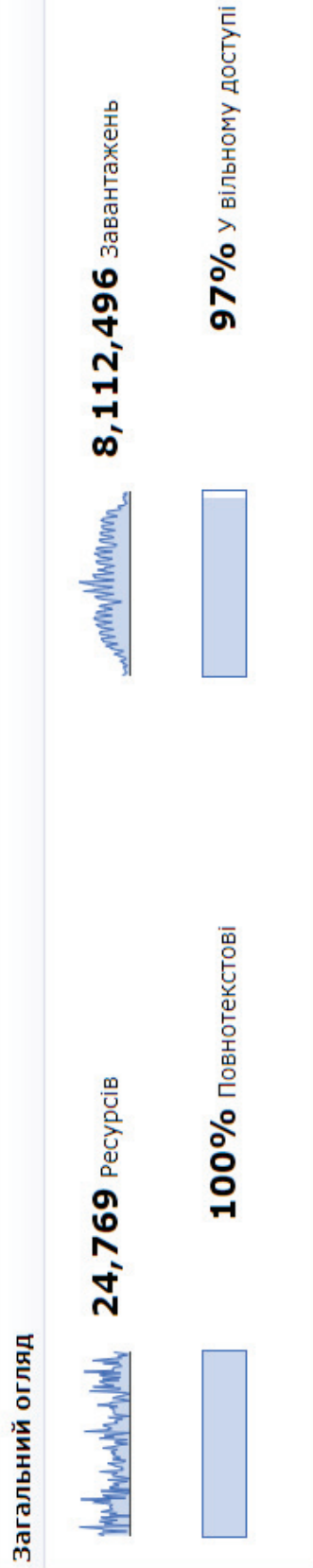

Рис. 14.4. Електронна бібліотека НАПН України: кількість ресурсів та завантажень за 2017-2021 рр.

Електронна бібліотека НАПН України, 2016-2020 рр.

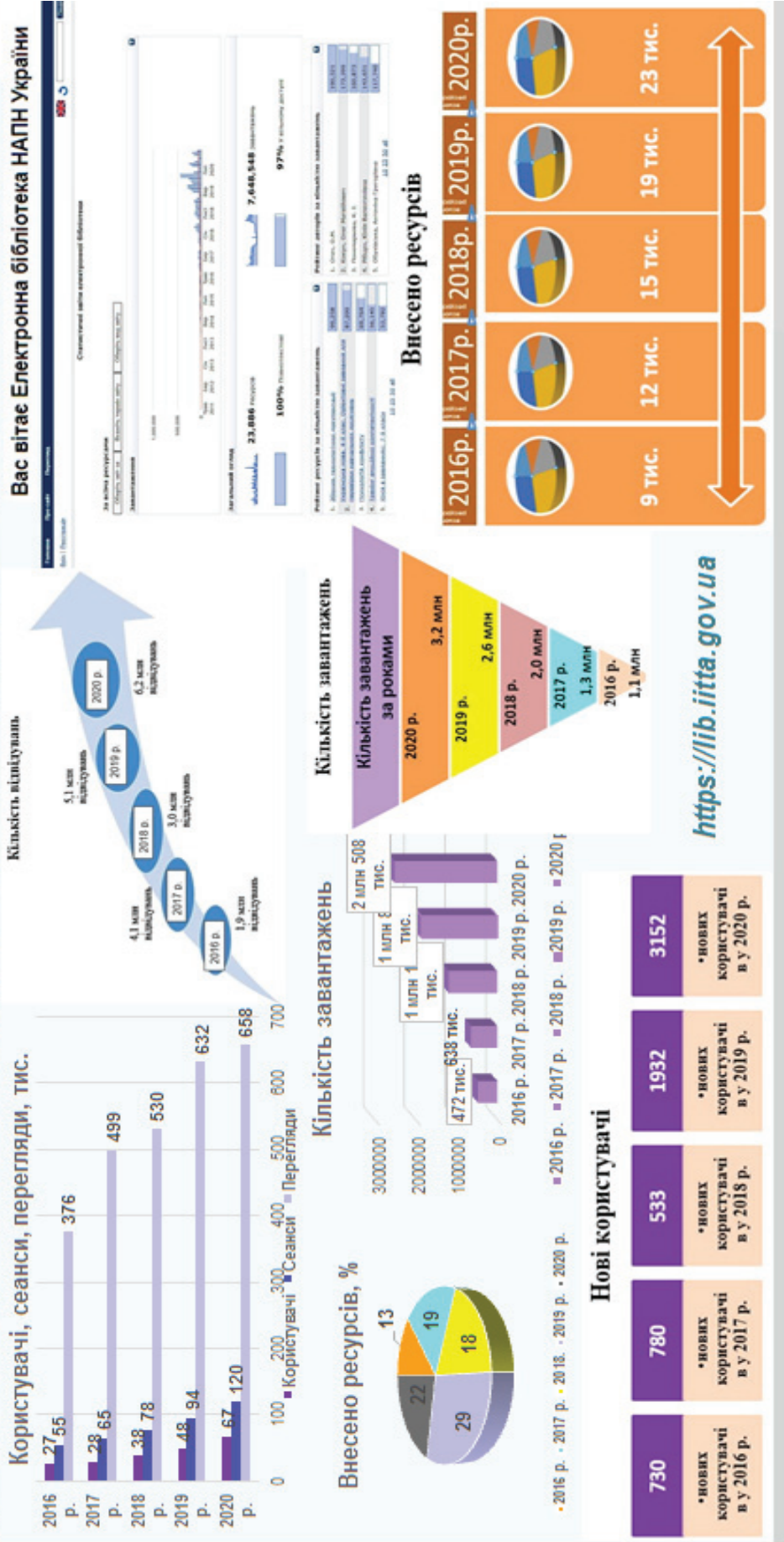
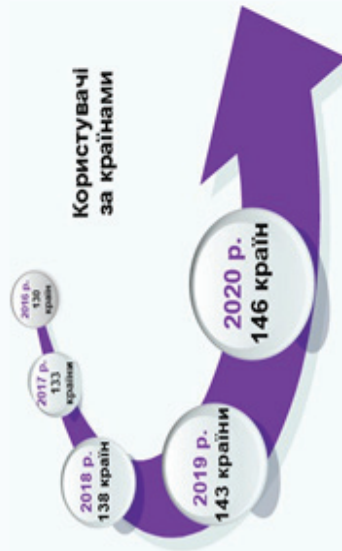

Рис. 14.5. Оприлюднення і використання ресурсів установ НАПН України в Електронній бібліотеці за 2016-2020 рр.

Електронна бібліотека НАПН України, 2016-2020 рр.

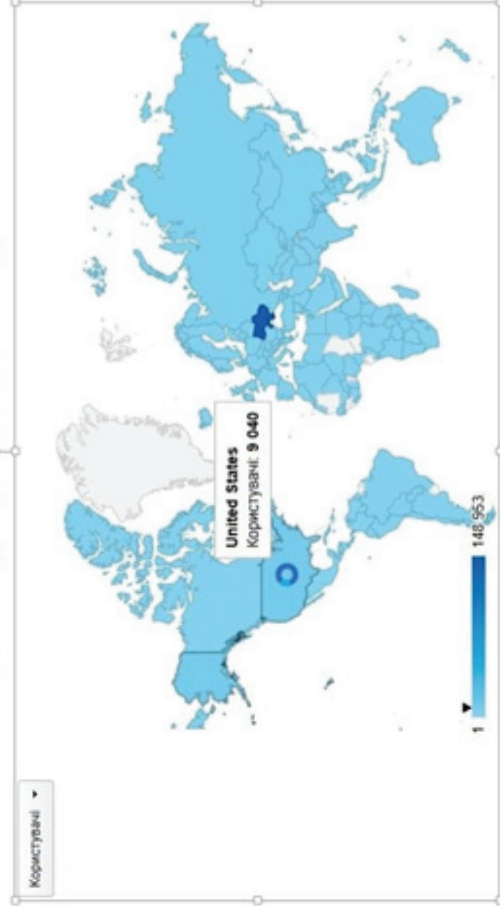
Користувачі за країнами

Країни	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2016-2020 рр.
США	224	437	2360	1743	4276	9040
Росія	436	654	614	667	649	3020
Індія	150	228	293	250	348	1269
Німеччина	94	224	222	257	319	1116
Філіппіни	107	188	208	216	340	1059
Польща	106	128	194	230	296	954
Нідерланди	104	324	148	94	274	944
Казахстан	162	197	202	137	187	885
Китай	402	125	82	101	137	847
Об'єднане Королівство	65	124	112	147	307	755

Електронна бібліотека НАПН України – закордонна наукова аудиторія

Мапа користувачів 2016-2020 рр.

<https://lib.iitta.gov.ua>

Рис. 14.6. Моніторинг сайту Електронної бібліотеки НАПН України з використанням системи Google Analytics за 2016-2020 рр.

Repositories by Country

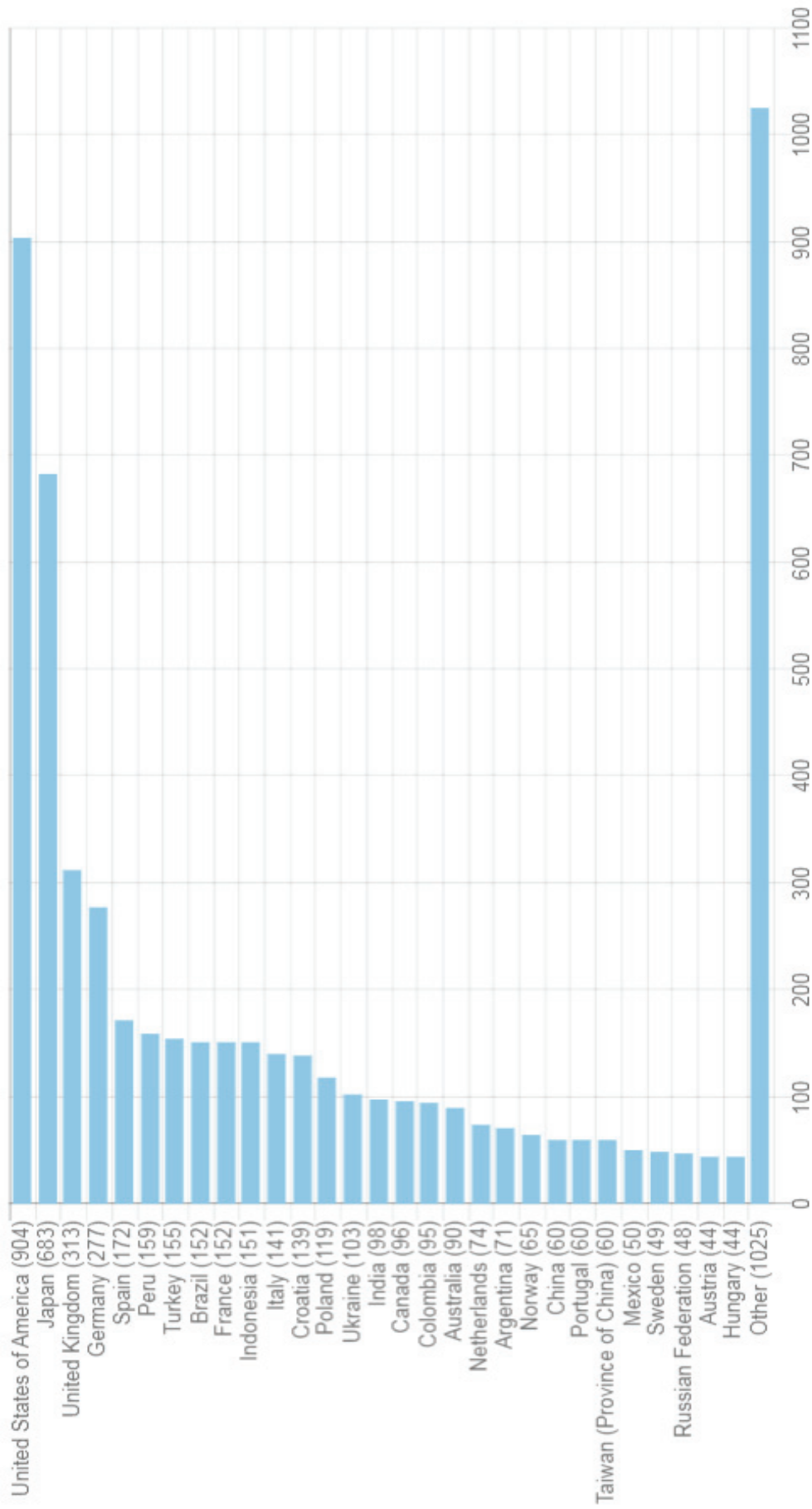
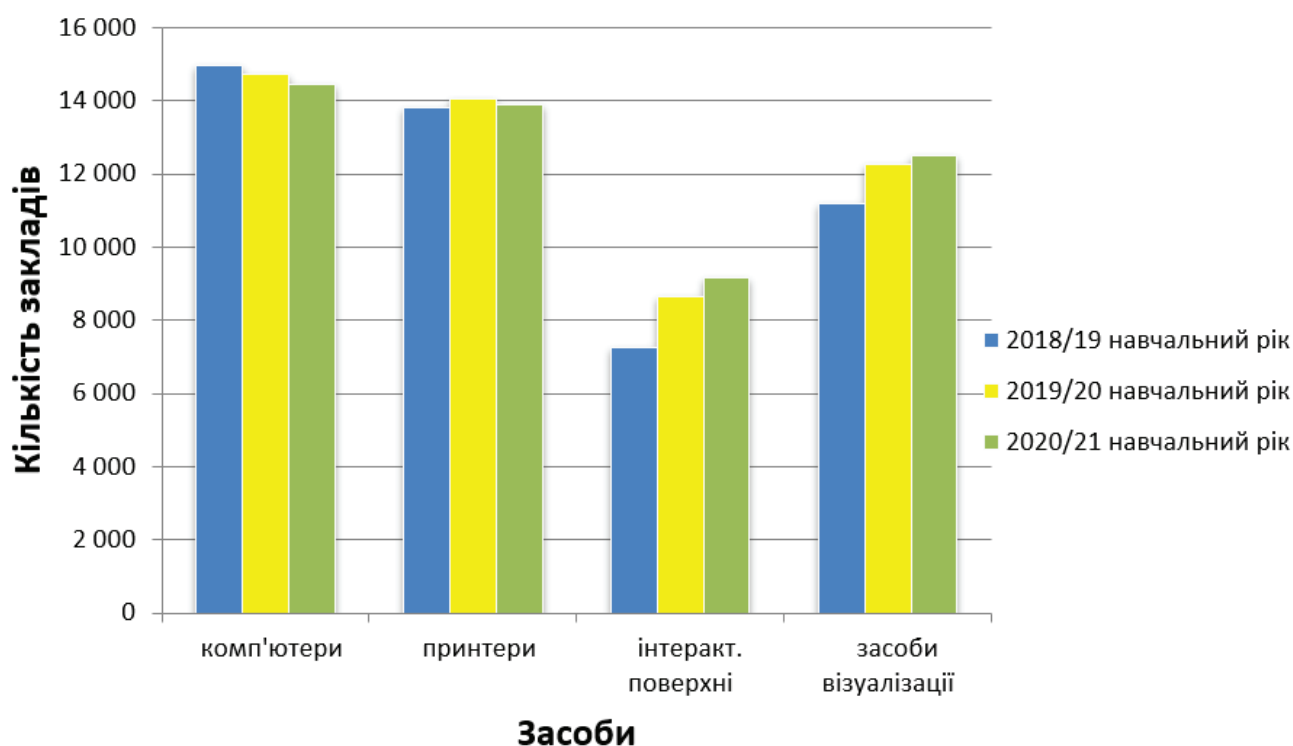

Рис. 14.7. Міжнародний реєстр OpenDOAR репозитаріїв відкритого доступу за країнами

Упровадження в освітню практику результатів наукових досліджень учених НАПН України, що передбачають системне використання цифрових освітніх ресурсів і сервісів, відбувається у ході здійснення низки дослідно-експериментальних робіт і проєктів всеукраїнського рівня, зокрема: «Хмарні сервіси в освіті» (2014-2017 рр.), «Розумники» (2014-2017 рр.), «Варіативні моделі комп'ютерно-орієнтованого середовища навчання предметів природничо-математичного циклу в загальноосвітньому навчальному закладі» (2016-2019 рр.), «Технологія навчання учнів початкової школи «Розумники» (Smart Kids)» (2017-2022 рр.), «Електронний підручник для загальної середньої освіти» (2018-2021 рр.), «Формування технологічної компетентності учнів шляхом занурення в іншомовне комунікативне середовище в умовах інформатизованого навчального процесу» (2019-2023 рр.) та ін.

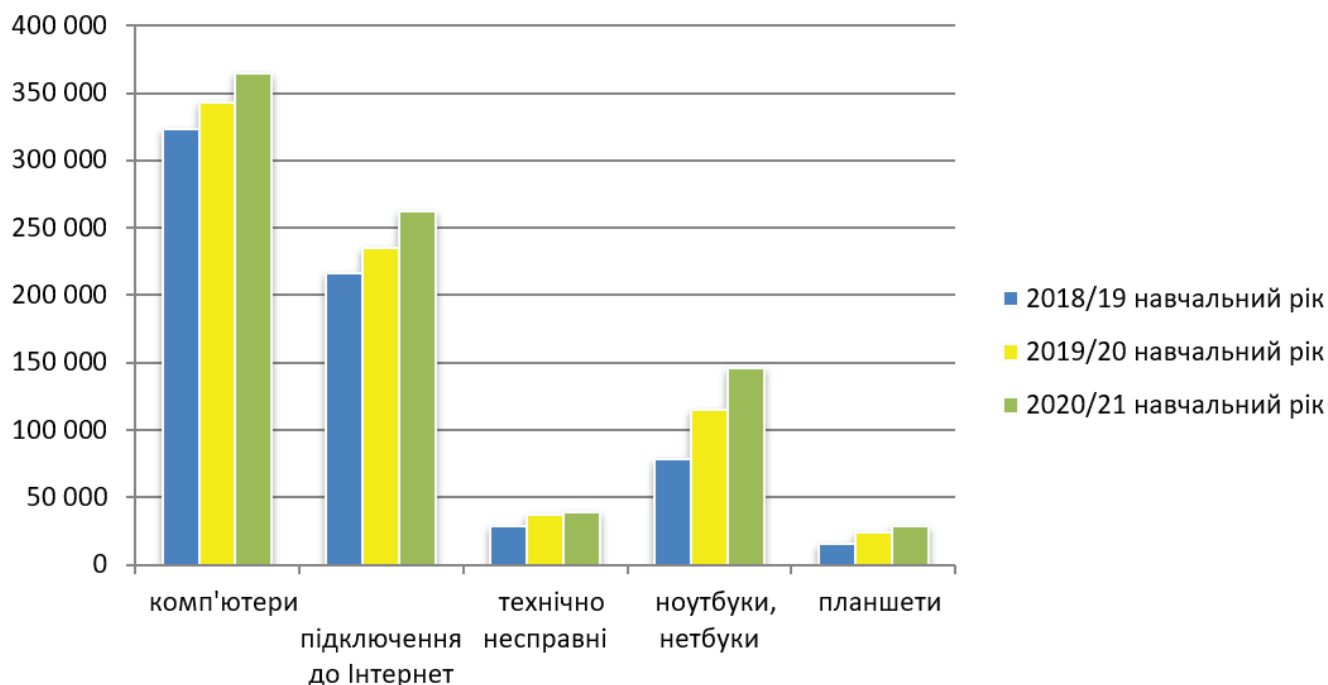
За даними Державної служби статистики України, з 2018 по 2020 рр. зростає кількість ЗЗСО, що забезпечені класами з інтерактивними поверхнями (відповідно з 7,2 тис. до 9,2 тис.), класами із засобами візуалізації (з 11,2 тис. до 12,5 тис.) (рис. 14.8). У ЗЗСО збільшилась кількість комп'ютерів (з 323 тис. до 365 тис.), ноутбуків та нетбуків (з 78 тис. до 146 тис.), планшетів (з 16 тис. до 29 тис.) (рис. 14.9).

Проте результати всеукраїнського опитування освітян, проведеного працівниками Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України в 2020-2021 рр., засвідчили, що впровадження ІКТ та використання цифрових засобів у системі загальної середньої освіти відбувається недостатньо ефективно. Визначено, що основними проблемами є обмежений доступ до цифрових навчальних пристроїв, слабе забезпечення високошвидкісним інтернет-зв'язком, неналежне управління доступом до ІТ-інфраструктури з боку закладів освіти. Вчителям не вистачає навичок роботи в цифровому середовищі, часу на освоєння нових інструментів та перебудову освітнього процесу, кваліфікованої технічної підтримки.

Рис. 14.8. Кількість закладів загальної середньої освіти, які забезпечені комп'ютерною технікою, класами з інтерактивними поверхнями і засобами візуалізації (за роками)

Рис. 14.9. Кількість комп'ютерів, ноутбуків, нетбуків, планшетів, їх підключення до мережі Інтернет у закладах загальної середньої освіти (за роками)

Залишається проблемним питання розвитку цифрової грамотності вчителів. Серед опитаних педагогів на професійному рівні лише 21,5 % володіють пошуковими системами; 47,1 % спроможні оцінити достовірність інформації; 15,0 % можуть забезпечити свої цифрові пристрої і персональні дані. У сфері налагодження комунікації через цифрові засоби близько 25 % освітян мають рівень базового користувача і потребують підвищення кваліфікації. При цьому 55,6 % учителів на рівні базового користувача можуть створювати мультимедійний контент, використовуючи різноманітні цифрові інструменти та середовища. У частині «Вирішення проблем» професійний рівень користувача у середньому мають 12,0 % респондентів, що потребує відповідних коректив у системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Згідно з даними Міністерства цифрової трансформації України (2019 р.) 53 % українців володіють цифровими навичками нижче базового рівня, 47 % зацікавлені в їх отриманні. За рівнем цифрових компетентностей громадян Україна значно відстає від Польщі (65 %), Угорщини (69 %), Німеччини (78 %). При цьому рівень опанування цифрових компетентностей залежить від віку: українці 40-49 років не мають достатніх цифрових навичок, у групі 60-70 років таких людей майже 85 %. Питання підвищення рівня цифрової грамотності набуває актуальності з огляду на зростання цифрових загроз. Наприклад, 34 % громадян останнім часом стали жертвами шахрайських дій у мережі Інтернет. Низьким є рівень цифрових компетентностей у державних службовців, медичних і педагогічних працівників та фахівців соціальної сфери. Відтак перехід на електронні послуги має супроводжуватися масштабною освітньою кампанією для таких категорій населення.

На тлі пандемії COVID-19 Україна, як і весь світ, отримала досвід з організації дистанційного навчання. У виданні ЮНЕСКО «Короткий опис політики: Освіта в епоху COVID-19» зазначено, що пандемія призвела до найбільшого за всю історію збою у функціонуванні систем освіти, який зачепив майже 1,6 млрд учнів з понад 190 країн світу на всіх континентах планети. Закриття шкіл та інших закладів освіти охопило майже 94 % світо-

вого учнівського контингенту. Причому в країнах з низьким і нижче середнього рівнями доходів населення цей показник становить 99 %.

Повноцінне підвищення кваліфікації учителів для швидкого переведення навчання в дистанційний формат в умовах пандемії у стислі терміни не було можливим. Відтак воно звелось до нарад, коротких вебінарів, рекомендацій та інструкцій по роботі з різними сервісами і платформами, розміщеними у вільному доступі на сайтах у мережі Інтернет. В Україні для підготовки і проведення уроків учителі переважно використовують такі ресурси, як «На Урок» — 74,4 %, авторські уроки на каналі YouTube — 75,8 %, «Всеосвіта» — 64,6 %, «Всеукраїнська школа онлайн» — 38,7 %, EdEra — 33,3 %, матеріали блогів учителів — 28,4 %, відкриті онлайн-уроки — 27,2 %, Learning.ua — 24,7 %, Prometheus — 19,85 %. Водночас значна кількість ЗЗСО для формування освітніх середовищ та забезпечення дистанційної форми навчання використовувала хмарні сервіси, що надають компанії Google та Microsoft. У закладах вищої освіти суттєво зросла кількість користувачів відкритої системи управління навчанням LMS Moodle.

Типовими проблемами в організації дистанційного освітнього процесу у закладах загальної середньої та вищої освіти в Україні є такі: використання неспеціалізованих засобів для організації навчання (месенджери, соціальні мережі, а також додатки, що мають істотні обмеження для здійснення навчання, зокрема тривалість сеансу, кількість користувачів, можливості для групової роботи, запису трансляцій тощо); комунікаційні проблеми з доступом до мережі Інтернет, особливо у сільській місцевості; небажання та нехтування частиною здобувачів обов'язками щодо відповідального ставлення до навчального процесу, низька активність учнів/студентів; відсутність очної взаємодії; низький рівень цифрової компетентності; недостатня підтримка з боку закладів освіти; навантаження та стрес; зменшення часу індивідуальної роботи викладача зі студентами, частина яких не спроможна самотійно повноцінно опанувати теоретичний та практичний матеріал і потребує супроводу та підтримки викладача; недостатнє використання автоматизованих засобів оцінювання навчальних досягнень.

В умовах карантинних заходів 2020-2021 рр. НАПН України здійснено науково- та навчально-методичну підтримку педагогів. Для вчителів ЗЗСО, викладачів закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти організовано і проведено навчальні тренінги, семінари та вебінари, у яких узяли участь понад 4,5 тис. осіб. Для підтримання педагогічних працівників в умовах пандемії та підвищення рівня їх ІК-компетентності, з метою подолання «цифрового бар'єру» проведено масові навчальні тренінги й вебінари: «Марафон Office 365», «Проблеми та перспективи розвитку навчального середовища початкової школи на засадах технології Smart Kids», «Дистанційна освіта: чек-лист підготовки», «Всеукраїнська онлайн-конференція з питань дистанційної освіти та навчально-дослідної роботи в закладах освіти», «Комп'ютерне моделювання в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти», «Проектування хмаро орієнтованої методичної системи підготовки вчителів природничо-математичних предметів до роботи в науковому ліцеї», «Учені НАПН України — українським вчителям», «Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи» та ін. У рамках реформи початкової школи створена Академія «Розумники», у якій 600 вчителів мали змогу підвищити ІК-компетентність з використання електронних освітніх ігрових ресурсів, організації дистанційного навчання, застосування цифрових сервісів та вдосконалення навичок роботи з цифровим обладнанням.

У 2021 р. співпраця Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України з компанією Майкрософт Україна за підтримки МОН України сприяла прове-

денню широкомасштабного навчального онлайн-ового курсу за темою «Цифрова освіта викладачів: засоби Microsoft для віддаленого навчання», за яким підвищили кваліфікацію понад 1,2 тис. осіб.

Пріоритетні та перспективні завдання розвитку цифрових ресурсів та інформатизації освіти визначені у міжнародних документах: рекомендаціях ЮНЕСКО про навчання й освіту дорослих (2015 р.), про технічну та професійну освіту і підготовку (2015 р.), у Делійській декларації про інклюзивні ІКТ в інтересах інвалідів (2014 р.), у положеннях Європейської стратегії «Цифровий порядок денний для Європи» до 2020 року. Низка урядових ініціатив на рівні країн щодо проєктування сервісів і технологій хмарних обчислень відображена у таких документах: «Федеральна стратегія щодо хмарних обчислень» (США, 2011 р.), Європейська стратегія «Вивільнення потенціалу хмарних обчислень в Європі» (2012 р.). У 2018 р. в ЄС прийнято План дій з цифрового навчання, що окреслив три пріоритети: широке використання цифрових технологій для викладання і навчання; формування і розвиток цифрових компетентностей та навичок цифрової трансформації; покращення освіти через аналіз даних та прогнозування.

Подальша цифрова трансформація освіти залежить від об'єктивних умов та сучасних тенденцій розвитку інформаційного суспільства, до яких відносяться:

- розвиток штучного інтелекту, «машинне навчання», нейромережі;
- забезпечення мобільності інформаційно-комунікаційної діяльності користувачів в інформаційному просторі, подальший розвиток мобільно орієнтованих засобів та ІКТ доступу до електронних даних;
- широке запровадження технологій блокчейн;
- розвиток технології хмарних обчислень та віртуалізації, корпоративних, загальнодоступних і гібридних ІКТ-інфраструктур, а також запровадження технології туманних обчислень;
- розвиток телемедицини;
- розроблення нових функцій доповненої реальності і доступність обладнання для віртуальної реальності;
- широке запровадження чат-ботів і віртуальних помічників, накопичення та опрацювання значних обсягів цифрових даних, формування та використання електронних інформаційних баз і систем, зокрема електронних бібліотек та наукометричних баз даних;
- розвиток користувацьких характеристик Інтернету людей, розгортання топології широкопasmових високошвидкісних каналів електронних комунікацій, систем формування ІКТ-просторів бездротового доступу користувачів до електронних даних;
- формування Інтернету речей, розвиток його програмно-апаратних засобів, зокрема мікропроцесорних, та інтеграційних платформ для забезпечення налаштування, управління та моніторингу електронних пристроїв за допомогою сучасних телекомунікаційних технологій;
- розвиток робототехніки, робототехнічних систем, зокрема 3D-принтерів і 3D-сканерів;
- розвиток індустрії виробництва програмних засобів, зокрема видання електронних освітніх ресурсів;
- забезпечення сумісності ІКТ-засобів та ІКТ-додатків, побудованих на різних програмно-апаратних платформах;

- розвиток мереж постачальників ІКТ-послуг, передусім хмарних сервісів, та мережі центрів опрацювання даних;
- розвиток систем захисту даних в інформаційних системах та протидія кіберзлочинності.

Цифрова освіта в країнах Європи є ключовим напрямом розвитку систем освіти. З метою оцінювання стану цифрової освіти європейських країн у 2019 р. освітньою мережею Eurydice проведено дослідження «Цифрова освіта у школі Європи». У ньому зазначено, що відповідно до швидких темпів цифровізації суспільства, поширення інформаційних технологій у всіх країнах, охоплених дослідженням (43 системи освіти, 27 країн-членів ЄС включно), розроблено та впроваджуються стратегії цифрової освіти. У майже половині країн цифрову освіту включено до державних стратегій, 18 мають власну стратегію цифрової освіти.

Частиною переглянутої Європейської довідкової рамки ключових компетентностей для навчання впродовж життя (2018 р.) є цифрова компетентність, якою повинні володіти всі громадяни ЄС. Європейська довідкова рамка цифрових компетентностей для педагогів (2017 р.) пропонує поглиблену та придатну для використання еталонну модель для систематичного просування цифрової компетентності. У 2021 р. в Україні схвалено Опис рамки цифрових компетентностей громадян України — інструмент, спрямований на підвищення рівня цифрової грамотності та практичного використання засобів і сервісів ІТ-технологій конкретними цільовими групами населення.

Необхідною умовою розвитку цифрової трансформації й цифровізації освіти є здійснення науково-методичного супроводу цих процесів, проведення перспективних психолого-педагогічних досліджень на засадах концепції хмарних обчислень, принципів відкритої науки і освіти, цифрової гуманістичної педагогіки й цифрової дидактики, використання відкритих інформаційно-цифрових ресурсів, мереж і систем. Потребують розв'язання актуальні проблеми використання цифрових технологій для оцінювання результативності педагогічних досліджень і навчальних досягнень, аналізу ефективності освітніх систем; використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки у закладах освіти; проектування навчального середовища з використанням засобів доповненої та віртуальної реальності, передовсім у ЗЗСО; проектування і технологічного забезпечення функціонування відкритої Інтернет-платформи «Українська електронна енциклопедія освіти»; підвищення дослідницької спроможності університетів України у контексті імплементації концепції «Відкрита наука»; проектування та розроблення методичних систем застосування цифрових технологій у підготовці кадрів інформатизації освіти та професійній підготовці і підвищенні кваліфікації освітян, методик предметного навчання та використання засобів цифрових технологій здобувачів освіти, зокрема учнів ЗЗСО та обдарованих дітей, які навчаються у Національному центрі «Мала академія наук України».

Вагомого значення набуває запровадження адаптивних навчальних систем, що відображає світові тенденції розвитку комп'ютерно орієнтованих методичних систем навчання. У таких системах використовується спеціалізоване програмне забезпечення, що базується на результатах досліджень зі штучного інтелекту і дає змогу налаштувати освітню систему з урахуванням індивідуальних потреб і здібностей учасників освітнього процесу. Для забезпечення безперервності освітнього процесу застосовуються сучасні цифрові освітні ресурси, які допомагають викладачу унаочнити зміст навчання та забезпечити організацію і проведення лабораторних та практичних робіт як в синхронному, так і асинхронному дистанційних режимах. Важливим залишається питання створення якісного освітнього контенту, зокрема з використанням віртуальної і доповненої реальності.

Дорожньою картою інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA) визначено пріоритетними обмін і трансфер наукових знань, розвиток відкритої науки та відкритих інновацій. Упровадження принципів відкритої науки в педагогіці дає змогу підвищити прозорість, а отже, відтворюваність досліджень. Спільна цифрова інфраструктура даних призведе до повторного використання досліджень з максимальною користю для науки, освіти, суспільства: стимулюватиме обмін даними; посилить наукову складову освітнього процесу та підготовку вчених; призведе до структурування і створення цифрових мереж дослідницьких інфраструктур, які можна використати для постійного та надійного зберігання даних; створить потребу довгострокового фінансування цих інфраструктур.

Сучасний етап цифрової трансформації вітчизняної освіти і науки потребує широкого впровадження засобів уніфікації, унормування та систематизації поняттєво-термінологічного апарату педагогічних і психологічних досліджень. Розроблення електронних академічних довідкових ресурсів має величезний потенціал для підтримки психолого-педагогічних досліджень, а також рекомендацій з їх використання в освітній практиці. Крім того, виникла потреба у створенні інформаційної аналітично-пошукової системи — електронного ресурсу, що проєктується, підтримується і розвивається у світовому відкритому інформаційному науково-освітньому просторі та зорієнтований на висвітлення питань освіти, педагогіки і психології. Створення такої електронної освітньої енциклопедії матиме потужний ефект для формування, поліпшення доступу та динамічного оновлення поняттєво-термінологічного апарату педагогіки, психології, наук про освіту.

Цифровізацію сфери освіти необхідно здійснювати на основі досягнень науково-технічного прогресу та психолого-педагогічної науки, реалізації в освітніх системах парадигм людиноцентризму і рівного доступу до якісної освіти, принципів відкритої освіти, широкого застосування в освіті сучасних цифрових технологій, поглиблення співпраці освітніх закладів, наукових установ і компаній ІТ-сфери у забезпеченні якісної освіти, формуванні ефективних економічних механізмів реалізації та мотивації їх спільної діяльності.

15. ЄВРОПЕЙСЬКА І СВІТОВА ІНТЕГРАЦІЯ У СФЕРІ ОСВІТИ – ШЛЯХ ДО ПІДВИЩЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ЯКОСТІ

Анотація. Глобалізація, мобільність, спільний характер викликів активізують міжнародне співробітництво з розбудови ефективною планетарної освіти, підвищення зрозумілості, сумісності і визнання національних освітніх систем, сприяючи європейській та світовій інтеграції. Зусилля ЄС з 2017 р. спрямовано на побудову до 2025 р. Європейського освітнього простору. Створення Європейського освітнього простору вважається квінтесенцією європейської інтеграційної кооперації в освіті і реалізується за напрямками якості, інклюзії і гендерної рівності, трансформації у зелене та цифрове суспільство (включно з економікою), вдосконалення підготовки освітян. З 1999 р. згідно з Болонським процесом розпочато формування Європейського простору вищої освіти, створення якого проголошено у 2010 р. Його учасником є Україна. З 2000 р. за Лісабонською стратегією, а з 2010 р. за стратегією «Європа — 2020» розвивається Європейський дослідницький простір. У 2002 р. відповідно до Копенгагенського процесу по аналогії з Болонським процесом дано старт формуванню Європейського простору професійної освіти і підготовки.

Становлення Європейського освітнього простору та його складових на засадах європеїзації нерозривно корелюється зі світовою інтеграцією у сфері освіти насамперед задля підвищення її якості. Оновлене бачення якісної освіти визначається Цілями сталого розвитку в рамках Порядку денного ООН з 2016 р. щодо сталого розвитку на період до 2030 р. Ціль 4 орієнтує людство на забезпечення населення інклюзивною та справедливою якісною освітою і можливостями навчання впродовж життя для всіх.

В умовах глобалізації, відкритості світовим інноваціям, європейських устремлінь України відбувається інтеграція національної освіти до європейського та світового освітніх просторів. Процес синхронізації перетворює ідеї якості та дитиноцентризму, а в ширшому контексті — людиноцентризму, на концептуальну рамку освітніх реформ в Україні. З визнанням Україною Цілей сталого розвитку на період до 2030 р. стартувало досягнення індикаторів розвитку національної освіти в рамках рівного доступу до якісної освіти на засадах цілісності та системності. Угода про Асоціацію між Україною та ЄС (2014 р.) на законодавчому рівні закріпила курс України на європейську інтеграцію в освіті. Главою 23 «Освіта, навчання та молодь» передбачено поглиблення взаємодії сторін на рівнях середньої, професійно-технічної освіти і підготовки, вищої освіти, дистанційного навчання і освіти впродовж життя з метою поглиблення співробітництва, імплементації реформ та підвищення якості. Оновлене законодавство — закони України «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про фахову передвищу освіту» (2019 р.), «Про повну загальну середню

освіту» (2020 р.) — створили правове підґрунтя для інтеграції української освіти до європейського та світового освітніх просторів, синхронізації ключових параметрів з інноваційними стандартами, які формують освіту високої якості і доброчесності.

Європейська та світова інтеграція у сфері освіти в умовах викликів сучасності.

Екологічна загроза, демографічна криза, цифрова революція в умовах глобалізаційних трансформацій XXI ст. та зростання зв'язності світу актуалізують інтеграцію зусиль світової спільноти з віднайдення алгоритму подолання проблем, забезпечення успішного розвитку. COVID-19 загострив проблеми людства, спричинивши стагнацію освіти. У 2020 р., за даними ЮНЕСКО, внаслідок пандемії 1,5 млрд або 89 % усіх учнів і студентів у світі не відвідували заклади освіти через їх закриття.

Вплив пандемії COVID-19 на освіту в Європі є не менш руйнівним. Як зазначила Європейська комісія, пандемія трансформувала усталений формат функціонування освітніх систем, вплинувши на більш ніж 100 млн європейців — учнів, студентів, учителів, викладачів, управлінців.

Водночас пандемія стала могутнім каталізатором розвитку дистанційних форм навчання із залученням найсучасніших цифрових технологій, потужний інтеграційний потенціал яких є визначальним фактором прогресу сучасної освіти на всіх рівнях. За інформацією аналітичної агенції HolonIQ, у 2019 р. бюджет дистанційних форм навчання на світовому ринку вищої освіти складав 36 млрд доларів із загального обсягу у 2,2 трлн доларів, у 2025 р. очікується відповідне зростання до 74 млрд та 2,5 трлн доларів. Істотно збільшилася популярність навчальних онлайн-ресурсів. Платформа масових відкритих онлайн-курсів (МООС) за червень 2020 р. налічувала близько 500 млн відвідувачів, що у 2,5 раза більше, ніж у січні 2020 р.

Запровадження онлайн освіти стало додатковим викликом для країн в аспекті доступу учнів і студентів до комп'ютерів вдома, підключення до швидкісного Інтернету тощо.

Спільний характер викликів активізує міжнародне співробітництво з розбудови ефективної освіти і підготовки, сприяючи європейській та світовій інтеграції. Ключову роль у європейській інтеграції відіграє Стратегічна рамкова програма ЄС «Освіта і підготовка 2020» (2009 р.), метою якої проголошено подальший розвиток систем освіти і підготовки держав-членів ЄС задля забезпечення:

- особистісної, соціальної і професійної самореалізації усіх громадян;
- стійкого економічного процвітання і зайнятості одночасно з підтримкою демократичних цінностей, соціальної згуртованості, активної громадянської позиції та міжкультурного діалогу.

Програма передбачає досягнення чотирьох ключових цілей:

- перетворення навчання впродовж життя та мобільності на повсякденну реальність;
- підвищення якості та ефективності освіти і підготовки;
- утвердження справедливості, соціальної згуртованості та активного громадянства;
- сприяння креативності та інноваціям включно з підприємливістю на усіх рівнях освіти.

Індикаторами досягнення запланованого визначено:

- не менше 95 % дітей (від 4-х років до обов'язкового шкільного віку) повинні брати участь у передшкільній підготовці;
- частка 15-річних учнів, які не опанували читання, математику та природознавство, не повинна перевищувати 15 %;

- частка 18-24-річних, хто рано залишив навчання, не має перевищувати 10 %;
- не менше 40 % 30-34-річних громадян повинні отримати вищу освіту різного рівня;
- не менше 15 % дорослого населення мають брати участь у різних формах навчання впродовж життя;
- не менше 20 % випускників закладів вищої освіти та 6 % 18-34-річних, які володіють професійною кваліфікацією, повинні пройти стажування у системах освіти і підготовки за кордоном;
- частка випускників, які працюють (віком 20-34 років з атестатом про загальну середню освіту, які закінчили навчання 1-3 роки тому), має бути не меншою 82 %.

З огляду на швидкозмінний контекст у 2015 р. ЄС запропоновано оновлені пріоритети, які охоплюють:

- релевантні та високоякісні знання, навички та компетентності, набуті та розвинені в процесі навчання впродовж життя з акцентом на результатах навчання для працевлаштування, інновацій, активного громадянства та благополуччя;
- інклюзивну освіту, рівність, справедливість, недискримінацію та заохочення набуття громадянської компетентності;
- відкрити та інноваційну освіту і навчання в контексті цифрової епохи;
- потужну підтримку вчителів, керівників шкіл та інших педагогічних працівників;
- прозорість та визнання навичок і кваліфікацій для полегшення підготовки та мобільності робочої сили;
- стабільні інвестиції, якість та ефективність систем освіти та навчання.

Зусилля ЄС упродовж 2016-2021 рр. визначалися принципами системності, комплексності та багаторівневості, що уможливило результативний рух для досягнення запланованих орієнтирів.

Внеском у розбудову європейської інтеграції на рівні освіти дітей раннього і дошкільного віку є Пропозиція Європейської комісії Раді ЄС щодо систем освіти і догляду дітей раннього та дошкільного віку високої якості (2018 р.) та Рекомендація Ради ЄС про системи освіти і догляду дітей раннього та дошкільного віку високої якості (2019 р.).

Доступна дошкільна освіта належної якості позиціонується як один із принципів Європейського фундаменту соціальних прав (2017 р.), що покликаний забезпечити розвиток Європейської Спільноти на засадах інклюзії та справедливості. Завданням ЄС проголошено вироблення спільного бачення якісної дошкільної освіти. Інструментом синхронізації зусиль держав-членів стала Рамка якості для освіти і догляду дітей раннього віку (2019 р.), яка визначає такі параметри якості:

- *доступ*: доступність і наявність закладів, освітніх послуг і послуг з догляду дітей раннього віку для усіх сімей; підтримка участі, посилення інклюзії та заохочення розмаїття;
- *курикулум*: цілісний, гнучкий і передбачає співробітництво та регулярне оновлення змісту;
- *педагоги*: з відповідною освітою та висококваліфіковані з навичками лідерства, а також належним матеріально-технічним забезпеченням;
- *управління і фінансування*: затверджене законодавство і відрегульована відповідальність, співробітництво;
- *моніторинг та оцінювання*: регулярний і прозорий, в інтересах дитини, ефективне використання його результатів для розроблення освітньої політики.

Концепт навичок формує перспективне бачення розвитку освіти в Європі, що відображено у Повідомленні Європейської комісії «Інвестування у молодь Європи» (2016 р.), Білій книзі про майбутнє Європи до 2025 р. (2017 р.), Європейському фундаменті соціальних прав (2017 р.), Плані дій «Європейський зелений курс» (2019 р.).

Європейськими ініціативами є оновлена Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя (2018 р.), Порядок денний розвитку навичок (2020 р.), План дій щодо цифрової освіти (2020 р.), План дій з розвитку підприємливості 2020 (2020 р.).

Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя є потужним засобом європейської інтеграції у контексті забезпечення якості не лише в кордонах ЄС, а і в інших європейських країнах включно з Україною. Перелік ключових компетентностей для громадян Європи, визнаних необхідними для успішної розбудови економіки знань та соціальної злагоди, включає: грамотність; мовну компетентність; математичну, наукову, технологічну і технічну компетентність; цифрову компетентність; особистісну, соціальну та навчальну компетентність; громадянську компетентність; підприємницьку компетентність; компетентність культурної обізнаності та самовираження.

Підвищення якості шкільної освіти крізь призму спільних європейських цінностей визнано ЄС пріоритетом освітньої політики в рамках розбудови Європейського освітнього простору до 2025 р., що проголошено у 2017 р. Сучасним інтеграційним інструментом є співпраця між державами-членами ЄС щодо взаємного визнання кваліфікацій і результатів навчання за кордоном на рівні вищої і середньої освіти.

На розбудову освіти високої якості працює програма Еразмус +, доданою вартістю якої визнано формування спільної європейської ідентичності.

Чинна інтеграційна політика ЄС на рівні професійної освіти і підготовки визначається положеннями Рекомендації Ради ЄС щодо професійної освіти і підготовки для забезпечення стійкої конкурентоспроможності, соціальної справедливості та працестійкості (2020 р.). Ключовою ідеєю подальшого розвитку професійної освіти і підготовки визнано гнучкість з метою швидкої адаптації до потреб ринку праці і забезпечення якісних можливостей для підготовки як молоді, так і дорослого населення. Відповідно до Копенгагенського процесу з 2002 р. по аналогії з Болонським процесом 1999 р. щодо вищої освіти формується Європейський простір професійної освіти і підготовки.

Оснабрюкська декларація (2020 р.) визначає орієнтири подальшого розвитку професійної освіти і підготовки в країнах ЄС та партнерах. Декларація позиціонує професійну освіту і підготовку як механізм відродження Європи після пандемії COVID-19 і переходу до цифрової і зеленої економік на період 2021-2025 рр. на засадах досконалості, стійкості, культури навчання впродовж життя.

Європейський порядок денний щодо розвитку навичок для стійкої конкурентоспроможності, соціальної справедливості та працестійкості (2020 р.) пропонує п'ятирічний план підтримки громадян і бізнесу з розбудови економіки у постпандемійний час. Пакт про навички (2020 р.) став першою флагманською ініціативою Європейського порядку денного щодо розвитку навичок, спрямованого на об'єднання колективних зусиль стейхолдерів.

У сфері вищої освіти згідно з Болонським процесом (1999 р.) вдосконалюється Європейський простір вищої освіти, створення якого проголошено у 2010 р. Україна є учасником цього простору.

Вища освіта як джерело людського прогресу закономірно розглядається в Європі з позицій майбутнього, насамперед з урахуванням цифрових трансформацій, які пришвид-

шила пандемія COVID-19, кардинальної зміни ринку праці. Очікується, що до 2025 р. найбільш затребуваними стануть фахівці, які, окрім професійних компетентностей, володіють підприємницькою компетентністю, здатністю до критичного і креативного мислення, ефективною комунікацією, стресостійкістю. З метою подолання існуючих викликів (невідповідності між запитами економіки на компетентності і кваліфікації та їх переліком і якістю, що продукуються вищою освітою; розриву в отриманні кваліфікацій між різними верствами населення, передусім представниками неблагополучних груп, мігрантів, осіб зі спеціальними потребами; недостатнього продукування вищою освітою інновацій для європейської економіки) та окреслення перспектив подальшого розвитку затверджено оновлений Порядок денний розвитку вищої освіти (2017 р.), який визначає такі чотири цілі європейського співробітництва у цій сфері:

- усунення невідповідності між формуванням і розвитком професійних навичок закладами вищої освіти і попитом на них;
- побудова інклюзивних та взаємопов'язаних систем вищої освіти;
- підтримка закладів вищої освіти в імплементації інновацій;
- підтримка ефективних та дієвих систем вищої освіти.

Концепт навичок є провідним і для розвитку сектору освіти дорослих. Наразі засадничими орієнтирами є положення Рекомендації Ради ЄС про шляхи підвищення кваліфікацій дорослих (2016 р.) та Висновків Ради щодо імплементації зазначених Рекомендацій (2019 р.), якими запропоновано алгоритм набуття та вдосконалення навичок дорослого населення, починаючи від базових (читання, письмо, лічба) та цифрової компетентності.

Отже, зусилля ЄС спрямовано на побудову до 2025 р. Європейського освітнього простору, який в часи пандемії розглядається складовою загального Плану ЄС з відродження після COVID-19. Створення цього простору вважається квінтесенцією європейської інтеграційної кооперації у сфері освіти і навчання. Його планується реалізувати за такими шістьма напрямками: якість; інклюзія і гендерна рівність; перехід до зелених і цифрових суспільства та економіки; підготовка освітян, вища освіта, геополітичний вимір.

Важливим форматом у контексті формування Європейського простору вищої освіти є конференції міністрів вищої освіти країн-учасників Болонського процесу. Під час останньої міністерської конференції, яка відбулася у Римі 19 листопада 2020 р., представниками 49 країн схвалено Римське комюніке. Цей документ визначив пріоритети вищої освіти на наступні 10 років, засвідчив відданість фундаментальним цінностям вищої освіти — академічній свободі, університетській автономії та верховенству права, а також зазначив інклюзивність, інноваційність та взаємозв'язаність у якості основних принципів досягнення Цілей сталого розвитку до 2030 р.

Створення так званого «внутрішнього» європейського освітнього простору на засадах європеїзації на сучасному етапі нерозривно пов'язано зі світовою інтеграцією у галузі освіти задля підвищення якості. Оновлене бачення якісної освіти визначається Цілями сталого розвитку або Глобальними цілями в рамках Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку. Ціль 4 орієнтує людство на забезпечення населення інклюзивною та справедливою якісною освітою і можливостями навчання впродовж життя для всіх.

Здобутки України на шляху європейської та світової інтеграції у сфері освіти. В умовах глобалізації, відкритості світовим інноваціям та європейських устремлень України відбувається інтеграція національної освіти до європейського та світового освітніх просторів. Процес синхронізації перетворює ідеї якості та дитиноцентризму, людиноцентризму на концептуальну рамку освітніх реформ в Україні.

З визнанням Україною Цілей сталого розвитку на період до 2030 р. стартувало досягнення індикаторів розвитку національної освіти в рамках рівного доступу до якісної освіти на засадах цілісності та системності:

завдання 4.1. Забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків;

завдання 4.2. Забезпечити доступність якісного дошкільного розвитку для всіх дітей;

завдання 4.3. Забезпечити доступність професійної освіти;

завдання 4.4. Підвищити якість вищої освіти та забезпечити її тісний зв'язок з наукою, сприяти формуванню в країні міст освіти та науки;

завдання 4.5. Збільшити поширеність серед населення знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності;

завдання 4.6. Ліквідувати гендерну нерівність серед шкільних учителів.

Угода про Асоціацію між Україною та ЄС (2014 р.) на законодавчому рівні закріпила курс України на європейську інтеграцію. Главою 23 «Освіта, навчання та молодь» передбачено поглиблення взаємодії сторін на рівнях середньої, професійно-технічної освіти і підготовки, вищої освіти, дистанційного навчання і освіти впродовж життя з метою поглиблення співробітництва, імплементації реформ та підвищення якості.

Законодавчою основою цього стали закони України «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про фахову передвищу освіту» (2019 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.).

З вересня 2018 р. розпочато впровадження реформи загальної середньої освіти «Нова українська школа», яка ґрунтується на засадах дитиноцентризму та ключових компетентностей. Перелік компетентностей для оволодіння випускниками закладів загальної середньої освіти синхронізовано з Європейською довідковою рамкою ключових компетентностей для навчання впродовж життя.

Україна вперше приєдналася до Програми міжнародного оцінювання учнів PISA-2018, яка реалізується під егідою Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Програма спрямована на моніторинг і порівняння систем освіти в різних країнах світу на підставі тестування 15-річних учнів та дає змогу визначити рівень підготовки учнів відносно інших країн-учасниць Програми.

На рівні професійної (професійно-технічної) освіти подальшій європейській та світовій інтеграції сприяють схвалені Урядом:

- Порядок підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями (2013 р.);
- План заходів із впровадження Національної рамки кваліфікацій на 2016-2020 роки (2017 р.);
- Концепція підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти (2018 р.).

Ґрунтовними є досягнення у сфері вищої освіти.

Національна рамка кваліфікацій (НРК) за активної участі вчених НАПН України була запроваджена в 2011 р. як синтез двох європейських рамок — Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя (EQF LLL) та Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (QF EHEA) з урахуванням освітніх рівнів і кваліфікацій за Міжнародною стандартною класифікацією освіти (ISCED, 2011 р.). Перший варіант НРК передбачав визначення для кожного рівня інтегральної компетентності (на вимогу роботодавців), 4 дескриптори і 10 (0-9) кваліфікаційних рівнів, при цьому:

- задекларовано відповідність 1-8 рівнів НРК рівням EQF LLL;
- до восьми рівнів EQF LLL додано 0 рівень, що відповідав нульовому рівню ISCED, та 9 рівень, що відповідав найвищій вітчизняній науковій кваліфікації — науковому ступеню доктора наук, згідно з концептом такого ключового інструменту Європейського простору вищої освіти за Болонським процесом, як специфічні національні рамки кваліфікацій, що не тотожні загальним європейським рамкам.

Після оновлення EQF LLL (зміна одного дескриптора) та QF ENEA (4 цикли) постало питання про необхідність уточнення НРК. Крім того, у 2019 р. було внесено зміни до Закону України «Про освіту», які передбачали, що кількість рівнів Національної рамки кваліфікацій має відповідати кількості рівнів EQF LLL. При імплементації цих змін інтегральну компетентність вилучено з НРК (для вищої освіти відповідні вимоги були зазначені у Законі України «Про вищу освіту»), а також вилучено 0 і 9 кваліфікаційні рівні.

У результаті з липня 2020 р. НРК містить 8 рівнів, які відповідають рівням EQF LLL, але значною мірою втратила відповідність національній системі кваліфікацій, зокрема:

- 5 рівню одночасно відповідають кваліфікації принципово різної складності фахової передвищої освіти (фаховий молодший бакалавр) і вищої освіти (молодший бакалавр);
- 8 рівню одночасно відповідають кваліфікації так само принципово відмінної складності доктора філософії (Philosophy Doctor, PhD)/доктора мистецтв і доктора наук (Postdoctor/Doctor Habilitated).

Щодо QF ENEA, то рівні НРК співставляються таким чином:

- 5 рівень НРК — короткий цикл вищої освіти (молодший бакалавр);
- 6 рівень — перший (бакалавр);
- 7 рівень — другий (магістр);
- 8 рівень — третій (доктор філософії).

Дескрипторів НРК у редакції 2020 р. з урахуванням EQF LLL 2017 (три дескриптори) та QF ENEA 2018 (п'ять дескрипторів) — чотири: знання, уміння/навички, комунікація, відповідальність та автономія.

Відповідно до чинних редакцій законів України «Про вищу освіту» та «Про фахову передвищу освіту» НРК є основою для створення стандартів освіти відповідних рівнів, які також містять обов'язкові вимоги до освітніх програм стосовно компетентностей і результатів навчання випускників.

Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система, ЄКТС (ECTS). У 2014 р. новий Закон України «Про вищу освіту» врахував базові принципи ЄКТС і визначив для кожного рівня вищої освіти нормативний обсяг навчального навантаження здобувачів, необхідний для досягнення очікуваних результатів навчання, що вимірюється у кредитах ЄКТС. При цьому річне навантаження становить 60 кредитів ЄКТС, а один кредит дорівнює 30 годинам. Пізніше законом і стандартами вищої освіти було передбачено можливість зарахування певного обсягу результатів попереднього навчання і встановлено граничну кількість кредитів, які можуть бути зараховані відповідно до цих результатів.

З 2017 р. почалося використання рекомендованої Міністерством освіти і науки України форми опису освітніх програм, узгодженої з Довідником користувача ЄКТС Європейського простору вищої освіти (ECTS Users' Guide).

У 2019 р. змінами до закону встановлено, що заклади вищої освіти повинні укладати договір про навчання з усіма здобувачами вищої освіти, а не лише з тими, хто здобуває

освіту за кошти фізичних та юридичних осіб. У 2020 р. Кабінет Міністрів України затвердив типову форму такого договору.

Перелік галузей знань. З 2015 р. в Україні запроваджено новий перелік галузей знань (29) і спеціальностей (121), за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. Найбільш популярними серед здобувачів є *галузі знань*: освіта/педагогіка, культура і мистецтво, гуманітарні науки, соціальні та поведінкові науки, управління та адміністрування, право, інформаційні технології, аграрні науки та продовольство, охорона здоров'я, сфера обслуговування, транспорт.

Впровадження компетентного та студентоцентрованого підходу у вищу освіту, модернізація освітніх програм. Паралельно з утвердженням ЄКТС у системі вищої освіти України відбувався перегляд освітніх програм: оновлення їх змісту, удосконалення формулювання результатів навчання та побудова для них адекватної системи оцінювання. Ця практика узагальнена у Методичних рекомендаціях щодо розроблення стандартів вищої освіти, підготовлених за участі вчених НАПН України і затверджених наказом МОН України у 2016 р.

Додаток до диплому (Diploma Supplement). У 2009 р. наказом МОН України було передбачено запровадження додатку за формою, що відповідає європейському Diploma Supplement. З 2014 р. Законом України «Про вищу освіту» унормовано обов'язковість і безоплатність Додатку до диплому європейського зразка. У 2021 р. затверджено нову форму додатку, яка відповідає формі Додатку, узгодженій у 2018 р. на Паризькій конференції міністрів, які відповідають за вищу освіту у країнах Європейського простору вищої освіти.

Забезпечення якості вищої освіти. За період 2005-2020 рр. Україна продемонструвала істотний прогрес у забезпеченні якості вищої освіти. Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.) передбачає створення системи забезпечення якості вищої освіти згідно із Стандартами і рекомендаціями щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG 2005). Відповідно до закону у 2015 р. створено Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (NAQA). Перший склад Національного агентства фактично не працював, розпущений у 2017 р. згідно зі змінами до Закону України «Про вищу освіту» у частині формування складу Національного агентства. Наприкінці 2018 р. за конкурсним відбором сформовано новий склад Національного агентства, який у першій половині 2019 р. напрацював необхідну для початку діяльності нормативну базу, а в другій половині року почав здійснювати акредитацію освітніх програм згідно з вимогами закону. На даний час Національним агентством реалізується масова акредитація освітніх програм закладів вищої освіти (наказ МОН України від 11 липня 2019 р. № 977) — у 2019-2020 рр. проведено 1,4 тис. акредитацій та готується інституційна акредитація. Сьогодні є очевидною необхідність більш повного врахування оновлених ESG 2015 р. в українському законодавстві, насамперед у Законі України «Про вищу освіту» та в Положенні про акредитацію освітніх програм (наказ МОН України від 11 липня 2019 р. № 977). Крім того, наявні серйозні виклики щодо розбудови системи зовнішнього забезпечення якості вищої освіти України:

- уточнення статусу Національного агентства, який має гарантувати його незалежність у прийнятті рішень;
- створення нормативної бази щодо передбачених Законом інституційної акредитації, незалежних агенцій оцінювання та забезпечення якості вищої освіти, присудження ступенів доктора філософії та доктора наук.

Однією з ключових проблем розвитку глобально інтегрованої і конкурентної вищої освіти України є несформованість національних рейтингових і класифікаційних механізмів освітньої якості, якими послуговуються передові регіони і країни світу.

Інтернаціоналізація вищої освіти. Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.) містить прямі норми щодо застосування вимог і положень ESG, EQF LLL, QF EHEA, ISCED, інших міжнародних документів з питань вищої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність» від 12 серпня 2015 р. № 579 встановлює порядок організації програм академічної мобільності для учасників освітнього процесу вітчизняних закладів вищої освіти (наукових установ) на території України чи поза її межами та учасників освітнього процесу іноземних закладів вищої освіти (наукових установ). Міжнародна мобільність залишається ключовим інструментом інтернаціоналізації вищої освіти в Україні. За даними Болонських звітів (2015, 2018, 2020 рр.), в Україні наявні три ключові проблеми щодо інтернаціоналізації вищої освіти: недостатня нормативно-правова та фінансова підтримка інтернаціоналізації вищої освіти в цілому та впровадження міжнародної мобільності як ключового інструменту Болонського процесу на національному та інституційному рівнях; фінансові бар'єри щодо розвитку мобільності; низький рівень володіння іноземними мовами викладачами та здобувачами вищої освіти.

Ефективними інструментами співвіднесення національної освіти з інноваційними параметрами європейського та світового освітнього просторів є участь у програмах і проєктах міжнародних організацій ПРООН, ЄС, Європейського фонду освіти, Світового банку, Британської ради. Особливо важливою є участь України у програмах ЄС Еразмус+ на 2021-2027 рр. та «Горизонт Європа» на період 2021-2027 рр.

16. НАУКОВИЙ І МЕТОДИЧНИЙ СУПРОВІД – БАЗОВА УМОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Анотація. Для забезпечення стійкого суспільного розвитку всі сфери людської діяльності з освітою включно, у якій насамперед формується інноваційна людина, інноваційний людський капітал, потребують системного і послідовного, необхідного і достатнього наукового і методичного супроводу. За роки незалежності для найбільшої гуманітарної сфери України — освіти — усупереч кризовим явищам закладено основи такого супроводу. Осердям відповідних наукових організацій України поставила Національна академія педагогічних наук України, яка далекоглядно утворена в 1992 р. Указом Президента України. У 2010 р. Указом глави держави академії надано статус національної. У 2015 р. Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (стаття 18) та у 2017 р. Законом України «Про освіту» (стаття 75) конкретизовано завдання і функції НАПН України.

Водночас прискорення людського прогресу на інноваційній основі посилює вигоди до наукового і методичного супроводу освіти, підвищення його системності, ефективності, результативності.

За останніми даними, в Україні у 2019 р. діяли 950 наукових організацій, з них 93 (9,8 %) здійснювали дослідження й експериментальні розробки у сфері суспільних і гуманітарних наук, зокрема 12 (1,3 %) у НАПН України. Ці організації функціонували в несприятливих умовах подальшого скорочення частки ВВП (у 2020 р. ця частка досягла історичного мінімуму 0,41 %) на дослідження і розробки, зменшення частки дослідників серед зайнятого населення, їх низької заробітної плати. Хоча за браком коштів НАПН України у 2015-2016 рр. на 37 % скоротила дослідницький персонал та частину своїх наукових організацій, все ж збережено і навіть якісно покращено науковий потенціал академії. За питомою вагою серед наукових працівників докторів наук і докторів філософії (кандидатів наук), що у 2019 р. становила 72,3 % (у тому числі 21,8 % докторів наук) та в 2020 р. — 72,8 % (23,6 %), НАПН України перевершує наукові організації, які здійснюють дослідження і експериментальні розробки у сфері суспільних і гуманітарних наук (код 72.2 за КВЕД). У 2019 р. їх аналогічні середні показники дорівнювали 64,5 % (20,0 %). Усі 12 наукових установ НАПН України у 2021 р. успішно пройшли атестацію. Крім того, в Університеті менеджменту освіти у 2020 р. за основним місцем роботи працювали 109 науково-педагогічних працівників, з них 22 (20,2 %) доктори наук та 65 (59,6 %) докторів філософії (кандидатів наук). Чисельність членів НАПН України на 1 січня 2021 р. становила 75 дійсних членів (академіків) і 88 членів-кореспондентів. Майже три чверті їх представляють зовнішні організації, установи і заклади всієї освітньо-наукової сфери України.

Вчені НАПН України та її підвідомчих установ відігравали ключову роль у створенні національної системи освіти незалежної України, розвитку фундаментальних

і прикладних досліджень, проведенні експериментів у галузі освіти, педагогічних і психологічних наук. Це стосується розроблення інноваційних концепцій модернізації освіти, освітніх стратегій, доктрини, законодавства, стандартів, програм, підручників, навчальних посібників, нових методик і технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних і цифрових, упровадження компетентнісного підходу, ключових компетентностей і Національної рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя, цілісної рівневої, галузевої та орієнтаційної організації безперервної освіти, зокрема на засадах Міжнародної стандартної класифікації освіти, інтеграції в світовий і європейський освітні і наукові простори, передовсім у європейські простори освіти, професійної освіти і підготовки, вищої освіти, європейський дослідницький простір, а також простір відкритої науки, імплементації міжнародних механізмів оцінювання, забезпечення та вдосконалення освітньої якості та участі у відповідних програмах, проєктах, заходах, організаціях. Важливий внесок зроблено Університетом менеджменту освіти, іншими науковими установами НАПН України, які підвищують кваліфікацію 8 тис. керівних, педагогічних, науково-педагогічних кадрів освіти на рік.

Провідна роль у забезпеченні інноваційного розвитку українського суспільства належить сферам освіти та наукових досліджень і розробок. Першій — тому, що в ній формується інноваційна людина, інноваційний людський капітал, другій — через те, що ця сфера створює системну базу наукових знань і на їх основі інноваційні розробки для освіти.

Сьогодні беззаперечно зростає значущість наук про освіту, педагогічної і психологічної теорії й емпірії в реформуванні освіти, розвитку людського потенціалу, підтриманні зусиль держави та громадськості, спрямованих на консолідацію та європейську інтеграцію української нації. Особливої актуальності набувають завдання системного дослідницько-інноваційного супроводу усіх ланок безперервної освіти впродовж життя — дошкільної і позашкільної, початкової, базової і профільної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої, післядипломної освіти й освіти дорослих. Мережа відповідних закладів становить 33 тис., у них освітню діяльність здійснюють 1,3 млн працівників, системно навчаються 8 млн громадян України. Для них потрібні сучасні освітні моделі, стандарти, програми, підручники, ефективні методи і технології, моніторингові оцінювання, наукова і методична психолого-педагогічна експертиза, обґрунтовані законопроєкти, узагальнення передового світового і європейського досвіду, теоретична і експериментальна педагогіка, цифрова дидактика, теоретична і практична психологія в освіті.

Для вирішення зазначених та інших важливих завдань слід реалізувати істотні зміни в змісті, цілях, методах і технологіях освітнього процесу, його матеріально-технічній базі, самій організації освіти в Україні, мережі закладів освіти, підготовці педагогів та створити гідні умови для їх діяльності, зокрема визначені оновленим освітнім і науковим законодавством, прийнятим у 2014-2020 рр., насамперед законами України «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про фахову передвищу освіту» (2019 р.) та «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.). Це, а також розроблення нових законів «Про дошкільну освіту», «Про професійну освіту», «Про освіту дорослих» та інших, вимагає сучасного наукового і методичного супроводження змін в освіті, яке повинні забезпечити науки про освіту, педагогіка і психологія. Ключова роль у виконанні цих завдань належить науковим організаціям, що працюють у сферах соціальних і гуманітарних наук, особливо Національній академії педагогічних наук України як найбільш організованому та концентрованому осередку фундаментальних і прикладних досліджень та експериментальних розробок у країні.

НАПН України утворена в 1992 р. згідно з Указом Президента України як вища галузева наукова установа у відповідь на виклики національного державотворення. У 2010 р. їй надано статус національної. За майже 30 років свого існування НАПН України продемонструвала здатність у складних соціально-економічних умовах формувати й гуртувати потужні наукові школи для здійснення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, експериментальних розробок та впровадження інновацій. Це підтвердило ефективність академічної моделі організації галузевої науки для наукового і методичного забезпечення цілісного та всебічного розвитку освіти, наук про освіту, педагогіки та психології.

Заснована у 1992 р. на базі Інституту педагогіки (1926 р.), який у цьому році відзначає 95-річчя, Інституту психології (1945 р.) і Педагогічного музею (1901 р.), якому нині виповнюється 120 років, НАПН України тепер у своєму складі має нові, утворені за часів незалежності підвідомчі установи: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна (1993 р.), Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка (1993 р.), Інститут соціальної та політичної психології (1996 р.), Інститут проблем виховання (1996 р.), Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи (1998 р.), Інститут вищої освіти (1999 р.), Інститут інформаційних технологій і засобів навчання (1999 р.), Державну науково-педагогічну бібліотеку України імені В.О. Сухомлинського (1999 р.), Інститут професійно-технічної освіти (2006 р.), Інститут обдарованої дитини (2007 р.) та Університет менеджменту освіти (історія якого починається у 1952 р.), які здійснюють системний науково-методичний супровід усіх освітніх ланок. Університет менеджменту освіти поєднує наукову і освітню діяльність, що уможливорює апробацію моделей вищої і післядипломної освіти, впровадження інноваційних, зокрема цифрових, дистанційних технологій навчання упродовж життя, щорічно разом з іншими науковими установами НАПН України проводить підвищення кваліфікації 8 тис. керівних, педагогічних і науково-педагогічних кадрів освіти.

У 2021 р. всі 12 наукових установ успішно пройшли атестацію, 10 з них отримали I категорію.

НАПН України поетапно розв'язує нові для українського суспільства проблеми теорії і практики формування та змістового наповнення національного освітнього простору незалежної України.

За активної участі НАПН України створено нормативно-правовий, теоретико-методологічний і науково-методичний фундамент нової національної системи освіти, що спирається на демократизм та людиноцентризм.

За участі вчених НАПН України розроблено Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»), схвалену I Всеукраїнським з'їздом працівників освіти (1992 р.) і затверджену постановою Кабінету Міністрів України в 1993 р., Національну доктрину розвитку освіти, схвалену II Всеукраїнським з'їздом працівників освіти (2001 р.) і затверджену Указом Президента України у 2002 році. Велику роль НАПН України відіграла у створенні й ефективній реалізації системи національного освітнього законодавства спочатку першого покоління у 1991-2002 рр., а потім модернізованого другого — у 2014-2020 рр., підготовці указів Президента України і постанов Кабінету Міністрів України з питань освіти, педагогіки та психології.

Ключовим є внесок учених НАПН України у створення державних стандартів дошкільної, початкової, базової та повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), вищої освіти, типових освітніх, навчальних програм і підручників, електронних науково-освітніх ресурсів, методичних рекомендацій для різних ланок освіти. Академія здійснює психолого-педагогічний супровід становлення людини впродовж її життя від

народження до дорослого віку, приділяючи особливу увагу питанням обґрунтування розвитку педагогічної і психологічної наук, науково-методичного забезпечення усієї освітньої сфери, зокрема освіти дітей з особливими потребами, інклюзивного навчання, соціально-педагогічної підтримки дітей і молоді з особливо вразливих категорій населення та ін. За ініціативи НАПН України започатковано дослідження проблем практичної психології в системі освіти, здійснено науково-методичну підтримку цієї діяльності. Академія ініціює та організовує науково-методичний супровід оновлення методології освіти, видозмінення методів конструювання цілісної сфери освіти, освітнього змісту, розроблення його інноваційних моделей, пошуку ефективних способів управління освітнім процесом на основі нових навчальних, інформаційно-комунікаційних, цифрових технологій; посилення здоров'язбережувальної, екологічної, соціалізуючої ролі освіти у різних середовищах — дитячому, молодіжному, сімейному тощо.

Учені академії вперше в Україні підготували та видали Енциклопедію освіти (2008 р.) (у цьому році виходить її нове, істотно перероблене і доповнене видання), Білу книгу національної освіти України (2010 р.), тематичну Національну доповідь «Освіта осіб з інвалідністю в Україні» (2010 р.), Національну доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2011, 2016 рр., останнє видання також англійською мовою), Національний освітній глосарій: вища освіта (2011, 2014 рр.), Національний освітньо-науковий глосарій (2019 р.) тощо.

Вченими НАПН України зроблено безпосередній вагомий внесок у розвиток усіх освітніх ланок. Зокрема у 2020 р. до найбільш вагомих результатів слід віднести такі.

1. Здійснено науково-методичне забезпечення *оновлення змісту і методів дошкільної освіти* в Україні, що представлено в розробленій академією Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку (спільно з підкомітетом з питань раннього розвитку та дошкільної освіти Комітету Верховної ради України з питань освіти, науки та інновацій) та в Базовому компоненті дошкільної освіти (державному стандарті дошкільної освіти), який підготовлено спільно з фахівцями МОН України та затверджено наказом МОН України від 12 січня 2021 р. № 33 (науковий керівник — член-кор. Т.О. Піроженко, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України).

2. Сформовано *науково-методичне і дидактичне забезпечення освітньої програми для 3-4 класів*, розробленої під керівництвом акад. О.Я. Савченко, за якою працює понад 50 % початкових шкіл України: створено й опубліковано 14 нових підручників для 3 класу з мов, математики, інтегрованого курсу «Я досліджую світ», у яких реалізовано новий зміст освіти та інноваційні підходи до його вивчення, видано методичні посібники з організації освітнього процесу в початковій школі.

3. Здійснено розроблення *нового змісту і концептуальних засад базової частини Нової української школи*, що знайшло втілення в завершенні створення спільно з МОН України нового Державного стандарту базової середньої освіти, затвердженого Кабінетом Міністрів України у вересні 2020 р., та розробленні інноваційних методик компетентнісно орієнтованого навчання української мови, української літератури, окремих мов національних меншин, математики, історії в закладах загальної середньої освіти, на основі яких ученими академії підготовлено 23 нові підручники з різних предметів, що за результатами всеукраїнського конкурсу і вибору педагогів отримали державне фінансування, видані масовими тиражами і використовуються в освітній практиці.

4. Здійснено *наукове і методичне забезпечення подальшої цифровізації освіти та дистанційного навчання*, зокрема розроблено архітектуру і складники адаптивної інтелектуальної інформаційної системи навчання, яка забезпечує персоналізацію інфор-

маційної взаємодії користувача з системою; створено програмні засоби, що реалізують функції персоналізованого інтелектуального тьютора; обґрунтовано моделі адаптивної хмаро орієнтованої системи навчання і професійного розвитку вчителів закладів загальної середньої освіти, інформаційно-аналітичної підтримки педагогічних досліджень на основі електронних систем відкритого доступу, а також концептуальну модель системи комп'ютерного моделювання, запропоновано методiku використання цієї моделі для формування компетентностей учнів з природничо-математичних предметів; розроблено й розміщено в мережі Інтернет низку навчальних і методичних матеріалів для дистанційного і змішаного навчання, зокрема в умовах пандемії COVID-19; підготовлено та оприлюднено аналітичну довідку «Відповідь світової спільноти на виклики COVID-19 в освіті (лютий — червень 2020 р.)».

5. Здійснено *науково-методичне забезпечення переходу освіти дітей з особливими освітніми потребами до інклюзивного навчання* в умовах реформування української школи, зокрема розроблено навчально-методичне забезпечення навчання дітей з порушеннями когнітивного розвитку в умовах компетентнісного підходу, запропоновано сучасні моделі організації навчання, психологічного супроводу і реабілітації дітей з порушеннями когнітивного розвитку; визначено основні напрями модернізації змісту освіти незрячих дітей та з порушеннями зору, обґрунтовано принципи побудови діагностичних методик, вимоги до наочного матеріалу для роботи психологів, а також до організації і проведення діагностики щодо цієї категорії дітей.

6. Розроблено *сучасні концепції здійснення професійної (професійно-технічної) і фахової передвищої освіти*, зокрема концепції проектування і розроблення SMART-комплексів для закладів професійної (професійно-технічної) освіти аграрної, будівельної та машинобудівної галузей; проектування освітньо-виробничого середовища закладу професійної (професійно-технічної) освіти в умовах дуальної форми навчання; оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти; створено педагогічну систему підготовки кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності.

7. *Обґрунтовано стратегії вищої освіти в умовах інтернаціоналізації*, розроблено підходи і показники для оцінювання ефективності діяльності університетів України, запропоновано систему механізмів оцінювання освітньої якості для національного, секторального та інституційного рівнів, а також механізми розширення фінансової автономії закладів вищої освіти; зокрема визначено критерії і показники національного рейтингування закладів вищої освіти, формульного розподілу видатків між ними, цільові показники результативності діяльності. Зазначені дослідницькі результати використано при підготовці проекту Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки, що розробляється відповідно до Указу Президента України від 3 червня 2020 р. № 210.

8. *Розроблено спільно з МОН України проект Закону України «Про освіту дорослих»*, а також навчальну програму курсу «Професійна компетентність андрагога» з урахуванням індивідуальних запитів, освітніх потреб педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих, тенденцій професіоналізації освіти дорослих, досвіду створення подібних національних і зарубіжних навчальних програм; розроблено освітню платформу «Проф-освіта» як інноваційне навчально-цифрове середовище для безперервного професійного розвитку фахівців через формальну, неформальну та інформальну освіту.

9. *Розроблено теорію і методики психологічної підтримки людини в умовах складних соціальних обставин*, зокрема створено концепції: феноменогенезу групових процесів у складних соціальних ситуаціях гібридної війни, вимушеної міграції переселенців, соціальних і економічних трансформацій перехідного суспільства; творення етнокультур-

ними групами спільного образу майбутнього у ситуації конфліктної історичної пам'яті; захисної поведінки групи в умовах колективної травми і групових інформаційних травм.

10. *Теоретично обґрунтовано стратегію розвитку психологічної служби системи освіти в умовах децентралізації*, запропоновано моделі управління і науково-методичного забезпечення психологічної служби на рівнях «заклад освіти — територіальна громада», «територіальна громада — район», «район — область».

Науковий, методичний і кадровий потенціал НАПН України забезпечує підготовку і підвищення кваліфікації керівних, педагогічних, науково-педагогічних і наукових кадрів освіти.

Вчені академії беруть участь у міжнародних проєктах та у роботі міжнародних організацій з проблем освіти, педагогіки та психології, ініціюють співпрацю з розроблення інноваційних програм, підготовки наукових видань спільно із зарубіжними партнерами.

У цілому діяльність НАПН України спрямована на вдосконалення освітньої сфери та її інтеграцію в європейську і світову освіту. Результати досліджень учених академії дають змогу у процесі реформ методологічно і методично переорієнтувати освіту на реалізацію фундаментальних завдань, пов'язаних з цивілізаційними змінами і необхідністю формування:

- інноваційної людини в умовах інноваційного типу прогресу;
- глобалістичної людини в умовах світової глобалізації;
- цифрової людини в контексті цифровізації суспільства;
- патріотичної людини у зв'язку із загостренням конкуренції у світі.

Людський розвиток, людський капітал, його якість і конкурентоспроможність визначатимуть поступ української держави і суспільства у складних умовах сьогодення й майбутнього. Відтак науки про освіту, педагогіка і психологія як засадничі для розвитку людини, функціонування освітнього простору мають бути адекватно організаційно й координативно забезпечені. Головна роль у цьому належить Національній академії педагогічних наук України як самоврядній науковій організації, орієнтованій на цілісний розвиток особистості, її освіти, виховання.

Проте в цілому стан наук про освіту, педагогічних та психологічних наук в Україні, як і наукової сфери загалом, неповною мірою відповідає наявним суспільним потребам. Насамперед це стосується ресурсного забезпечення. Йдеться про частку ВВП, що спрямовується на дослідження і розробки. У 2020 р. вона в незалежній Україні досягла критичного мінімуму — 0,41 %. Зменшується також частка дослідників серед працюючого населення, низькою є їх заробітна плата. За цими показниками Україна посідає останні місця в Європі.

Що стосується НАПН України, то видатки на наукові дослідження в ній складають лише 0,05 % від загального бюджету освітньої сфери, заробітна плата вчених у 1,5-1,8 раза менша, ніж середня по м. Києву.

Це призводить до вимушеного скорочення чисельності працівників установ НАПН України, кількості структурних підрозділів; обмежень у випуску друкованої продукції і зменшення прийому аспірантів і докторантів; уповільнення темпів цифровізації основної діяльності, оновлення застарілого і значною мірою зношеного парку комп'ютерної техніки, придбання іншого обладнання.

Недостатнім фінансуванням наукової і науково-технічної діяльності не в останню чергу пояснюються й невисокі темпи інтеграції до європейського і світового науково-освітніх просторів, низький рівень академічної мобільності вчених з метою стажування, навчання, підвищення кваліфікації, проведення наукових досліджень.

Водночас розвиток України, прагнення держави і суспільства до глибоких системних змін, захисту державного суверенітету, європейського вибору та людської гідності зобов'язують суттєво поліпшити наукове і методичне забезпечення освітнього простору України. Це зумовлює потребу у відповідному корегуванні наукової політики НАПН України, вимагає її подальшого організаційного розвитку, істотного підвищення ефективності й актуальності діяльності, якості наукових досліджень і експериментальних розробок, посилення їх реального впливу на розвиток усіх ланок освіти, сприяння консолідації нації на основі національних і загальноцивілізаційних цінностей.

З метою посилення наукового та методичного забезпечення освітньої сфери невідкладним є наступне.

Перше. Гарантування достатнього і стабільного фінансування діяльності НАПН України як де-факто провідної наукової організації в галузі освіти, педагогіки і психології. Збільшення частки фінансування прикладних досліджень і експериментальних розробок, капітальних видатків, особливо щодо придбання устаткування, здійснення експериментальної перевірки і впровадження розробок, а також підвищення конкурентоспроможності заробітної плати наукових працівників.

Друге. Збільшення державного замовлення НАПН України на відтворення кадрового потенціалу дослідників, підготовку магістрів, докторів філософії і докторів наук, а також підвищення кваліфікації керівних працівників у галузі освіти, педагогіки і психології. Розширення на самоокупній основі обсягу науково-технічних послуг, зокрема консультацій, навчання керівного, науково-педагогічного, педагогічного персоналу закладів освіти з актуальних проблем модернізації освіти в контексті європейської і світової інтеграції.

Третє. Для наукових організацій НАПН України, інших наукових організацій актуальним є створення передових (нових для України та принципово нових) технологій для освіти, збільшення заявок на відповідні охоронні документи на об'єкти права інтелектуальної власності, зокрема на патенти на винаходи та корисні моделі, подальше підвищення публікаційної активності та ефективності вчених у галузі освіти, педагогіки і психології, розширення міжнародного співробітництва, спільних проєктів, стажувань насамперед за програмами співпраці з ЄС «Еразмус +» на 2021-2027 рр. та «Горизонт Європа» на період 2021-2027 рр.

17. ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ

Анотація. За роки незалежності в Україні склалася система інформаційно-бібліотечного забезпечення освіти, її наукового і методичного супроводу. Створено мережу освітянських бібліотек, що нині об'єднує понад 15 тис. книгозбірень. До неї входять підвідомча НАПН України Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського (ДНПБ), Комунальний заклад Львівської обласної ради «Львівська обласна науково-педагогічна бібліотека», Науково-педагогічна бібліотека м. Миколаєва, спеціальні бібліотеки наукових установ НАПН України, бібліотеки обласних закладів післядипломної педагогічної освіти, закладів вищої освіти, що мають педагогічний та інженерно-педагогічний профілі, закладів професійної (професійно-технічної) та загальної середньої освіти, районних (міських) методичних кабінетів (центрів). Головною метою діяльності мережі освітянських бібліотек є формування єдиного галузевого інформаційного ресурсу, створення системи науково-інформаційного забезпечення освіти й науки через інтегрування інформаційних ресурсів освітянських книгозбірень. Провідна роль у цьому процесі належить ДНПБ.

Водночас актуальними проблемами інформаційно-бібліотечного забезпечення освіти та науково-методичного її супроводження залишаються: недосконалість нормативно-правового забезпечення діяльності бібліотек; недостатність державного фінансування для ефективної роботи й розвитку освітянських книгозбірень; відсутність повноцінного комплектування бібліотечних фондів новими українськими та зарубіжними виданнями; застарілість матеріально-технічної бази більшості бібліотек; недостатні темпи впровадження інформаційно-комунікаційних технологій; недосконала система підвищення кваліфікації й стажування; нестача висококваліфікованих фахівців, старіння кадрів, зниження темпів оновлення колективів молодими працівниками, що зумовлено низьким рівнем заробітної плати та, як наслідок, слабким авторитетом цієї професії в суспільстві.

Для розв'язання зазначених проблем насамперед потрібно: забезпечити освітянські книгозбірні інформаційними ресурсами, відповідними матеріально-технічними засобами для формування інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу України; розробити (спільно з МОН України) нормативно-правову базу діяльності освітянських бібліотек; інтенсифікувати впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; створити якісну систему підвищення кваліфікації та стажування з огляду на глобальну цифровізацію й інтеграцію в міжнародний інформаційний простір; активізувати міжнародне співробітництво; надавати державну підтримку молодим кадрам і сприяти їх творчому зростанню.

Цифровізація бібліотек, надання відкритого доступу до друкованих та електронних документів, формування сучасних інформаційних ресурсів, упровадження нових форм роботи з орієнтацією на віддаленого користувача змінюють якісну сутність традиційної

книгозбірні й створюють можливості для своєчасного та повноцінного інформаційно-бібліотечного забезпечення фахових потреб освітян і науковців.

Відповідно до глобальних цілей сталого розвитку України бібліотеки є базовими елементами культурної, наукової, освітньої, інформаційної інфраструктури держави. Вони відіграють значну роль у стабільному поступі демократичного громадянського суспільства, дотриманні прав і свобод людини, примноженні людського капіталу країни. Своєю діяльністю бібліотеки сприяють розвитку інформаційної та мовної культури соціуму, патріотичного, правового й екологічного виховання, формуванню стійкого інтересу до вивчення та розуміння національної історії й культури, підвищенню якості освіти, становленню читаючої, мислячої та освіченої нації, здатної практично втілювати здобуті знання й досвід у розбудову незалежної України.

Діяльність освітянських бібліотек щодо інформаційно-бібліотечного забезпечення освіти, її наукового і методичного супроводу відбувається відповідно до пріоритетів державної освітньої політики, визначених стратегічними й програмними документами, зокрема указами Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», «Про вдосконалення вищої освіти в Україні», «Про Консультативну раду з питань сприяння розвитку системи загальної середньої освіти», «Про пріоритетні заходи щодо розвитку професійної (професійно-технічної) освіти», Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженою урядовою постановою від 12 червня 2020 р. № 471, Планом заходів на 2017-2029 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа», Стратегією розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України», Національною економічною стратегією на період до 2030 року, законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про бібліотеки і бібліотечну справу» тощо.

Провідну роль в інформаційно-бібліотечному забезпеченні освіти відіграє Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського (ДНПБ) як наукова установа з питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, інформаційної діяльності, педагогічного джерелознавства, біографістики та історії освіти; національне галузеве книгосховище, центр з питань інформаційно-бібліотечного забезпечення освіти та як головний координаційний, науково-методичний центр мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України. Діяльність ДНПБ спрямована на вдосконалення інформаційно-бібліотечного супроводу освіти через формування нового соціокультурного образу бібліотеки, що здатна ефективно забезпечувати сучасні потреби користувачів, володіє базами даних, надає вільний і багатоаспектний доступ до світових інформаційних мереж та банків даних на основі широкого використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, орієнтації на інтеграцію внутрішніх і зовнішніх інформаційних ресурсів для сприяння інформатизації й інтелектуалізації суспільства.

Стан інформаційно-бібліотечного забезпечення освіти в Україні. Зі здобуттям незалежності України виникла потреба у створенні національної мережі освітянських бібліотек та єдиного науково-методичного центру задля ефективного виконання ними інформаційно-освітньої місії, упровадження інноваційних форм і методів роботи. У 1999 р. у складі НАПН України засновано Державну науково-педагогічну бібліотеку України імені В.О. Сухомлинського. Ця подія стала важливим історичним фактом як у розвитку державних бібліотек, так й у формуванні системи інформаційно-бібліотечного забезпечення вітчизняної освіти та її науково-методичного супроводу.

У 2003 р. уперше в історії України створено галузеву мережу бібліотек, Положення про яку затверджено спільним наказом МОН України та НАПН України від 30 травня 2003 р. № 334/31. Нині ця розгалужена мережа об'єднує понад 15 тис. освітянських книгозбірень, які мають спільну мету, завдання та є цілісно структурованою макросистемою. До мережі входять: ДНПБ, Комунальний заклад Львівської обласної ради «Львівська обласна науково-педагогічна бібліотека», Науково-педагогічна бібліотека м. Миколаєва, спеціальні бібліотеки наукових установ НАПН України, бібліотеки обласних закладів післядипломної педагогічної освіти, закладів вищої освіти, що мають педагогічний й інженерно-педагогічний профілі, закладів професійної (професійно-технічної) та загальної середньої освіти, районних (міських) методичних кабінетів (центрів) (рис. 17.1). Головною метою діяльності цієї бібліотечної мережі є створення належних умов для якісного інформаційного забезпечення фахових потреб науковців і освітян, формування й розкриття інформаційних ресурсів бібліотек як складника науково-інформаційної інфраструктури освітянської сфери України.

Рис. 17.1. Мережа освітянських бібліотек МОН України та НАПН України

Сукупний інформаційний ресурс мережі освітянських бібліотек станом на 1 січня 2021 р. налічував близько 295 млн примірників документів. Важливим складником цього ресурсу є 230 тис. примірників рідкісних і цінних видань, зокрема у фонді ДНПБ зберігається понад 28 тис. документів, що становлять національне надбання України.

За роки незалежності в умовах розбудови суспільства знань, цифровізації всіх сфер життя, реформування освіти, інтегрування України у європейський освітній і дослідницький простори відбулися позитивні зрушення в інформаційно-бібліотечному забезпеченні освіти та науки. Водночас перед освітянськими бібліотеками постали нові виклики, зокре-

ма загроза національній безпеці в умовах інформаційної й військової агресії Росії, світова пандемія COVID-19 тощо. Це вплинуло на визначення нових векторів розвитку бібліотек, перегляд концептуальних положень взаємодії науково-інформаційної діяльності з дослідницькою та освітньою.

З огляду на зазначене вченими ДНПБ виконано низку комплексних наукових досліджень міждисциплінарного характеру, актуальність яких зумовлена потребою інформаційного забезпечення процесів реформування, модернізації та підвищення якості освіти в Україні; пошуку інноваційних підходів до формування галузевих бібліотечно-інформаційних ресурсів і способів надання доступу до них; удосконалення системи науково-інформаційного забезпечення сфери освіти.

Розвиток інформаційних технологій та зміни пріоритетів інформаційних потреб користувачів спонукають освітянські бібліотеки до генерації власних галузевих ресурсів, осучаснення форм науково-інформаційної діяльності. На їхніх сайтах віддалені користувачі можуть отримати вільний доступ до електронних каталогів, електронних бібліотек і депозитаріїв, бібліографічних та фактографічних баз даних, віртуальних книжкових виставок, повнотекстових документів, матеріалів семінарів, конкурсів, фото- і відеоматеріалів тощо. Зокрема, оновлений у 2016 р. вебпортал ДНПБ (dnrb.gov.ua) як веборієнтована технологічна платформа, котра доступна також з мобільних пристроїв, інформує про всі напрями діяльності установи, представляє її ресурси, інноваційні послуги, що зумовлює підвищення оперативності та якості науково-інформаційного забезпечення сфери освіти та її науково-методичного супроводу. Упровадження ІКТ призвело до збільшення кількості віддалених користувачів і віртуальних відвідувань бібліотек. Статистика свідчить, що віртуальних відвідувань (понад 1,3 млрд) майже у 8 разів більше, ніж традиційних (понад 167 млн).

Водночас у напрямі комп'ютеризації й інтернетизації інформаційно-бібліотечної діяльності вітчизняні бібліотеки відстають від зарубіжних. Чимало освітянських книгозбірень ще не автоматизували свої процеси, зокрема через брак ліцензованих програмних продуктів. Тільки такі провідні бібліотеки, як ДНПБ, Львівська обласна науково-педагогічна бібліотека, Науково-педагогічна бібліотека міста Миколаєва, бібліотеки ЗВО, що мають педагогічний та інженерно-педагогічний профілі, сьогодні є потужним складником національної інформаційної інфраструктури. Бібліотекам закладів професійної (професійно-технічної) і загальної середньої освіти не вдається досягти аналогічного рівня через дефіцит комп'ютерної техніки, відсутність та нестабільність підключення до Інтернету, невеликі штати, недостатній рівень знань і навичок для розроблення та підтримання як окремого сайту, так й актуалізації окремої сторінки на загальному сайті установи, якій підпорядкована книгозбірня.

Взаємодія освітянських бібліотек відбувається на основі здійснюваного ДНПБ науково-методичного супроводу, що має теоретичне та практичне значення для розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів.

Основні здобутки інформаційно-бібліотечного забезпечення сфери освіти.

З-поміж основних здобутків такі:

- створено та надано доступ до галузевого інформаційного ресурсу на різних носіях інформації;
- розроблено й упроваджено систему науково-інформаційного забезпечення освіти та науки України;
- набула розвитку педагогічна біографіка та біобібліографія, яка реалізується через віртуальний інформаційно-бібліографічний ресурс ДНПБ «Видатні педагоги Украї-

- ни та світу», її онлайн-проекти «Читаймо Сухомлинського онлайн», «Афоризми Сухомлинського» (спільно з Педагогічним музеєм України, Педагогічно-меморіальним музеєм В.О. Сухомлинського), «Ми стоїмо на плечах наших попередників: Видатні педагоги-ювіляри», «Sukhomlinsky News»;
- забезпечено розвиток сухомліністики як нового напрямку в педагогіці з вивчення життя й творчої спадщини видатного українського педагога із світовим визнанням В.О. Сухомлинського, упровадження його ідей в освітню практику на базі читального залу Фонду В.О. Сухомлинського ДНПБ;
  - здійснено науково-інформаційний супровід державних цільових програм («Вчитель», «Державна цільова програма розвитку професійно-технічної освіти», «Державна цільова соціальна програма розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року» та ін.); Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року; проведення першого уроку в закладах загальної середньої освіти; функціонування бібліотек в умовах пандемії COVID-19 тощо;
  - створено й упроваджено цілісну систему бібліографічних видань у традиційній та електронній формах (науково-допоміжних, рекомендаційних);
  - започатковано електронне наукове періодичне видання «Науково-педагогічні студії» і довідковий бюлетень «Аналітичний вісник у сфері освіти й науки»;
  - забезпечено збереження, оцифрування та вивчення рідкісних видань на базі кімнати-музею рідкісної книги;
  - сформовано галузевий сегмент у загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова» й українському реферативному журналі «Джерело»;
  - організовано бібліометричний аудит педагогічної науки;
  - надано доступ віддаленим користувачам до інформаційних ресурсів через вебпортал ДНПБ і сайти провідних бібліотек мережі;
  - створено 26 електронних бібліотек провідних освітянських книгозбірень;
  - розроблено систему науково-інформаційних і культурно-освітніх заходів, зокрема в онлайн-форматі;
  - забезпечено надання віддаленим користувачам різноманітних інформаційних послуг на засадах кооперування, серед яких — міжбібліотечний абонемент, електронна доставка документів, віртуальна бібліографічна довідка тощо;
  - створено партнерський хаб на базі ДНПБ у межах проєкту Міністерства цифрової трансформації України «Дія. Цифрова освіта» задля здійснення інформаційно-консультаційної діяльності з підвищення медіаграмотності користувачів освітянських бібліотек;
  - організовано доступ до зарубіжних повнотекстових і реферативних науково-технічних, економічних та довідкових баз даних у режимі онлайн;
  - розроблено нормативно-інструктивну базу для забезпечення діяльності мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України;
  - здійснено науково-методичний та інформаційний супровід діяльності мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України для їх адаптації до вимог сучасного суспільства;
  - забезпечено поповнення цифрового контенту ДНПБ методичного спрямування (онлайн-проекти «Дистанційна самоосвіта бібліотечних працівників», «Бібліотекознавчий лекторій» і «Віртуальний читальний зал» з питань бібліотекознавства);

- надано методичну підтримку фахівцям освітянських бібліотек щодо професійного розвитку через підготовку серії актуальних видань «На допомогу професійній самоосвіті працівників освітянських бібліотек»;
- у практику роботи бібліотек закладів освіти упроваджено Універсальну десяткову класифікацію;
- створено секцію працівників шкільних бібліотек у структурі Української бібліотечної асоціації;
- налагоджено співробітництво між ДНПБ, науковими установами, закладами вищої освіти, освітянськими бібліотеками, громадськими організаціями України й світу.

Проблеми інформаційно-бібліотечного забезпечення освіти. Існує низка проблем, які гальмують процеси трансформації освітянських бібліотек та їх подальший інтенсивний розвиток, що впливає на якість інформаційно-бібліотечного забезпечення освіти й її науково-методичного супроводу. Серед них:

- недооцінювання ролі бібліотек у суспільних перетвореннях та забезпеченні прав і свобод людини, що призводить до неефективної реалізації потенціалу бібліотек як соціальної інституції;
- нестабільність державної політики у сфері підтримки освіти та науки;
- недосконалість нормативно-правового забезпечення діяльності наукових установ і бібліотек;
- недостатній рівень державного фінансування для здійснення ефективної діяльності та розвитку освітянських бібліотек;
- відсутність повноцінного комплектування бібліотечних фондів новими українськими й зарубіжними виданнями, що знижує рівень доступу користувачів до інформації;
- брак доступу більшості освітянських бібліотек до світових інформаційних ресурсів, зокрема повнотекстових електронних журналів провідних європейських видавництв Elsevier, Springer, Kluwer Academic Press тощо;
- застаріла матеріально-технічна база бібліотек: приміщення, обладнання й техніка не відповідають сучасним вимогам обслуговування користувачів і збереження бібліотечних фондів, зокрема рідкісних та цінних видань;
- недостатні темпи упровадження й зумовлена цим відсталість інформаційно-комунікаційних технологій, що ускладнює або унеможлиблює виконання виробничих процесів та обслуговування користувачів на сучасному рівні;
- відсутність доступу значної частини освітянських бібліотек до мережі Інтернет, що знижує рівень комунікації й інформаційного забезпечення;
- брак технічних і фінансових можливостей для оцифрування бібліотечних фондів та широкого впровадження новітніх бібліотечних інформаційних сервісів;
- недостатній рівень володіння ІКТ більшістю бібліотечних і наукових працівників, що знижує ефективність інформатизації виробничих процесів, зокрема в сучасних умовах дистанційної роботи і навчання;
- низький рівень знання іноземних мов, що негативно впливає на міжнародну співпрацю, вивчення й упровадження зарубіжного досвіду та представлення власного в міжнародному науково-освітньому й бібліотечному просторах;
- недосконала система підвищення кваліфікації та стажування наукових і бібліотечних працівників, зокрема в умовах широкого використання ІКТ, інтегрування у світовий інформаційний простір;

- нестача висококваліфікованих бібліотечних і наукових фахівців, старіння кадрів, зниження темпів оновлення колективів молодими працівниками, що зумовлено низьким рівнем заробітної плати та, як наслідок, недостатнім авторитетом професії в суспільстві.

Пріоритети розвитку інформаційно-бібліотечного забезпечення освіти. Для вдосконалення системи інформаційно-бібліотечного забезпечення інноваційного розвитку освіти та її науково-методичного супроводу в Україні в умовах міжнародних інтеграційних процесів, цифровізації суспільства, сучасних суспільно-політичних викликів, спричинених світовою пандемією COVID-19, задля сталого розвитку України доцільно зосередити увагу на розв'язанні таких завдань:

- прискорення трансформації освітянських бібліотек у базові документаційно-комунікаційні комплекси глобального інформаційного середовища;
- формування та надання доступу до інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу на різних носіях інформації;
- осучаснення з урахуванням актуальних вимог тематики наукових досліджень щодо вдосконалення інформаційно-бібліотечного забезпечення освіти й науки;
- забезпечення належного реагування на проблеми та кризові явища, зумовлені світовою пандемією COVID-19, здійснення аналізу об'єктивно назрілих перетворень і надання обґрунтованих рекомендацій освіті й науці;
- створення нормативно-правової бази діяльності освітянських бібліотек (спільно з МОН України);
- удосконалення системи науково-методичного супроводу діяльності мережі освітянських бібліотек у контексті реалізації державної інформаційної та освітньої політики;
- комплектування фондів освітянських бібліотек новими вітчизняними й зарубіжними виданнями на різних носіях інформації;
- збереження, створення цифрового контенту, вивчення та популяризування рідкісних і цінних видань (книжкових пам'яток), що становлять національне надбання;
- забезпечення доступу до світових бібліотечно-інформаційних ресурсів;
- вивчення й упровадження європейського та світового досвіду в практику роботи освітянських бібліотек;
- активізація міжнародного співробітництва із зарубіжними закладами освіти, науки, культури й громадськими організаціями;
- упровадження сучасних ІКТ у виробничі процеси та обслуговування користувачів, насамперед віддалених;
- розвиток інформаційного потенціалу вебпорталів і сайтів освітянських бібліотек, зокрема їхніх англійських версій;
- оновлення матеріально-технічної бази бібліотек, зокрема забезпечення сучасною комп'ютерною технікою, програмними засобами й надання доступу до мережі Інтернет;
- створення дієвої системи підвищення кваліфікації та стажування бібліотечних і наукових працівників;
- формування нової генерації наукових та бібліотечних фахівців із залученням талановитої молоді через запровадження механізмів мотивації для підвищення ефективності роботи.

18. ЕФЕКТИВНЕ ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТИ – ЗАПОРУКА ЇЇ РОЗВИТКУ

Анотація. Аналіз фінансування освіти в Україні здійснено відповідно до положень Методології національних рахунків освіти (ЮНЕСКО, 2016) та Методологічних положень щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків освіти в Україні за період 2014–2019 рр. без урахування тимчасово окупованих Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частин територій Донецької і Луганської областей за усіма рівнями Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО 2011) та усіма фінансуючими організаціями.

Зазначено, що загальний обсяг витрат на освіту в цей період збільшився у 2,2 раза, при цьому державним сектором — у 2,3 раза, недержавним сектором — у 1,5 раза. За рівнями освіти найбільше зростання обсягів фінансування відбулося у початковій освіті (1 рівень МСКО) — у 2,8 раза та у базовій середній освіті (перший етап середньої освіти, 2 рівень МСКО) — у 2,7 раза, найменше зростання відбулося у вищій освіті (5–8 рівні МСКО) — у 1,7 раза. Показники середніх витрат на освіту на одного здобувача за рівнями МСКО теж свідчить про щорічне зростання.

Здійснено порівняння показників державних видатків на освіту в Україні з показниками ряду провідних країн світу та певна оцінка їх ефективності у світовому контексті. Зроблено висновок, що в Україні суттєве збільшення обсягів державних видатків на освіту у відсотках до ВВП у найближчі роки є малоімовірним. Сформульовано ключові проблеми і причини їх виникнення, запропоновано шляхи усунення труднощів і підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, які направляються суспільством на розвиток освіти України.

В умовах сучасної ринкової економіки аналіз фінансування освіти здійснюється перш за все відповідно до положень Методології національних рахунків освіти (Methodology of National Education Accounts, UNESCO, 2016) та Методологічних положень щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків освіти в Україні.

За визначенням Методології національних рахунків освіти, «національний рахунок освіти має допомогти знайти відповіді на наступні питання: скільки коштує освіта; хто фінансує систему освіти; яке фінансування надається і якими є витрати на різних рівнях освіти; які є відмінності між категоріями освіти; яким є середній обсяг фінансової підтримки та витрат на одного здобувача освіти; хто платить за що...».

Аналіз фінансування освіти в Україні здійснено за період 2014–2019 рр. Відповідні дані сформовано на основі статистичних бюлетенів Державної служби статистики України «Національні рахунки освіти України» відповідних років. При аналізі фінансування освіти та формулюванні висновків і рекомендацій ураховано положення Національної економічної стратегії 2030.

В Україні загальні показники динаміки фінансування освіти в 2014–2019 рр. свідчать про щорічне збільшення обсягів витрат за всіма рівнями Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО 2011) (далі — МСКО) та всіма фінансуючими організаціями.

Загальний обсяг витрат збільшився із 109,5 млрд грн у 2014 р. до 241,4 млрд грн у 2019 р. або у 2,2 раза. За рівнями освіти показники збільшення такі:

- дошкільна освіта (0 рівень МСКО) — у 2,4 раза;
- початкова освіта (1рівень МСКО) — у 2,8 раза;
- базова середня освіта (перший етап середньої освіти — 2 рівень МСКО) — у 2,7 раза;
- профільна середня освіта (другий етап середньої освіти — 3 рівень МСКО) — у 2,3 раза;
- професійна (професійно-технічна) освіта (післясередня невища освіта — 4 рівень МСКО) — у 1,8 раза;
- вища освіта (короткий цикл, бакалаврат, магістратура або її еквівалент — 5-7 рівні МСКО) — у 1,7 раза;
- вища освіта (аспірантура, докторантура або її еквівалент — 8 рівень МСКО) — у 1,9 раза.

Показники структурних змін фінансування освіти в Україні у 2014-2019 рр. дають підстави для висновку про надання певної переваги фінансуванню закладів дошкільної та загальної середньої освіти й відповідно про зменшення питомої ваги обсягів фінансування закладів професійної (професійно-технічної) освіти (післясередньої невищої освіти), закладів вищої освіти, аспірантури та докторантури. Конкретні показники структурних змін питомої ваги витрат за рівнями освіти наступні:

- дошкільна освіта (МСКО 0) +1,1 %;
- початкова освіта (МСКО 1) +4,3 %;
- базова середня освіта (МСКО 2) +3,8 %;
- профільна середня освіта (МСКО 3) +0,2 %;
- професійна (професійно-технічна) освіта (МСКО 4) -1,2 %;
- вища освіта (короткий цикл, бакалаврат, магістратура або її еквівалент) (МСКО 5-7) -8,0 %;
- аспірантура, докторантура (МСКО 8) -0,1 %.

Цей перерозподіл фінансування між рівнями освіти слід визнати в цілому позитивним, адже у попередні роки загальна середня освіта недофінансовувалася. Наприклад, в Україні у 2010 р. частки ВВП, що спрямовувалися на повну загальну середню освіту і вищу освіту, співвідносилися як 1,2:1. Натомість у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку це співвідношення становить 1,4:1 на користь середньої освіти.

Показники динаміки фінансування освіти в Україні у 2014-2019 рр. щодо фінансуючих організацій характеризуються наступними значеннями:

- державним сектором — збільшення у 2,3 раза, зокрема центральним урядом — збільшення в 1,6 раза (Міністерством освіти і науки — збільшення в 1,6 раза);
- обласними, Київським міським (місцевими) бюджетами — збільшення в 2,6 раза;
- недержавним сектором — збільшення у 1,5 раза, зокрема приватними фірмами і корпораціями — збільшення в 1,8 раза; домашніми господарствами — збільшення у 1,5 раза.

Показники змін питомої ваги у структурі фінансування освіти щодо фінансуючих організацій виглядають так:

- державним сектором +4,5 %, зокрема центральним урядом -6,7 % (Міністерством освіти і науки -5,6 %);
- обласними, Київським міським (місцевими) бюджетами +11,1 %;
- недержавним сектором -4,5 %, зокрема приватними фірмами і корпораціями -0,1 %, домашніми господарствами -4,4 %.

В умовах сучасних ринкових економічних відносин заклади освіти є складовою повної сукупності усіх резидентських інституційних одиниць економіки країни. Вони виробляють і надають не лише послуги у сфері освіти як результати основного виду їх економічної діяльності, а й результати (товари і послуги) другорядних (додаткових) видів економічної діяльності, які виробляються і надаються ними відповідно до положень Державної класифікації продукції та послуг ДК 016-2010 (ДКПП) та які включаються до валового внутрішнього продукту (ВВП). При складанні Державною службою статистики України щорічних сателітних рахунків освіти до другорядної діяльності у межах закладів освіти включаються: медичні послуги, послуги харчування, адміністративні послуги (комунальні, фінансові, відрядження, будівництво та ремонт, а також діяльність, пов'язана з навчанням, і стосуються інвентаря та обмундирування, транспортних послуг, підручників та канцелярських товарів, фінансових послуг, зокрема трансферту населенню, стипендій, субсидій, поточних трансфертів, капітальних трансфертів), а для закладів вищої освіти це також наукові дослідження та експериментальні розробки.

Фінансування вироблення і надання саме послуг у сфері освіти в Україні характеризується наступними показниками.

Питома вага послуг у сфері освіти у загальному виробництві закладами освіти послуг у 2019 р. склала 80,0 % проти 80,5 % у 2014 р. (-0,5 %). При цьому у дошкільній освіті (МСКО 0) — відповідно 71,5 та 68,2 % (+3,3 %); у початковій освіті (МСКО 1) — 76,8 та 76,4 % (+0,4 %); у базовій середній освіті (МСКО 2) — 76,9 та 76,8 % (+0,1 %); у профільній середній освіті (МСКО 3) — 76,7 та 76,3 % (+0,4 %); у професійній (професійно-технічній) освіті (МСКО 4) — 70,7 та 65,2 % (-5,5 %); у вищій освіті (короткий цикл, бакалаврат, магістратура або її еквівалент) (МСКО 5-7) — 90,9 та 91,6 % (-0,7 %); в аспірантурі, докторантурі (МСКО 8) — 94,3 та 88,9 % (+5,4 %).

Дошкільна освіта (МСКО 0). Обсяг витрат збільшився із 15,7 млрд грн у 2014 р. до 37,2 млрд грн у 2019 р., або у 2,4 раза. Їх питома вага у загальному обсязі витрат на освіту зросла із 14,3 % у 2014 р. до 15,4 % у 2019 р. або на 1,1 %. Зазначене збільшення відбулося головним чином за рахунок витрат державного сектору, при цьому майже повністю за рахунок обласних, Київського міського (місцевих) бюджетів. Кошти недержавного сектору за цим рівнем у 2019 р. склали 1,2 млрд грн або менше 3,2 % загального обсягу.

Початкова освіта (МСКО 1). Обсяг витрат збільшився із 17,8 млрд грн у 2014 р. до 49,5 млрд грн у 2019 р. або у 2,8 раза. Їх питома вага у загальному обсязі витрат на освіту зросла із 16,3 % у 2014 р. до 20,5 % у 2019 р. або на 4,3 %. Це найкращі показники збільшення серед усіх рівнів освіти. Таке збільшення, як і за рівнем МСКО 0, забезпечено витратами обласних, Київського міського (місцевих) бюджетів. Вага недержавного сектора (домашніх господарств) за цим рівнем у 2019 р. склала 1,5 млрд грн або менше 0,6 %.

Базова середня освіта (МСКО 2). Обсяг витрат збільшився із 19,8 млрд грн у 2014 р. до 52,9 млрд грн у 2019 р., або у 2,7 раза. Їх питома вага у загальному обсязі витрат на освіту зросла із 18,1 % у 2014 р. до 21,9 % у 2019 р. або на 3,8 %. Зазначене збільшення сталося перш за все завдяки збільшенню витрат на цю мету обласними, Київським міським (місцевими) бюджетами (+4,2 %). Питома вага недержавного сектору (домашніх господарств) зменшилась на 0,3 %.

Профільна середня освіта (МСКО 3). Обсяг витрат збільшився із 7,6 млрд грн у 2014 р. до 17,2 млрд грн у 2019 р. або у 2,3 раза. Їх питома вага у загальному обсязі витрат на освіту зросла із 6,9 % у 2014 р. до 7,1 % у 2019 р. або на 0,2 %. Зазначене збільшення відбулося за рахунок витрат обласних, Київського міського (місцевих) бюджетів державного

сектору. Питома вага витрат недержавного сектору (домашніх господарств) змінилась мало (-0,1 %).

Професійна (професійно-технічна) освіта (МСКО 4). Обсяг витрат збільшився із 6,6 млрд грн у 2014 р. до 11,6 млрд грн у 2019 р. або у 1,8 раза. Їх питома вага у загальному обсязі витрат на освіту зменшилась із 6,0 % у 2014 р. до 4,8 % у 2019 р. або на 1,2 %. Зазначене зменшення відбулося через відсутність зростання обсягів недержавного сектору.

Вища освіта (короткий цикл, бакалаврат, магістратура або її еквівалент) (МСКО 5-7). Обсяг витрат збільшився із 40,3 млрд грн у 2014 р. до 69,5 млрд грн у 2019 р. або у 1,7 раза. Їх питома вага у загальному обсязі витрат на освіту зменшилась з 36,8 % у 2014 р. до 28,8 % у 2019 р. або на 8,0 %.

Аспірантура, докторантура (МСКО 8). Обсяг витрат збільшився із 1,8 млрд грн у 2014 р. до 3,5 млрд грн у 2019 р. або у 1,9 раза. Їх питома вага у загальному обсязі витрат на освіту зменшилась на 0,1 %.

Показники динаміки середніх витрат на одного здобувача освіти в Україні у 2014/15-2018/19 навчальних роках демонструють щорічне збільшення за всіма рівнями МСКО, а саме:

- дошкільна освіта (МСКО 0) — у 2,0 рази;
- початкова освіта (МСКО 1) — у 2,1 рази;
- базова середня освіта (МСКО 2) — у 2,2 рази;
- профільна середня освіта (МСКО 3) — у 2,3 рази;
- професійна (професійно-технічна) освіта (МСКО 4) — у 2,4 рази;
- вища освіта (короткий цикл, бакалаврат, магістратура або її еквівалент) (МСКО 5-7) — у 1,6 рази;
- аспірантура, докторантура (МСКО 8) — у 2,3 рази.

За показниками середніх витрат на одного здобувача освіти в Україні за рівнями МСКО у 2018/19 навчальному році рейтинг виглядає наступним чином:

- 1 — аспірантура, докторантура (МСКО 8) — 145,8 тис. грн;
- 2 — професійна (професійно-технічна) освіта (МСКО 4) — 139,1 тис. грн;
- 3 — вища освіта (короткий цикл, бакалаврат, магістратура або її еквівалент) (МСКО 5-7) — 45,7 тис. грн;
- 4 — дошкільна освіта (МСКО 0) — 29,1 тис. грн;
- 5-7 — початкова освіта (МСКО 1) — 28,7 тис. грн;
- 5-7 — базова середня освіта (МСКО 2) — 28,7 тис. грн;
- 5-7 — профільна середня освіта (МСКО 3) — 28,7 тис. грн.

Перш за все привертає увагу той факт, що найліпші показники динаміки мають середні витрати на одного здобувача за рівнем МСКО 4 — професійна (професійно-технічна) освіта, а конкретні значення середніх витрат на одного здобувача за цим рівнем значно перевищують відповідні показники інших рівнів, поступаючись лише показнику за рівнем МСКО 8 — аспірантури, докторантури. Слід також зазначити, що середні витрати на одного здобувача за рівнями МСКО 5-7 у 2014/15-2018/19 навчальних роках мають незначні відмінності.

Показники державних видатків на освіту в Україні та деякі показники, які можуть бути використані при оцінці ефективності державних видатків у порівнянні з відповідними показниками інших країн у 2019 р., виглядають наступним чином:

Країни	Державні видатки на освіту (% ВВП) 2019	Очікувана середня тривалість навчання дітей шкільного віку (років) 2019	Середня кількість років навчання дорослого населення 2019	Валовий національний продукт (ВНП) на душу населення (2017 PPP \$, тис.) 2019
Україна	5,4	15,1	11,4	13,216
Німеччина	4,8	17,0	14,2	55,314
Сполучене Королівство	5,5	17,5	13,2	46,071
Італія	3,8	16,1	10,4	42,776
Іспанія	4,2	17,6	10,3	40,975
Польща	4,6	16,3	12,5	31,623
Угорщина	4,7	15,2	12,0	31,329
Румунія	4,8	14,3	11,1	29,497
Білорусь	4,8	15,4	12,3	18,546
Російська Федерація	3,7	15,0	12,2	26,157
США	5,0	16,3	13,4	63,826
Країни з дуже високим рівнем людського розвитку	4,8	16,3	12,2	44,566

Примітка: Дані сформовано на основі показників Доповіді з людського розвитку ПРООН за 2020 рік. PPP — паритет купівельної спроможності

Як свідчать наведені дані, показник державних видатків на освіту в Україні — 5,4 % ВВП — є одним із найвищих серед усіх країн світу і вищим, ніж середній показник групи країн з дуже високим рівнем людського розвитку (very high human development), що становить 4,8 %.

Показники очікуваної середньої тривалості навчання дітей шкільного віку (років) в Україні — 15,1 та середньої кількості років навчання дорослого населення в Україні — 11,4 не набагато відрізняється від відповідних середніх показників групи країн з дуже високим рівнем людського розвитку (16,3 та 12,2 відповідно).

Проте істотно меншим в Україні є показник валового національного продукту (ВНП) на душу населення (2017 PPP \$): 13,2 тис. проти 44,6 тис. у групі країн з дуже високим рівнем людського розвитку або у 3,4 раза менше; 55,3 тис. у Німеччині або у 4,2 раза менше; 46,1 тис. у Сполученому Королівстві або у 3,5 раза менше; 63,8 тис. у США або у 4,8 раза менше.

Одним із основних факторів зазначеної невідповідності між високими значеннями показників обсягів державних видатків на освіту в Україні (% ВВП), очікуваної середньої тривалості навчання дітей шкільного віку (років), середньої кількості років навчання дорослого населення та низькими значеннями показників валового національного доходу (ВНП) на душу населення у дол. США (за паритетом купівельної спроможності) є незадовільна якість послуг у сфері освіти України. Певним чином про це свідчать результати міжнародного дослідження якості шкільної освіти PISA-2018 та місця закладів вищої освіти України у провідних міжнародних рейтингах.

На необхідності поліпшення якості освіти в Україні, перш за все за рівнями професійної (професійно-технічної) освіти (МСКО 4) та вищої освіти з аспірантурою та докторантурою включно (МСКО 5-8), наголошується і в Національній економічній стратегії на період до 2030 року (зокрема це стосується правників, фахівців видобувної промисловості, освіти, охорони здоров'я).

Динамічне щорічне збільшення обсягів фінансування освіти в Україні у 2014-2019 рр. за всіма освітніми рівнями (рівнями МСКО) та всіма фінансуючими організаціями дає підстави стверджувати, що сфера освіти в Україні розглядається як важливий фактор людського розвитку державними інституціями і недержавними організаціями.

Структурні зміни обсягів фінансування освіти, зокрема збільшення питомої ваги витрат на дошкільну освіту (МСКО 0), повну загальну середню освіту (МСКО 1-3) та зменшення питомої ваги фінансування професійної (професійно-технічної) освіти (МСКО 4), вищої освіти (МСКО 5-7), аспірантури, докторантури (МСКО 8), пояснюються передовсім процесами бюджетної децентралізації, згідно з якими випереджуваними темпами збільшуються загальні обсяги бюджетних коштів органів місцевого самоврядування і, як наслідок, розширюються їх можливості збільшення фінансування закладів освіти місцевого підпорядкування.

Відбулися структурні зміни у фінансуванні освіти України за секторами: зменшилася питома вага недержавного сектора із 14,9 % у 2014 р. до 10,4 % у 2019 р. (-4,5 %). Зменшення здійснили як приватні фірми і корпорації з 0,8 % до 0,7 % або -0,1 %, так і домашні господарства з 14,1 % до 9,7 % або на -4,4 %.

Показники динаміки середніх витрат на одного здобувача освіти за всіма рівнями МСКО в основному відповідають темпам збільшення загальних обсягів фінансування в Україні.

Обсяги державних видатків на освіту в Україні у 2019 р. склали 5,4 % ВВП і перевищили показники таких країн, як США (5,0 %), Німеччина (4,8 %), Румунія (4,8 %), Білорусь (4,8 %), Іспанія (4,8 %), Угорщина (4,7 %), Італія (3,8 %), Російська Федерація (3,7 %) та групи країн з дуже високим рівнем людського розвитку в цілому (4,8 %). Наведені дані дають підстави для висновку, що збільшення зазначеного показника у найближчі роки в Україні є маловірогідним.

Значення показника валового національного продукту (ВНП) на душу населення (2017 р. PPP \$) в Україні, яке у разі менше порівняно з відповідними показниками провідних країн світу та країн-сусідів України, свідчить про те, що і реальні обсяги середніх витрат на одного здобувача освіти в Україні у разі менші показників зазначених країн попри високі показники державних видатків на освіту в Україні у відсотках до ВВП. Наведене дає підстави для висновку, що збільшення реальних обсягів фінансування освіти в Україні можливе перш за все при збільшенні обсягів її ВВП.

Діюча модель державного фінансування освіти в Україні не відповідає концептуальним засадам сучасної ринкової економіки і є головною перешкодою на шляху підвищення ефективності використання публічних фінансів, які виділяються на розвиток освіти. Як і в попередні роки, бюджетні кошти згідно з Бюджетним кодексом України направляються закладам освіти на їх «...повне утримання як бюджетних установ» (ст. 2, пп. 12), а не як оплата за вироблені та надані конкретним здобувачам освітніх послуг у сфері освіти відповідно до вимог державних стандартів освіти. Саме статус закладів освіти як «бюджетних установ» позбавляє їх можливості розширити межі інституційної автономії (включно з фінансовою) й підвищити ефективність використання бюджетних коштів.

У найближчі роки основними факторами поліпшення фінансування освіти в Україні мають стати заходи щодо збільшення ефективності використання видатків на освіту та зростання обсягів фінансування недержавним сектором, перш за все фірмами та корпораціями.

Наявна мотивація для відкриття та функціонування приватних закладів дошкільної освіти є недостатньою для подолання черги на зарахування до цих закладів.

Мережа закладів загальної середньої освіти є неефективною та характеризується великою кількістю малокомплектних шкіл. Мережа закладів професійної (професійно-технічної) освіти, яка містить велику кількість дрібних і вузькопрофільних закладів, також потребує оптимізації відповідно до потреб регіональних ринків праці, а їх матеріально-технічна база — суттєвого оновлення. Ефективність управління цими закладами є низькою. Ці вади характерні і для мережі закладів вищої освіти, яка подрібнена і розпорошена, надмірно дубльована, профільно неадекватна, ресурсно деконцентрована.

Потребує істотного вдосконалення механізм формування, розміщення та фінансування виконання державного замовлення на здобуття професійної (професійно-технічної) освіти (МСКО 4), вищої освіти (короткий цикл, бакалаврат, магістратура або її еквівалент) (МСКО 5-7), підготовку в аспірантурі, докторантурі (МСКО 8), підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів.

Відсутність науково обґрунтованої методики розрахунку вартості конкретної послуги у сфері освіти щодо рівнів МСКО (повний цикл навчання; календарний рік; навчальний рік), галузей освіти позбавляє можливості здійснення аналізу ефективності використання публічних фінансів, які направляються на розвиток освіти.

Перспективи щодо поліпшення фінансування освіти в Україні мають бути пов'язані з реалізацією наступних заходів:

- забезпечення у 2021-2022 рр. повноцінного переходу на середньострокове бюджетне планування видатків на освіту на загальнодержавному та місцевому рівнях;
- збільшення питомої ваги обсягів фінансування освіти недержавним сектором економіки, зокрема приватними фірмами та корпораціями;
- збільшення з урахуванням світового досвіду обсягів кредитування здобуття вищої освіти та підвищення кваліфікації фахівців з вищою освітою;
- упровадження на основі цифровізації діяльності закладів освіти збалансованої системи результативних показників їх економічної діяльності для визначення ефективності використання публічних фінансів у сфері освіти;
- здійснення переходу у державному фінансуванні освіти від моделі фінансування «утримання закладів освіти» до моделі фінансування «здобуття освіти громадянином України»;
- унормування можливості закладів освіти здійснювати економічну діяльність за визначенням юридичного власника (засновника) закладу в одній із таких організаційно-правових форм (статусів): «бюджетна установа», «некомерційна організація (НКО) з ринковим виробництвом», «некомерційна організація (НКО) з неринковим виробництвом», «нефінансова корпорація»;
- внесення змін до чинної системи державного замовлення на виробництво та надання послуг у сфері освіти щодо визначення державних замовників, насамперед центральних органів виконавчої влади, на які покладено обов'язки формування й здійснення відповідної державної політики, незалежно від того, чи є в їх підпорядкуванні заклади освіти, та впровадження системи регіональних замовлень за рахунок видатків місцевих бюджетів;
- упровадження системи публічних закупівель послуг у сфері освіти відповідно до положень Закону України «Про публічні закупівлі» з метою запобігання ризикам корупційних явищ при розміщенні державних та регіональних замовлень на виробництво і надання послуг у сфері освіти та розподілі бюджетних видатків між закладами освіти.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ: ПРОЄКЦІЯ НА МАЙБУТНЄ

Тридцятирічний досвід творення національної системи освіти, її наукового та методичного супроводу, у якому всі ці роки безпосередню і ключову участь брали вчені НАПН України, її наукових установ, дає змогу зробити наступні теоретично обґрунтовані і практично перевірені висновки і рекомендації, спроєктовані в майбутнє.

Ключові напрями перспективного розвитку освіти.

1. У перспективі освітня сфера кожної окремо взятої країни, Європи і світу в цілому включно з Україною буде скеровуватися такими фундаментальними концептами, як:

- провідна роль освіти та її науково-методичного супроводу в умовах інноваційного типу прогресу;
- безперервна освіта впродовж життя від народження людини;
- людиноцентризм, реалізація особистого потенціалу в освіті;
- компетентнісний підхід, орієнтація на ключові компетентності для навчання впродовж життя;
- інтеграція і синергія формальної, неформальної та інформальної освіти;
- забезпечення і вдосконалення якості освіти, підтримання її конкурентоспроможності як основи успішності нації;
- утворення європейського і світового просторів освіти і досліджень, європейська і глобальна освітня та дослідницька інтеграція;
- націєутворювальна місія освіти.

2. *Освіта дітей раннього та дошкільного віку.* За 30 років незалежності України посилюється суспільне усвідомлення, що освіта дітей раннього та дошкільного віку є важливою первинною складовою безперервної освіти. Отже, її **доступність та якість** будуть стійким пріоритетом державної освітньої політики. Діяльність вчених НАПН України, яка спрямована на розроблення науково обґрунтованого нормативного регулювання цієї стартової ланки освіти, створення програмного та навчального забезпечення, обґрунтування і популяризацію інноваційних підходів в освіті дітей раннього та дошкільного віку, й надалі становитиме основу прогресивних перетворень на цьому освітньому рівні. Ця освітня ланка потребує реформування з огляду на реалізацію конституційного права дитини на доступ до якісних та інклюзивних освітніх послуг від народження; оновлення змісту і методів освіти; осучаснення моделей управління та фінансування; підвищення соціального статусу і кваліфікації педагогічних працівників.

Заслуговує на підтримку консолідована співпраця вчених і практиків у розробленні нового закону «Про дошкільну освіту».

3. *Повна загальна середня освіта.* За роки незалежності країни ця основна освітня ланка пройшла непростий шлях становлення і розвитку і нині посідає місце базового складника в національній безперервній освітній системі. Вона охоплює три основні послідовні рівні освіти (початкову, базову середню і профільну середню освіту), відповідає Міжнародній стандартній класифікації освіти, набуває 12-річного терміну здобуття, що

відповідає європейській і світовій практиці, стала обов'язковою упродовж життя, є умовою успішної життєдіяльності і розвитку особистості в сучасному глобалізованому і конкурентному світі. Серед показників Індексу людського розвитку (ІЛР), який щорічно визначає ООН, освіченість українських громадян займає провідні позиції в загальній його оцінці.

Упродовж 30 років українська загальна середня освіта зазнала кількох трансформацій. Серед них — структурна перебудова початкової, базової та профільної середньої освіти, впровадження нових типів шкіл (початкова школа, гімназія, ліцей), здійснення стандартизації змісту освіти, зокрема на засадах компетентнісного підходу, інформатизації, комп'ютеризації і цифровізації освітнього процесу, надання академічних свобод закладам освіти і вчителям у задоволенні освітніх потреб дитини. Водночас у перспективі ця освітня ланка потребує розв'язання низки проблем, що наблизить її до кращих світових зразків освітніх систем.

По-перше, це поліпшення якості повної загальної середньої освіти і забезпечення доступу до неї дітей незалежно від місця проживання (місто/село), економічного стану родини, наявності інвалідності чи особливих потреб, гендерної чи етнічної приналежності, віросповідання та інших ознак громадянина України.

По-друге, це створення необхідних умов і мотивації вчителів до ефективної діяльності та професійного розвитку, кадрове забезпечення закладів висококваліфікованими педагогічними працівниками, у перспективі магістерського рівня їх вищої освіти. З цією метою необхідно підвищити престиж педагогічної професії і соціальний статус учителя насамперед завдяки адекватній оплаті праці, урізноманітнити способи підвищення кваліфікації, надати більше академічних свобод у проєктуванні змісту освіти, виборі методів і форм навчання, організації освітнього процесу.

По-третє, потрібне удосконалення мережі закладів загальної середньої освіти, приведення її у відповідність до освітніх потреб громадян і необхідності забезпечення рівного доступу до якісної освіти, зокрема усунення малокомплектності та неоптимальної локації закладів.

По-четверте, розвиток інформаційного суспільства вимагає широкого впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес, його цифровізації. Це потребує створення відповідного освітнього середовища, насичення його електронними освітніми ресурсами і засобами, формування в учителів інформаційної культури і цифрової компетентності, забезпечення доступності до мережі Інтернет.

Зазначені першочергові завдання вимагають подальшого зміцнення матеріально-технічної бази закладів освіти, удосконалення механізмів управління системою загальної середньої освіти, належного фінансування освіти та ефективного використання коштів.

У перспективі повна загальна середня освіта України має бути повноцінно включена в Європейський освітній простір, створення якого до 2025 р. проголошено у 2017 році.

4. Позашкільна освіта. Ця освітня ланка має посилити участь у наданні додаткових освітніх послуг для дітей у широкому віковому діапазоні на засадах неформальної та інформальної освіти. Водночас нагальними проблемами залишаються нерівномірність доступу до позашкільної освіти в місті й у сільській місцевості, осучаснення освітнього змісту відповідно до запитів і потреб дітей, впровадження освітніх інновацій, зокрема в контексті цифровізації освіти, та онлайн-інструментів дистанційного навчання.

Необхідно докласти зусиль для збереження і розширення мережі закладів позашкільної освіти, імплементації у їх діяльність нових моделей управління та багатоканального фінансування.

Важливим є розвиток позашкільної освіти в школах, особливо сільських.

5. Виховання активних і відповідальних громадян-патріотів. Виклики, перед якими постала Україна, відстоюючи власну суверенність, актуалізують проблеми національно-патріотичного, військово-патріотичного та громадянського виховання. Потрібні подальші наукові дослідження і розробки, узагальнення кращого досвіду, зокрема вчених НАПН України, з формування національно-культурної ідентичності, виховання активних і відповідальних громадян-патріотів, що сприятиме розвитку громадянського суспільства, гуртуванню української нації, підвищенню обороноздатності держави.

Водночас сфера національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання потребує оновлення відповідного законодавства.

6. Професійна (професійно-технічна) освіта. Стратегічними цілями державної політики у цій сфері мають бути: формування єдиної системи професійної (професійно-технічної) освіти, розвиток її взаємодії та об'єднання зусиль з фаховою передвищою освітою; забезпечення відповідності освітнього змісту та якості потребам ринку праці; підвищення репутації та привабливості в суспільстві з огляду на створення умов для безперервного професійного розвитку особистості; забезпечення ефективного управління на національному, регіональному та інституційному рівнях за участі органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань роботодавців.

Модернізація професійної (професійно-технічної) освіти має здійснюватися у напрямках забезпечення підготовки висококваліфікованих робітників зі складних інтегрованих професій; удосконалення нормативно-правових засад здобуття повних і часткових кваліфікацій; створення науково-освітніх онлайн-платформ для реалізації індивідуальних освітніх траєкторій з метою ефективного працевлаштування; сприяння підвищенню цифрової компетентності педагогічних працівників; розвитку державно-приватного партнерства; створення належних умов для мотивації соціальних партнерів до модернізації та посилення інноваційного потенціалу цієї освітньої ланки; упровадження кращих європейських практик формування мережі потужних багаторівневих і багатопрофільних закладів професійної освіти, їх гнучкої взаємодії зі стейкхолдерами; інтеграції у Європейський простір професійної освіти і підготовки.

7. Фахова передвища освіта. Ця новостворена освітня ланка, яка виокремлена із вищої освіти, має набути власних специфічних професійно орієнтованих і самодостатніх характеристик та місійної визначеності. Це насамперед стосується інтеграції закладів фахової передвищої освіти із сучасним виробництвом, зближення і наступності змісту підготовки з діяльністю закладів професійної (професійно-технічної) освіти, розвитку співпраці з ними, розширення відповідної підготовки кваліфікованих робітників.

8. Вища освіта. Впродовж тридцяти років незалежності ця освіта забезпечувала підготовку здобувачів на вищих освітніх рівнях, зберігаючи сукупний потужний кадровий, науковий, фінансовий та матеріально-технічний потенціал. Водночас суперечливе зростання мережі закладів вищої освіти призвело до її подрібненості, розпорошеності, втрати ресурсної концентрованості, що зумовило відставання від університетської освіти передових країн, університетів-лідерів світу.

У процесі підготовки і реалізації Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки необхідно передбачити:

- об'єктивний моніторинг стану і якості вітчизняної вищої освіти на основі створення і застосування комплексу механізмів оцінювання її якості (акредитаційних, рейтингових, класифікаційних та інших), якими ефективно послуговуються передові країни світу;

- оптимізацію мережі закладів вищої освіти, що має бути здійснена на основі спеціальної державної цільової програми з метою їх укрупнення і консолідації, створення ресурсної основи для реалізації університетської автономії, досягнення конкурентоспроможного університетського лідерства;
- забезпечення подальшої інтеграції в Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір;
- розроблення державної програми створення університетів світового класу в Україні з метою підвищення конкурентоспроможності української вищої освіти.

9. Освіта дорослих. Стратегічне завдання створення цілісної й ефективної освіти дорослих в Україні як завершальної ланки в системі безперервної освіти впродовж життя потребує невідкладного формування і послідовної реалізації відповідної державної політики. Необхідним є створення соціально-економічних умов для діяльності громадських формувань, центрів освіти дорослих, університетів третього віку, визнання результатів неформальної та інформальної освіти і присвоєння відповідних кваліфікацій тощо. Важливо прискорити прийняття Закону України «Про освіту дорослих».

10. Кадрове забезпечення освіти. Попри великі зрушення у кадровому забезпеченні, освітня система потребує подальшого вдосконалення структури і змісту підготовки педагогічного і науково-педагогічного персоналу, створення умов для його утримання і плідної діяльності. З-поміж нерозв'язаних проблем — диспропорції у забезпеченні висококваліфікованими працівниками різних ланок і рівнів освіти, спеціальностей і предметів, територій, міської і сільської місцевостей, умов для роботи і підвищення кваліфікації.

Пріоритетами у досягненні ефективного кадрового супроводу освіти слід визнати:

- підвищення престижу педагогічної і науково-педагогічної діяльності та конкурентоспроможності її оплати;
- стійке і системне зростання кваліфікаційного рівня педагогічних і науково-педагогічних працівників усіх ланок освіти.

11. Психологічний супровід освіти. У цій сфері необхідно:

- здійснювати психологічні дослідження, спрямовані на розвиток особистості в освіті, розроблення відповідних теорій, методів, технологій;
- формувати науково-методичні засади розвитку психологічної культури усіх учасників освітнього процесу в умовах інноваційного типу прогресу, утвердження інформаційного суспільства, поширення стресогенних ситуацій;
- здійснювати системний соціально-психологічний моніторинг суспільного сприйняття освітніх реформ і формувати їх конструктивне усвідомлення, позитивне ставлення до них;
- спрямовувати науковий психологічний потенціал на надання всебічної допомоги постраждалим від агресії Російської Федерації, воєнного конфлікту, тим, хто опинився в складних життєвих ситуаціях, зокрема зумовлених пандемією COVID-19;
- зосередитися на збалансованому розвитку психологічних засад запровадження інновацій і збереження традицій в освіті, зокрема щодо підвищення ролі сім'ї в освітній системі, формування несуперечливих спільнотних ідентичностей дітей і молоді в об'єднаних територіальних громадах і при реінтеграції захоплених та окупованих територій тощо.

12. Цифровізація освіти. Ключовим завданням модернізації системи освіти є формування цифрової компетентності для навчання впродовж життя усіх учасників освітнього

процесу. З огляду на це важливо розробляти і впроваджувати інформаційно-цифрові навчальні ресурси і середовища, цифрові освітні технології, розвивати дистанційні і змішані форми навчання. Важливим є ґрунтовний науково-методичний супровід:

- дослідження фундаментальних і прикладних проблем використання цифрових технологій в освіті та психолого-педагогічної підтримки їх розроблення;
- впровадження сучасних комп'ютерно орієнтованих інформаційно-освітніх систем на основі поглиблення співпраці закладів вищої педагогічної освіти, наукових установ НАПН України з установами НАН України, провідними профільними університетами, Міністерством цифрової трансформації України та ІТ-компаніями на основі реалізації спільних наукових проєктів;
- насичення відкритого цифрового інформаційно-освітнього простору України електронними освітніми ресурсами та засобами, подолання «цифрової нерівності»;
- систематичного і всебічного розвитку та вдосконалення цілісної національної політики застосування цифрових технологій в освіті.

13. Інформаційно-бібліотечне забезпечення освіти. В умовах розвитку інформаційного суспільства роль мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України, що об'єднує понад 15 тис. книгозбірень за провідної ролі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського, як галузевого ресурсу зростатиме. Для вдосконалення системи інформаційно-бібліотечного забезпечення інноваційного розвитку освіти України в умовах глобальної цифровізації суспільства, міжнародних інтеграційних процесів потрібно зосередити увагу на розв'язанні таких завдань:

- упровадження сучасних інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій у виробничі процеси та обслуговування користувачів, насамперед віддалених;
- оновлення матеріально-технічної бази бібліотек, передовсім забезпечення сучасною комп'ютерною технікою та програмними засобами;
- розвиток інформаційного потенціалу вебпорталів і сайтів освітянських бібліотек, зокрема їхніх англійських версій;
- удосконалення інтеграційних процесів у формуванні галузевого інформаційного ресурсу на різних носіях інформації та забезпечення вільного і багатоаспектного доступу до нього;
- надання доступу до зарубіжних повнотекстових і реферативних науково-технічних, економічних та довідкових баз даних;
- забезпечення належного реагування на суспільні проблеми та кризові явища, здійснення аналізу об'єктивно назрілих перетворень і надання інформаційно-аналітичних матеріалів освітянам;
- створення нормативно-правової бази діяльності освітянських бібліотек;
- удосконалення системи науково-методичного супроводу діяльності мережі освітянських бібліотек у контексті реалізації державної інформаційної та освітньої політики;
- вивчення й упровадження європейського та світового досвіду в практику роботи освітянських бібліотек, розвиток міжнародного співробітництва.

14. Світова і європейська інтеграція освіти України. Має забезпечуватися насамперед через розширення участі в реалізації проєктів і програм міжнародної співпраці, зокрема програм ЄС: Еразмус+ на 2021-2027 рр., «Горизонт Європа» на період 2021-2027 рр. Це стосується також упровадження в Україні Міжнародної стандартної класифікації

освіти загальної (2011 р.) і галузевої (2013 р.) версій, участі в провідних світових університетських рейтингах та європейських акредитаційних системах. Важливо також забезпечити входження національної освітньої сфери в європейські простори освіти, професійної освіти і підготовки, вищої освіти, досліджень тощо, всебічно розвивати двостороннє партнерство.

15. Фінансова підтримка освіти. Для ефективного фінансового забезпечення потрібне дотримання таких принципів фінансування освіти:

- необхідна і достатня частка ВВП, що спрямовується у сферу освіти та в основні її ланки;
- оптимізація з огляду на доступність і якість мережі закладів освіти;
- конкурентоспроможна оплата праці в освіті;
- надання в умовах ринкової економіки прогресивних організаційно-правових статусів закладам освіти.

16. Науковий і методичний супровід освіти. Освітня сфера, яка покликана підтримувати інноваційний тип прогресу, всебічно розкривати потенціал його головного суб'єкта — високоосвіченої людини, сама потребує потужного наукового і методичного забезпечення. Провідна й законодавчо визначена роль у цьому й надалі має зберігатися за Національною академією педагогічних наук України за участі Національної й інших галузевих академій наук, наукових установ, закладів вищої освіти, фахових об'єднань освітян.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

- Адаптивна хмаро орієнтована система навчання та професійного розвитку вчителів закладів загальної середньої освіти : монографія / Дем'яненко В. М. та ін. ; за наук. ред. М. П. Шишкіної. Київ : Пед. думка, 2020. 183 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/723245/>
- Аналіз діяльності регіональних систем професійної освіти / Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики», Програма ЄС «EU4Skills: кращі навички для сучасної України». Київ, 2020. URL: http://opendata.iea.gov.ua/zpto_audit_2020
- Аудит економіки України 2030 / Кабінет Міністрів України. Київ, 2020. 123 с. URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-audit.pdf>
- Безпека в Інтернеті. Результати опитування жителів України у віці 12 років і старше : аналіт. звіт / Київський міжнародний інститут соціології. Київ, квітень 2021. URL: <https://bit.ly/36OOfFf>
- Безпека дітей в Інтернеті. Захист дітей від загроз онлайн / Міністерство та Комітет цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua/projects/onlinesafety>
- Березівська Л. Д. Діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О.Сухомлинського НАПН УКРАЇНИ (1999—2019): здобутки та перспективи розвитку. Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки: до 20-річчя Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., м. Київ, 7 листоп. 2019 р. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; редкол.: Л. Д. Березівська (голова), Л. І. Страйгородська (заст. голови), С. В. Лапаєнко (відп. секр.) та ін. Київ : [б. в.], 2019. С. 6—12. URL: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/abstracts_collection_2019.pdf
- Березівська Л. Д. Про наукову і науково-організаційну діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського за 2015—2019 рр. та перспективи її розвитку. Вісн. НАПН України. 2019. Вип. 1 (1). С. 1—5. DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2019-1-1-2-1>
- Бех І. Д., Чорна К. О. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / НАПН України, Ін-т пробл. виховання. Київ, 2014. 29 с. URL: <https://bit.ly/39PcpS2>
- Биков В. Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки України. Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку : матеріали методол. семінару НАПН України, м. Київ, 4 квіт. 2019 р. / за ред. В. Г. Кременя, О. І. Ляшенка. Київ, 2019. С. 20—26. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718707/>
- Биков В., Спірін О., Пінчук О. Сучасні завдання цифрової трансформації освіти. Вісн. Кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття» / голов. ред. Г. І. Сотська. Київ : Талком, 2020. № 1. С. 27—36. DOI: [https://doi.org/10.35387/ucj.1\(1\).2020.27-36](https://doi.org/10.35387/ucj.1(1).2020.27-36)
- Бюджетний кодекс України. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
- Вища освіта в Україні в 2019 році. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

- Відкриті електронні науково-освітні системи у науково-дослідній діяльності : метод. посіб. / С. М. Іванова, А. Ф. Дудко та ін. ; за наук. ред.: проф. О. М. Спіріна ; НАПН України, Ін-т інформ. технологій і засобів навчання. Київ : Пед. думка, 2020. 208 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/722957/>
- Дем'яненко В. М. Модель адаптивної навчальної системи інформаційного простору відкритої освіти. Інформ. технології і засоби навчання : електрон. наук. фах. вид. / НАПН України, Ін-т інформ. технологій і засобів навчання, Ін-т модернізації змісту освіти, Ун-т менедж. освіти. Київ, 2020. № 3 (77). С. 27—38. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v77i3.3603>
- Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики». URL: <https://iea.gov.ua/>
- Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського: здобутки та перспективи (2015—2019) : інформ. довідник / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; наук. ред. Л. Д. Березівська ; авт. кол.: Л. Д. Березівська, А. І. Страйгородська, С. М. Кравченко та ін. Вінниця : ТВОРИ, 2019. 204 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/717211/> ; <http://dnpb.gov.ua/ua/?ourpublications=21138>
- Державна служба статистики. Освіта. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016:2010 : Наказ Держспоживстандарту України 11.10.2010 р. № 457. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v457p609-10/paran6#n6>
- Дискурсивні технології самопроекування особистості : монографія / Н. В. Чепелева та ін. ; за ред. Н. В. Чепелевої ; НАПН України, Ін-т психології імені Г. С. Костюка. Київ, 2019. 170 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/717132/>
- Європейський простір вищої освіти в 2020 році : звіт про імплементацію Болонського процесу / МОН України. Київ, 2020. 214 с.
- Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін : реферативний опис роботи / М. М. Слюсаревський та ін. Київ : Талком, 2020. 318 с. <https://ispp.org.ua/2020/11/17/monografiya-zhittyevij-svit-i-psixologichna-bezpeka-lyudini-v-umovax-suspilnix-zmin/>
- Загальна середня та професійна (професійно-технічна) освіта в Україні у 2020 році. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Заклади загальної середньої освіти (1990-2020). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Зарплати педагогічних працівників у закладах загальної середньої освіти збільшуватимуться протягом 2021 року. Міністерство освіти і науки України : офіц. вебпортал. Київ, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/zarplati-pedagogichnih-pracivnikov-u-zakladah-serednoyi-zagalnoyi-osviti-zbilshuvatimutsya-protyagom-2021-roku-mon>
- Засенко В. В., Прохоренко А. І. Інклюзія: філософія освіти для миру. Освіта для миру : зб. наук. пр. : у 2 т. / редкол.: В. Г. Кремень (голова) ; В. П. Коцур, Н. Г. Ничкало, Ф. Шльосек (заст. голови). Київ : Юрка Люченка, 2019. Т. 1. С. 109—119. URL: http://iprood.com.ua/data/UAPLForum2019/volume_1_2019.pdf
- Засенко В. В., Прохоренко А. І. Нова українська школа — стратегія розвитку освіти дітей з особливими потребами. Nauka Edukacja Wychowanie I Praca. Warszawa-Siedlce, 2018. С. 149—158.
- Іванюк І. В., Овчарук О. В. Готовність і потреби вчителів щодо використання цифрових засобів та ІКТ в умовах карантину: 2021 : аналіт. звіт. / НАПН України, Ін-т інформ. технологій і засобів навчання. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/724564/>
- Інтернет у школах / Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://broadband.gov.ua/school>

- Інформаційний бюлетень : позашкільні навчальні заклади державної і комунальної форми власності Міністерства освіти і науки України та приватної форми власності (станом на 01.01.2019 та 01.01.2020) / МОН України, Департамент економіки та фінансування, Держ. наук. установа «Ін-т освіт. аналітики». Київ, 2020. 294 с.
- Інформаційний бюлетень : позашкільні навчальні заклади державної і комунальної форми власності Міністерства освіти і науки України та приватної форми власності (станом на 01.01.2018). / МОН України, Департамент економіки та фінансування, Держ. наук. установа «Ін-т освіт. аналітики». Київ, 2018. 119 с. URL: <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/Pozashkilni-navchalni-zakladi-derzh.-ta-komun.-formi-vlasnosti-MON-ta-privatnoi-formi-vlasnosti-stanom-na-01.01.2017-ta-01.01.2018.pdf>
- Інформаційний бюлетень : позашкільні навчальні заклади Міністерства освіти і науки України (станом на 01.01.2016 та 01.01.2017) / МОН України, Департамент економіки та фінансування, Держ. наук. установа «Ін-т освіт. аналітики». Київ, 2017. 124 с.
- Інформаційно-комунікаційні технології в освіті : словник / НАПН України, Ін-т інформ. технології і засобів навчання. Київ : Компринт, 2019. 134 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718706>
- Класифікація інституційних секторів економіки (KICE). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/st_kls/op_kise_2016.htm
- Комп'ютерне моделювання пізнавальних завдань для формування компетентностей учнів з природничо-математичних предметів : монографія / В. Ю. Биков, С. Г. Литвинова, О. Ю. Буров та ін. / за наук. ред. С. Г. Литвинової. Київ : Пед. думка, 2020. 213 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/722871>
- Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) : схвалено постановою Колегії МОН України та Президії АПН України від 22 листоп. 2001 р. № 12/5-2. Інформ. зб. М-ва освіти і науки України. 2002. № 2. С. 3—22.
- Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку / уклад.: В. А. Воронов та ін. ; НАПН України. Київ : Ференець В. Б., 2020. 44 с. URL: <https://bit.ly/2E3xuLJ>
- Концепція середньої загальноосвітньої школи України : затв. рішенням колегії М-ва освіти України. Інформ. зб. М-ва освіти України. 1992. № 4. С. 3—29.
- Кремень В. Г. Філософія національної ідеї : Людина. Освіта. Соціум. Вид. переробл. Київ : Грамота, 2010. 576 с.
- Кремень В. Г., Луговий, В. І. Саух, П. Ю. Освіта і наука — основа інноваційного людського розвитку. Вісн. НАПН України. 2020. № 2(2). С. 1—5. DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305x-2020-2-2-14-3>
- Кремень В. Г., Ляшенко О. І., Локшина О. І. Загальна середня освіта України в контексті освіти країн Європи: тривалість і структура : наук.-аналіт. доп. / НАПН України, Ін-т педагогіки НАПН України. Київ : Пед. думка, 2020. 55 с. DOI: <https://doi.org/10.32405/978-966-644-555-4-2020-49>
- Кремень В.Г. Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін. Укр. пед. журн. 2015. № 1. С. 8—15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2015_1_4
- Локшина О., Глушко О., Джурило А., Кравченко С., Нікольська Н., Тименко М., Шпарик О. (2020) Відповідь світової спільноти на виклики COVID-19 в освіті (лютий-травень 2020 р.) : аналітична довідка. Інститут педагогіки НАПН України, 2020. <https://lib.iitta.gov.ua/721241/>
- Луговий В. Вища освіта України: проблеми якості. Освіта і сусп.-во. 2020. № 10. С. 9.
- Луговий В. Управління підготовкою педагогічних кадрів у системі вищої школи. Післядиплом. освіта в Україні. 2013. № 2. С. 6—9.

- Луговий, В. І. Проблема освітньої якості в стратегії розвитку вищої освіти в Україні. Вісн. НАПН України, 2020. №2(2). С. 1—5. DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305x-2020-2-2-11-1>
- Лупаренко А. А., Спирін О. М. Досвід використання програмної платформи. Інформ. технології і засоби навчання : електрон. наук. фах. вид. / НАПН України, Ін-т інформ. технологій і засобів навчання, Ін-т модернізації змісту освіти, Ун-т менедж. освіти. Київ, 2017. № 5 (61). С. 196—218. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v61i5.1910>
- Международная стандартная классификация образования (МСКО 2011) / Ин-т статистики ЮНЕСКО. Канада, 2013. 89 с. URL: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/iscd-2011-ru.pdf> (дата обращения: 28.05.2021).
- Мельник Н. А. Науково-методичний супровід професійного розвитку педагогічних працівників ЗЗСО в умовах реалізації концепції «Нова українська школа». Післядиплом. освіта. 2018. №6. С. 29—32.
- Методичні основи професійного навчання кваліфікованих робітників: метод. посіб. / В. А. Кручек та ін. ; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. Житомир : Полісся, 2020. 274 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/724247/1/7_Методичні%20основи.pdf
- Методичні основи розроблення SMART-комплексів для підготовки кваліфікованих робітників у закладах професійної (професійно-технічної) освіти : метод. посіб. / М. А. Пригодій та ін. ; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. Житомир : Полісся, 2019. 255 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/720268/1/SMART-комплекси_%20посібник.pdf
- Методичні основи стандартизації підготовки молодших спеціалістів у коледжах і технікумах : метод. посіб. / А. А. Каленський та ін. ; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. Житомир : Полісся, 2020. 192 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/722244/1/Методичні%20основи_метод%20посібн.pdf
- Методологічні положення щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків освіти в Україні. Держстат України. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/metaopus/2019/1_03_00_06_2019.htm
- Механізми громадянської і національної самоідентифікації: трансформації комунікативних практик : монографія / за наук. ред. І. В. Жадан ; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 192 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/721062/>
- Міжнародний конкурс професійної майстерності «Worldskills» (World Skills International). URL: <http://www.worldskillsukraine.org/pro-konkurs/>
- Модернізаційні процеси в освіті та суспільстві: психотехнології супроводу : [монографія] / за ред. П. Д. Фролова ; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 312 с.
- Модернізація організації освітнього процесу в закладах позашкільної освіти : метод. посіб. / [А. Е. Бойко, В. В. Вербицький, А. В. Корнієнко, О. В. Литовченко ; за ред. В. В. Мачуського]; НАПН України, Ін-т пробл. виховання. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 223 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723075>
- Муромець В. Г. Науково-методичний супровід формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу. Теоретико-метод. проблеми виховання дітей та учнів. молоді : зб. наук. пр. / НАПН України, Ін-т пробл. виховання. Київ, 2012. Вип. 16, кн. 2. С. 321—329. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/2843/1/Muromec.pdf>
- НАЗЯВО. Відомості про самооцінювання освітньої програми. Київ, 2020. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/SAR-form-.pdf>

- Найдьонова Л. А. Діагностика булінгу і кібербулінгу : метод. рек. / Любов Антонівна Найдьонова ; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. 2019. 94 с. URL: <http://mediaosvita.org.ua/book/diagnostyka-bulingu-tskuvannya-i-kiberbulingu-metodychni-rekomendatsiyi/>
- Наративні практики самопроектування : метод. рек. / Н. В. Чепелева, О. В. Зазимко, О. М. Шиловська ; за ред. Н. В. Чепелевої / НАПН України, Ін-т психології імені Г. С. Костюка. Київ, 2019. 44 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/717134/>
- Населення України. Імперативи демографічного старіння. Київ : АДЕФУкрaina, 2014. 288 с.
- Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / НАПН України ; редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови) ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Пед. думка, 2016. 448 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nrk/Analitichni-materialy/7-natsionalna-dopovid-pro-stan-i-rozvitok-osviti-v-ukraini.pdf>
- Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / авт. кол.: М. Мазорчук, Т. Вакуленко та ін. ; МОН України, Укр. центр оцінювання якості освіти. Київ, 2019. 439 с. URL: http://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf
- Національний репозитарій академічних текстів. URL: <http://nrat.ukrintei.ua/>
- Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка : монографія / К. О. Журба та ін. ; МОН України, Ін-т пробл. виховання. Кропивницький : ІМЕКС-ЛТД, 2019. 156 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718615/>
- Негативні психологічні явища у політико-правовій сфері в умовах воєнного конфлікту : монографія / за наук. ред. В. М. Духневича ; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 188 с. URL: <https://ispp.org.ua/2020/10/15/monografiya-negativni-psihologichni-naslidki-u-politiko-pravovij-sferi-v-umovah-voennogo-konfliktu/>
- Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи : концептуальні засади реформування середньої школи : схвалено рішенням колегії М-ва освіти і науки України від 27.10.2016 р. Київ, 2016. 40 с. URL: <https://bit.ly/3npPoes>
- Опис рамки цифрової компетентності для громадян України (DigCompUA for Citizens 2.1). Міністерство цифрової трансформації України. 2021. 55 с. URL: <https://cutt.ly/gmF8z3z>
- Організація дуальної форми навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти : практич. посіб. / Т.М. Герлянд та ін. ; за заг. ред. Н. В. Кулалаєвої ; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. Житомир : Полісся, 2019. 304 с. URL: <http://nmc-pto.zp.ua/wp-content/uploads/2020/02/МЕТОДИЧНИЙ-ПОСІБНИК.pdf>
- Освіта в Україні: базові індикатори : інформ.-статист. бюл. результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р. / МОН України, ДНУ «Ін-т освіт. аналітики». Київ, 2018. 210 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/1serpkonf-informatsiyui-byuleten.pdf>
- Освіта в Україні: виклики та перспективи : інформ.-аналіт. зб. / МОН України, Держ. наук. установа «Ін-т освіт. аналітики». Київ, 2020. 293 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2020/metod-zbirka-osvita-ta-covid-2020.pdf>
- Освіта і пандемія: що українці думають про дистанційне навчання та як оцінюють ЗНО. Фонд Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва : веб-сайт. URL: <https://dif.org.ua/>

article/osvita-i-pandemiya-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-distantsiynе-navchannya-ta-yak-otsinyuyut-zno

- Освіта осіб з інвалідністю в Україні : темат. нац. доповідь. Чернівці: Букрек, 2010. 436 с.
- Освітня реформа : результати та перспективи. 20. Мережа закладів позашкільної освіти. Портал відкритих даних ДНУ «Ін-т освіт. аналітики» : веб-сайт. URL: <https://bit.ly/2OpMmtf>
- Особистісно орієнтовані технології національно-патріотичного виховання учнівської молоді у громадських об'єднаннях : метод. посіб. / [Т. К. Окушко та ін.] ; НАПН України, Ін-т пробл. виховання. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 198с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/711916/>
- Остапенко О. І., Зубалій М. Д., Тимчик М. В. Методика формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни в різних типах закладів освіти : метод. посіб. / НАПН України, Ін-т пробл. виховання. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 168 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/717905/>
- Офіційний звіт про проведення в 2020 році зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти / Укр. центр оцінювання якості освіти. Київ, 2020. Т. 1. 236 с. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/ZVIT-ZNO_2020-Том_1_r.pdf
- Офіційний звіт про проведення в 2020 році зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти / Укр. центр оцінювання якості освіти. Київ, 2020. Т. 2. 258 с. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/ZVIT-ZNO_2020-Том_2.pdf
- Панок В. Г. Концепція психологічного супроводу освітніх реформ у діяльності психологічної служби. Вісн. НАПН України. 2020. №2(1). С. 1—16. DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-9-1>
- Підготовка майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності в умовах розвитку малого бізнесу: теорія і практика: монографія [електронне видання]. С. В. Алексєєва, Л. О. Базиль, І. А. Гриценюк, Л. М. Єршова Д. О. Закатнов, В. Ф. Орлов, Г. В. Сохацька: Житомир «Полісся». 2020. 237 с. Доступно: <https://bit.ly/3zoHQOz>
- Підготовка педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів до розроблення та застосування проектних технологій професійного навчання: тренінг курс : навч.-метод. посіб. / В. М. Аніщенко та ін. ; за заг. ред. Г. М. Романової ; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. Київ, 2019. 158 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/718065/1/Посібник_педагоги_.pdf
- Пінчук О. П., Литвинова С. Г., Буров О. Ю. Синтетичне навчальне середовище — крок до нової освіти. Інформ. технології і засоби навчання : електрон. наук. фах. вид. / НАПН України, Ін-т інформ. технологій і засобів навчання, Ін-т модернізації змісту освіти, Ун-т менедж. освіти. 2017. №4 (60). С. 28—45. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v60i4.1831>
- Пометун О. І., Ремех Т. О., Гупан Н. М., Мороз П. В., Мороз І. В., Кришмарел В. Ю., Малієнко Ю. Б., Мацейків Т. І. Про стан онлайн навчання учнів історії в період карантину в Україні (березень-травень 2020 року) : аналітична записка. Київ : Педагогічна думка, 2020. 26 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/722287/>
- Портал відкритих даних ДНУ «Інститут освітньої аналітики». URL: <http://opendata.iea.gov.ua/>
- Про актуальне в методичній діяльності: думки й поради експертів : мультимедійний наук.-метод. комплекс / авт. кол. за наук. ред. проф. Т. М. Сорочан ; за наук. ред. В. В. Сидоренко. Київ : Агроосвіта, 2017. 728 с.

- Провідні освітянські бібліотеки в просторі і часі: моніторинг діяльності : довідник статистичний / [уклад.: О. Л. Гончаренко, І. І. Хемчян ; наук. ред. Т. В. Добко] ; НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Київ : [б. в.], 2019. 141 с. URL: https://dnpb.gov.ua/?download=1&kcccount=http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/Stat_zbirnyk_2019.pdf
- Проектна діяльність у системі професійної (професійно-технічної) освіти: практичний посібник [електронне видання]. В. О. Радкевич, О.В.Бородієнко, Л. П. Пуховська, О. А. Самойленко, О. П. Радкевич, Н.В.Базелюк. Житомир: «Полісся», 2020. 236 с. Доступно: <https://bit.ly/3w9dQUP>
- Професійна (професійно-технічна) та фахова передвища освіта: інформаційно-аналітичні матеріали / за наук. ред. В. О. Радкевич, Л. М. Єршової ; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. Житомир : Полісся, 2019. 232 с. URL: <https://ivet.edu.ua/component/k2/item/925-profesiina-profesiinotekhnichna-ta-fakhova-peredvyshcha-osvita>
- Психологічна служба : підручник / В. Г. Панок (наук. ред.), А. Г. Обухівська, В. Д. Острова та ін. Київ : Ніка-Центр, 2016. 362 с.
- Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми : монографія / за наук. ред. С. Д. Максименка ; НАПН України, Ін-т психології імені Г. С. Костюка. Київ : Слово, 2020. 220 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/723176/>
- Психологічні технології взаємодії суб'єктів освітнього простору : метод. рек. / за наук. ред. С. Д. Максименка ; НАПН України, Ін-т психології імені Г. С. Костюка. Київ : Слово, 2020. 48 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/723087>
- Психолого-педагогічні тренінги у системі консультування з професійної кар'єри учнів професійно-технічних навчальних закладів : навч. посіб. / С. В. Алексєєва, І. А. Гриценюк, Д. О. Закатнов та ін. ; за ред. Д. О. Закатнова ; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. Житомир : Полісся, 2019. 200 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/717525>
- Психофізіологічне забезпечення професійного самоздійснення фахівця в умовах соціально-економічних перетворень : монографія / В. В. Клименко та ін. ; за ред. О. М. Кокуна ; НАПН України, Ін-т психології імені Г. С. Костюка. Київ, 2018. 298 с. URL : <http://lib.iitta.gov.ua/712848>
- Реєстр професійних стандартів. Міністерство розвитку економіки, торгівлі і сільськогосподарства України. Київ, 2021. URL : <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=22469103-4e36-4d41-b1bf-288338b3c7fa&title=RestrProfesiinikhStandartiv>
- Результати онлайн-опитування «Потреби учителів у підвищенні фахового рівня з питань використання цифрових засобів та ІКТ в умовах карантину» : зб. матеріалів / за заг. ред. І. В. Іванюк, О. В. Овчарук ; НАПН України, Ін-т інформ. технологій і засобів навчання. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2020. 61 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/723120/>
- Рекомендація Європейського Парламенту і Ради 200/С 111/01 «Про встановлення Європейської кваліфікаційної структури для можливості отримати освіту протягом усього життя» від 23 квіт. 2008 р. № 994/988. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_988
- Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік / за заг. ред. проф. Сергія Квіта ; Нац. агенство із забезпечення якості вищ. освіти. Київ, 2020. 244 с. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/Звіт-2020.pdf>
- Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти / за заг. ред. С. Квіта, О. Єременко; Нац. агенство із забезпечення якості вищ. освіти. Київ, 2021. 364 с.

- Робоча сила України, 2019 : статист. зб. / Держ. служба статистики України. Київ, 2020. 194 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_r_s_2019.pdf
- Розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів в умовах хмаро орієнтованого навчального середовища : метод. посіб. / О. О. Гриценчук, І. В. Іванюк та ін. ; за заг. ред. В. Ю. Бикова, О. В. Овчарук ; НАПН України, Ін-т техн. і засобів навчання. Київ : Літера ЛТД, 2019. 128 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/717978/>
- Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні : інформ.-аналіт. огляд / уклад.: Т. Добко та ін. ; за заг. ред. С. Калашнікової, В. Лугового ; НАПН України, Ін-т вищ. освіти. Київ : Пріоритети, 2015. 84 с.
- Розвиток суб'єктної активності дорослих у віртуальному просторі : монографія / М. Л. Смульсон та ін. ; НАПН України, Ін-т психології імені Г. С. Костюка. Київ, 2018. 180 с. URL : http://lib.iitta.gov.ua/712119/1/Rozvytok_subyektnoyi_aktyvnosti_doroslyh_u_virtualnomu_prostori.pdf
- Розвиток теоретичних основ інформатизації освіти та практична реалізація інформаційно-комунікаційних технологій в освітній сфері України / В.Ю. Биков, О.Ю. Буров, А.М. Гуржій, М.І. Жалдак та ін.; за наук. ред. В.Ю. Бикова, С.Г. Литвинової, В.І. Лугового. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 214 с.
- Розроблення та використання мережевих навчально-методичних комплексів для підготовки кваліфікованих робітників : навч.-метод. посіб. / А. М. Гуржій та ін. ; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. Житомир : Полісся, 2020. 214 с. URL: <https://bit.ly/3zhBFeQ>
- Рябченко В. Аналіз з позицій світоглядно-компетентнісного підходу впливу соціального середовища на ефективне врядування в університетах України в умовах євроінтеграції. Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду розвитку щодо механізмів реалізації ефективного врядування в університетах: препринт (аналітичні матеріали) / Ін-т вищої освіти НАПН України. Київ, 2019. Ч. 2. С. 28—29. URL: <https://bit.ly/352nnAY>
- Рябченко В. Особистість студента і заклад вищої освіти в суспільному та глобальному контекстах: концептуальні проблеми взаємодії та розвитку. Особистість студента і соціокультурне середовище університету в суспільному контексті : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 2 черв. 2017 р. Київ, 2017. С. 61.
- Рябченко В. Протекціонізм некомпетентності в українському суспільстві як чинник демотивації студентів у здобутті ними якісної вищої освіти. Особистість студента та соціокультурне середовище університету в суспільному контексті : зб. наук. пр. IV Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 18 трав. 2020 р. Київ, 2020. С. 90. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2020/07/IV_Vseukr.konf_18-05-2020_Zbirnyk.pdf
- Саух П. Ю. Вища освіта в очікуванні майбутнього ренесансу: проблеми і перспективи. Український контекст. Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики. (До 25-річчя НАПН України) : зб. наук. пр. Київ : САМ, 2017. С. 329—330. URL: <http://naps.gov.ua/ua/activities/publications/>
- Саух П. Ю. Стратегічне бачення нової моделі вищої освіти: рух до створення університетів світового класу. Вісн. НАПН України. 2020. № 2(2). С. 1—6. URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/108/139>
- Сидоренко В. В. Інноваційні напрями науково-методичного супроводу професійного розвитку педагогічних працівників у системі післядипломної освіти. Інформ. зб. для директора шк. та завідуючого дитячим садком. 2016. № 7—8(48). С. 22—29. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32310801.pdf>

- Системи оцінювання якості професійної освіти і навчання в країнах Європейського Союзу : монографія / В. О. Радкевич та ін. ; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. Житомир : Полісся, 2018. 216 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/721252/1/7_Системи_оцінювання_Монографія.pdf
- Слюсаревський М. Громадська думка з питань освіти: преференції, суперечності та перспективи збагачення. Директор шк., ліцею, гімназії. 2016. №4—6. С. 49—61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dslg_2016_4-6_8
- Слюсаревський М. М. «Онлайн-коло»: досвід психологічної підтримки і допомоги населенню під час пандемії COVID-19. Вісн. НАПН України. 2021. Вип. 3(1). С. 1—5. URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/62> DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-7-8>
- Слюсаревський М. М. Дистанційне зондування суспільної свідомості як передумова адекватної відповіді психологічного співтовариства на виклики пандемії COVID-19. Досвід переживання пандемії COVID-19: дистанційні психологічні дослідження, дистанційна психологічна підтримка: матеріали онлайн-семінарів 23 квітня 2020 року «Досвід карантину: дистанційна психологічна допомога і підтримка» та 15 травня 2020 року «Дистанційні психологічні дослідження в умовах пандемії covid-19 і карантину» / за наук. ред. М. М. Слюсаревського, Л. А. Найдьонової, О. Л. Вознесенської ; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології, Ін-т психології імені Г. С. Костюка. Київ, 2020. С. 65—70. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/Static/dosvid_onlsem_23-04-20_and_15-05-20_ncov19.pdf
- Слюсаревський М. М., Гуменюк О. І., Дворник М. С., Черниш Л. П. Соціальна ситуація в Україні: особливості відображення трансформаційних процесів у громадській думці (2014—2018) : довідник. Київ : Талком, 2019. 272 с. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/SocialSituationDovidnik.pdf>
- Смутьсон М. А., Мещеряков Д. С., Назар М. М. Психологічні засади проектування інтернет-ресурсів для розвитку суб'єктності дорослих. Технології розвитку інтелекту. 2020. Т. 4, № 3 (28). URL: http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/530
- Смутьсон М. А. Розвиток дорослої людини у сучасному транзитивному світі. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. / НАПН України, Ін-т психології імені Г.С. Костюка. Київ, 2019. Том. 8, вип. 10. С. 257—267. URL: <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v8/i10/24.pdf>
- Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ : монографія / Н. Гавриш, О. Рейпольська та ін. ; за ред. О. Рейпольської ; НАПН України, Ін-т пробл. виховання. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 280 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/711895/>
- Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації : кол. монографія / Л. М. Коробка, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін. ; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 286 с. URL: <https://bit.ly/3v7KZi9> (дата звернення: 10.06.2021).
- Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). Київ : ЦС, 2015. 32 с.
- Статистичні дані. Позашкільна освіта в 2021 році. Міністерство освіти і науки України : офіц. вебпортал. Київ, 2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/statistichni-danni>
- Стратегія розвитку Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського на 2017—2026 роки / авт.: Л. Д. Березівська, Д. О. Закатнов, Л. І. Страйгородська та ін. ; за наук. ред. Л. Д. Березівської; ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинсько-

го. Київ, 2020. 28 с. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2017/12/Development-strategy-2017-2026_ukr.pdf

Сучасні моделі професійної освіти і навчання в країнах Європейського Союзу: порівняльний досвід : монографія / В. О. Радкевич, Л. П. Пуховська, О. В. Бородієнко та ін. ; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. Житомир : Полісся, 2018. 223 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/711545/1/МОНОГРАФІЯ_Сучасні%20моделі.pdf

Сучасні технології кондитерського виробництва : підручник / О. В. Гайдук та ін. ; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. Житомир : Полісся, 2020. 440 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/723902/1/pidruchnyk_kondyterka__21_11_20.pdf

Теорія і практика проектного навчання у професійно-технічних навчальних закладах : монографія / В. М. Аніщенко та ін.; за заг. ред. Н. В. Кулалаєвої ; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. Київ, 2019. 208 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718498/1/Практика%201.pdf>

Титаренко Т. М. Посттравматичне життєтворення: способи досягнення психологічного благополуччя : монографія / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 160 с. URL: <https://ispp.org.ua/2021/02/26/titarenko-t-m-monografiya-posttravmatichne-zhittyetvorennya-sposobi-dosyagnennya-psixologichnogo-blagopoluchchya-fragment/>

Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи НАПН України : веб-сайт. URL: <http://psyua.com.ua>

Уроки PISA-2018 : метод. рек. / авт. кол.: Д. В. Васильєва, М. В. Головка, Ю. О. Жук та ін. ; Ін-т педагогіки НАПН України. Київ : Пед. думка, 2020. 96 с. URL: <https://bit.ly/3dNNMIh>

Цифрова грамотність населення України / Міністерство цифрової трансформації України. Київ, 2019. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/585-cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2019_compressed.pdf

Цифрова трансформація відкритих освітніх середовищ : кол. монографія / [кол. авторів] ; за ред. В. Ю. Бикова, О. П. Пінчук ; НАПН України, Ін-т інформ. технологій і засобів навчання. Київ : О. В. Ямчинський, 2019. 186 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/720740>

Цифрова трансформація освіти і науки: теорія і практика : зб. наук. пр. / Ін-т інформ. технологій і засобів навчання. Київ : О. В. Ямчинський, 2019. 123 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718758/>

Цілі сталого розвитку: Україна : нац. доповідь / М-во екон. розвитку і торгівлі України. Київ, 2017. 176 с. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-06/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf

Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь 2017. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <https://bit.ly/36megM0>

Чепелева Н. В., Рудницкая С. Ю. Дискурсивные технологии самопроектирующейся личности. Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика : зб. наук. пр. Серія: Психологія. 2019. Вип. 25 (1). С. 363—383. URL: <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/508>

Череповська Н. І. Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді : навч.-метод. посіб. / Н. І. Череповська ; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. 156 с. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/mediaosv_cherepovska.pdf

Шатирко Л. О., Дзюбка Л. В. Безпека освітнього простору в контексті адаптаційних ресурсів школярів. Освітній простір в контексті гуманістичної парадигми: психологіч-

ні пріоритети сучасності : зб. наук. пр. / за ред. С. Д. Максименка ; НАПН України, Ін-т психології імені Г. С. Костюка. Київ-Оттава, 2020. С. 59—72. URL: <https://fdotadotr.wordpress.com> ISBN 978-1-77192-432-0 (Canada). URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720332>

Щодо статистичних даних про заклади позашкільної освіти : лист МОН України від 23.06.2020 № 6/822-20. URL: http://osvita.sm.gov.ua/images/2020/ACTS_2020/Lyst_MON__stat_dani_pozashkillia.pdf

2015 Joint Report of the Council and the Commission on the implementation of the strategic framework for European cooperation in education and training (ET 2020) — New priorities for European cooperation in education and training. Brussels: C 417. Official Journal of the European Union. 2015, December 15. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52015XG1215\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52015XG1215(02))

Academic Ranking of World Universities. URL: <https://www.shanghairanking.com/>

Bykov V. Y., Shyshkina M. P. The conceptual basis of the university cloud-based learning and research environment formation and development in view of the open science priorities. Information Technologies and Learning Tools. 2018. №6 (68). P. 1—19. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v68i6.2609>

Carretero S., Vuorikari R., Punie Y. DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2017. 48 p. <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC106281>

Commission recommendation of 20 February 2013. Investing in children: breaking the cycle of disadvantage (2013/112/EU). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H0112&from=EN>

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions : of the Digital Education Action Plan / European Commission. Brussels, 2018. URL: <https://cutt.ly/nv5gGW7>

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A Digital Agenda for Europe. 2010. 42 p. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0245:FIN:EN:PDF>

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Investing in Europe's Youth. 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016DC0940>

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Establishing a European Pillar of Social Rights. 2017. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A52017DC0250>

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a Renewed EU Agenda for Higher Education. 2017. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2017%3A247%3AFIN&qid=1496304694958>

Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal. 2019. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1576150542719&uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN>

- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on Achieving the European Education Area by 2025. 2020. URL: <https://ec.europa.eu/education/sites/default/files/document-library-docs/communication-european-education-area.pdf>
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. European Skills Agenda for Sustainable Competitiveness, Social Fairness and Resilience. 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0274>
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Digital Education Action Plan 2021-2027 Resetting Education and Training for The Digital Age. 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0624>
- Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Entrepreneurship 2020 Action Plan Reigniting the Entrepreneurial Spirit in Europe. 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52012DC0795>
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on Achieving the European Education Area By 2025. 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0625>
- Council Conclusions of 12 May 2009 on A Strategic Framework for European Cooperation in Education and Training ('ET 2020'). Brussels: C. 119. Official Journal of the European Union. 2009, May 28. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52009XG0528\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52009XG0528(01))
- Council Conclusions on the Implementation of the Council Recommendation on Upskilling Pathways: New Opportunities for Adults. Brussels: C 189. Official Journal of the European Union. 2019a, June 5. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019XG0605\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019XG0605(01))
- Council Recommendation of 19 December 2016 on Upskilling Pathways: New Opportunities for Adults. Brussels: C 484. Official Journal of the European Union. 2016, December 19. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AJOC_2016_484_R_0001
- Council Recommendation of 22 May 2018 on Key Competences for Lifelong Learning. Brussels: C 189. Official Journal of the European Union. 2018, June 4. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2018.189.01.0001.01.ENG&toc=OJ:C:2018:189:TOC
- Council Recommendation of 22 May 2019 on High-Quality Early Childhood Education and Care Systems. Brussels: C 189. Official Journal of the European Union. 2019, June 5. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2019.189.01.0004.01.ENG
- Council Recommendation of 24 November 2020 on Vocational Education and Training (VET) for Sustainable Competitiveness, Social Fairness and Resilience. Brussels: C 417/01. Official Journal of the European Union. 2020, December 2. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1606987593071&uri=CELEX%3A32020H1202%2801%29>
- Council Recommendation of 26 November 2018 on Promoting Automatic Mutual Recognition of Higher Education and Upper Secondary Education and Training Qualifications and the Outcomes of Learning Periods Abroad. Brussels: C 444. Official Journal of the European Union. 2018, December 10. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1568891859235&uri=CELEX:32018H1210\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1568891859235&uri=CELEX:32018H1210(01))

- Council Recommendation on High-Quality Early Childhood Education and Care Systems. 2019. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CONSIL:ST_9014_2019_INIT&from=EN
- COVID-19 and Human Capital : Europe and Central Asia Economic Update / World Bank Group. Washington, DC : World Bank, 2020. 180 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34518/9781464816437.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
- COVID-19 school closures around the world will hit girls hardest. UNESCO. 2020. URL: <https://en.unesco.org/news/COVID-19-school-closures-around-world-will-hit-girls-hardest>
- Del Carpio X., Kupets O., Muller N., Olefir A. Skills for a Modern Ukraine. Directions in Development — Human Development. Washington, DC: World Bank, 2017. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/25741>
- Digital Education at School in Europe : Eurydice report / European Commission. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2019. 156 p. URL: <https://cutt.ly/nvnKppT>
- European Higher Education Area (EHEA). URL: <https://www.ehea.info/>
- European Research Area (ERA). URL: https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/strategy-2020-2024/our-digital-future/era_en
- Fishkin J. S. The Voice of the People. Public Opinion and Democracy. New Haven : Yale University Press, 1995. 252 p.
- Freedom of Education Index. Worldwide Report 2016 on Freedom of Education, 2016. 382 p. URL: http://www.oidel.org/doc/FEI_complet2.pdf
- Functional illiteracy and developmental dyslexia: looking for common roots. A systematic review / R. Vágvölgyi et. al. Journal of Cultural Cognitive Science. 2021. P. 1—22. DOI: <https://doi.org/10.1007/s41809-021-00074-9>
- Global Report on Adult Learning and Education — GRALE. UNESCO Institute for Lifelong Learning. URL: <https://uil.unesco.org/adult-education/global-report>
- HolonIQ. \$74B Online Degree Market in 2025, up from \$36B in 2019. 2020, May 1. URL: <https://www.holoniq.com/notes/74b-online-degree-market-in-2025-up-from-36b-in-2019/>
- HolonIQ. 2.5x Global MOOC Web Traffic. 2020, June 26. URL: <https://www.holoniq.com/notes/global-mooc-web-traffic-benchmarks/>
- Human Capital and Digital Skills in the Digital Economy and Society Index. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/human-capital-and-digital-skills>
- Human Development Report 2020. United Nations Development Programme. URL: <http://hdr.undp.org/en/2020-report>
- International Organization for Standardization, ISO. URL: <https://www.iso.org/home.html>
- International Standard Classification of Education (ISCED-2011) / UNESCO Institute for statistics. Canada, 2012. 88 p. URL: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en.pdf>
- Kokun O., Serdiuk L., Shamykh O. Personal characteristics supporting Paralympic athletes' self-realization in sports. Journal of Human Sport and Exercise. 2021. Vol. 16, No. 2. P. 435—444. DOI: <https://doi.org/10.14198/jhse.2021.162.17>
- Maksymenko S. D., Kokun O. M. Principles of website design for professional psychological diagnosis in different specialties. Information Technologies and Learning Tools. 2019. № 73(5). P. 284—292. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v73i5.2963>
- Osnabrück Declaration on Vocational Education and Training as an Enabler of Recovery and just Transitions to Digital and Green Economies. CEDEFOP. 2020. URL: https://www.cedefop.europa.eu/files/osnabrueck_declaration_eu2020.pdf

- Pinchuk O. P., Sokolyuk O. M. Cognitive activity of students under conditions of digital transformation of learning environment. *Information Technologies in Education*. 2018. Iss. 3 (36). P. 71—81. DOI: <https://doi.org/10.14308/ite000675>
- Proposal for a Council Recommendation on High Quality Early Childhood Education and Care Systems. 2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0271>
- QS World University Ranking. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/>
- Recommendation CM/Rec(2011)12 of the Committee of Ministers to member states on children's rights and social services friendly to children and families. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805afddf
- Recommendation concerning Technical and Vocational Education and Training (TVET), 2015. UNESCO Institute for Lifelong Learning. 2016. 16 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245178>
- Redecker C., Punie Y. European Framework for the Digital Competence of Educators: Dig CompEdu / European commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. 95 p. DOI: <https://doi.org/10.2760/159770>
- Research Evidence on the Use of Learning Analytics: implications for Education Policy / Ed. Riina Vuorikari, Jonatan Castaño Muñoz ; European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. 152 p. URL: <https://cutt.ly/dvnKwbn>
- Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. United Nations. 2015. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E
- The European Credit system for Vocational Education and Training (ECVET). European Commission. URL: https://ec.europa.eu/education/resources-and-tools/the-european-credit-system-for-vocational-education-and-training-ecvet_en
- The New Delhi Declaration on Inclusive ICTs for Persons with Disabilities: Making Empowerment a Reality. 2014. 5 p. <https://cutt.ly/YmF7k0D>
- Times Higher Education. World University Ranking. URL: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings>
- U21 Ranking of National Higher Education Systems. U21 Universitas. URL: <https://universitas21.com/network/u21-open-resources-and-publications/u21-rankings/u21-ranking-national-higher-education>
- UNESCO Global Network of Learning Cities. UNESCO Institute for Lifelong Learning. URL: <https://uil.unesco.org/lifelong-learning/learning-cities>
- UNESCO Recommendation on Adult Learning and Education, 2015. UNESCO Institute for Lifelong Learning. 2016. 17 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245179>
- White Paper on the Future of Europe Reflections and Scenarios for the EU27 by 2025. Publications Office of the EU. 2017. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ba81f70e-2b10-11e7-9412-01aa75ed71a1/language-en>
- Zasenko V., Prokhorenko L. Educational development priorities for people with special needs in Ukraine. *Education: Modern Discourses*. 2018. №1. P. 161—166. DOI: <https://doi.org/10.32405/2617-3107-2018-1-15>

ЗАКОНОДАВЧІ І НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДЖЕРЕЛА

Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

Закони України

Про асоціації органів місцевого самоврядування : Закон України від 16 квіт. 2009 р. № 1275-VI. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17>

Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січ. 1995 р. № 32/95-ВР. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр>

Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5073-VI. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>

Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху : Закон України від 27 квіт. 2021 р. № 1414-IX. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-20>

Про вищу освіту : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

Про внесення деяких змін до законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг : Закон України від 6 верес. 2018 р. № 2541-VIII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-19>

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>

Про громадські об'єднання : Закон України від 22 берез. 2012 р. № 4572-VI. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 5 жовт. 2000 р. № 2017-III. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>

Про дошкільну освіту : Закон України від 11 лип. 2001 р. № 2628-III. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

- Про зайнятість населення : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5067-VI. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
- Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
- Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України від 4 лют. 1998 р. № 75/98-ВР. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/75/98-вр>
- Про культуру : Закон України від 14 груд. 2010 р. № 2778-VI. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
- Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листоп. 2015 р. № 848-VIII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>
- Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/74/98-вр>
- Про освіту : Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 берез. 1991 р. № 875-XII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
- Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 17 груд. 2019 р. № 385-IX. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20>
- Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 9 січ. 2007 р. № 537-V. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/537-16>
- Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14>
- Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січ. 2020 р. № 463-IX. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
- Про позашкільну освіту : Закон України від 22 черв. 2000 р. № 1841-III. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>
- Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 314-VIII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19>
- Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12 січ. 2012 р. № 4312-VI. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17>

Про професійну (професійно-технічну) освіту : Закон України від 10 лют. 1998 р. № 103/98-ВР. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр>

Про публічні закупівлі : Закон України від 25 груд. 2015 р. № 922-VIII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>

Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 6 жовт. 2005 р. № 2961-IV. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>

Про фахову передвищу освіту : Закон України від 6 черв. 2019 р. № 2745-VIII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19>

Кодекси, конвенції, угоди

Бюджетний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2010. № 50-51. Ст. 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

Кодекс законів про працю України : затверджено Законом УРСР від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 1971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

Конвенція ООН про права дитини, 1989 р. : ратифіковано Постановою Верховної Ради України від 27 лют. 1991 р. № 789-XII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, 2006 р. : ратифіковано Законом України від 16 груд. 2009 р. № 1767-VI. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2009. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

Сімейний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 21-22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

Угода між Україною і Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу Горизонт 2020 — Рамкова програма з досліджень та інновацій (2014-2020) : ратифіковано Законом України від 15 лип. 2015 р. № 604-VIII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_018

Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифіковано із заявою Законом України від 16 верес. 2014 р. № 1678-VII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

Укази Президента України

Про вдосконалення вищої освіти в Україні : Указ Президента України від 3 черв. 2020 р. № 210. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/210/2020>

Про заснування Академії педагогічних наук України : Указ Президента України від 4 берез. 1992 р. № 124. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124/92>

Про заходи щодо розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями : Указ Президента України від 19 трав. 2011 р. № 588/2011. Законодавство

України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588/2011>

- Про Консультативну раду з питань сприяння розвитку системи загальної середньої освіти : Указ Президента України від 16 лют. 2021 р. № 55/2021. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55/2021>
- Про надання Академії педагогічних наук України статусу національної : Указ Президента України від 24 лют. 2010 р. № 259/2010. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259/2010>
- Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347/2002. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
- Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі : Указ Президента України від 25 трав. 2020 р. № 195/2020. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020>
- Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25 черв. 2013 р. № 344/2013. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
- Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України : Указ Президента України від 31 трав. 2018 р. № 156/2018. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156/2018>
- Про невідкладні заходи щодо покращення здоров'я дітей : Указ Президента України від 7 груд. 2019 р. № 894/2019. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/894/2019>
- Про оголошення 2020/2021 навчального року Роком математичної освіти в Україні: Указ Президента України від 30 січ. 2020 р. № 31/2020. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31/2020>
- Про Основні напрями реформування вищої освіти в Україні : Указ Президента України від 12 верес. 1995 р. № 832/95. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/832/95>
- Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями : Указ Президента України від 1 черв. 2005 р. № 900/2005. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900/2005>
- Про присудження Державних премій України в галузі науки і техніки 2019 року : Указ Президента України від 13 січ. 2020 р. № 4/2020. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4/2020>
- Про пріоритетні заходи щодо розвитку професійної (професійно-технічної) освіти : Указ Президента України від 31 берез. 2021 р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130/2021>
- Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері : Указ

Президента України від 1 груд. 2016 р. № 534/2016. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534/2016>

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» : Указ Президента України від 2 черв. 2021 р. № 225/2021. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021>

Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18 трав. 2019 р. № 286/2019. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019>

Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 верес. 2019 р. № 722/2019. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>

Постанови Кабінету Міністрів України

Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників: постанова Кабінету Міністрів України від 21 серп. 2019 р. № 800. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-п>

Питання Єдиного державного веб-порталу цифрової освіти «Дія. Цифрова освіта» : постанова Кабінету Міністрів України від 10 берез. 2021 р. № 184. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-2021-п>

Про вдосконалення системи організації роботи з виховання дітей та молоді в позашкільних навчальних закладах : постанова Кабінету Міністрів України від 20 серп. 2003 р. № 1301. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1301-2003-п>

Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді : постанова Верховної Ради України від 12 листоп. 2015 р. № 373-VIII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-19>

Про державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») : постанова Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 1993 р. № 896. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п>

Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30 вер. 2020 р. № 898. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-п>

Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лют. 2018 р. № 87. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-п>

Про затвердження Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006-2010 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 7 груд. 2005 р. № 1153. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2005-п>

- Про затвердження Державної програми інформатизації та комп'ютеризації професійно-технічних навчальних закладів на 2004-2007 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 20 серп. 2003 р. № 1300. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1300-2003-п>
- Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 30 черв. 2021 р. № 673. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-п>
- Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року : постанова Кабінету Міністрів України від 27 серп. 2010 р. № 785. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/785-2010-п>
- Про затвердження Комплексної програми забезпечення загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін : постанова Кабінету Міністрів України від 13 лип. 2004 р. № 905. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2004-п>
- Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 3 берез. 2021 р. № 179. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п>
- Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : постанова Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2011 р. № 1341. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п>
- Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квіт. 2015 р. № 266. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-п>
- Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр : постанова Кабінету Міністрів України від 12 лип. 2017 р. № 545. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-п>
- Про затвердження Положення про позашкільний навчально-виховний заклад : постанова Кабінету Міністрів України від 26 січ. 1994 р. № 45. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-94-п>
- Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність : постанова Кабінету Міністрів України від 12 серп. 2015 р. № 579. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2015-п>
- Про затвердження Порядку організації діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 10 квіт. 2019 р. № 530. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2019-п>

- Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах : постанова Кабінету Міністрів України від 15 серп. 2011 р. № 872. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-п>
- Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 10 лип. 2019 р. № 636. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-п>
- Про затвердження Порядку підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями : постанова Кабінету Міністрів України від 15 трав. 2013 р. № 340. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-2013-п>
- Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 12 черв. 2020 р. № 471. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-п>
- Про затвердження Програми інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів, комп'ютеризації сільських шкіл на 2001 — 2003 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 6 трав. 2001 р. № 436. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-2001-п>
- Про Концепцію загальної середньої освіти (12-річна школа) : постанова Колегії Міністерства освіти і науки України, Президії Академії педагогічних наук України від 22 листоп. 2001 р. № 12/5-2. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_5-2290-01
- Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 24 груд. 2019 р. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-rozpodil-vidatkiv-derzhavnogo-byudzhetu-mizh-zakladami-vishchoyi-osviti-na-osnovi-pokaznikiv-yih-osvitnoyi-naukovoyi-ta-mizhnarodnoyi-diyalnosti-1146-241219>

Розпорядження Кабінету Міністрів України

- Деякі питання цифрової трансформації. Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 лют. 2021 р. № 365-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-р>
- Про затвердження Звіту про хід і результати виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України у 2020 році : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квіт. 2021 р. № 327-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2021-р>
- Про затвердження Національного плану заходів щодо неінфекційних захворювань для досягнення глобальних цілей сталого розвитку: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 лип. 2018 р. № 530-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2018-р>
- Про затвердження плану заходів із впровадження Національної рамки кваліфікацій на 2016-2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 груд. 2016 р. № 1077-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1077-2016-р>

- Про затвердження плану заходів на 2017-2029 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 груд. 2017 р. № 903-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2017-p>
- Про затвердження плану заходів на 2019-2022 роки з реалізації Концепції підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 берез. 2019 р. № 171-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/171-2019-p>
- Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 груд. 2009 р. № 1482-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1482-2009-p>
- Про затвердження плану заходів щодо популяризації природничих наук та математики до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квіт. 2021 р. № 320-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-2021-p>
- Про затвердження плану заходів щодо проведення Року математичної освіти в Україні у 2020/21 навчальному році : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 черв. 2020 р. № 630-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2020-p>
- Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2021 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 берез. 2021 р. № 276-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276-2021-p>
- Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 жовт. 2020 р. № 1233-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2020-p>
- Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти : розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 верес. 2018 р. № 660-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-p>
- Про схвалення Концепції підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 квіт. 2018 р. № 281-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2018-p>
- Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 черв. 2019 р. № 419-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-p>
- Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : розпоряджен-

ня Кабінету Міністрів України від 14 груд. 2016 р. № 988-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-p>

Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 груд. 2017 р. № 1018-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-p>

Про схвалення Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) : розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 серп. 2020 р. № 960-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-p>

Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січ. 2018 р. № 67-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p>

Про схвалення Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 січ. 2018. № 10-р. Урядовий портал : єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. Київ, 2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-derzhavnoyi-politiki-z-pitan-zdorovogo-ta-aktivnogo-dovgolittya-naselennya-na-period-do-2022-roku>

Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 берез. 2016 р. № 219-р. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-p>

Міністерство освіти і науки України

Дорожня карта інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA) : рішення колегії МОН України від 22 берез. 2018 р., протокол № 3/1-7. Міністерство освіти і науки України : офіц. вебпортал. Київ, 2018. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/kolegiya-ministerstva/2018/05/1-dorozhnya-karta-integratsii-ukraini-doevro.pdf>

Концепція профільного навчання в старшій школі : наказ МОН України від 25 верес. 2003 р. № 10/12-2. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v10_1290-03.

Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні : постанова МОН України від 20 груд. 2000 р. Освітній портал. Київ, 2000. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>

Про запровадження 12-бальної шкали оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти : наказ МОН України, АПН України від 4 верес. 2000 р. № 428/48. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0428290-00>

Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція : наказ МОН України від 12 січ. 2021 р. № 33. Міністерство освіти і науки України : офіц. вебпортал. Київ, 2021. URL: <https://bit.ly/39UTWUn>

- Про затвердження заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 року : наказ МОН України від 23 лип. 2013 р. № 1034. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1034729-13>
- Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах : наказ МОН України від 16 черв. 2015 р. № 641. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15>
- Про затвердження Концепції профільного навчання у старшій школі : наказ МОН України від 21 жовт. 2013 р. № 1456. Міністерство освіти і науки України : офіц. вебпортал. Київ, 2013. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/npa/5a1fe82a9c95d.pdf>
- Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання : наказ МОН України від 1 жовт. 2010 р. № 912. Міністерство освіти і науки України : офіц. вебпортал. Київ, 2010. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>
- Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти в Україні : наказ МОН України від 16 лип. 2018 р. № 776. Міністерство освіти і науки України : офіц. веб-сайт. Київ, 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>
- Про затвердження нової редакції Концепції профільного навчання у старшій школі : наказ МОН України, від 11 верес. 2009 р. № 854. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0854290-09>.
- Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : наказ МОН України від 11 лип. 2019 р. № 977. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19>
- Про затвердження Положення про електронний підручник : наказ МОН України від 2 трав. 2018 р. № 440. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-18>
- Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 1 жовт. 2012 р. № 1060. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12>
- Про затвердження Положення про Національну освітню електронну платформу : наказ МОН України від 22 трав. 2018 р. № 523. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0702-18>
- Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України : наказ МОН України від 22.05.2018 р. № 509. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18>
- Про затвердження примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти : наказ МОН України від 8 черв. 2018 р. № 609. Міністерство освіти і науки України : офіц. вебпортал. Київ, 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro->

zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti

Про затвердження типових програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників : наказ МОН України від 23 квіт. 2021 р. № 457. Міністерство освіти і науки України : офіц. вебпортал. Київ, 2021. URL : <https://bit.ly/2SRWxJi>.

Про затвердження Типового переліку допоміжних засобів для навчання (спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку) осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в закладах освіти : наказ МОН України від 23 квіт. 2018 р. № 414. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0582-18>

Про надання організаційно-методичних рекомендацій щодо навчання за допомогою дистанційних технологій в позашкільній освіті : лист МОН України від 19.05.2020 р. № 6/643-20. URL: http://osvita.sm.gov.ua/images/2020/ACTS_2020/6_643-20%20_%2019.05.2020.pdf

Стратегія розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на період до 2023 року : рішення Колегії МОН України від 21 груд. 2020 р., протокол № 12/2-3. URL: <https://bit.ly/36ospbK>

Проекти

Про затвердження Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні : проект розпорядження Кабінету Міністрів України. Міністерство розвитку громад та територій України : офіц. вебпортал. Київ, 2021. URL: <https://www.minregion.gov.ua/base-law/grom-convers/elektronni-konsultatsiyi-z-gromadskistyuu/proekt->

Про затвердження положення про акредитацію кваліфікаційних центрів : проект постанови Кабінету Міністрів України. Міністерство освіти і науки України : офіц. вебпортал. Київ, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-postanovi-kmu-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-akreditaciyu-kvalifikacijnih-centriv>

Про освіту дорослих : проект Закону України. Міністерство освіти і науки України : офіц. вебпортал. Київ, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-zakonu-ukrayini-pro-osvitu-doroslih>

Про професійну (професійно-технічну) освіту : проект Закону України. Міністерство освіти і науки України : офіц. вебпортал. Київ, 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-zakonu-ukrayini-pro-profesijnu-profesijno-tehnicnu-osvitu>

Проект Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2030 роки. Міністерство освіти і науки України : офіц. вебпортал. Київ, 2020. URL: <https://bit.ly/3ywlGIB>

Інше

Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2010 : Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 лип. 2010 р. № 327. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10>

Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 : Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовт. 2010 р. № 457. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10>

ДОДАТКИ

Додаток А **(графіки)**

1. ОСВІТА І РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ: УКРАЇНА І СВІТ
2. ДЕМОГРАФІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
3. ЗАГАЛЬНИЙ КОНТИНГЕНТ ОСІБ, ЯКІ СИСТЕМАТИЧНО НАВЧАЮТЬСЯ
4. ДОШКІЛЬНА ОСВІТА
5. ПОВНА ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА
6. ОСВІТА ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ
7. ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА
8. ПРОФЕСІЙНА (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА) ОСВІТА
9. ФАХОВА ПЕРЕДВИЩА І ВИЩА ОСВІТА
10. АСПІРАНТУРА І ДОКТОРАНТУРА
11. КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ
12. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТИ
13. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОСВІТИ
14. НАУКОВЕ І МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ
15. ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТИ
16. РОЗВИТОК МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ ОСВІТИ

1. ОСВІТА І РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ: УКРАЇНА І СВІТ

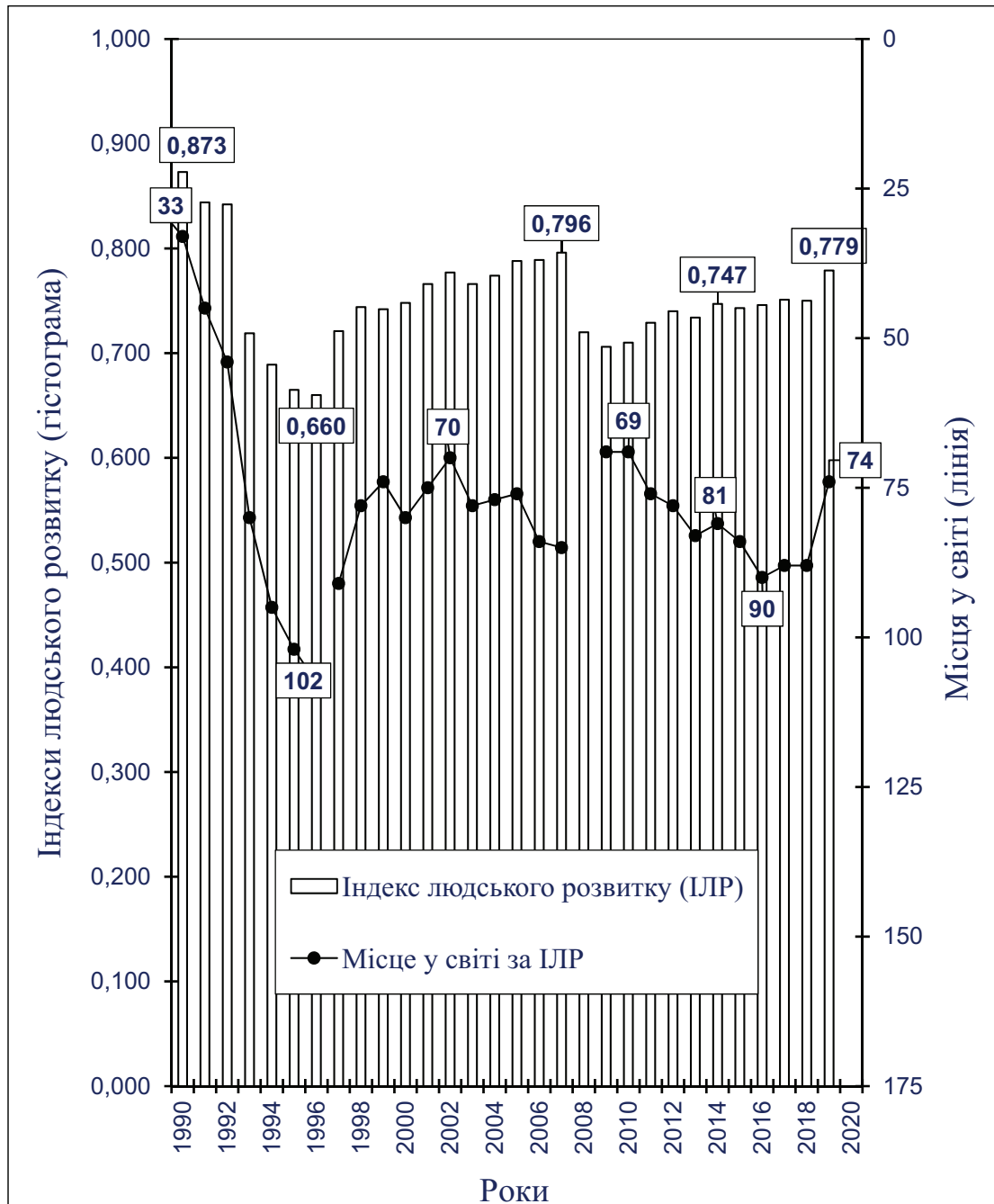

Рис. 1.1. Індекс людського розвитку в Україні (1990 р. у складі СРСР) та її місце за цим показником серед країн світу (за даними щорічних доповідей про людський розвиток ООН відповідних років)

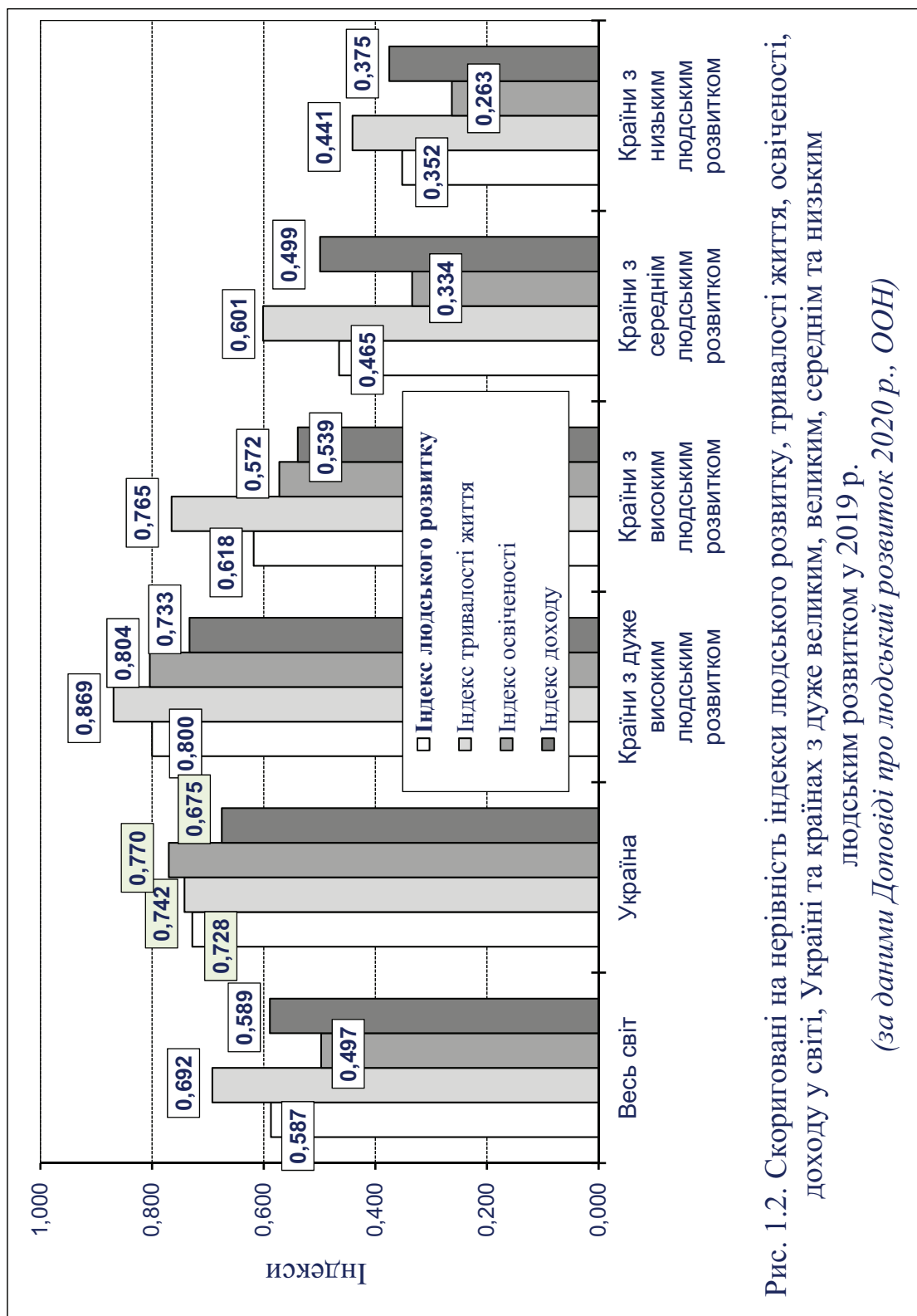

Рис. 1.2. Скориговані на нерівність індекси людського розвитку, тривалості життя, освіченості, доходу у світі, Україні та країнах з дуже великим, великим, середнім та низьким людським розвитком у 2019 р.

(за даними *Доповіді про людський розвиток 2020 р., ООН*)

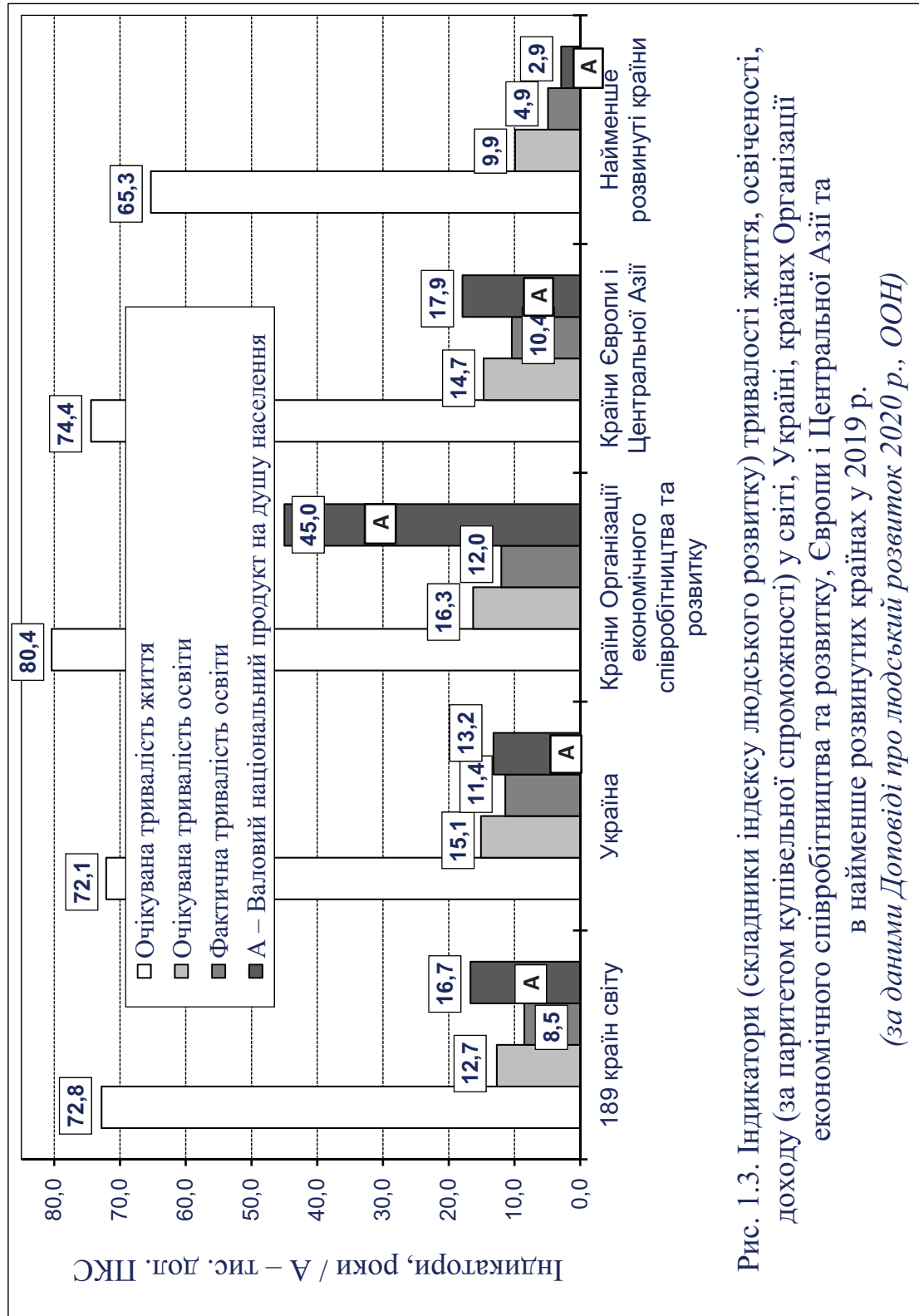

Рис. 1.3. Індикатори (складники індексу людського розвитку) тривалості життя, освіченості, доходу (за паритетом купівельної спроможності) у світі, Україні, країнах Організації економічного співробітництва та розвитку, Європи і Центральної Азії та в найменше розвинутих країнах у 2019 р.
 (за даними *Доповіді про людський розвиток 2020 р., ООН*)

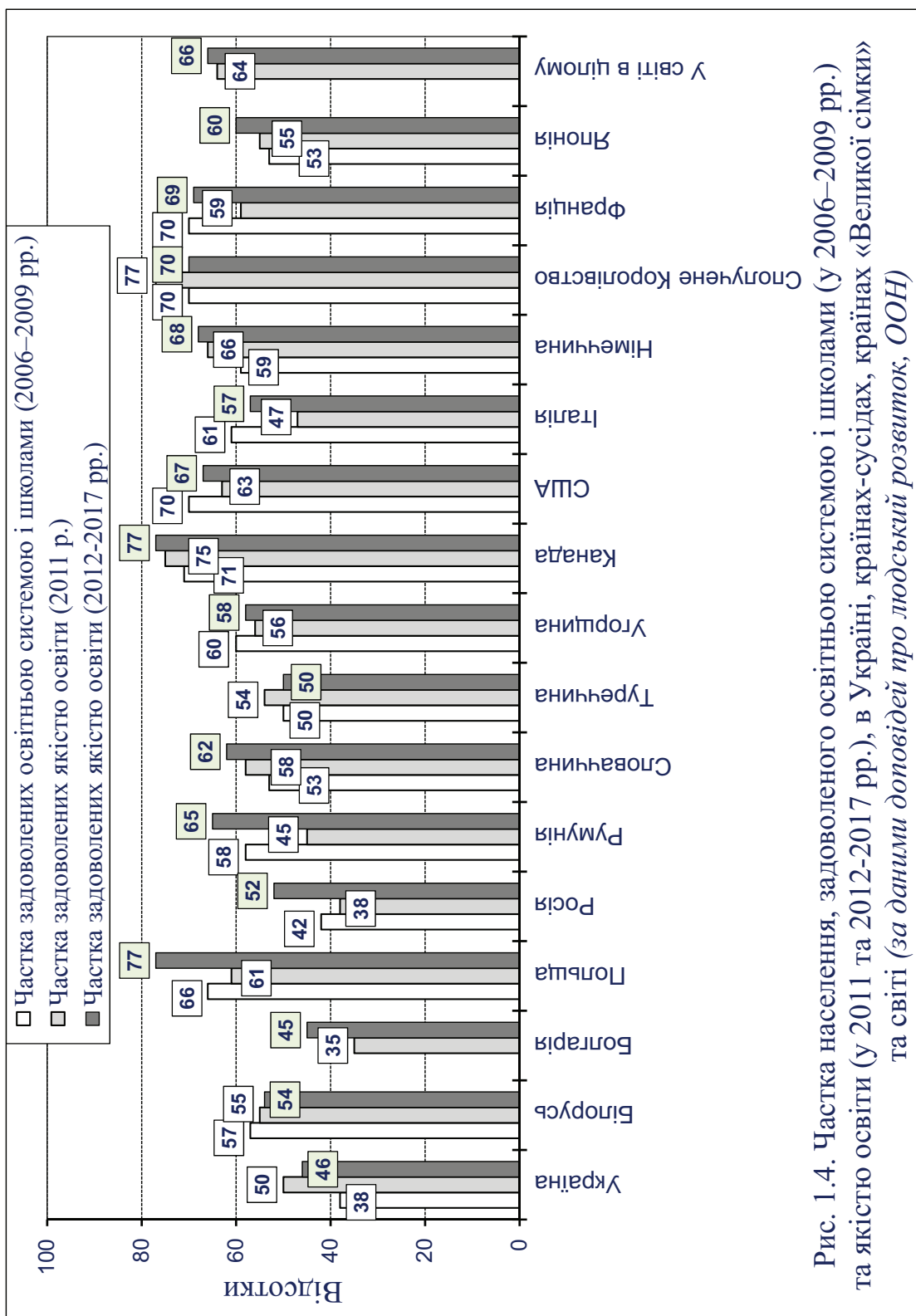

Рис. 1.4. Частка населення, задоволеного освітньою системою і школами (у 2006–2009 рр.) та якістю освіти (у 2011 та 2012-2017 рр.), в Україні, країнах-сусідах, країнах «Великої сімки» та світі (за даними доповідей про людський розвиток, ООН)

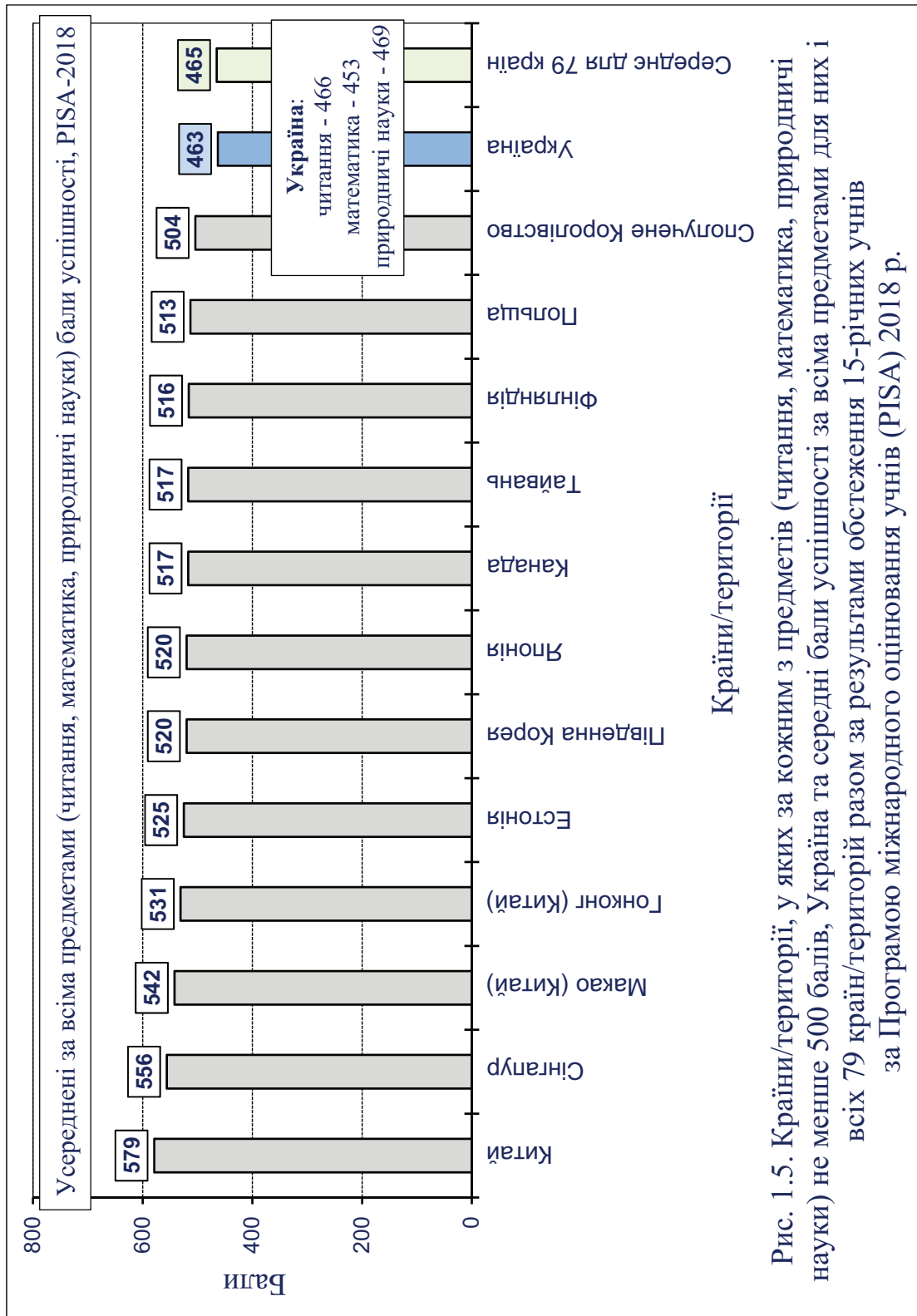

Рис. 1.5. Країни/території, у яких за кожним з предметів (читання, математика, природничі науки) не менше 500 балів, Україна та середні бали успішності за всіма предметами для них і всіх 79 країн/територій разом за результатами обстеження 15-річних учнів за Програмою міжнародного оцінювання учнів (PISA) 2018 р.

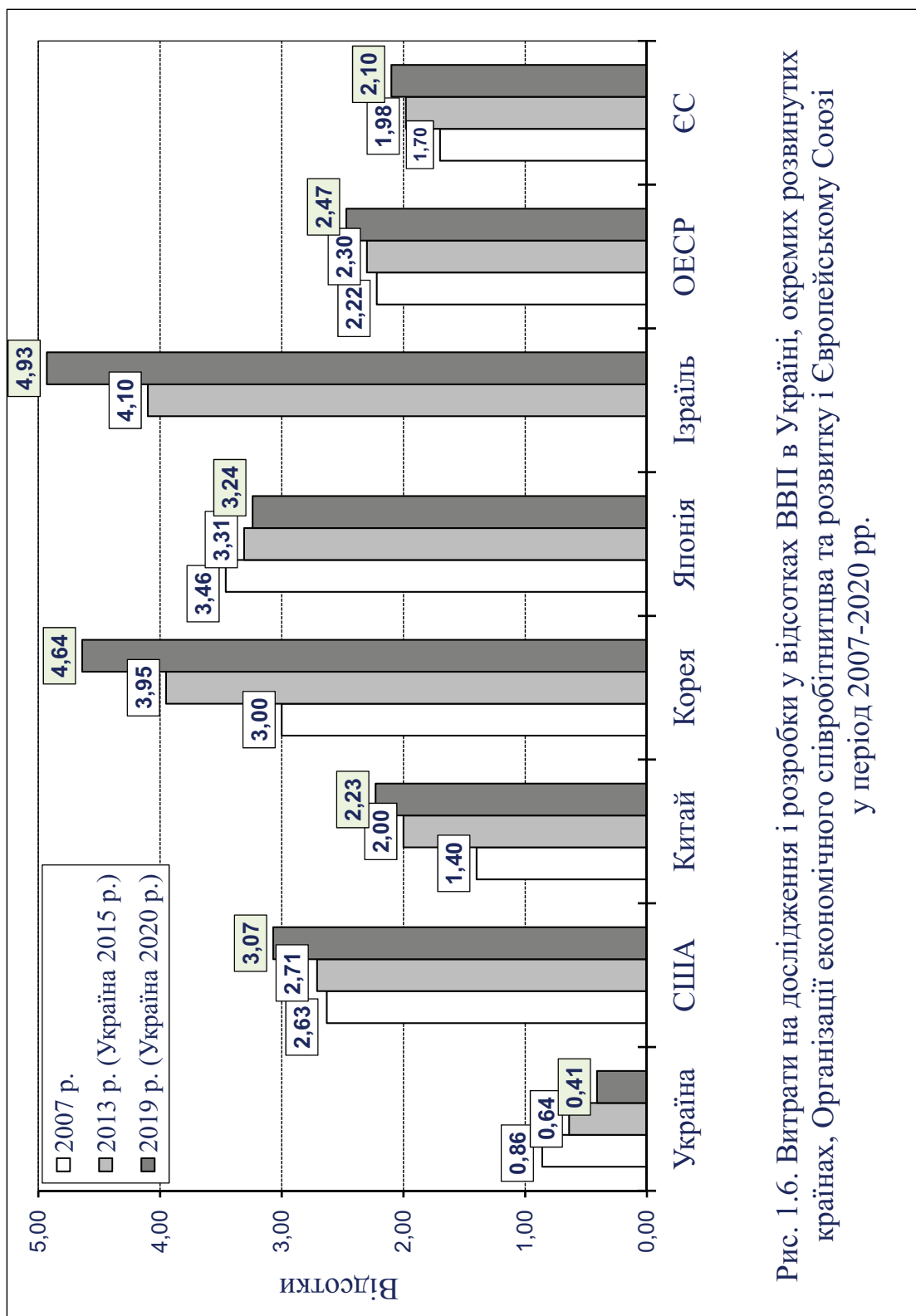

Рис. 1.6. Витрати на дослідження і розробки у відсотках ВВП в Україні, окремих розвинутих країнах, Організації економічного співробітництва та розвитку і Європейському Союзі у період 2007-2020 рр.

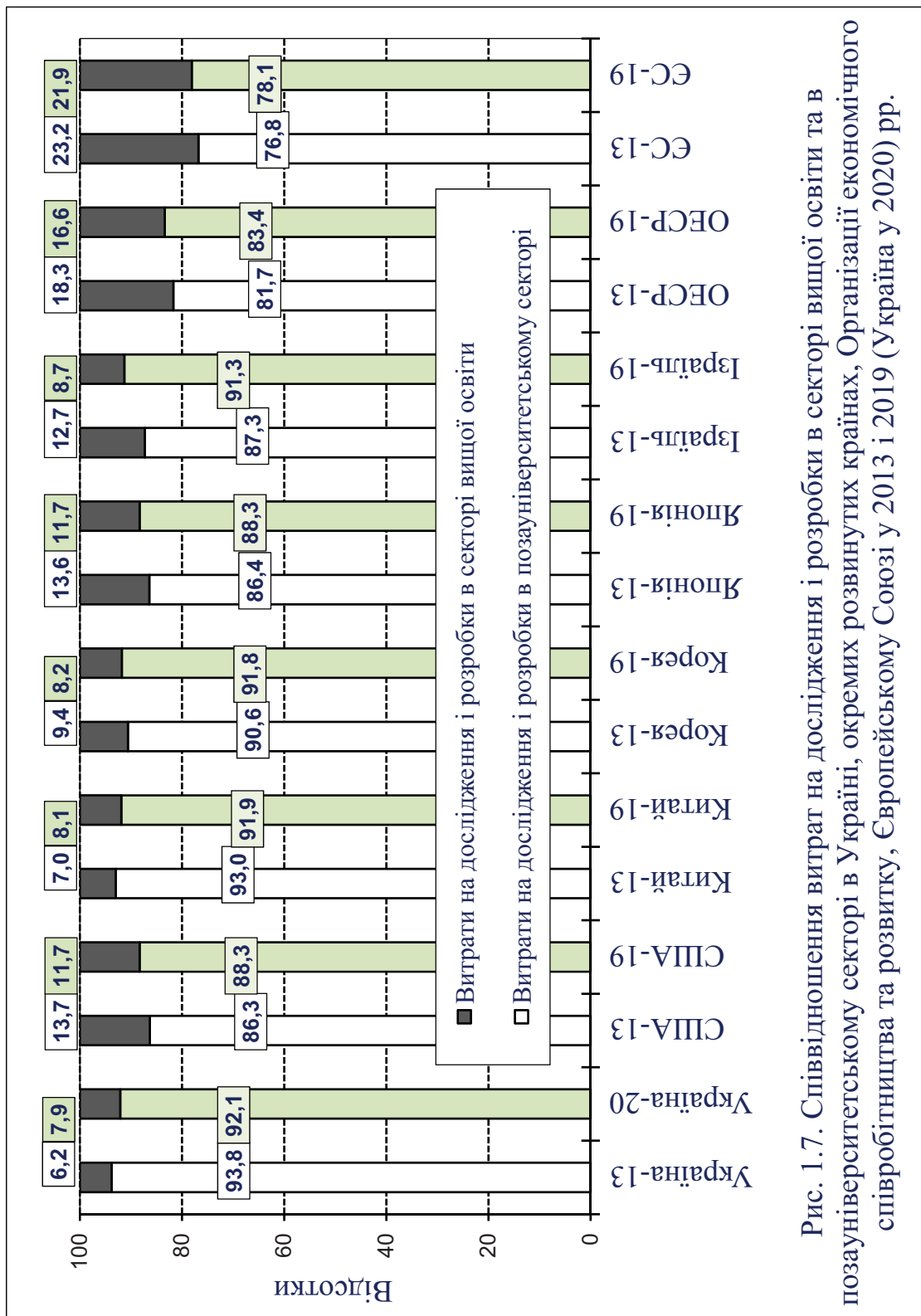

Рис. 1.7. Співвідношення витрат на дослідження і розробки в секторі вищої освіти та в позауніверситетському секторі в Україні, окремих розвинутих країнах, Організації економічного співробітництва та розвитку, Європейському Союзу у 2013 і 2019 (Україна у 2020) рр.

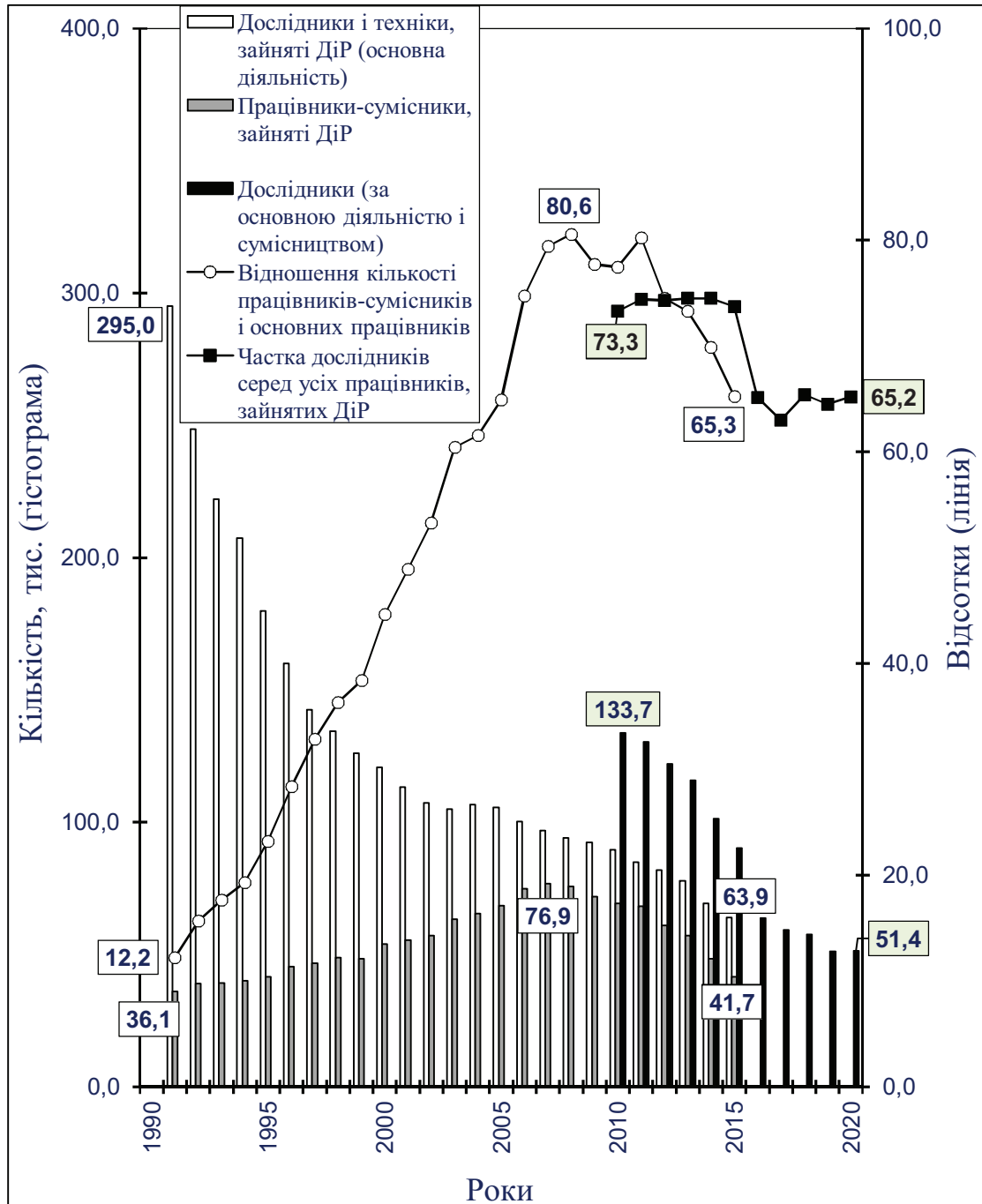
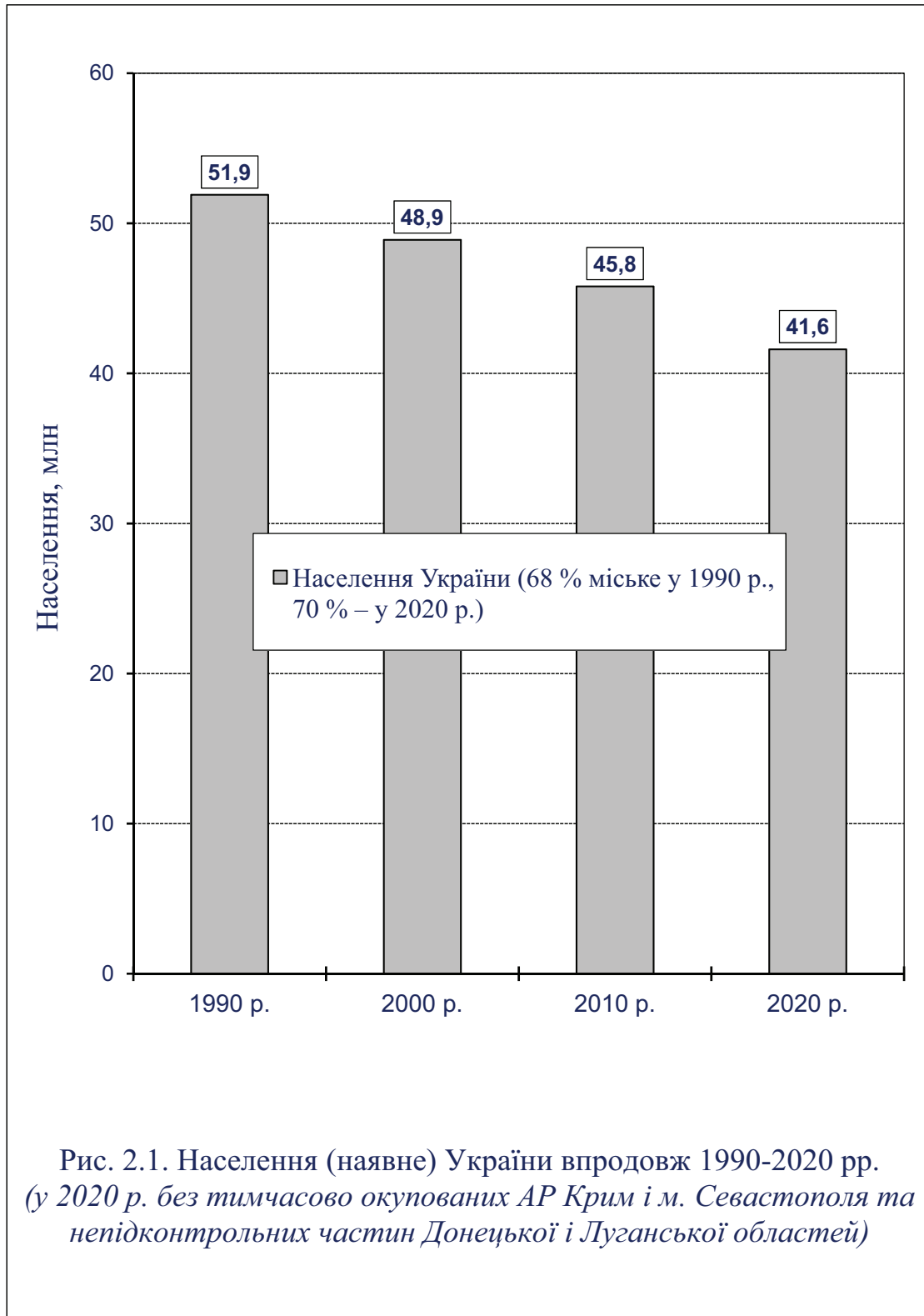

Рис. 1.8. Працівники, зайняті науковими дослідженнями і розробками (ДіР)
 (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

---

2. **ДЕМОГРАФІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ
УКРАЇНИ**

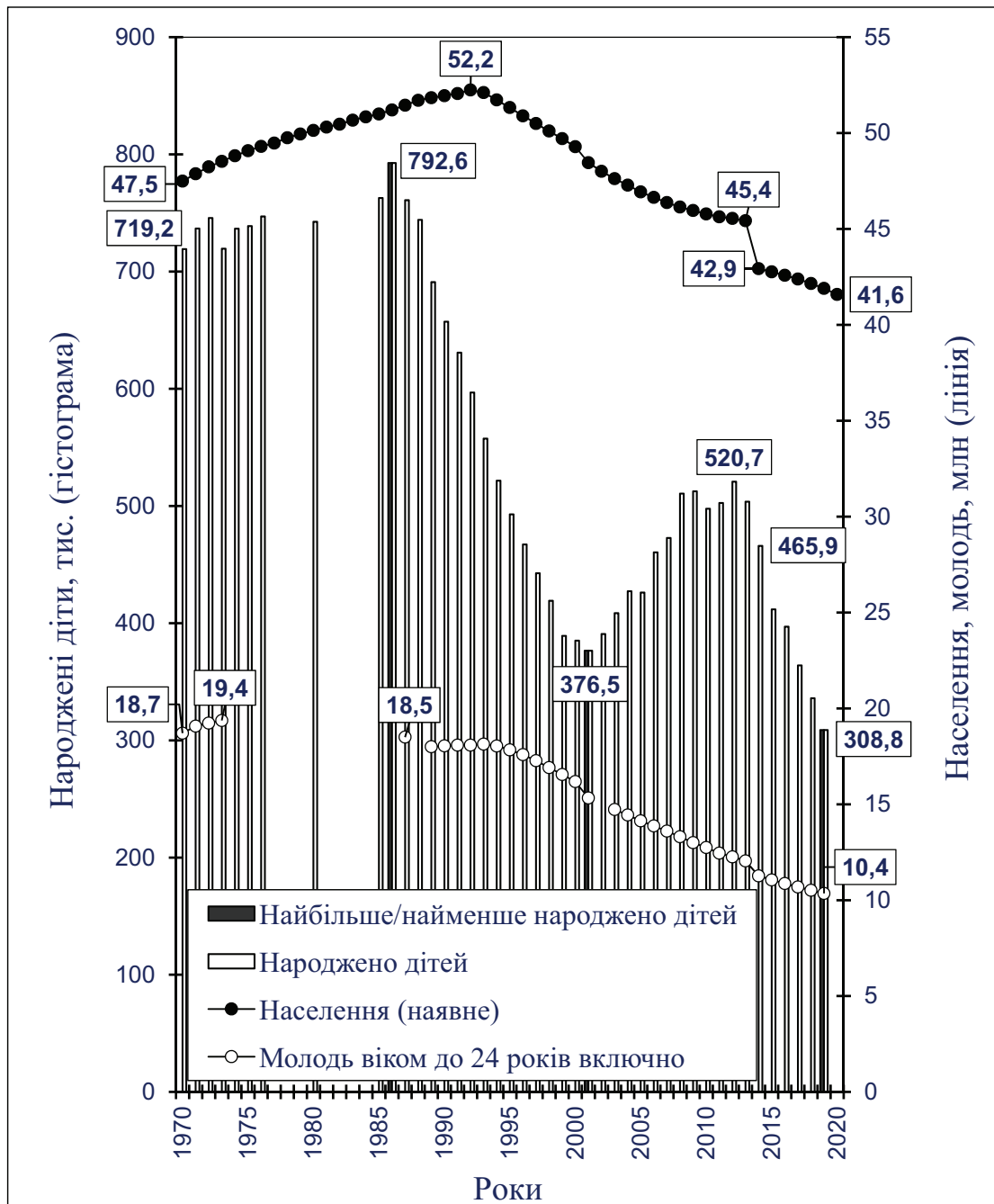
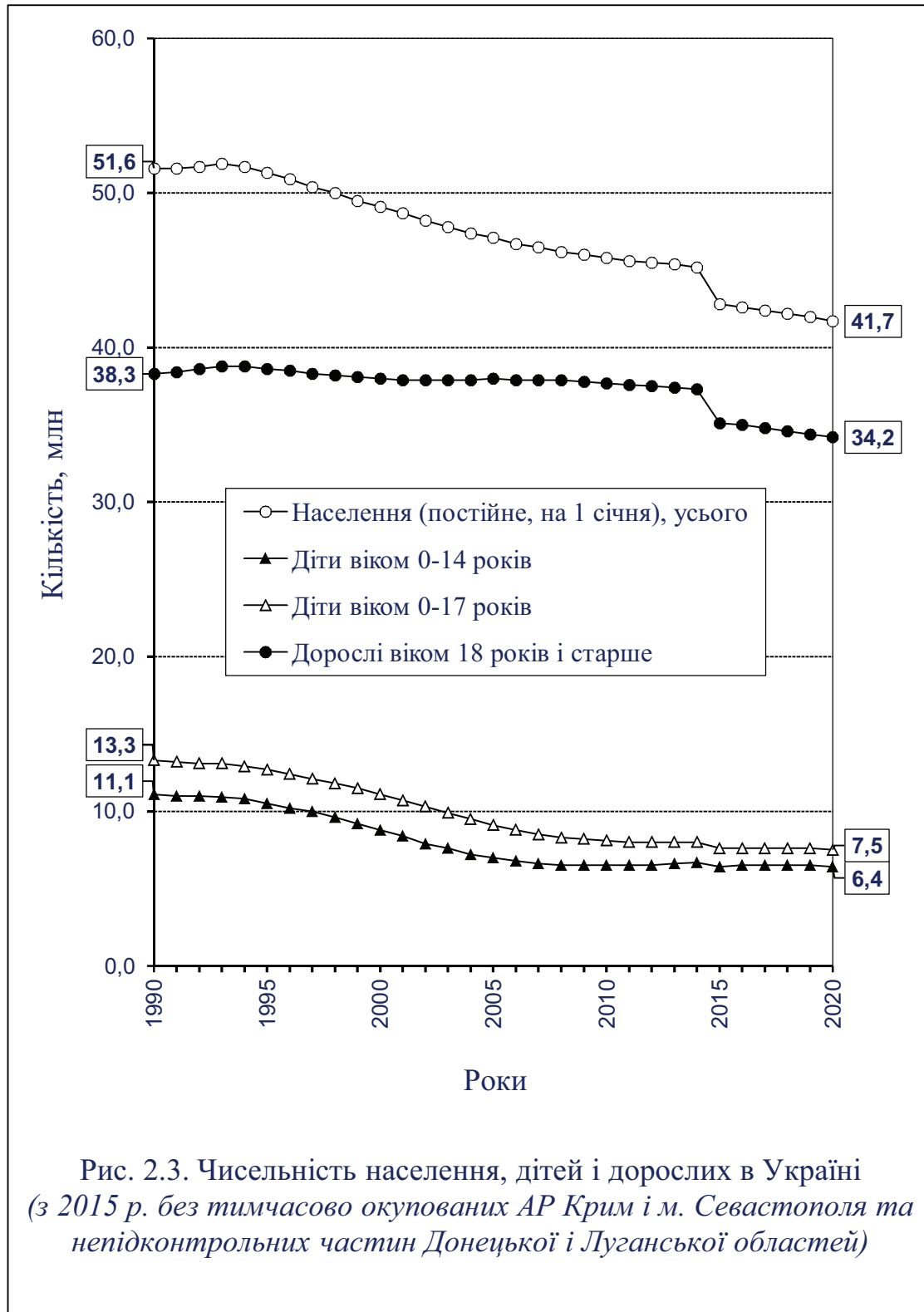

Рис. 2.2. Чисельність населення, молоді віком 0-24 років та народжених дітей в Україні в 1970-2020 рр. (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

3. ЗАГАЛЬНИЙ КОНТИНГЕНТ ОСІБ, ЯКІ СИСТЕМАТИЧНО НАВЧАЮТЬСЯ

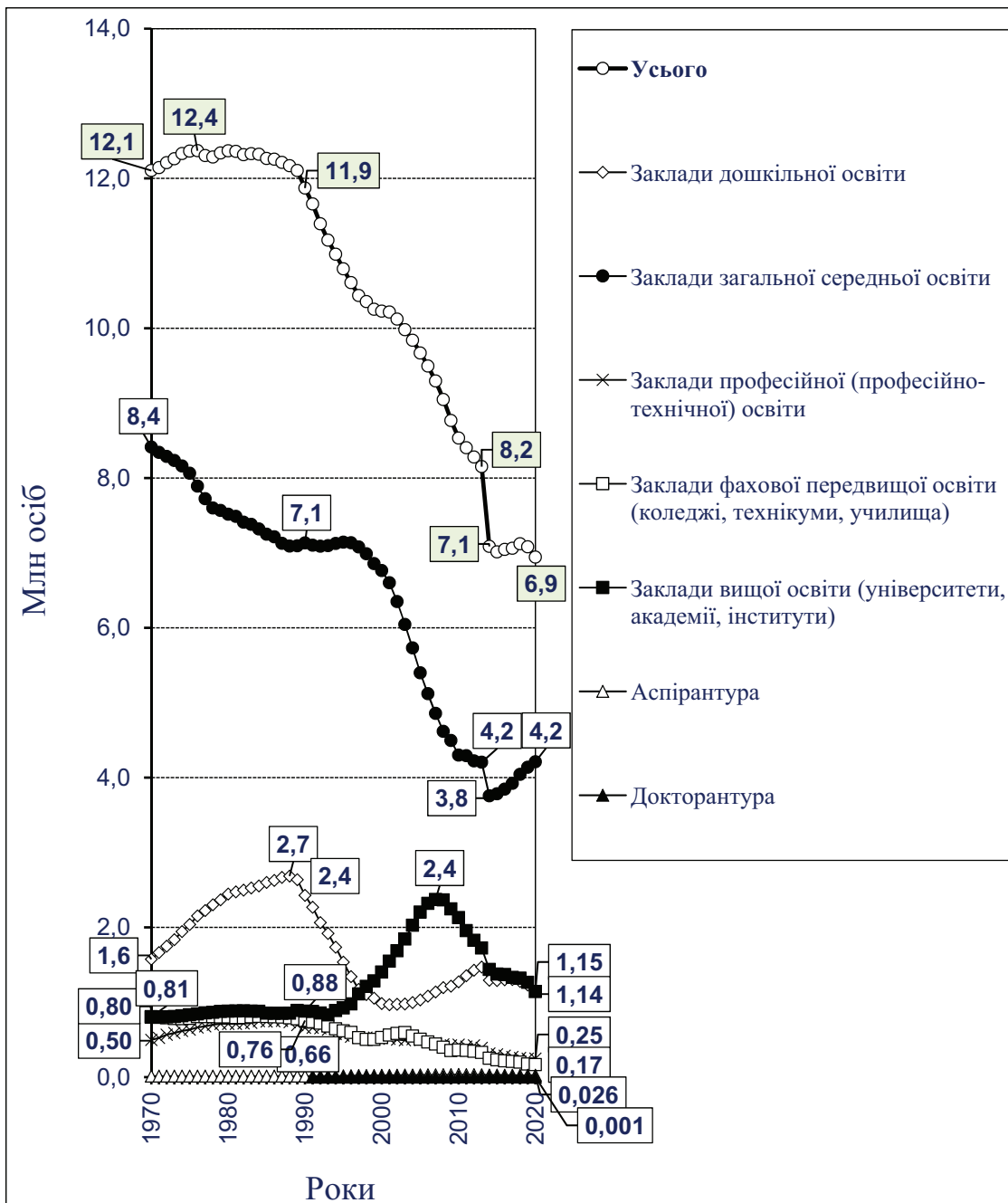

Рис. 3.1. Чисельність населення України, яке систематично навчається (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

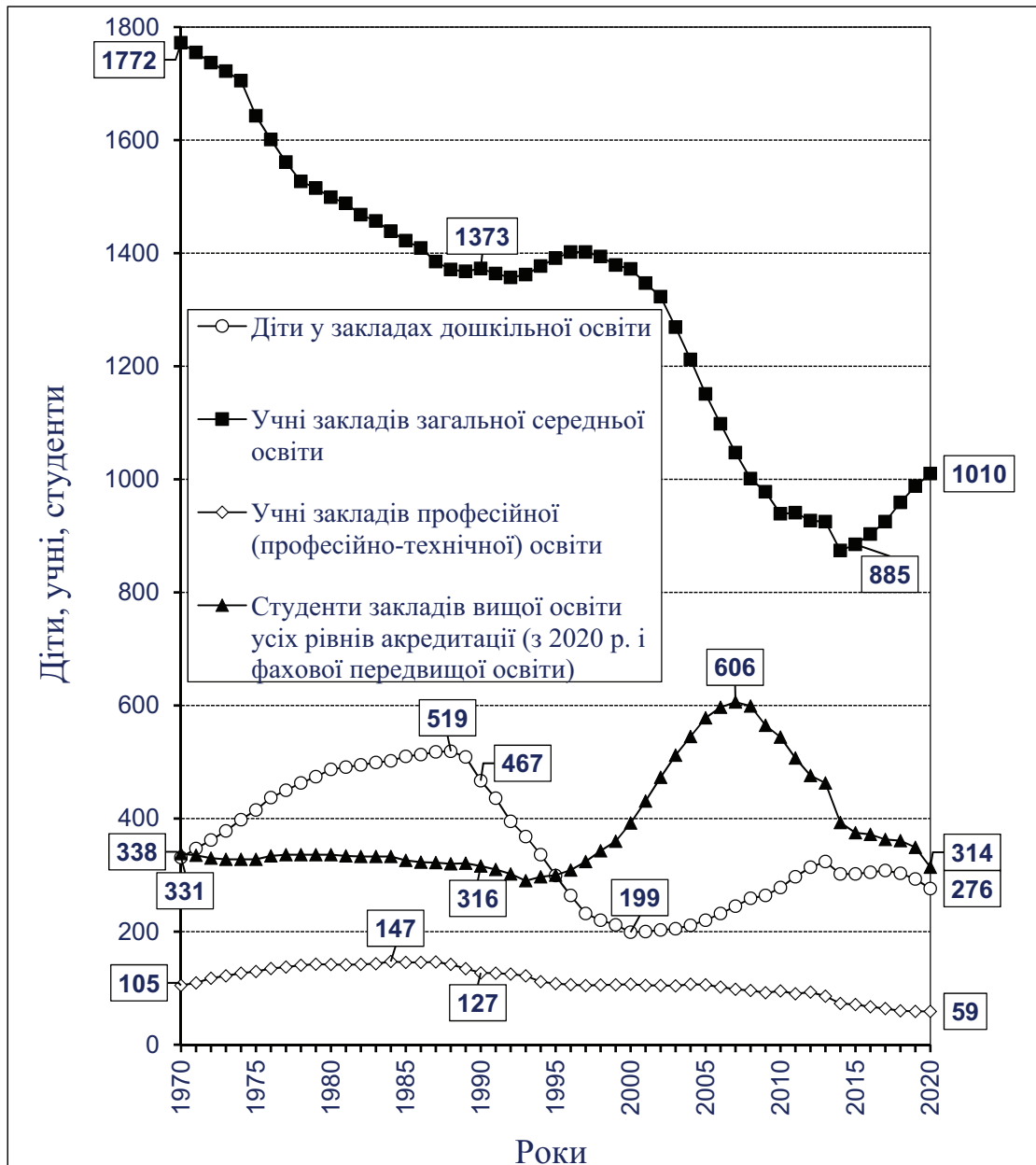

Рис. 3.2. Кількість дітей у закладах дошкільної освіти, учнів закладів загальної середньої і професійної (професійно-технічної) освіти, студентів закладів вищої освіти усіх рівнів акредитації (з 2020 р. і фахової передвищої освіти) на 10 тис. населення в Україні (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

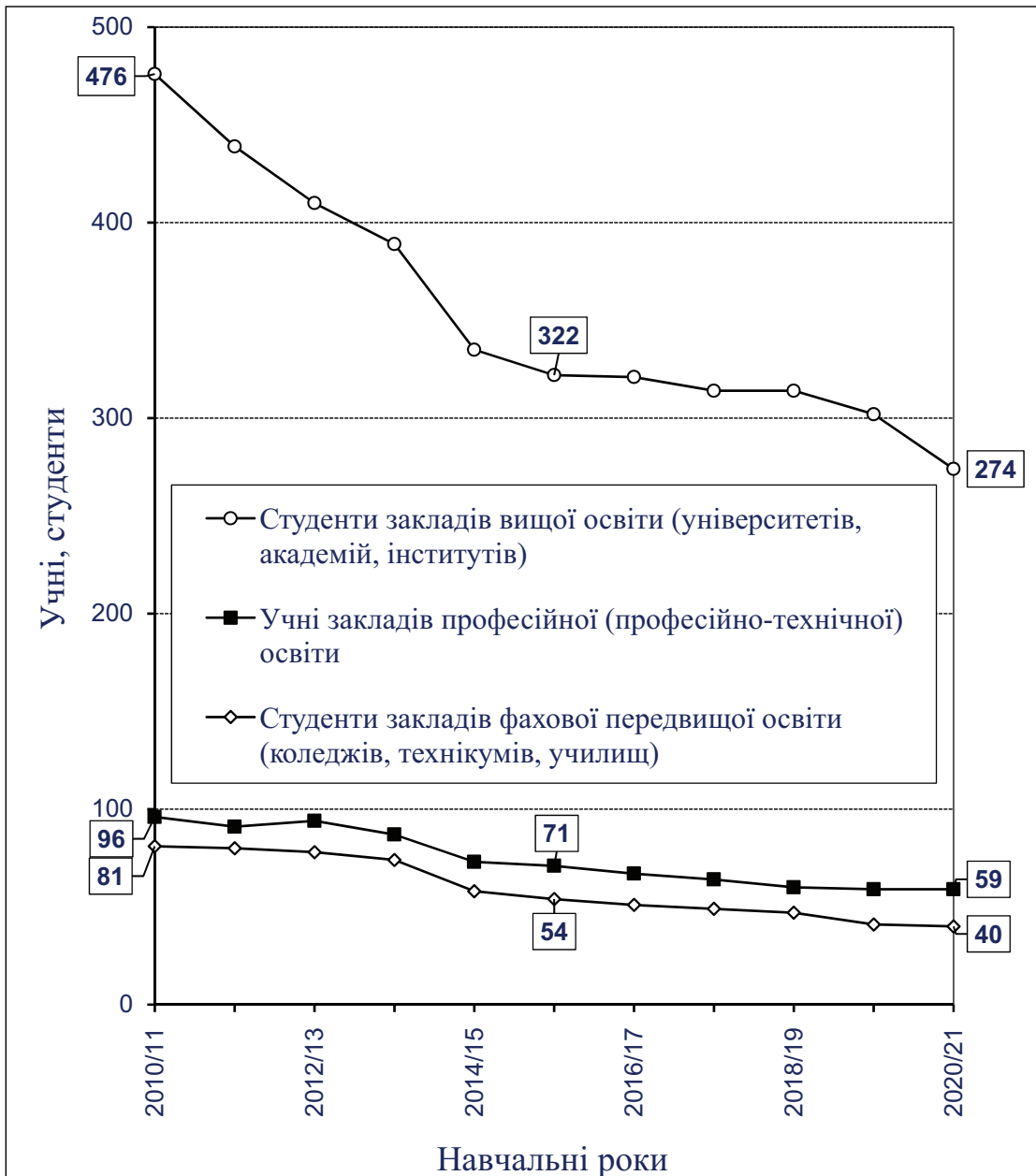

Рис. 3.3. Кількість учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти та студентів закладів фахової передвищої і вищої освіти на 10 тис. населення в Україні у 2010/11–2020/21 навчальних роках (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

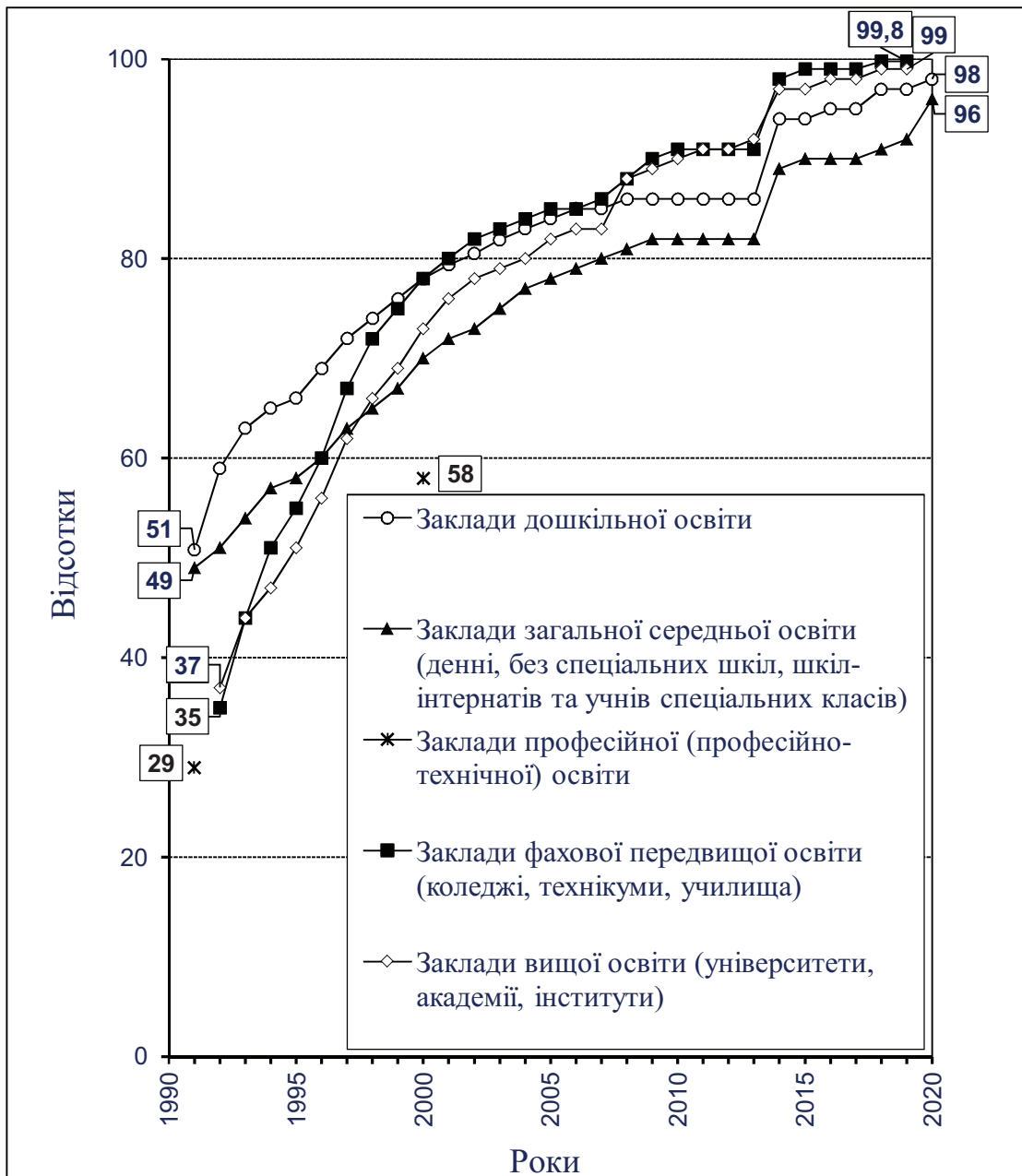

Рис. 3.4. Частка дітей у закладах дошкільної освіти, учнів закладів загальної середньої і професійної (професійно-технічної) освіти, студентів закладів фахової передвищої і вищої освіти, які навчаються українською мовою, в Україні (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

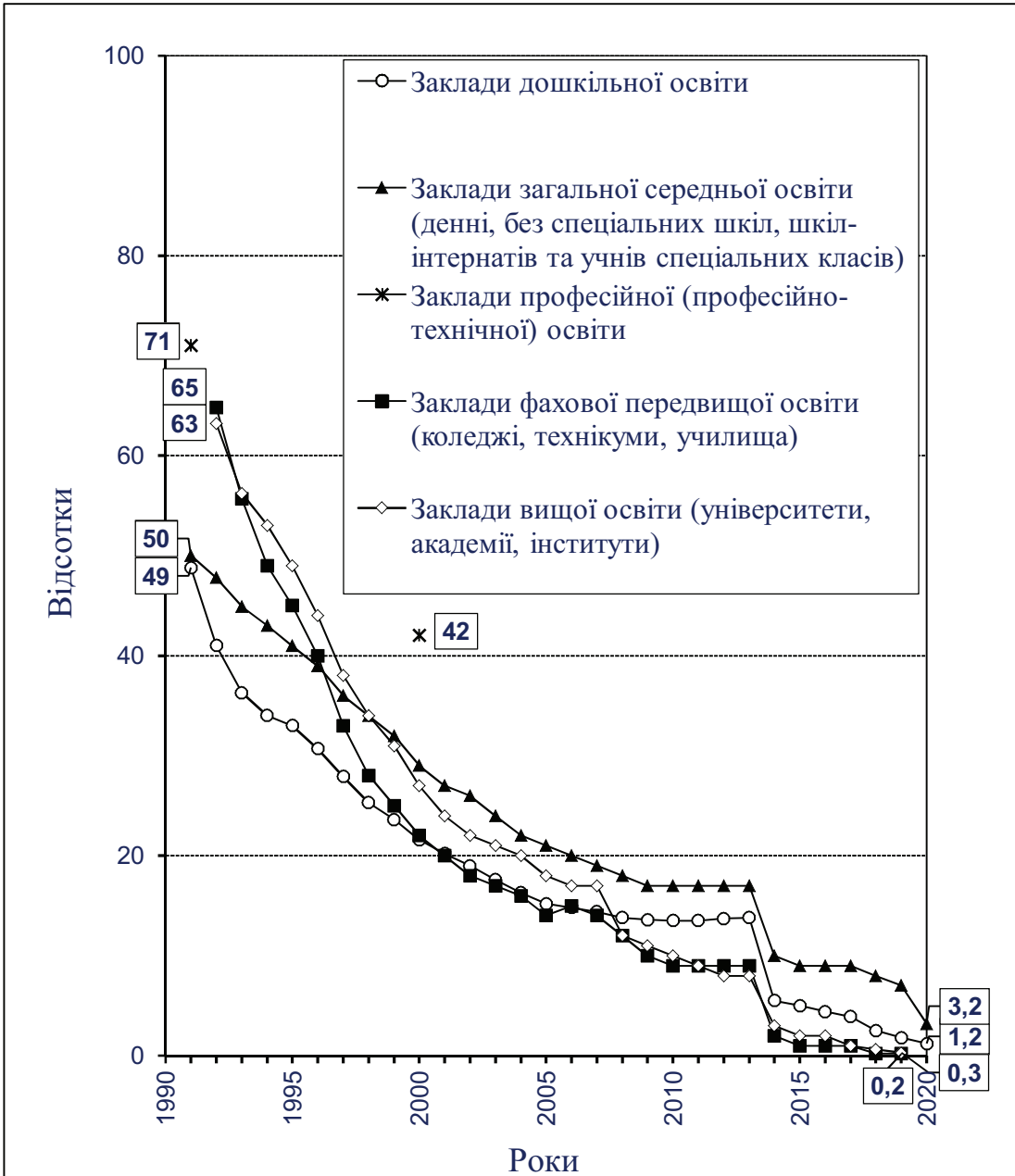

Рис. 3.5. Частка дітей у закладах дошкільної освіти, учнів закладів загальної середньої і професійної (професійно-технічної) освіти, студентів закладів фахової передвищої і вищої освіти, які навчаються російською мовою, в Україні (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

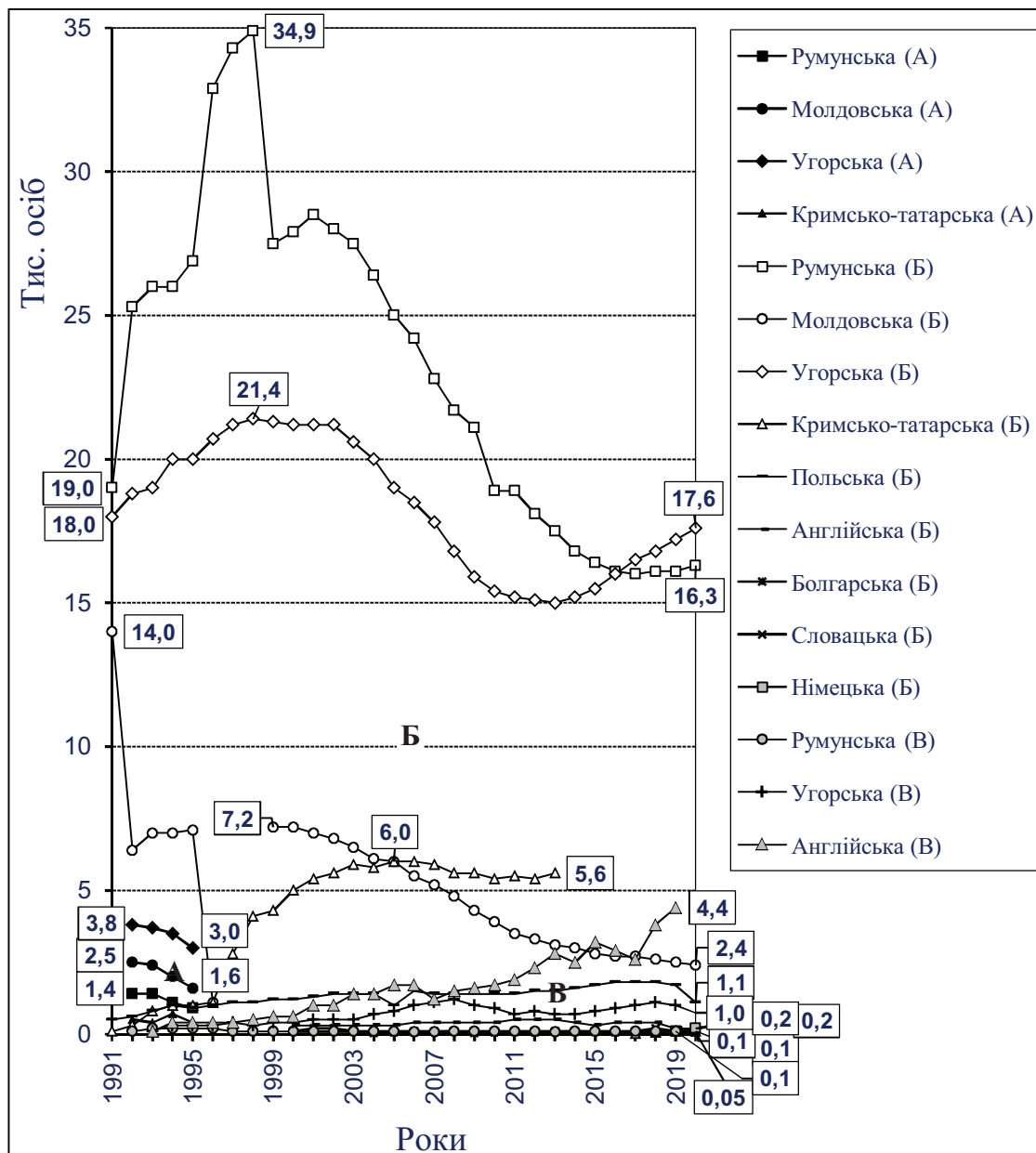

Рис. 3.6. Чисельність дітей, учнів, студентів, які навчаються іншими (не українською) мовами (крім російської) у закладах дошкільної (А – у 2020 р. усього 9,1 тис. різними мовами), загальної середньої (Б) та фахової передвищої і вищої (В) освіти, в Україні

(з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

4. ДОШКІЛЬНА ОСВІТА

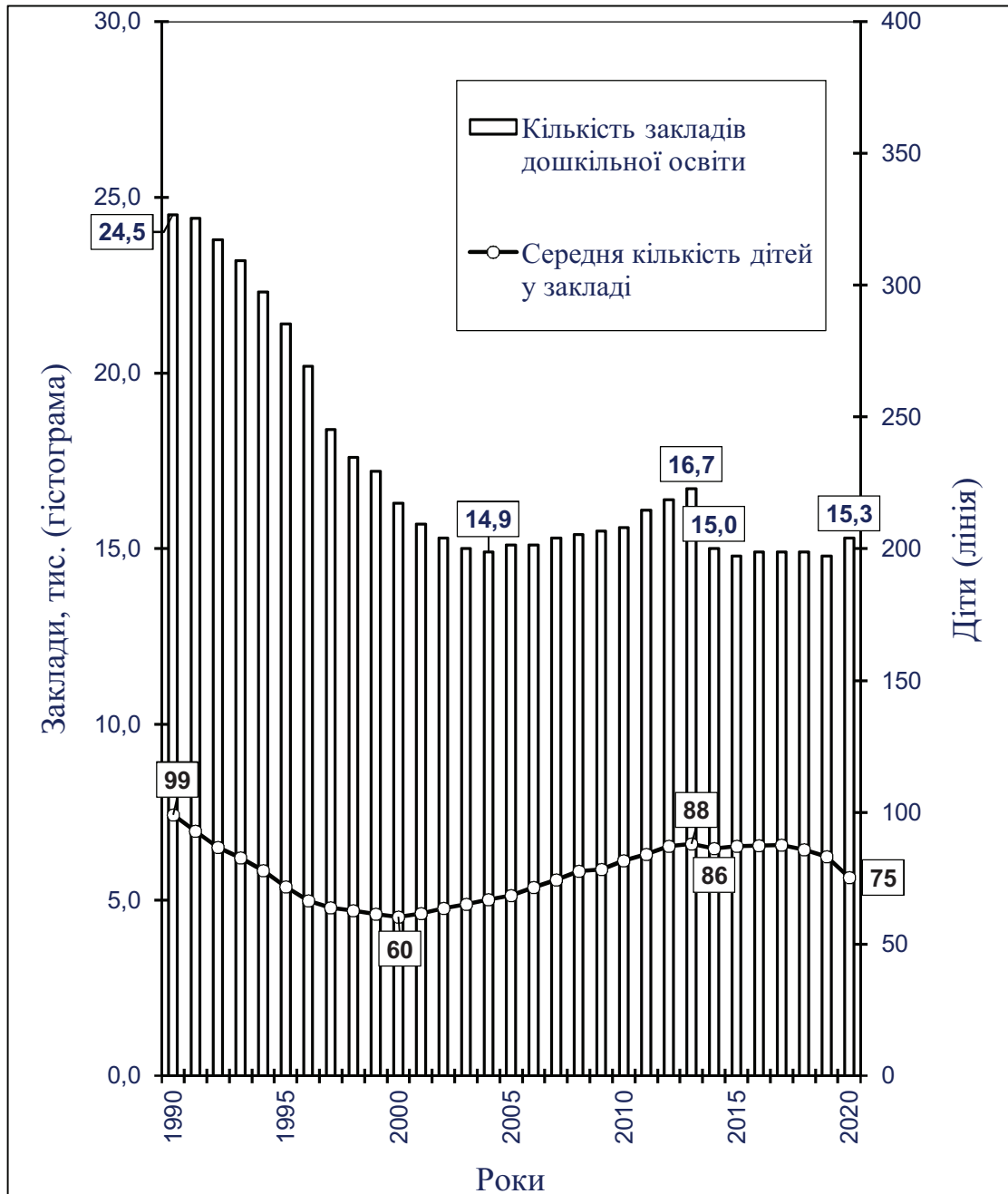

Рис. 4.1. Мережа закладів дошкільної освіти в Україні та середня чисельність дітей у них (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

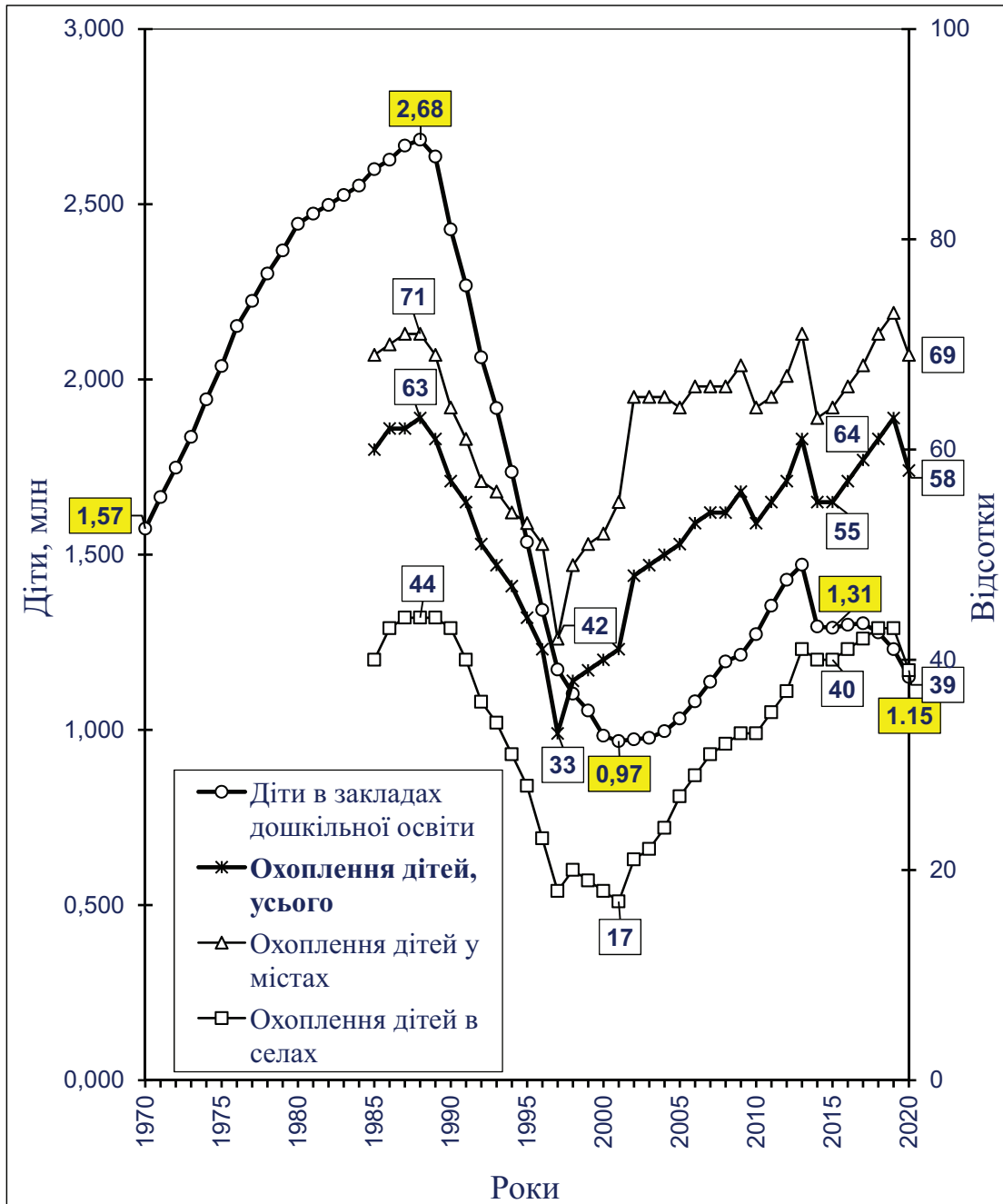

Рис. 4.2. Чисельність дітей у закладах дошкільної освіти України та їх частка від усіх дітей дошкільного віку (охоплення) (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

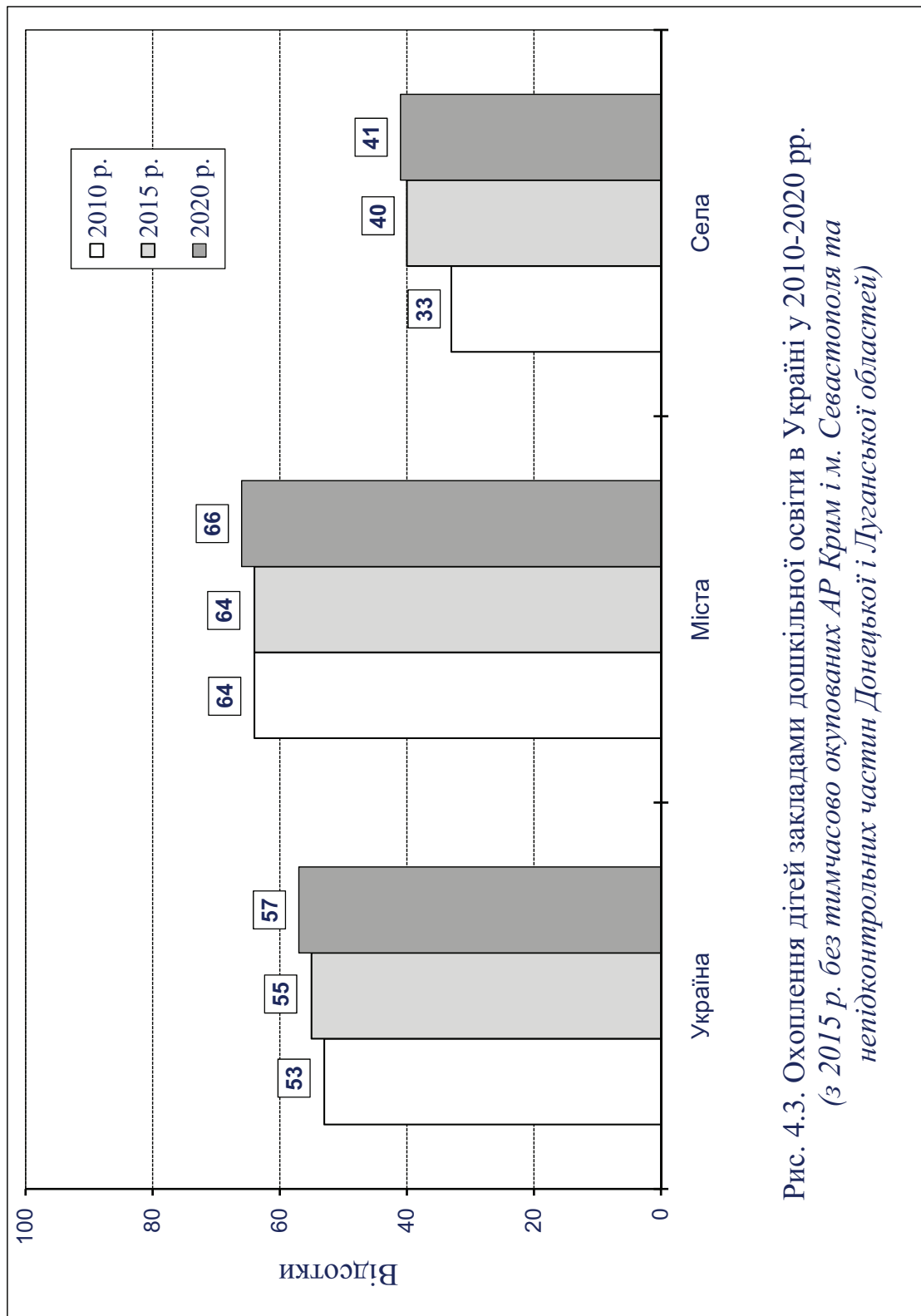

Рис. 4.3. Охоплення дітей закладами дошкільної освіти в Україні у 2010-2020 рр.
*(з 2015 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та
 невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)*

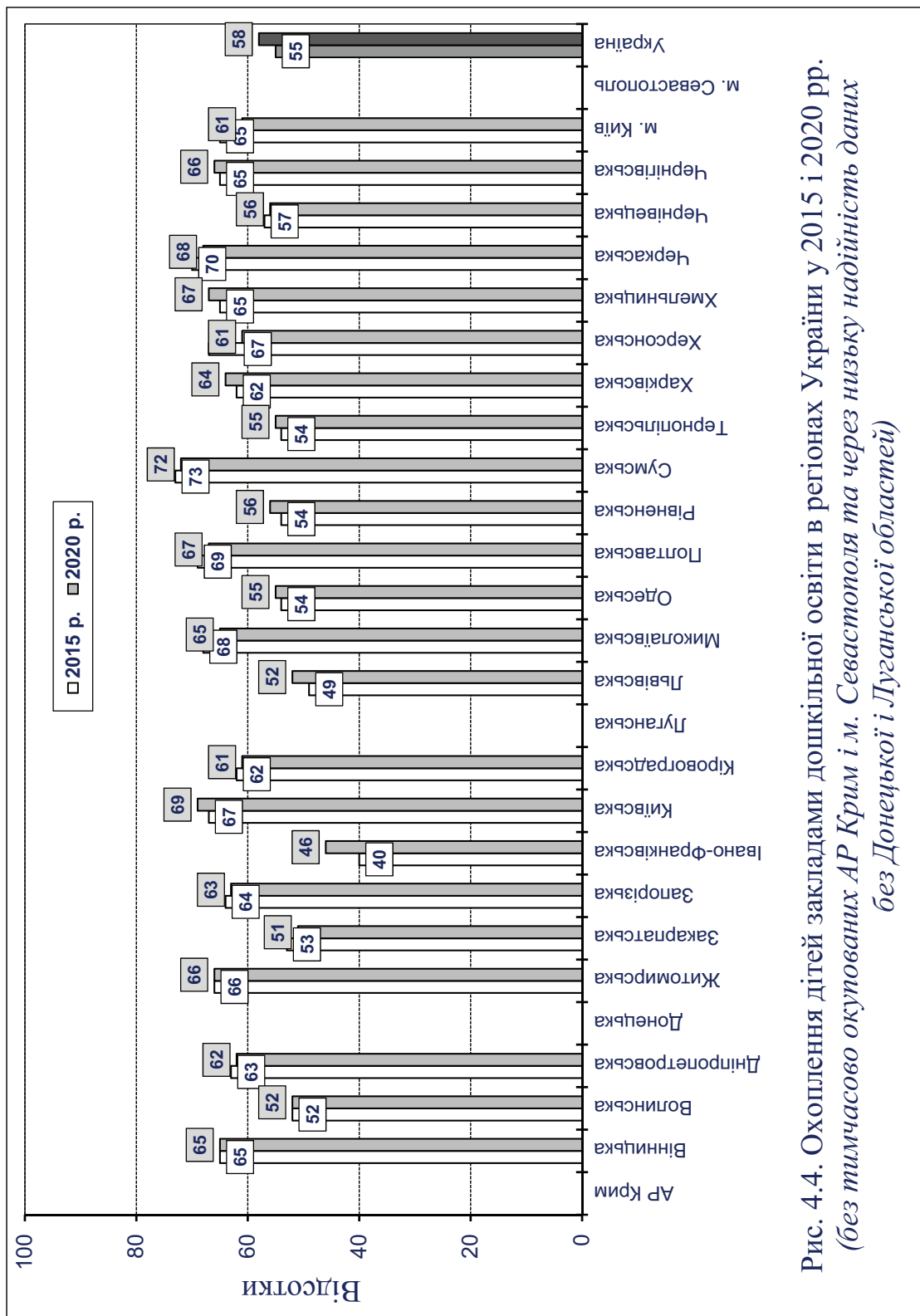

Рис. 4.4. Охоплення дітей закладами дошкільної освіти в регіонах України у 2015 і 2020 рр.
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та через низьку надійність даних без Донецької і Луганської областей)

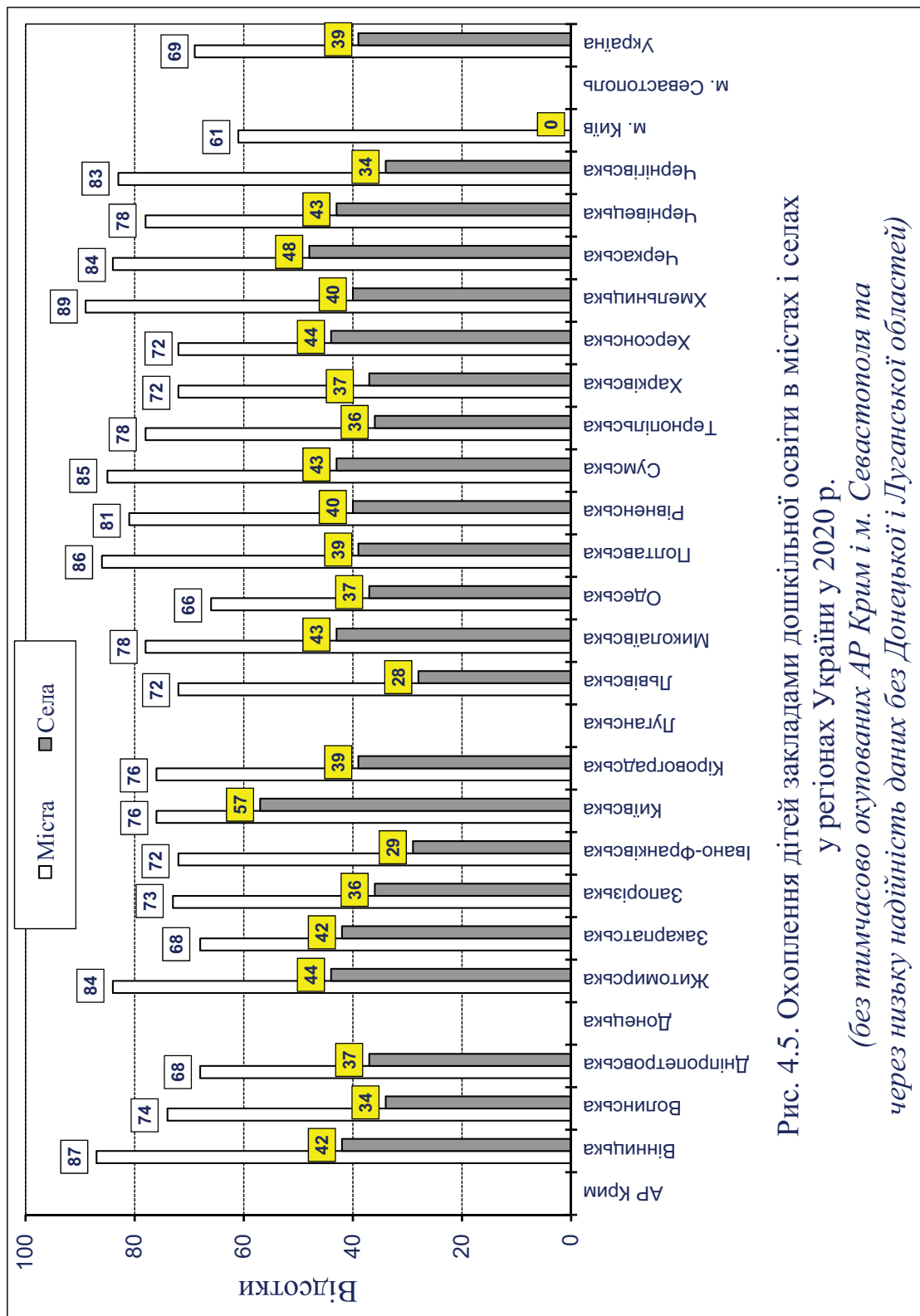

Рис. 4.5. Охоплення дітей закладами дошкільної освіти в містах і селах у регіонах України у 2020 р. (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та через низьку надійність даних без Донецької і Луганської областей)

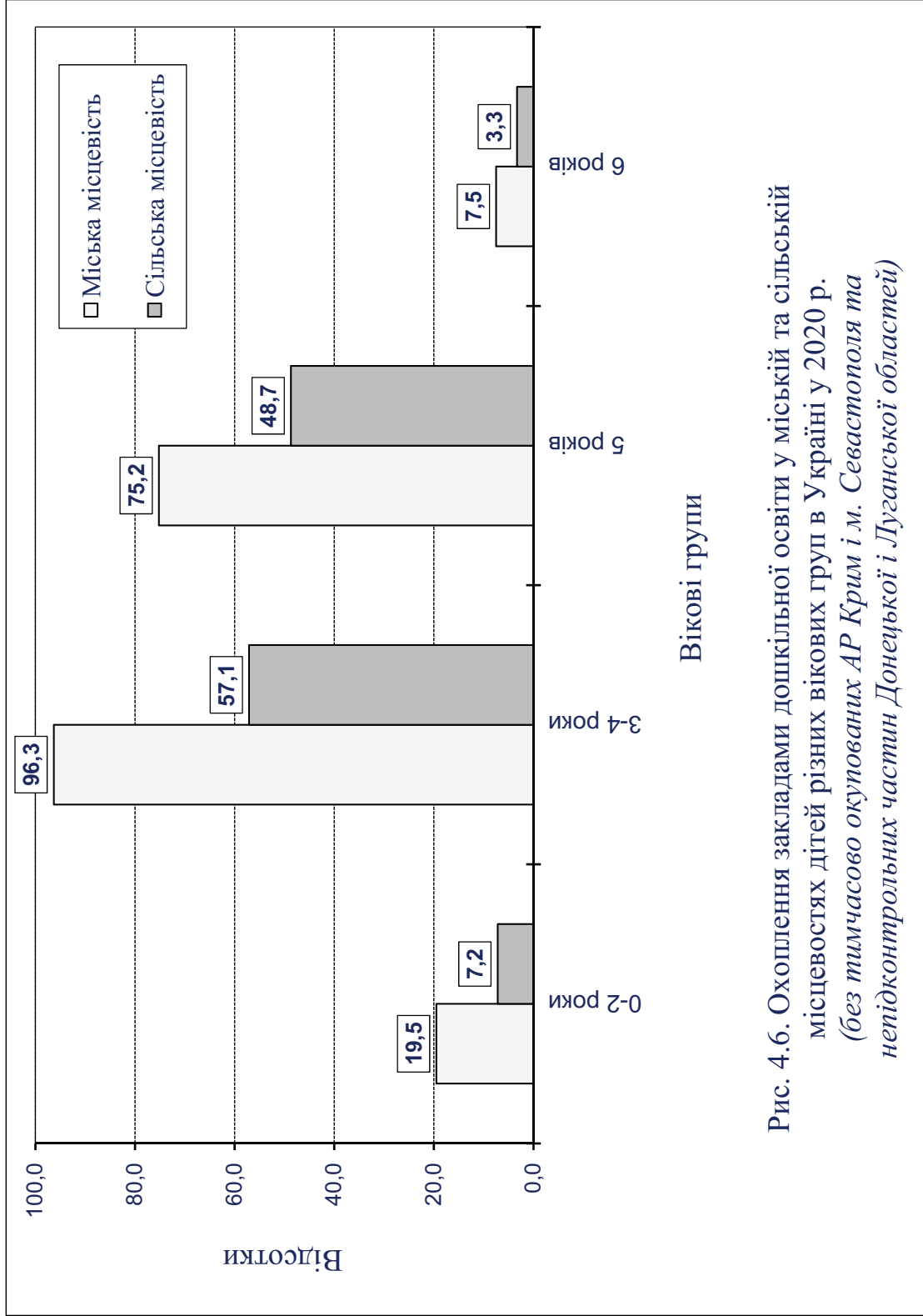

Рис. 4.6. Охоплення закладами дошкільної освіти у міській та сільській місцевостях дітей різних вікових груп в Україні у 2020 р. (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

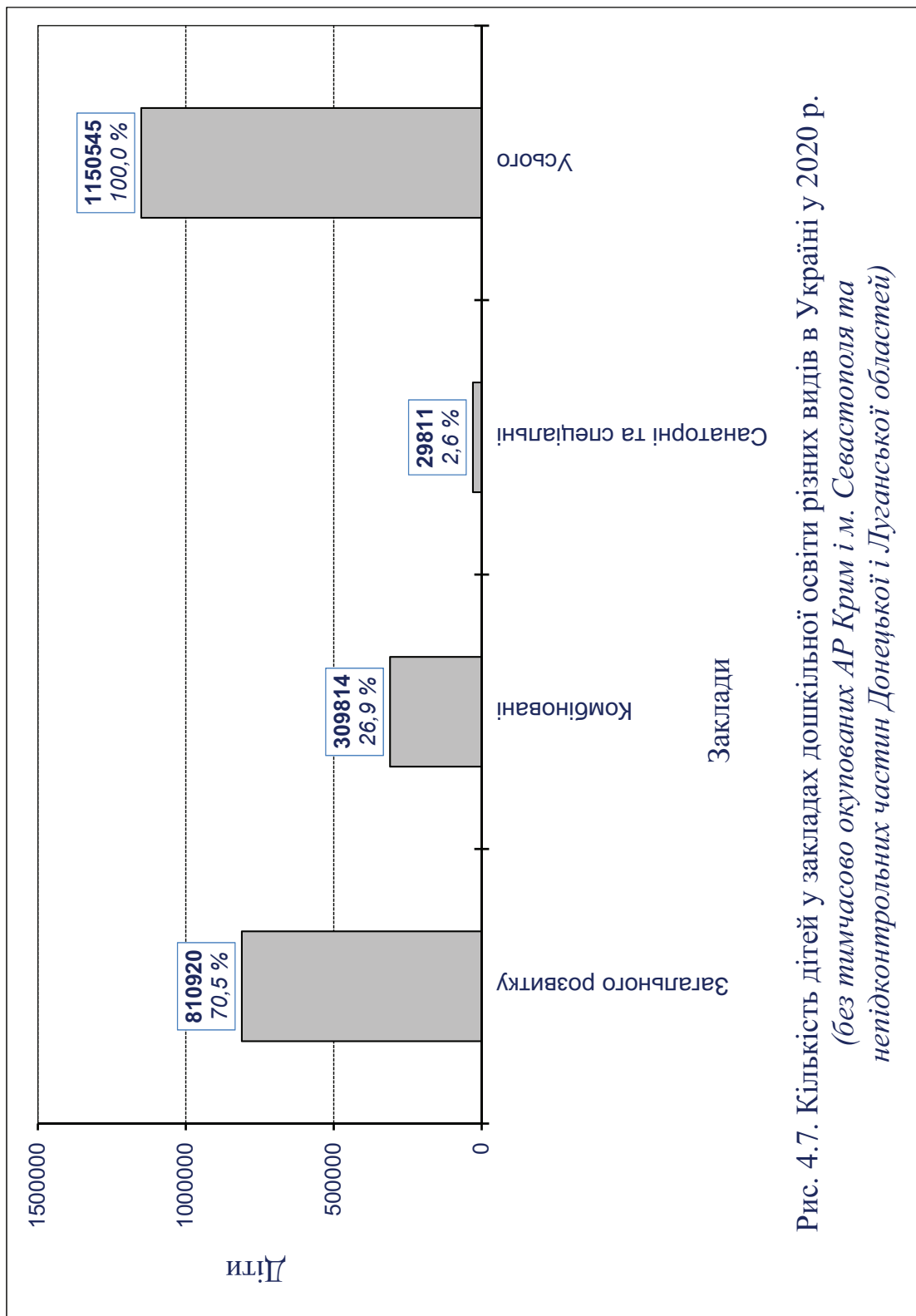

Рис. 4.7. Кількість дітей у закладах дошкільної освіти різних видів в Україні у 2020 р.
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

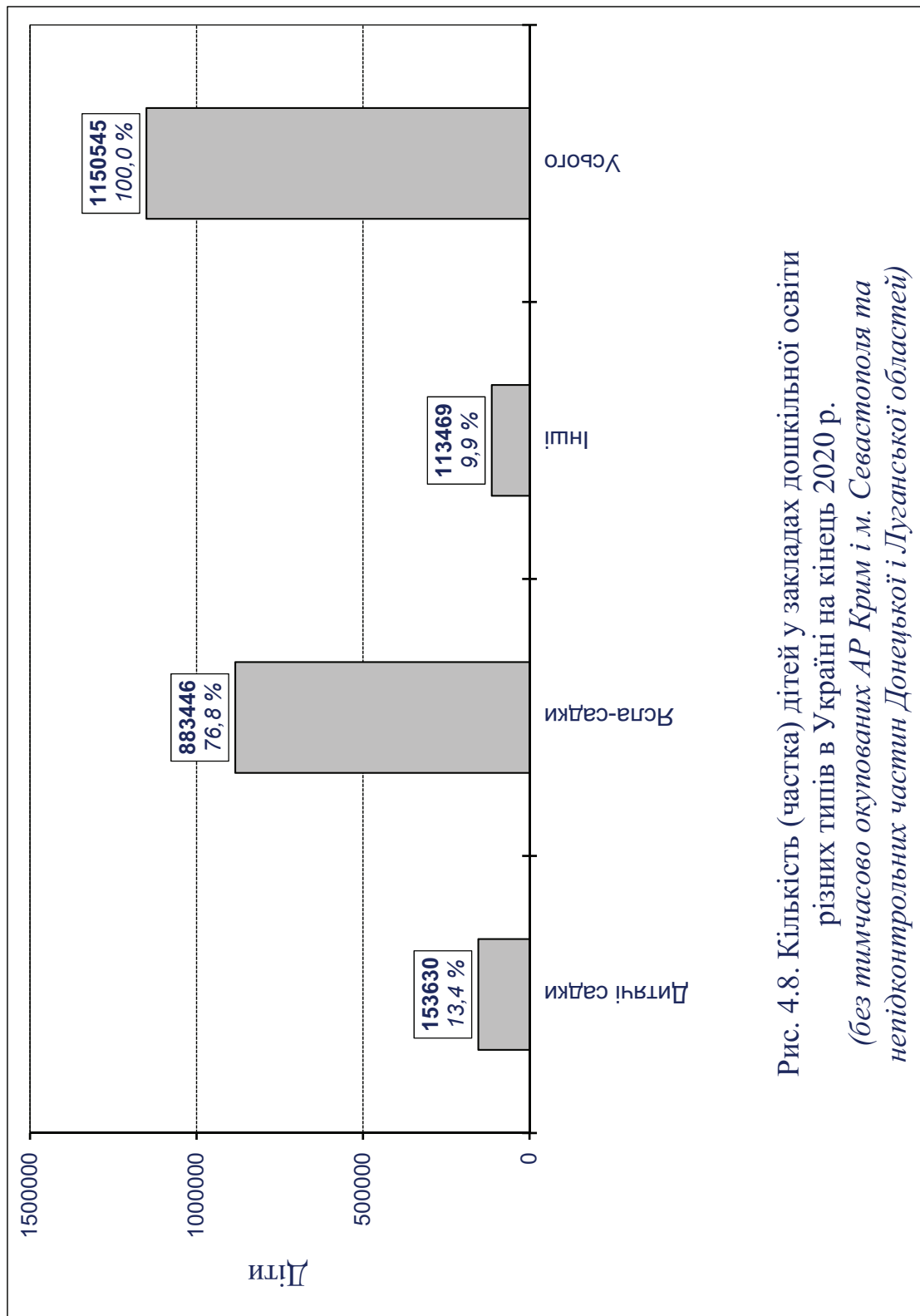
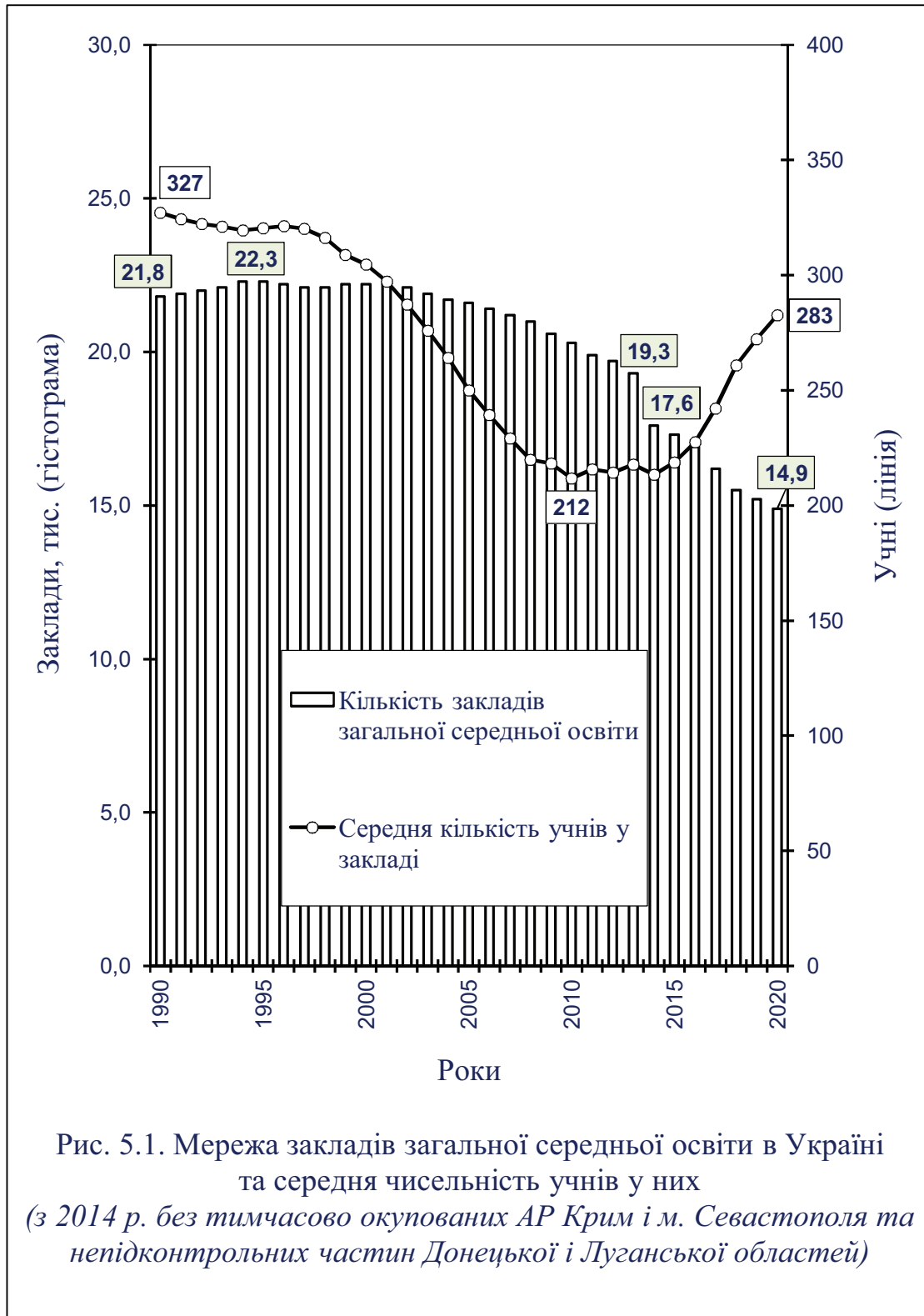

Рис. 4.8. Кількість (частка) дітей у закладах дошкільної освіти різних типів в Україні на кінець 2020 р. (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

5. ПОВНА ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА

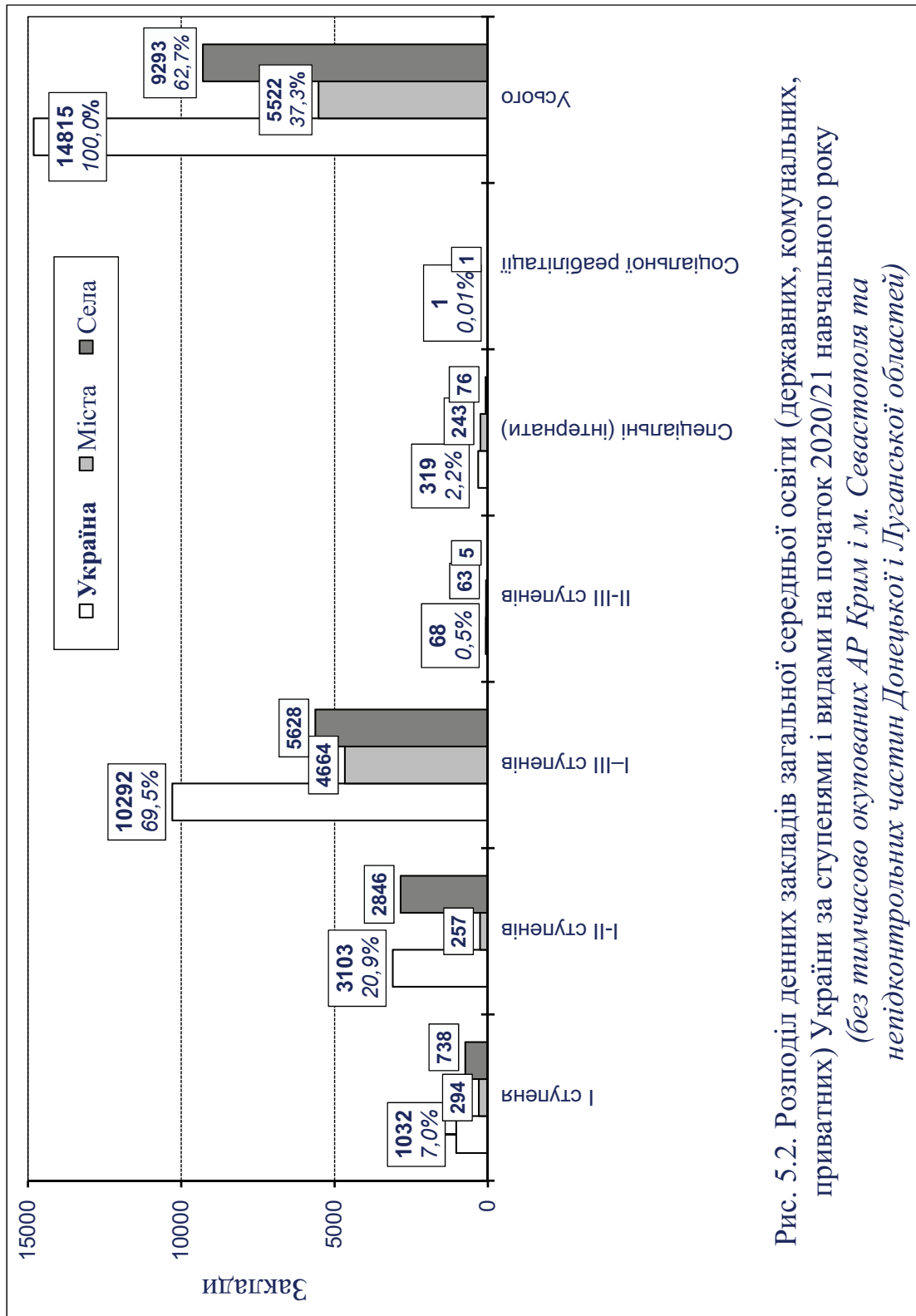

Рис. 5.2. Розподіл денних закладів загальної середньої освіти (державних, комунальних, приватних) України за ступеннями і видами на початок 2020/21 навчального року (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

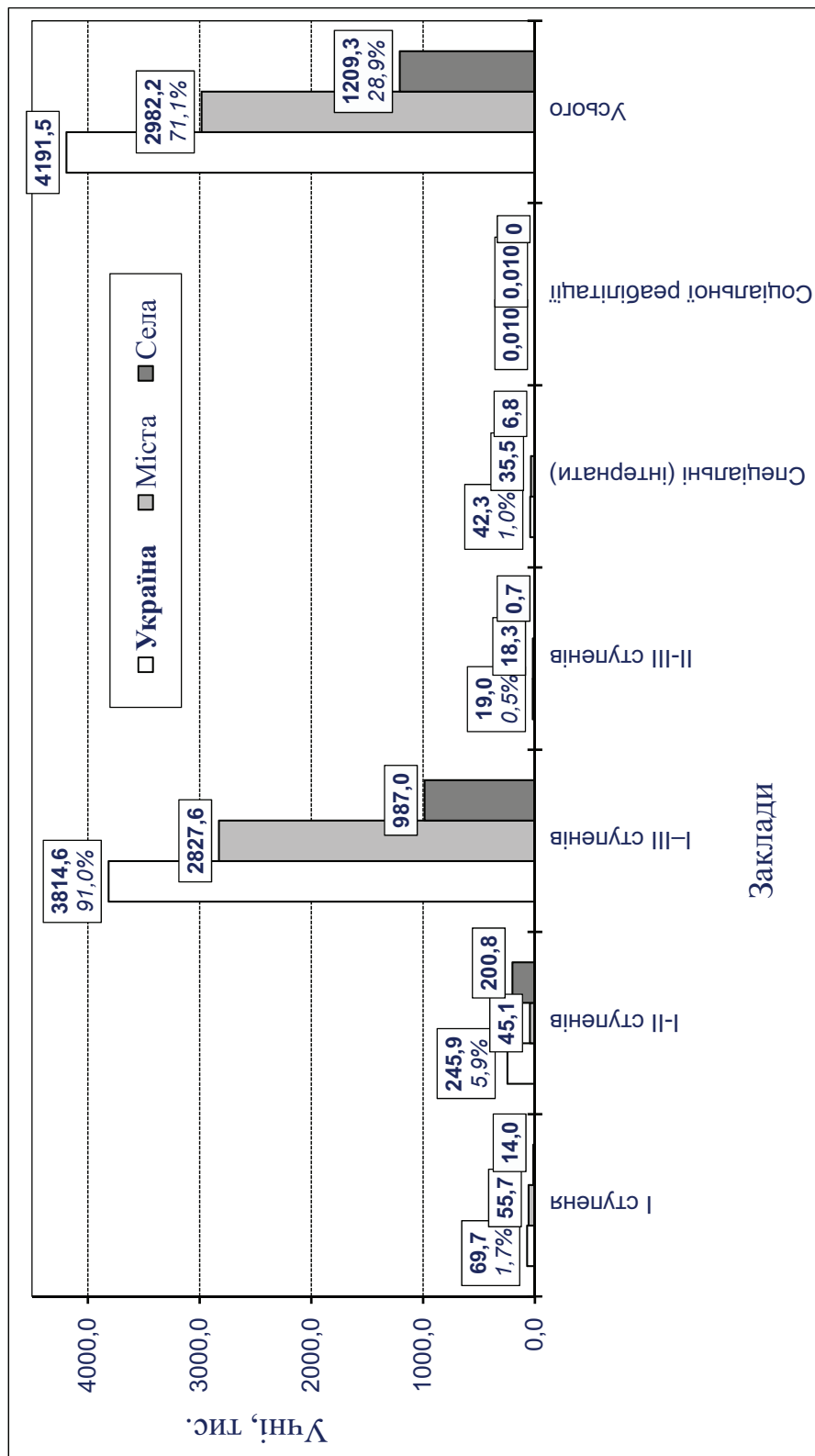

Рис. 5.3. Розподіл учнів у денних закладах загальної середньої освіти (державних, комунальних, приватних) України різних ступенів і видів на початок 2020/21 навчального року (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

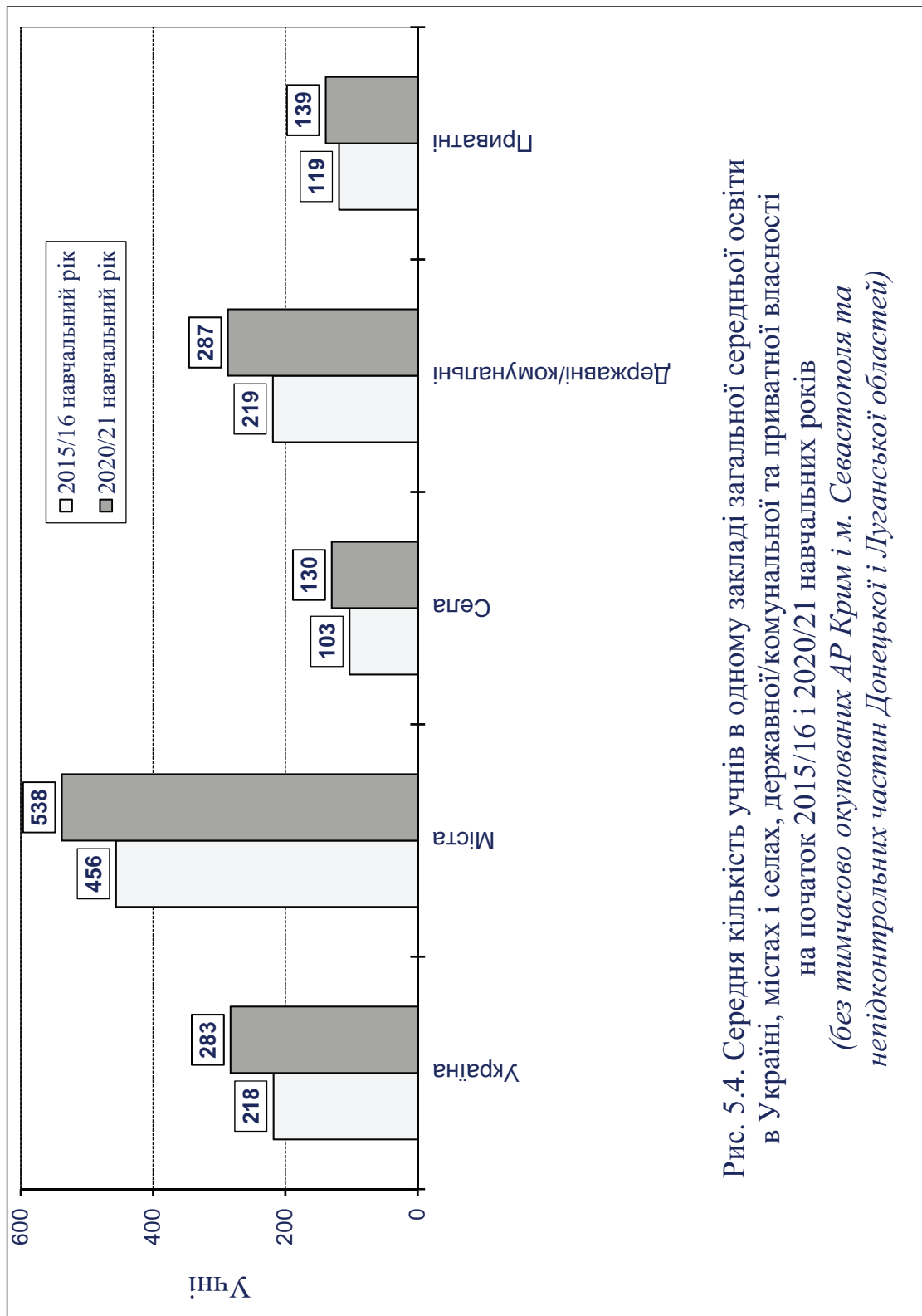

Рис. 5.4. Середня кількість учнів в одному закладі загальної середньої освіти в Україні, містах і селах, державної/комунальної та приватної власності на початок 2015/16 і 2020/21 навчальних років
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

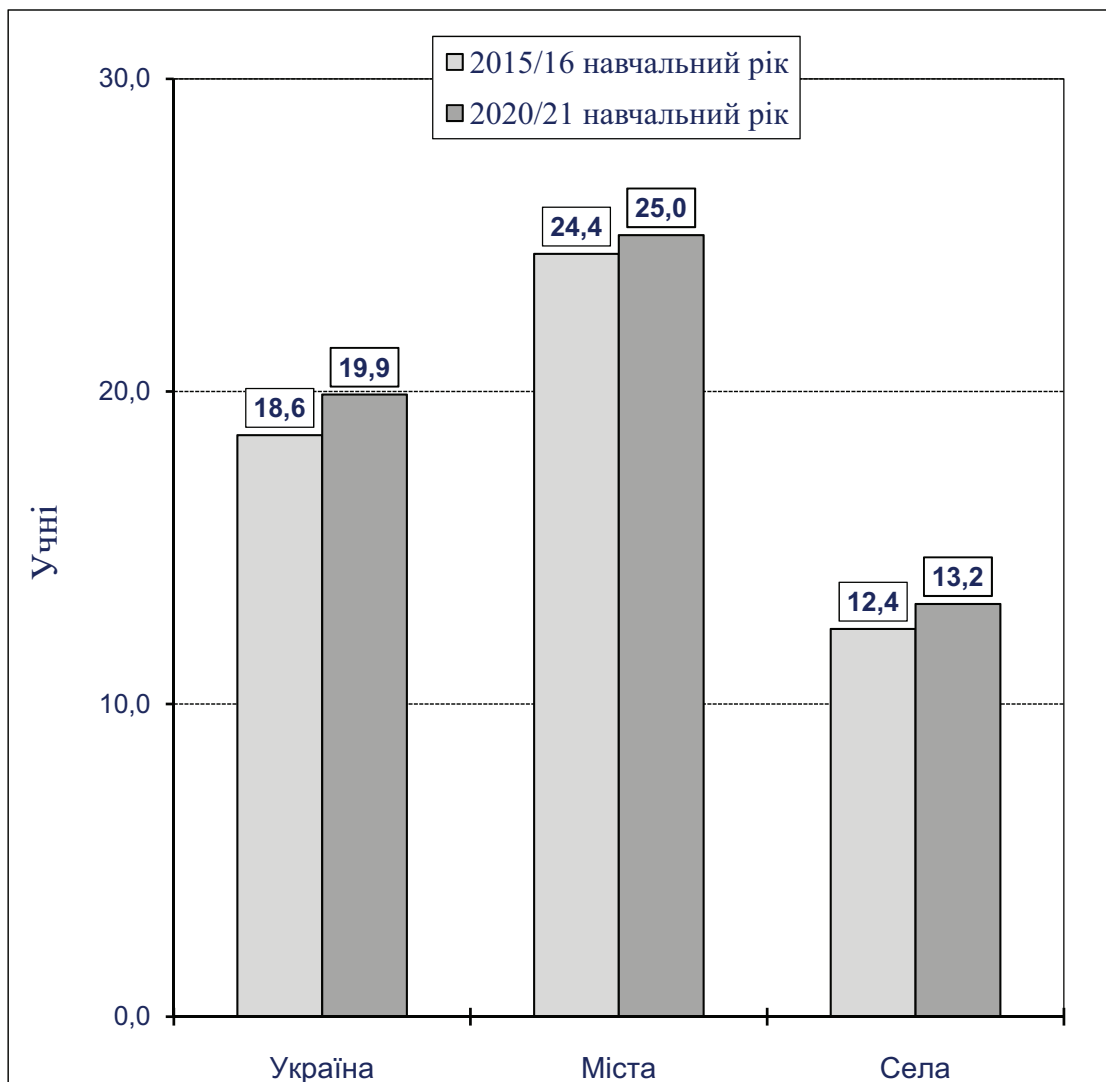

Рис. 5.5. Середня кількість учнів в одному класі денних закладів загальної середньої освіти в Україні, містах і селах (без спеціальних класів у закладах загальної середньої освіти та класів у спеціальних школах (школах-інтернатах)) на початок 2015/16 і 2020/21 навчальних років (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

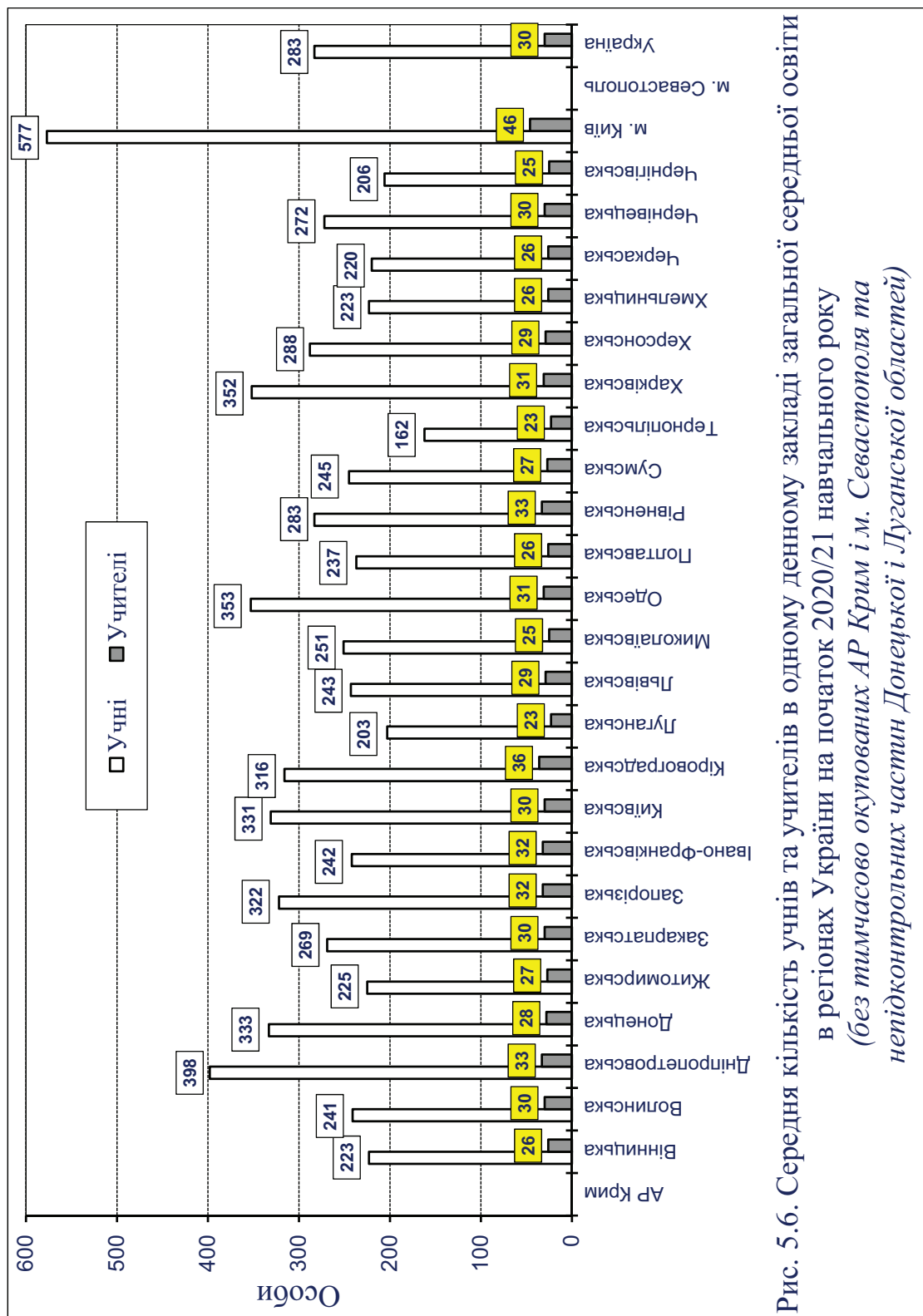

Рис. 5.6. Середня кількість учнів та учителів в одному денному закладі загальної середньої освіти в регіонах України на початок 2020/21 навчального року (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

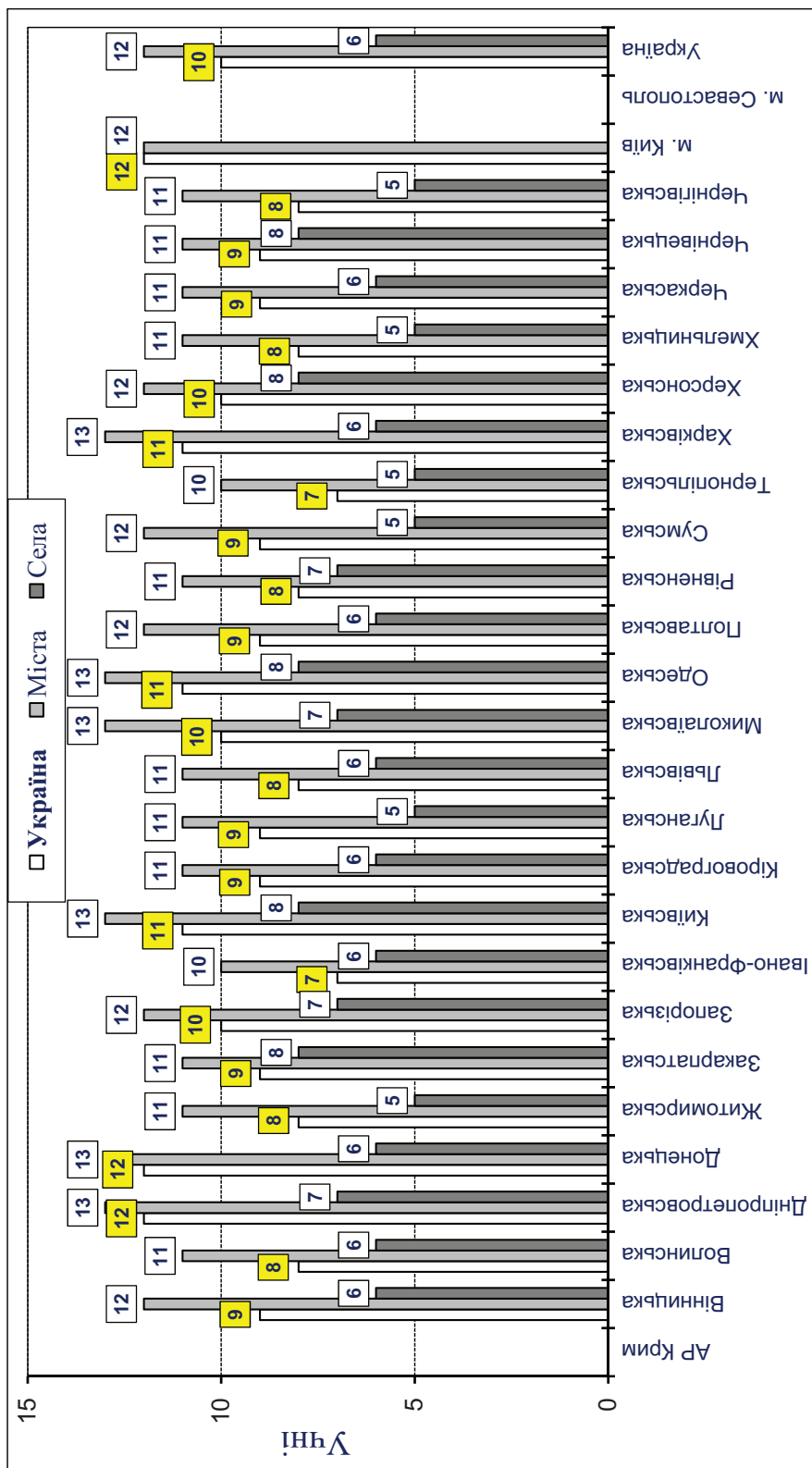

Рис. 5.7. Середня кількість учнів на одного учителя в денних закладах загальної середньої освіти у регіонах України, міській та сільській місцевостях на початок 2020/21 навчального року
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

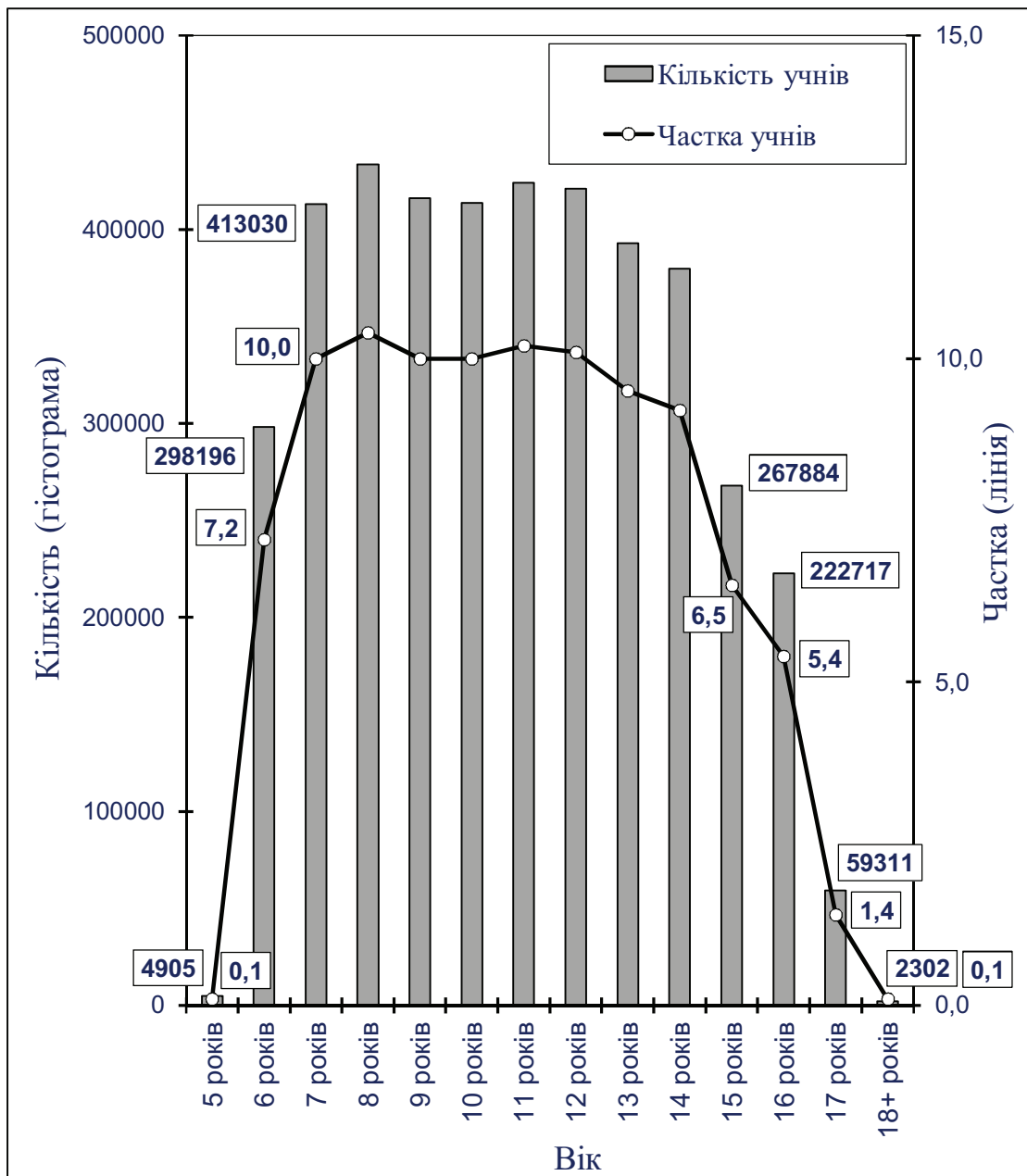

Рис. 5.8. Віковий склад (кількість і частка) учнів денних закладів загальної середньої освіти на початок 2020/21 навчального року в Україні

(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

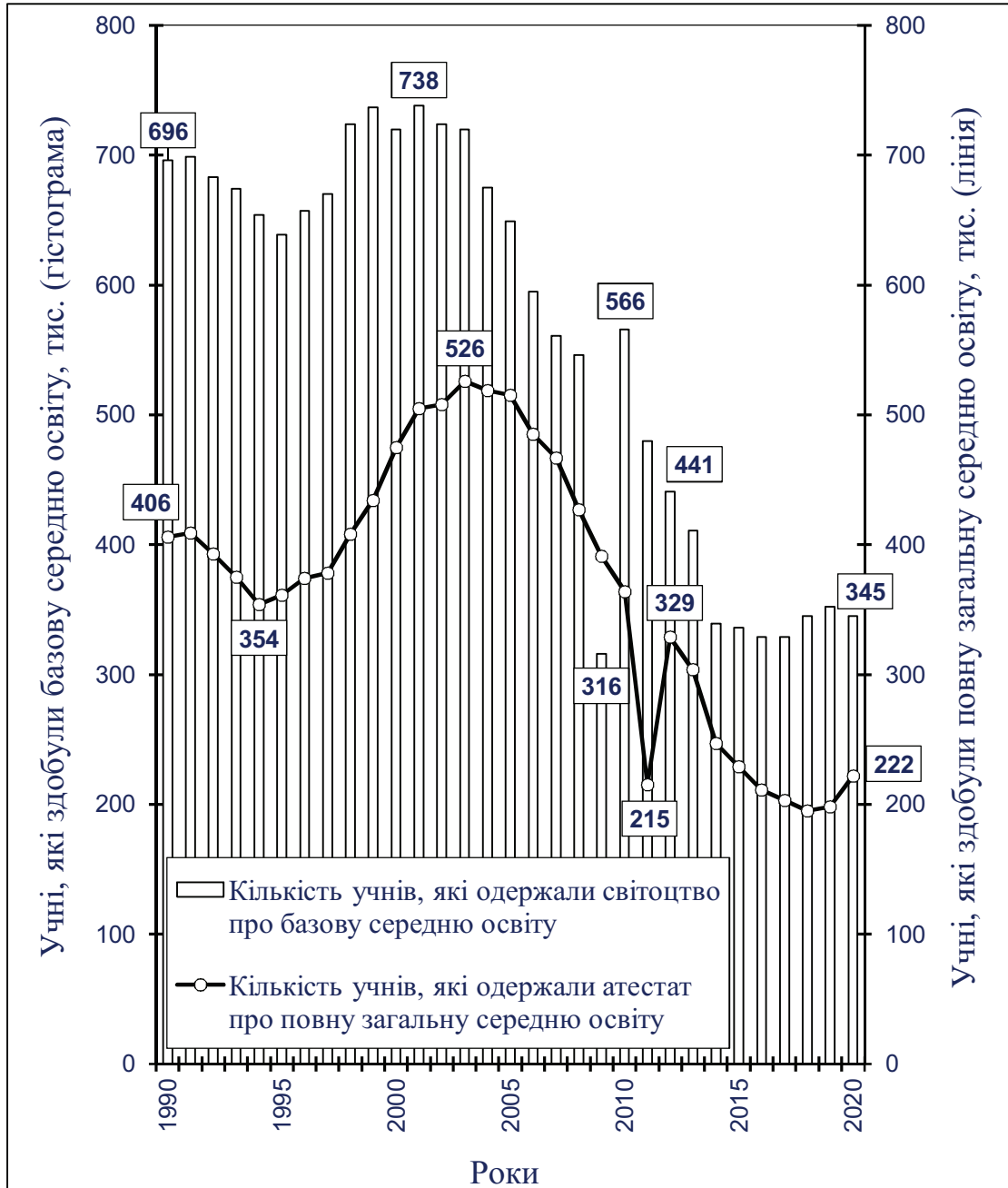

Рис. 5.9. Випуск учнів закладами загальної середньої освіти в Україні
(з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

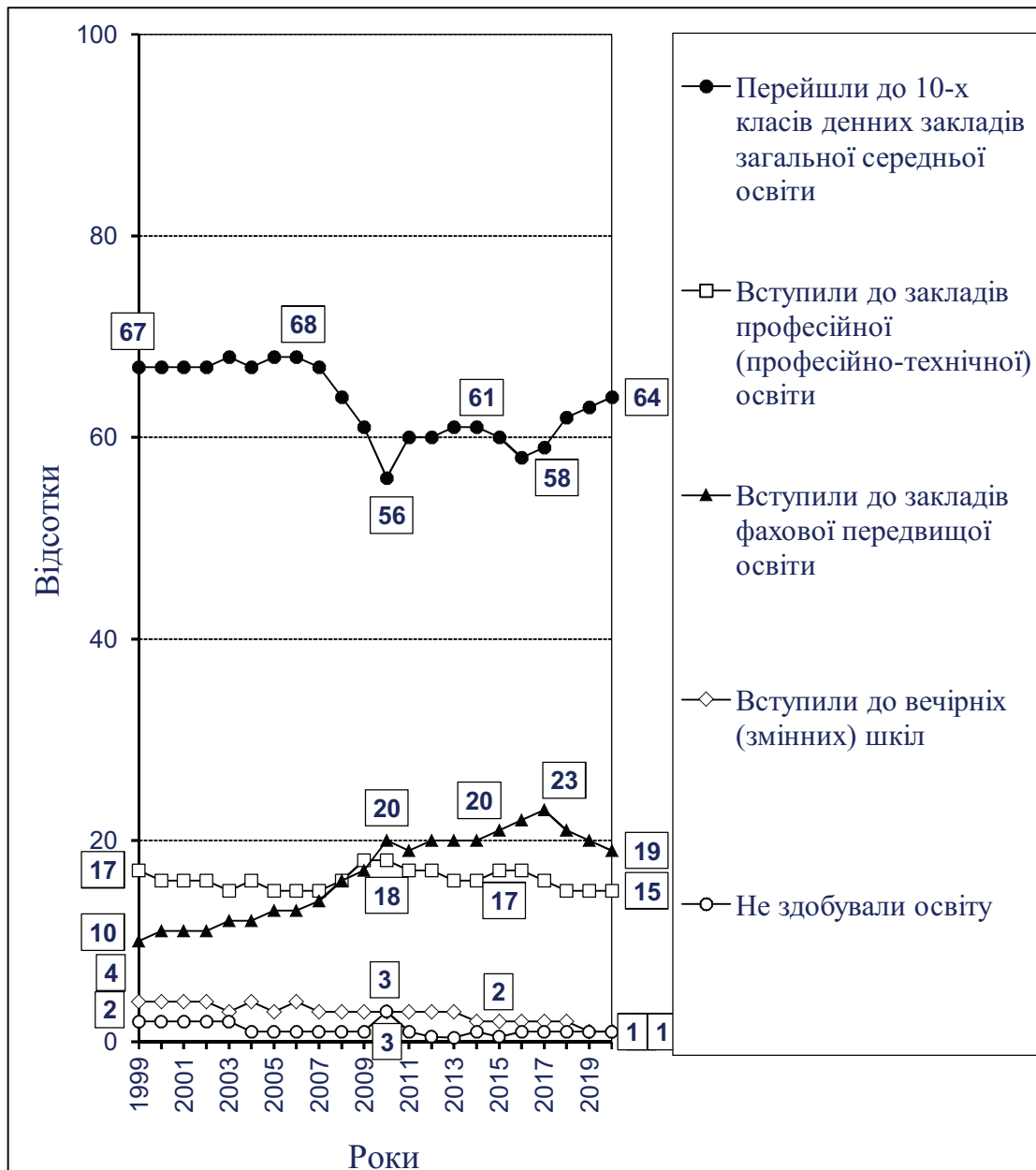

Рис. 5.10. Розподіл випускників 9-х класів закладів загальної середньої освіти за формами здобуття подальшої освіти в Україні (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

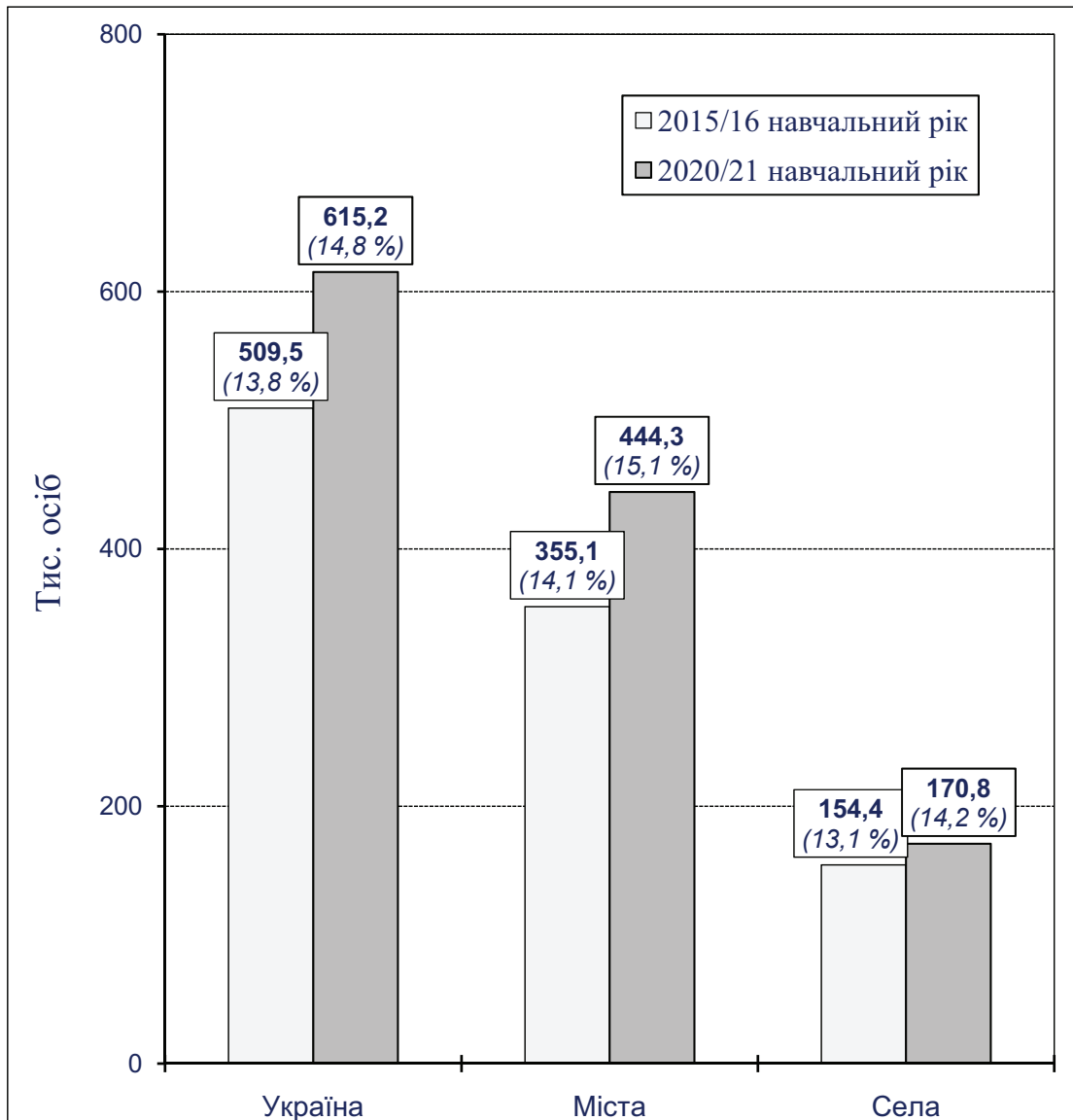

Рис. 5.11. Чисельність (частка) учнів у групах подовженого дня денних закладів загальної середньої освіти (без учнів спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів), учнів спеціальних класів та 1-х класів у закладах дошкільної освіти) на початок 2015/16 і 2020/21 навчальних років (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

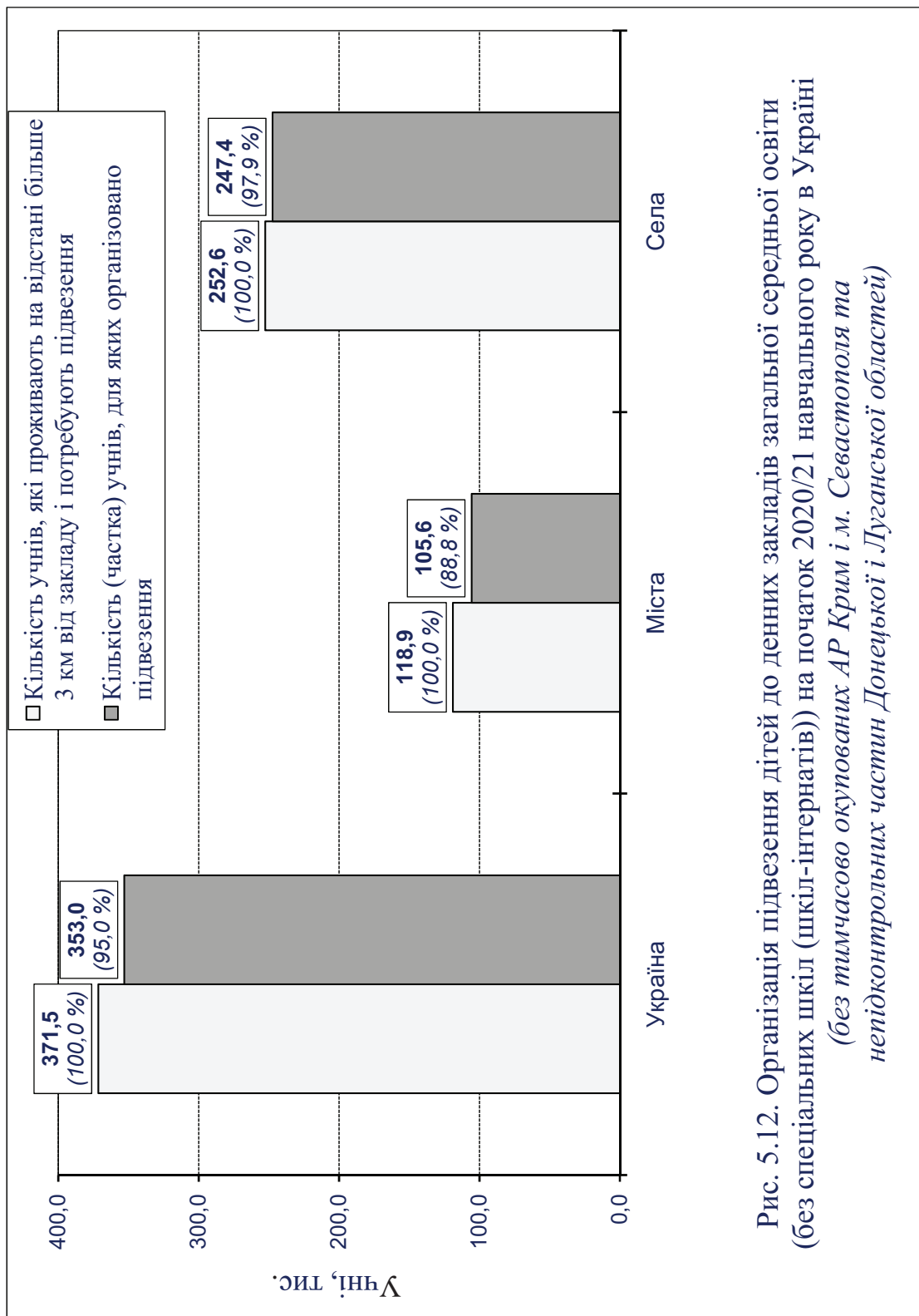

Рис. 5.12. Організація підвезення дітей до денних закладів загальної середньої освіти (без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів)) на початок 2020/21 навчального року в Україні (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

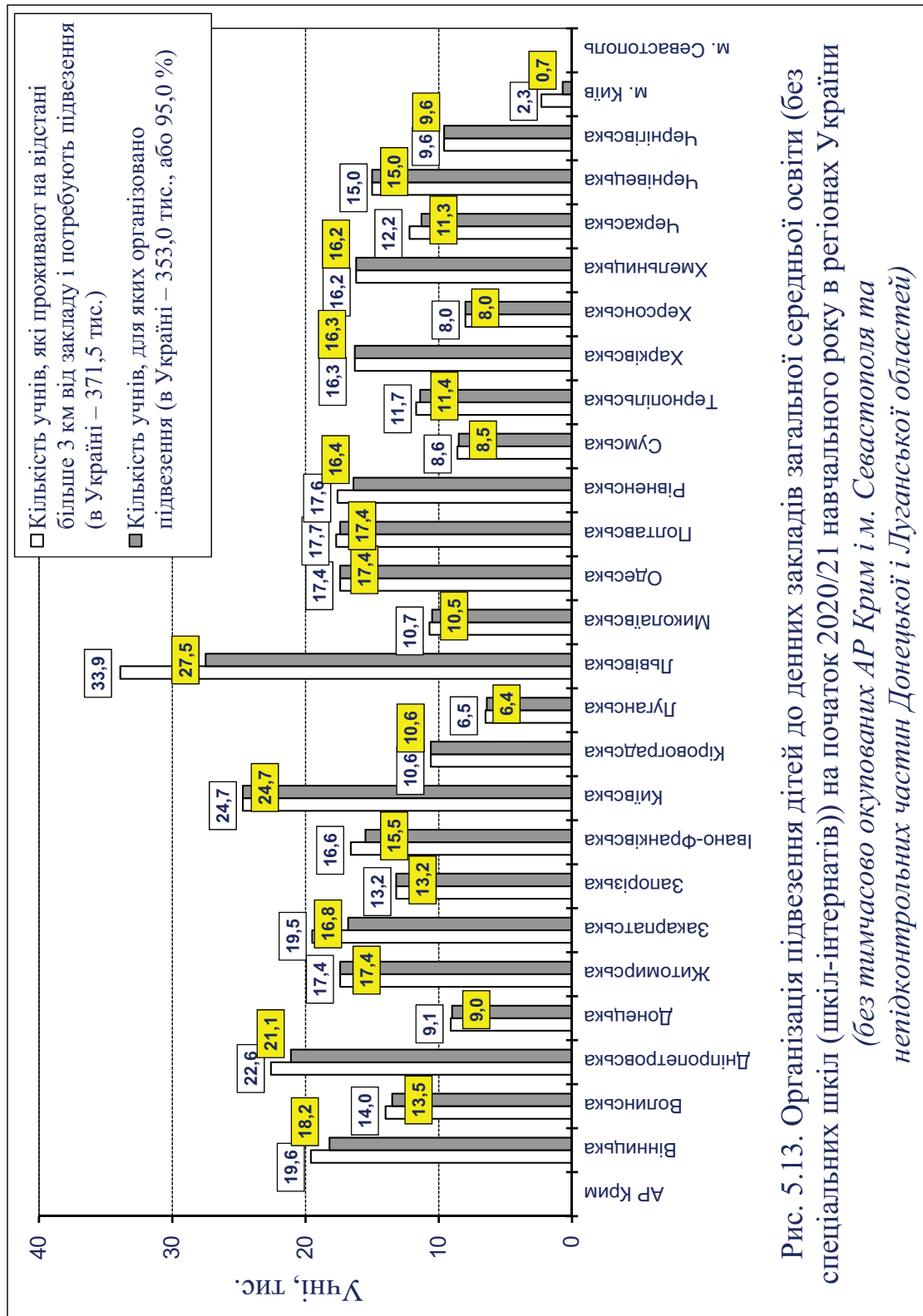

Рис. 5.13. Організація підвезення дітей до денних закладів загальної середньої освіти (без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів)) на початок 2020/21 навчального року в регіонах України (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

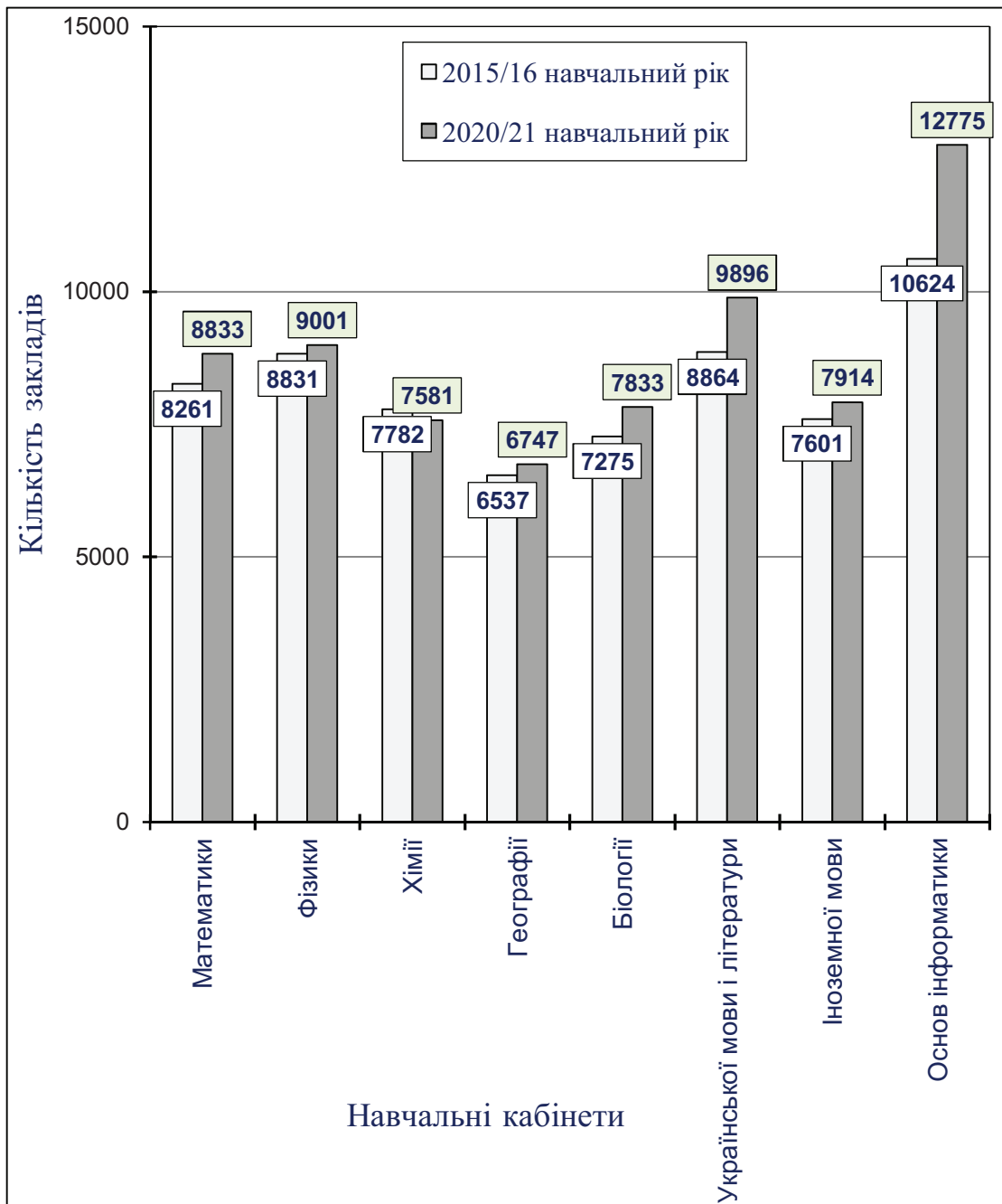

Рис. 5.14. Кількість денних закладів загальної середньої освіти (без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів)), що мають навчальні кабінети, на початок 2015/16 і 2020/21 навчальних років в Україні (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

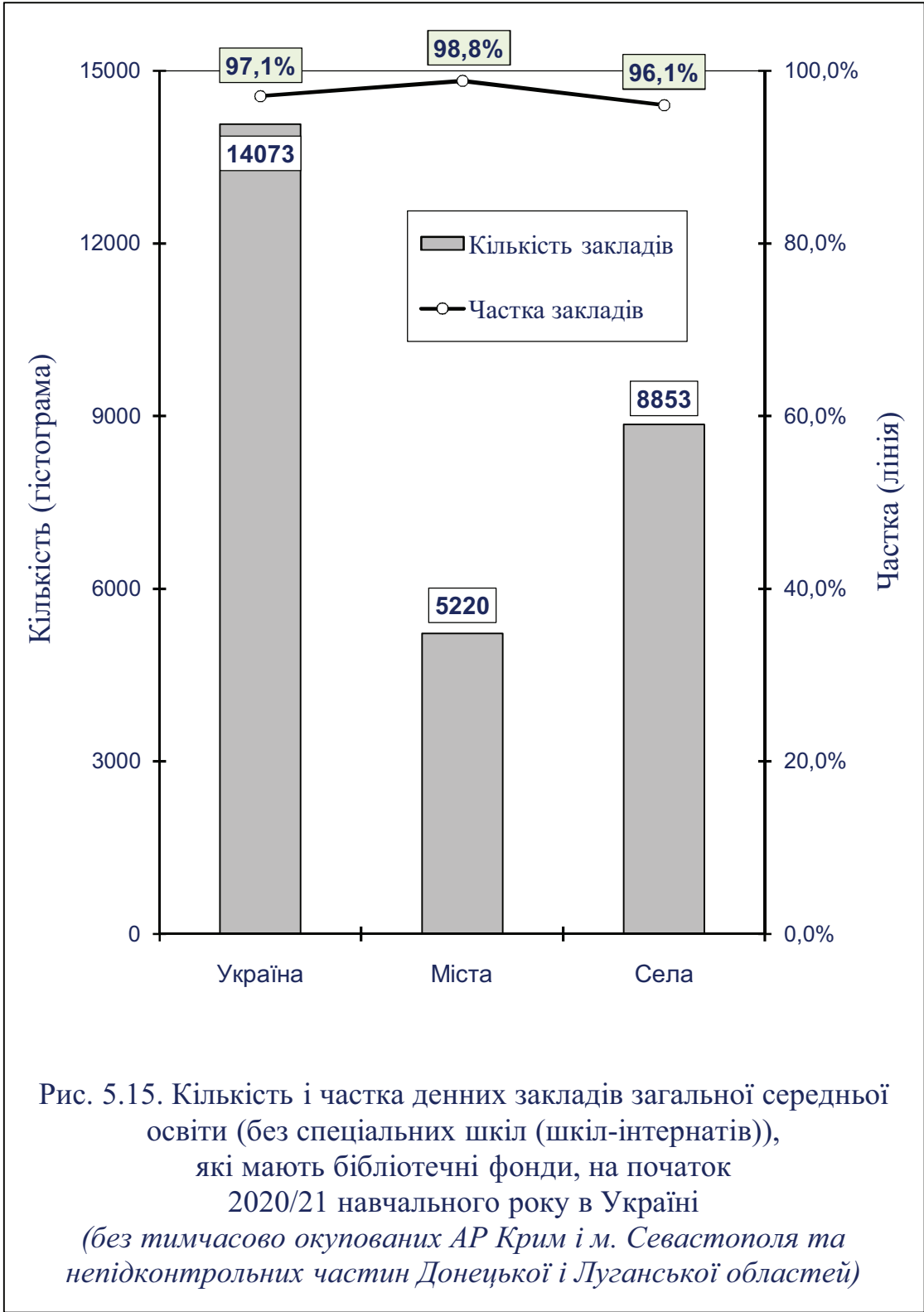

Рис. 5.15. Кількість і частка денних закладів загальної середньої освіти (без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів)), які мають бібліотечні фонди, на початок 2020/21 навчального року в Україні (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

---

6. ОСВІТА ОСІБ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ
ПОТРЕБАМИ

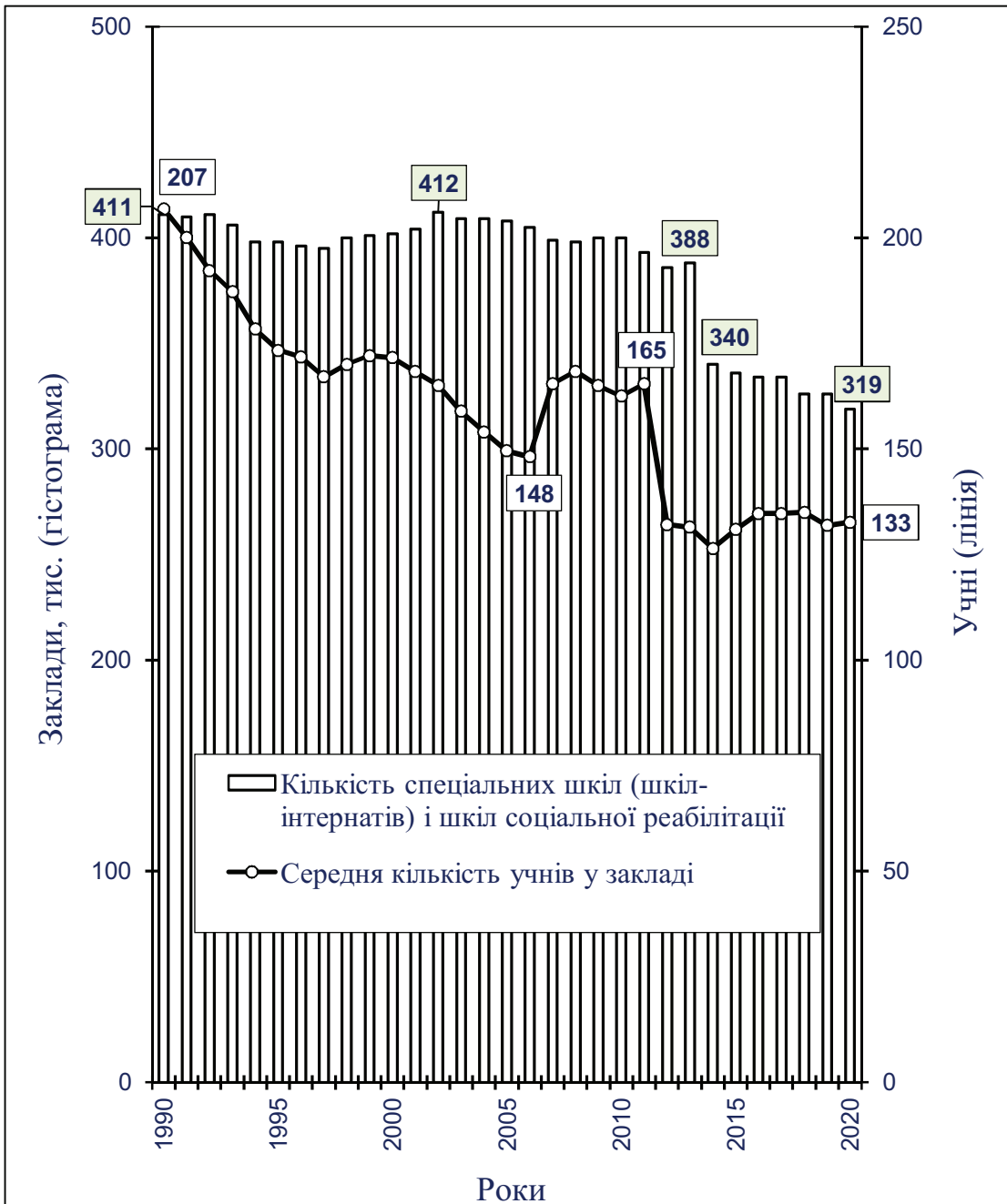

Рис. 6.1. Мережа спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) і шкіл соціальної реабілітації в Україні та середня чисельність учнів у них (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

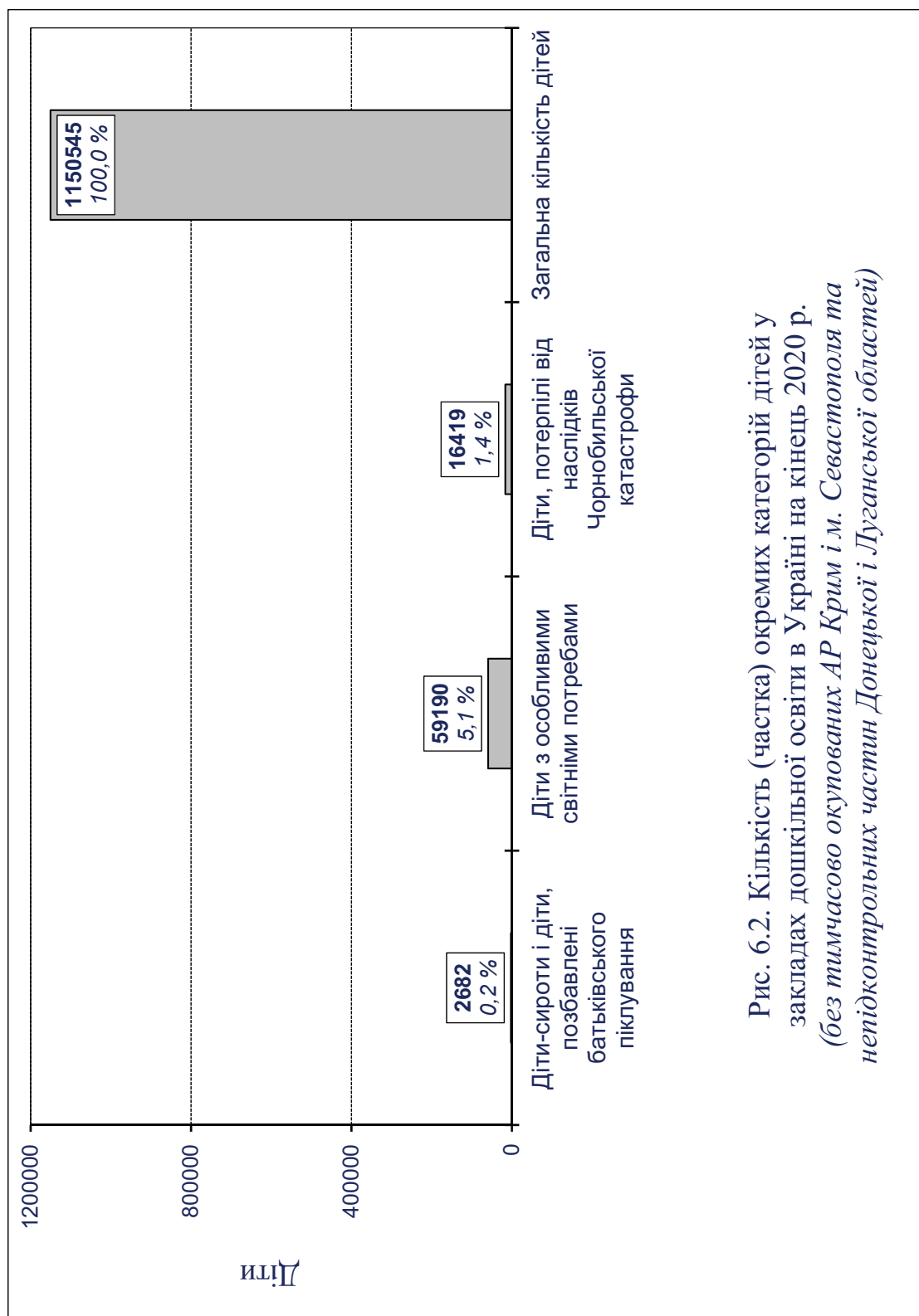

Рис. 6.2. Кількість (частка) окремих категорій дітей у закладах дошкільної освіти в Україні на кінець 2020 р. (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

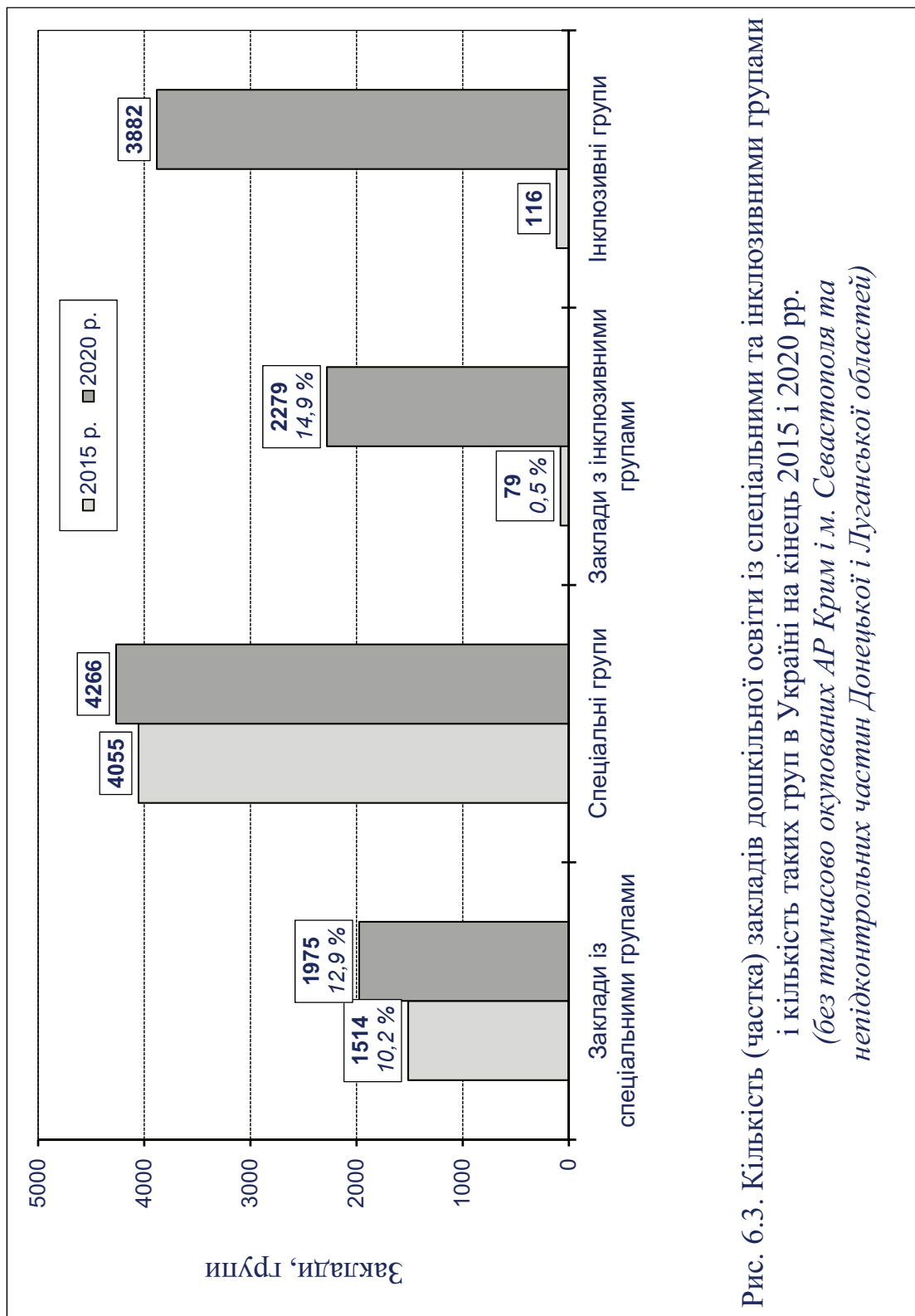

Рис. 6.3. Кількість (частка) закладів дошкільної освіти із спеціальними та інклюзивними групами і кількість таких груп в Україні на кінець 2015 і 2020 рр.
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

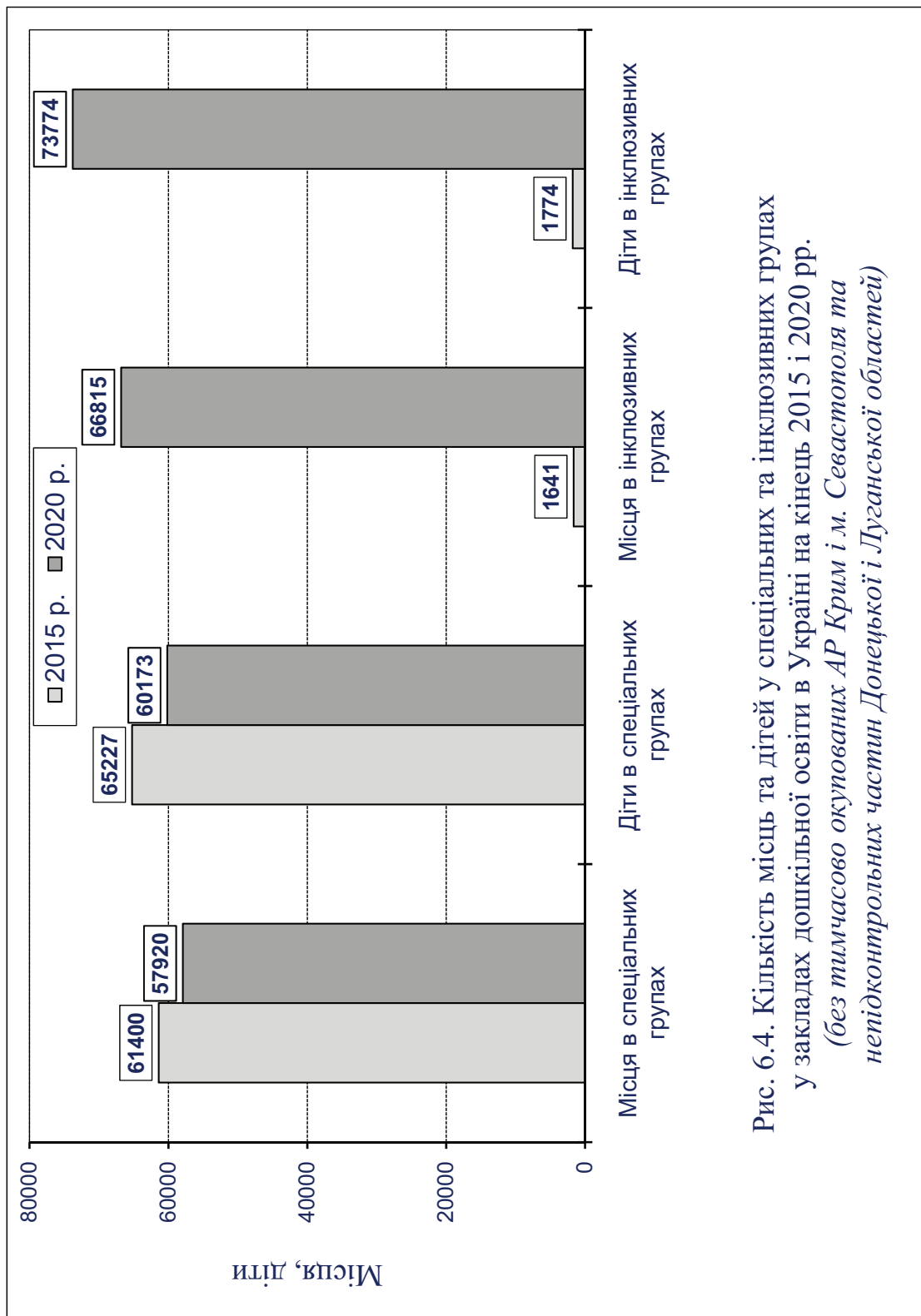

Рис. 6.4. Кількість місць та дітей у спеціальних та інклюзивних групах у закладах дошкільної освіти в Україні на кінець 2015 і 2020 рр.
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

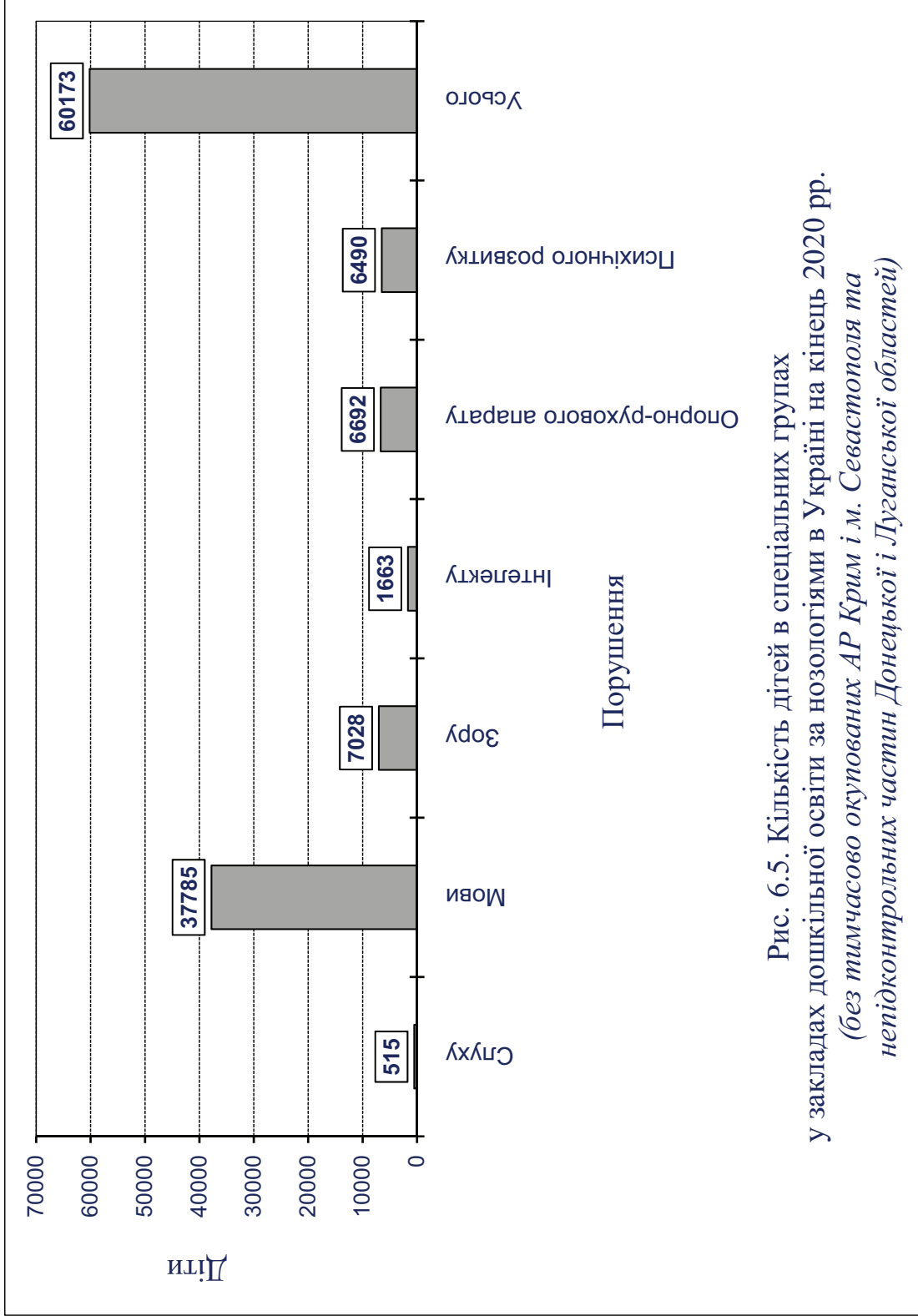

Рис. 6.5. Кількість дітей в спеціальних групах у закладах дошкільної освіти за нозологіями в Україні на кінець 2020 рр. (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

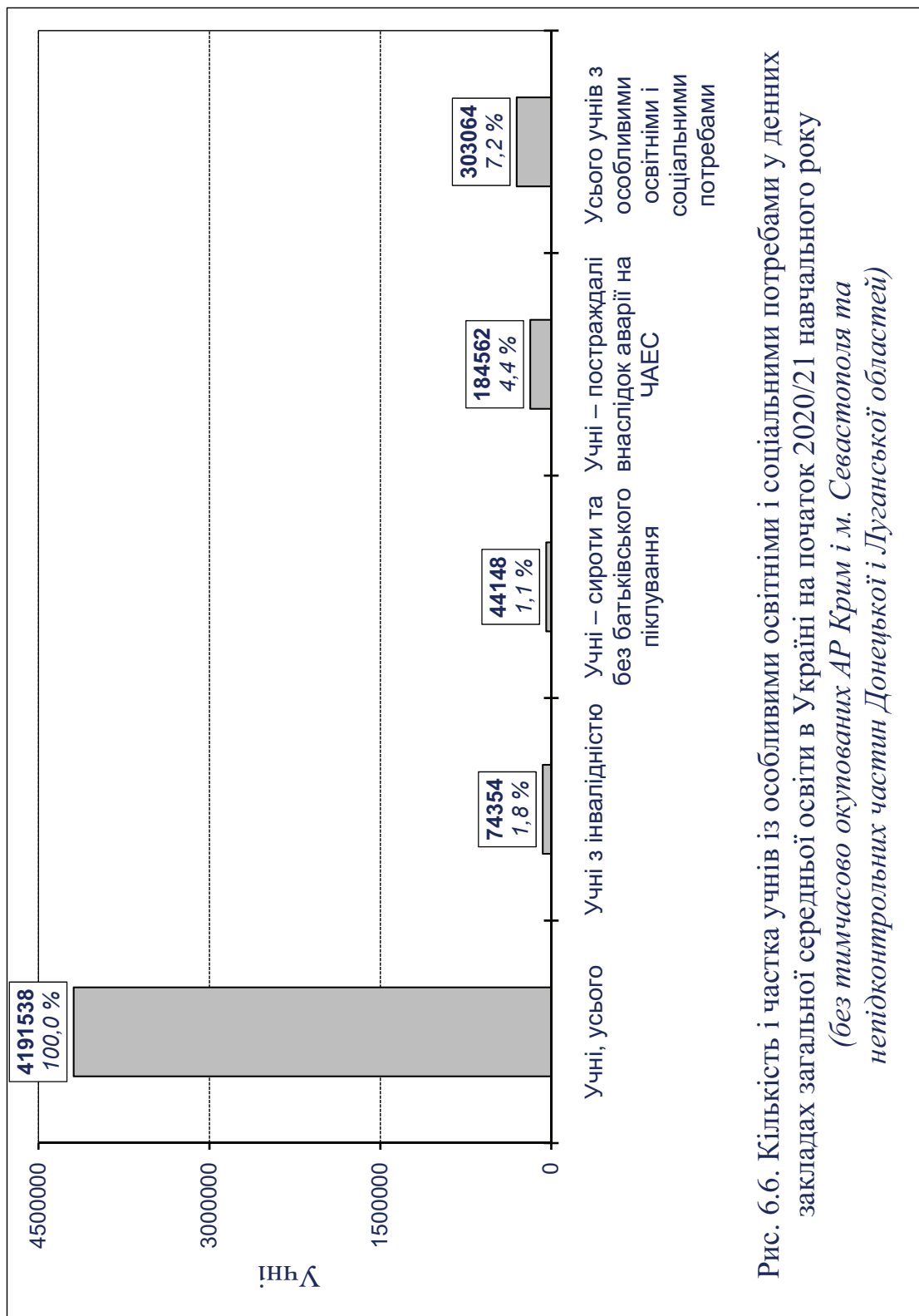

Рис. 6.6. Кількість і частка учнів із особливими освітніми і соціальними потребами у денних закладах загальної середньої освіти в Україні на початок 2020/21 навчального року
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

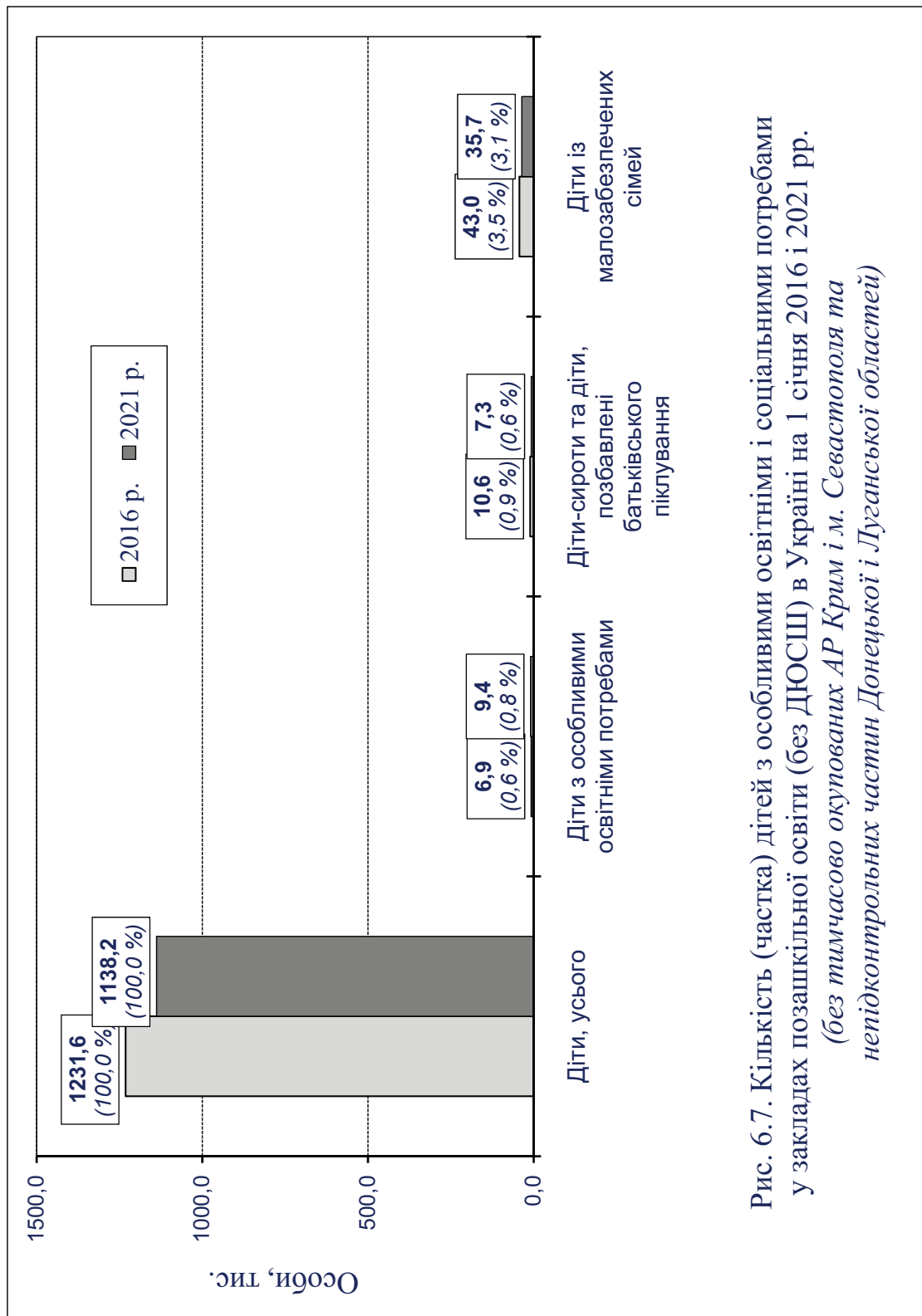

Рис. 6.7. Кількість (частка) дітей з особливими освітніми і соціальними потребами у закладах позашкільної освіти (без ДЮСШ) в Україні на 1 січня 2016 і 2021 рр.
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

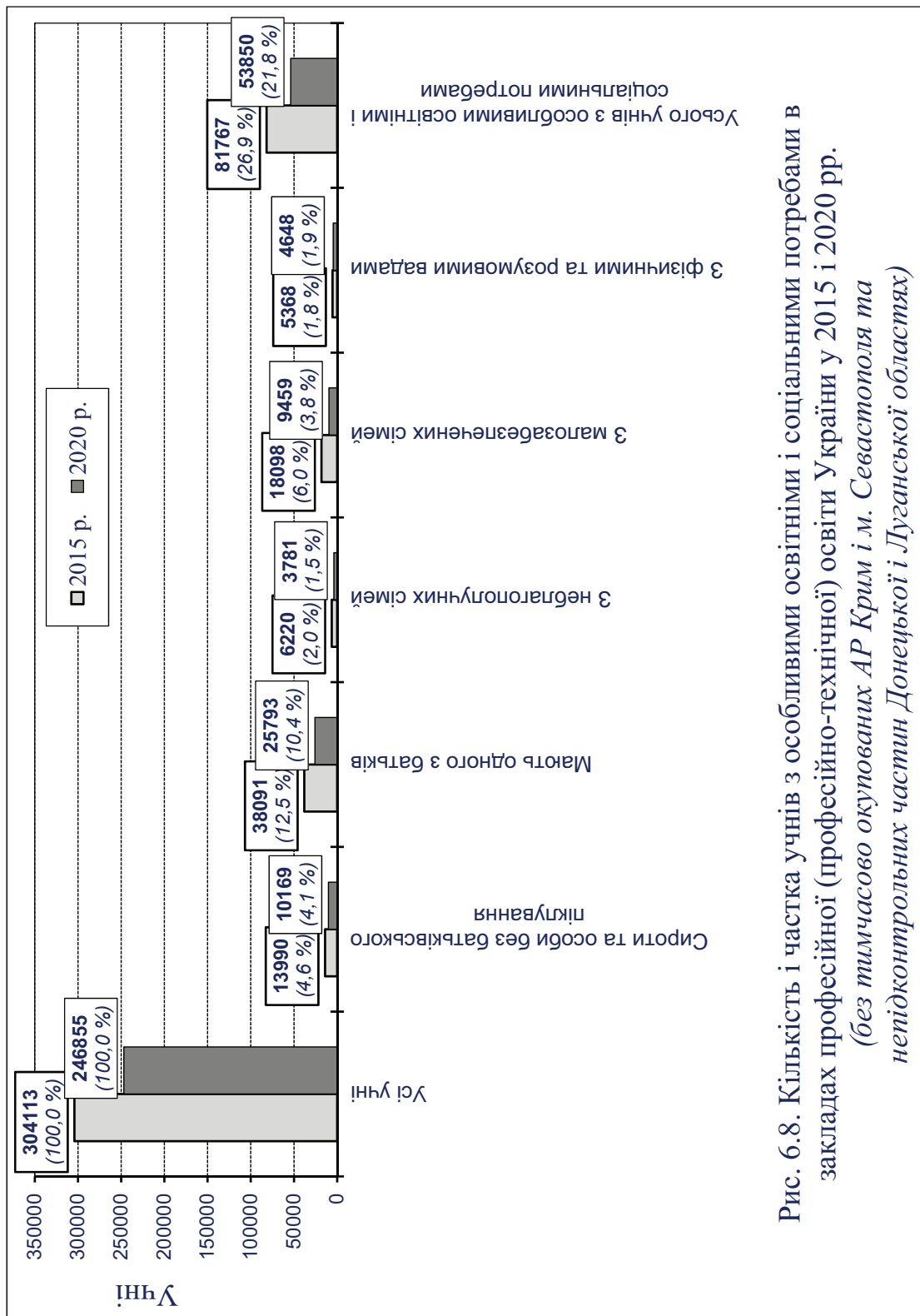

Рис. 6.8. Кількість і частка учнів з особливими освітніми і соціальними потребами в закладах професійної (професійно-технічної) освіти України у 2015 і 2020 рр.
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

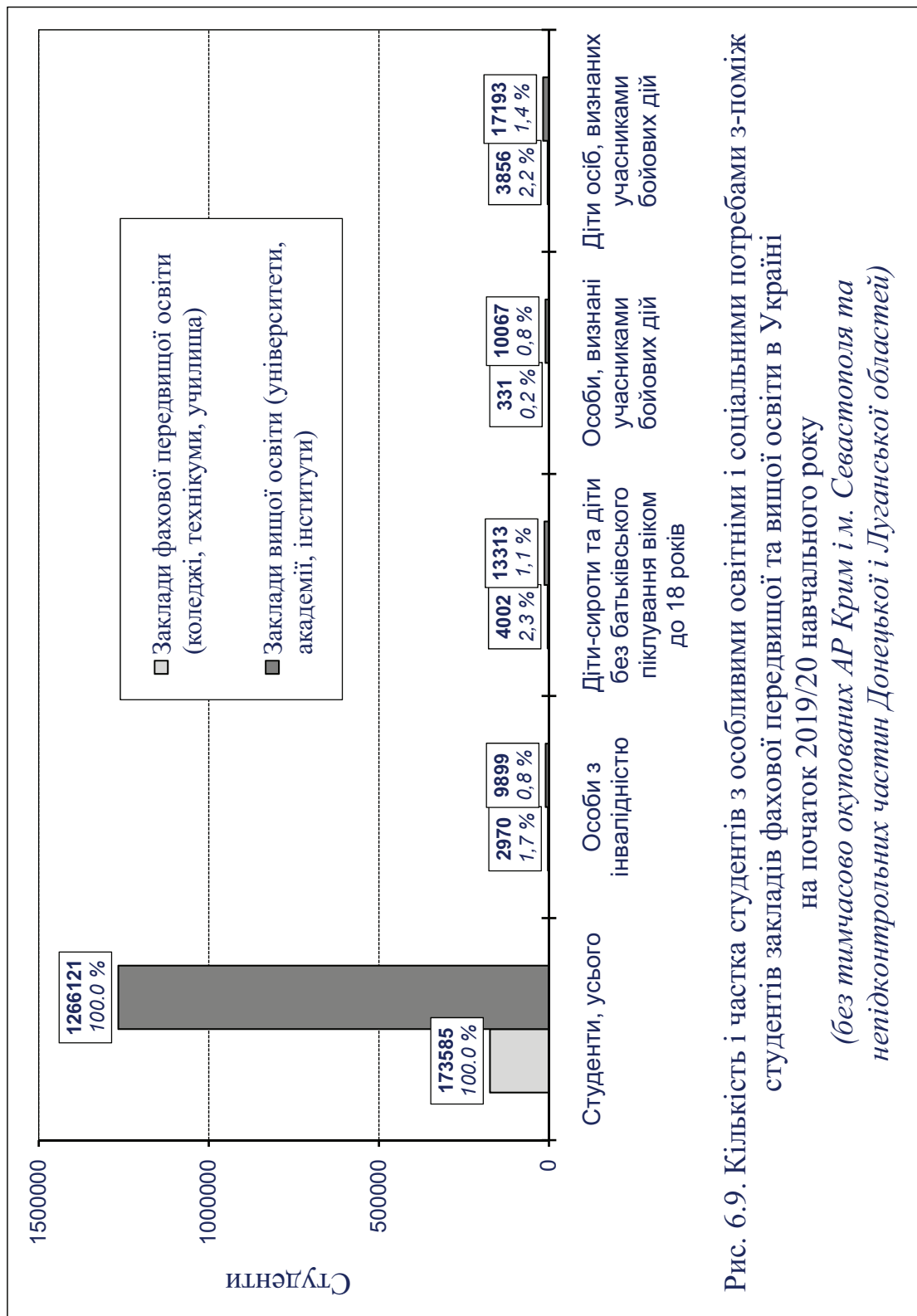

Рис. 6.9. Кількість і частка студентів з особливими освітніми і соціальними потребами з-поміж студентів закладів фахової передвищої та вищої освіти в Україні на початок 2019/20 навчального року
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

7. ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА

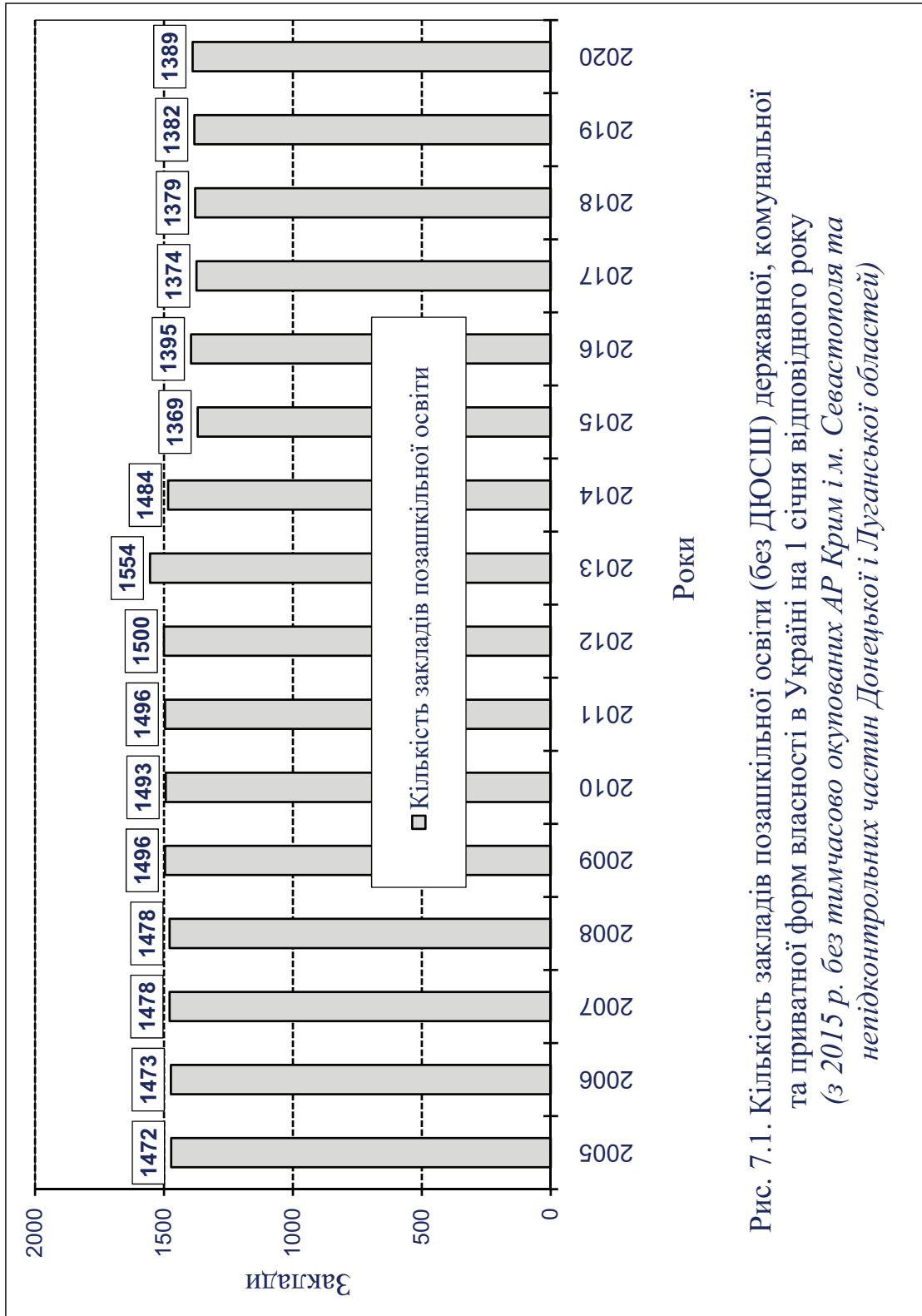

Рис. 7.1. Кількість закладів позашкільної освіти (без ДЮСШ) державної, комунальної та приватної форм власності в Україні на 1 січня відповідного року (з 2015 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

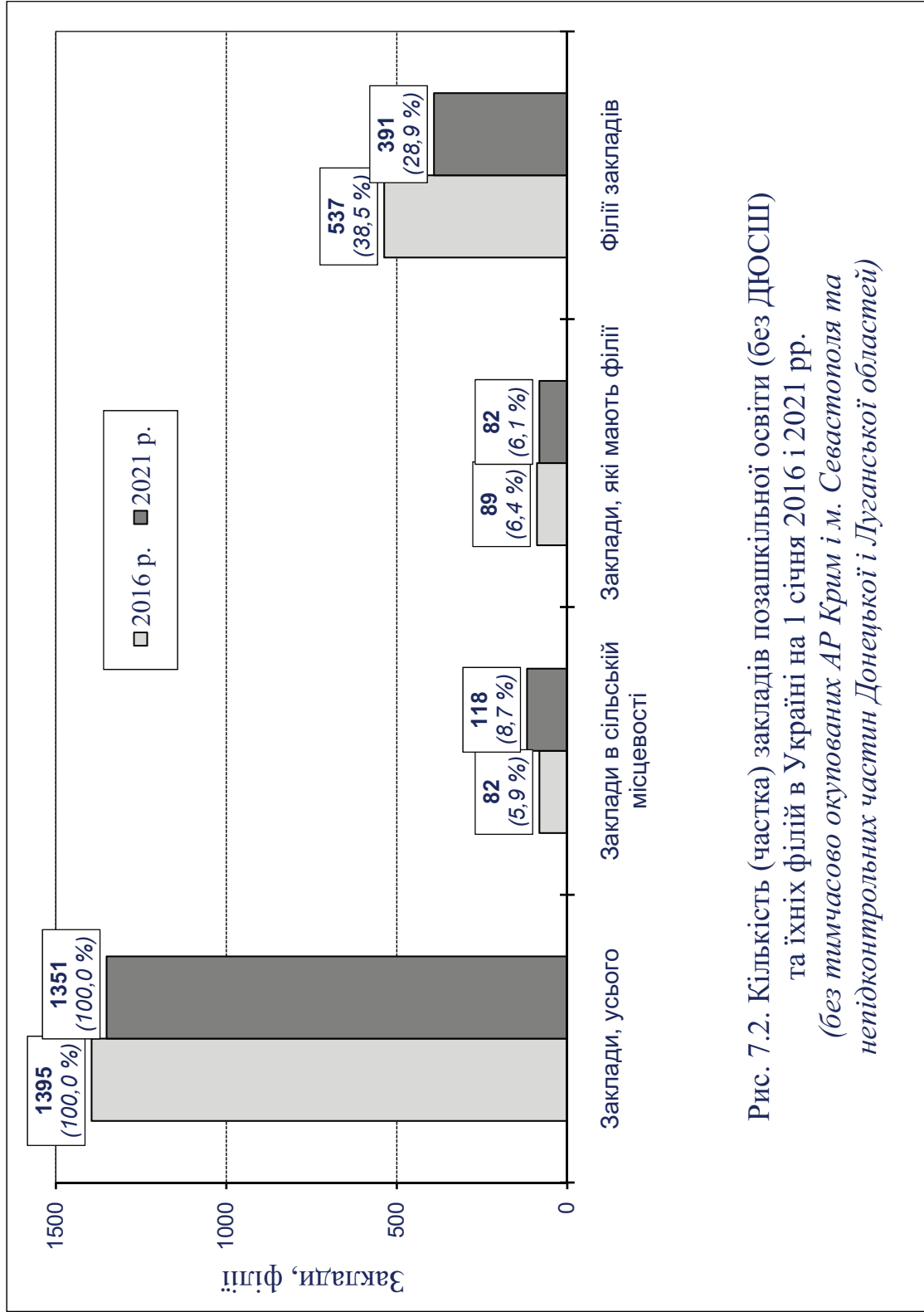

Рис. 7.2. Кількість (частка) закладів позашкільної освіти (без ДЮСШ) та їхніх філій в Україні на 1 січня 2016 і 2021 рр.
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

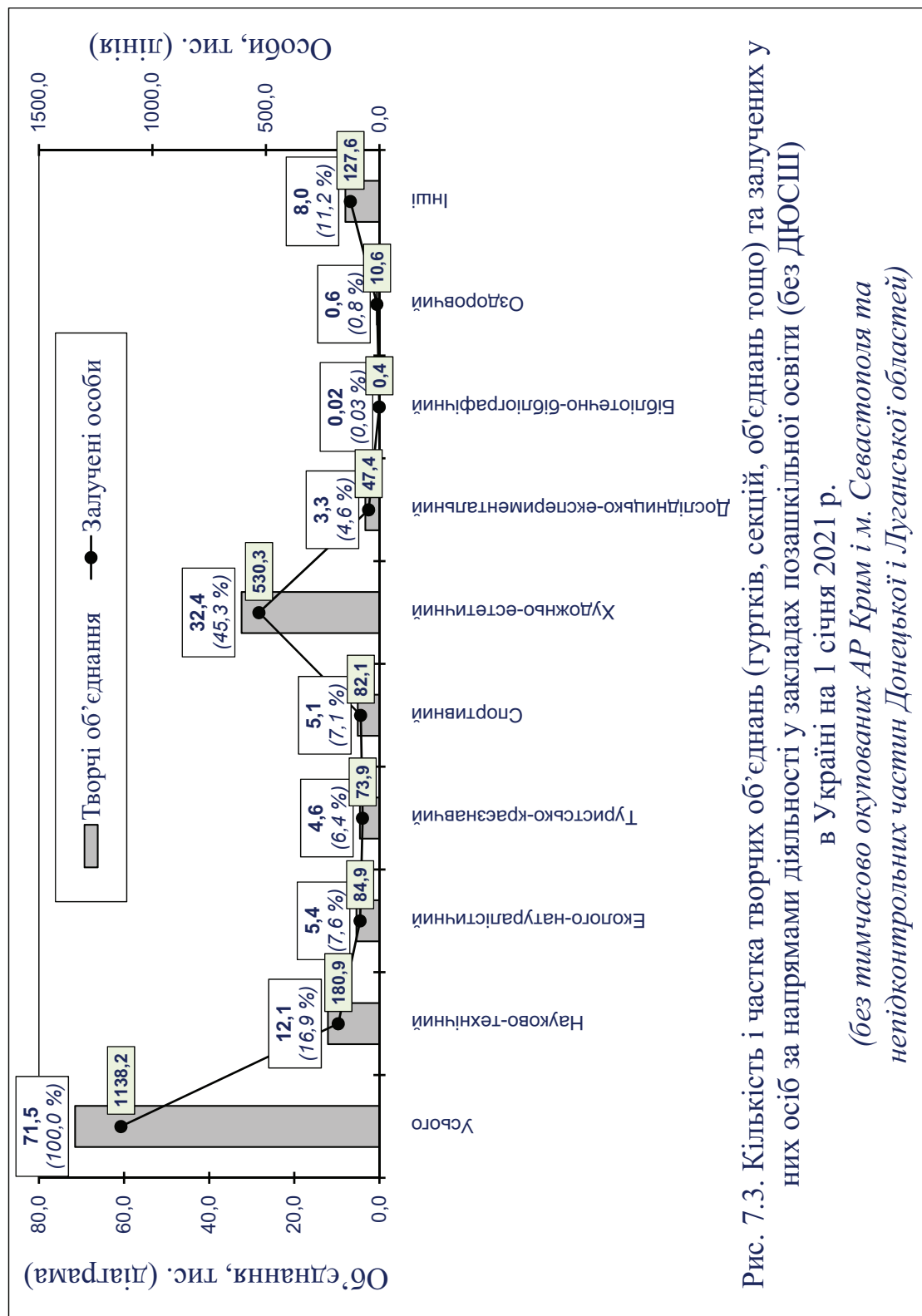

Рис. 7.3. Кількість і частка творчих об'єднань (гуртків, секцій, об'єднань тощо) та залучених у них осіб за напрямками діяльності у закладах позашкільної освіти (без ДЮСШ) в Україні на 1 січня 2021 р.

(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

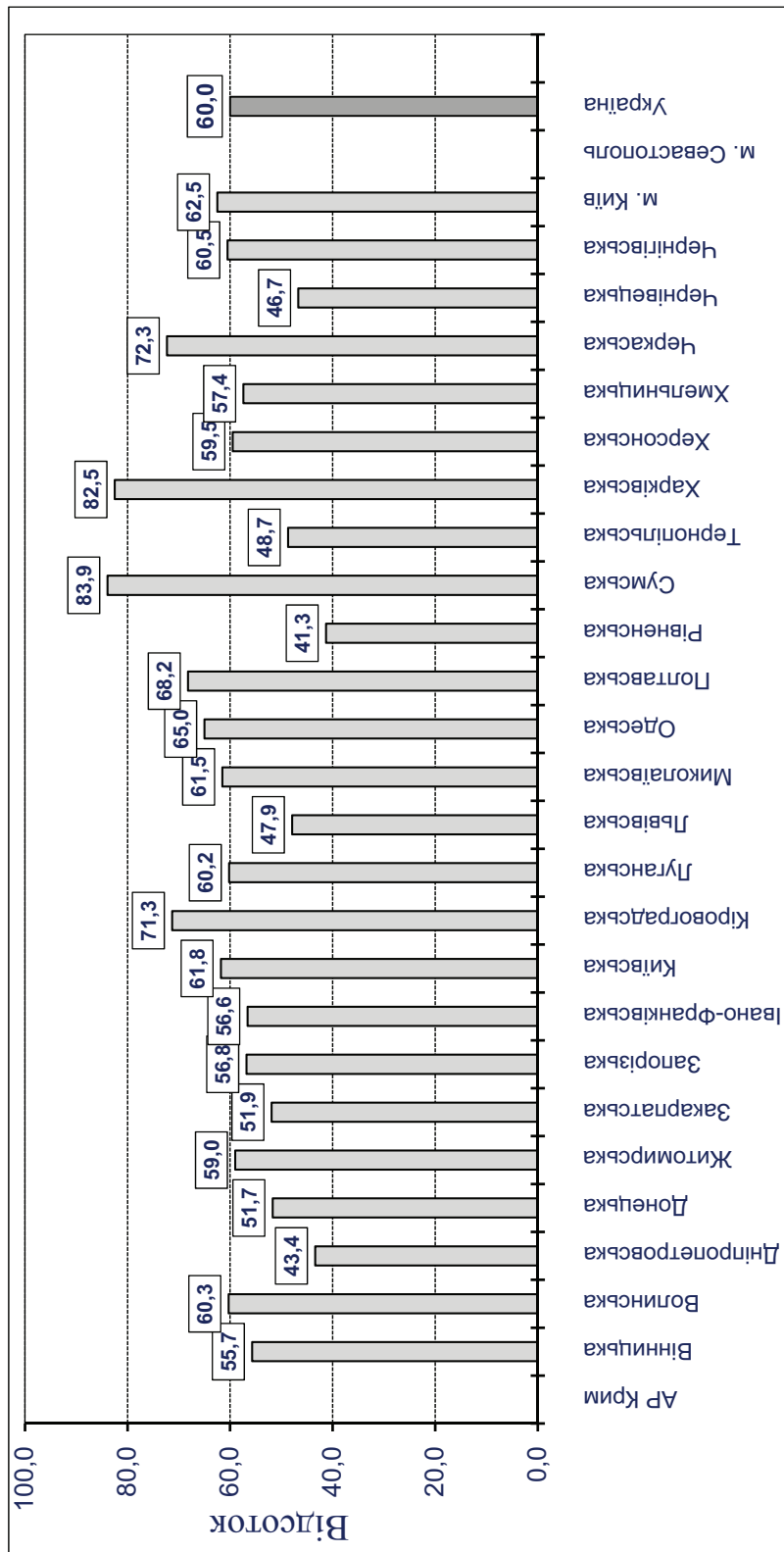

Рис. 7.4. Частка дітей, охоплених позашкільною освітою в закладах позашкільної та загальної середньої освіти, у загальній кількості дітей шкільного віку (без закладів Мінкультури, Мінмолодьспорту та без ДЮСШ системи МОН) в Україні на 1 січня 2021 р.
*(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та
непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)*

8. ПРОФЕСІЙНА (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА) ОСВІТА

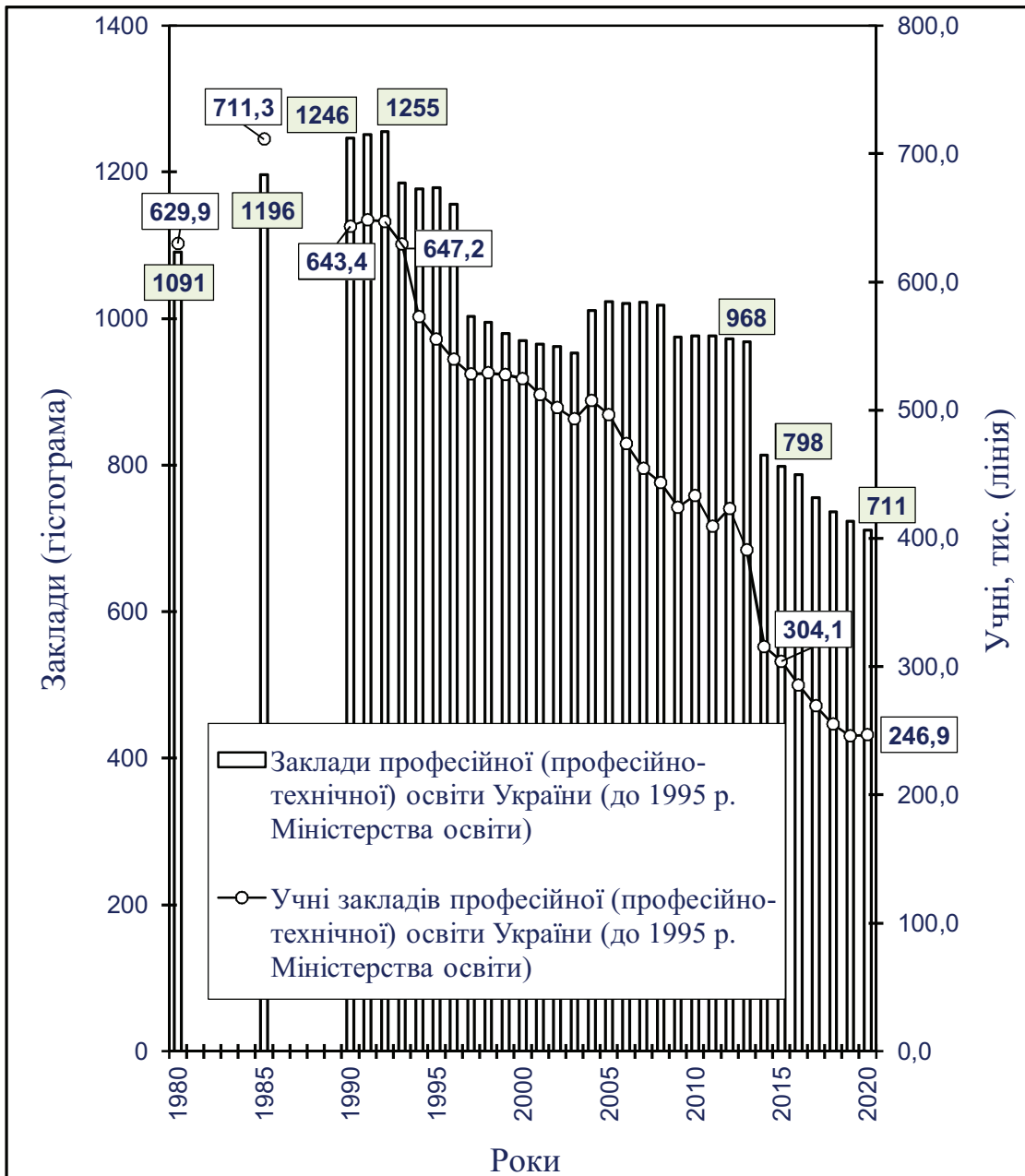

Рис. 8.1. Кількість закладів професійної (професійно-технічної) освіти в Україні (до 1995 р. Міністерства освіти – понад 97 % усіх закладів) та чисельність учнів у них (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

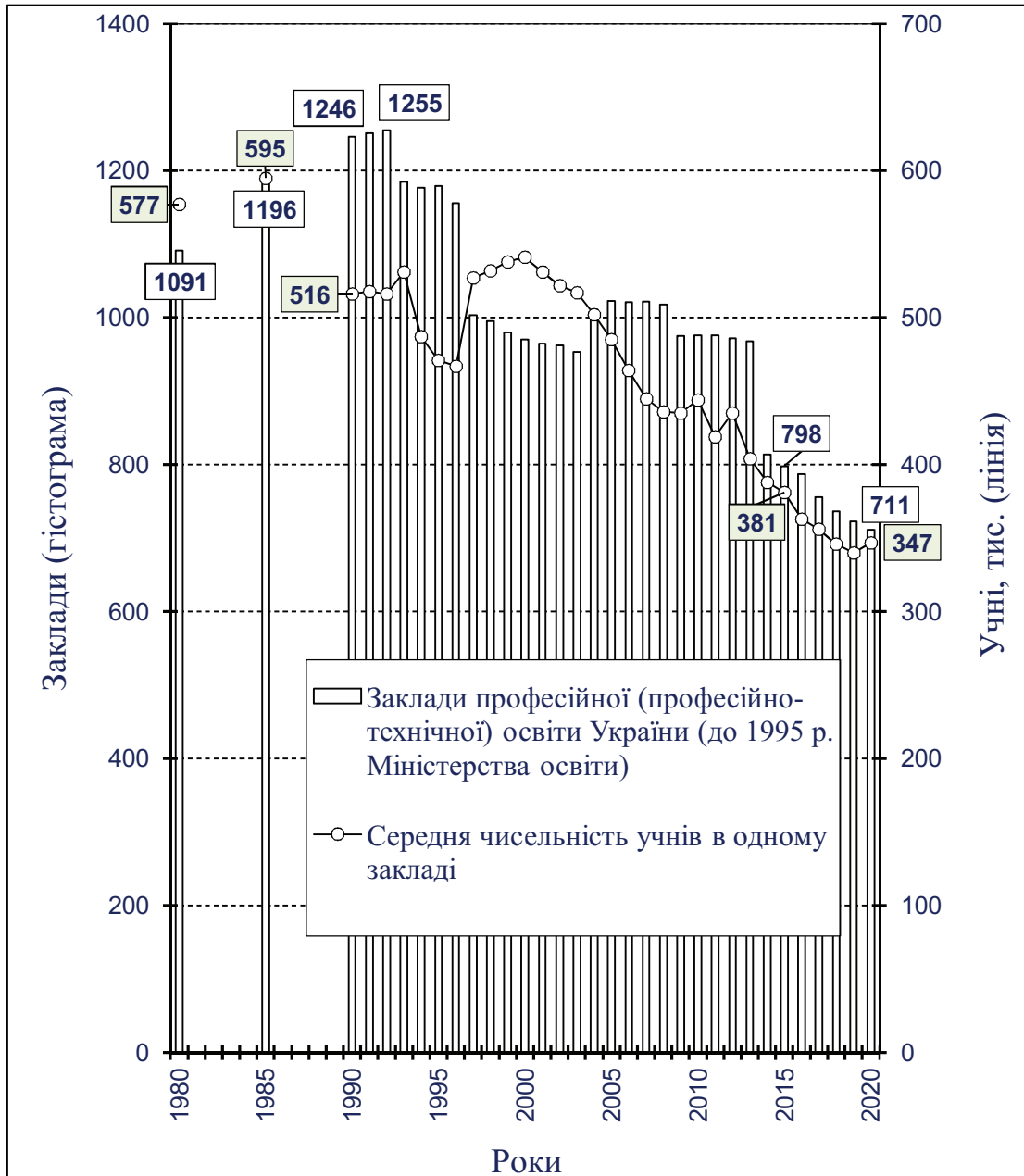

Рис. 8.2. Кількість закладів професійної (професійно-технічної) освіти в Україні (до 1995 р. Міністерства освіти – понад 97 % усіх закладів) та середня чисельність учнів в одному закладі (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

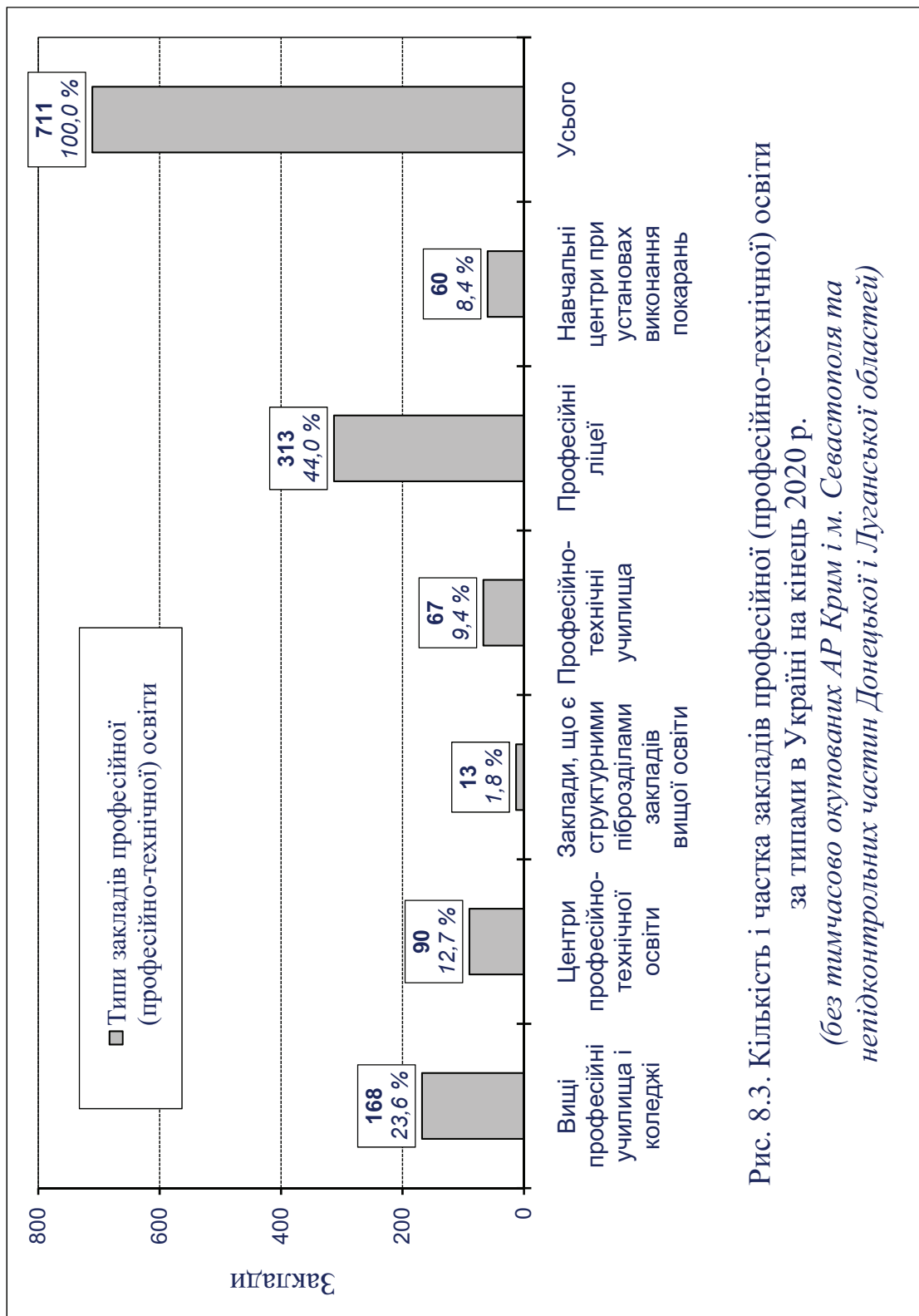

Рис. 8.3. Кількість і частка закладів професійної (професійно-технічної) освіти за типами в Україні на кінець 2020 р.

(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

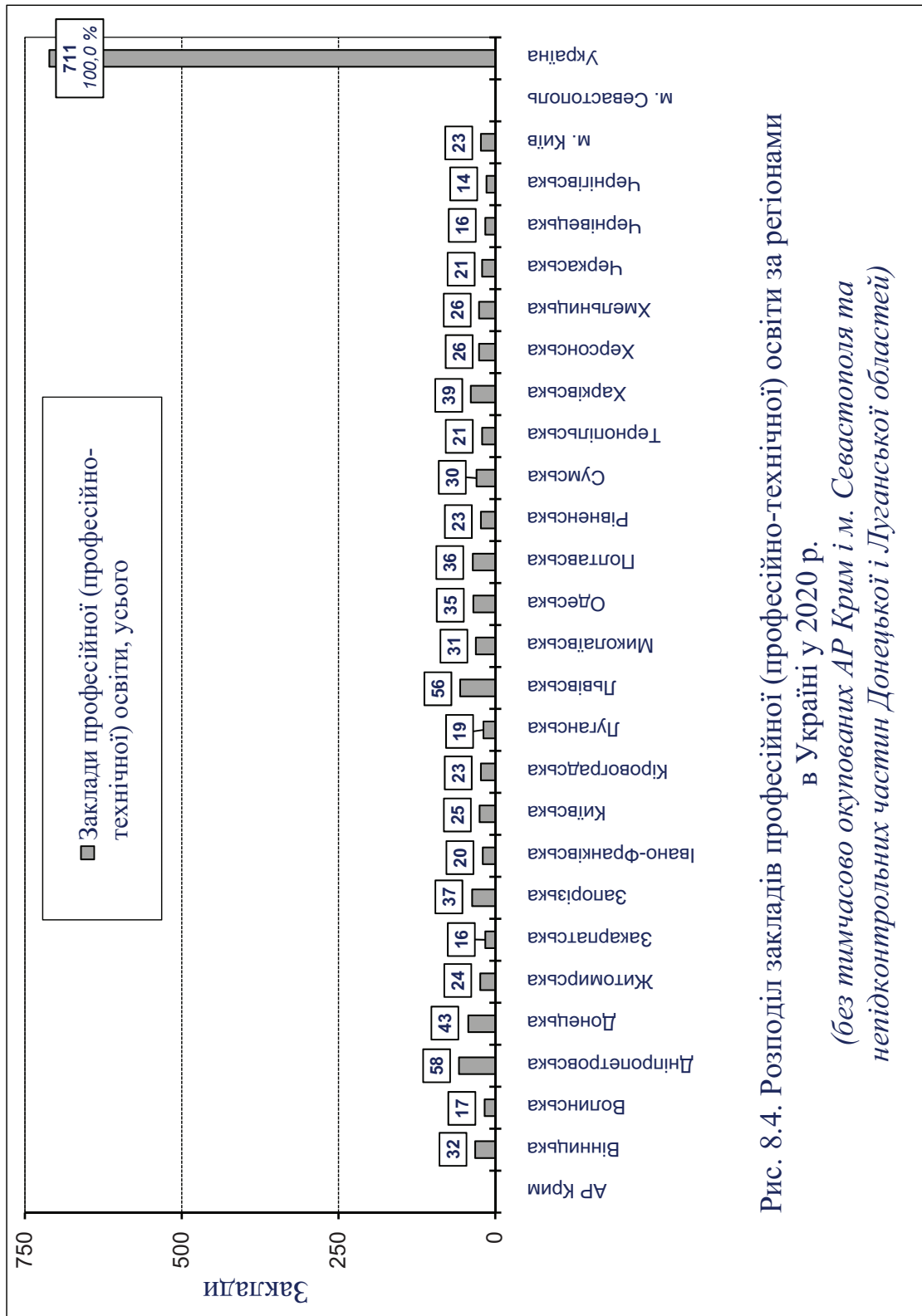

Рис. 8.4. Розподіл закладів професійної (професійно-технічної) освіти за регіонами в Україні у 2020 р.
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

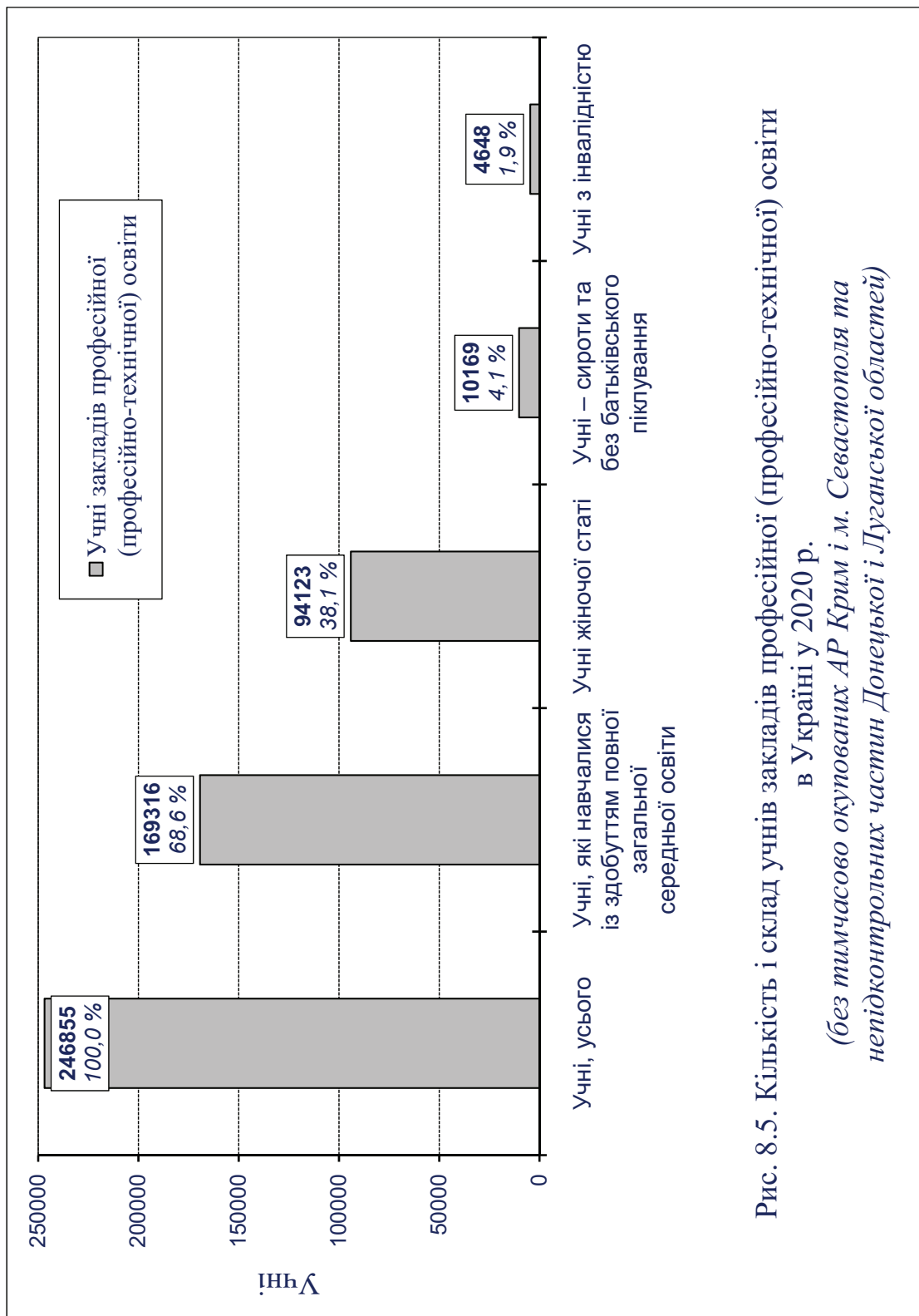

Рис. 8.5. Кількість і склад учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти в Україні у 2020 р.
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

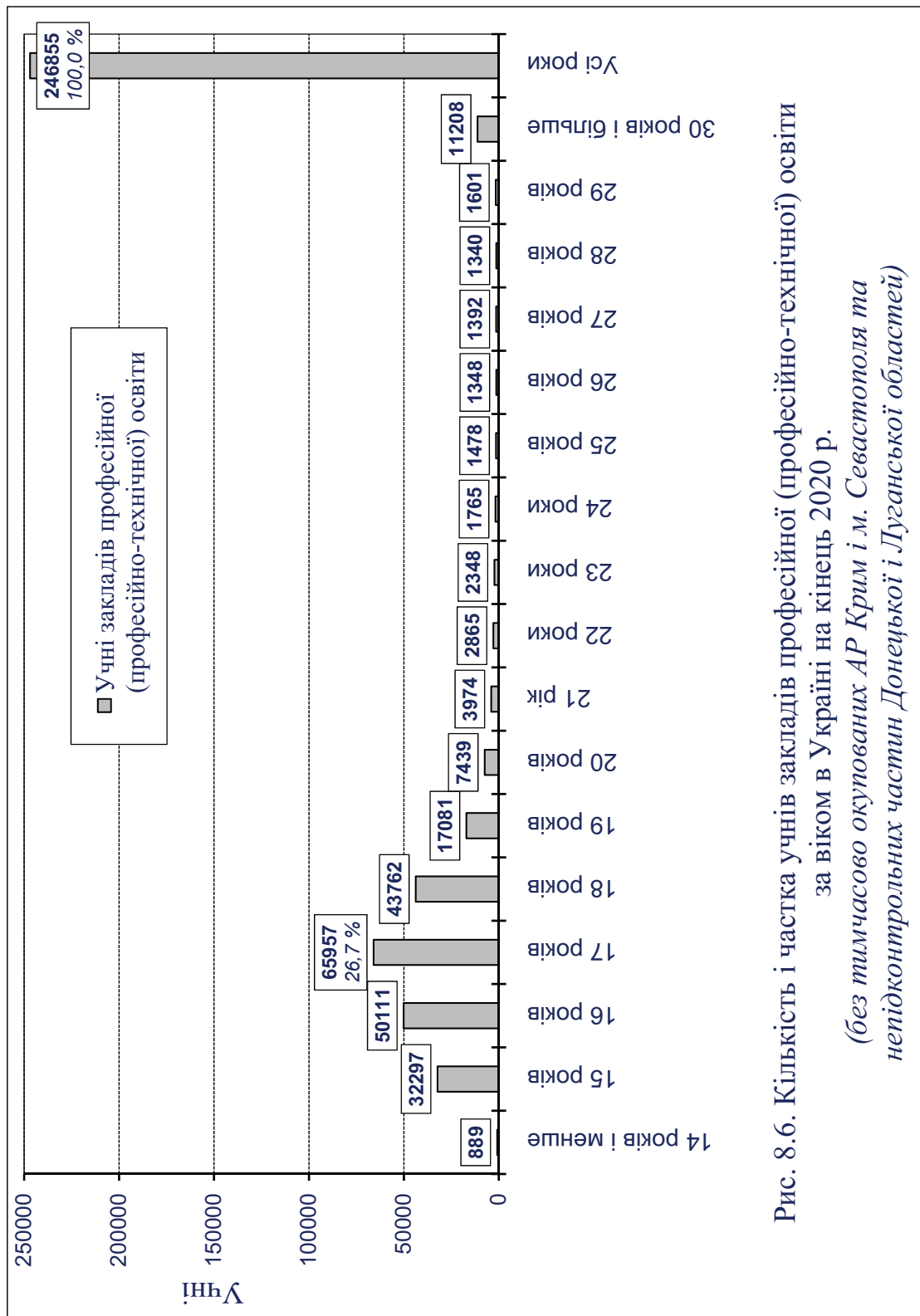

Рис. 8.6. Кількість і частка учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти за віком в Україні на кінець 2020 р.
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

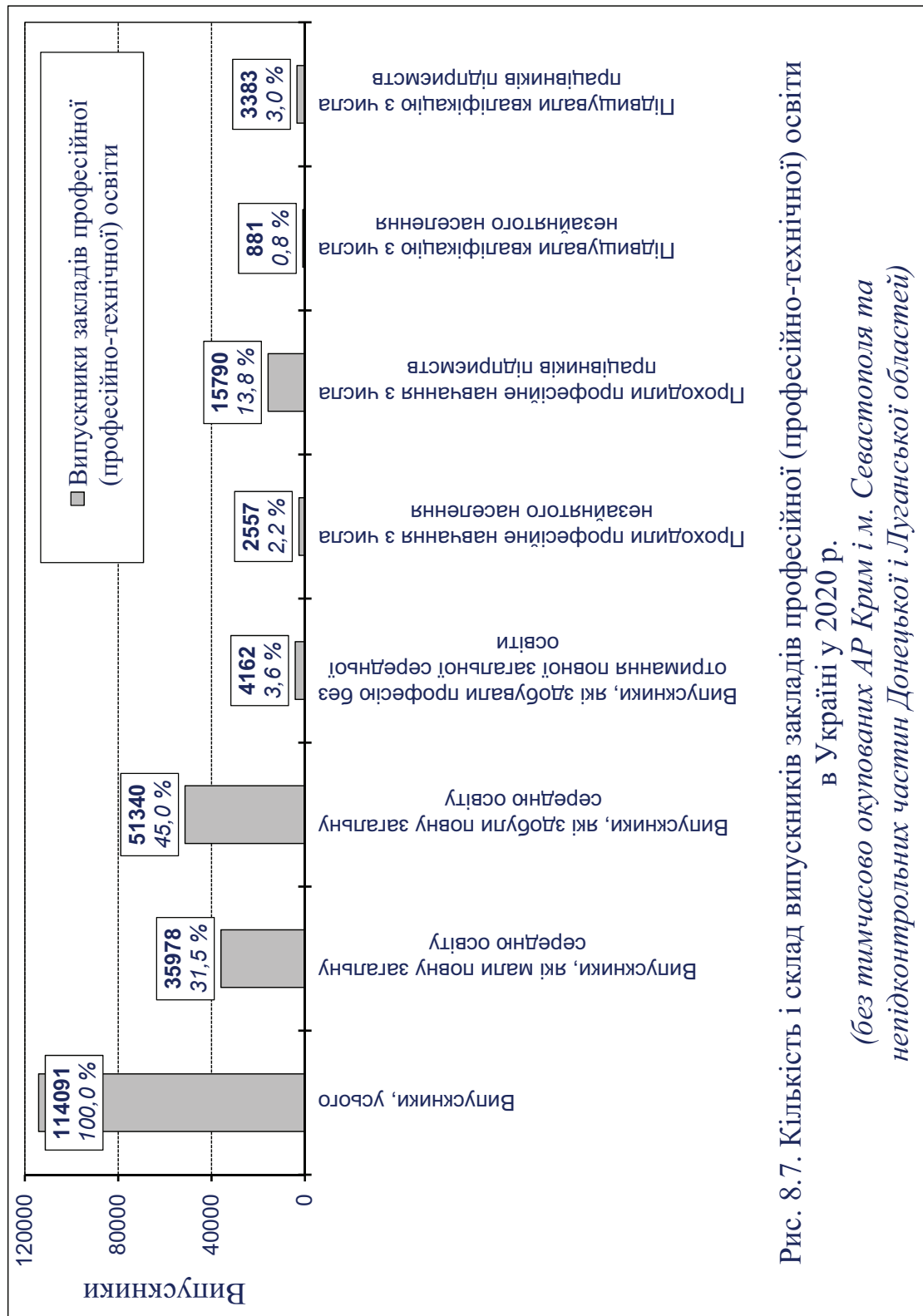

Рис. 8.7. Кількість і склад випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти в Україні у 2020 р.
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

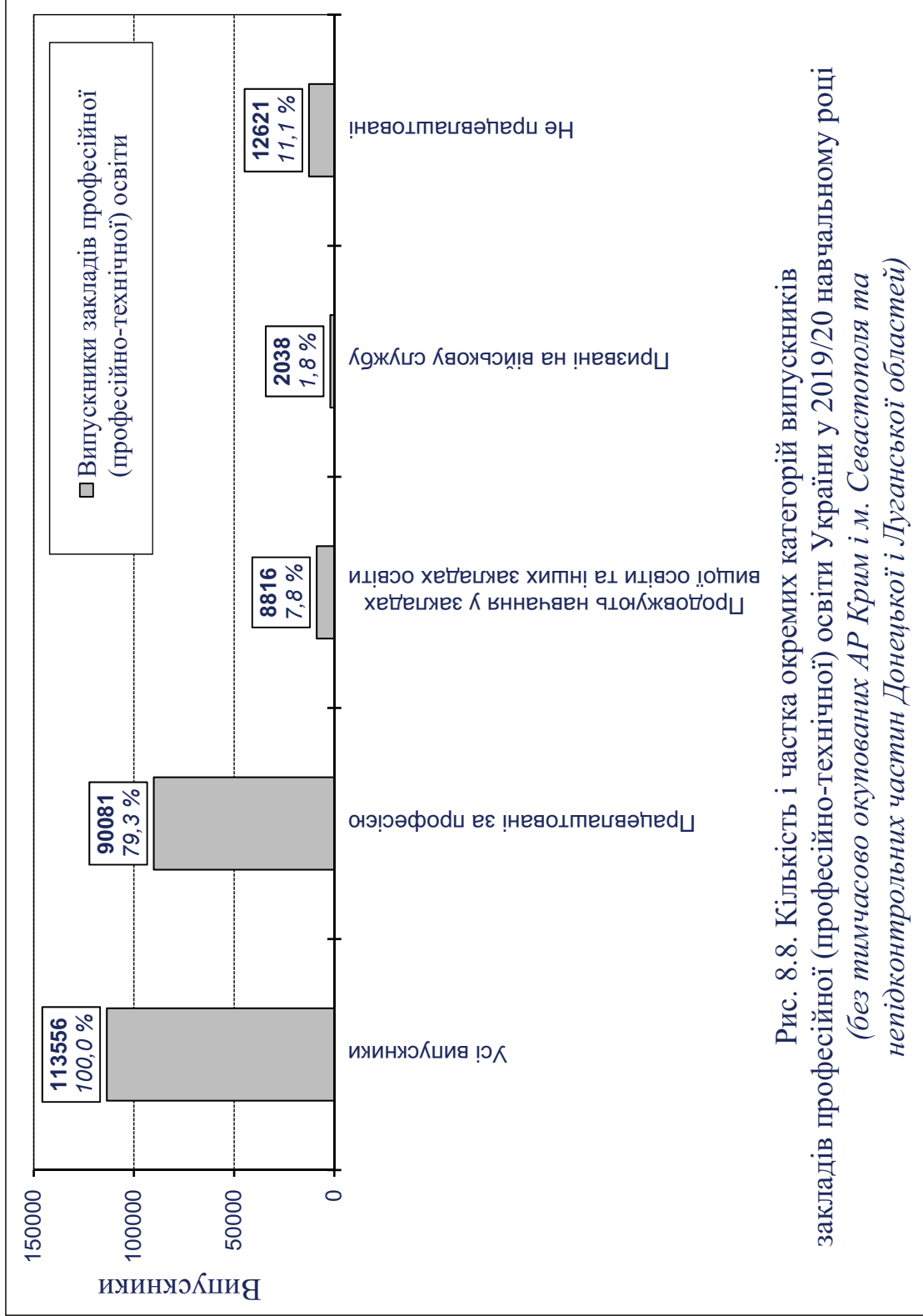
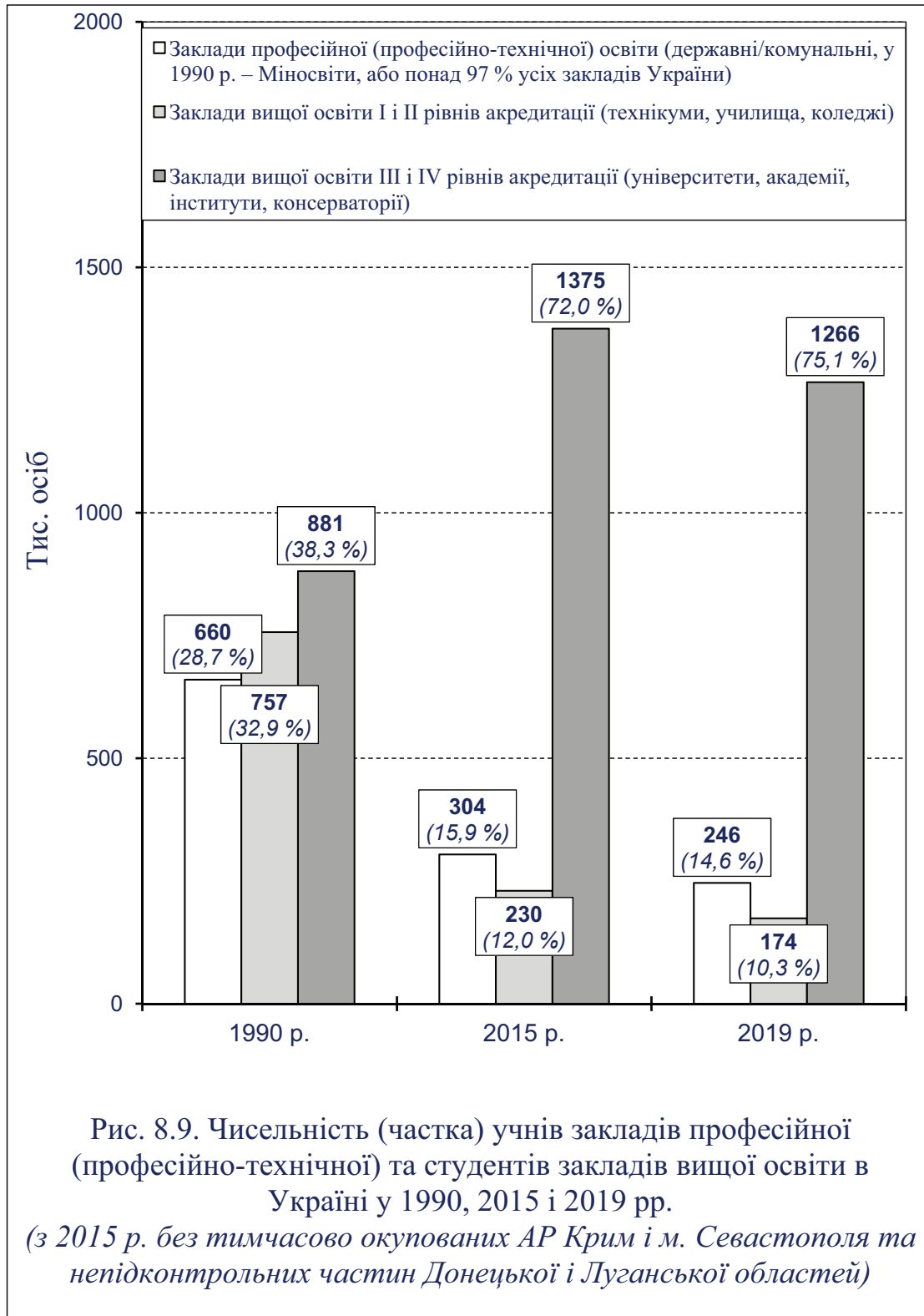
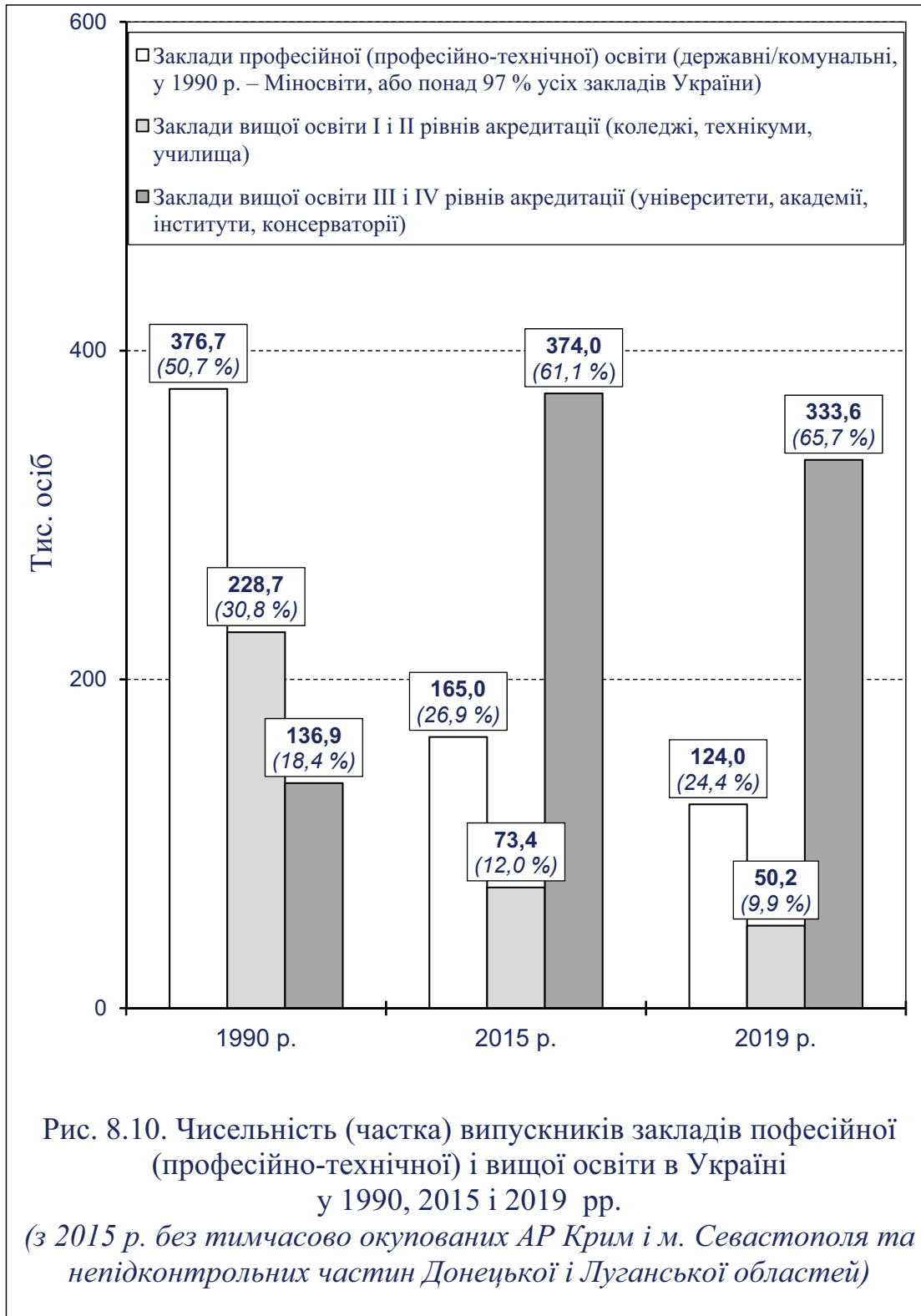

Рис. 8.8. Кількість і частка окремих категорій випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти України у 2019/20 навчальному році (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та неподконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

---

9. ФАХОВА ПЕРЕДВИЩА І ВИЩА ОСВІТА

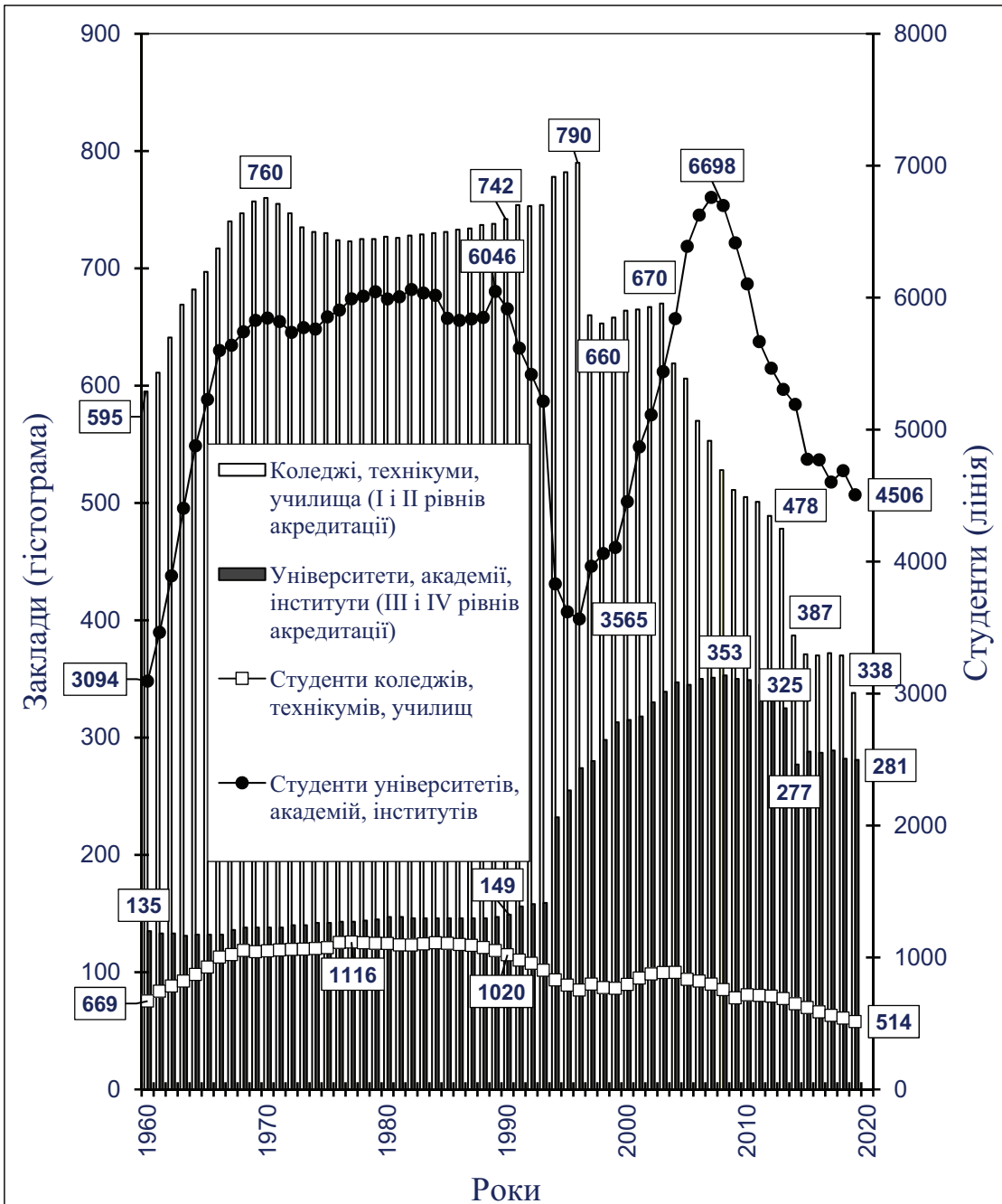

Рис. 9.1. Кількість коледжів, технікумів, училищ (I і II рівнів акредитації) та університетів, академій, інститутів (III і IV рівнів акредитації) в Україні та середня чисельність студентів у них (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

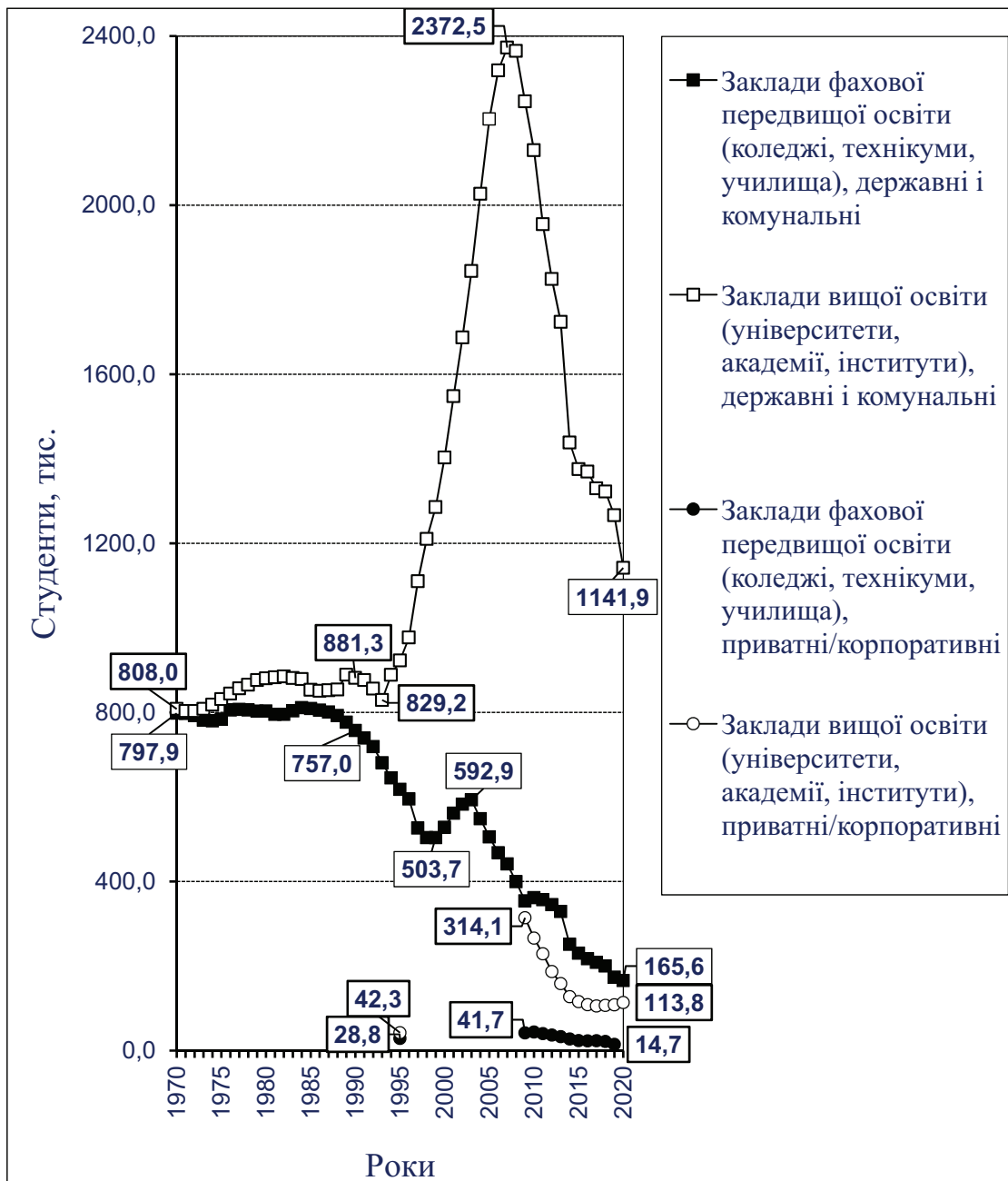

Рис. 9.2. Чисельність студентів закладів фахової передвищої та вищої освіти державної і комунальної та приватної/корпоративної власності в Україні (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

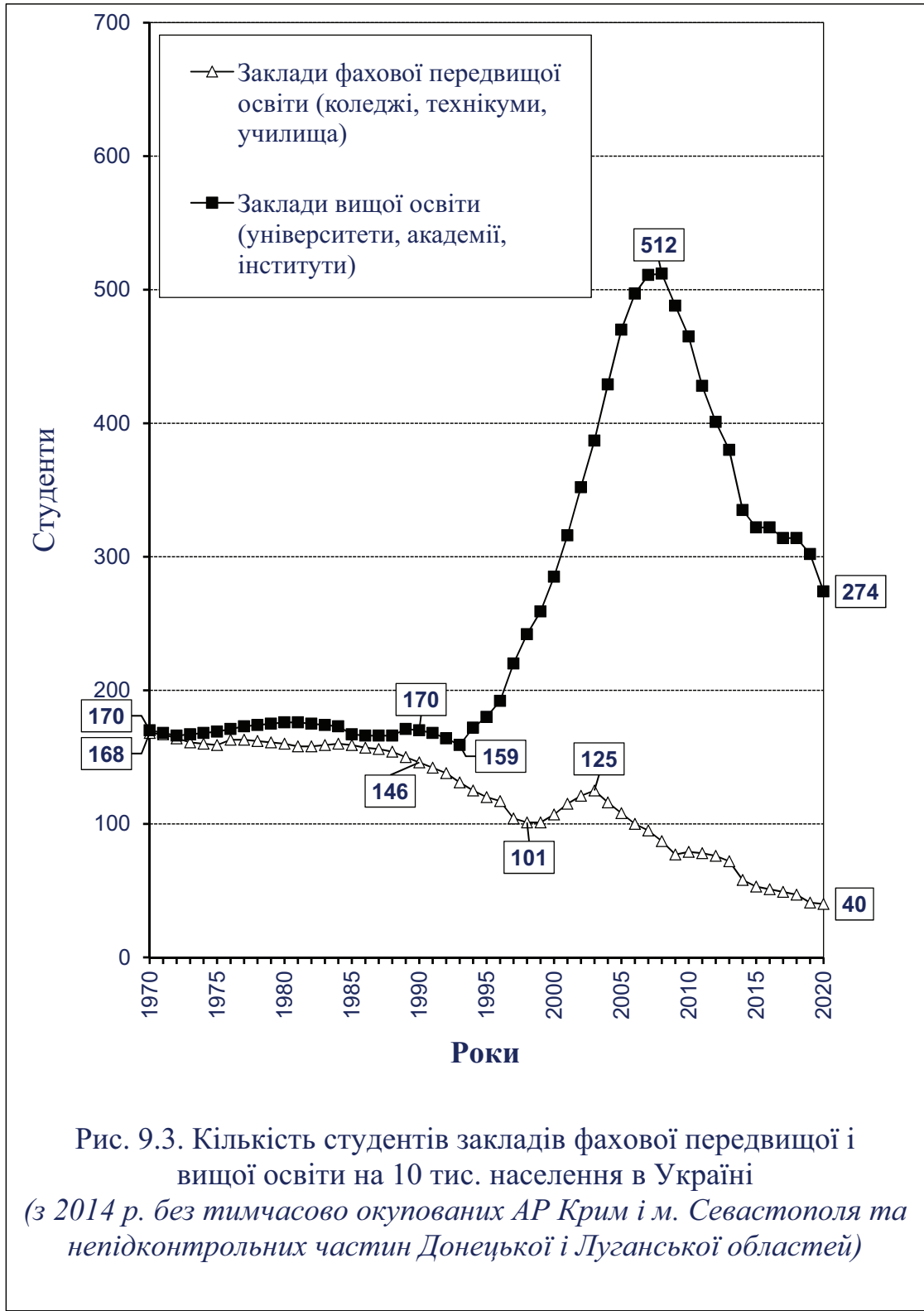

Рис. 9.3. Кількість студентів закладів фахової передвищої і вищої освіти на 10 тис. населення в Україні (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

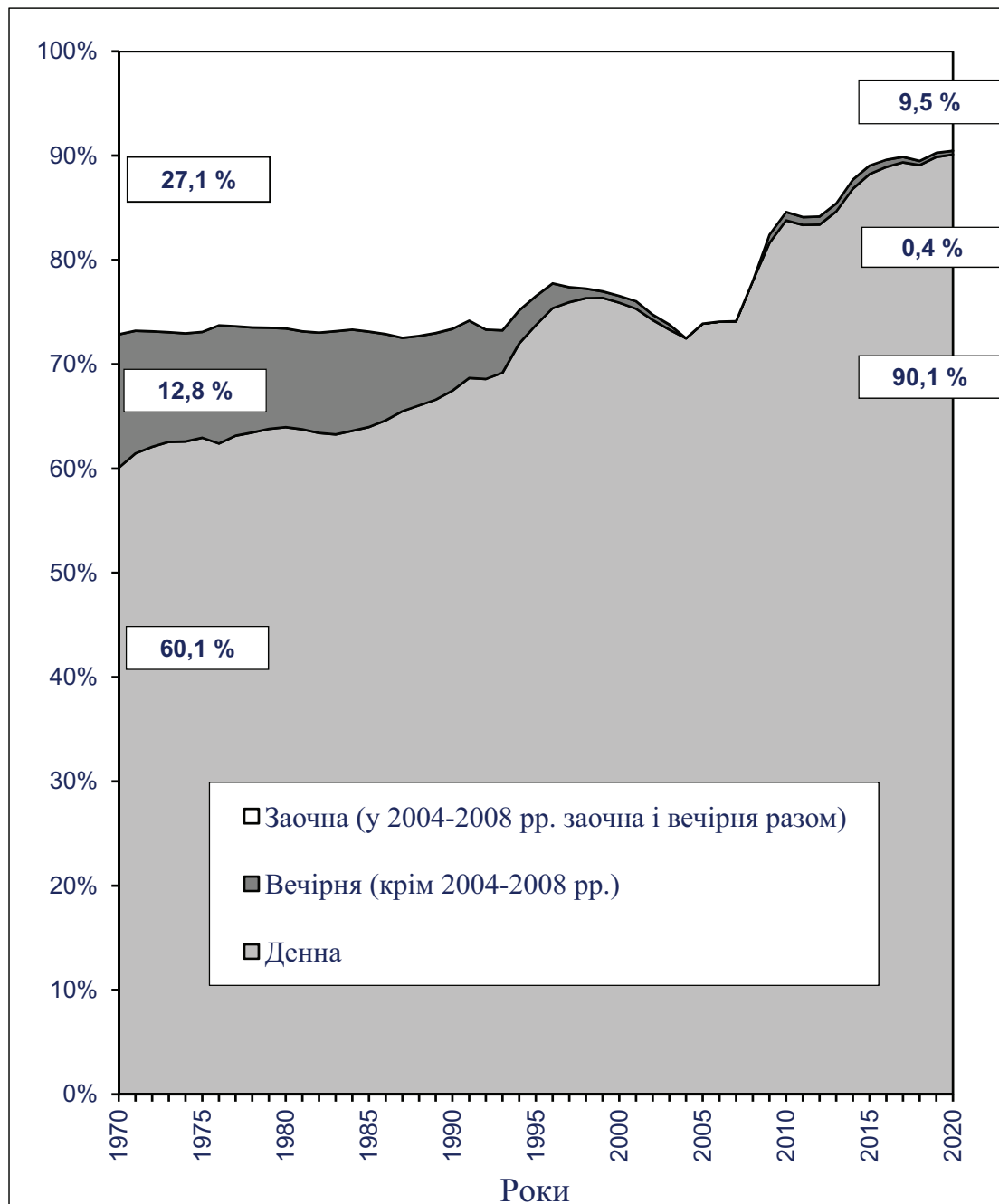

Рис. 9.4. Частка студентів денної, вечірньої та заочної форм навчання у закладах фахової передвищої освіти (коледжах, технікумах, училищах) в Україні (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

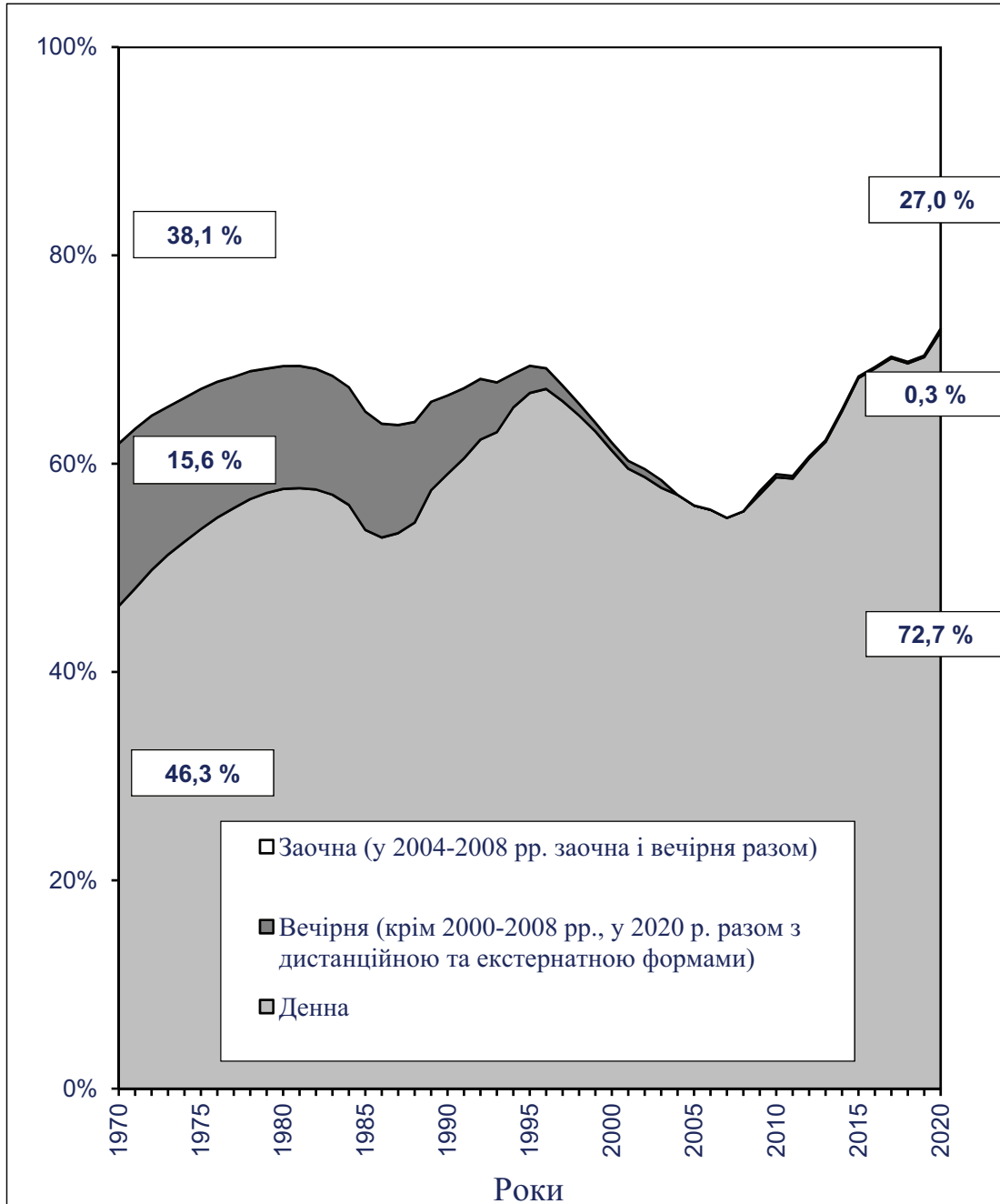

Рис. 9.5. Частка студентів денної, вечірньої та заочної форм навчання у закладах вищої освіти (університетах, академіях, інститутах) в Україні (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

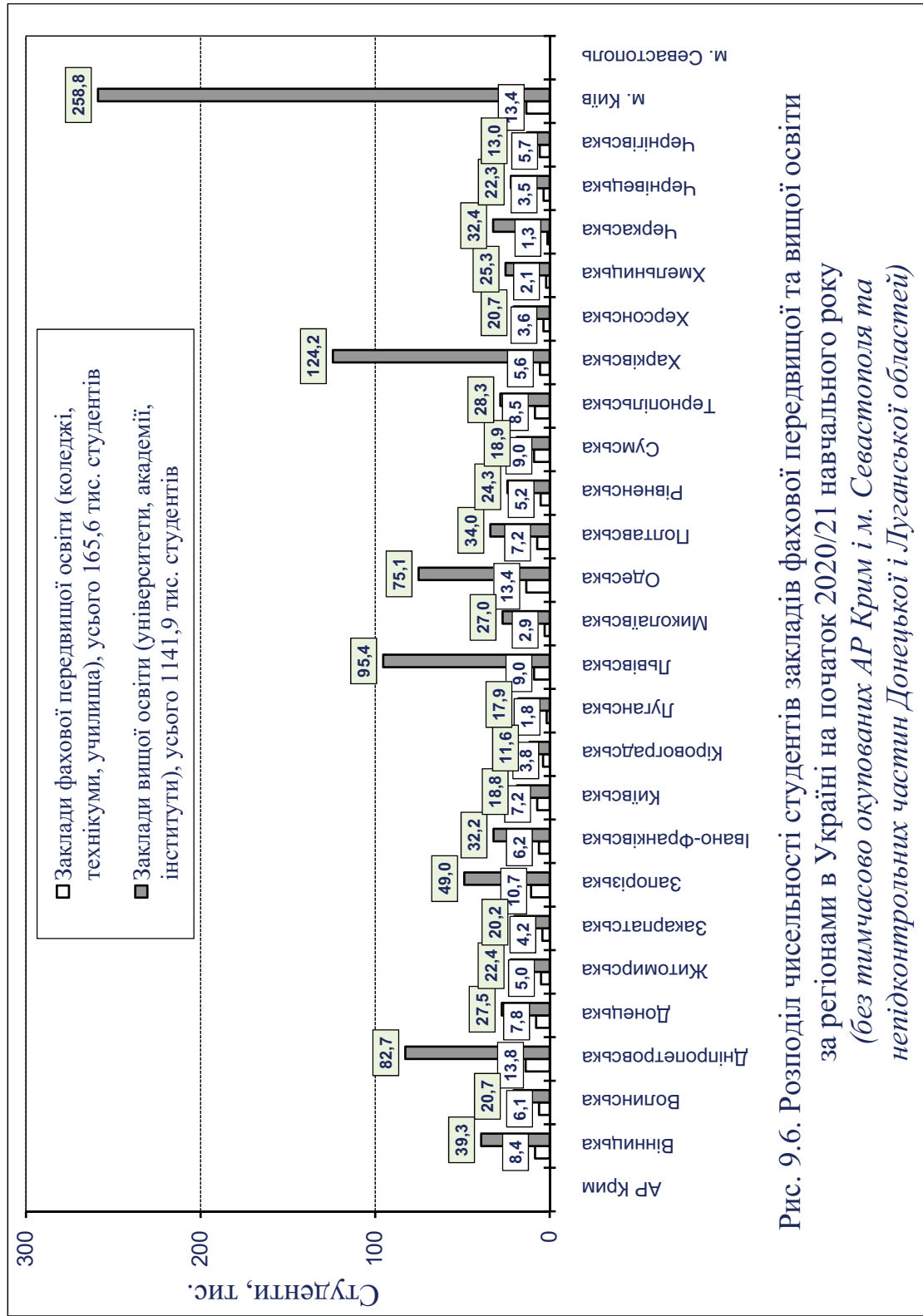

Рис. 9.6. Розподіл чисельності студентів фахової передвищої та вищої освіти за регіонами в Україні на початок 2020/21 навчального року (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

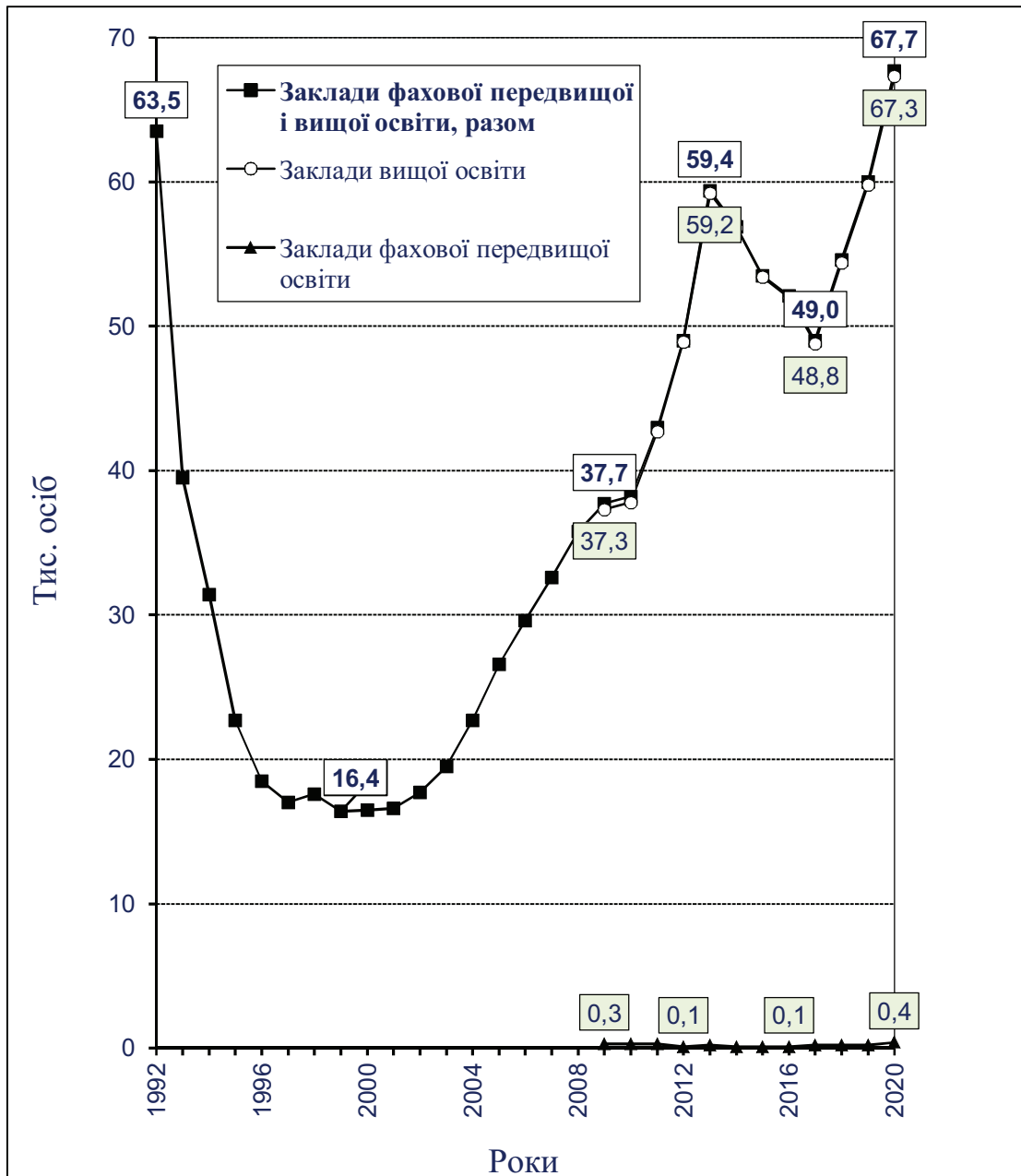

Рис. 9.7. Чисельність іноземних громадян у закладах фахової передвищої освіти (коледжах, технікумах, училищах) і закладах вищої освіти (університетах, академіях, інститутах) в Україні у 1992-2020 рр.

(з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

10. АСПІРАНТУРА І ДОКТОРАНТУРА

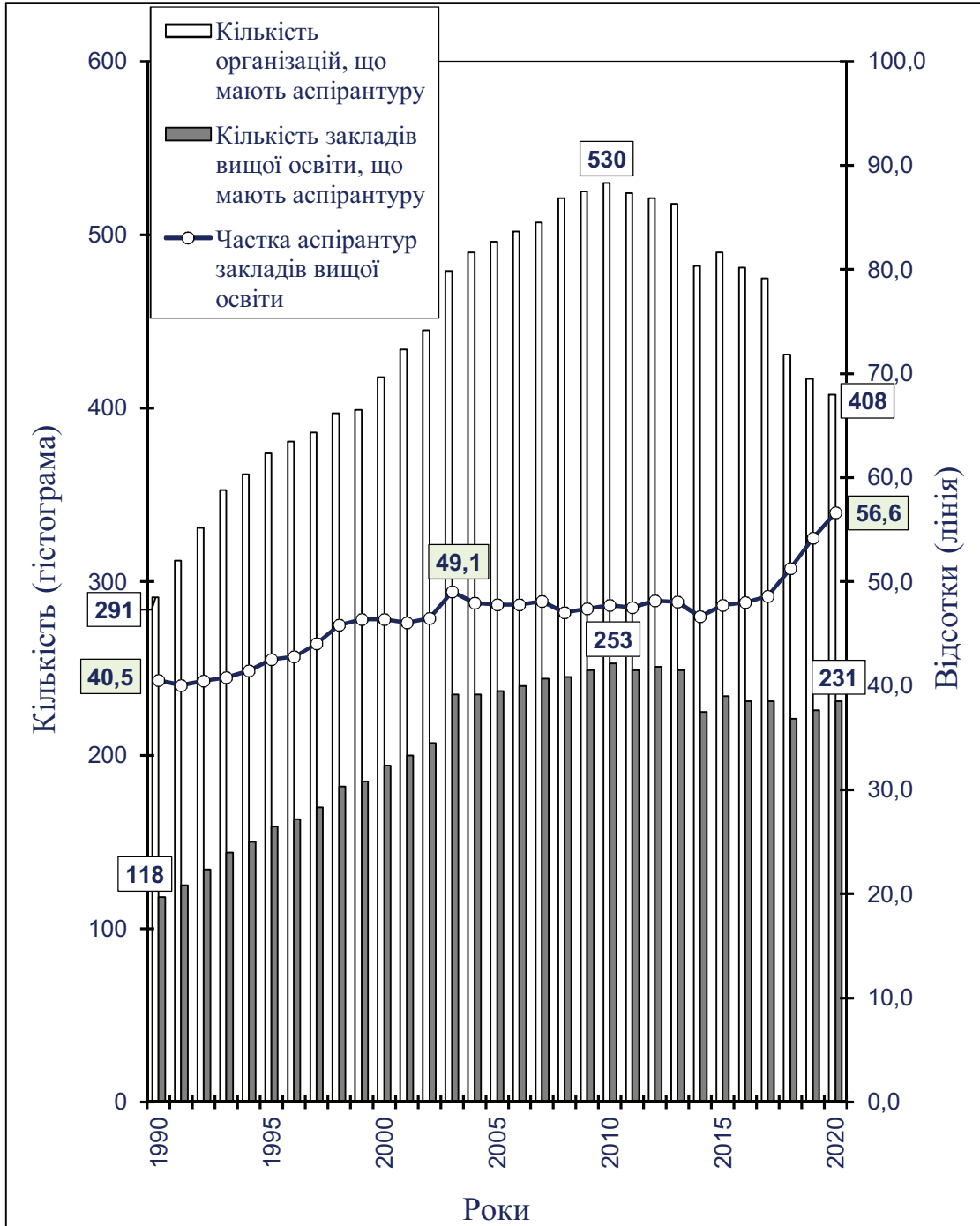

Рис. 10.1. Мережа аспірантур в Україні
(з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

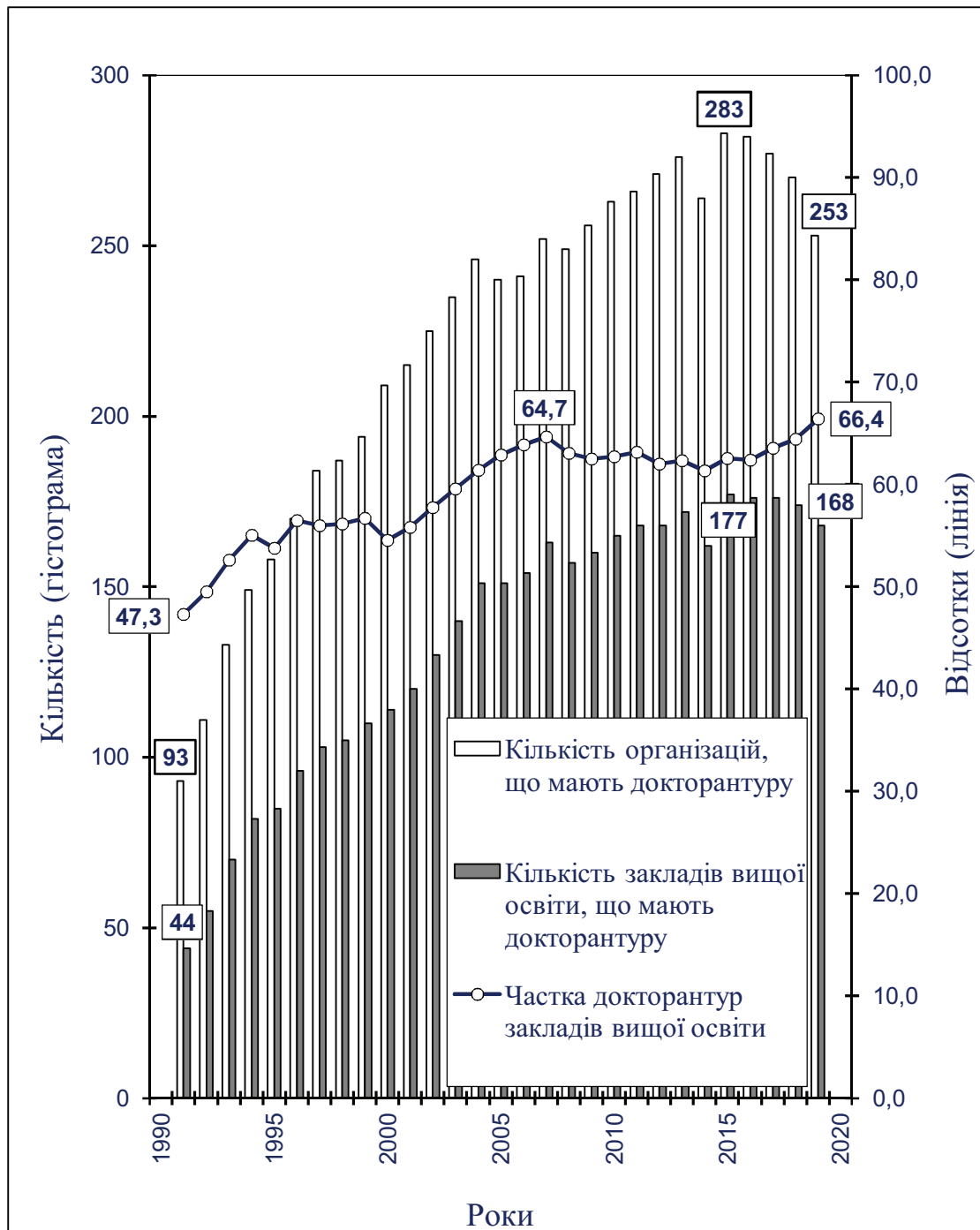

Рис. 10.2. Мережа докторантур в Україні
(з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та
непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

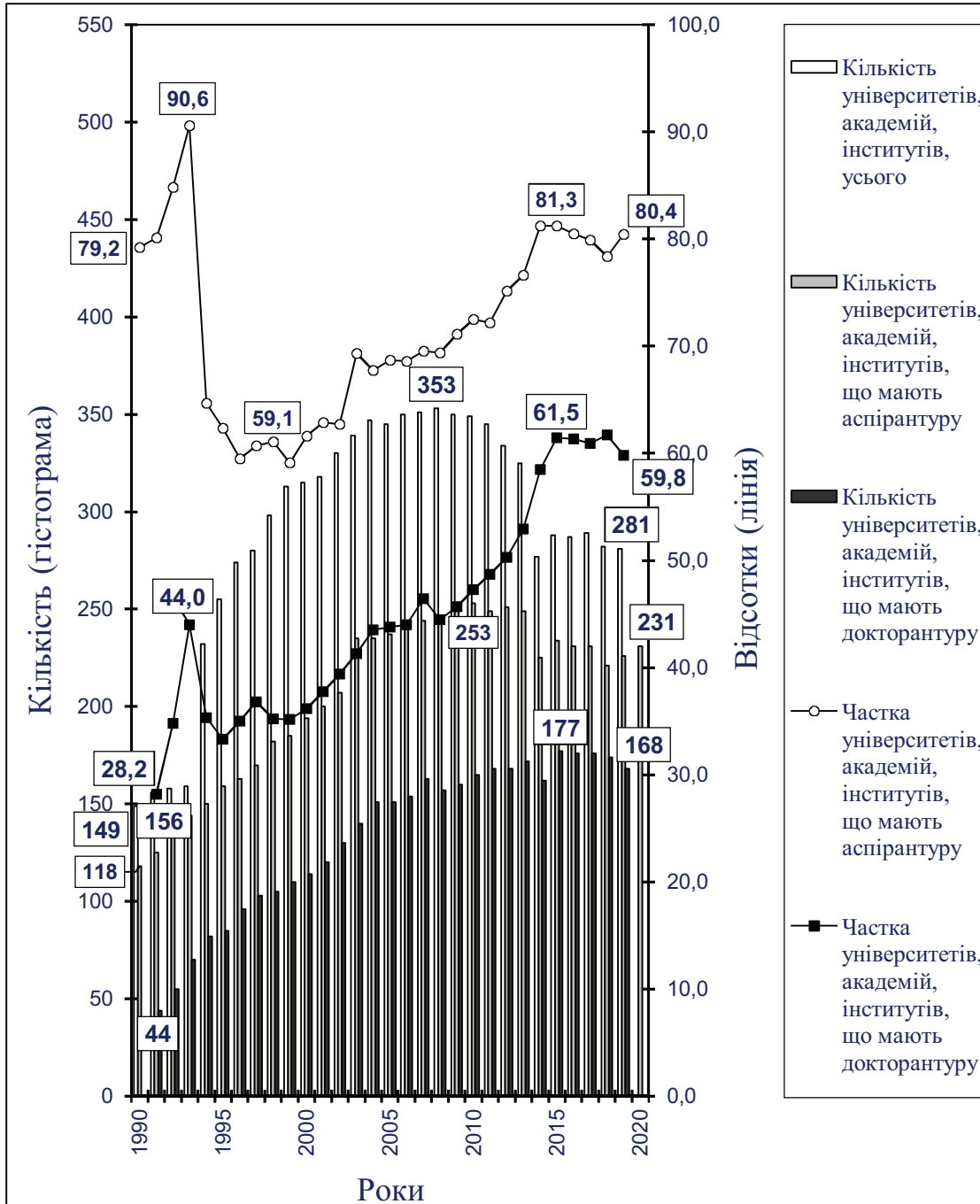

Рис. 10.3. Мережа аспірантур і докторантур у закладах вищої освіти України (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

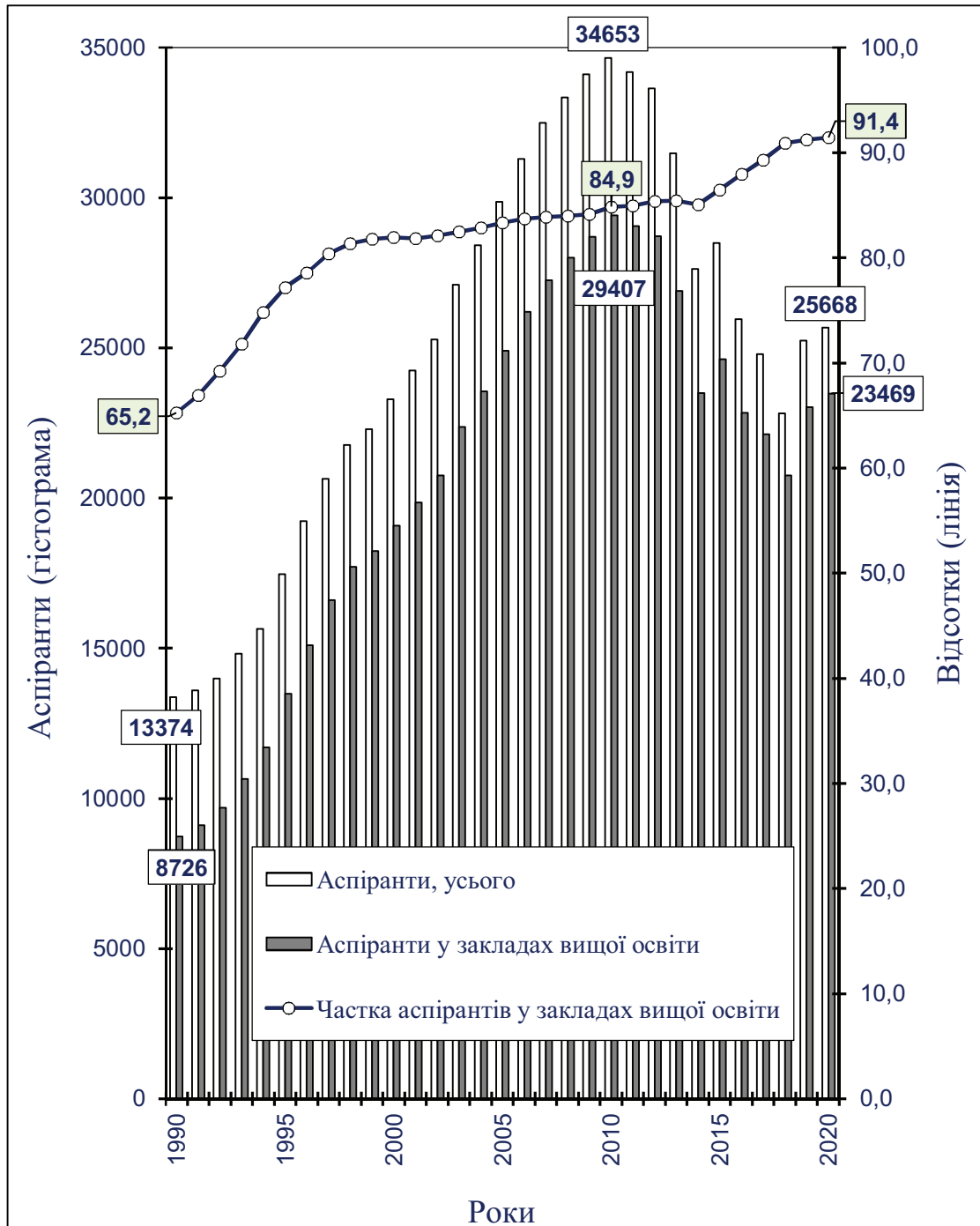
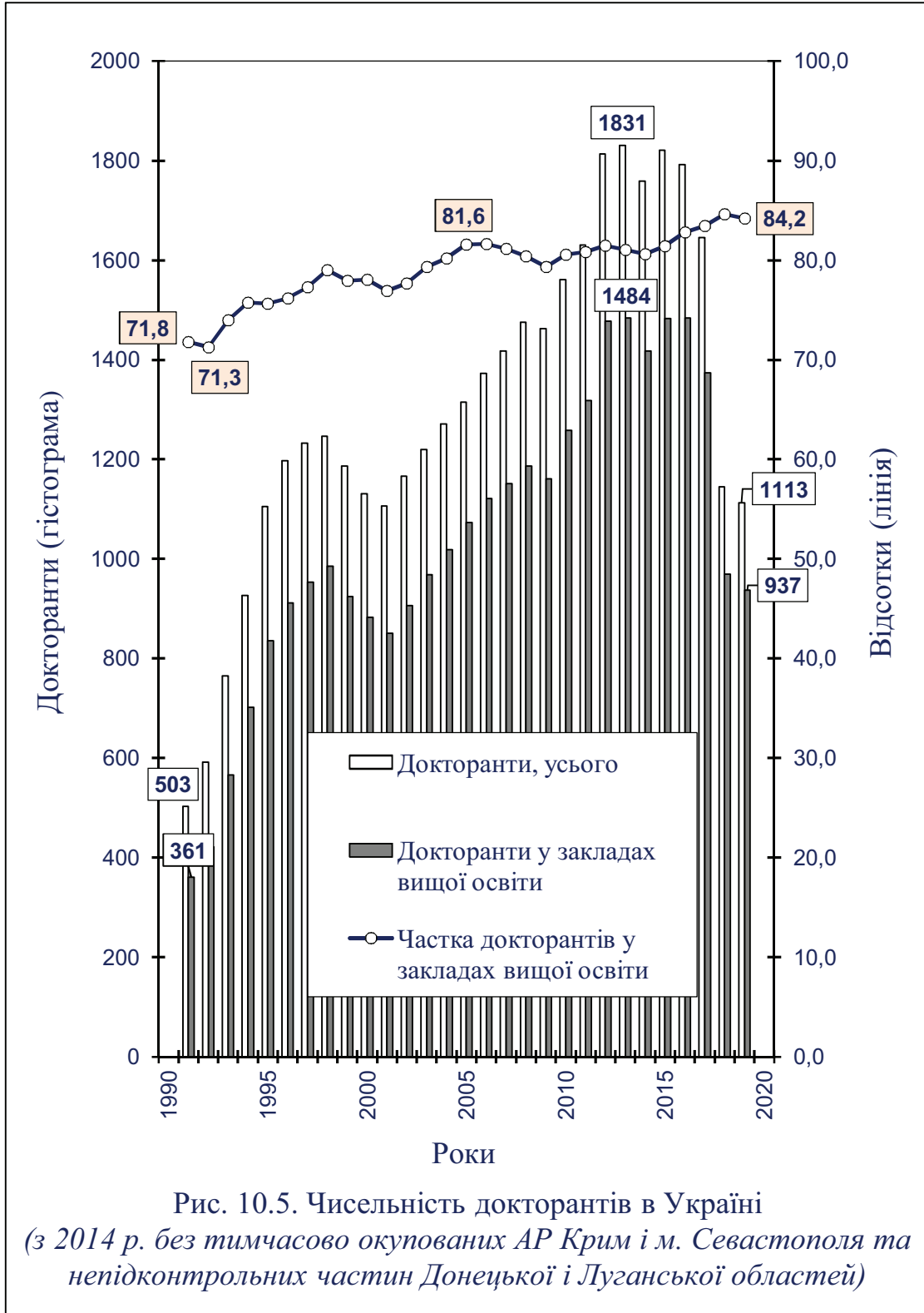
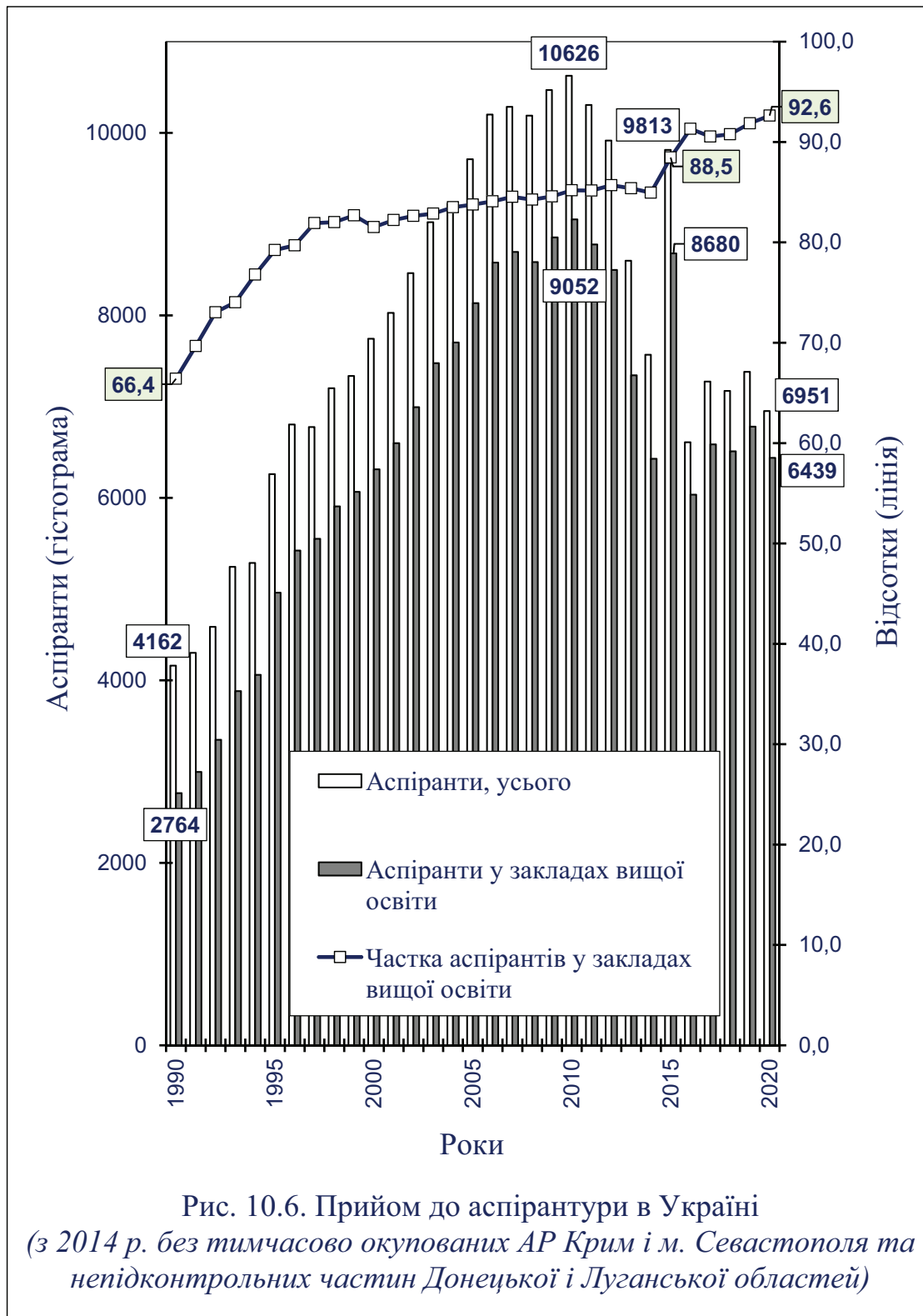
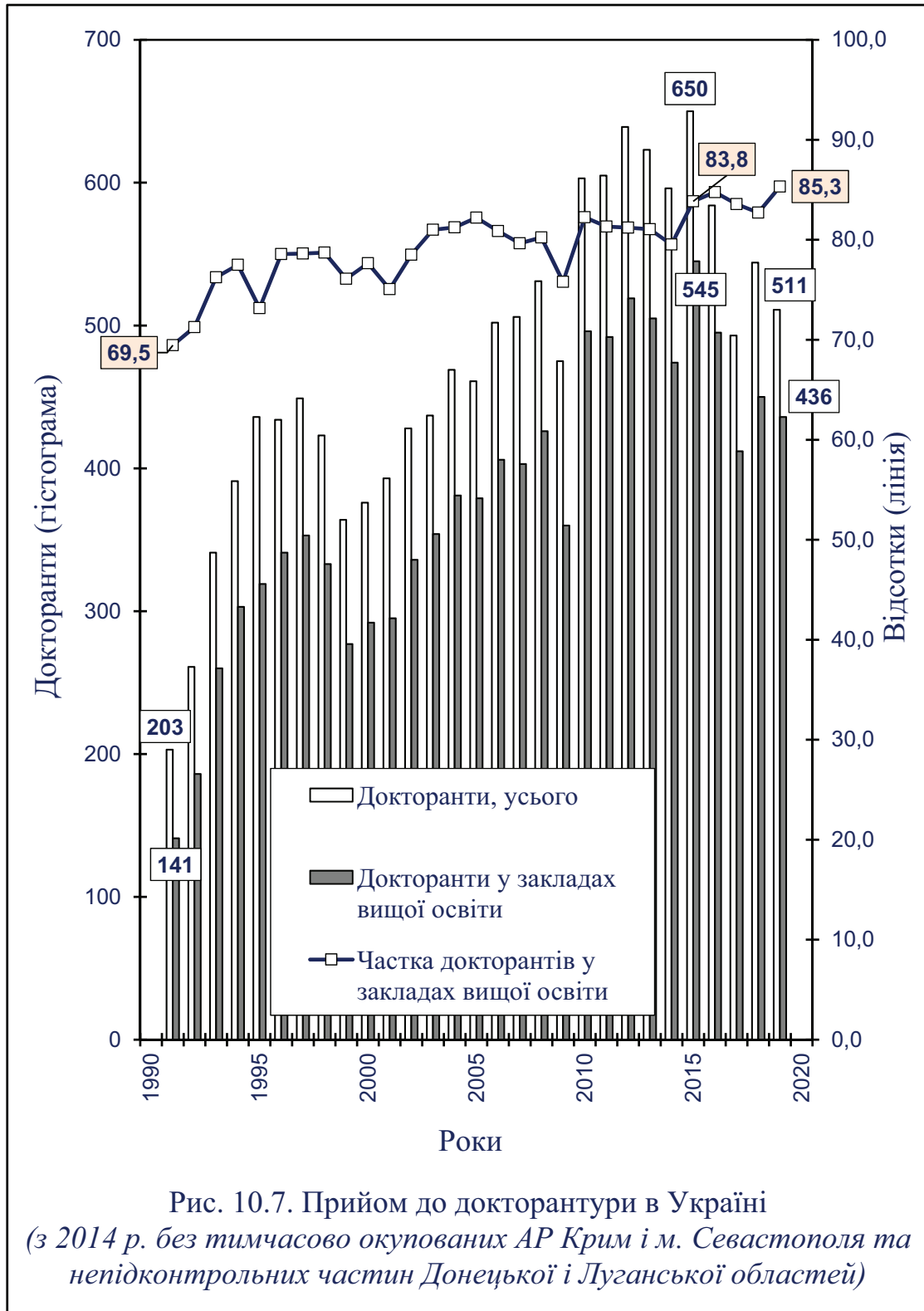

Рис. 10.4. Чисельність аспірантів в Україні
(з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та
непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

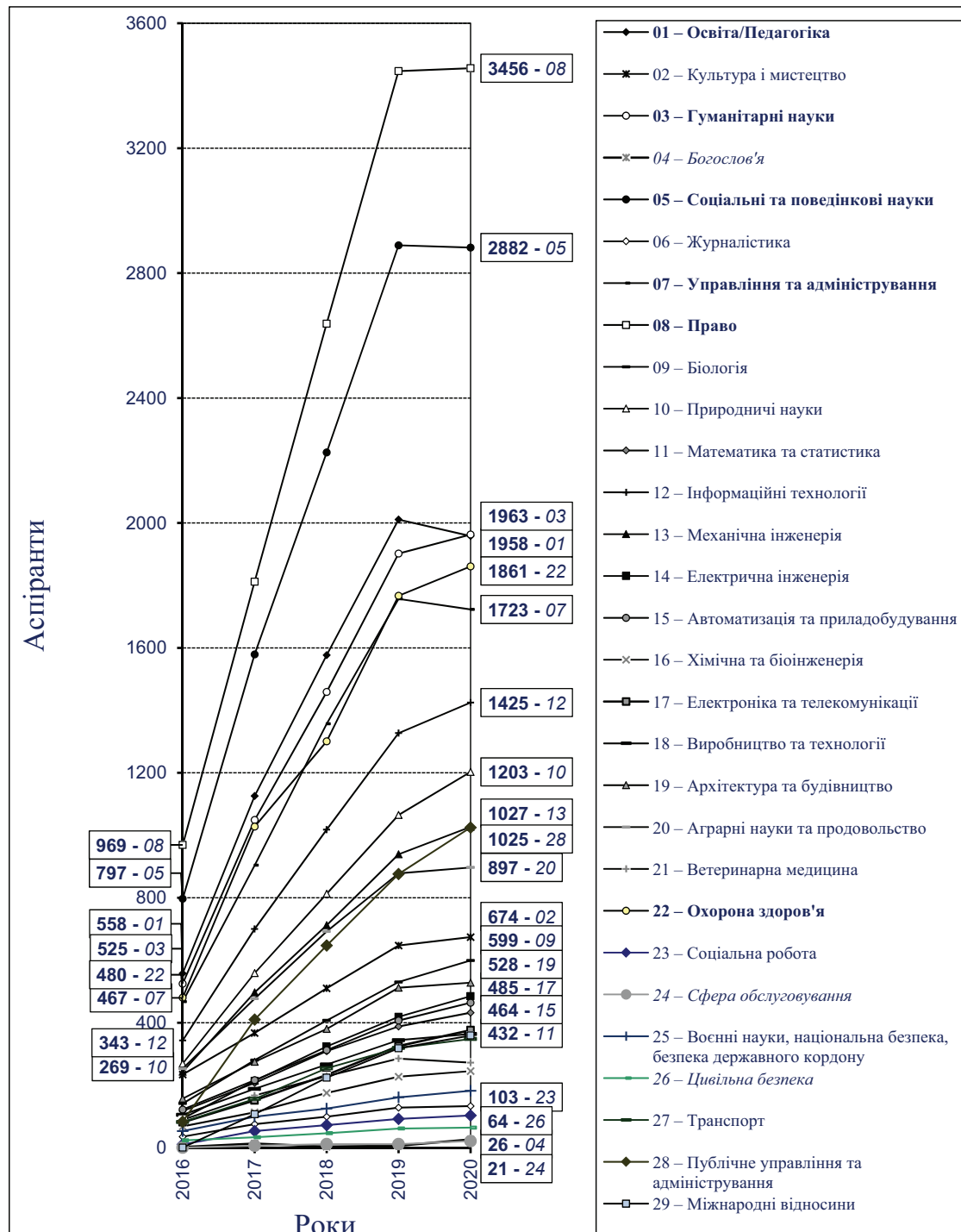

Рис. 10.8. Чисельність аспірантів за галузями знань в Україні (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

11. КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ

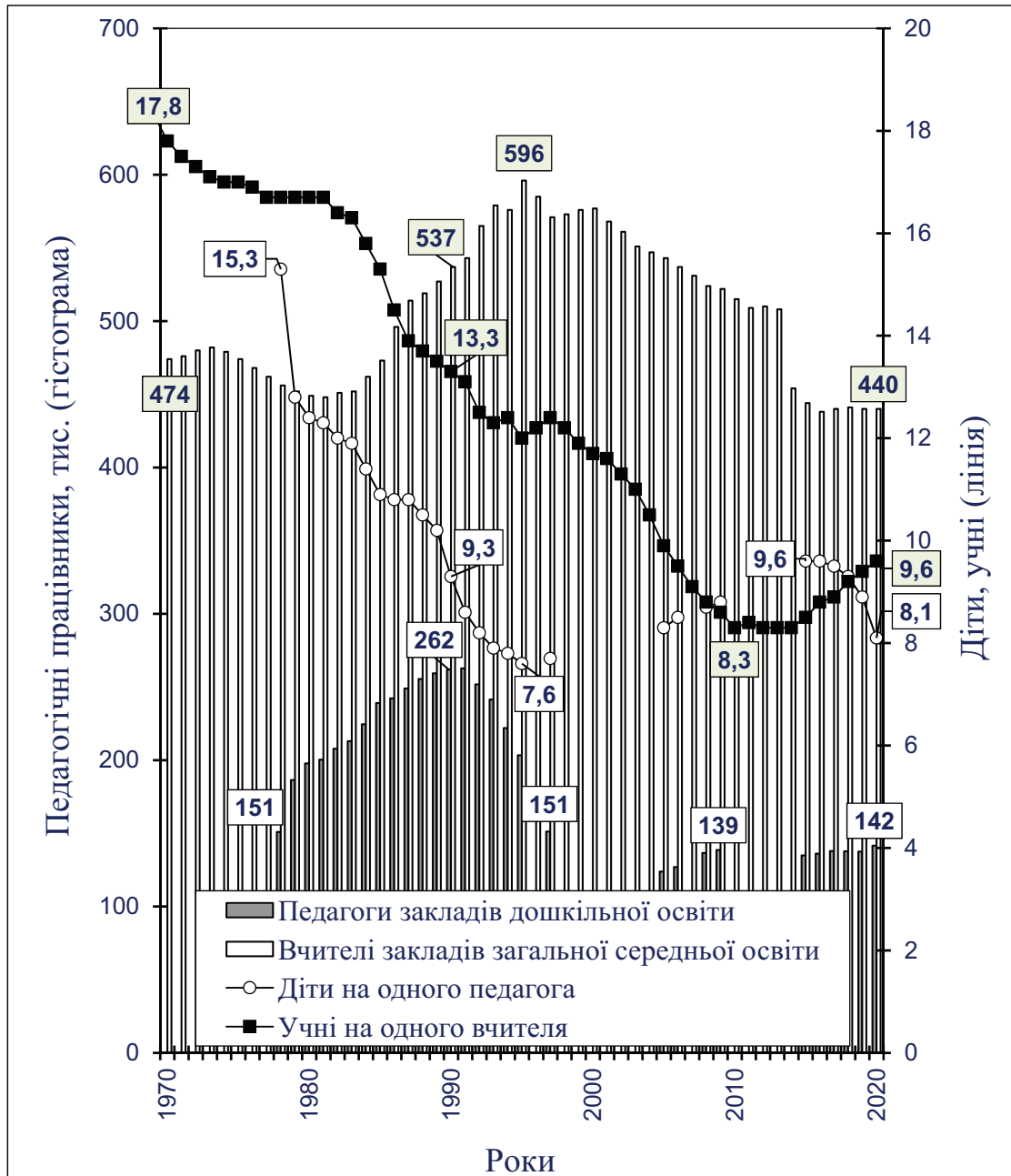

Рис. 11.1. Чисельність педагогічних працівників у закладах дошкільної та загальної середньої освіти і кількість дітей, учнів на одного педагога, вчителя в Україні (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

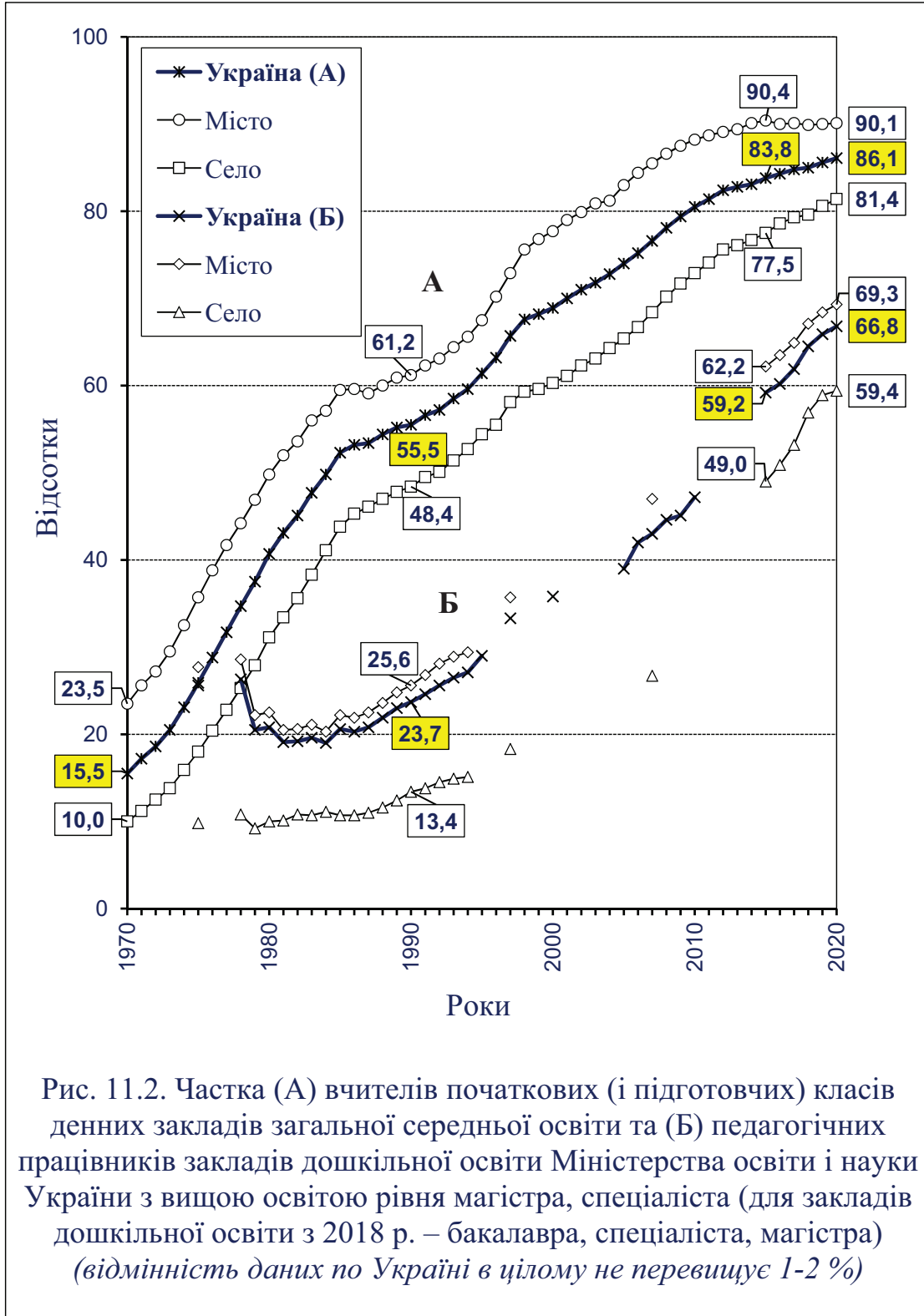

Рис. 11.2. Частка (А) вчителів початкових (і підготовчих) класів денних закладів загальної середньої освіти та (Б) педагогічних працівників закладів дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України з вищою освітою рівня магістра, спеціаліста (для закладів дошкільної освіти з 2018 р. – бакалавра, спеціаліста, магістра) (відмінність даних по Україні в цілому не перевищує 1-2 %)

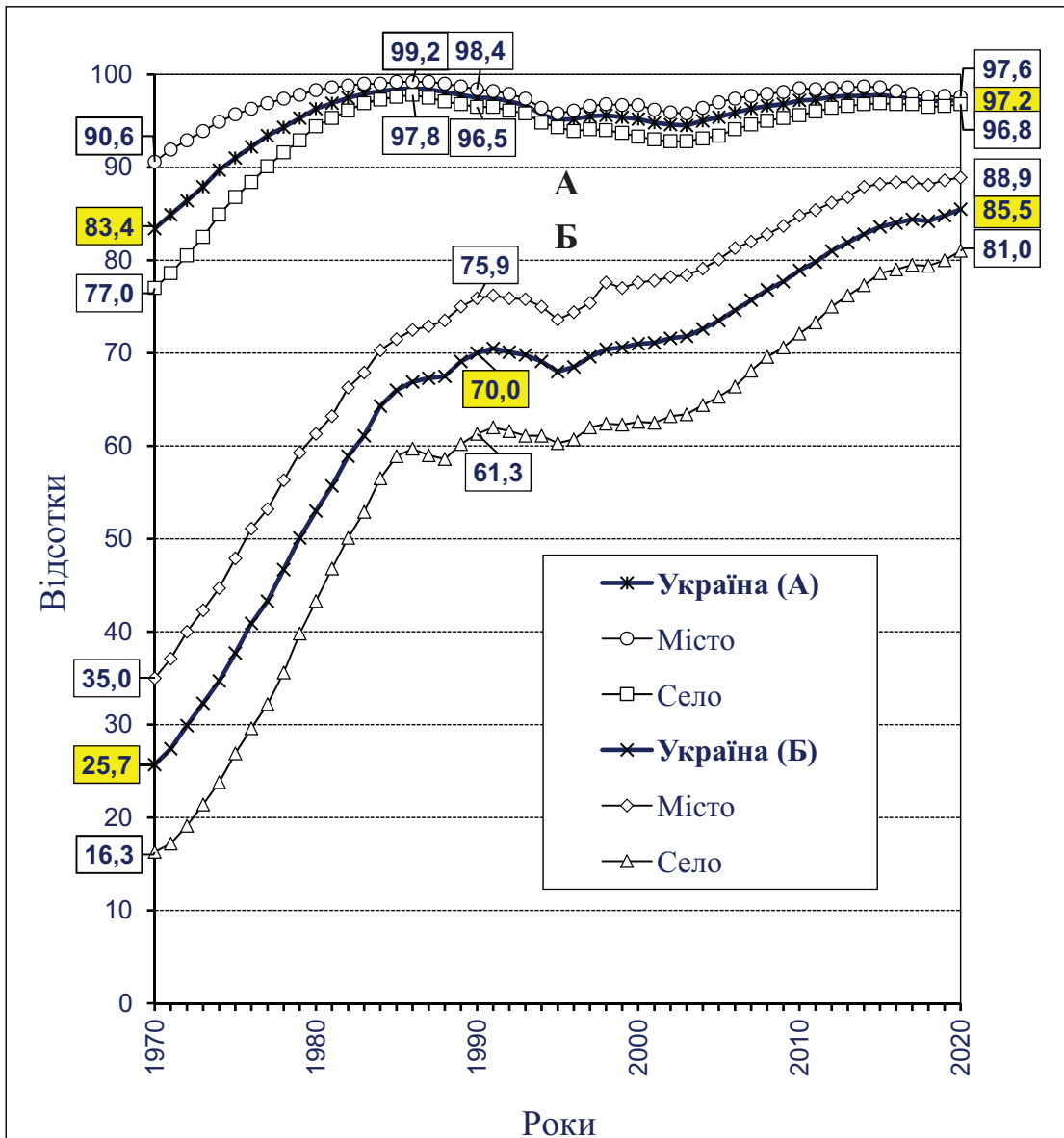

Рис. 11.3. Частка вчителів з вищою освітою рівня магістра (спеціаліста), які викладають окремі предмети в денних закладах загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України: А – мови, літературу, основи наук; Б – музику, образотворче мистецтво, фізичну культуру і захист Вітчизни (з 2020 р. – захист України), трудове навчання (відмінність даних по Україні в цілому не перевищує 1-2 %)

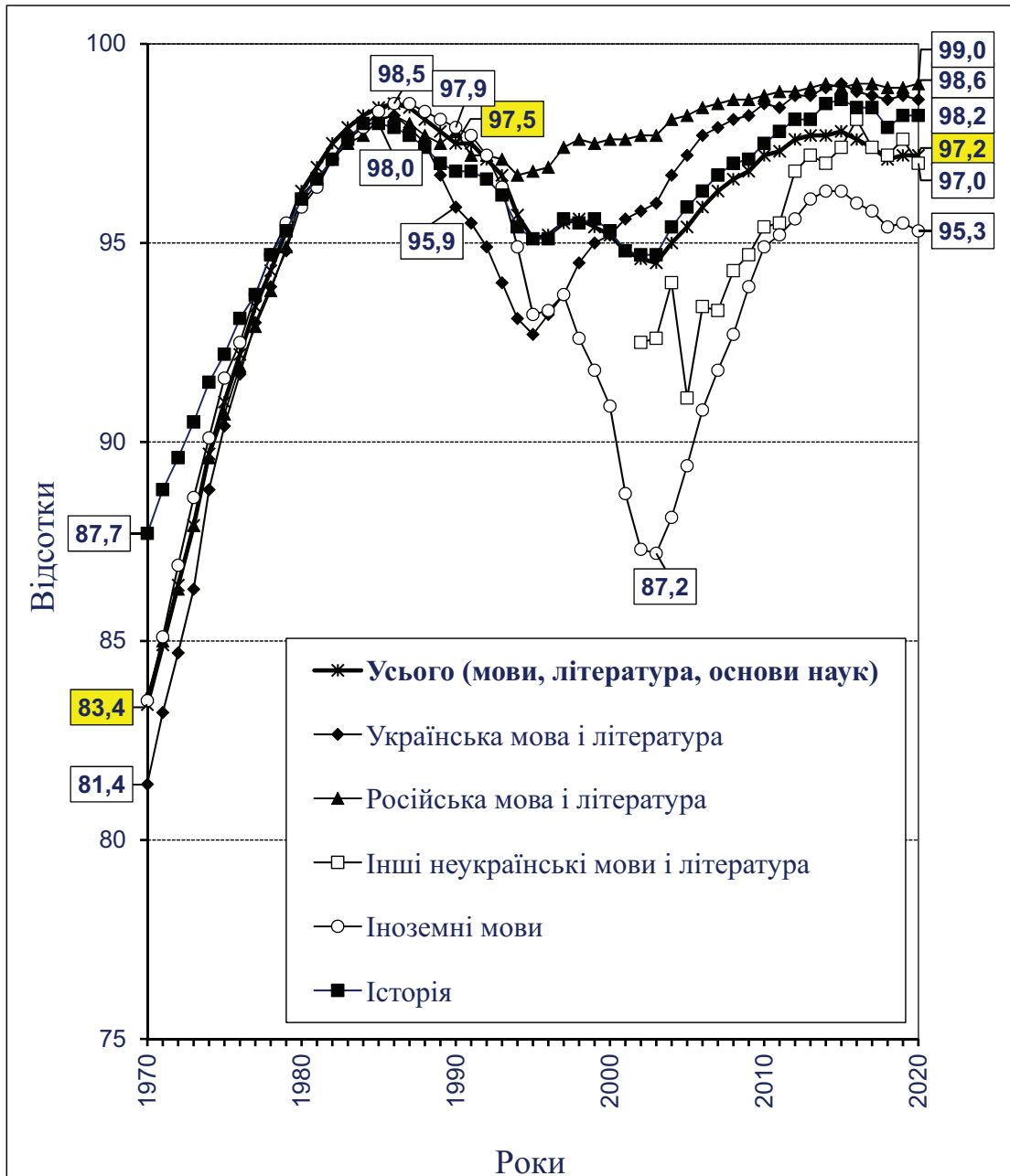

Рис. 11.4. Частка вчителів з вищою освітою рівня магістра (спеціаліста), які викладають окремі предмети (мови, літературу, історію) у денних закладах загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України (відмінність даних по Україні в цілому не перевищує 1-2 %)

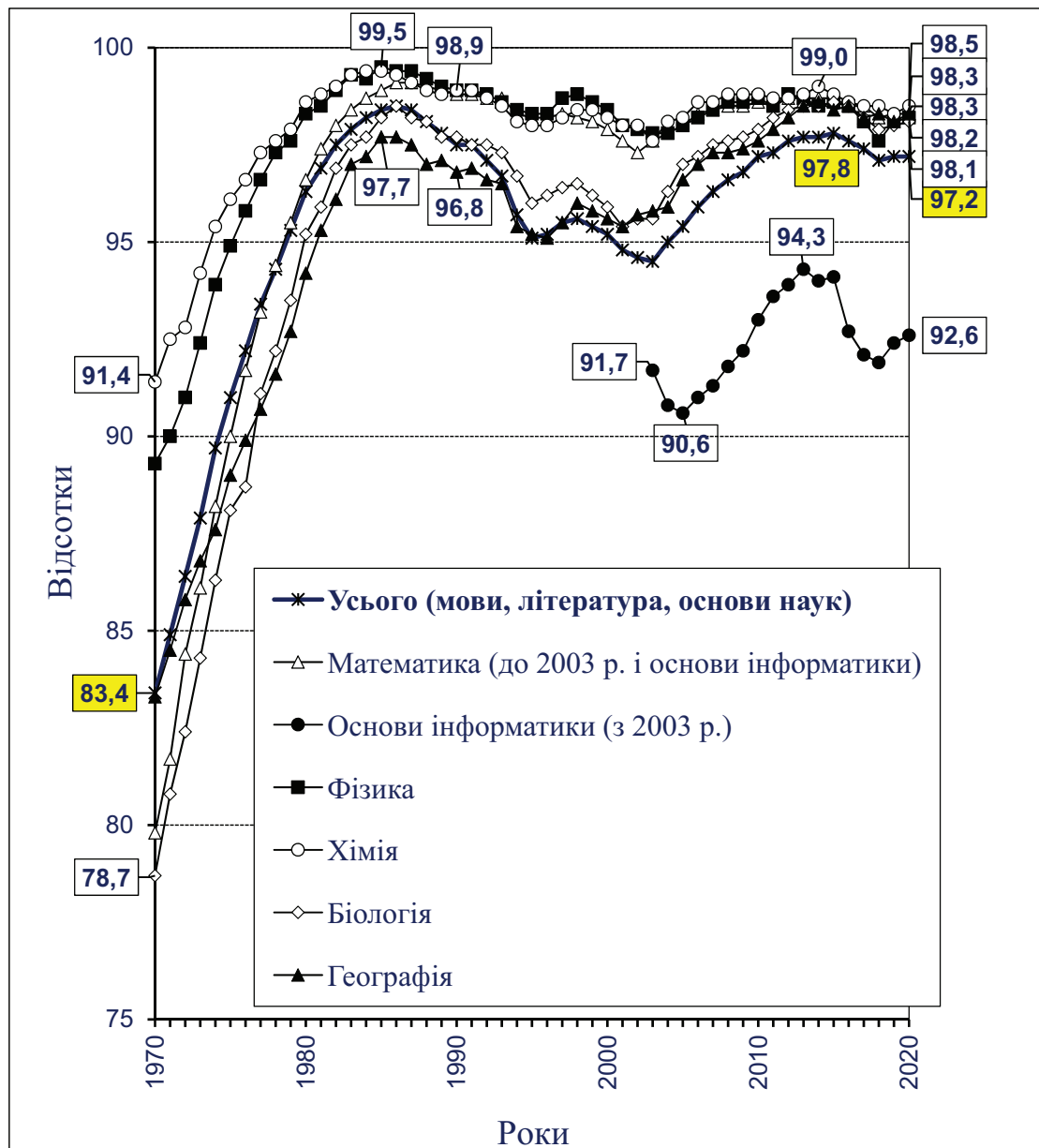

Рис. 11.5. Частка вчителів з вищою освітою рівня магістра (спеціаліста), які викладають окремі предмети (математику, основи інформатики, природничі науки) у денних закладах загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України (відмінність даних по Україні в цілому не перевищує 1-2 %)

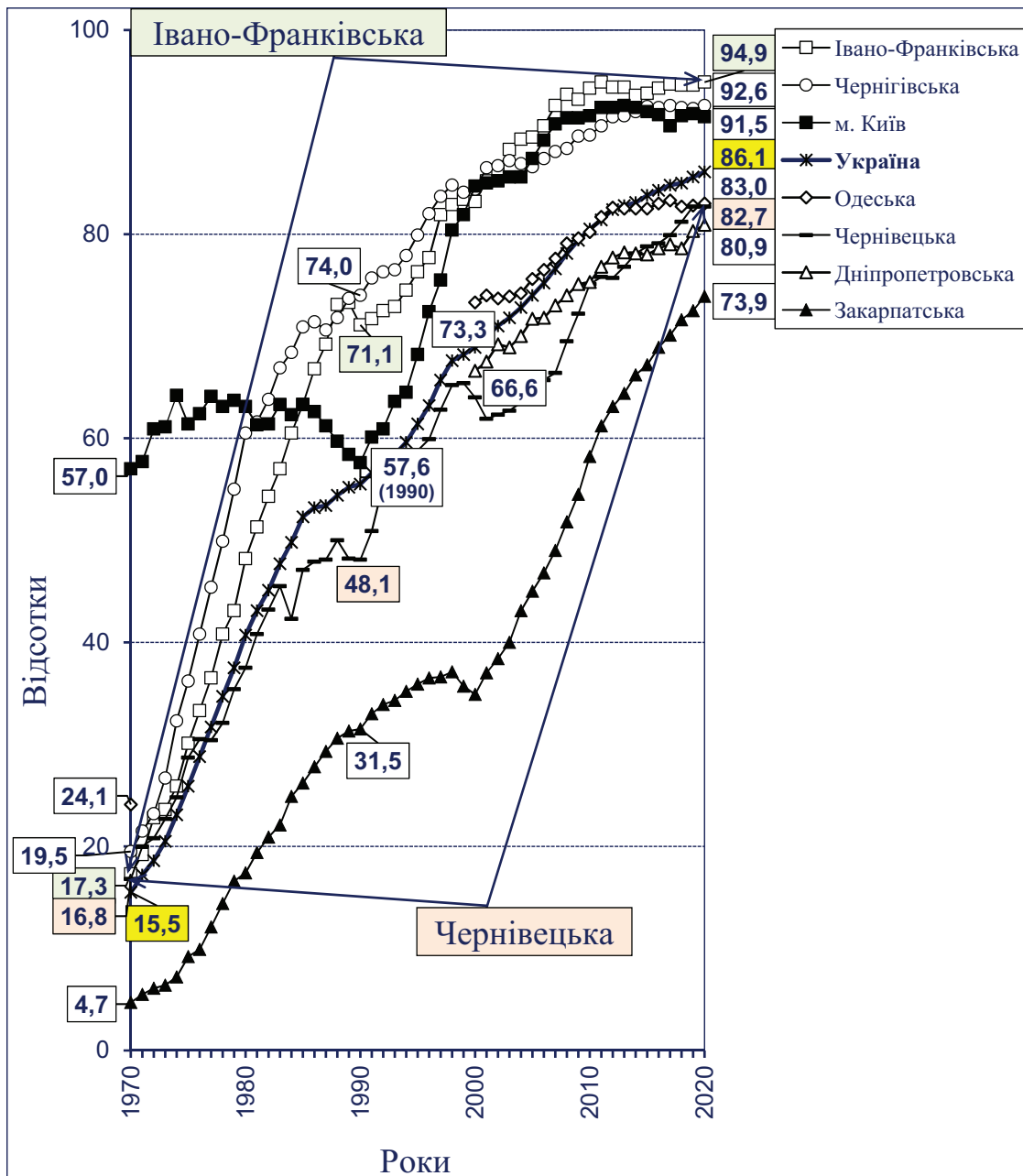

Рис. 11.6. Частка вчителів початкових (і підготовчих) класів з вищою освітою рівня спеціаліста, магістра в денних закладах загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України в областях і м. Києві (відмінність даних по Україні в цілому не перевищує 1-2 %)

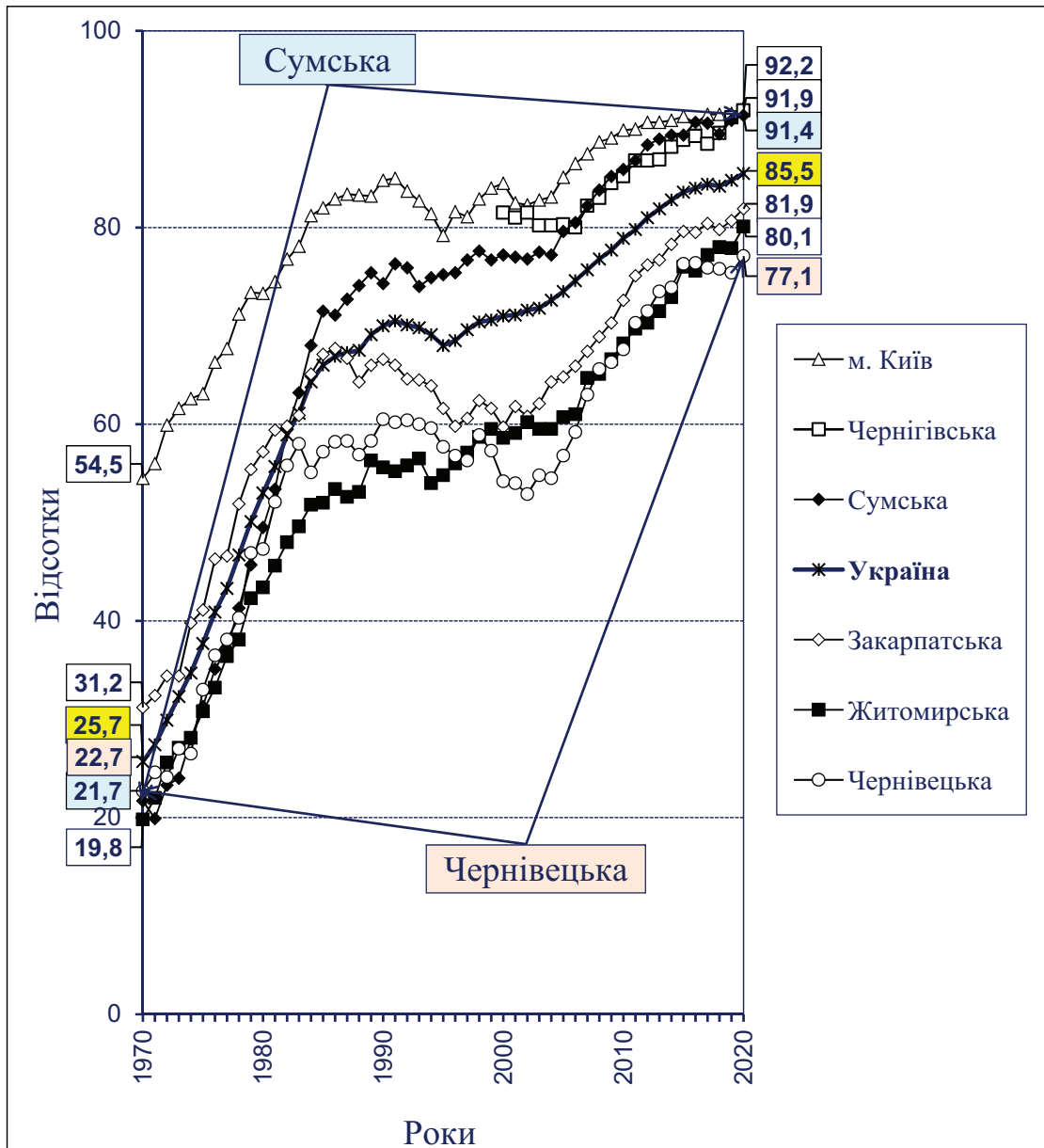

Рис. 11.7. Частка вчителів з вищою освітою рівня спеціаліста, магістра, які викладають музику, образотворче мистецтво, фізичну культуру і захист Вітчизни (України), трудове навчання в денних закладах загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України, в областях та м. Києві (відмінність даних по Україні в цілому не перевищує 1-2 %)

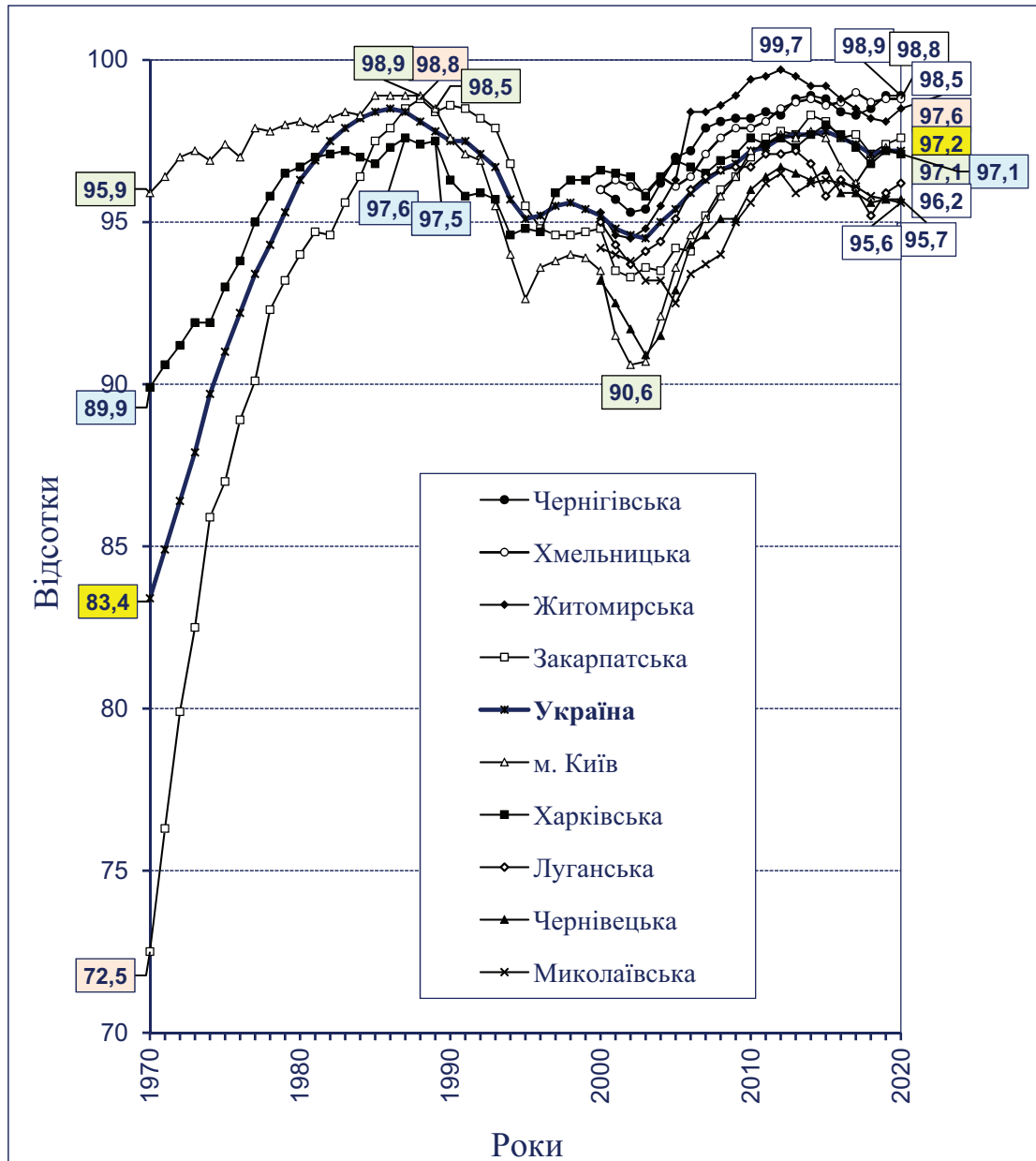

Рис. 11.8. Частка вчителів з вищою освітою рівня спеціаліста, магістра, які викладають окремі предмети (мови, літературу, основи наук) у денних закладах загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України в областях та м. Києві (відмінність даних по Україні в цілому не перевищує 1-2 %)

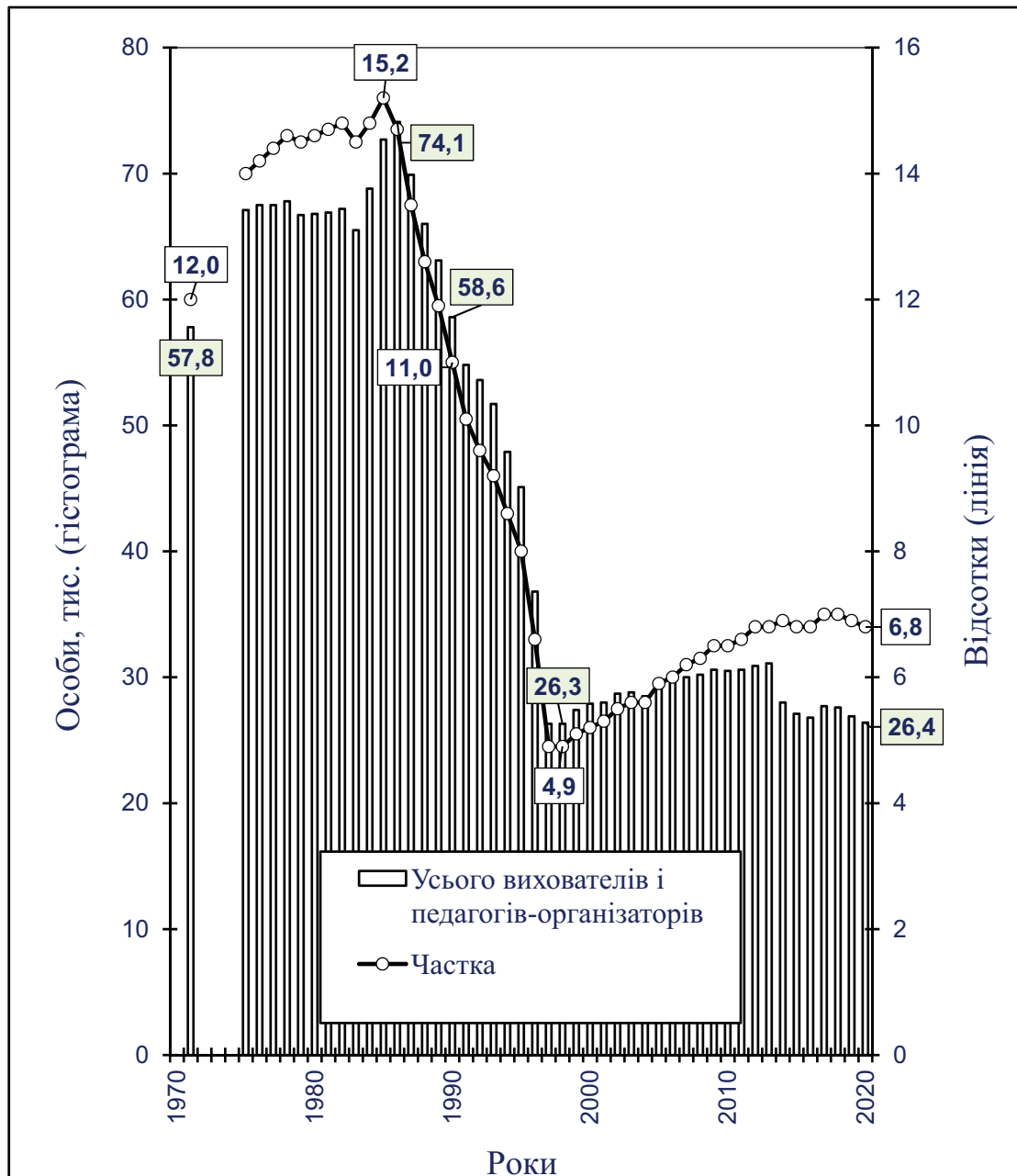

Рис. 11.9. Чисельність вихователів і педагогів-організаторів та їх частка серед педагогічних працівників у денних закладах загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України (відмінність даних по Україні в цілому не перевищує 1-2 %)

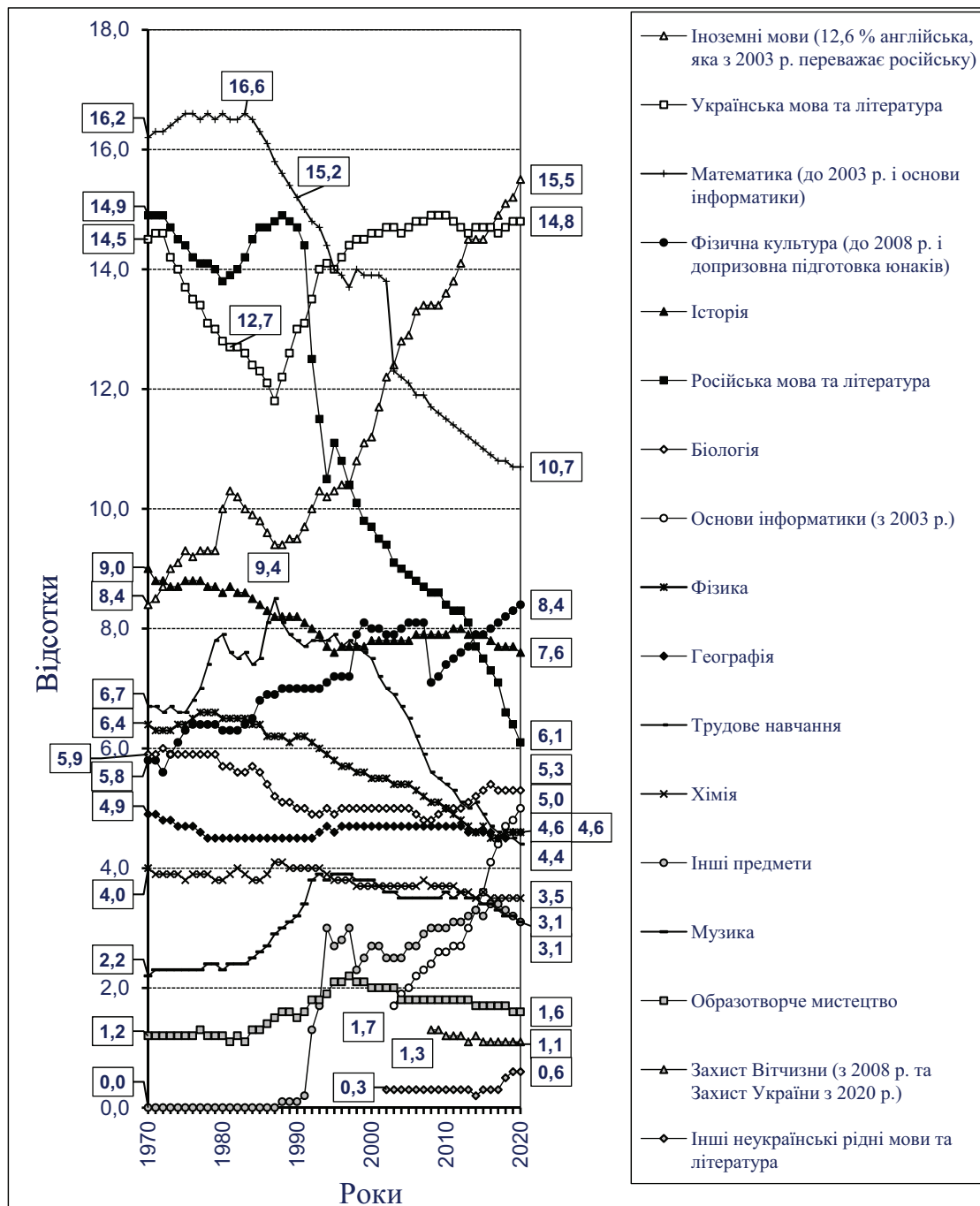

Рис. 11.10. Частка педагогічних працівників, які викладали окремі предмети в денних закладах загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України у 1970-2020 рр. (відмінність даних по Україні в цілому не перевищує 1-2 %)

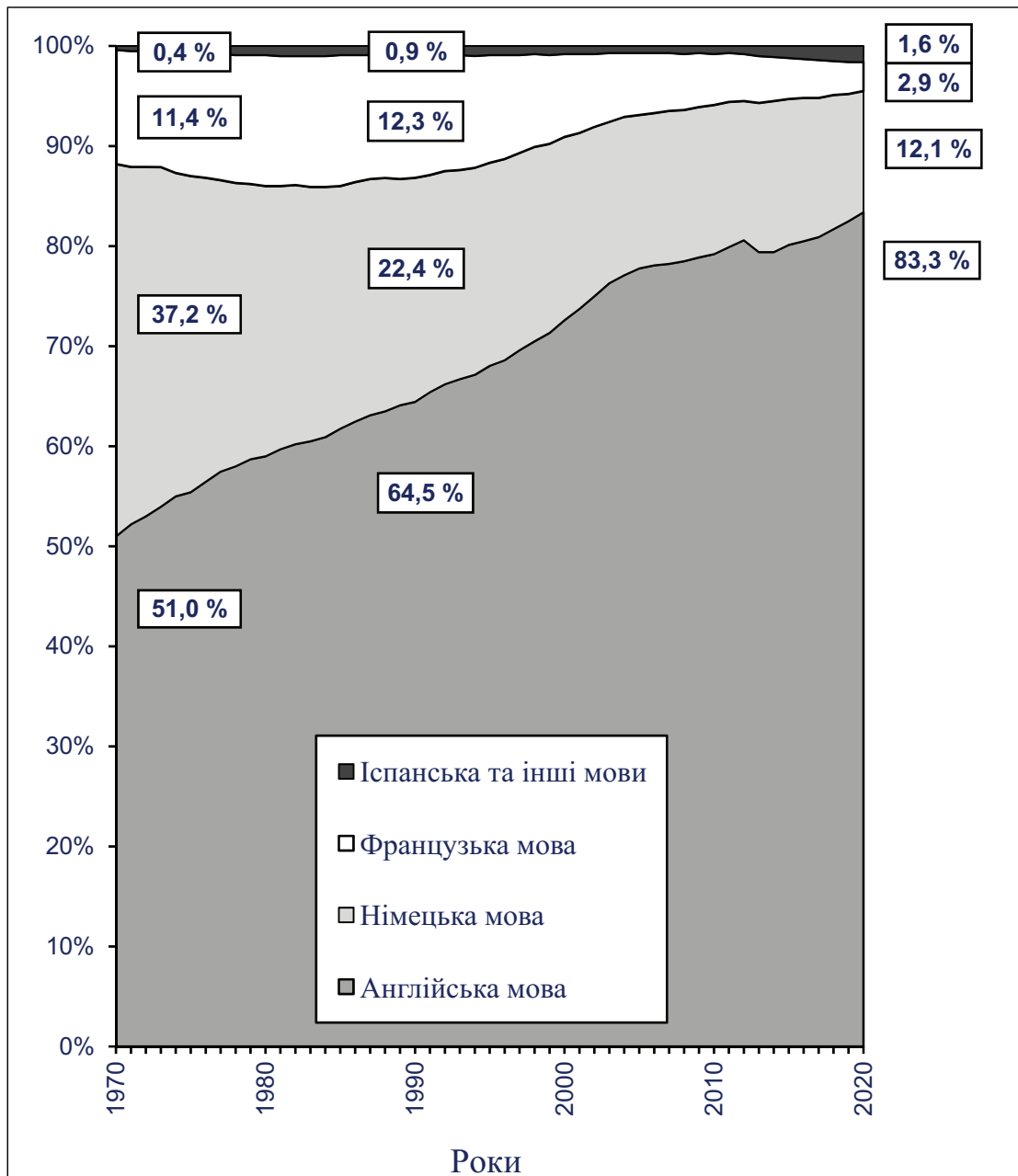

Рис. 11.11. Частка вчителів англійської, німецької, французької, іспанської та інших іноземних мов у денних закладах загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України (відмінність даних по Україні в цілому не перевищує 1-2 %)

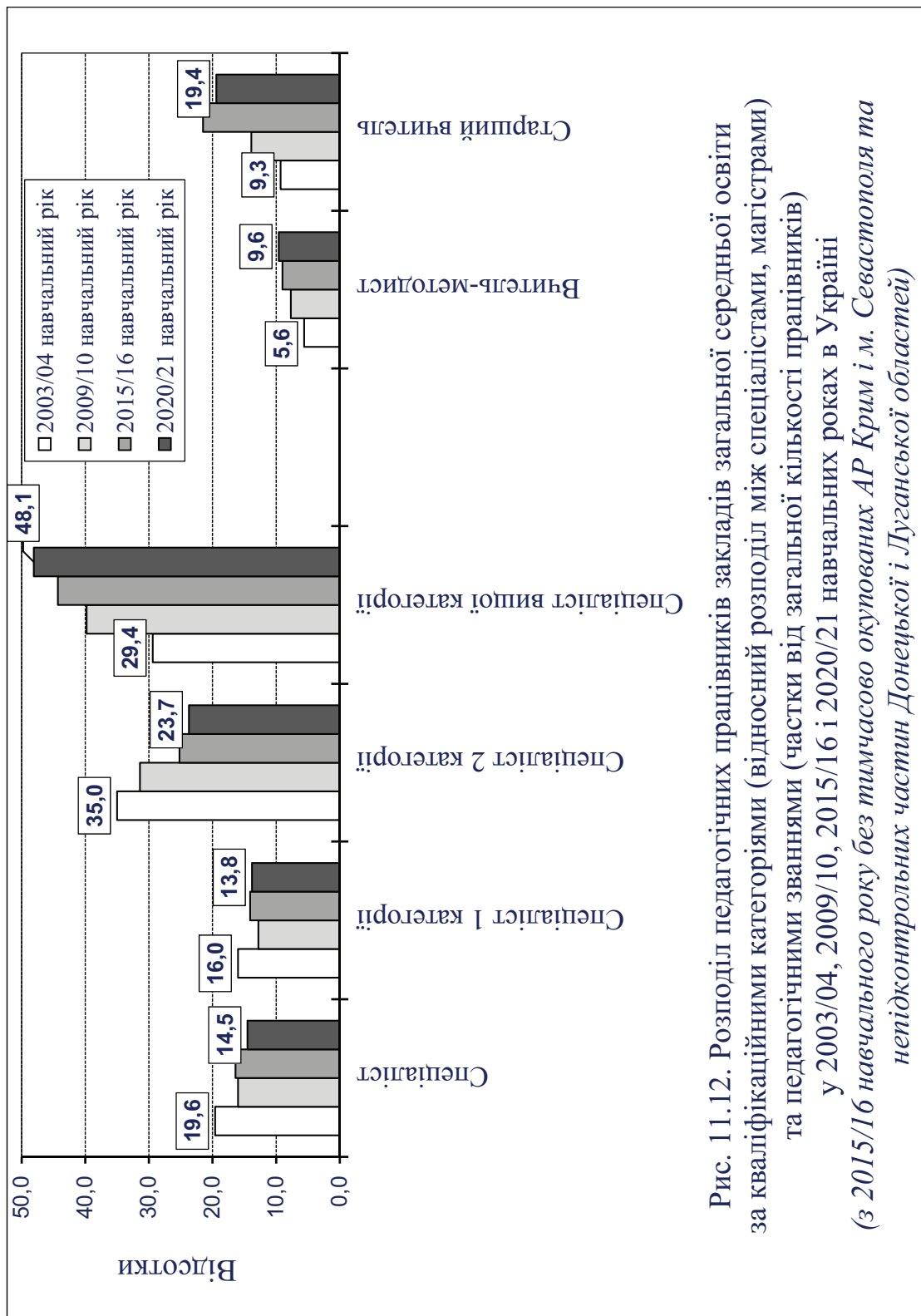

Рис. 11.12. Розподіл педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти за кваліфікаційними категоріями (відносний розподіл між спеціалістами, магістрами) та педагогічними званнями (частки від загальної кількості працівників) у 2003/04, 2009/10, 2015/16 і 2020/21 навчальних роках в Україні (з 2015/16 навчального року без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

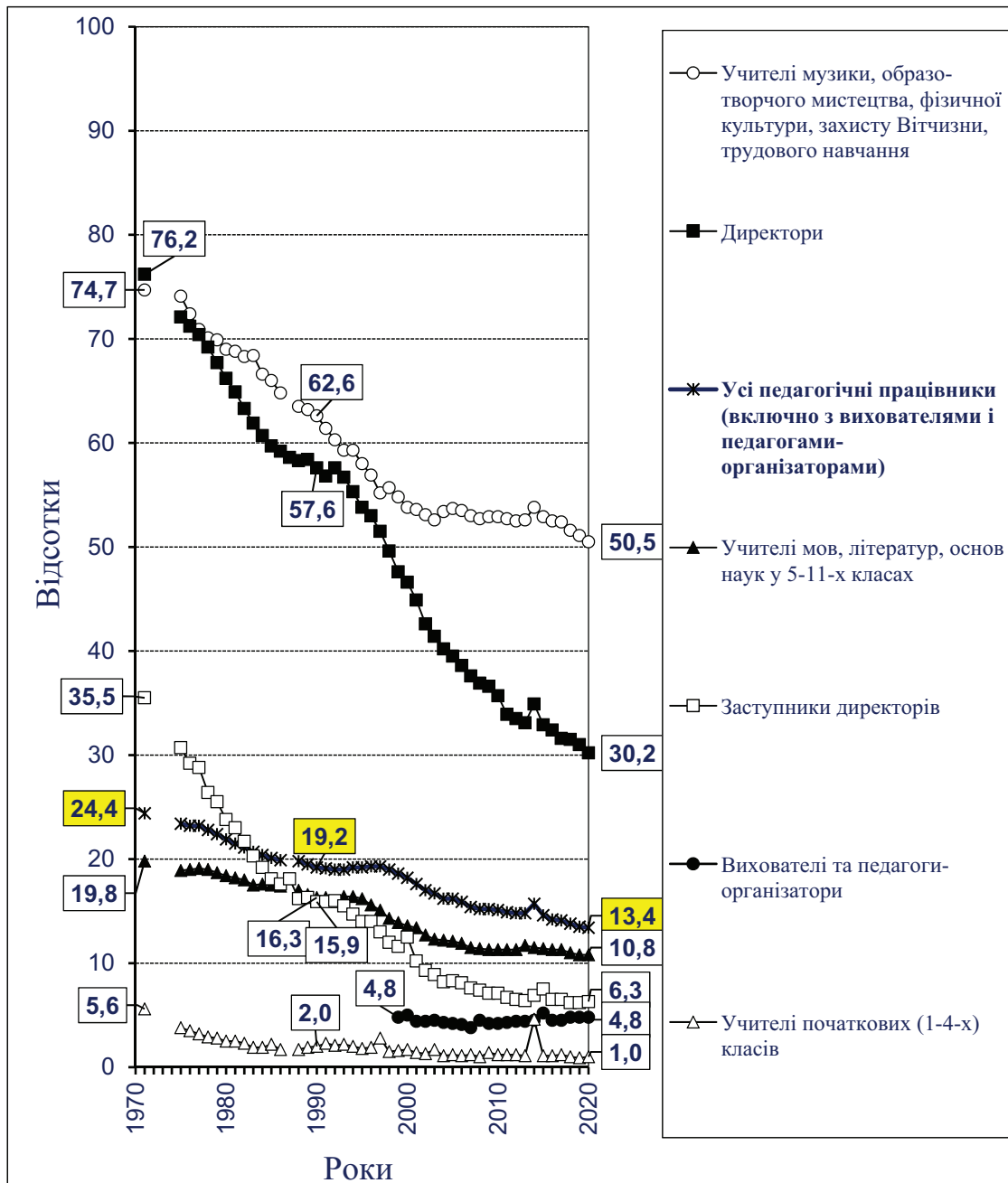
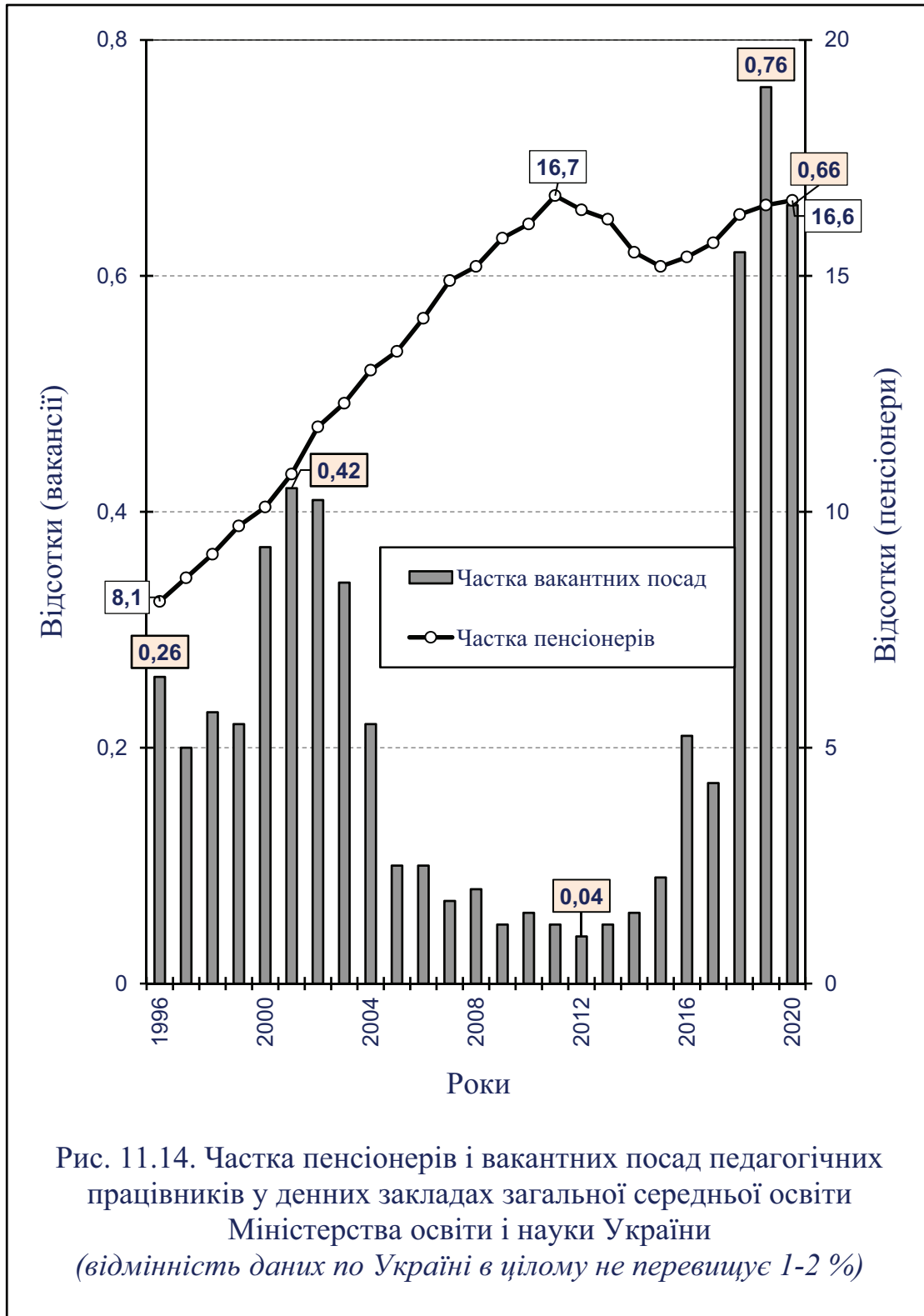

Рис. 11.13. Частка чоловіків серед педагогічних працівників денних закладів загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України (відмінність даних по Україні в цілому не перевищує 1-2 %)

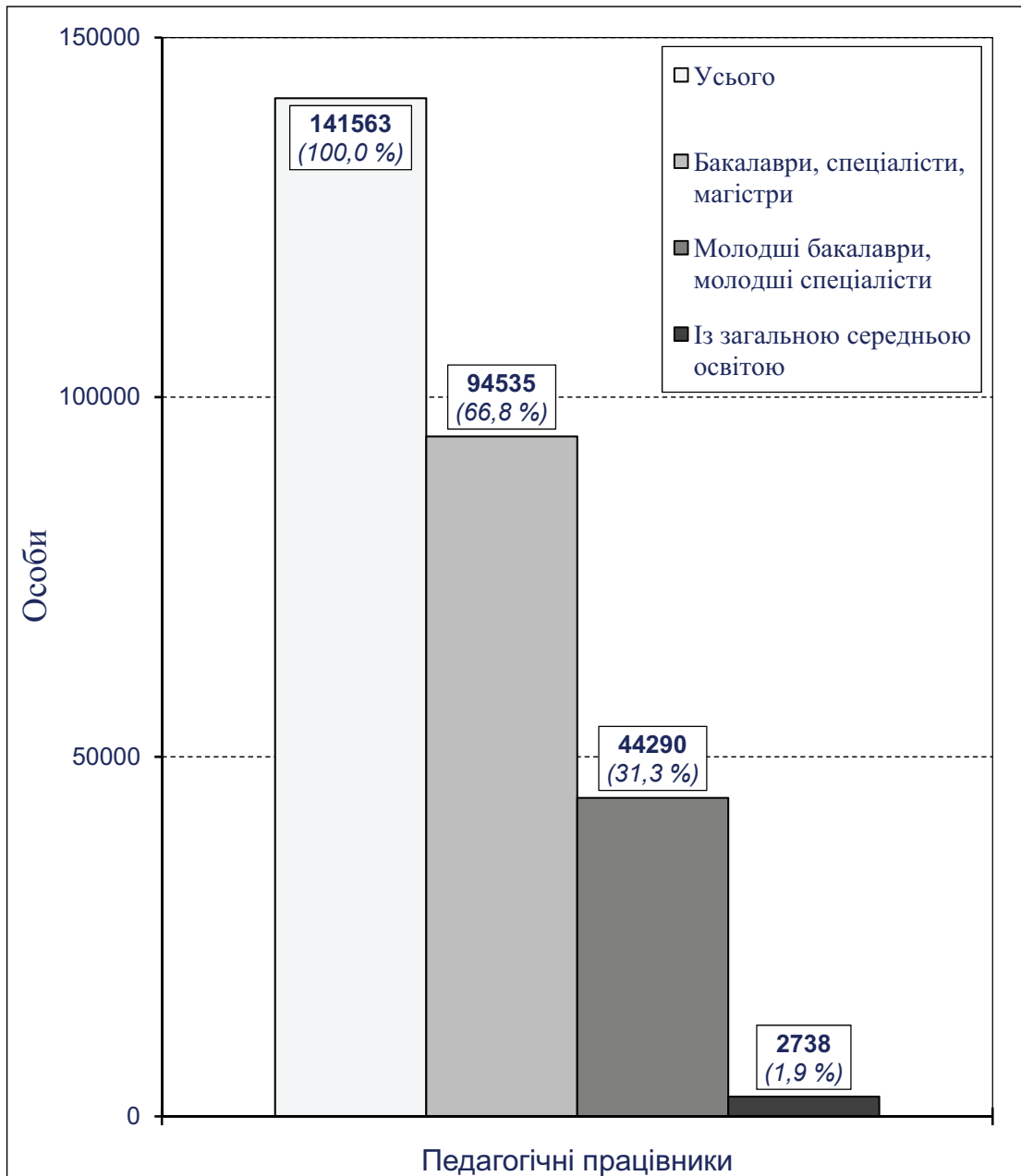
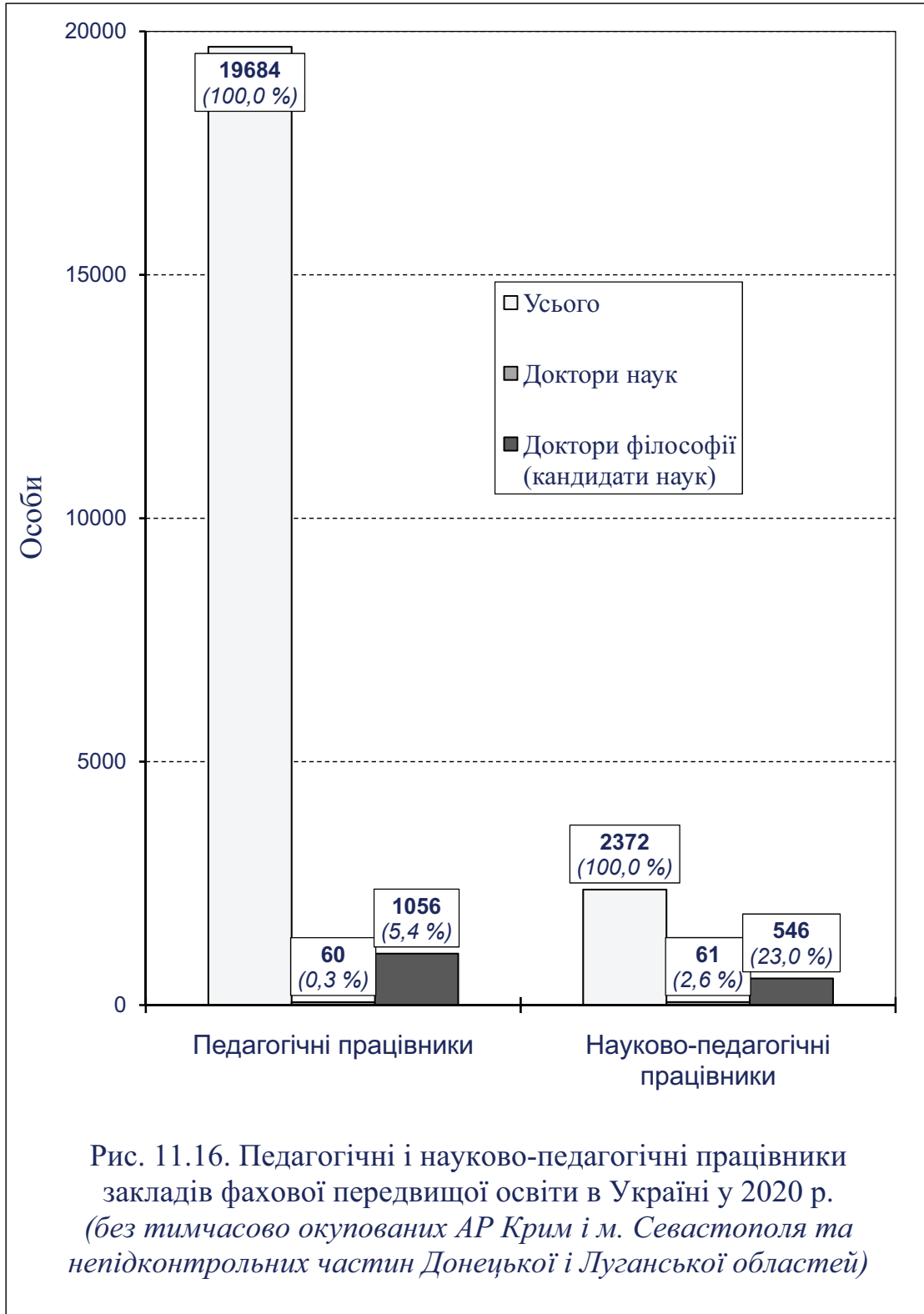
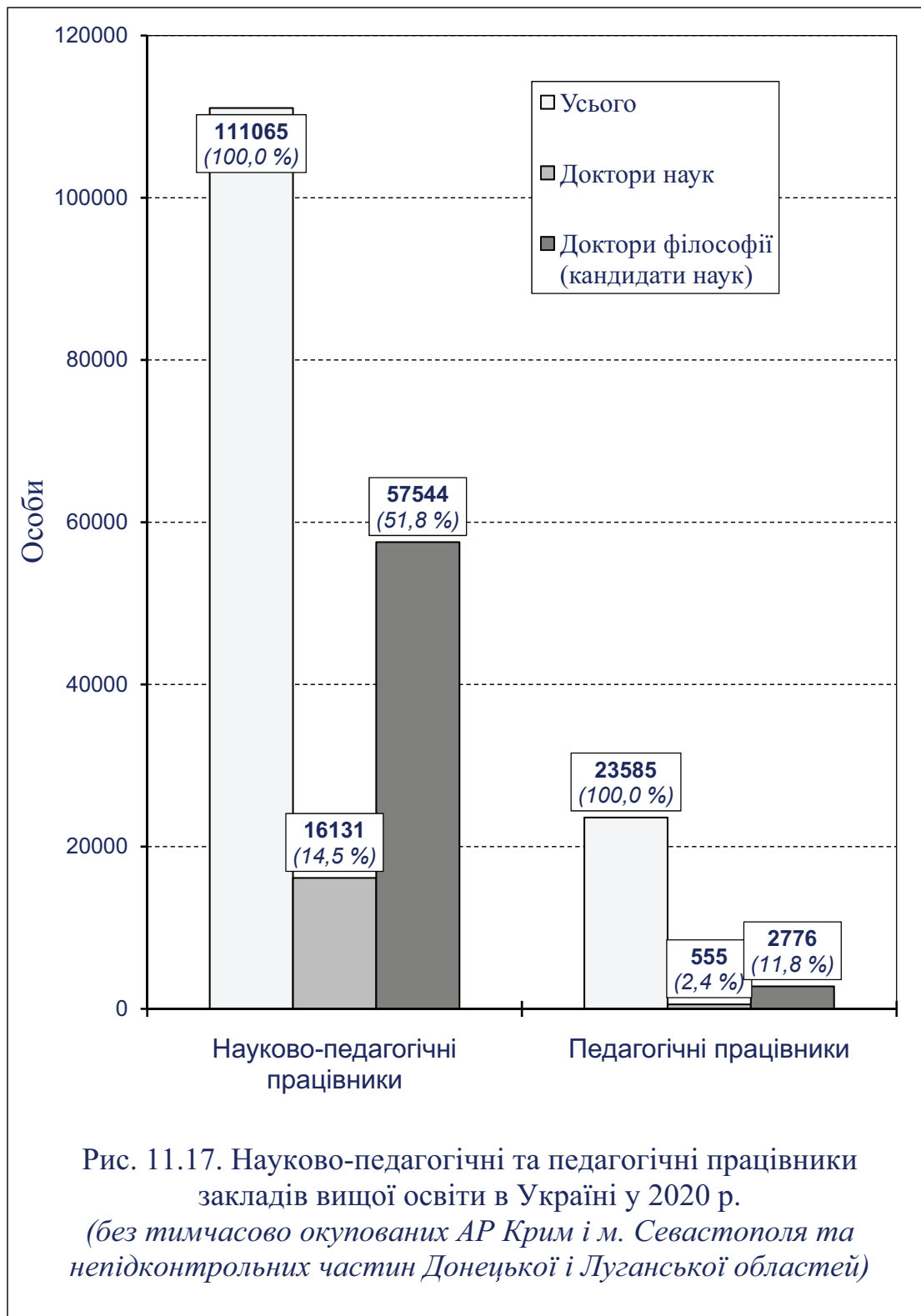

Рис. 11.15. Педагогічні працівники закладів дошкільної освіти в Україні у 2020 р. (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

12. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТИ

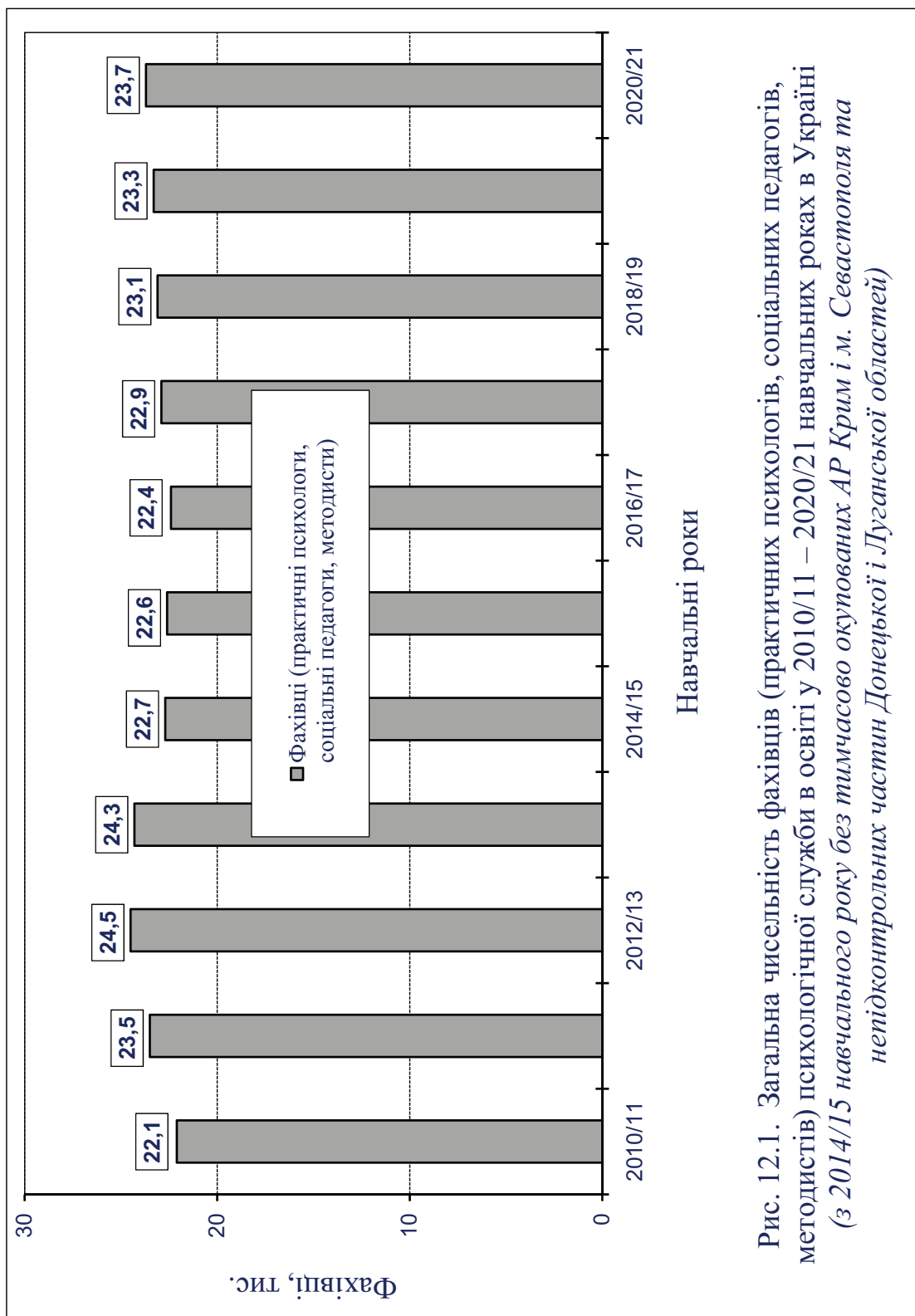

Рис. 12.1. Загальна чисельність фахівців (практичних психологів, соціальних педагогів, методистів) психологічної служби в освіті у 2010/11 – 2020/21 навчальних роках в Україні (з 2014/15 навчального року без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

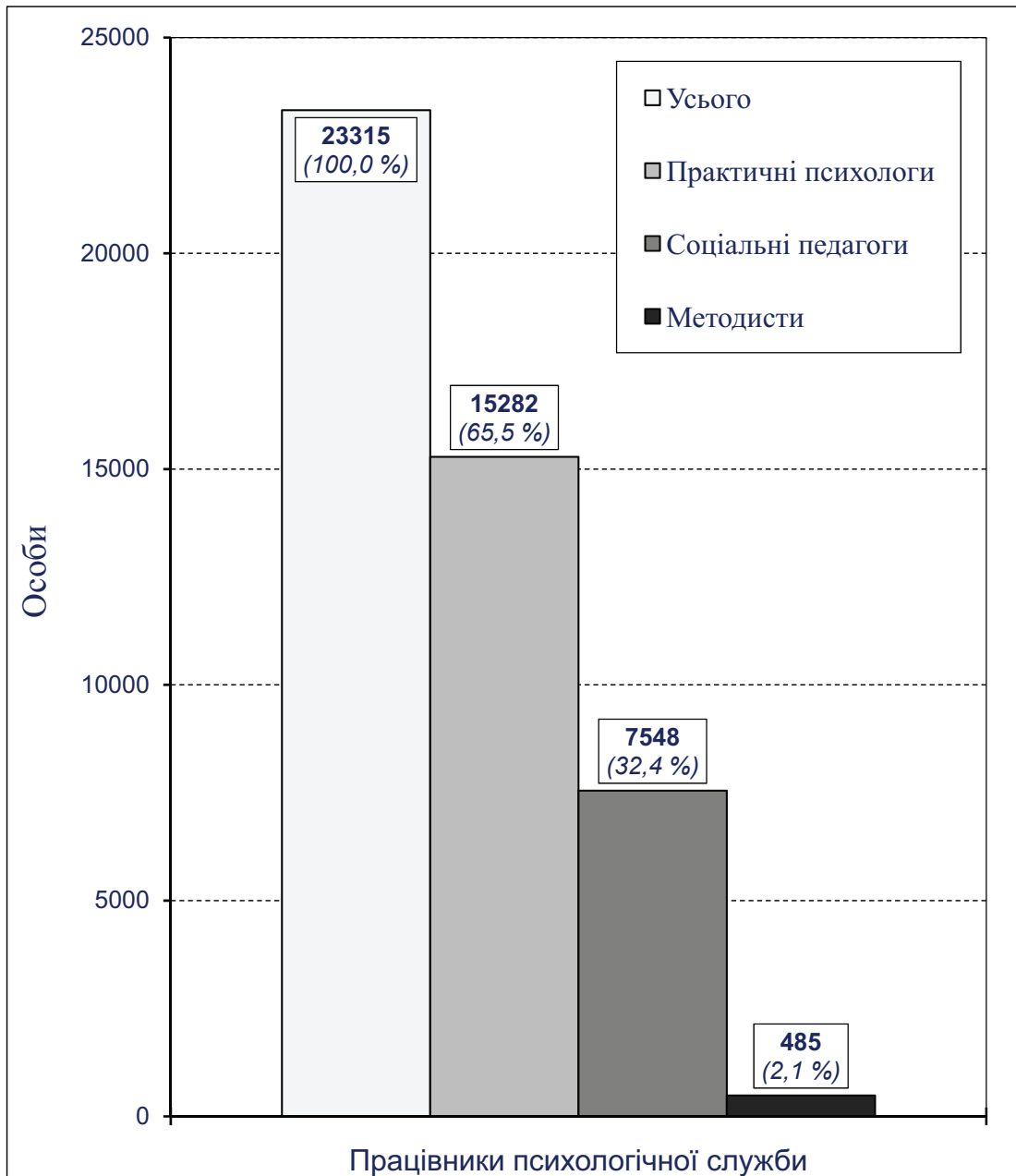
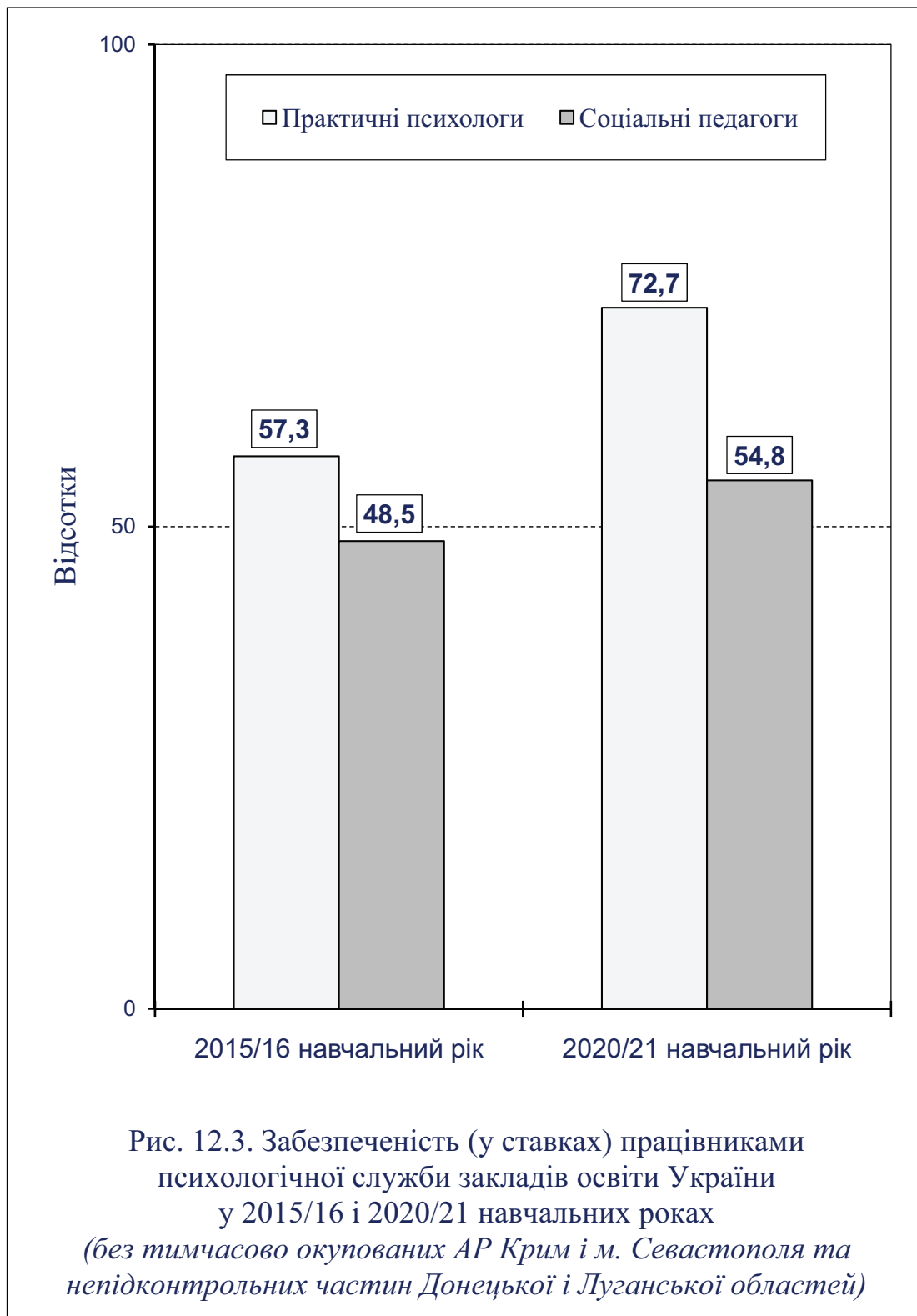

Рис. 12.2. Працівники психологічної служби в системі освіти України у 2020/21 навчальному році (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

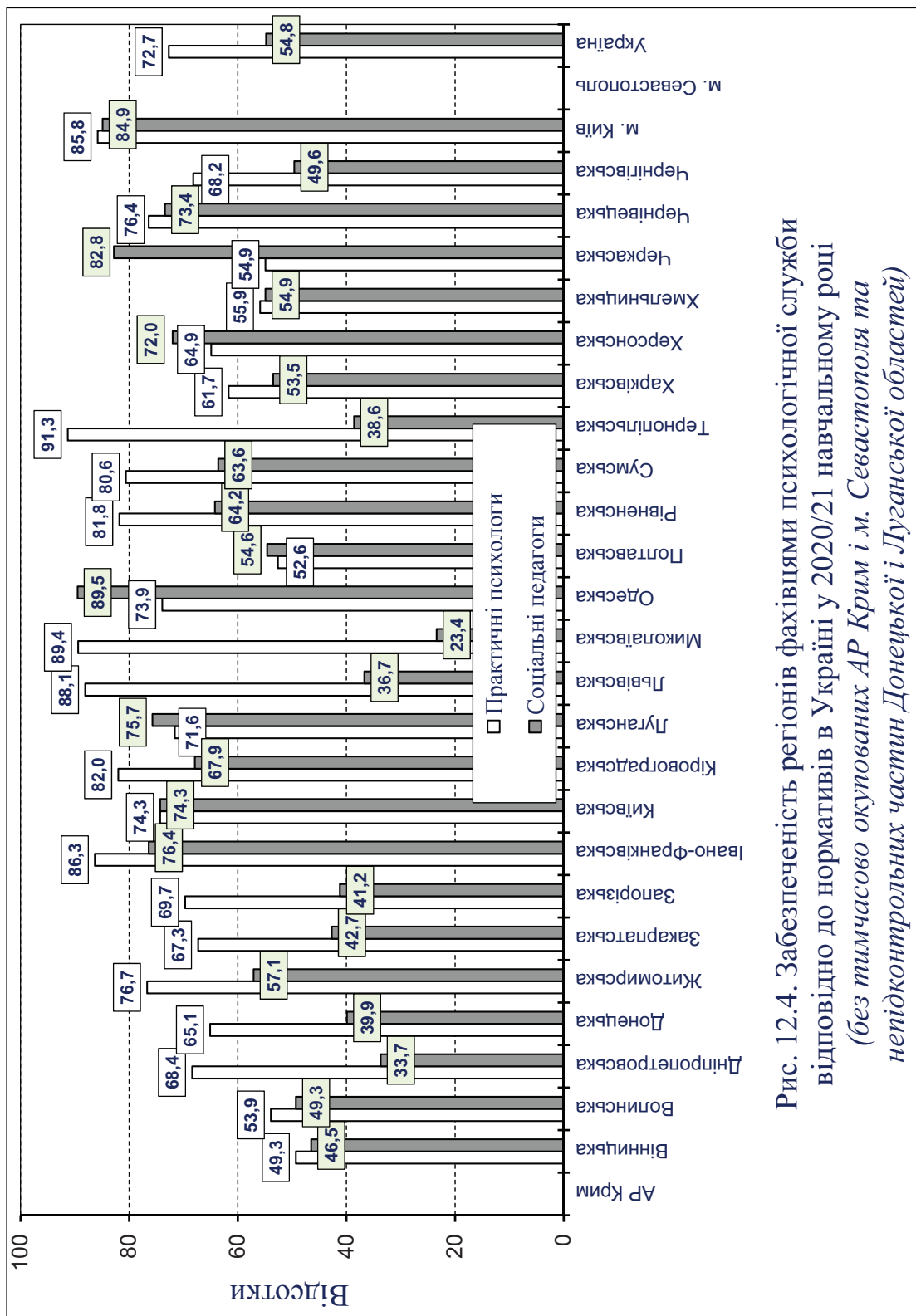

Рис. 12.4. Забезпеченість регіонів фахівцями психологічної служби відповідно до нормативів в Україні у 2020/21 навчальному році (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

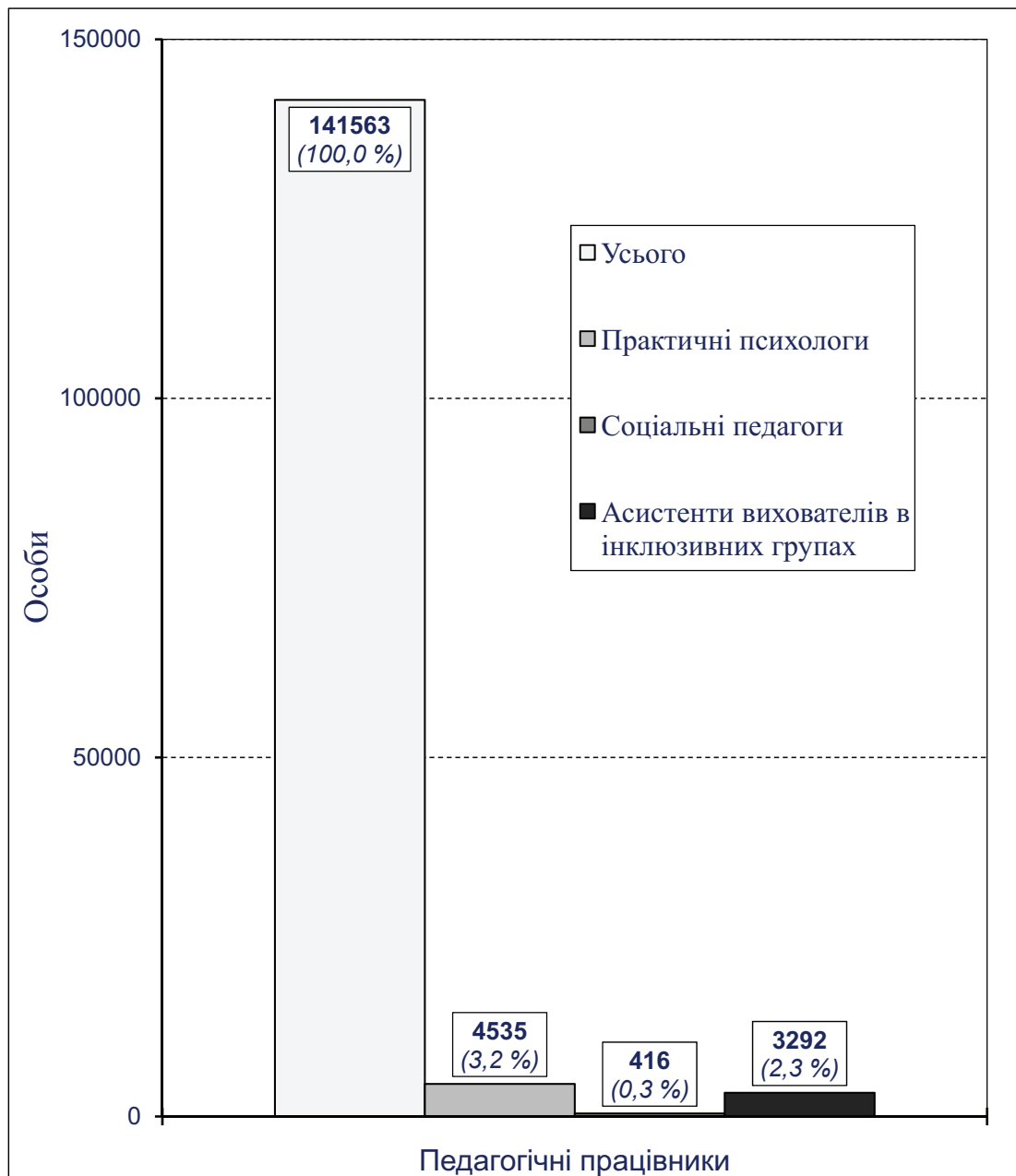

Рис. 12.5. Окремі категорії педагогічних працівників закладів дошкільної освіти в Україні у 2020 р. (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

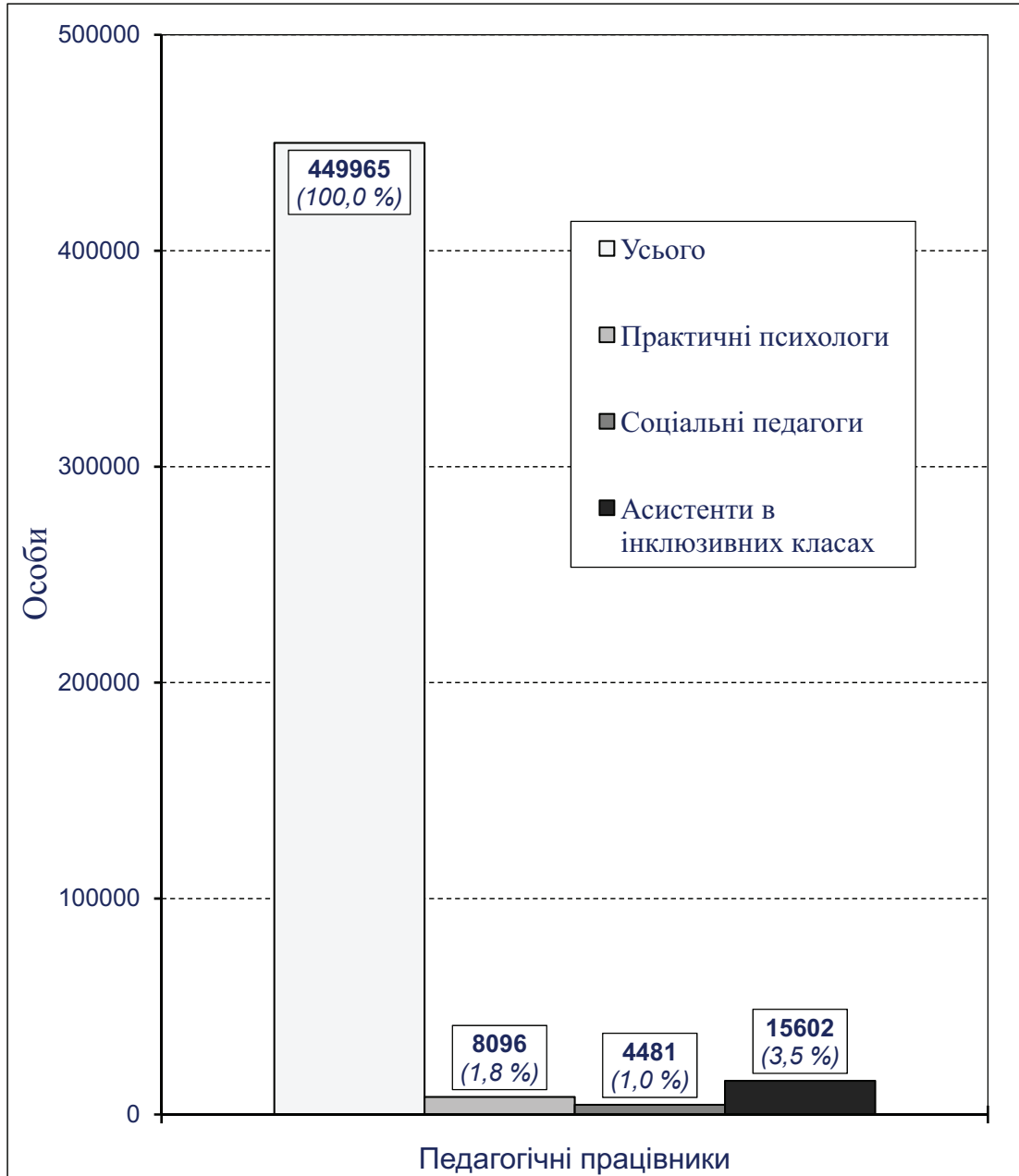

Рис. 12.6. Окремі категорії педагогічних працівників денних закладів загальної середньої освіти в Україні у 2020 р. (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

13. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОСВІТИ

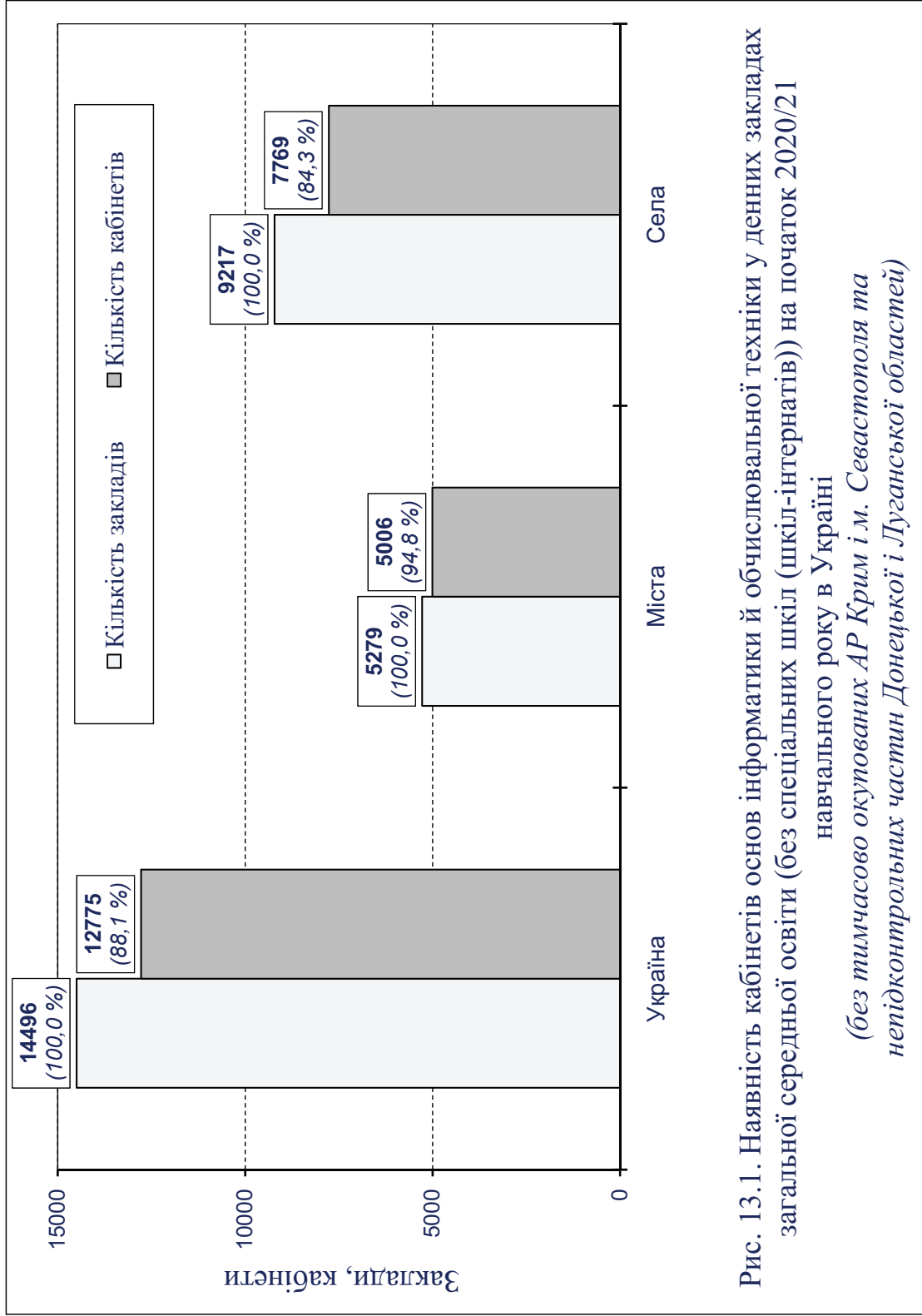

Рис. 13.1. Наявність кабінетів основ інформатики й обчислювальної техніки у денних закладах загальної середньої освіти (без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів)) на початок 2020/21 навчального року в Україні
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

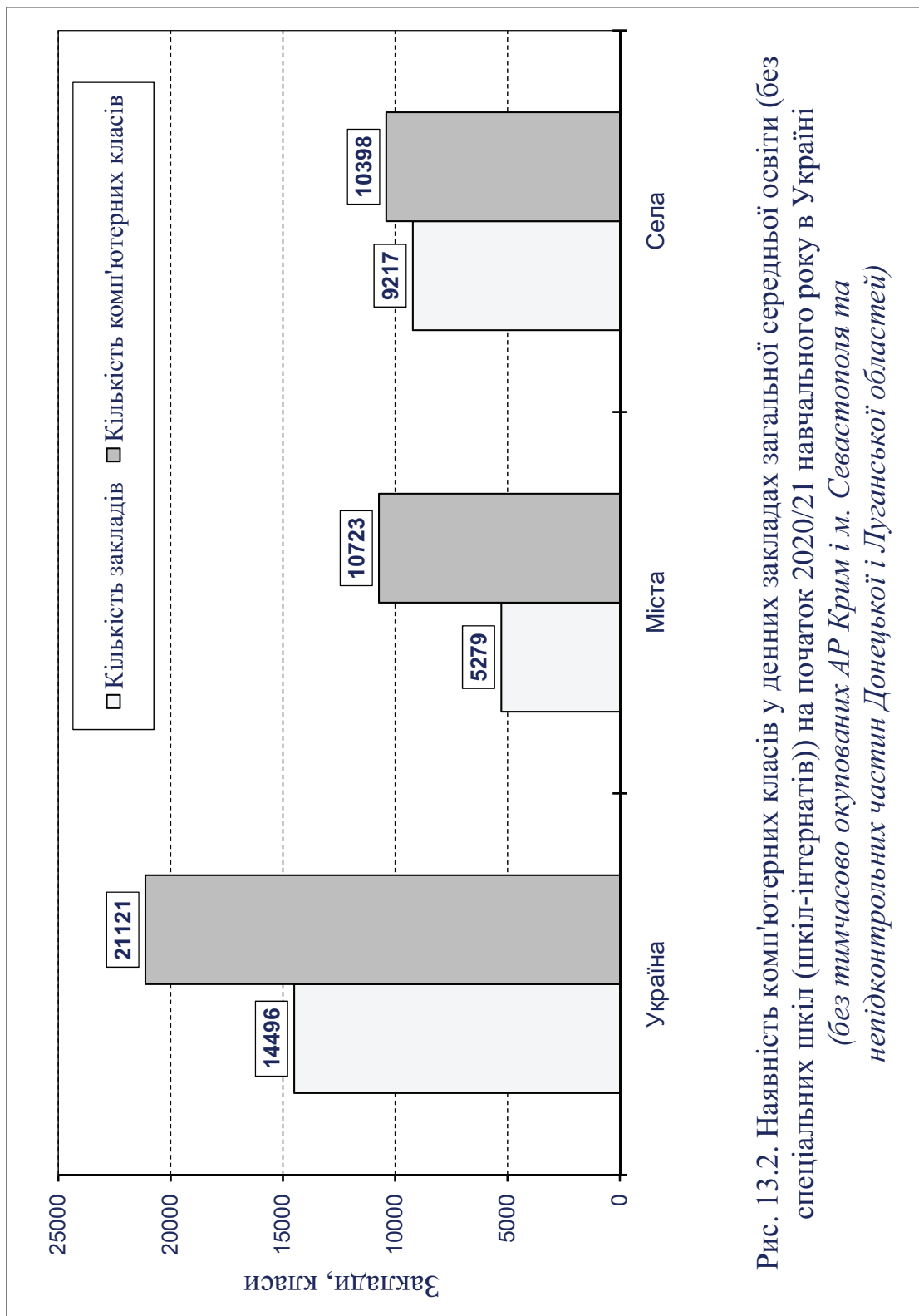

Рис. 13.2. Наявність комп'ютерних класів у денних закладах загальної середньої освіти (без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів)) на початок 2020/21 навчального року в Україні (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

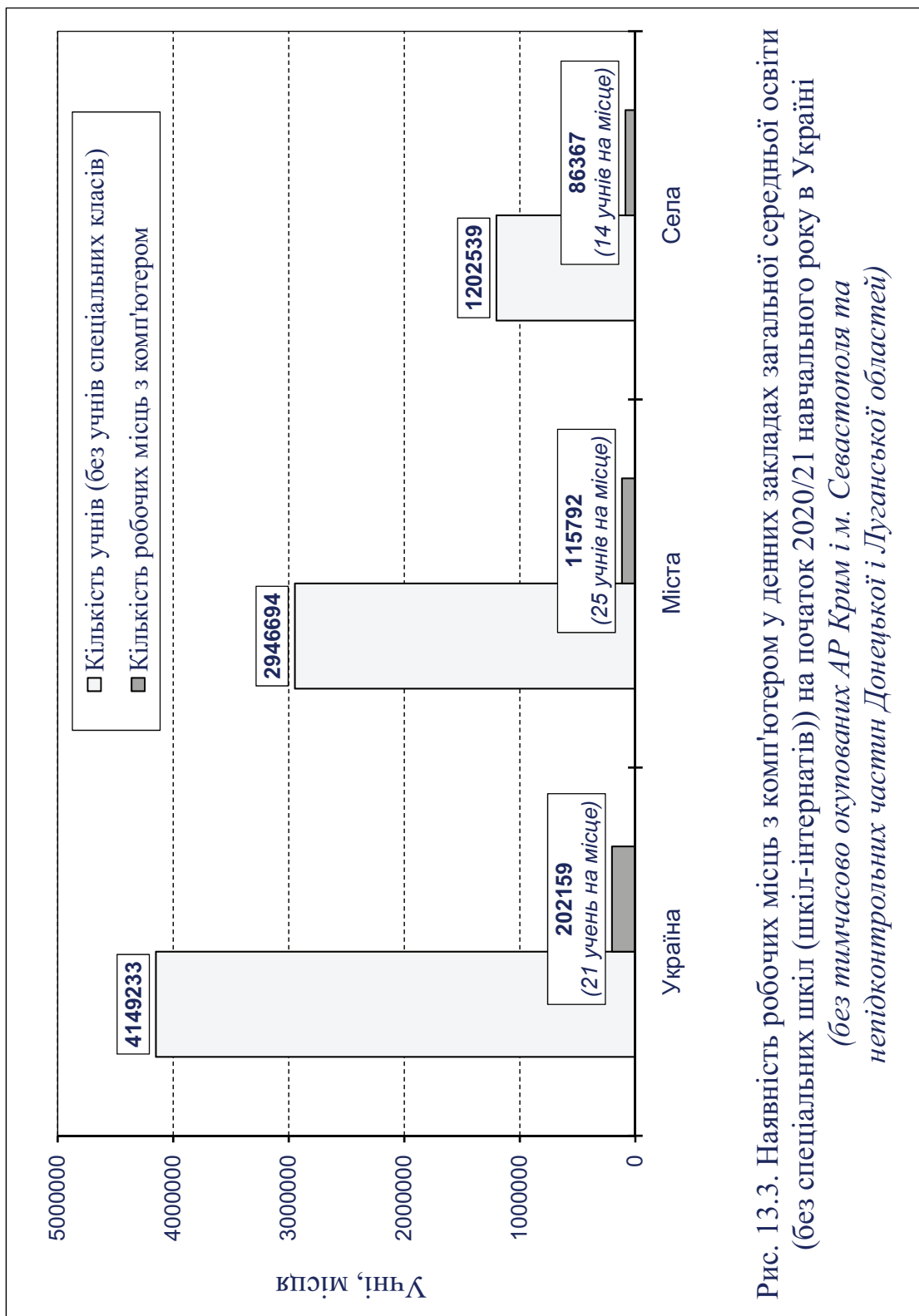

Рис. 13.3. Наявність робочих місць з комп'ютером у денних закладах загальної середньої освіти (без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів)) на початок 2020/21 навчального року в Україні (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

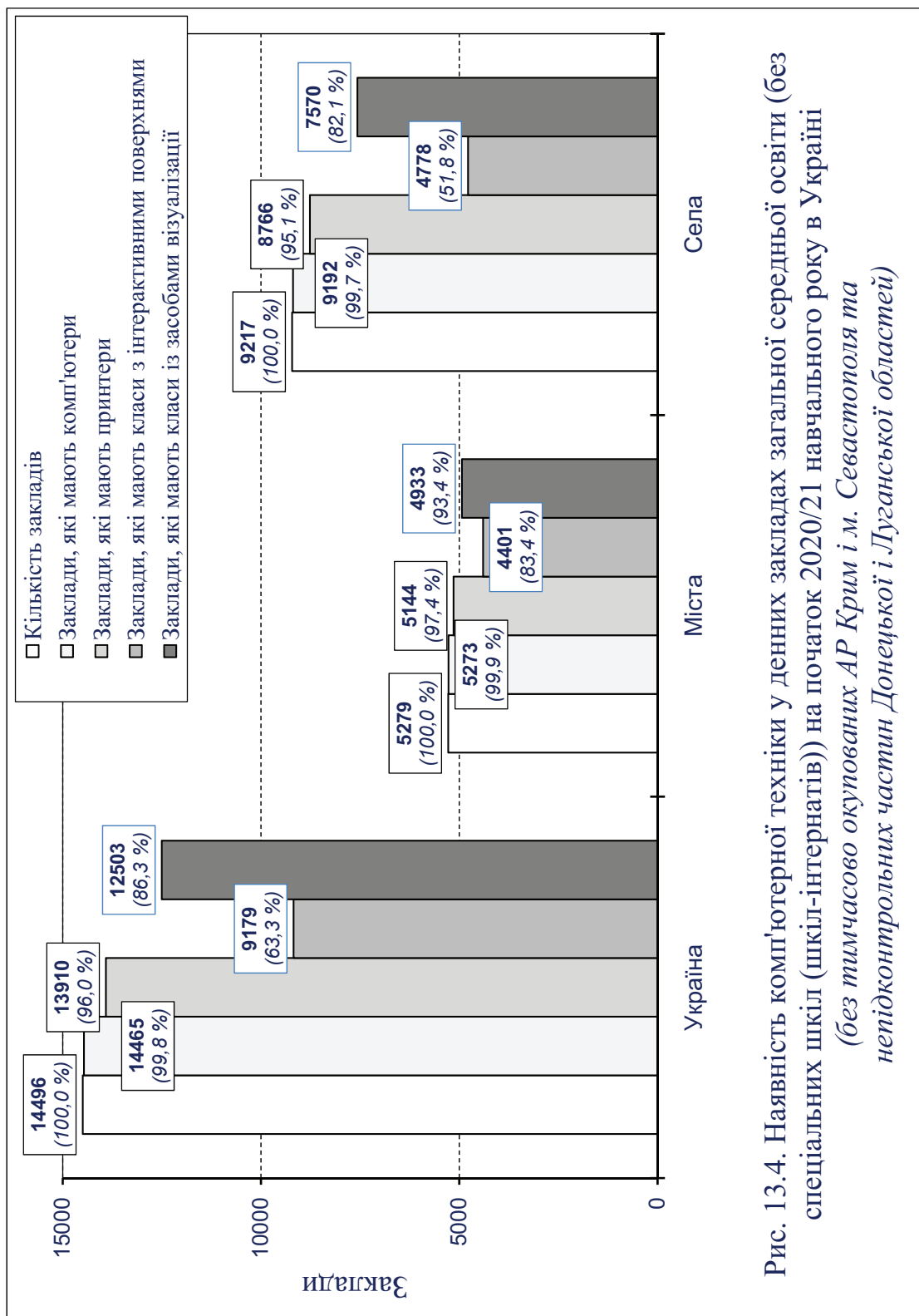

Рис. 13.4. Наявність комп'ютерної техніки у денних закладах загальної середньої освіти (без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів)) на початок 2020/21 навчального року в Україні (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

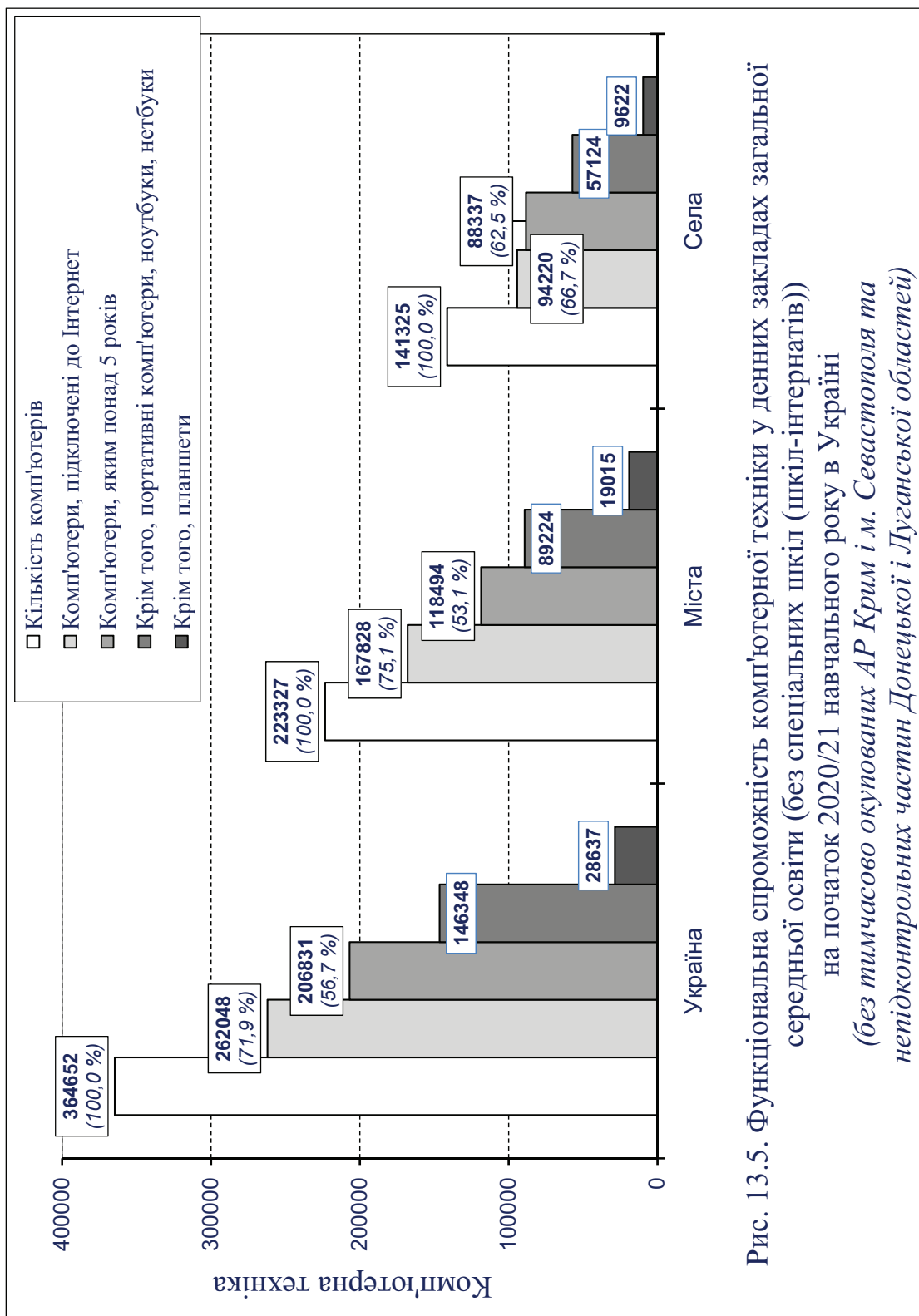

Рис. 13.5. Функціональна спроможність комп'ютерної техніки у денних закладах загальної середньої освіти (без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів)) на початок 2020/21 навчального року в Україні (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

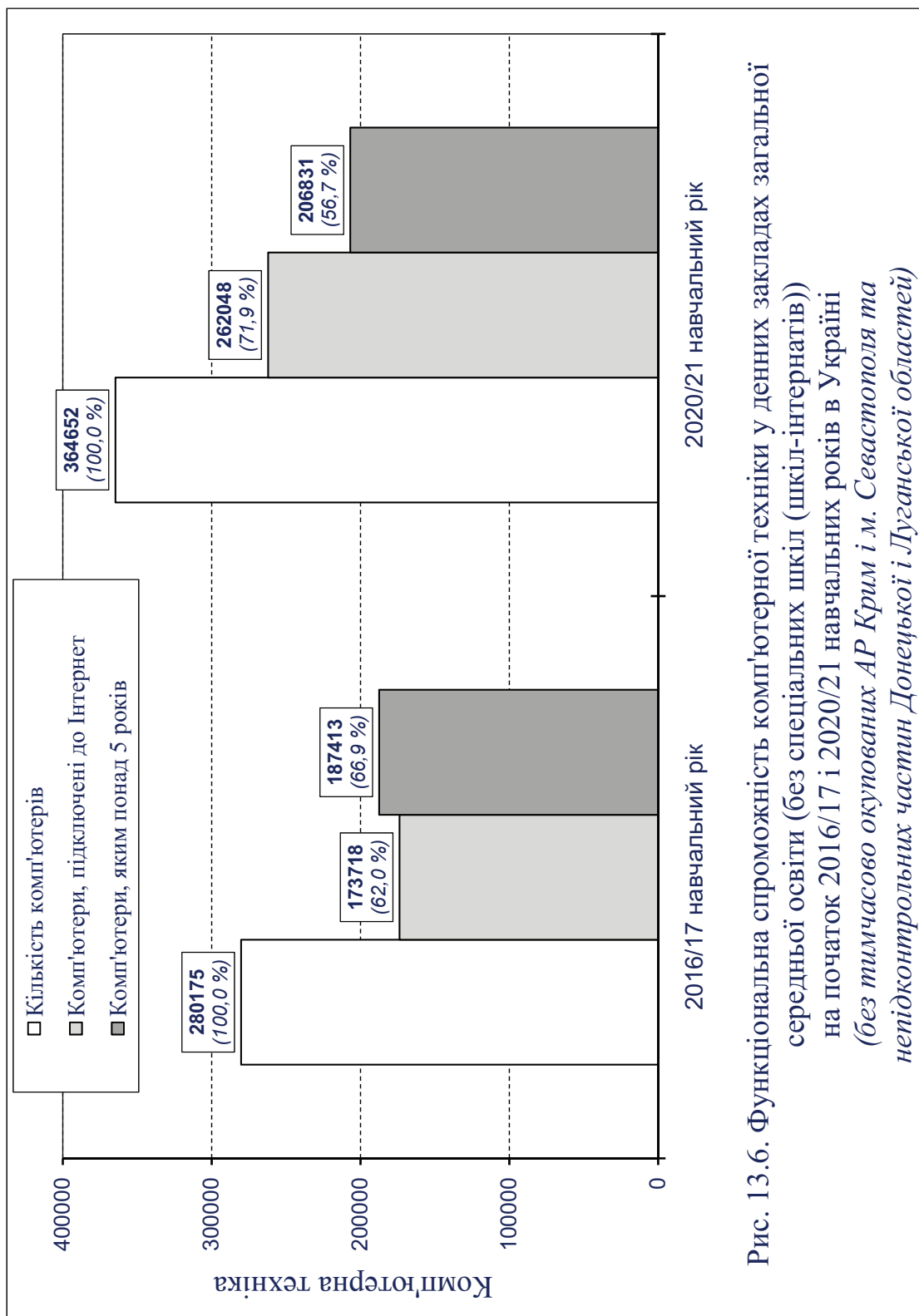

Рис. 13.6. Функціональна спроможність комп'ютерної техніки у денних закладах загальної середньої освіти (без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів)) на початок 2016/17 і 2020/21 навчальних років в Україні (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

14. НАУКОВЕ І МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ

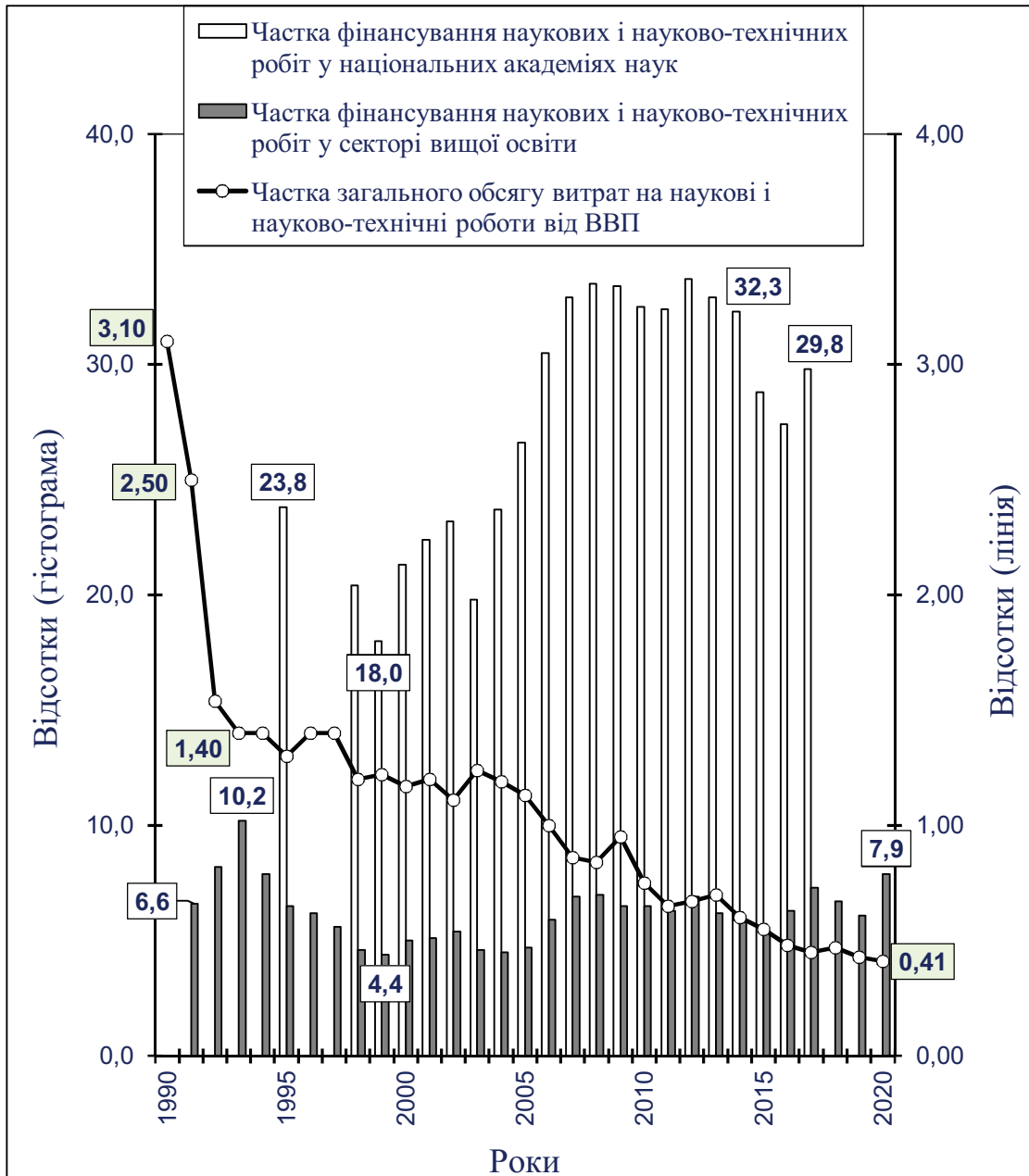

Рис. 14.1. Частка фінансування наукових і науково-технічних робіт від ВВП (лінія) та частки національних академій наук і сектору вищої освіти у загальному фінансуванні (гістограми) (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

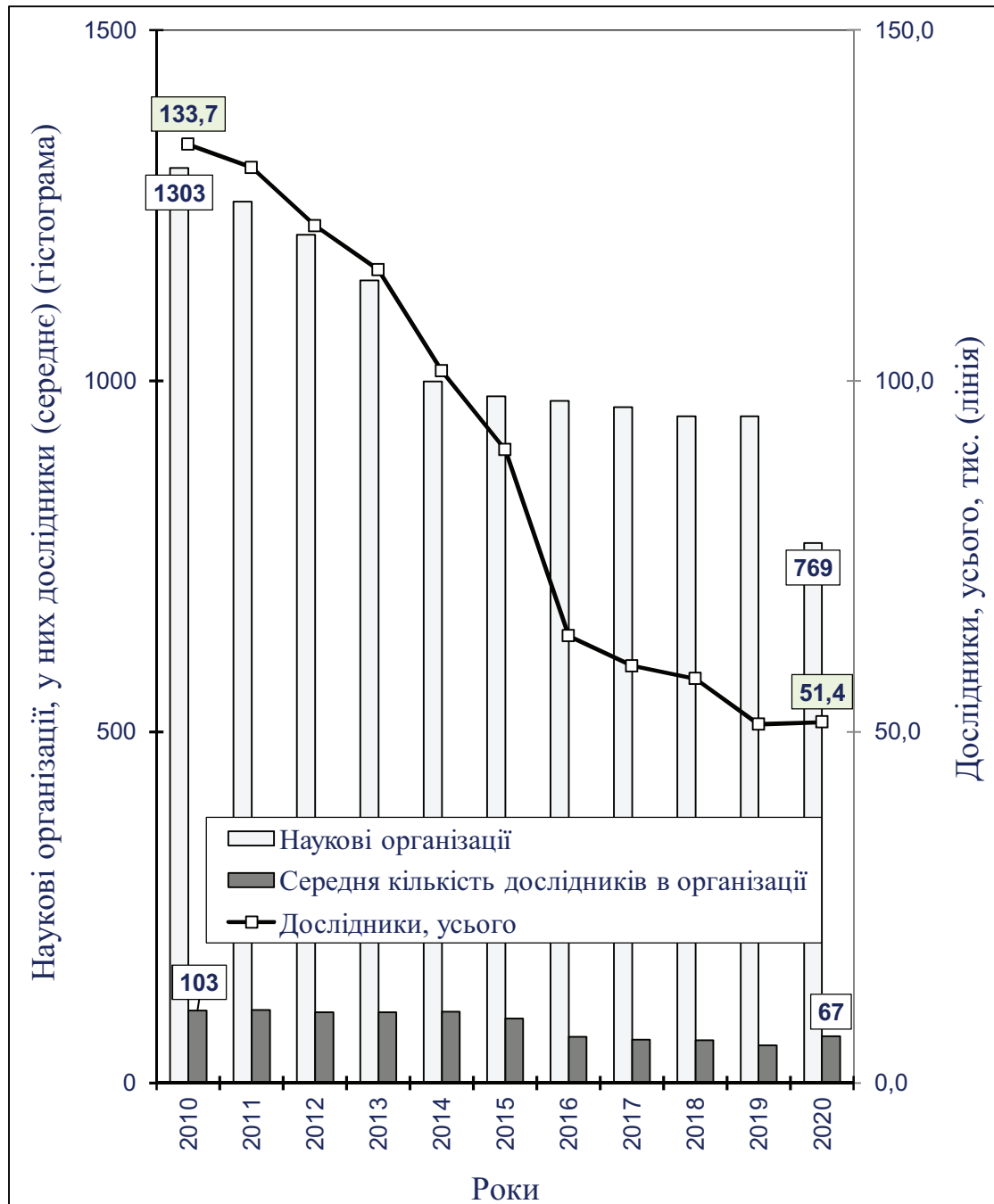

Рис. 14.2. Наукові організації, дослідники (усього) та в одній організації (у середньому) в Україні у 2010-2020 рр. (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

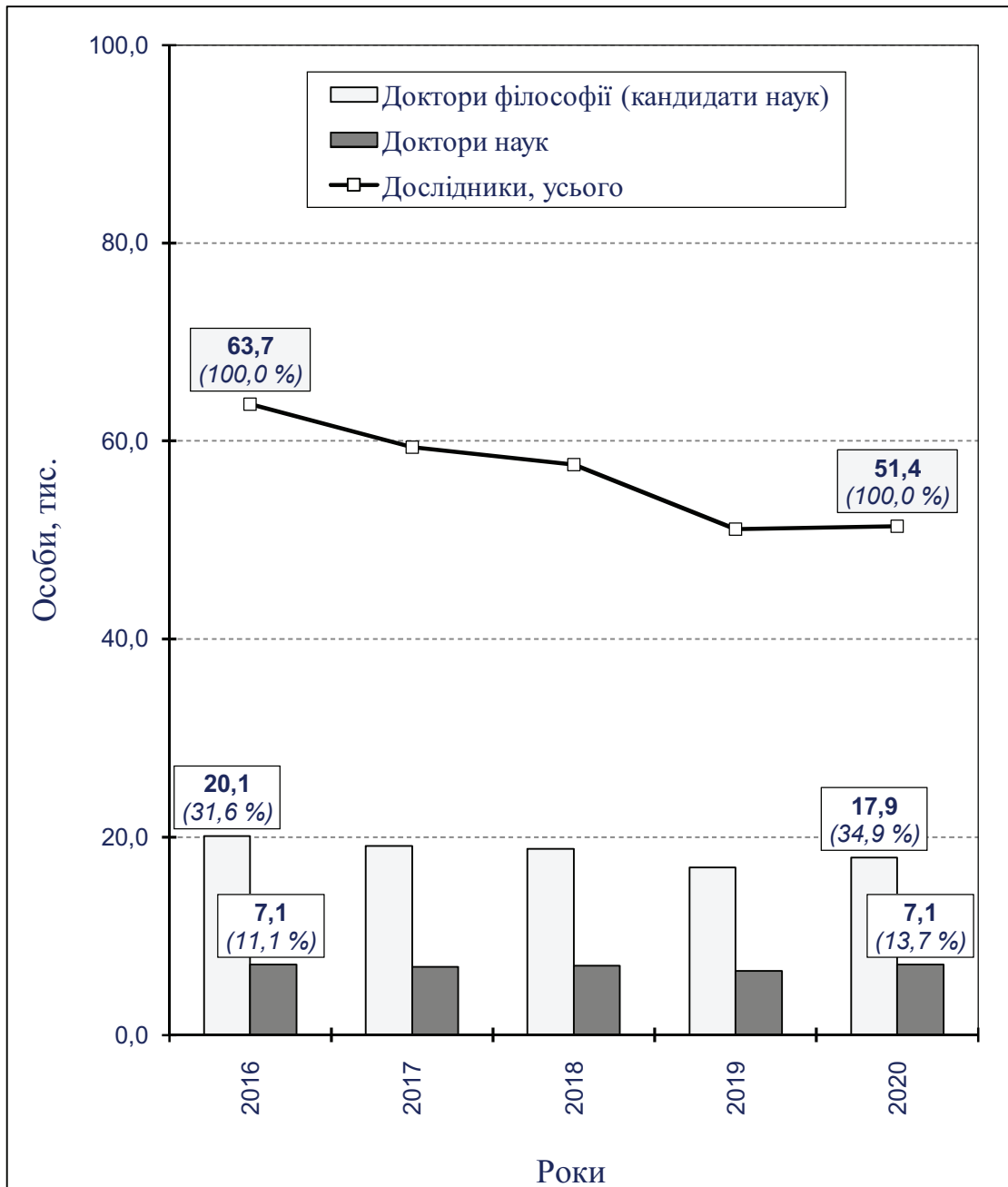
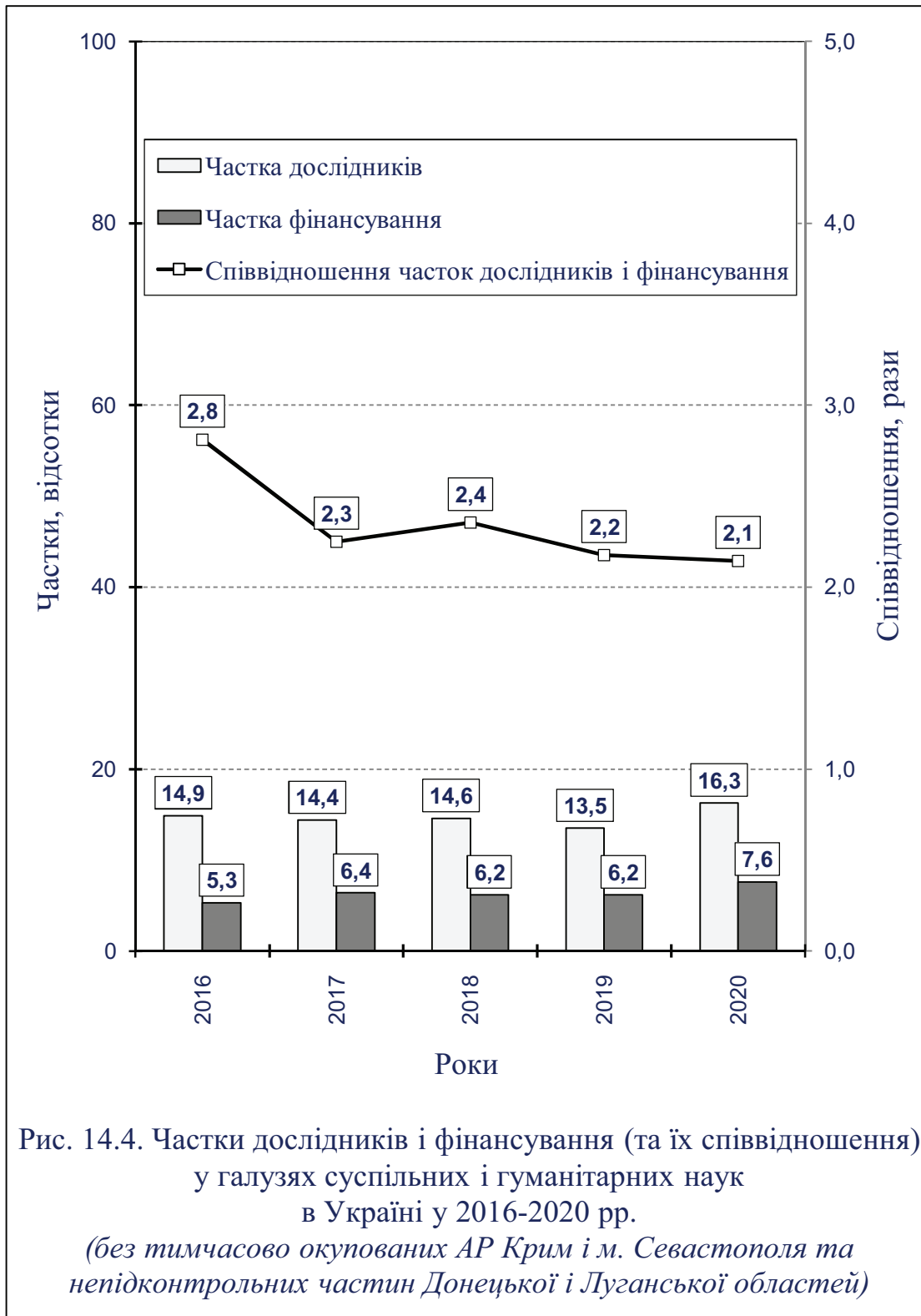

Рис. 14.3. Дослідники та серед них доктори філософії (кандидати наук) і доктори наук в Україні у 2016-2020 рр.
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

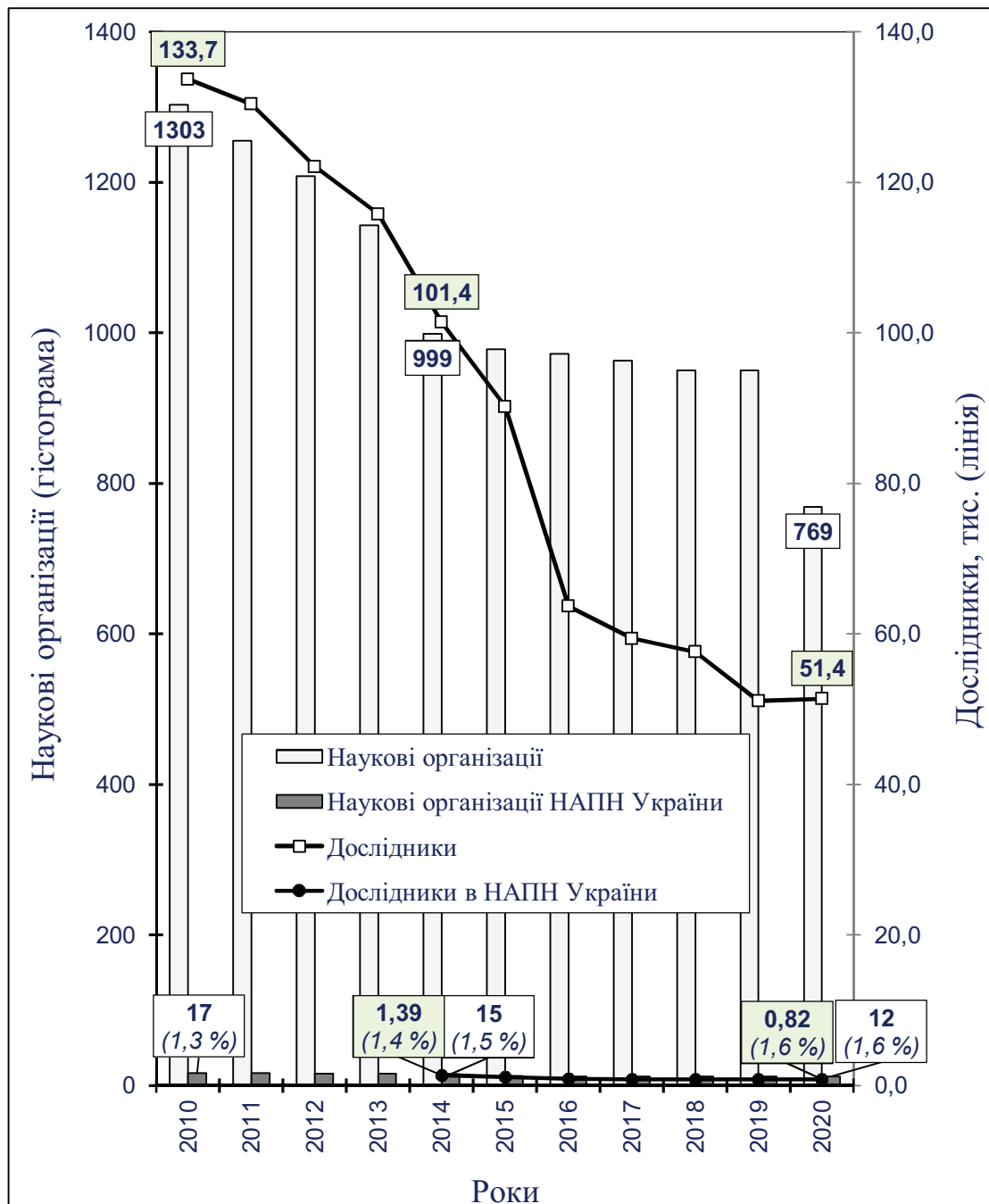
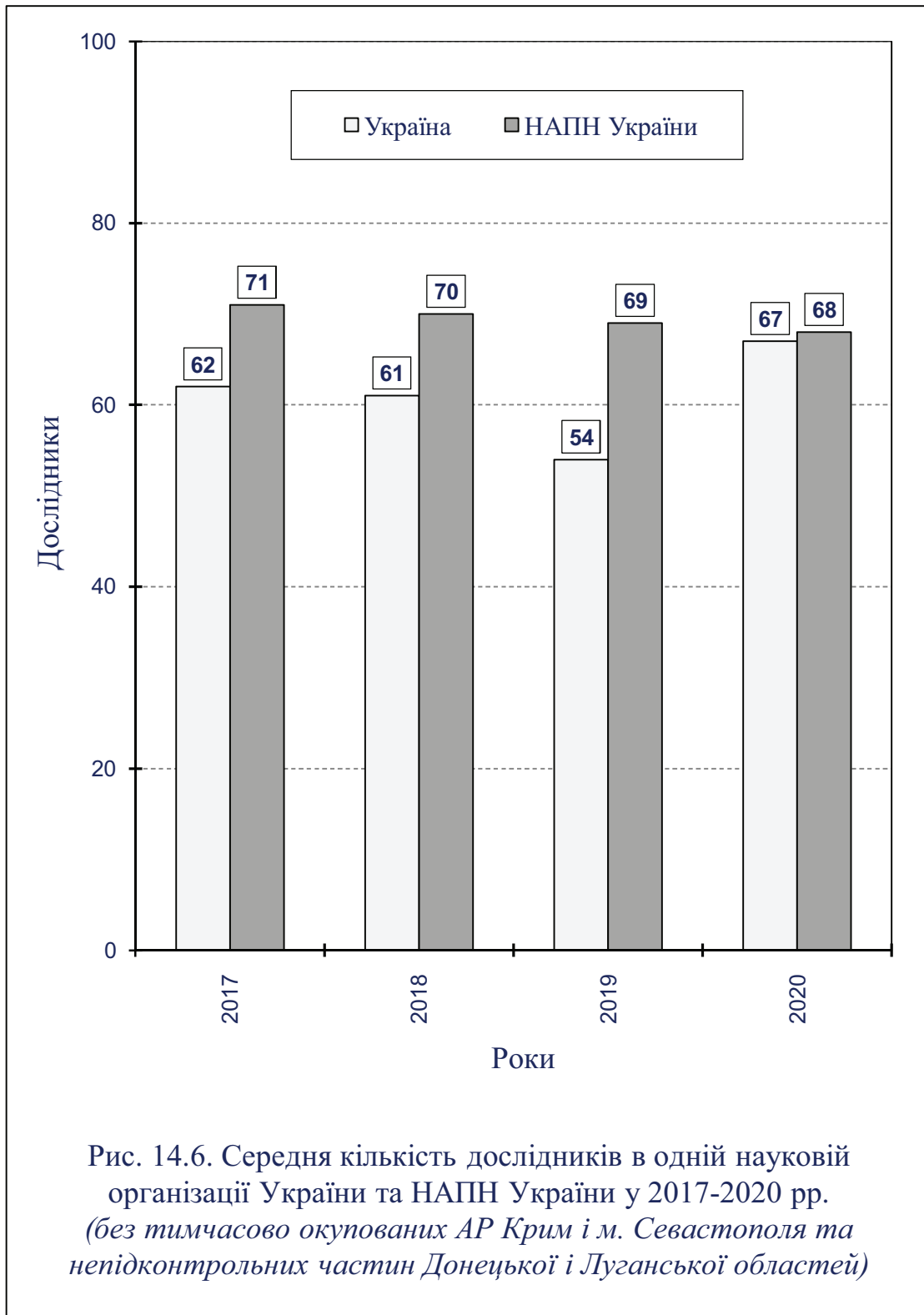

Рис. 14.5. Наукові організації, дослідники України та НАПН України у 2010-2020 рр. (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

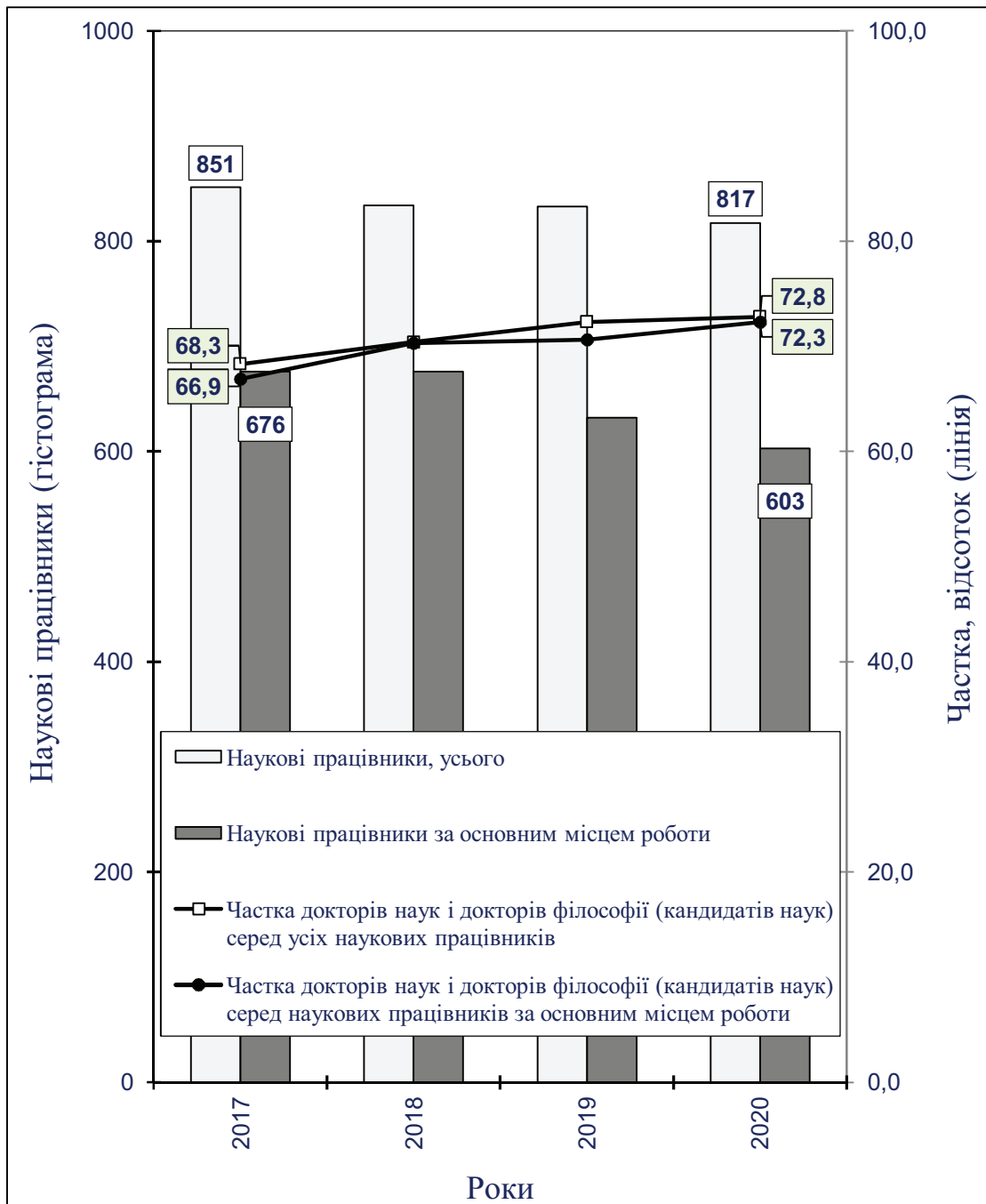
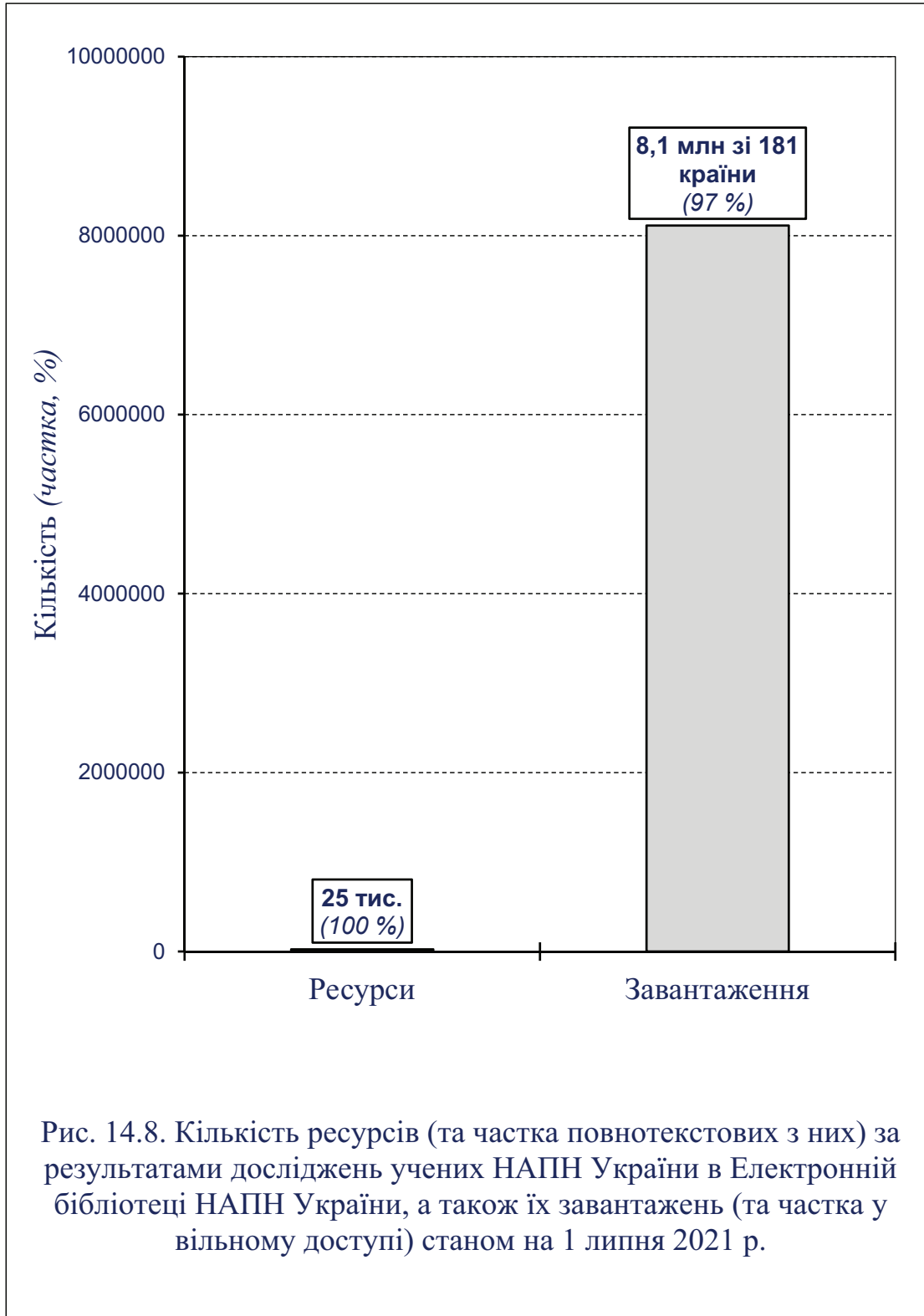
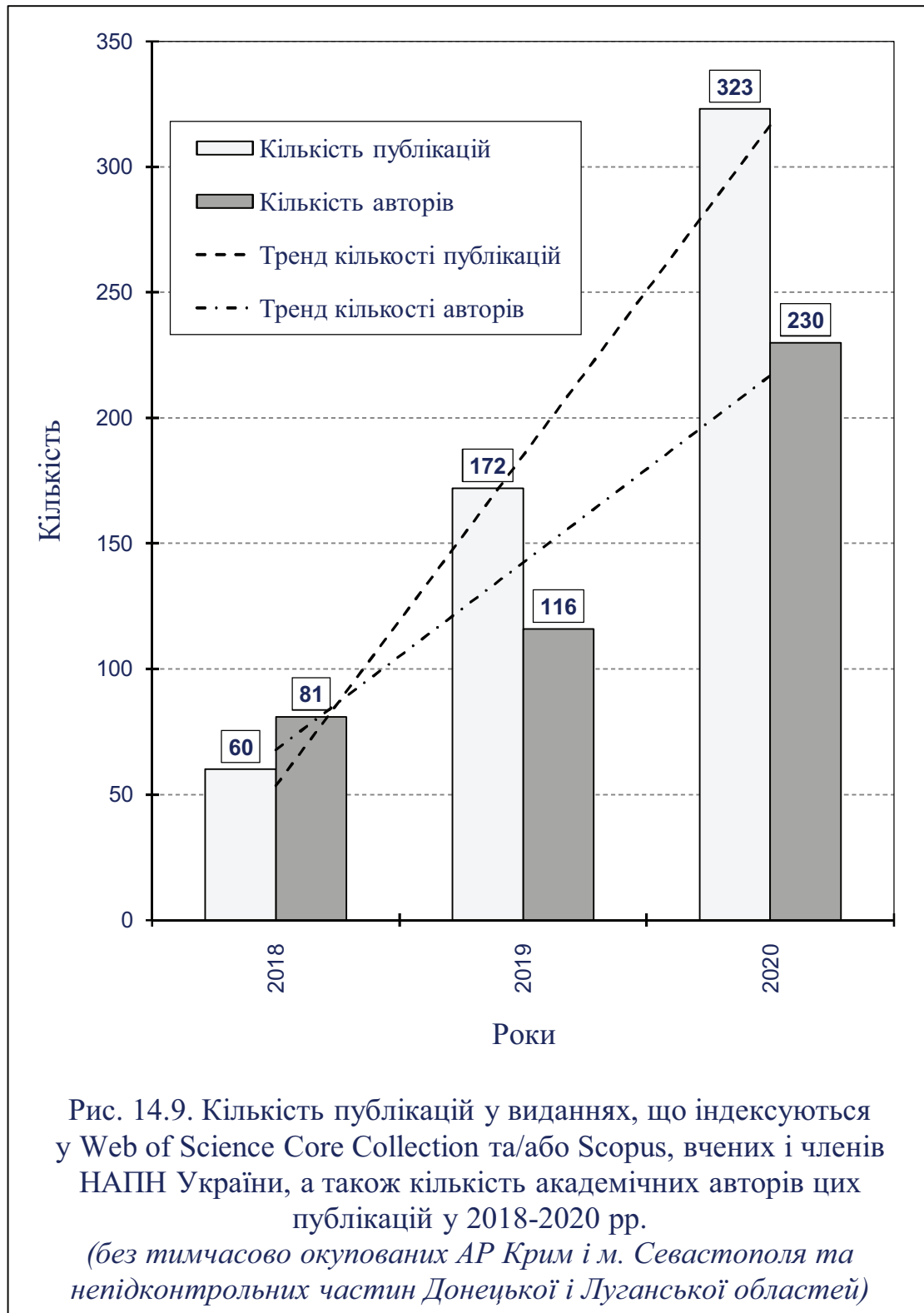

Рис. 14.7. Наукові працівники НАПН України та частка серед них докторів наук і докторів філософії (кандидатів наук) у 2017-2020 рр.

15. ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТИ

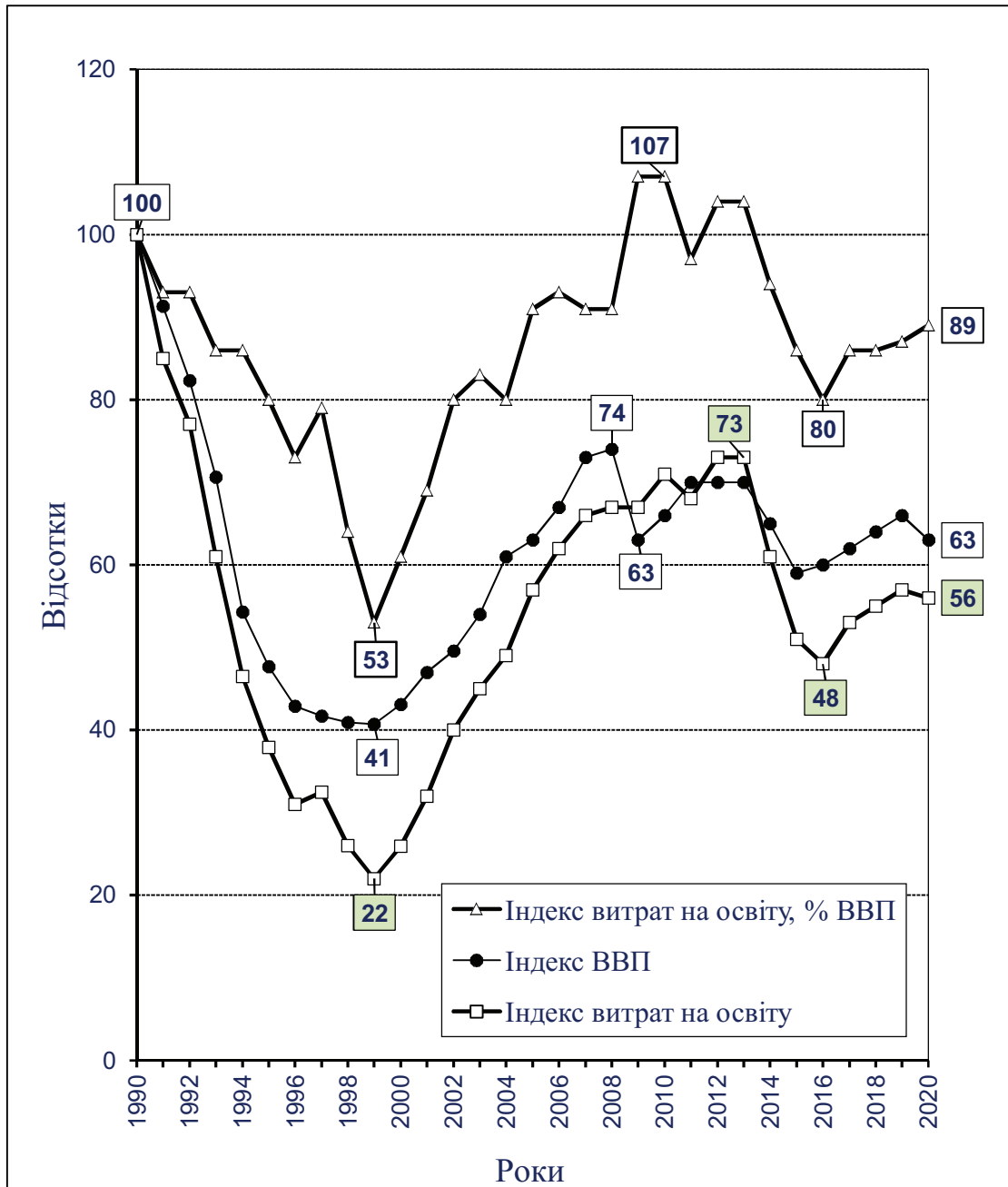

Рис. 15.1. Індекс видатків (державних і приватних) на освіту в Україні у 1990-2020 рр.
(з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

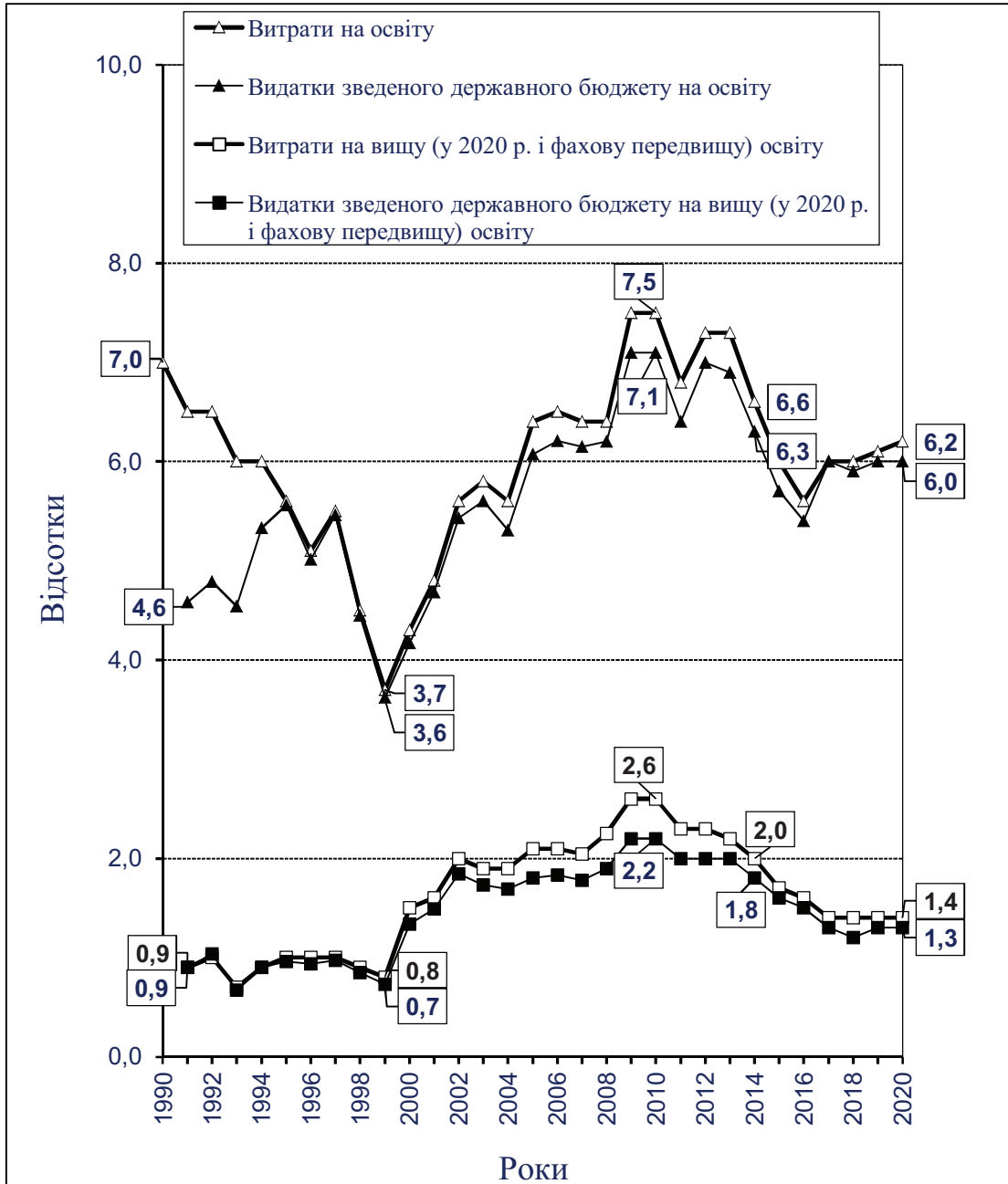

Рис. 15.2. Загальні (державні та приватні) витрати і видатки зведеного державного бюджету на освіту і вищу (у 2020 р. і фахову передвищу) освіту в Україні у відсотках ВВП у 1990-2020 рр. (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

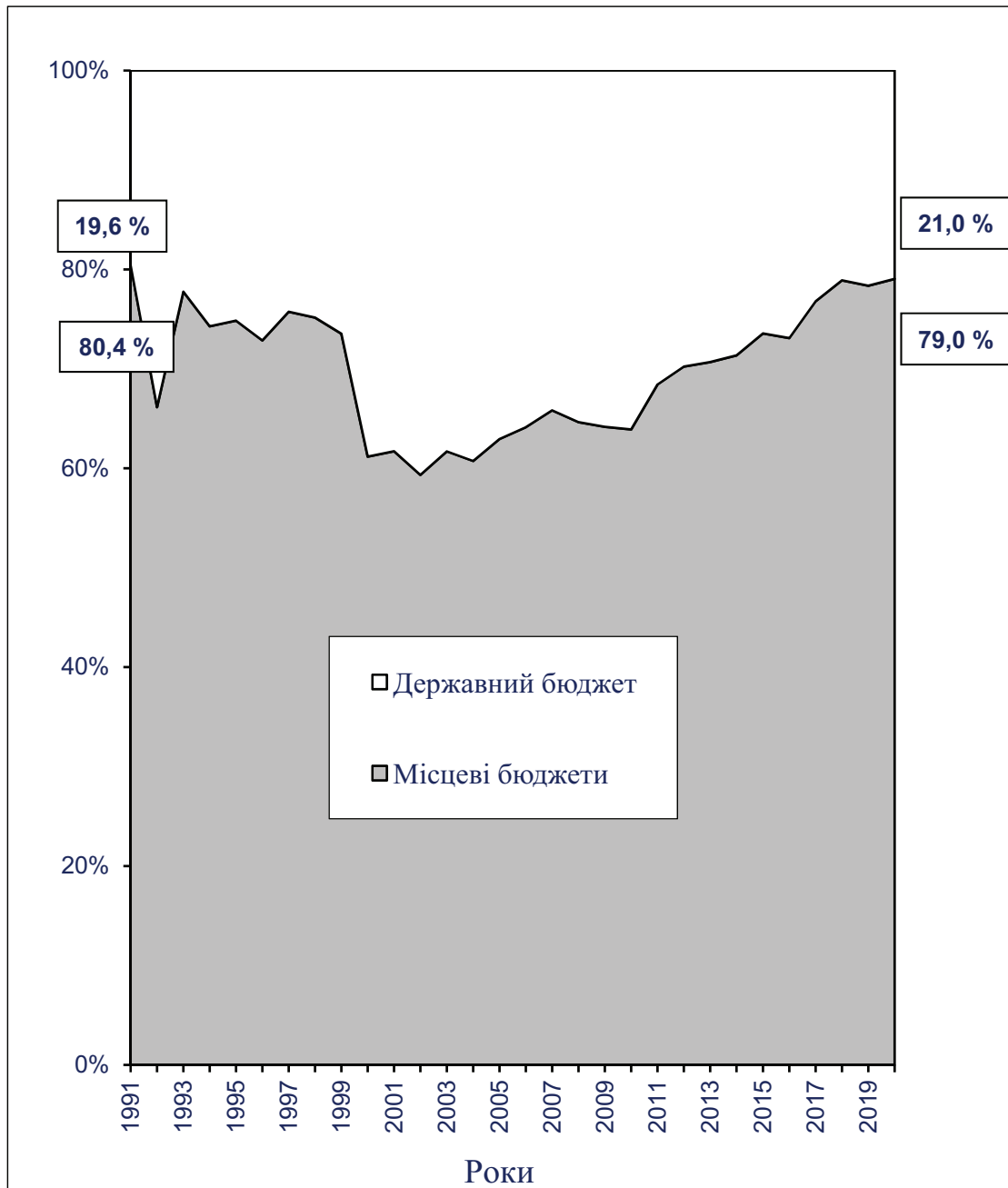

Рис. 15.3. Співвідношення державного і місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України за функцією 0900 «Освіта» у 1991-2020 рр.
(з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

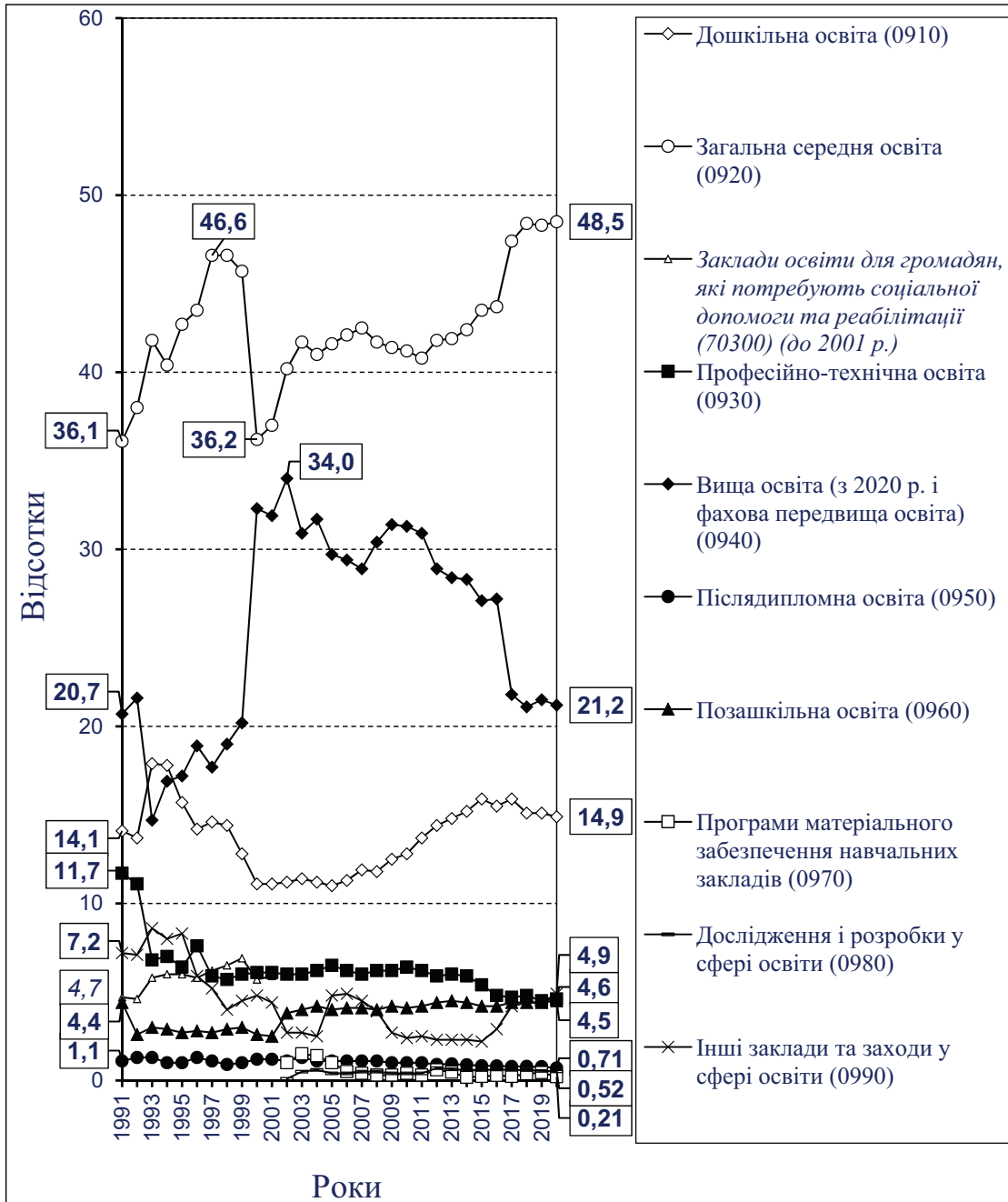

Рис. 15.4. Розподіл видатків зведеного бюджету України за кодами функціональної бюджетної класифікації функції 0900 «Освіта» у 1991-2020 рр. (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

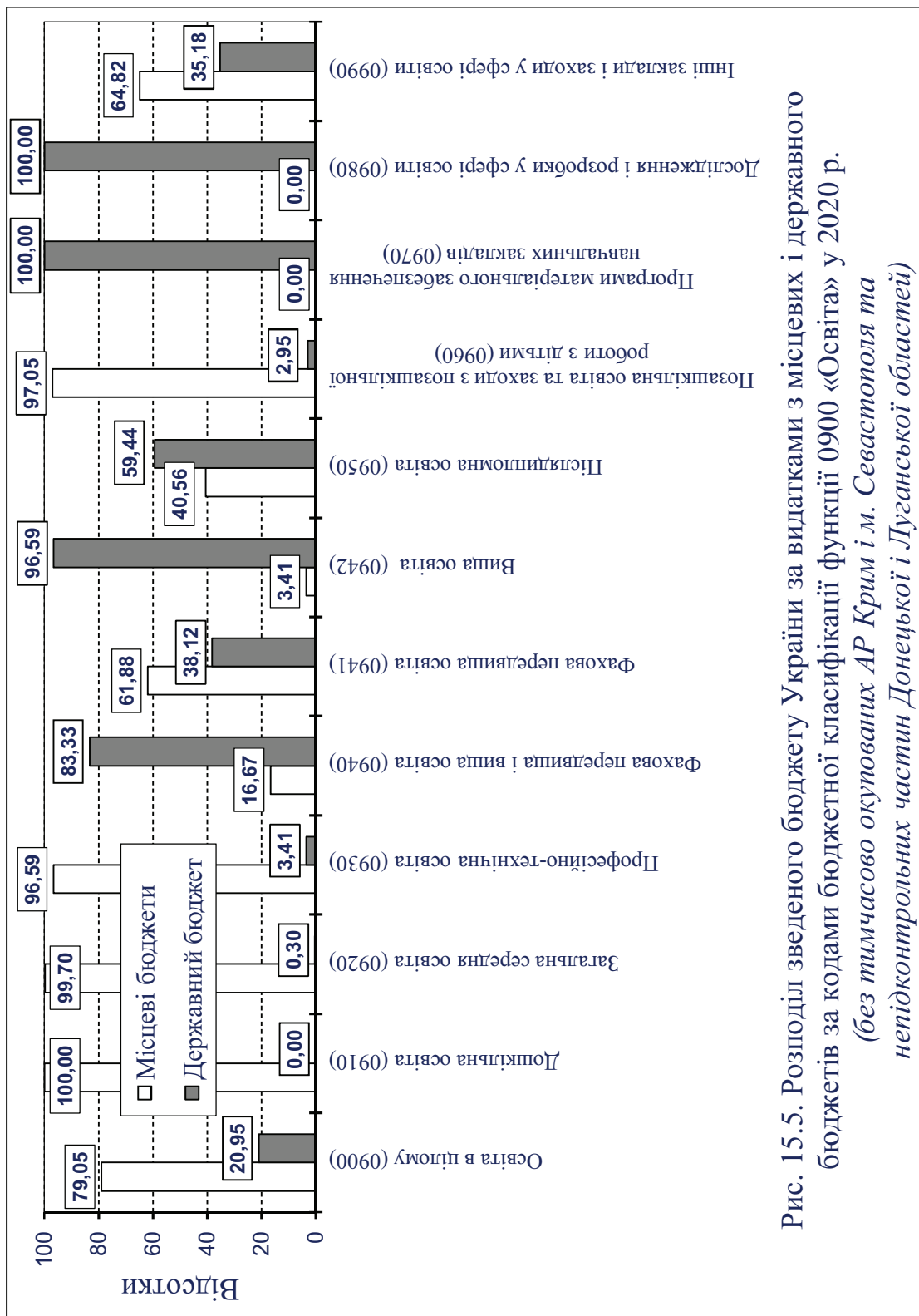

Рис. 15.5. Розподіл зведеного бюджету України за видатками з місцевих і державного бюджетів за кодами бюджетної класифікації функції 0900 «Освіта» у 2020 р. (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

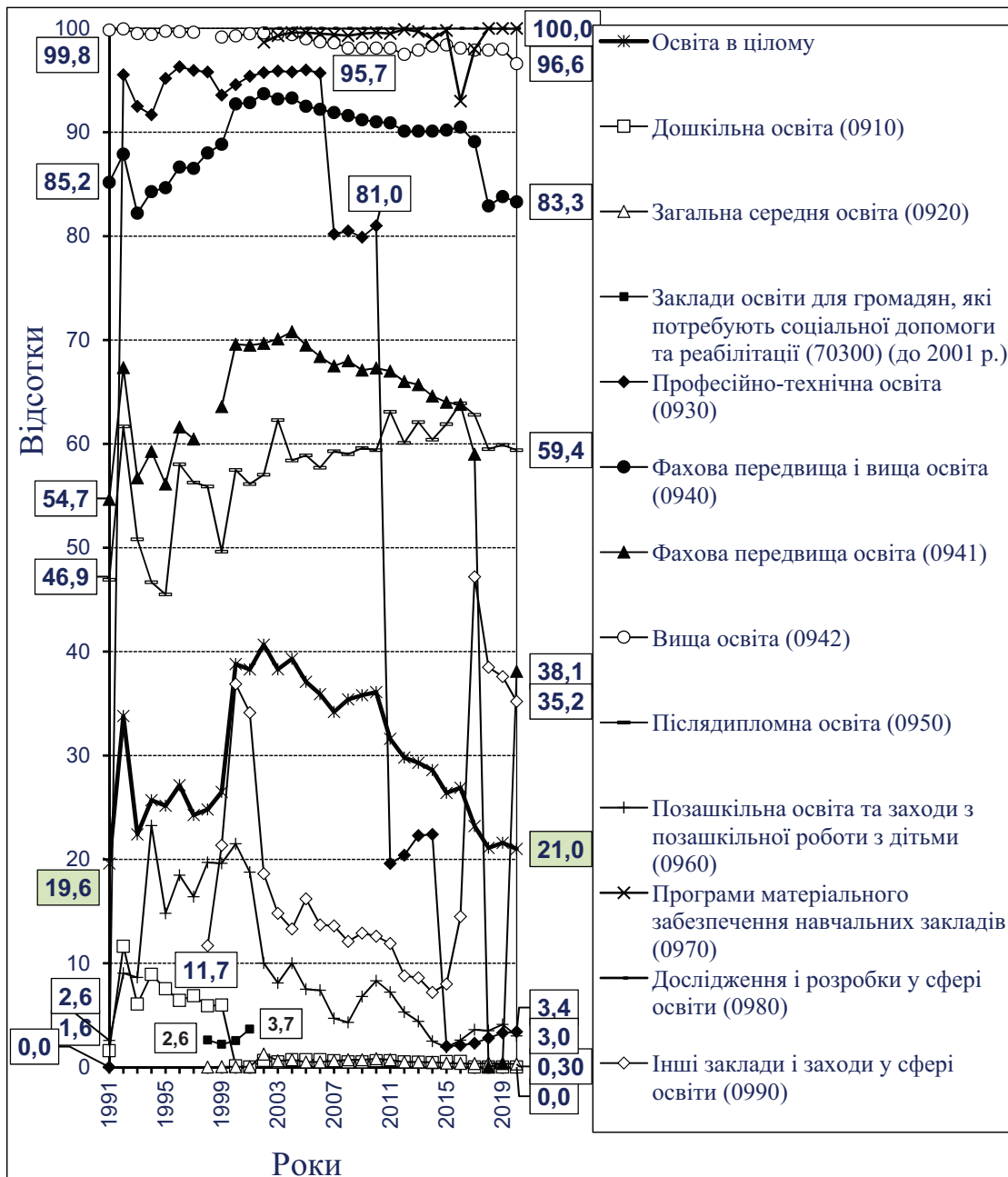

Рис. 15.6. Частка державного бюджету у зведеному бюджеті за кодами бюджетної класифікації функції 0900 «Освіта» в Україні у 1991-2020 рр. (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

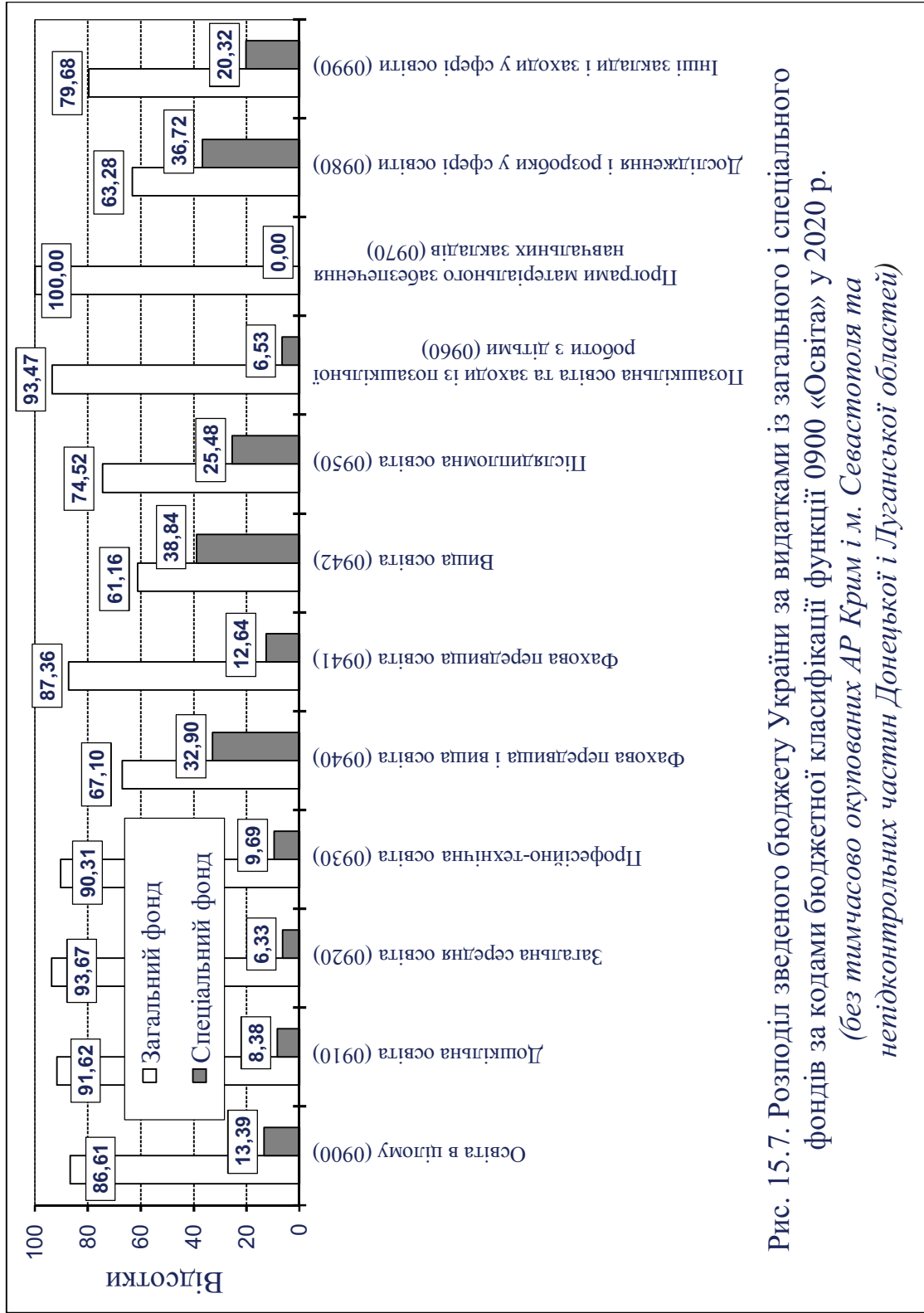

Рис. 15.7. Розподіл зведеного бюджету України за видатками із загального і спеціального фондів за кодами бюджетної класифікації функції 0900 «Освіта» у 2020 р. (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

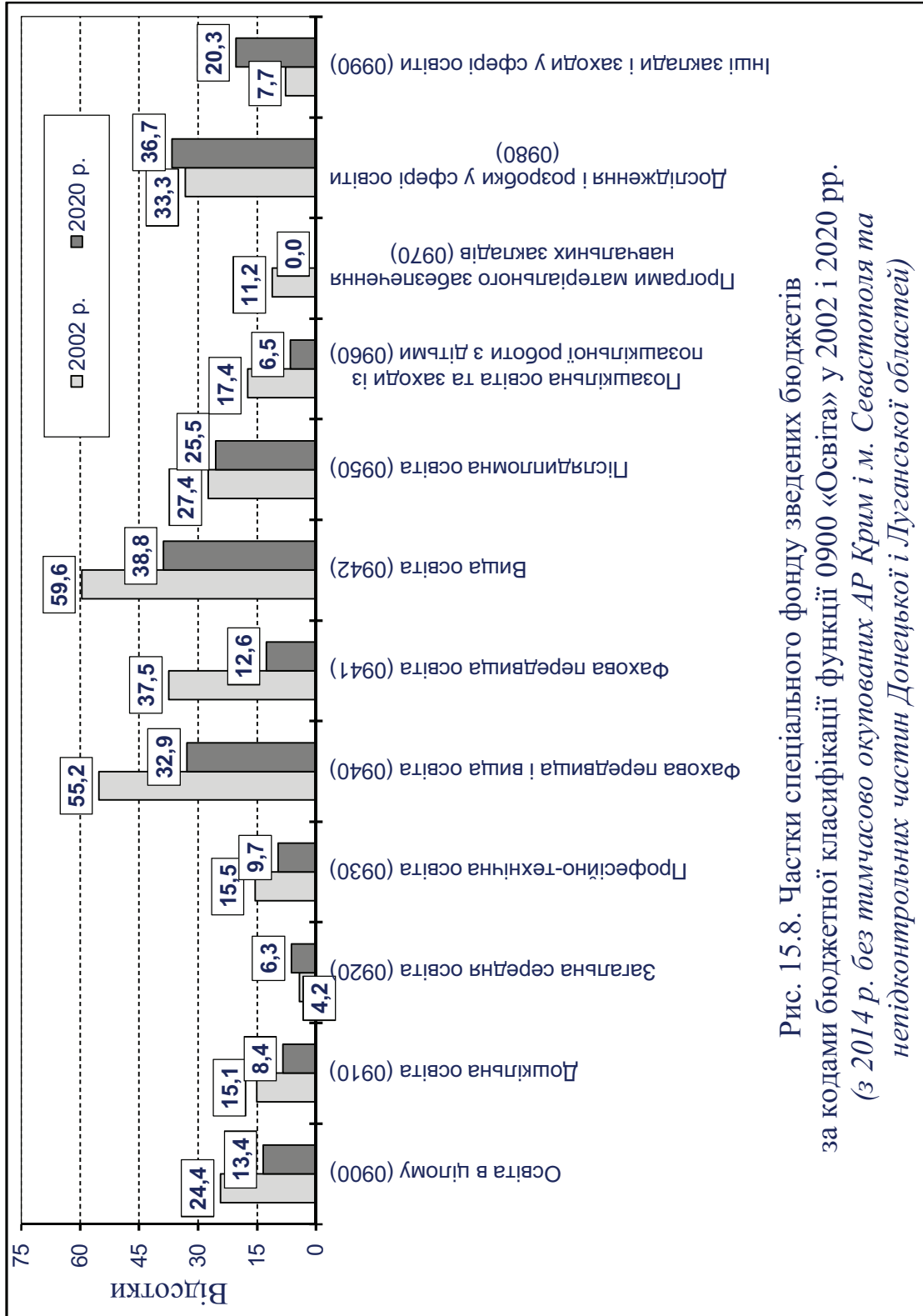

Рис. 15.8. Частки спеціального фонду зведених бюджетів за кодами бюджетної класифікації функції «Освіта» у 2002 і 2020 рр. (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

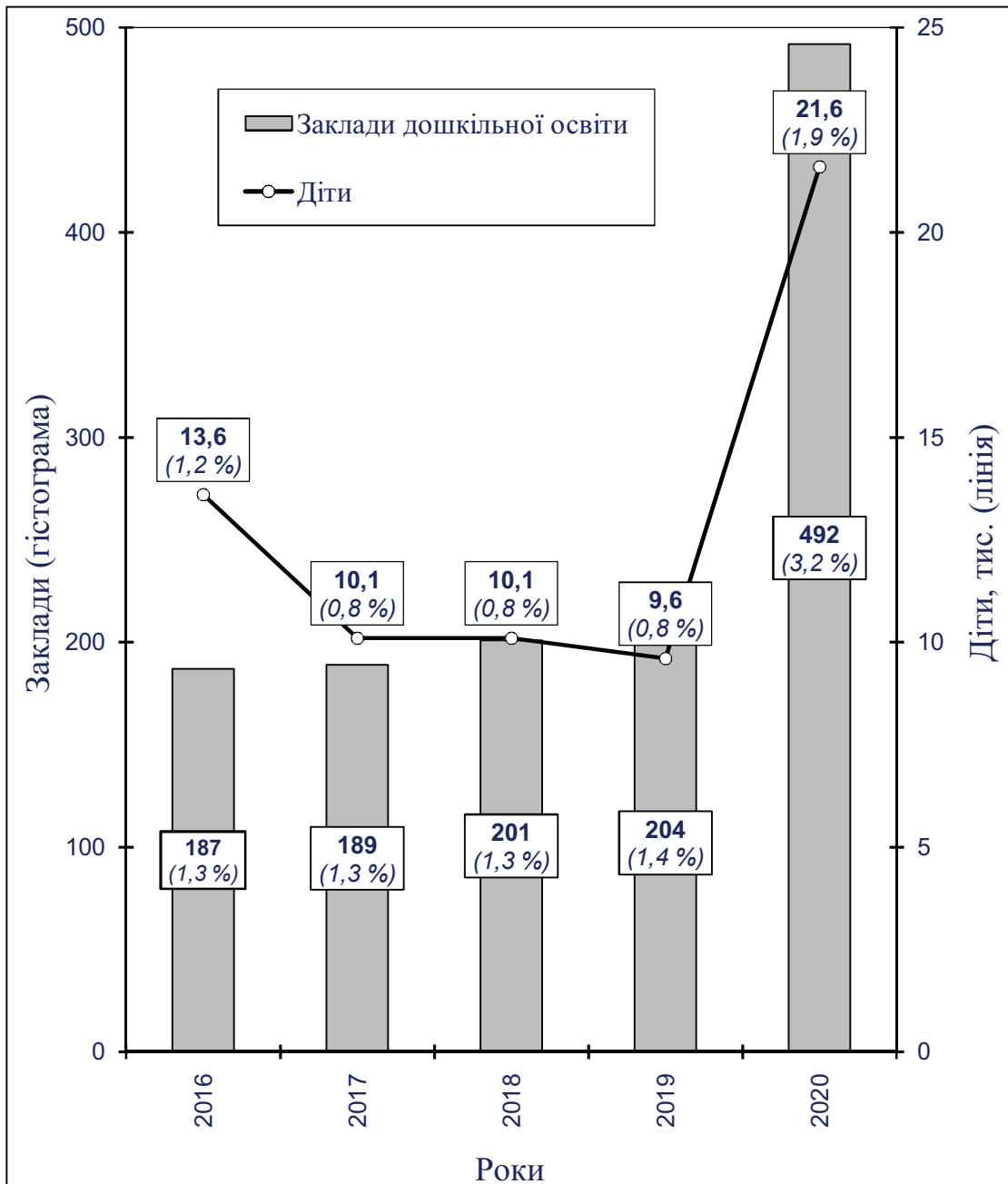

Рис. 15.9. Кількість приватних/корпоративних закладів дошкільної освіти та чисельність дітей у них в Україні у 2016-2020 рр. (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

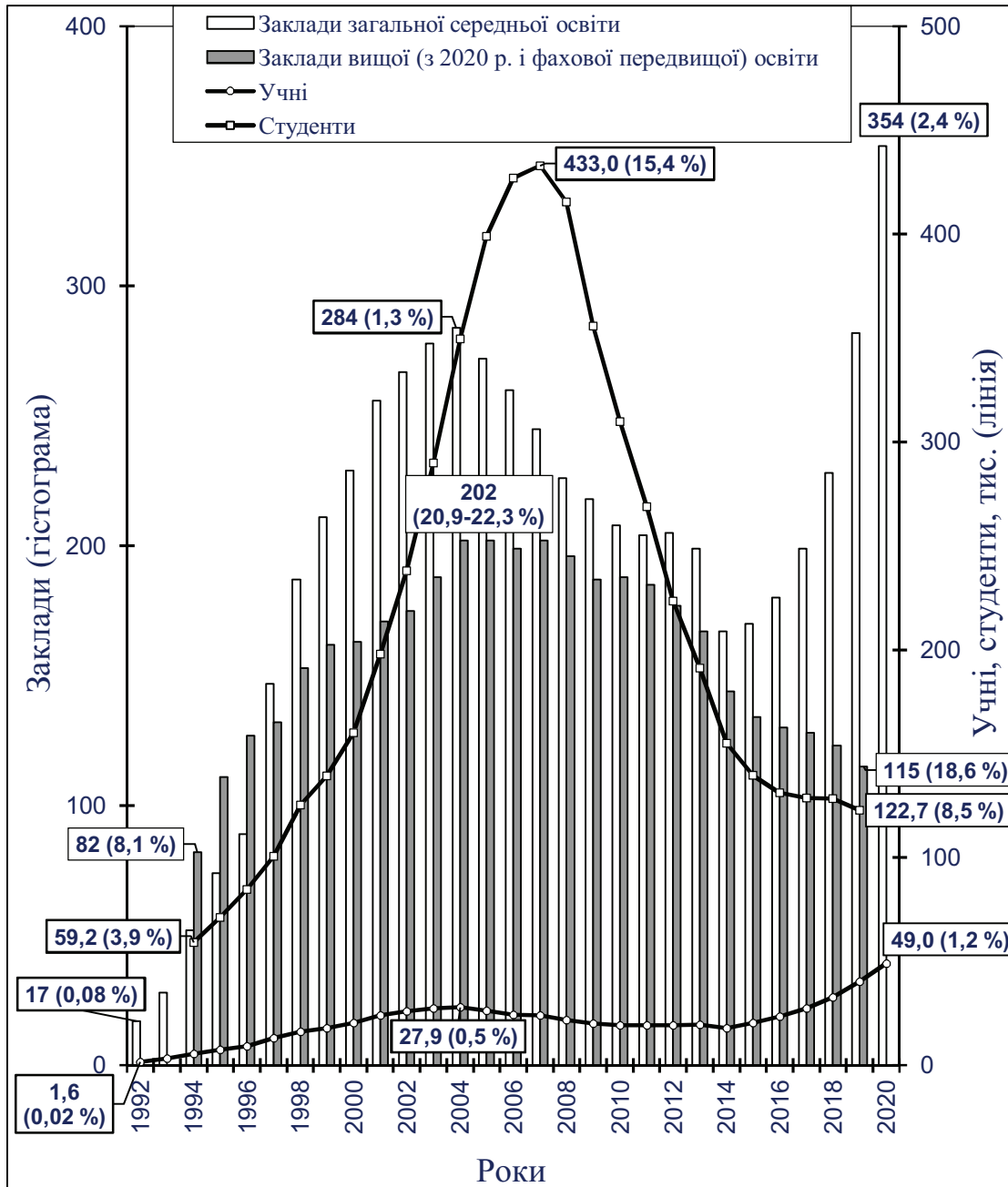

Рис. 15.10. Кількість приватних/корпоративних закладів загальної середньої і вищої освіти та чисельність учнів і студентів у них в Україні у 1992-2020 рр.

(з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

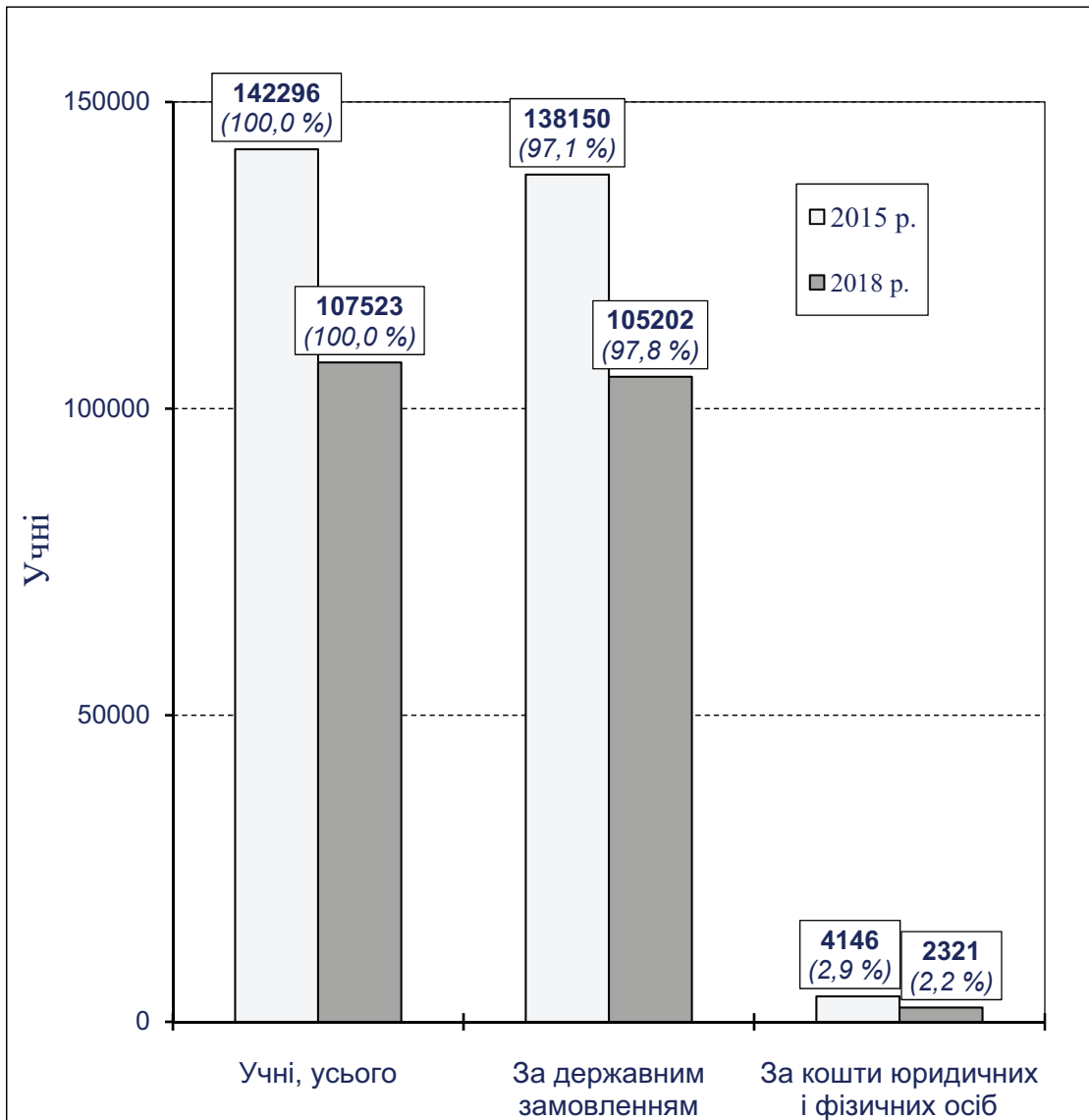
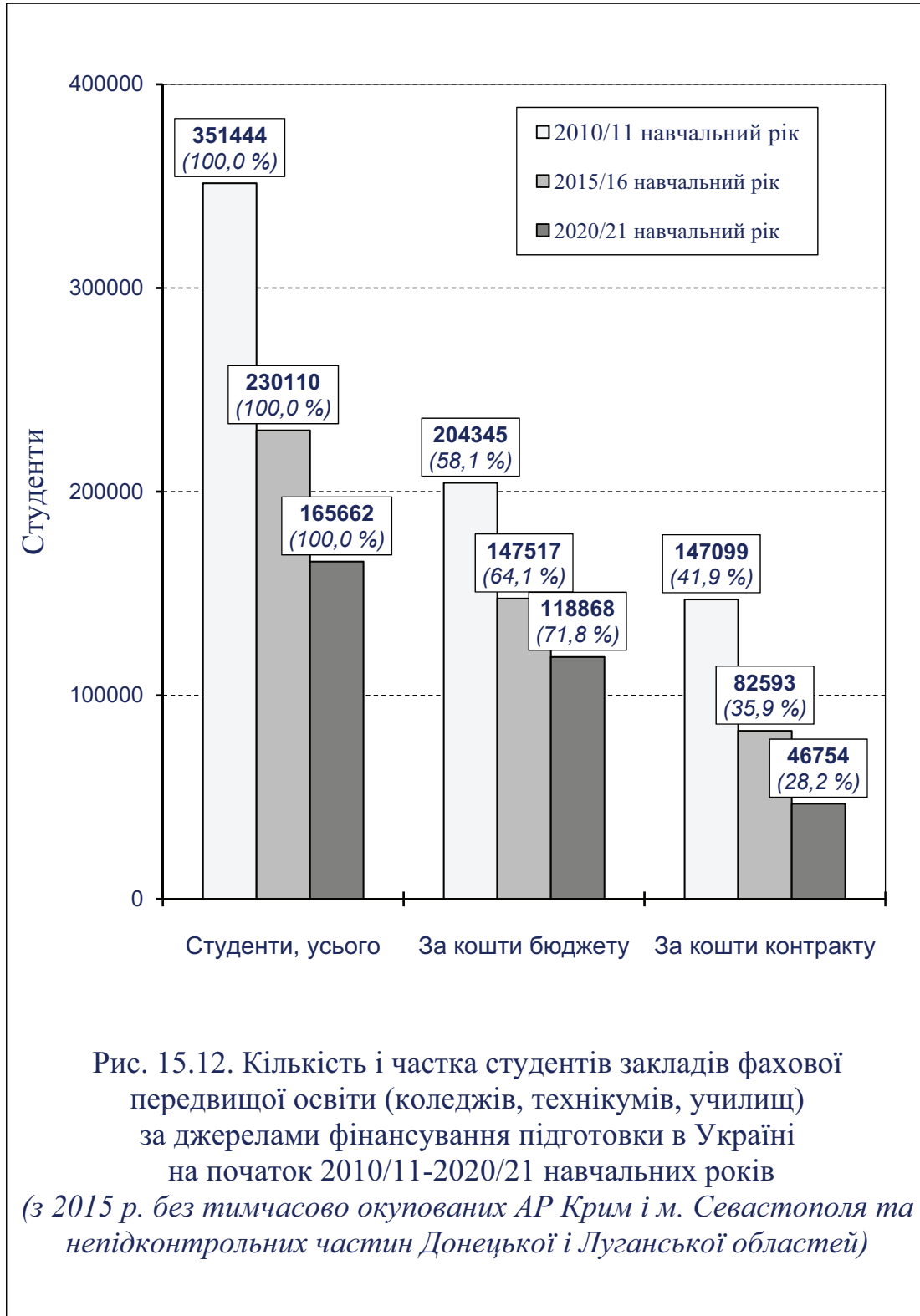

Рис. 15.11. Кількість і частка учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти з числа випускників закладів загальної середньої освіти, яких прийнято для здобуття первинної професійної освіти, за джерелами фінансування в Україні у 2015 і 2018 рр.

(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

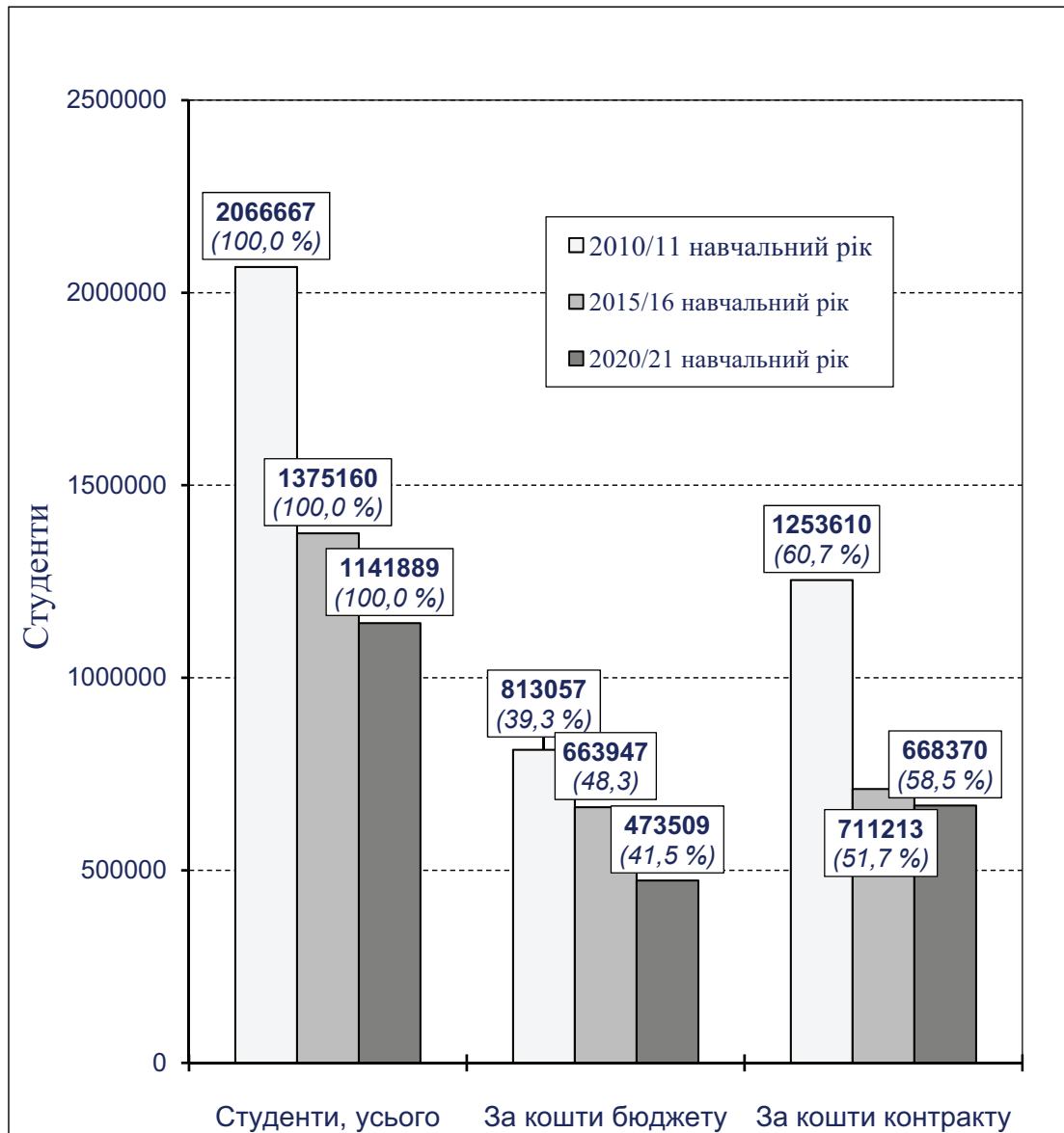

Рис. 15.13. Кількість і частка студентів закладів вищої освіти (університетів, академій, інститутів) за джерелами фінансування підготовки в Україні на початок 2010/11-2020/21 навчальних років (з 2015 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

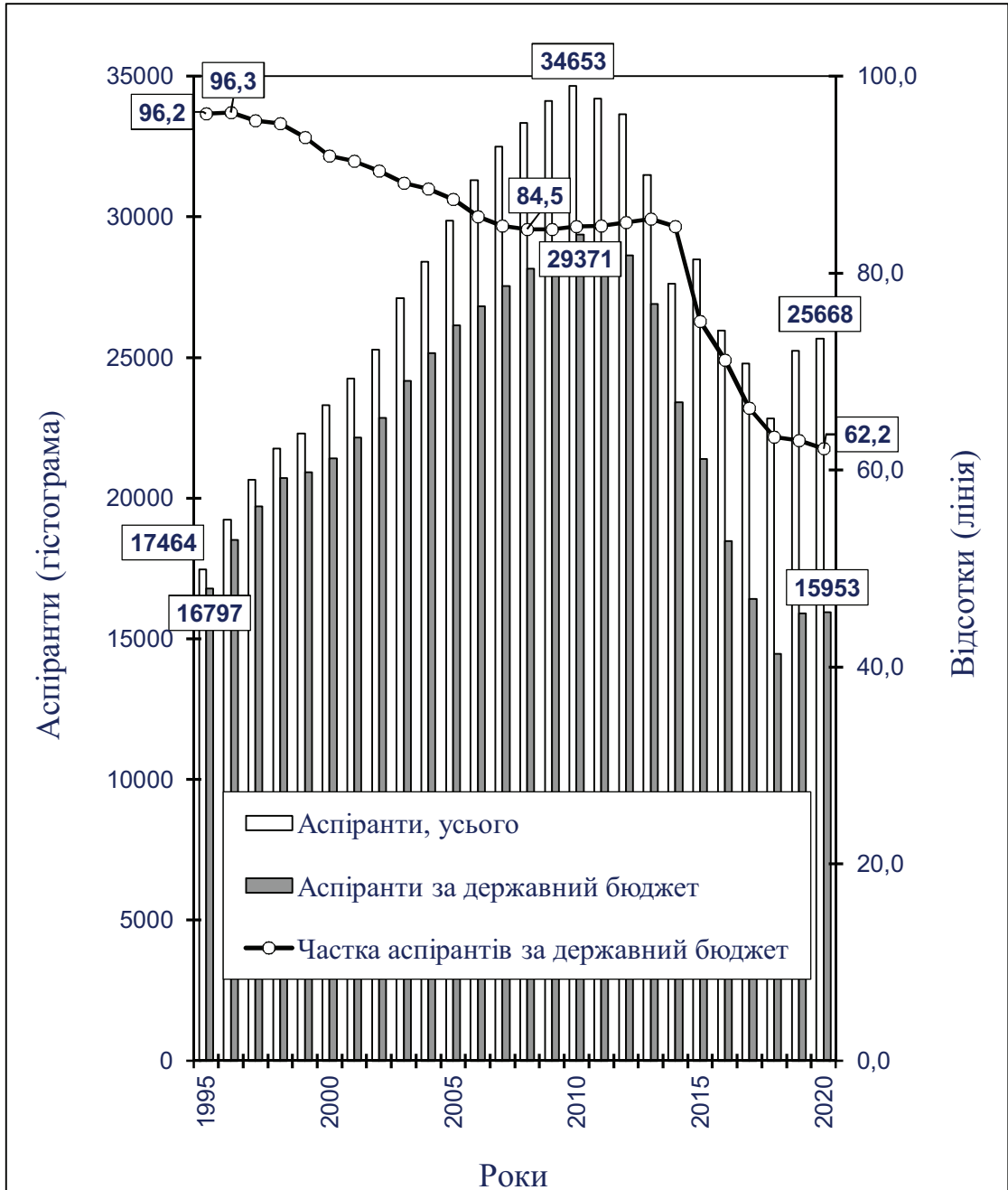

Рис. 15.14. Розподіл аспірантів за джерелами фінансування в Україні у 1995-2020 рр. (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

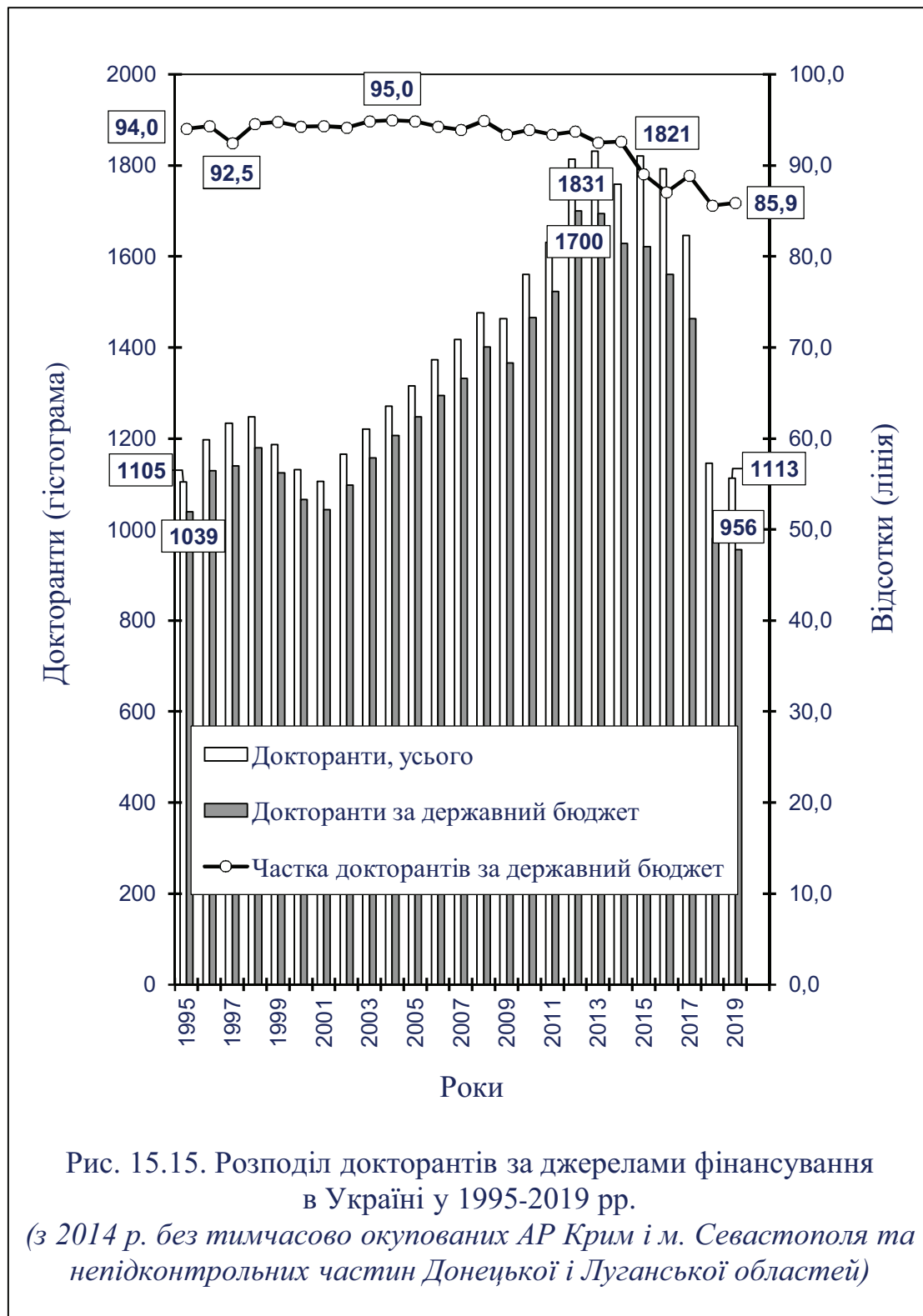

Рис. 15.15. Розподіл докторантів за джерелами фінансування в Україні у 1995-2019 рр.
(з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

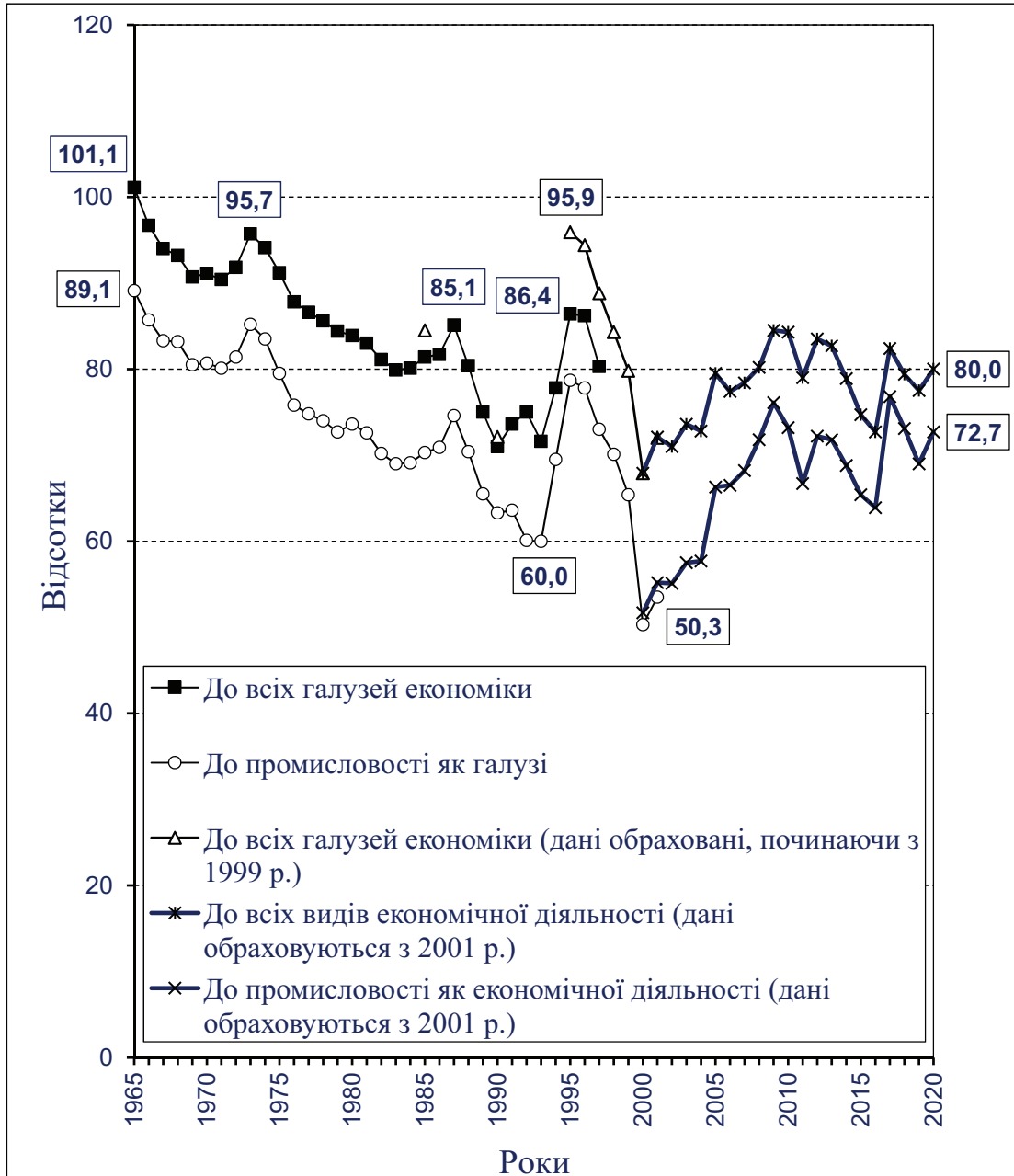

Рис. 15.16. Заробітна плата за видом економічної діяльності (галуззю економіки) «Освіта» у відсотках до оплати праці по економіці в цілому та за видом (галуззю) «Промисловість» у 1965-2020 рр.

(з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

**16. РОЗВИТОК
МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ
БАЗИ ОСВІТИ**

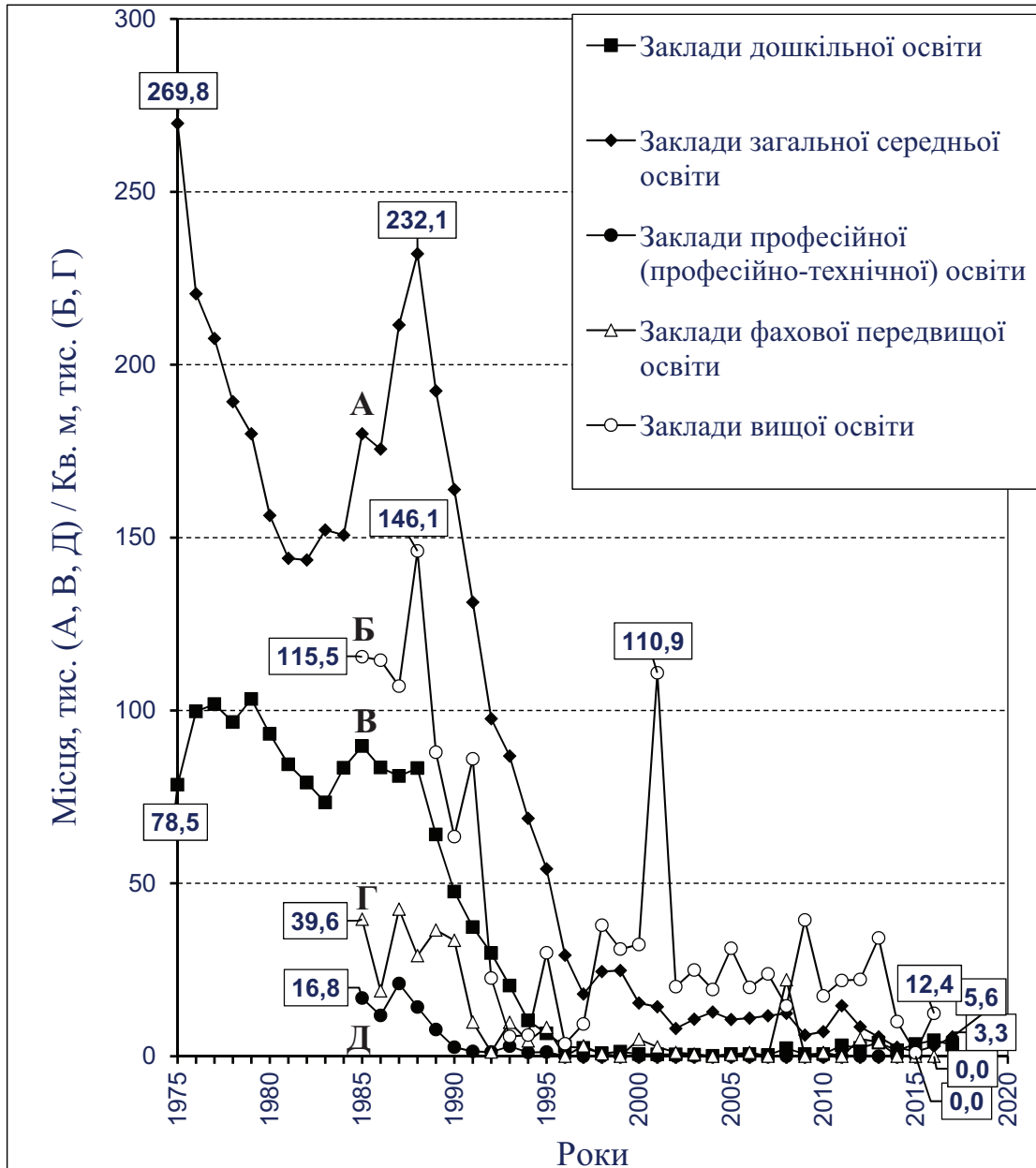

Рис. 16.1. Введення в експлуатацію об’єктів навчального призначення – місць (тис.) у закладах дошкільної, загальної середньої (у 2017 р. за 9 міс.) та професійної (професійно-технічної) освіти і площ (тис. кв. м) у закладах фахової передвищої та вищої освіти в Україні (з 2014 р. без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

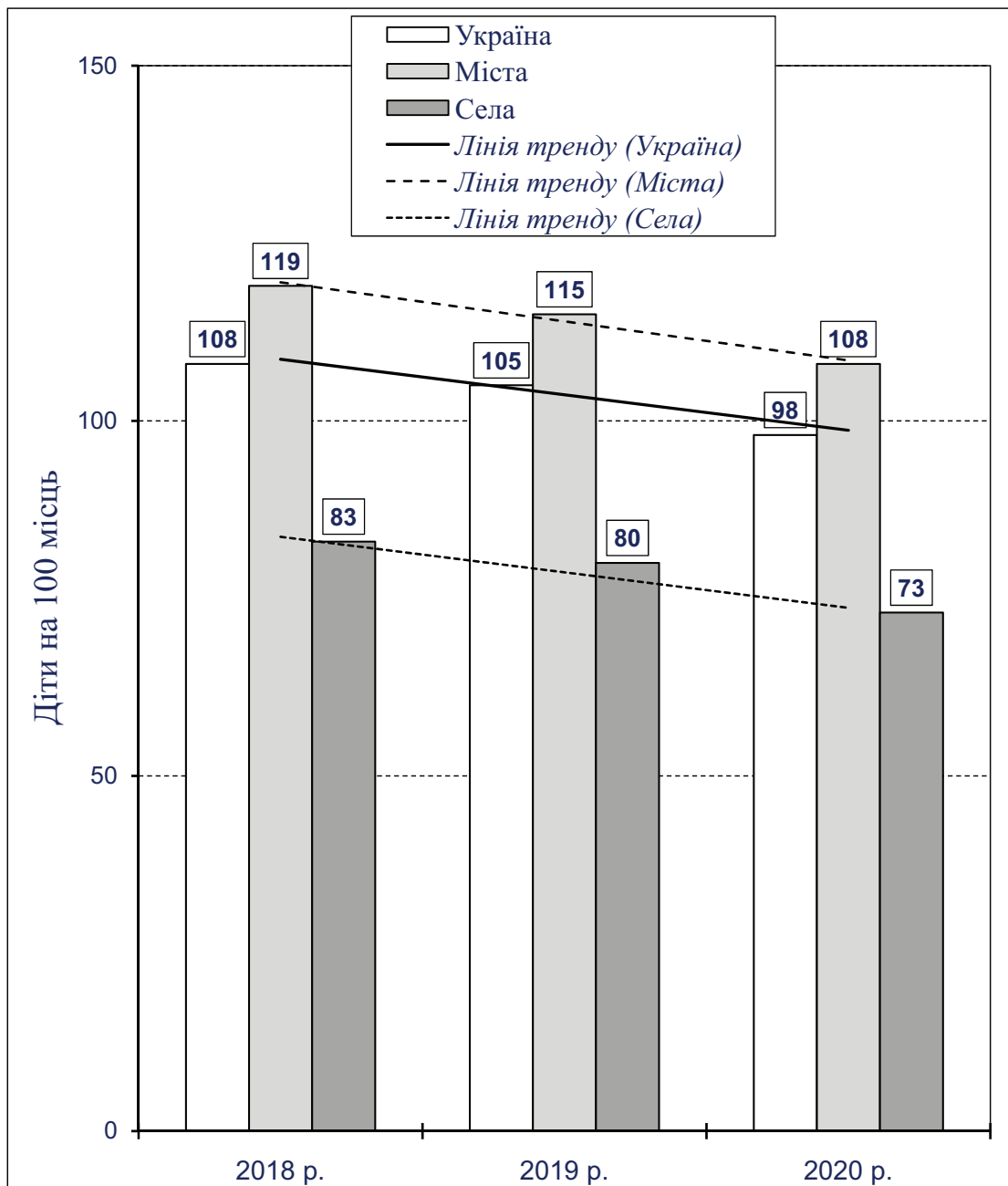

Рис. 16.2. Завантаженість закладів дошкільної освіти (кількість дітей на 100 місць) в Україні на кінець 2018, 2019, 2020 рр. (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

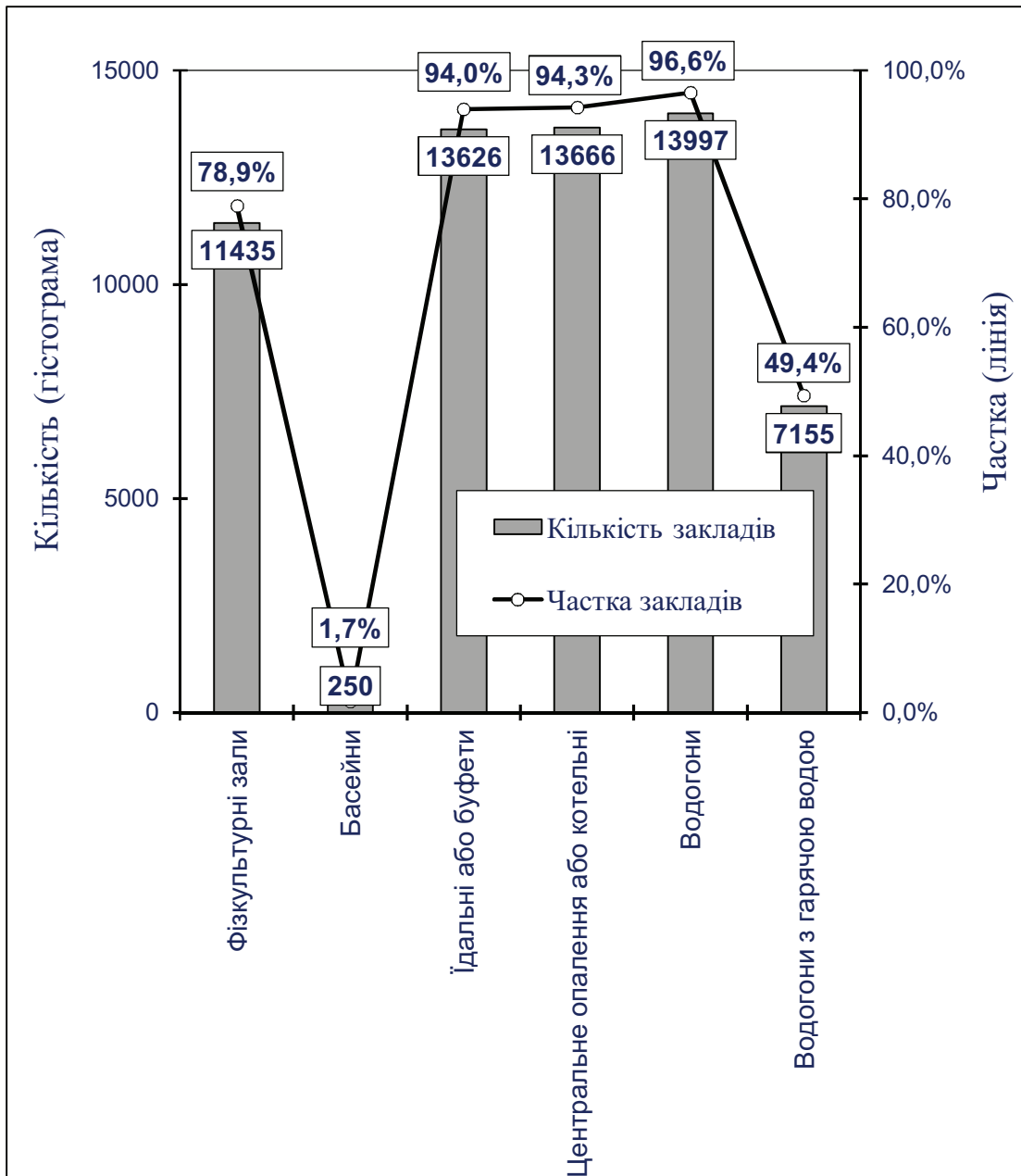

Рис. 16.3. Кількість і частка денних закладів загальної середньої освіти (без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів)), які мають відповідне інфраструктурне оснащення, на початок 2020/21 навчального року в Україні (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

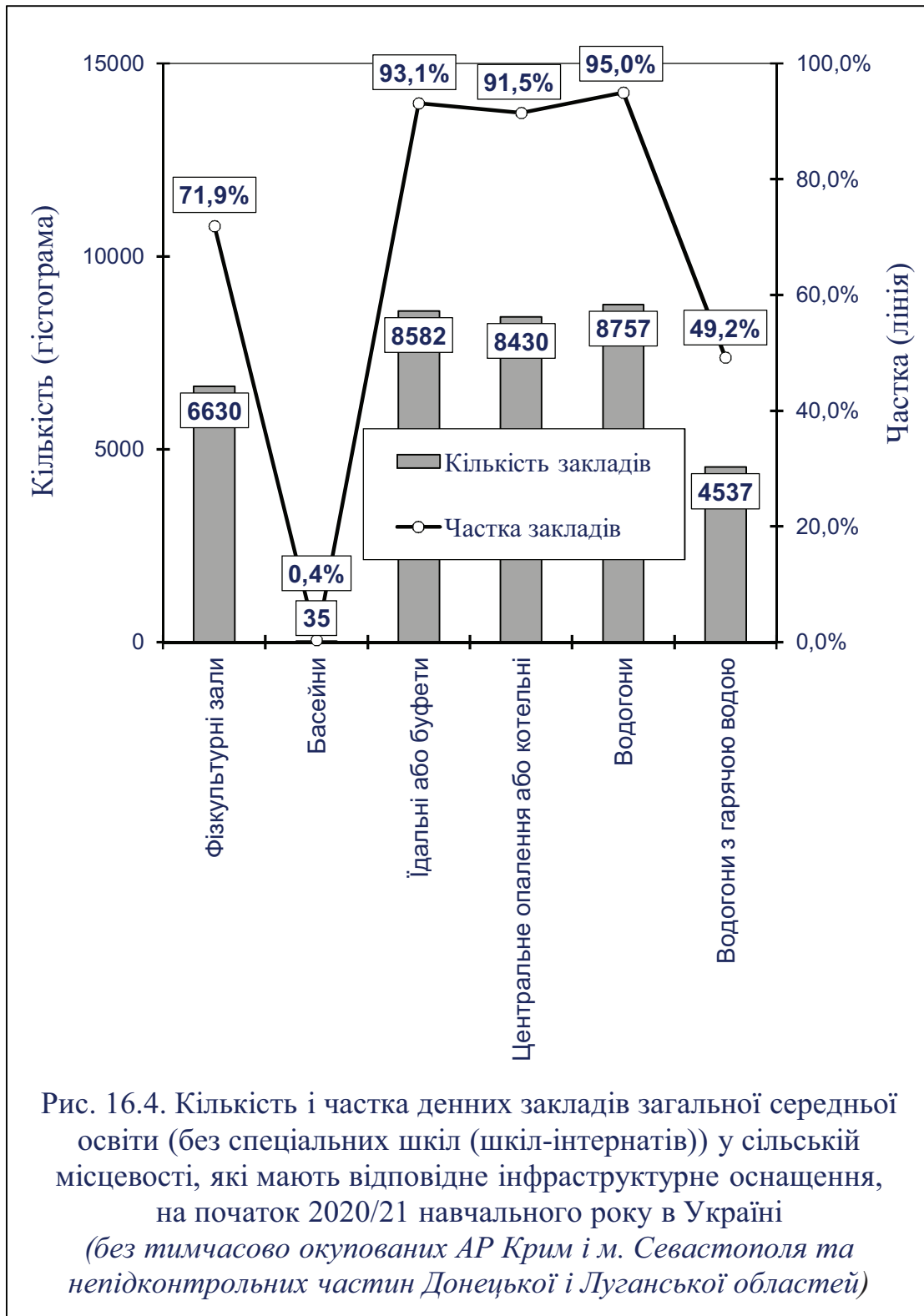
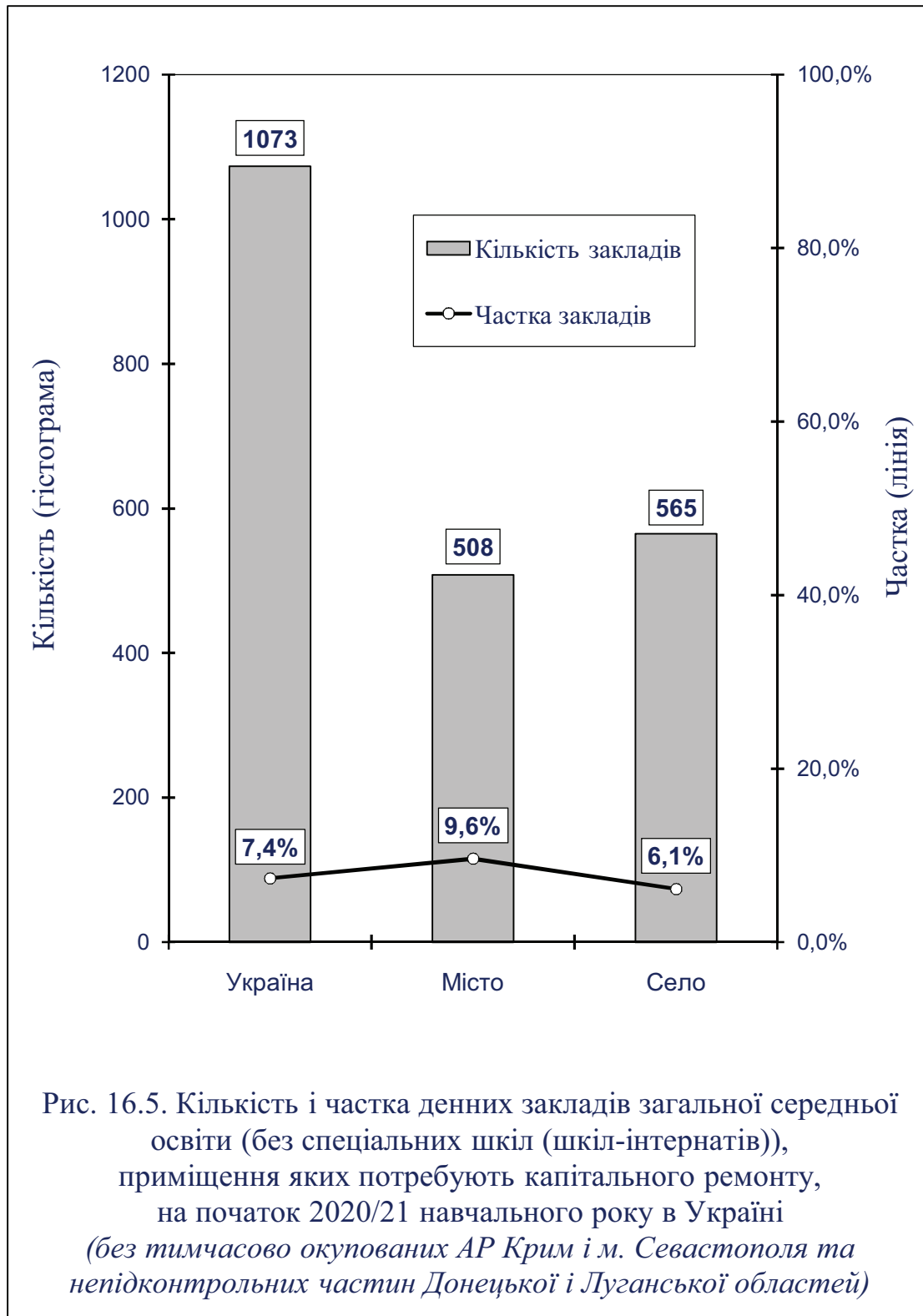

Рис. 16.4. Кількість і частка денних закладів загальної середньої освіти (без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів)) у сільській місцевості, які мають відповідне інфраструктурне оснащення, на початок 2020/21 навчального року в Україні (без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та непідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

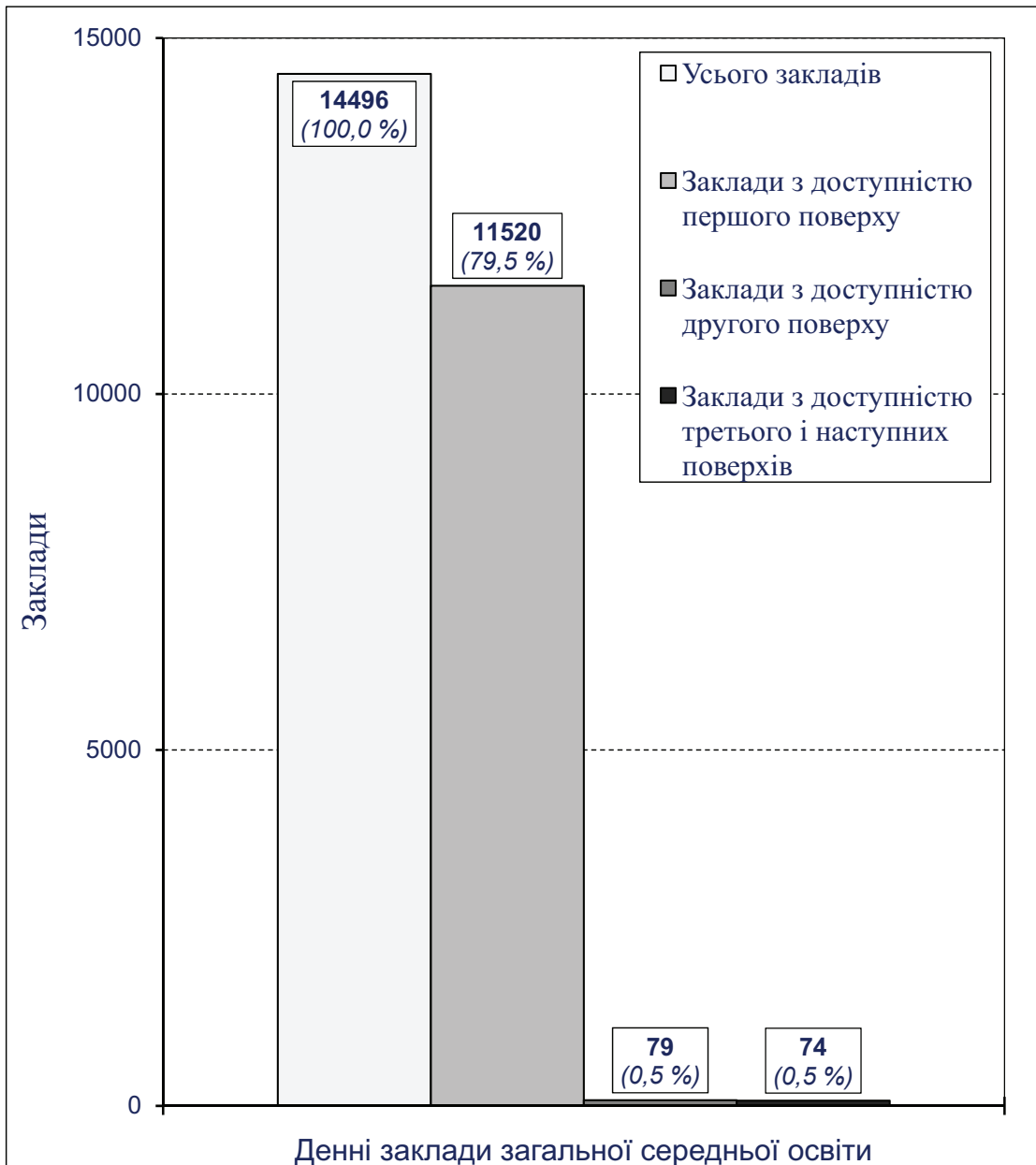

Рис. 16.6. Кількість і частка денних закладів загальної середньої освіти (без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів), у яких організовано безперешкодний доступ учнів з інвалідністю до шкільних приміщень, в Україні у 2020 р.
(без тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя та невідконтрольних частин Донецької і Луганської областей)

Додаток Б
(статистичні дані)

Населення/Population
(на 1 січня; тис. осіб/as of 1 January; thsd.)

	Чисельність наявного населення/ Total present population			Чисельність постійного населення/ Total resident population		
	всього/ total	у тому числі/of which		всього/ total	у тому числі/of which	
		міське/ urban	сільське/ rural		чоловіки/ male	жінки/ female
1990	51 838,5	34 869,2	16 969,3	51 556,5	23 826,2	27 730,3
1991	51 944,4	35 085,2	16 859,2	51 623,5	23 886,5	27 737,0
1992	52 056,6	35 296,9	16 759,7	51 708,2	23 949,4	27 758,8
1993	52 244,1	35 471,0	16 773,1	51 870,4	24 046,3	27 824,1
1994	52 114,4	35 400,7	16 713,7	51 715,4	23 981,1	27 734,3
1995	51 728,4	35 118,8	16 609,6	51 300,4	23 792,3	27 508,1
1996	51 297,1	34 767,9	16 529,2	50 874,1	23 591,6	27 282,5
1997	50 818,4	34 387,5	16 430,9	50 400,0	23 366,2	27 033,8
1998	50 370,8	34 048,2	16 322,6	49 973,5	23 163,5	26 810,0
1999	49 918,1	33 702,1	16 216,0	49 544,8	22 963,4	26 581,4
2000	49 429,8	33 338,6	16 091,2	49 115,0	22 754,7	26 360,3
2001	48 923,2	32 951,7	15 971,5	48 663,6	22 530,4	26 133,2
2002 ¹	48 457,1	32 574,4	15 882,7	48 240,9	22 316,3	25 924,6
2003	48 003,5	32 328,4	15 675,1	47 823,1	22 112,5	25 710,6
2004	47 622,4	32 146,4	15 476,0	47 442,1	21 926,8	25 515,3
2005	47 280,8	32 009,3	15 271,5	47 100,5	21 754,0	25 346,5
2006	46 929,5	31 877,7	15 051,8	46 749,2	21 574,7	25 174,5
2007	46 646,0	31 777,4	14 868,6	46 465,7	21 434,7	25 031,0
2008	46 372,7	31 668,8	14 703,9	46 192,3	21 297,7	24 894,6
2009	46 143,7	31 587,2	14 556,5	45 963,4	21 185,0	24 778,4
2010	45 962,9	31 524,8	14 438,1	45 782,6	21 107,1	24 675,5
2011	45 778,5	31 441,6	14 336,9	45 598,2	21 032,6	24 565,6
2012	45 633,6	31 380,9	14 252,7	45 453,3	20 976,7	24 476,6
2013	45 553,0	31 378,6	14 174,4	45 372,7	20 962,7	24 410,0
2014	45 426,2	31 336,6	14 089,6	45 245,9	20 918,3	24 327,6
2015 ²	42 929,3	29 673,1	13 256,2	42 759,7	19 787,8	22 971,9
2016 ²	42 760,5	29 585,0	13 175,5	42 590,9	19 717,9	22 873,0
2017 ²	42 584,5	29 482,3	13 102,2	42 414,9	19 644,6	22 770,3
2018 ²	42 386,4	29 371,0	13 015,4	42 216,8	19 558,2	22 658,6
2019 ²	42 153,2	29 256,7	12 896,5	41 983,6	19 455,3	22 528,3
2020 ²	41 902,4	29 139,3	12 763,1	41 732,8	19 343,5	22 389,3
2021 ²	41 588,4	28 959,6	12 628,8			

¹ За даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 року/1Ukraine population censuses data as of December 5, 2001.

² Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя/2Excluding the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea, and the city of Sevastopol.

Джерело: Державна служба статистики України (ukrstat.gov.ua)

Продовження табл. 1
(на 1 січня/as of 1 January)

Кількість адміністративно-територіальних одиниць / Administrative units ¹							
	райони/ districts	об'єднані терито- ріальні громади/ united territorial community	міста/ cities	з них міста спеціального статусу, республіканського, обласного значення / of which cities with special status, republican and regional importance	райони в містах/ city districts	селища міського типу/ settlements	сільські населені пункти/ rural settle- ments
1990	479	-	436	145	120	927	28 804
1991	481	-	436	149	120	925	28 845
1992	485	-	437	153	120	923	28 828
1993	486	-	441	158	120	915	28 858
1994	489	-	445	164	120	911	28 863
1995	489	-	445	165	120	909	28 864
1996	490	-	446	167	121	907	28 838
1997	490	-	447	167	121	904	28 834
1998	490	-	448	168	121	896	28 794
1999	490	-	448	169	121	897	28 775
2000	490	-	448	170	121	894	28 739
2001	490	-	451	173	122	893	28 651
2002	490	-	454	174	118	889	28 619
2003	490	-	453	176	118	887	28 612
2004	490	-	455	178	118	886	28 597
2005	490	-	456	178	118	886	28 585
2006	490	-	457	178	118	885	28 562
2007	490	-	458	179	118	886	28 540
2008	490	-	458	179	118	886	28 504
2009	490	-	459	179	118	886	28 490
2010	490	-	459	179	118	885	28 471
2011	490	-	459	180	118	885	28 457
2012	490	-	459	180	114	885	28 450
2013	490	-	460	180	111	885	28 441
2014	490	-	460	182	111	885	28 397
2015	490	-	460	184	111	885	28 388
2016	490	93	460	187	111	885	28 385
2017	490	216	460	189	111	885	28 377
2018	490	458	461	189	108	883	28 378
2019	490	686	461	189	108	883	28 376
2020	490	841	461	189	108	882	28 376

(на 1 січня/as of 1 January)

Кількість адміністративно-територіальних одиниць / Administrative units ¹					
райони / districts	райони / districts	міста / cities	райони в містах / city districts	селища міського типу / settlements	сільські населені пункти / rural settlements
2021	140	461	108	882	28 372

¹ За даними офіційного вебпорталу Верховної Ради України / Data from the official webportal of Verkhovna Rada of Ukraine.

Джерело: Державна служба статистики України (ukrstat.gov.ua)

Продовження табл. 1
(на 1 січня; тис. осіб/as of 1 January; thsd.)

	Розподіл постійного населення за окремими віковими групами / Resident population by selected age group									
	всього населення / Total population	0-14 років / year	0-15 років / year	0-17 років / year	16-59 років / year	15-64 роки / year	18 років і старше / and more	60 років і старше / and more	65 років і старше / and more	
1990	51 556,5	11 084,2	11 814,3	13 305,0	30 291,4	34 297,7	38 251,5	9 450,8	6 174,6	
1991	51 623,5	11 029,5	11 762,1	13 225,7	30 230,3	34 264,9	38 397,8	9 631,1	6 329,1	
1992	51 708,2	10 951,4	11 690,8	13 148,4	30 314,4	34 248,7	38 559,8	9 703,0	6 508,1	
1993	51 870,4	10 915,4	11 625,0	13 101,0	30 523,7	34 264,6	38 769,4	9 721,7	6 690,4	
1994	51 715,4	10 767,7	11 489,8	12 937,1	30 646,9	34 084,4	38 778,3	9 578,7	6 863,3	
1995	51 300,4	10 528,7	11 248,4	12 668,1	30 595,7	33 810,6	38 632,3	9 456,3	6 961,1	
1996	50 874,1	10 246,0	10 988,6	12 416,7	30 424,3	33 569,1	38 457,4	9 461,2	7 059,0	
1997	50 400,0	9 952,4	10 673,4	12 124,4	30 166,5	33 394,8	38 275,6	9 560,1	7 052,8	
1998	49 973,5	9 624,5	10 366,0	11 823,0	29 793,6	33 322,4	38 150,5	9 813,9	7 026,6	
1999	49 544,8	9 206,0	10 012,6	11 469,7	29 500,0	33 437,2	38 075,1	10 032,2	6 901,6	
2000	49 115,0	8 781,0	9 571,9	11 116,0	29 353,4	33 515,1	37 999,0	10 189,7	6 818,9	

2001	48 663,6	8 373,3	9 144,8	10 740,7	29 259,4	33 446,3	37 922,9	10 259,4	6 844,0
2002 ¹	48 240,9	7 949,9	8 743,7	10 307,0	29 154,6	33 312,4	37 933,9	10 342,6	6 978,6
2003	47 823,1	7 569,5	8 315,9	9 878,6	29 314,5	33 060,2	37 944,5	10 192,7	7 193,4
2004	47 442,1	7 246,3	7 966,1	9 503,3	29 514,6	32 826,5	37 938,8	9 961,4	7 369,3
2005	47 100,5	6 989,8	7 664,8	9 129,2	29 656,3	32 603,5	37 971,3	9 779,4	7 507,2
2006	46 749,2	6 764,7	7 408,3	8 802,0	29 812,1	32 417,4	37 947,2	9 528,8	7 567,1
2007	46 465,7	6 606,4	7 218,1	8 536,1	29 799,8	32 256,2	37 929,6	9 447,8	7 603,1
2008	46 192,3	6 501,1	7 071,0	8 325,7	29 738,5	32 184,5	37 866,6	9 382,8	7 506,7
2009	45 963,4	6 476,2	7 005,0	8 186,3	29 586,0	32 169,8	37 777,1	9 372,4	7 317,4
2010	45 782,6	6 483,6	6 982,6	8 081,1	29 328,6	32 130,2	37 701,5	9 471,4	7 168,8
2011	45 598,2	6 496,0	6 975,7	8 003,3	29 090,1	32 137,0	37 594,9	9 532,4	6 965,2
2012	45 453,3	6 531,5	6 993,1	7 971,6	28 842,2	31 993,3	37 481,7	9 618,0	6 928,5
2013	45 372,7	6 620,6	7 047,7	7 990,4	28 622,9	31 846,8	37 382,3	9 702,1	6 905,3
2014	45 245,9	6 710,7	7 120,1	8 009,9	28 372,5	31 606,4	37 236,0	9 753,3	6 928,8
2015 ²	42 759,7	6 449,2	6 816,0	7 614,7	26 613,3	29 634,7	35 145,0	9 330,4	6 675,8
2016 ²	42 590,9	6 494,3	6 856,3	7 614,0	26 317,4	29 327,7	34 976,9	9 417,2	6 768,9
2017 ²	42 414,9	6 535,5	6 887,0	7 615,6	25 982,0	29 011,9	34 799,3	9 545,9	6 867,5
2018 ²	42 216,8	6 530,5	6 895,7	7 609,3	25 641,3	28 719,0	34 607,5	9 679,8	6 967,3
2019 ²	41 983,6	6 481,0	6 862,8	7 579,7	25 293,7	28 468,0	34 403,9	9 827,1	7 034,6
2020 ²	41 732,8	6 386,8	6 786,5	7 533,9	24 968,1	28 199,5	34 198,9	9 978,2	7 146,5

¹ За даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 року/1Ukraine population censuses data as of December 5, 2001.

² Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя/2Excluding the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea, and the city of Sevastopol.

Джерело: Державна служба статистики України (ukrstat.gov.ua)

Продовження табл. 1

	Кількість живонароджених, тис. осіб/ Number of the liveborn, thsd	Частка дітей народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, %/ Children born to women in unregistered marriage, per cent	Кількість померлих, тис. осіб/ Number of deaths, thsd.	Природний приріст, скорочення (-), тис. осіб/ Natural increase in, decrease (-) population, thsd.	Міграційний приріст, скорочення (-), тис. осіб/ Population migration between Ukraine and other countries Increase/decrease (-) in population thsd.	Кількість зареєстрованих шлюбів, тис. одиниць/ Registered marriages, thsd.	Кількість зареєстрованих розірвань шлюбів, тис. одиниць/ Registered divorces, thsd.
1990	657,2	11,2	629,6	27,6	78,3	482,8	192,8
1991	630,8	11,9	669,9	-39,1	151,3	493,1	200,8
1992	596,8	12,1	697,1	-100,3	287,8	394,1	222,6
1993	557,5	13,0	741,7	-184,2	54,5	427,9	219,0
1994	521,6	12,8	764,7	-243,1	-142,9	399,2	207,6
1995	492,9	13,2	792,6	-299,7	-131,6	431,7	198,3
1996	467,2	13,6	776,7	-309,5	-169,2	307,5	193,0
1997	442,6	15,2	754,2	-311,6	-136,0	345,0	188,2
1998	419,2	16,2	719,9	-300,7	-152,0	310,5	179,7
1999	389,2	17,4	739,2	-350,0	-138,3	344,9	175,8
2000	385,1	17,3	758,1	-373,0	-133,6	274,5	197,3
2001	376,5	18,0	746,0	-369,5	-152,2	309,6	181,3
2002	390,7	19,0	754,9	-364,2	-33,8	317,2	183,5
2003	408,6	19,9	765,4	-356,8	-24,2	371,0	177,2
2004	427,3	20,4	761,3	-334,0	-7,6	278,2	173,2
2005	426,1	21,4	782,0	-355,9	4,6	332,1	183,5

2006	460,4	21,1	758,1	-297,7	14,2	355,0	179,1
2007	472,7	21,4	762,9	-290,2	16,8	416,4	178,4
2008	510,6	20,9	754,5	-243,9	14,9	322,0	166,8
2009	512,5	21,2	706,7	-194,2	13,4	318,2	145,4
2010	497,7	21,9	698,2	-200,5	16,1	305,9	126,11
2011	502,6	21,9	664,6	-162,0	17,1	355,9	182,5
2012	520,7	21,4	663,1	-142,4	61,8	278,3	168,5
2013	503,7	22,1	662,4	-158,7	31,9	304,2	164,9
2014 ²	465,9	21,1	632,3	-166,4	22,6	295,0	130,7
2015 ²	411,8	20,6	594,8	-183,0	14,2	299,0	129,4
2016 ²	397,0	20,1	583,6	-186,6	10,6	229,5	130,0
2017 ²	364,0	20,5	574,1	-210,1	12,0	249,5	128,7
2018 ²	335,9	20,5	587,7	-251,8	18,6	228,4	153,9
2019 ²	308,8	20,5	581,1	-272,3	21,5	237,9	138,0
2020 ²				-323,4	9,3		

¹ За даними органів державної реєстрації актів цивільного стану, без урахування розірвань шлюбів, здійснених у судовому порядку/1The data derived from acts of civil status of the state registration authority notwithstanding the annulment of marriage through the courts.

² Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях/2Excluding the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol and a part of temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions.

Джерело: Державна служба статистики України (ukrstat.gov.ua)

Продовження табл. 1
(кількість живонароджених на 1000 жінок відповідного віку/live births per 1000 females at age)

	Коефіцієнти народжуваності за віком матері/Age – specific birth rates										Сумарний коефіцієнт народжуваності ² / Total fertility rate ²
	15-49 ¹ років/years	15-19 ¹ років/ years	20-24 роки/ years	25-29 років/ years	30-34 роки/ years	35-39 років/ years	40-44 роки/ years	45-49 ¹ років/ years			
1990	53,3	59,1	161,8	87,6	41,6	15,1	3,4	0,1	1,850		
1991	51,2	60,3	156,9	82,4	37,9	13,9	3,1	0,1	1,776		
1992	48,2	60,5	147,9	76,5	34,6	12,5	2,8	0,2	1,674		
1993	44,6	58,4	135,5	72,2	32,0	11,7	2,5	0,2	1,562		
1994	41,4	57,0	126,1	67,8	29,6	10,9	2,4	0,2	1,468		
1995	38,9	55,1	119,1	65,8	27,5	9,9	2,1	0,1	1,398		
1996	36,8	51,5	114,2	62,8	26,6	9,3	1,9	0,1	1,335		
1997	34,9	46,2	108,6	61,4	26,4	9,4	1,9	0,1	1,272		
1998	33,1	41,6	103,3	59,2	26,2	9,1	2,0	0,1	1,211		
1999	30,8	35,0	95,8	56,8	25,9	8,7	1,9	0,1	1,127		
2000	30,6	32,1	94,9	57,7	26,5	8,7	1,9	0,1	1,116		
2001	29,8	29,2	89,9	57,4	27,5	8,9	1,9	0,1	1,078		
2002	31,2	29,2	91,3	62,7	30,2	9,8	1,9	0,1	1,095		
2003	32,7	29,0	92,3	67,1	33,0	10,9	2,0	0,1	1,172		
2004	34,3	29,6	93,4	70,6	35,4	12,2	2,2	0,1	1,218		
2005	34,4	28,6	88,8	71,7	37,7	13,3	2,3	0,1	1,213		

2006	37,5	29,5	92,2	79,4	42,7	15,5	2,5	0,1	1,310
2007	38,8	30,3	92,2	81,3	45,4	16,8	2,9	0,1	1,345
2008	42,4	32,0	97,5	87,8	51,1	19,7	3,3	0,2	1,458
2009	43,1	31,2	94,8	89,0	54,1	21,5	3,8	0,2	1,473
2010	42,5	28,8	90,1	87,9	55,1	22,3	4,2	0,2	1,443
2011	43,6	28,1	89,9	89,2	58,0	24,6	4,6	0,2	1,459
2012	45,9	28,7	93,6	93,6	61,4	26,4	5,0	0,3	1,531
2013	45,0	27,2	91,0	91,5	61,2	27,2	5,2	0,3	1,506
2014 ³	44,5	27,0	89,9	91,3	60,6	27,6	5,5	0,4	1,498
2015 ⁴	44,2	27,3	92,3	91,8	58,8	27,3	5,6	0,4	1,506
2016 ⁴	42,7	25,3	87,8	90,1	58,7	27,3	5,8	0,5	1,466
2017 ⁴	39,6	22,4	79,5	84,8	56,3	26,7	5,9	0,7	1,374
2018 ⁴	36,9	19,7	73,3	80,3	54,3	26,4	6,1	0,7	1,301
2019 ⁴	34,3	16,9	68,1	76,5	52,4	25,3	5,9	0,8	1,228

¹ До цих груп відповідно включено число народжених у матерів віком до 15 і старше 49 років/1These groups include births given by mothers younger than 15 and older than 49 years.

² На одну жінку/2Per one woman.

³ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та адміністративних даних частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях/3Excluding the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol and administrative units data part of temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions.

⁴ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та адміністративних даних частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях/4Excluding the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol data calculated excluding Donetsk and Luhansk regions.

Джерело: Державна служба статистики України (ukrstat.gov.ua)

Продовження табл. 1
(роки/years)

	Середня очікувана тривалість життя при народженні / Life expectancy at birth		
	обидві статі / total	чоловіки / male	жінки / female
1990	70,42	65,60	74,82
1991	69,56	64,62	74,21
1992	68,97	63,81	73,98
1993	68,29	63,16	73,35
1994	67,66	62,39	72,95
1995	66,79	61,22	72,54
1996	67,08	61,52	72,80
1997	67,66	62,23	73,19
1998	68,50	63,17	73,84
1999	68,07	62,62	73,61
2000	67,72	62,10	73,53
2001	67,89	62,32	73,63
2002 ¹	68,32	62,70	74,13
2003 ¹	68,24	62,64	74,06
2004 ¹	68,22	62,60	74,05
2005 ¹	67,96	62,23	73,97

2006 ¹	68,10	62,38	74,06
2007 ¹	68,25	62,51	74,22
2008 ¹	68,27	62,51	74,28
2009 ¹	69,29	63,79	74,86
2010 ¹	70,44	65,28	75,50
2011	71,02	65,98	75,88
2012	71,15	66,11	76,02
2013	71,37	66,34	76,22
2014 ²	71,37	66,25	76,37
2015 ³	71,38	66,37	76,25
2016 ³	71,68	66,73	76,46
2017 ³	71,98	67,02	76,78
2018 ³	71,76	66,69	76,72
2019 ³	72,01	66,92	76,98

¹ Дані розраховано за два суміжні роки/1Data are calculated for two consecutive years.

² Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та адміністративних даних частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях/2Excluding the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol and administrative units data part of temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions.

³ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та адміністративних даних частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях/3Excluding the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol data calculated excluding Donetsk and Luhansk regions.

Джерело: Державна служба статистики України (ukrstat.gov.ua)

Таблиця 2

Заклади дошкільної освіти
Preschool educational institutions

	Кількість закладів дошкільної освіти ² , тис. / Number of institutions of preschool education ² , thsd.	Кількість місць у закладах дошкільної освіти ³ , тис. / Number of places in institutions of preschool education ³ , thsd.	Кількість осіб у закладах дошкільної освіти, тис. / Number of persons in institutions of preschool education, thsd.	Охоплення дітей закладами дошкільної освіти, відсотків до кількості дітей відповідного віку / Coverage of children by institutions of preschool education, percentage of total children of specified age
1990	24,5	2277	2428	57
1991	24,4	2243	2268	55
1992	23,8	2216	2063	51
1993	23,2	2189	1918	49
1994	22,3	2101	1736	47
1995	21,4	2014	1536	44
1996	20,2	1856	1342	41
1997	18,4	1770	1172	38
1998	17,6	1638	1103	38
1999	17,2	1216	1055	39
2000	16,3	1117	983	40
2001	15,7	1077	968	41
2002	15,3	1060	973	48
2003	15,0	1053	977	49
2004	14,9	1040	996	50
2005	15,1	1056	1032	51

2006	15,1	1063	1081	53
2007	15,3	1084	1137	54
2008	15,4	1110	1195	54
2009	15,5	1121	1214	53
2010	15,6	1136	1273	53
2011	16,1	1171	1354	55
2012	16,4	1204	1428	57
2013	16,7	1236	1471	61
2014 ¹	15,0	1077	1295	55
2015 ¹	14,8	1105	1291	55
2016 ¹	14,9	1125	1300	57
2017 ¹	14,9	1141	1304	59
2018 ¹	14,9	1156	1278	61
2019 ¹	14,8	1155	1230	63
2020 ^{1,5}	15,3	1153	1151	58 ⁴

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях. / Data exclude the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol and temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions.

² У 1990-2014рр. та у 2020р. враховані заклади дошкільної освіти, які не працювали протягом року або більше з будь-якої причини, з 2015р. – заклади, які працювали протягом року. / In 1990-2014 and in 2020, data include preschool educational institutions, which have not worked for a year or more for any reason, since 2015 - institutions that have worked throughout the year.

³ У 1990-2014рр. не враховані місця у закладах дошкільної освіти, які не працювали протягом року або більше з будь-якої причини. / In 1990-2014, data do not include places in the preschool educational institutions, which have not worked for a year or more for any reason.

⁴ У розрахунку використано дані про чисельність постійного населення України на 01.01.2020. / The calculation used data on the number of permanent population of Ukraine on 01.01.2020.

⁵ Інформація підготовлена за даними Державної інформаційної системи освіти, наданими Державною науковою установою “Інститут освітньої аналітики” Міністерства освіти і науки України. / Information has been compiled according to data from the State information system for education provided by the State scientific institution “Institute for Education Analytics” at the Ministry of Education and Science of Ukraine.

Джерело: Державна служба статистики України (ukrstat.gov.ua)

Таблиця 3

Заклади загальної середньої освіти
(за даними Міністерства освіти і науки України)

(на початок навчального року, тис.)

Кількість закладів загальної середньої освіти	Кількість учнів у закладах загальної середньої освіти	З них у закладах		Випуск учнів із закладів загальної середньої освіти		Кількість вчителів у закладах загальної середньої освіти
		денних	вечірніх (змінних)	одержали свідоцтво про здобуття базової загальної середньої освіти	одержали атестат про здобуття повної загальної середньої освіти	
21,8	7132	6939	193	696	406	537
21,9	7102	6918	184	699	409	543
22,0	7088	6918	170	683	393	565
22,1	7096	6937	159	674	375	579
22,3	7125	6972	153	654	355	576
22,3	7143	7007	136	639	361	596
22,2	7134	7016	118	657	374	585
22,1	7078	6970	108	670	378	571
22,1	6987	6876	111	724	408	573
22,2	6857	6743	114	737	434	576
22,2	6764	6647	117	720	475	577
22,2	6601	6486	115	738	505	568
22,1	6350	6237	113	724	508	561

2003/04	21,9	6044	5936	108	720	526	551
2004/05	21,7	5731	5626	105	675	519	547
2005/06	21,6	5399	5301	98	649	515	543
2006/07	21,4	5120	5026	94	595	485	537
2007/08	21,2	4857	4768	89	561	467	531
2008/09	21,0	4617	4533	84	546	427	524
2009/10	20,6	4495	4421	74	317	391	522
2010/11	20,3	4299	4228	71	566	364	515
2011/12	19,9	4292	4225	67	480	215	509
2012/13	19,7	4222	4160	62	441	329	510
2013/14	19,3	4204	4150	54	411	304	508
2014/15 ¹	17,6	3757	3718	39	339	247	454
2015/16 ¹	17,3	3783	3750	33	336	229	444
2016/17 ¹	16,9	3846	3815	30	329	211	438
2017/18 ¹	16,2	3922	3894	28	329	203	440
2018/19 ¹	15,5	4042	4017	25	345	195	441
2019/20 ¹	15,2	4138	4116	22	352	198	440
2020/21 ¹	14,9	4211	4191	20	345	222	440

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Джерело: Державна служба статистики України (ukrstat.gov.ua)

Таблиця 4

*Заклади професійної (професійно-технічної) освіти¹
(за даними Міністерства освіти і науки України)*

	Кількість закладів професійної (професійно-технічної) освіти	Кількість учнів, слухачів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, тис.	Кількість осіб, прийнятих на навчання до закладів професійної (професійно-технічної) освіти, тис.	Кількість осіб, випущених із закладів професійної (професійно-технічної) освіти, тис.
1990	1246	643,4	380,5	376,7
1991	1285	648,4	377,4	338,1
1992	1282	647,2	367,9	307,1
1993	1211	629,4	340,8	307,0
1994	1197	572,8	286,0	288,4
1995	1179	555,2	300,5	277,3
1996	1156	539,7	304,2	274,8
1997	1003	528,1	311,2	264,5
1998	995	529,0	304,2	259,2
1999	980	527,7	307,3	263,5
2000	970	524,6	307,3	266,8
2001	965	512,3	309,1	278,8
2002	962	501,9	311,0	282,4
2003	953	493,1	311,2	275,6
2004	1011	507,3	327,6	283,4

2005	1023	496,6	314,2	286,6
2006	1021	473,8	303,7	289,3
2007	1022	454,4	299,2	285,1
2008	1018	443,6	288,1	269,6
2009	975	424,3	249,9	239,4
2010	976	433,5	282,9	247,4
2011	976	409,4	241,7	240,1
2012	972	423,3	241,8	202,1
2013	968	391,2	225,2	227,3
2014 ²	814	315,6	178,0	182,0
2015 ²	798	304,1	176,6	165,0
2016 ²	787	285,8	157,9	152,8
2017 ²	756	269,4	146,9	141,3
2018 ²	736	255,0	136,6	133,5
2019 ²	723	245,8	131,0	124,0
2020 ²	711	246,9	127,9	114,1

¹ Дані за 1990 р. наведені по ПТНЗ Міністерства освіти і науки України (МОН), починаючи з 1991 р. включають заклади МОН та інших міністерств (відомств).

² Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Джерело: Державна служба статистики України (ukrstat.gov.ua)

Заклади вищої освіти
(на початок навчального року)

	Кількість ЗВО, од.		Кількість осіб у ЗВО, тис.	
	коледжі, технікуми, училища ²	університети, академії, інститути ³	коледжі, технікуми, училища ²	університети, академії, інститути ³
1990/91	742	149	757,0	881,3
1991/92	754	156	739,2	876,2
1992/93	753	158	718,8	855,9
1993/94	754	159	680,7	829,2
1994/95	778	232	645,0	888,5
1995/96	782	255	617,7	922,8
1996/97	790	274	595,0	976,9
1997/98	660	280	526,4	1110,0
1998/99	653	298	503,7	1210,3
1999/00	658	313	503,7	1285,4
2000/01	664	315	528,0	1402,9
2001/02	665	318	561,3	1548,0
2002/03	667	330	582,9	1686,9
2003/04	670	339	592,9	1843,8
2004/05	619	347	548,5	2026,7
2005/06	606	345	505,3	2203,8
2006/07	570	350	468,0	2318,6
2007/08	553	351	441,3	2372,5
2008/09	528	353	399,3	2364,5
2009/10	511	350	354,2	2245,2
2010/11	505	349	361,5	2129,8
2011/12	501	345	356,8	1954,8
2012/13	489	334	345,2	1824,9
2013/14	478	325	329,0	1723,7
2014/15 ¹	387	277	251,3	1438,0
2015/16 ¹	371	288	230,1	1375,2
2016/17 ¹	370	287	217,3	1369,4
2017/18 ¹	372	289	208,6	1330,0
2018/19 ¹	370	282	199,9	1322,3
2019/20 ¹	338	281	173,6	1266,1

Джерело: Державна служба статистики України (ukrstat.gov.ua)

Продовження табл. 5

	Кількість осіб, прийнятих на навчання до ЗВО ⁴ , тис. осіб		Кількість осіб, випущених із ЗВО ⁵ , тис. осіб		Кількість аспірантів, осіб ⁶	Кількість докторантів, осіб ⁶
	коледжі, технікуми, училища ²	університети, академії, інститути ³	коледжі, технікуми, училища ²	університети, академії, інститути ³		
1990	241,0	174,5	228,7	136,9	13374	...
1991	237,5	173,7	223,0	137,0	13596	503
1992	212,6	170,4	199,8	144,1	13992	592
1993	198,9	170,0	198,0	153,5	14816	765
1994	194,0	198,0	204,3	149,0	15643	927
1995	188,8	206,8	191,2	147,9	17464	1105
1996	183,4	221,5	185,8	155,7	19227	1197
1997	166,2	264,7	162,2	186,7	20645	1233
1998	164,9	290,1	156,9	214,3	21766	1247
1999	170,1	300,4	156,0	240,3	22300	1187
2000	190,1	346,4	148,6	273,6	23295	1131
2001	201,2	387,1	147,5	312,8	24256	1106
2002	203,7	408,6	155,5	356,7	25288	1166
2003	202,5	432,5	162,8	416,6	27106	1220
2004	182,2	475,2	148,2	316,2	28412	1271
2005	169,2	503,0	142,7	372,4	29866	1315
2006	151,2	507,7	137,9	413,6	31293	1373
2007	142,5	491,2	134,3	468,4	32497	1418
2008	114,4	425,2	118,1	505,2	33344	1476
2009	93,4	370,5	114,8	527,3	34115	1463
2010	129,1	392,0	111,0	543,7	34653	1561
2011	105,1	314,5	96,7	529,8	34192	1631
2012	99,8	341,3	92,2	520,7	33640	1814
2013	93,9	348,0	91,2	485,1	31482	1831
2014 ¹	69,5	291,6	79,1	405,4	27622	1759
2015 ¹	63,2	259,9	73,4	374,0	28487	1821
2016 ¹	60,6	253,2	68,0	318,7	25963	1792
2017 ¹	59,1	264,4	61,2	359,9	24786	1646
2018 ¹	53,5	256,8	55,5	357,4	22829	1145
2019 ¹	47,1 7	250,1 7	50,2	333,6	25245	1113

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

² До 2016/17 навчального року – вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації.

³ До 2016/17 навчального року – вищі навчальні заклади III- IV рівнів акредитації.

⁴ Особи, вперше прийняті до ЗВО (без тих, що продовжують навчання з метою здобуття більш високого освітнього ступеня (освітньо-кваліфікаційного рівня)).

⁵ Випущено фахівців (без урахування осіб, що продовжують навчання з метою здобуття більш високого освітнього ступеня (освітньо-кваліфікаційного рівня)).

⁶ На кінець 1990, 1991 ..., 2019 року.

⁷ На початок 2019/20 навчального року.

Джерело: Державна служба статистики України (ukrstat.gov.ua)

Таблиця 6

Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, за категоріями персоналу за 2010-2020 роки
Number of R&D personnel by occupation for 2010-2020

	У тому числі/ Including						
	Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок — усього, осіб/ Number of R&D personnel — total, persons	Дослідники/ researchers		техніки/ technicians		Допоміжний персонал/ support staff	
		осіб/ persons	у % до загальної кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок/ in percentage of the total number of R&D personnel	осіб/ persons	у % до загальної кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок/ in percentage of the total number of R&D personnel	осіб/ persons	у % до загальної кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок/ in percentage of the total number of R&D personnel
2010 ¹	182484	133744	73,3	20113	11,0	28627	15,7
2011 ¹	175330	130403	74,4	17260	9,8	27667	15,8
2012 ¹	164340	122106	74,3	15509	9,4	26725	16,3
2013 ¹	155386	115806	74,5	14209	9,2	25371	16,3
2014 ^{1,3}	136123	101440	74,5	12299	9,0	22384	16,5
2015 ^{1,3}	122504	90249	73,7	11178	9,1	21077	17,2

2016 ^{2,3}	97912	63694	65,1	10000	10,2	24218	24,7
2017 ^{2,3}	94274	59392	63,0	9144	9,7	25738	27,3
2018 ^{2,3}	88128	57630	65,4	8553	9,7	21945	24,9
2019 ^{2,3}	79262	51121	64,5	7470	9,4	20671	26,1
2020 ^{2,3}	78860	51427	65,2	7117	9,0	20316	25,8

Примітки.

¹ Дані за 2010-2015 роки включають постійних та тимчасових працівників (сумісників та осіб, які працюють за договорами цивільно-правового характеру, включаючи науково-педагогічних працівників).

² Починаючи з 2016 року, дані наведено без урахування науково-педагогічних працівників, які не виконували наукові дослідження і розробки.

³ Дані за 2014-2020 роки наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Notes.

¹ Data for 2010-2015 include regular and temporary employees (employees holding a second job and persons who work under the civil and legal contracts including the scientific and pedagogical employees).

² Starting from 2016, the data are given without taking into account scientific and pedagogical workers who did not carry out scientific research and development.

³ Data for 2014-2020 exclude the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol and a part of temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions.

Джерело: Державна служба статистики України (ukrstat.gov.ua)

Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, які мають науковий ступінь, за 2010-2020 роки
Number of R&D personnel with a scientific degree, for 2010-2020

	З них мають науковий ступінь / Of them have a scientific degree				
	Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок — усього, осіб / Number of R&D personnel — total, persons	доктора наук / doctor of science		доктора філософії (кандидата наук) / PhD / candidate of sciences	
		осіб / persons	у % до загальної кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок / in percentage of the total number of R&D personnel	осіб / persons	у % до загальної кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок / in percentage of the total number of R&D personnel
2010 ¹	182484	11974	6,6	46685	25,6
2011 ¹	175330	11677	6,7	46321	26,4
2012 ¹	164340	11172	6,8	42050	25,6
2013 ¹	155386	11155	7,2	41196	26,5
2014 ^{1,3}	136123	9983	7,3	37082	27,2
2015 ^{1,3}	122504	9571	7,8	32849	26,8
2016 ^{2,3}	97912	7091	7,2	20208	20,6

2017 ^{2,3}	94274	6942	7,4	19219	20,4
2018 ^{2,3}	88128	7043	8,0	18806	21,3
2019 ^{2,3}	79262	6526	8,2	16929	21,4
2020 ^{2,3}	78860	7060	9,0	17949	22,8

Примітки.

¹ Дані за 2010-2015 роки включають постійних та тимчасових працівників (сумісників та осіб, які працюють за договорами цивільно-правового характеру, включаючи науково-педагогічних працівників).

² Починаючи з 2016 року, дані наведено без урахування науково-педагогічних працівників, які не виконували наукові дослідження і розробки.

³ Дані за 2014-2020 роки наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Notes.

¹ Data for 2010-2015 include regular and temporary employees (employees holding a second job and persons who work under the civil and legal contracts including the scientific and pedagogical employees).

² Starting from 2016, the data are given without taking into account scientific and pedagogical workers who did not carry out scientific research and development.

³ Data for 2014-2020 exclude the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol and a part of temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions.

Джерело: Державна служба статистики України (ukrstat.gov.ua)

Таблиця 8

Витрати на виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт у 2010-2020 роках
Research and development expenditure by R&D type for 2010-2020

	У тому числі на виконання/ Including performance				науково-технічних (експериментальних) розробок/ experimental development		Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП, %/ Share of R&D expenditures in GDP, %
	Фундаментальних наукових досліджень/ basic research	прикладних наукових досліджень/ applied research	науково-технічних (експериментальних) розробок/ experimental development	у % до загального обсягу витрат на виконання наукових досліджень і розробок/ percentage of the total sum of R&D expenditure	у % до загального обсягу витрат на виконання наукових досліджень і розробок/ percentage of the total sum of R&D expenditure	млн.грн/ mln. UAH	
Витрати на виконання наукових досліджень і розробок — усього, млн. грн/ R&D expenditure — total, mln. UAH	у % до загального обсягу витрат на виконання наукових досліджень і розробок/ percentage of the total sum of R&D expenditure	у % до загального обсягу витрат на виконання наукових досліджень і розробок/ percentage of the total sum of R&D expenditure	у % до загального обсягу витрат на виконання наукових досліджень і розробок/ percentage of the total sum of R&D expenditure	у % до загального обсягу витрат на виконання наукових досліджень і розробок/ percentage of the total sum of R&D expenditure	млн.грн/ mln. UAH	млн.грн/ mln. UAH	
2010 ¹	26,8	19,6	53,6	53,6	2175,0	4342,7	0,75
2011 ¹	25,9	21,3	52,8	52,8	2200,8	4498,7	0,65
2012 ¹	27,8	21,5	50,7	50,7	2615,3	4781,4	0,67
2013 ¹	26,3	20,1	53,6	53,6	2698,2	5488,9	0,70

2014 ^{1,2}	9487,5	2452,0	25,9	1882,7	19,8	5152,8	54,3	0,60
2015 ^{1,2}	11003,6	2460,2	22,4	1960,6	17,8	6582,8	59,8	0,55
2016 ²	11530,7	2225,7	19,3	2561,2	22,2	6743,8	58,5	0,48
2017 ²	13379,3	2924,5	21,9	3163,2	23,6	7291,6	54,5	0,45
2018 ²	16773,7	3756,5	22,4	3568,3	21,3	9448,9	56,3	0,47
2019 ²	17254,6	3740,4	21,7	3635,7	21,1	9878,5	57,2	0,43
2020 ²	17022,4	4259,0	25,0	3971,4	23,3	8792,1	51,7	0,41

Примітки.

¹ Дані за 2010-2015 роки перераховано без урахування витрат на виконання науково-технічних послуг.

² Дані за 2014-2020 роки наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Notes.

¹ Data for 2010-2015 have been recalculated excluding the expenditure for rendering the scientific and technical services.

² Data for 2014-2020 exclude the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol and a part of temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions.

Джерело: Державна служба статистики України (ukrstat.gov.ua)

Таблиця 9

Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у 2010-2020 роках

Average monthly wages of regular employees by types of economic activity (2010-2020)

(у розрахунку на одного штатного працівника, грн)/(wage accruals per pay-roll, UAH)

Вид діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Activity
Усього	2250	2648	3041	3282	3480	4195	5183	7104	8865	10497	11591	On average for an economy
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	1467	1852	2094	2344	2556	3309	4195	6057	7557	8856	9757	Agriculture, forestry and fishing
з них сільське господарство	1422	1786	2024	2269	2476	3140	3916	5761	7166	8738	9734	of which agriculture
Промисловість	2578	3119	3497	3774	3988	4789	5902	7631	9633	11788	12759	Manufacturing
Будівництво	1777	2294	2543	2727	2860	3551	4731	6251	7845	9356	9832	Construction
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1898	2371	2739	3049	3439	4692	5808	7631	9404	10795	11286	Wholesale and retail trade; repair of motor vehicles and motorcycles
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2648	3061	3405	3582	3768	4653	5810	7688	9860	11704	11951	Transportation and warehousing, postal and courier activities
наземний і трубопровідний транспорт	2357	2706	2977	3181	3541	4172	5265	7183	9187	10705	11288	Land transport and transport via pipelines
водний транспорт	2781	3058	2908	3340	3622	5076	6974	7590	10467	13057	12807	Water transport
авіаційний транспорт	6947	8917	9996	10642	11967	18470	24688	31088	35651	27300	21685	Air transport

складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	2976	3427	3848	4040	4231	5358	6603	8485	10884	12954	13137	Warehousing and support activities for transportation
поштова та кур'єрська діяльність	1521	1693	1845	1917	1934	2180	2818	3851	5044	5993	6838	Postal and courier activities
Тимчасове розміщення й організація харчування	1424	1750	2020	2195	2261	2786	3505	4988	5875	6730	6026	Accommodation and food service activities
Інформація та телекомунікації	3185	3705	4360	4659	5176	7111	9530	12018	14276	17543	19888	Information and communication
Фінансова та страхова діяльність	4695	5433	6077	6326	7020	8603	10227	12865	16161	19132	20379	Financial and insurance activities
Операції з нерухомим майном	1864	2184	2384	2786	3090	3659	4804	5947	7329	8626	8981	Real estate activities
Професійна, наукова та технічна діяльність	2914	3575	4287	4505	5290	6736	8060	10039	12144	14550	16613	Professional, scientific and technical activities
з неї наукові дослідження та розробки	2901	3296	3805	4059	4268	4972	6119	8212	10259	11649	12882	of which scientific research and development
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1826	2162	2298	2546	2601	3114	3995	5578	7228	8700	9878	Administrative and support service activities
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	2735	3049	3432	3719	3817	4381	5953	9372	12698	14785	16443	Public administration and defence; compulsory social security
Освіта	1884	2077	2532	2696	2745	3132	3769	5857	7041	8135	9271	Education

Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1616	1762	2186	2351	2441	2829	3400	4977	5853	7020	8848	Human health and social work activities
з них охорона здоров'я	1624	1768	2204	2374	2463	2853	3435	5023	5898	7087	8995	of which human health
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2129	2394	3017	3343	3626	4134	4844	6608	7612	8659	9624	Arts, sport, entertainment and recreation
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	1905	2096	2611	2934	2841	3150	3828	5774	6801	7834	8564	arts, entertainment and recreation activities
функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	1912	2124	2579	2737	2769	3049	3705	5464	6381	7519	8024	Libraries, archives, museums and other cultural activities
Надання інших видів послуг	1742	2062	2601	2738	3361	3634	4615	6536	8132	9096	11998	Other service activities

Примітка. Дані наведено за юридичними особами та відокремленими підрозділами юридичних осіб з кількістю найманих працівників 10 і більше осіб.

Note. Data are given by legal persons and detached units of legal persons with 10 and more employees.

Із 2013 року дані узагальнені за видами економічної діяльності відповідно до Класифікації видів економічної діяльності (АК 009:2010), яка набула чинності з 1 січня 2012р./ Since 2013 data are summarized by type of economic activity in line with the Classification of types of economic activity (State Classification 009:2010) which took effect on January 1, 2012.

Інформація за 2010-2012рр. перерахована за видами економічної діяльності відповідно до класифікації АК 009:2010./ Data for 2010-2012 were recalculated by type of economic activity according to the State Classification 009:2010.

Дані за 2010-2014 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, із 2015 року – також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях./ Data for 2010-2014 are given excluding the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol, since 2015 – also excluding the temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions.

Джерело: Державна служба статистики України (ukrstat.gov.ua)

СКЛАД АВТОРІВ

1. **Аніщенко О.В.**, доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-6145-2321>
2. **Базелюк Н.В.**, кандидат педагогічних наук, заступник начальника науково-організаційного відділу апарату Президії НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-6156-1897>
3. **Березівська Л.Д.**, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського. <https://orcid.org/0000-0002-5068-5234>
4. **Бех І.Д.**, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, директор Інституту проблем виховання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-4763-1673>
5. **Биков В.Ю.**, дійсний член НАПН України, доктор технічних наук, професор, директор Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-5890-6783>
6. **Бойко А.Е.**, кандидат педагогічних наук, науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України. <http://orcid.org/0000-0002-0371-5058>
7. **Вашуленко О.П.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-організаційного відділу апарату Президії НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-4972-6246>
8. **Вербицький В.В.**, доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-0471-5543>
9. **Вітренко Ю.М.**, кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу забезпечення якості вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-4277-4587>
10. **Ворона В.О.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу забезпечення якості вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-6944-3833>
11. **Гавриш Н.В.**, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-9254-558>
12. **Гальченко М.С.**, доктор філософських наук, директор Інституту обдарованої дитини НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-8151-530X>
13. **Гордієнко В.П.**, кандидат педагогічних наук, вчений секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-4939-9027>
14. **Гудим І.М.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-організаційного відділу апарату Президії НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-6459-806X>
15. **Джурило А.П.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-5129-6724>
16. **Довбищенко В.І.**, науковий співробітник науково-організаційного відділу апарату Президії НАПН України.
17. **Драч І.І.**, доктор педагогічних наук, доцент, в.о. директора Інституту вищої освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-7501-4122>
18. **Єршова Л.М.**, доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-2346-5842>

19. **Жиляєв І.Б.**, доктор економічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу дослідницької діяльності університетів Інституту вищої освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-7118-0254>
20. **Жук Ю.О.**, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач відділу моніторингу та оцінювання якості загальної середньої освіти Інституту педагогіки НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-6932-2484>
21. **Журба К.О.**, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник лабораторії морального, громадянського та міжкультурного виховання Інституту проблем виховання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-3854-4033>
22. **Засенко В.В.**, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, радник директора, почесний директор Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Яремаченка НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-0325-4578>
23. **Іванова С.М.**, кандидат педагогічних наук, завідувач відділу відкритих освітньо-наукових інформаційних систем Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-3613-9202>
24. **Калашнікова С.А.**, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, радник Інституту вищої освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-3836-1915>
25. **Калініна Л.М.**, доктор педагогічних наук, професор, вчений секретар Інституту педагогіки НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-0534-6089>
26. **Кириченко М.О.**, кандидат педагогічних наук, доцент, ректор ДЗВО «Університет менеджменту освіти». <https://orcid.org/0000-0003-1756-9140>
27. **Ковтунець В.В.**, кандидат фізико-математичних наук, доцент, заступник голови Національного агентства кваліфікацій. <https://orcid.org/0000-0001-9077-4867>
28. **Корнієнко А.В.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-7334-6625>
29. **Кравченко С.М.**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник науково-організаційного відділу апарату Президії НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-3350-4638>
30. **Кремень В.Г.**, дійсний член НАН України і НАПН України, доктор філософських наук, професор, президент НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-5459-1318>
31. **Куліш Т.І.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-8509-9190>
32. **Курбатов С.В.**, доктор філософських наук, старший науковий співробітник, радник Президії НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-8929-7562>
33. **Литвинова С.Г.**, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-5450-6635>
34. **Литовченко О.В.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-8696-9610>
35. **Лобановська І.Г.**, завідувач відділу формування інформаційних ресурсів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського. <https://orcid.org/0000-0002-7379-197X>
36. **Локшина О.І.**, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-5097-9171>
37. **Луговий В.І.**, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, перший віце-президент, в. о. головного ученого секретаря НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-1650-066X>
38. **Лук'янова Л.Б.**, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-0982-6162>

39. *Ляшенко О.І.*, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, академік-секретар Відділення загальної середньої освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-6885-5978>
40. *Максименко О.О.*, кандидат педагогічних наук, доцент, науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-3951-7923>
41. *Максименко С.Д.*, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, академік-секретар Відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України, директор Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-3592-4196>
42. *Малиношевська А.В.*, кандидат педагогічних наук, заступник директора з наукової роботи Інституту обдарованої дитини НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-0472-1940>
43. *Малиношевський Р.В.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Інституту проблем виховання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-8839-6465>
44. *Мальований Ю.І.*, член-кореспондент НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Відділення загальної середньої освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-4910-4866>
45. *Мачуський В.В.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-5932-6502>
46. *Мєлков Ю.О.*, доктор філософських наук, старший науковий співробітник відділу дослідницької діяльності університетів Інституту вищої освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-8186-0357>
47. *Мушка О.В.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, начальник відділу наукових і керівних кадрів та міжнародних наукових зв'язків апарату Президії НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-6083-2499>
48. *Найдьоновна Л.А.*, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-1222-295X>
49. *Ничкало Н.Г.*, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, академік-секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-5989-5684>
50. *Обчарук О.В.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу компаративістики інформаційно-освітніх інновацій Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-7634-7922>
51. *Онаць О.М.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу економіки та управління загальною середньою освітою Інституту педагогіки НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-3323-1289>
52. *Онопрієнко О.В.*, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-0301-1392>
53. *Орлов О.В.*, кандидат психологічних наук, в.о. заступника директора з науково-експериментальної роботи Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-0954-4402>
54. *Остапенко О.І.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-5343-0088>
55. *Отич О.М.*, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу інтеграції вищої освіти і науки Інституту вищої освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-2686-2832>

56. **Панок В.Г.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, директор Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи. <https://orcid.org/0000-0003-1421-0554>
57. **Петроє О.М.**, доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу дослідницької діяльності університетів Інституту вищої освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-2941-1455>
58. **Пінчук О.П.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-2770-0838>
59. **Піроженко Т.О.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-9822-4819>
60. **Пономаренко Л.О.**, кандидат наук із соціальних комунікацій, завідувач відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського. <https://orcid.org/0000-0002-4388-274X>
61. **Прохоренко Л.І.**, доктор психологічних наук, професор, директор Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-5037-0550>
62. **Радкевич В.О.**, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-9233-5718>
63. **Регейло І.Ю.**, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-організаційного відділу апарату Президії НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-0512-2456>
64. **Рейтольська О.Д.**, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-5524-7110>
65. **Рябченко В.І.**, доктор філософських наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу взаємодії університетів та суспільства Інституту вищої освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-6404-1045>
66. **Саух П.Ю.**, дійсний член НАПН України, доктор філософських наук, професор, академік-секретар Відділення вищої освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-9767-7496>
67. **Сидоренко В.В.**, доктор педагогічних наук, доцент, директор Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». <https://orcid.org/0000-0002-6626-4581>
68. **Сисоєва С.О.**, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, академік-секретар Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-2499-732X>
69. **Слюсаревський М.М.**, член-кореспондент НАПН України, кандидат психологічних наук, директор Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-4038-5668>
70. **Слюсаренко О.М.**, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Інституту вищої освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-7957-1794>
71. **Смола Л.М.**, науковий співробітник науково-організаційного відділу апарату Президії НАПН України.
72. **Смульсон М.А.**, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-9563-3390>
73. **Соколюк О.М.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-5963-760X>

74. **Сорочан Т.М.**, доктор педагогічних наук, професор, директор Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-4704-2385>
75. **Спірін О.М.**, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, про-реktor з наукової роботи та цифровізації ДЗВО «Університет менеджменту освіти». <https://orcid.org/0000-0002-9594-6602>
76. **Таланова Ж.В.**, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач відділу забезпечення якості вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-4007-2677>
77. **Тарнавська С.В.**, кандидат історичних наук, вчений секретар Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського. <https://orcid.org/0000-0003-0981-939X>
78. **Титаренко І.О.**, кандидат педагогічних наук, доцент, вчений секретар відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-5848-631X>
79. **Топузов О.М.**, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, віце-президент НАПН України, директор Інституту педагогіки НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-7690-1663>
80. **Трубачева С.Е.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу інновацій та стратегій розвитку освіти Інституту педагогіки НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-1400-9773>
81. **Харченко Н.В.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії морального, громадянського та міжкультурного виховання Інституту проблем виховання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-99-58-5226>
82. **Хемчян І.І.**, завідувач відділу науково-методичної, соціокультурної та міжнародної діяльності Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського. <https://orcid.org/0000-0003-0885-8899>
83. **Хомич Л.О.**, доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-1130-4395>
84. **Чепелева Н.В.**, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з науково-дослідної роботи Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-2085-4196>
85. **Чуніхіна С.А.**, кандидат психологічних наук, заступник директора з науково-методичної роботи Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-0813-6741>
86. **Шагаєва О.А.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-організаційного відділу апарату Президії НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-0810-9249>
87. **Шатицько А.О.**, старший науковий співробітник лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. <https://orcid.org/0000-0002-1953-0656>
88. **Шишкіна М.П.**, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу хмаро орієнтованих систем інформатизації освіти Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-5569-2700>
89. **Шпарик О.М.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-7507-4950>
90. **Ярмола Н.А.**, кандидат педагогічних наук, в.о. заступника директора з наукової роботи Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. <https://orcid.org/0000-0001-9374-5543>
91. **Ярошенко О.Г.**, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу інтеграції вищої освіти і науки Інституту вищої освіти НАПН України. <https://orcid.org/0000-0003-1555-0526>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАЦІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ
ПРО СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ ОСВІТИ
В УКРАЇНІ**

До 30-річчя незалежності України
За загальною редакцією
президента НАПН України В.Г. Кременя

Монографія

Верстка та дизайн видання: *Мирончик Ю.П.*
Дизайн обкладинки: *Лук'яненко Л.В.*

Підписано до друку 22.08.2021 р. Формат 60x84 1/8
Гарнітура MyslC. Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 45,33.
Наклад 70 прим.

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12
тел. +38 044 332-84-73.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції
серія ДК №6115, від 29.03.2018 р.